SBORNÍK
ARCHIVU BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK

12/2014

archiv
bezpečnostních
složek

Redakční rada

Předseda redakční rady: PhDr. Miroslav Urbánek

Místopředseda redakční rady: PhDr. Jiří Mikulka

Členové redakční rady:
PhDr. Zdeňka Kokošková, PhDr. Daniel Doležal, Ph.D., PhDr. Jan Kalous, Ph.D.,
PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D.,
Mgr. Ing. Pavel Vaněk, Ph.D.

Tajemník redakční rady: Mgr. Daniel Běloušek

Příspěvky publikované ve Sborníku Archivu bezpečnostních složek v sekci Studie procházejí odborným recenzním řízením. Více informací o zasílání příspěvků a průběhu recenzního řízení naleznete na www.abscr.cz/cs/sbornik-abs

Sborník Archivu bezpečnostních složek je od listopadu 2014 zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů (periodik) vydávaných v České republice.

Sborník vydává Archiv bezpečnostních složek.

© Archiv bezpečnostních složek
ISSN 2336-1387

www.abscr.cz

Obsah

Světlana Ptáčníková
Úvodní slovo ředitelky Archiv bezpečnostních složek 7

STUDIE

Michaela Zemánková
Organizace protektorátních bezpečnostních sborů na Vyškovsku 13

Radim Krupica
Pohled do struktur nejnižšího článku komunistické tajné policie státně bezpečnostní složka v okrese Vyškov 1945–1960 55

Tomáš Dvořák
Situační zprávy jako pramen poznání nálad a postojů obyvatel na příkladu poválečného pohraničí 101

Martin Tichý
K počátkům kolektivizace v okrese Doksy 123

Jiří Vymětalík
Německá průběžná dálnice Vratislav – Vídeň a její pracovní zázemí 153

Martin Pulec
Útěk Jana Křižana, Františka Boháče, Vladimíra Krejčiříka a zastřelení vrch. stržm. Václava Anschlaga 217

Prokop Tomek
Příslušník a agent StB Josef Damian 251

Filip Stojaník
Příběh Hany Truncové, statečné ženy a politické vězeňkyně 283

ZPRÁVY

Miroslav Lacko
Přístupy k řešení národnostní otázky v meziválečném Československu a Maďarsku 319

Jiří Mikulka
Konference Období nesvobody 1938–1945 323

Petra Saltuariová, Kateřina Motyčková
Konference konzervátorů-restaurátorů 325

Jaroslav Pažout
Liberecké semináře k česko-slovenským vztahům a cyklus Československo 1945–1989 327

Miroslav Lacko
Oslavy 70. výročí Slovenského národního povstání v Banské Bystrici 335

Miroslav Urbánek
Na 21. základně Taktického letectva v Čáslavi 339

Klára Pinerová
Přemýšlení o revoluci 1989 – nové nápady, interpretace a přístupy 345

Jitka Bílková
Europa pod nadzorem / Europe Under Surveillance Mezinárodní konference Varšava 27.–28. října 2014 349

Kolektiv autorů
Archivní A–Ž 355

Rejstřík osob, krycích jmen, akcí 364

Seznam užitých zkratek 374

Summaries 381

Resümee 390

Autoři 400

Pokyny pro autory 402

Úvodní slovo ředitelky Archivu bezpečnostních složek

Vážení čtenáři,

jak jste si již zvykli, s blížícím se koncem roku Vám předkládáme další – již dvanácté – číslo našeho periodika, Sborníku Archivu bezpečnostních složek (ABS). Najdete v něm osm studií, zaměřených tentokrát převážně na čtyřicátá až šedesátá léta 20. století. Toto vydání je však přece jen něčím výjimečné: je to poprvé, co Sborník vychází jako recenzované neimpaktované periodikum. Podařilo se tak dosáhnout cíle, který jsme si loni stanovili, za což patří dík jak redakční radě, tak všem spolupracovníkům, kteří se na jeho tvorbě podílejí.

Jak ví každý archivář, jednou z nejdůležitějších disciplín, která mu pomáhá v jeho každodenní práci, jsou dějiny správy – znalost organizace nejrůznějších úřadů i složek. Díky ní může nejen fondy pořádat, ale zejména v nich dohledávat požadované informace. Články, zabývající se organizací, proto bývají odborníky vyhledávány a oceňovány. Do tohoto „ranku" patří příspěvek pracovnice Státního okresního archivu Vyškov Michaely Zemánkové, který se věnuje organizaci protektorátních bezpečnostních sborů na Vyškovsku v letech 1939–1945. Od obecného uspořádání bezpečnostních sborů přechází autorka k popisu poměrů na Vyškovsku, podrobně popisuje reformu v roce 1942, věnuje pozornost personálnímu složení obecní policie a početním stavům i rozmístění četnictva, ale i perzekuci četníků. Studie je obohacena řadou fotografií.

Tematicky i regionálně navazuje stať pracovníka ABS Radima Krupici, pojednávající o vývoji státně bezpečnostní složky Sboru národní bezpečnosti (SNB) na Vyškovsku od jeho vzniku v roce 1945 do roku 1960. Kromě samotného organizačního vývoje si autor všímá rovněž „očisty" SNB v roce 1948, rezistence obyvatel vyškovského okresu, velkou pozornost věnuje jednotlivým náčelníkům a zmiňuje i důležité akce, které vyškovská StB rozpracovávala.

Archiváři ABS vědí, jak zavádějící by bylo brát informace obsažené v archiváliích bývalých bezpečnostních složek jako zjevenou pravdu. Přesně na to upozorňuje ve svém článku o situačních zprávách z poválečného pohraničí Tomáš Dvořák. Na základě archivních pramenů, již vydaných edic i literatury velmi podrobně rozebírá nálady a postoje obyvatelstva, všímá si fenoménu šeptané propagandy a zejména hodnotí situační zprávy z hlediska jejich výpovědní hodnoty.

Dalším příspěvkem k regionálním dějinám je studie pracovníka Ústavu pro studium totalitních režimů Martina Tichého, která pojednává o počátcích kolektivizace

v okrese Doksy. Autor popisuje vztah samotných zemědělců ke kolektivizaci a pozornost věnuje zejména přímým i nepřímým nátlakovým metodám, které měly vést ke kýženému výsledku (tedy ke vstupu do JZD). Připomíná dobové problémy kolektivizace a odpor zemědělců vůči ní, a to z pohledu stranických a správních orgánů činných na úrovni okresních výborů. Přestože je studie zaměřená na konkrétní region, stejnou situaci zažíval v té době v podstatě celý český venkov.

Studie pojednávající o technických stavbách nebývají častou součástí našeho Sborníku, nicméně doufáme, že článek Jiřího Vymětalíka o stavbě tzv. Hitlerovy dálnice Vratislav – Brno – Vídeň v letech 1939–1942 čtenáře zaujme. Autor se soustřeďuje na dálnici (po níž se mělo jezdit rychlostí až 160 km/h) na našem území, tj. v úseku Králíky – Mikulov, popisuje velké stavby (mosty, mimoúrovňové křižovatky), které v souvislosti s dálnicí vznikaly nebo měly vzniknout. Fondy ABS obohatily zpracovávané téma zejména o archiválie z dělnických pracovních táborů. Autor se poměrně podrobně věnuje popisu jejich vybavení, ubytovacím i pracovním podmínkám dělníků, popř. internovaných zajatců, i dalším osudům táborů. Práci doprovází rozsáhlý poznámkový aparát a barevná přílohai archivních fotografií, z nichž některé jsou zde uveřejněny poprvé.

Martin Pulec, kterého zájemci o problematiku státních hranic znají jako autora, jenž se tomuto tématu systematicky věnuje, líčí příběh z přelomu let 1949–1950, jehož aktérem byl mj. otec známého scénáristy Jiřího Křižana – Jan Křižan. Ten spolu s Františkem Boháčem zastřelil při pokusu o útěk příslušníka Pohraniční stráže Václava Anschlaga. Zároveň jde o jeden z případů, kdy rakouské bezpečnostní složky vracely uprchlíky ze svého území zpět do Československa, ačkoliv musely tušit, jak s nimi bude naloženo. Autor na základě pramenů z ABS, Národního archivu i vzpomínek příbuzných poněkud demytizuje obraz Křižana coby nevinné oběti režimu, což však nikterak neomlouvá krutost, s níž se režim pomstil všem zúčastněným.

Ve Sborníku se často objevují monografie zajímavých osob – ať už těch, které bojovaly proti režimu, nebo těch, které ho budovaly a bránily. K těm druhým patřil Josef Damian, příslušník Státní bezpečnosti a agent-provokatér, nasazený mj. do akce „Skaut". Byl řídícím orgánem nechvalně proslulého JUDr. Vlastislava Chalupy (známého také jako „mjr. Král" nebo agent „Maison"), který přivedl do vězení nebo na popraviště desítky lidí… Životní pouť Josefa Damiana mapuje vědecký pracovník Historicko-dokumentačního odboru Vojenského historického ústavu Prokop Tomek.

Politickým protipólem příslušníka StB Damiana byla Hana Truncová, statečná žena a zastánkyně demokratických principů. Její přesvědčení jí velelo postavit se režimu aktivně – distribuováním letáků a napomáháním k přechodu hranic. Po odhalení ji čekal v té době obvyklý osud – mnohaleté vězení, z něhož se dostala až před amnestií v roce 1960. Filip Stojaník vylíčil na základě archivních pramenů, ale hlavně rozhovorů s aktérkou, její osudy od dětství až po působení po revoluci v roce 1989 (kdy se začala velmi aktivně věnovat osvětě i mezi mladou generací).

Zvláště se zaměřil na období jejího zatčení, vyšetřování i věznění. Přestože o otřesných podmínkách, jimž byli vyšetřovanci i vězni v padesátých. letech vystaveni, bylo napsáno mnoho, přímé svědectví působí děsivě.

Opravdu bohatý je tentokrát oddíl Zprávy, přinášející informace o různých konferencích, jichž se pisatelé – v drtivé většině zaměstnanci ABS – zúčastnili. Potěšující je, že se přitom většinou nejednalo o pasivní účast, ale pracovníci obvykle vystupovali na těchto akcích s aktivními příspěvky. Ve slovenském Komárně se konala mezinárodní vědecká konference, jejímž hlavním tématem byla menšinová problematika v meziválečném Československu a Maďarsku. Účastníci jednodenní konference Období nesvobody 1938–1945 se sešli v Brně. Tradiční každoroční konferenci pro konzervátory-restaurátory hostila tentokrát Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Již dokonce 24. ročník tradičního semináře o česko-slovenských, respektive slovensko-českých dějinách proběhl na půdě Technické univerzity v Liberci a jeho účastníci budou jistě vzpomínat – kromě zajímavých referátů – také na návštěvu vily známého textilního podnikatele Liebiga. Vzpomínková akce v Banské Bystrici připomněla 70. výročí od vypuknutí Slovenského národního povstání. Z různých perspektiv (historických, ekonomických, filozofických nebo pojmových) se nad revolucí v roce 1989 zamýšleli přednášející na mezinárodní konferenci 1989: Thinking Revolution in East-Central Europe. Nad problematikou audiovizuálních záznamů pořízených bezpečnostními složkami komunistického režimu se ve Varšavě sešli odborníci z postkomunistických zemí, pracující v archivech shromažďujících archiválie těchto složek. Jedna ze zpráv je pak věnována návštěvě zaměstnanců ABS u 211. taktické letky 21. základny Taktického letectva v Čáslavi, kam byli pozváni, aby odborně posoudili originální písemnosti a fotografie z pozůstalosti genmjr. Františka Chábery, bývalého letce-stíhacího pilota, sloužícího za druhé světové války mj. v britské RAF.

Vítané zpestření pak představuje oddíl A–Ž. Čtenáři se z něj dozvědí o nechtěném azylantovi na velvyslanectví SSSR v Praze, o pohřbu Hany Benešové očima příslušníků VB, o výstavě Krajina paměti / Paměť v krajině v Muzeu Českého lesa v Tachově, o co lze nečekaně zakopnout v České Kanadě, o pozoruhodně správné dedukci, kterou na základě krátkého textu letáku prokázali příslušníci jednoho obvodního oddělení VB, o zajímavém nálezu v personálním spisu, o tom, jak se příslušníci různých útvarů StB při zatýkání členů „protistátní" skupiny navzájem poprali a jeden z nich byl přitom kolegy dokonce zastřelen, o mobilním průvodci Příběhy železné opony i o jisté zajímavé kartotéce v Kanicích.

Doufáme, že příznivci našeho Sborníku i ti, kteří ho drží v ruce vůbec poprvé, v něm najdou „to své" a opět se k němu i v příštích letech vrátí. Určitě už teď můžeme slíbit, že díky zařazení do prestižní rodiny recenzovaných periodik nebudeme mít o příspěvky renomovaných autorů nouzi. I když je otázkou, zda i v budoucnosti budou moci historické práce a studie vznikat na základě veškerých dostupných pramenů. U Ústavního soudu totiž leží návrh na zrušení odst. 11 § 37 zák. č.

499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě. Je to přitom právě tento odstavec, který díky tomu, že umožňuje takřka neomezený přístup k archiváliím z doby minulého režimu, činí z České republiky ráj pro všechny, kteří se tímto dějinným obdobím zabývají. Zrušení tohoto ustanovení by nejen ztížilo práci historikům, ale doslova paralyzovalo archivy spravující archiválie z doby nacismu a komunismu. Závěrem mi tedy dovolte vyjádřit naději, že soudci Ústavního soudu rozhodnou ve prospěch badatelů a archivářů.

Světlana Ptáčníková

STUDIE

Organizace protektorátních bezpečnostních sborů na Vyškovsku v letech 1939–1945

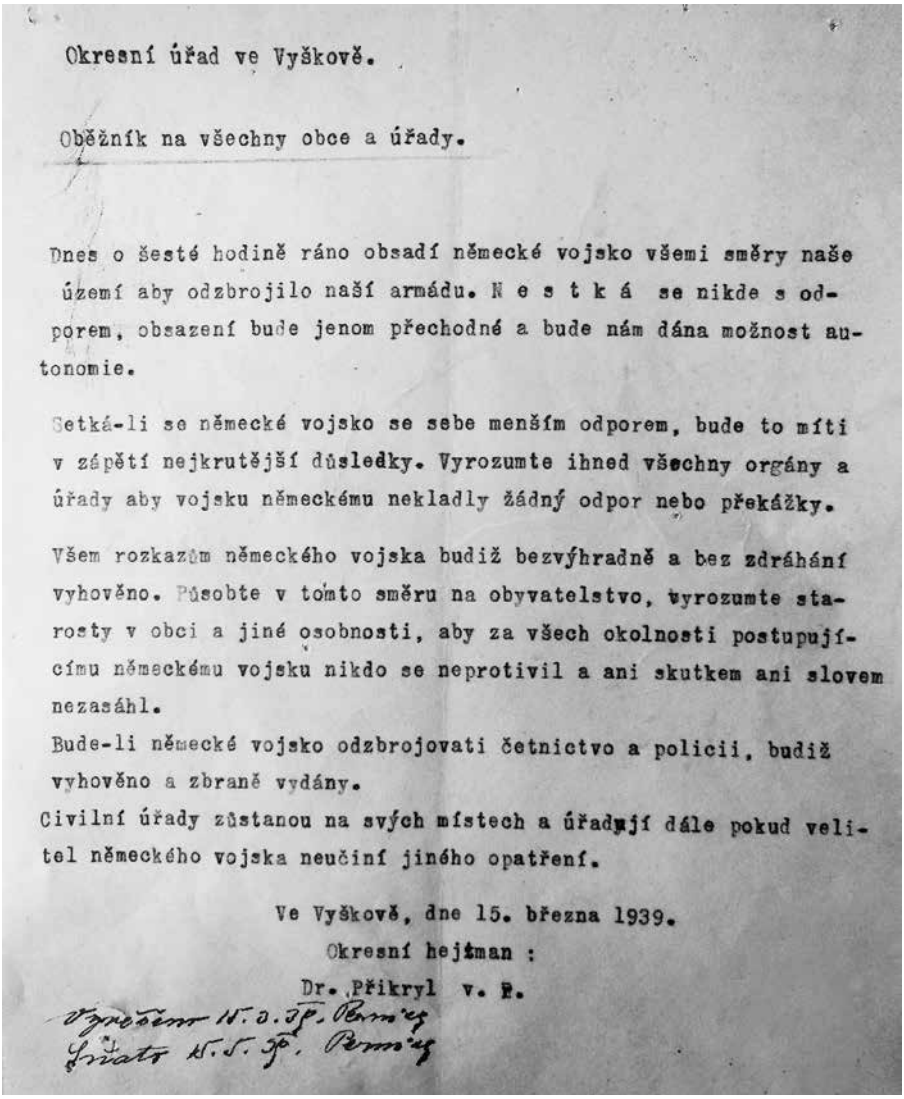
Michaela Zemánková

Zajištění bezpečnosti, klidu a pořádku na obsazeném území patřilo k prioritním cílům německé moci v protektorátu. Po ukončení měsíc trvající vojenské správy přešel tento úkol plně na bezpečnostní orgány. Struktura organizace bezpečnostních sborů v Německu[1] byla přenesena i na území protektorátu, kde byla vytvořena síť německé policie. Jejími základními složkami byla policie pořádková (Ordnungspolizei, Orpo) a bezpečnostní (Sicherheitspolizei, Sipo).

Pořádková policie, která nesla podle německého označení zkratku Orpo, se dělila na policejní sbor (Polizeitruppe), což byly policejní pluky a prapory, a samostatnou uniformovanou službu (uniformierter Einzeldienst), kam spadalo četnictvo, strážní oddíly a další jednotky. Policejní sbor plnil úkoly, které v Německu příslušely ochranné policii. V čele Orpo stál velitel pořádkové policie u říšského protektora v Čechách a na Moravě (Befehlshaber der Ordnungspolizei beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren, BdO).

Součástí bezpečnostní policie označované zkratkou Sipo, která podléhala veliteli bezpečnostní policie u říšského protektora v Čechách a na Moravě (Befehlshaber der Sicherheitspolizei beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren, BdS), byla státní tajná policie (Gestapo), kriminální policie (Kripo) a bezpečnostní služba (SD).

1 Německé policejní úřady se členily na řádné a zvláštní, jako byla policie důlní, plavební, železniční, letecká apod. Řádné policejní úřady se dělily na pořádkovou policii (Ordnungspolizei, Orpo), bezpečnostní policii (Sicherheitspolizei, Sipo) a správní policii (Verwaltungspolizei). V rámci Orpo existovala říšská ochranná policie (Schutzpolizei des Reiches, Schupo) s působností ve městech, říšské četnictvo (Gendarmerie des Reiches) s působností na venkově, obecní ochranná policie (Schutzpolizei der Gemeinden), požární ochranná policie (Feuerschutzpolizei) a technická pomocná policie (Technische Hilfspolizei). V rámci Sipo působila tajná státní policie (Geheimestaatspolizei, Gestapo) a kriminální policie státní i obecní (Kriminalpolizei, Kripo). Orpo a Sipo byly společně označovány jako výkonná policie. Více MACEK, Pavel – UHLÍŘ, Lubomír: *Dějiny policie a četnictva III. Protektorát Čechy a Morava a Slovenský stát (1939–1945).* Themis, Praha 2001, s. 20–36.

Okresní úřad ve Vyškově.

Oběžník na všechny obce a úřady.

Dnes o šesté hodině ráno obsadí německé vojsko všemi směry naše území aby odzbrojilo naší armádu. N e s t k á se nikde s odporem, obsazení bude jenom přechodné a bude nám dána možnost autonomie.

Setká-li se německé vojsko se sebe menším odporem, bude to míti v zápětí nejkrutější důsledky. Vyrozumte ihned všechny orgány a úřady aby vojsku německému nekladly žádný odpor nebo překážky.

Všem rozkazům německého vojska budiž bezvýhradně a bez zdráhání vyhověno. Působte v tomto směru na obyvatelstvo, vyrozumte starosty v obci a jiné osobnosti, aby za všech okolnosti postupujícímu německému vojsku nikdo se neprotivil a ani skutkem ani slovem nezasáhl.

Bude-li německé vojsko odzbrojovati četnictvo a policii, budiž vyhověno a zbraně vydány.

Civilní úřady zůstanou na svých místech a úřadují dále pokud velitel německého vojska neučiní jiného opatření.

Ve Vyškově, dne 15. března 1939.

Okresní hejtman :

Dr. Přikryl v. r.

Vyrečeno 15. 3. 39. Pernes

Šnátr 15. 3. 39. Pernes

MZA v Brně, SOkA Vyškov, f. Archiv města Vyškov II, Městská policie Vyškov, nezprac.

V protektorátu rovněž působily ozbrojené oddíly NSDAP.[2] Šlo o ochranné oddíly známé pod označením SS a úderné oddíly nazývané SA.[3]

2 NSDAP – německá zkratka pro Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, s níž splynula SdP (Sudetendeutsche Partei, tedy Sudetoněmecká strana) nakonec i v protektorátu.

3 Více ŠISLER, Stanislav: *Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945.* In: SAP, Praha 1963, roč. XIII, č. 2, s. 80–87.

Ačkoliv si Němci v protektorátu vytvořili vlastní bezpečnostní aparát, ten český zůstal zachován. Nejdříve bylo nutné stabilizovat situaci v českých bezpečnostních sborech a přizpůsobit jejich činnost nově vzniklé situaci. Vedle armády to byla další početně nezanedbatelná skupina vyzbrojených osob. I když k prvním krokům okupační správy patřilo jejich odzbrojení, bylo pochopitelné, že se nemohlo jednat o trvalý stav.

Mezi nejvíce proklamovaná hesla patřila loajalita, v jejímž duchu se nesla německá prohlášení oslovující české policisty a četníky. Samozřejmě se jednalo o loajalitu vůči novým poměrům a k Říši. Co však s loajalitou k vlastnímu národu, který se nedobrovolně ocitl pod německou nadvládou!? Tuto otázku si musel každý vyřešit sám, a pokud se striktně nerozhodl pro jednu nebo druhou stranu, musel se naučit v nové době žít i pracovat. V případě příslušníků protektorátní policie šlo o práci otevřenou a viditelnou, která byla pod ostřížím zrakem nejen okupační moci, ale i celé protektorátní veřejnosti. Není nutné zdůrazňovat, že nároky, požadavky a vůbec názory těchto dvou společenstev na práci protektorátní policie se vesměs různily.

Výchozí stav bezpečnostních sborů v protektorátu

Jak tedy vypadal bezpečnostní aparát před zásahem Německa do vnitřního uspořádání státu? Zajišťování bezpečnosti a veřejného pořádku na území Československa vykonával stát prostřednictvím státních orgánů, kterými byly okresní úřady a v menší míře státní policejní úřady. Okresní úřady, které spravovaly území politického okresu, byly rovněž bezpečnostními úřady první stolice a svou působností pokrývaly celé území státu. Naopak státní policejní úřady byly zřizovány pouze v místech, které určilo ministerstvo vnitra.[4] V době zvýšeného ohrožení republiky, ve druhé polovině třicátých let, rostl jejich počet především v pohraničních oblastech.

V místech, kde byl zřízen státní policejní úřad, přebíral ve svém obvodu působnost okresního úřadu ve věcech policejní správy, popř. působnost policie obecní, jejímž specifikům se budeme věnovat později. Rovněž platilo, že zaměstnanci okresního úřadu mohli být přiděleni státnímu policejnímu úřadu a naopak. Státními policejními úřady byla policejní ředitelství a policejní komisařství se státními policejními expoziturami.[5]

4 Organizace a působnost státních policejních úřadů byla upravena zákony č. 165/1920 Sb., č. 208/1931 Sb. a vládním nařízením č. 51/1936 Sb.

5 Roku 1937 bylo na území republiky 14 policejních ředitelství (7 v Čechách, 4 v zemi Moravskoslezské, 2 na Slovensku a 1 na Podkarpatské Rusi); 31 státních policejních úřadů (bývalá policejní komisařství) v Čechách a 9 na Moravě; 33 státních policejních expozitur v Čechách a 14 v zemi Moravskoslezské. Srov. JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945.* Praha 1989, s. 416. Po okupaci zůstala na Moravě tři policejní ředitelství (Brno, Moravská Ostrava a Olomouc) a jeden policejní úřad (Jihlava). Srov. MACEK, Pavel – UHLÍŘ, Lubomír: *Dějiny policie a četnictva III*., s. 57.

Výkonné složky policie se dělily na uniformovanou a neuniformovanou. Od roku 1936 fungoval na území státu jednotný uniformovaný strážní sbor a jednotný neuniformovaný strážní sbor,[6] jehož příslušníci byli přiděleni buď k okresnímu úřadu, nebo státnímu policejnímu úřadu, v případě potřeby i k jiným veřejným úřadům. Stejně jako úředníci a zřízenci obou úřadů, byli i příslušníci strážních sborů státními zaměstnanci.

Další výkonnou složkou, tentokrát pouze u okresních úřadů, bylo četnictvo, organizované nezávisle na státních policejních složkách. Ze správního hlediska bylo sice podřízeno okresním úřadům, ovšem po stránce organizace, výzbroje, uniforem apod. mělo svou vlastní organizační strukturu. V čele četnictva stál generální velitel četnictva,[7] jemuž podléhala zemská četnická velitelství. V rámci nich pak byla vytvořena četnická oddělení, která územně zahrnovala více politických okresů. Jedno četnické oddělení se dále skládalo ze dvou až tří okresních četnických velitelství, pod které již spadaly jednotlivé četnické stanice.

Nakonec se musíme zmínit o obecní policii, která byla zřizována u většiny obecních a městských úřadů.[8] Obecní policisté byli placeni z obecního rozpočtu. Ve větších městech stál v jejich čele velitel podřízený správci obecního policejního úřadu, tzv. policejnímu komisaři; zpravidla jeden z radních. Ten už se zodpovídal přímo starostovi města. Roku 1936 došlo k většímu propojení obecní policie se státní správou, jelikož zaměstnanci obecní policie mohli být ustanoveni pouze se souhlasem okresního úřadu. Rovněž byli školeni na školách a kurzech státní policie. V oblasti přímé podřízenosti se ovšem nic nezměnilo.

Agenda policejních strážníků byla rozsáhlá a rozmanitá. Vedle služby spojené s péčí o bezpečnost osob a majetku a vůbec s udržováním klidu a pořádku v obci, vedli v rámci své kancelářské služby řadu evidencí. Jmenujme například seznamy cizinců, čeledě, podomních obchodníků, vojenských záložníků, dobytčích pasů, tržních cen, postrků apod.[9]

6 Jednotným způsobem byly sbory stráže bezpečnosti upraveny zákonem č. 230/1922 Sb.

7 Od března 1940 byl generální velitel četnictva pověřen rovněž dozorem nad policií v záležitostech kázně, výcviku a školení.

8 Speciální zákonná norma pro komunální policii nebyla vydána. Pro její příslušníky platil zákon č. 230/1922 Sb. o sborech stráže bezpečnosti. Každé město si navíc vytvořilo svůj lokální služební řád.

9 Moravský zemský archiv (MZA) v Brně, Státní okresní archiv (SOkA) Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, fond (f.) Archiv města (AM) Slavkov u Brna, inv. č. 729, k. 68.

Struktura českého bezpečnostního aparátu na Vyškovsku[10] do poloviny roku 1942

Z naznačeného přehledu fungování policejního aparátu jasně vyplývá stěžejní úloha politických úřadů, hovoříme-li o politickém okrese, pak okresních úřadů. S výjimkou míst, kde fungovaly státní policejní úřady, měly okresní úřady z hlediska bezpečnosti hlavní slovo. O to složitější je orientace v situaci na Vyškovsku, kde byla registratura okresního politického úřadu do roku 1945 vesměs zničena a pro období protektorátu se nedochovalo vůbec nic. Materiály okresního úřadu mohou částečně suplovat písemnosti uložené v registratuře zemského úřadu ve všech jeho protektorátních podobách. Bohatší materiál je k dispozici v případě obecní výkonné policie, kde je třeba využít především protektorátní registraturu Městského úřadu ve Vyškově a protektorátní registraturu četnictva.

Absence materiálů Okresního úřadu ve Vyškově nás připravuje především o informace týkající se neuniformovaných složek, přidělených k tomuto bezpečnostnímu orgánu první instance. V rámci neuniformované policie působili u politických úřadů příslušníci tajné policie, resp. státní policie.[11] Bohužel ani v oblastech působnosti jiných okresních úřadů, jejichž registratury se dochovaly, nepatří toto téma k vyhledávaným oblastem bádání, a není jednoduché se v situaci snadno zorientovat. Zjednodušeně lze říci, že bezpečnostní agendu okresního úřadu v oblasti pořádkové a kriminální vykonávalo četnictvo, v oblasti státně-bezpečnostní neuniformovaný strážní sbor. I když by jistě bylo velmi zajímavé sledovat působení státní policie při okresním úřadu, z hlediska časového rozmezí našeho příspěvku je toto téma vedlejší. Již 1. září 1939 byla působnost české tajné policie a části kriminální policie převedena do vlastní říšské správy a protektorátní politické úřady nad nimi ztratily pravomoci.[12]

Nicméně je třeba se alespoň zmínit, že kmenová kniha příslušníků neuniformovaného strážního sboru Policejního ředitelství v Brně[13] uvádí mezi policejními strážníky-čekateli i osoby, které sem byly přeřazeny z Okresního úřadu ve Vyškově. Je tedy jisté, že při vyškovském okresním úřadu fungovalo oddělení neuniformované stráže bezpečnosti.

Uniformovanou výkonnou složkou Okresního úřadu ve Vyškově bylo četnictvo. V době okupace českých zemí bylo ve Vyškově umístěno okresní četnické velitelství

10 Oblastí Vyškovska rozumíme města, obce a osady politického okresu Vyškov. Teritoriálně sem spadalo území soudních okresů Vyškov, Slavkov u Brna a Bučovice.

11 K činnosti státní policie před rokem 1945 srov. BALETKA, Tomáš: *Počátky a formování československé státní bezpečnosti v letech 1936–1945. Pokus o stručný nástin.* In: Odraz německého národního socialismu ve třicátých letech v Československu a ve státech střední Evropy. Sborník z kolokvia, KEY Publishing, Ostrava 2013, s. 9–18.

12 Reichsgesetzblatt, Jahrgang 1939, s. 1681, 1682. Nařízení o vybudování správy a německé bezpečnostní policie v protektorátu Čechy a Morava.

13 MZA v Brně, f. Policejní ředitelství Brno, inv. č. 20.

(OČV),[14] kterému podléhalo devatenáct četnických stanic (ČS). Spadalo pod Četnické oddělení v Kroměříži, kterému bylo nadřízeno Zemské četnické velitelství Brno.

Nakonec se dostáváme k tzv. obecní policii. Celkem padesát čtyři politických obcí na Vyškovsku mělo obecní policii, která zpravidla sestávala z jednoho obecního strážníka. U měst to byl samozřejmě větší počet. Ve Vyškově byl jeden důstojník a pět strážníků, v Ivanovicích na Hané čtyři strážníci, ve Slavkově u Brna tři strážníci. V obcích Bohdalice a Krásensko bylo po dvou strážnících. V přehledu o počtech obecních strážníků, uloženém ve fondu Zemského četnického velitelství Brno, je u města Bučovice uveden jen jeden strážník, což neodpovídá velikosti města, které bylo tehdy srovnatelné se Slavkovem u Brna s třemi strážníky.[15] Přehled, který není datován, byl pravděpodobně vyhotoven roku 1942, těsně před zrušením obecní policie, o kterém se zmíníme vzápětí. Tehdy opravdu Bučovice měly jen jednoho obecního strážníka, jelikož zbývající dva byli penzionováni.[16] Pro objektivní stanovení počtu obecních strážníků na Vyškovsku však zde musíme počítat se třemi strážníky. Celkově tedy v městech a obcích politického okresu Vyškov pracovalo před zánikem obecní policie šedesát devět jejích příslušníků (z toho jeden důstojník).

Úkoly uniformované stráže bezpečnosti na Vyškovsku vykonávaly vedle četnictva právě jednotlivé obecní policie. Státní policejní úřad tedy přímo ve vyškovském politickém okrese zřízen nebyl.

Reformní rok 1942, změny v podřízenosti českých bezpečnostních sborů

V prvních letech okupační správy německé orgány do struktury bezpečnostního aparátu významněji nezasáhly. Výjimkou je již zmiňované nařízení z 1. září 1939 o tajné a části kriminální policie. Samozřejmě na činnost uniformované policie a četnictva dohlížel velitel německé pořádkové policie.[17] Zbylá část kriminální (neuniformované) policie byla pod dohledem německé bezpečnostní policie. Německé orgány rovněž rozhodovaly o početní síle a výzbroji protektorátních bezpečnostních sborů. Kontrolu státních policejních úřadů, které byly přejmenovány na vládní policejní úřady, si Němci zajistili dosazením nacistických komisařských správců na pozice

14 Německý výraz pro okresní četnické velitelství zněl Gendarmerie Bezirkskommando. Budeme používat zkratku z českého označení, které existovalo již před vznikem protektorátu.

15 MZA v Brně, f. B 72 Zemské četnické velitelství Brno, inv. č. 451, k. 496.

16 SOkA Vyškov, f. AM Bučovice, inv. č. 873.

17 Již dne 25. 4. 1939 přenesl říšský protektor na velitele pořádkové služby u říšského protektora v Čechách a na Moravě služební dohled nad českou policejní výkonnou mocí (četnictvo, státní policie a obecní policie). Srov. MZA v Brně, f. B 314 Velitel pořádkové policie Brno, inv. č. 3, k. 4.

přednostů těchto úřadů[18]: policejní ředitelství v Praze, Brně, Moravské Ostravě, Plzni, Českých Budějovicích, Hradci Králové a Olomouci a vládní policejní úřady v Kladně, Náchodě, Domažlicích a Jihlavě.[19]

Obdobně jako v mnoha jiných oblastech správy protektorátu byl i pro protektorátní bezpečnostní aparát přelomový rok 1942. Snaha o důkladnější převedení podřízenosti těchto bezpečnostních sborů německým úřadům vedla říšského protektora k vydání výnosu o zřízení služebních míst generálního velitele uniformované protektorátní policie (GKUP – Generalkommandant der Uniformierten Protektoratspolizei) a generálního velitele neuniformované protektorátní policie (GKNP – Generalkommandant der Nichtuniformierten Protektoratspolizei) při ministerstvu vnitra. S platností od 1. července 1942 byla z kompetence Policejního ředitelství Brno vyňata uniformovaná i neuniformovaná stráž a byla podřízena GKUP a GKNP. Rovněž byl zrušen štáb generálního velitele četnictva, jehož funkce splynula s funkcí GKUP. Vedením úkolů GKUP byl pověřen velitel německé pořádkové policie při úřadu říšského protektora v Praze, vedením úkolů GKNP velitel německé bezpečnostní policie.

K Zemskému úřadu v Brně byli přiděleni Inspektoři uniformované a neuniformované protektorátní policie (IdUP– Inspekteure der Uniformierten Protektoratspolizei a IdNP – Inspekteure der Nichtuniformierten Protektoratspolizei),[20] kteří byli podřízeni generálním velitelům. Tímto opatřením započalo soustavné omezování kompetencí politických a vládních policejních úřadů ve prospěch inspektorů a generálních velitelů. Inspektoři jednak převzali kompetence týkající se organizace a výstavby policejních sborů (ve své působnosti měli školení, výcvik, výstroj a výzbroj příslušníků), ale částečně přebírali i agendu nařizovací, která dříve patřila politickým úřadům. Těm naopak zůstala agenda hospodářská, tedy rozpočty, výdaje apod. V otázce platů, osobních či disciplinárních záležitostí byly kompetence rozděleny.

Zatímco tato opatření výrazně zasáhla do organizační struktury a kompetencí vládních policejních orgánů a politických úřadů, většinu výkonných policejních orgánů kromě změny podřízenosti velké změny nečekaly. Přijímaly nyní příkazy a nařízení především inspektorů, popř. generálních velitelů. IdUP vedl jednotlivé oddíly uniformované exekutivy protektorátu, tedy uniformovanou vládní policii, protektorátní četnictvo a uniformovanou obecní výkonnou policii. IdNP řídil neuniformovanou policii, konkrétně neuniformovanou vládní policii a neuniformovanou obecní výkonnou policii.

18 ŠISLER, Stanislav: *Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy,* s. 86.

19 JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Dějiny správy v českých zemích*, s. 487.

20 Zkratky GKUP, GKNP, IdUP a IdNP jsou odvozeny od německých výrazů, jelikož tyto funkce vznikly až v době protektorátu a prioritní byla jejich německá podoba.

Zrušení obecních policií na Vyškovsku, zřízení obecní výkonné policie ve Vyškově

Výčtem bezpečnostních složek protektorátu se dostáváme k problematice obecní výkonné policie,[21] která naopak velkou změnou roku 1942 prošla. Na základě vládního nařízení č. 250/1942 Sb. z 9. července 1942 byla provedena její reorganizace. Povinnost zřídit a udržovat obecní výkonnou policii, která se členila na uniformovanou a neuniformovanou výkonnou policii, získaly obce s více než deseti tisíci obyvateli. Obce s počtem obyvatel pět až deset tisíc musely zřídit a udržovat uniformovanou výkonnou policii. Ostatní obce nebyly oprávněny mít obecní výkonnou policii.

Vzhledem k počtu obyvatel měst, městeček a obcí Vyškovska mělo povinnost zřídit obecní výkonnou policii město Vyškov a pouze uniformovanou obecní výkonnou policii město Slavkov u Brna.[22] Ostatní lokality nedosáhly počtu obyvatel nad pět tisíc. I když byla povinnost vztahující se na obce mezi pěti a deseti tisíci obyvatel zastavena až vládním nařízením z 30. prosince 1942, obecní výkonná policie ve Slavkově u Brna byla k 1. říjnu 1942 zrušena.[23] Ve výsledku tedy jedinou obcí, která měla povinnost a oprávnění zřídit a udržovat obecní výkonnou policii, bylo s účinností od 1. října 1942 město Vyškov.

Desítkami let prověřená služba obecních strážníků tak byla zrušena. Dne 3. listopadu 1942 vydal vyškovský okresní hejtman dr. Hans Bergmann nařízení o zákazu nošení policejních uniforem bývalými obecními strážníky. Výjimka byla udělena pouze obecním sluhům, kteří mohli nosit služební čapku, ovšem bez protektorátního znaku.[24] Neznamená to však, že bývalí obecní strážníci byli ze služeb měst a obcí rázem propuštěni nebo že by celou jejich agendu převzali příslušníci strážních sborů. V mnohých případech byli přeřazeni na jiné místo v rámci téhož úřadu, ovšem nebyli již příslušníky policejního sboru.

Vzhledem k široké agendě bývalé obecní policie to ani nebylo možné. Nová obecní výkonná policie se již neměla věnovat takovým činnostem, jako bylo vedení různých evidenčních knih nesouvisejících s bezpečnostní agendou. Patřily sem například knihy o porážkách, cenách na trzích, dobytčích pasech apod. Tuto agendu napříště vedli civilní zaměstnanci města. Obecní policisté se měli soustředit pouze na policejní agendu, včetně sledování dopravních přestupků.

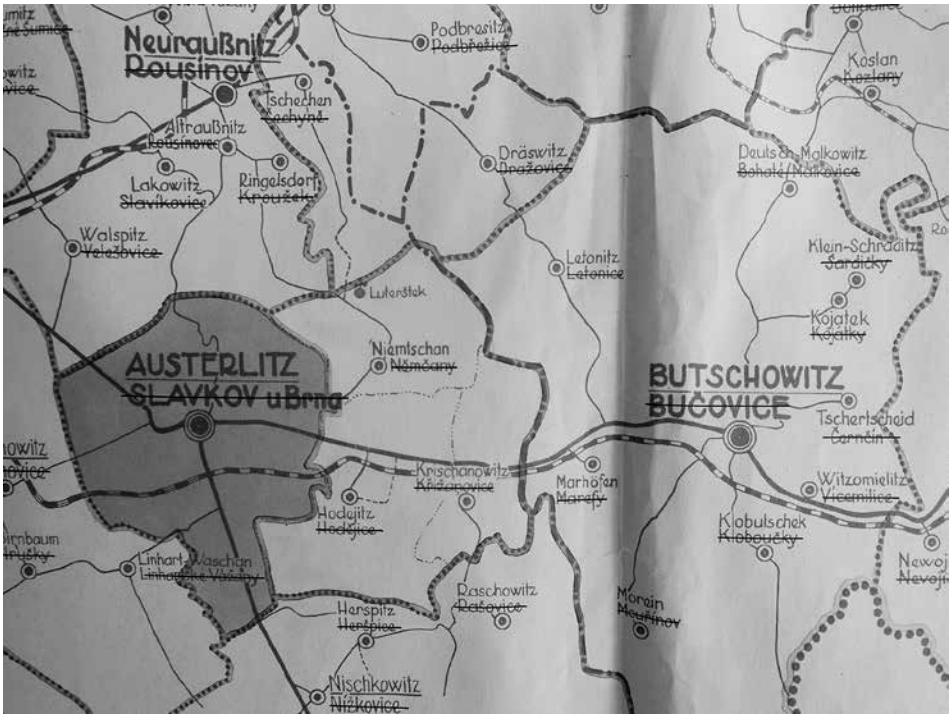
Pořádkové, bezpečnostní i kriminální úkoly v místech, v nichž nepůsobila obecní výkonná policie nebo vládní policie, vykonávalo četnictvo. Naopak města s vlastní uniformovanou policií, v našem případě Vyškov a krátce Slavkov u Brna, byla

21 Jako přívlastek přibylo k označení obecní policie slovo výkonná. V němčině byla označována výrazem Gemeindevollzugspolizei.

22 K 1. 12. 1939 mělo město Slavkov u Brna celkem 5011 obyvatel. Srov. SOkA Vyškov, f. MěNV Slavkov u Brna, Pamětní kniha města Slavkova u Brna 1938–1958, s. 43.

23 Tamtéž, f. AM Slavkov u Brna, inv. č. 642, k. 50.

24 Tamtéž, f. Kriminální úřad Vyškov, nezprac.

Obvod působnosti Obecní výkonné policie ve Slavkově u Brna (tmavě zvýrazněná oblast) a Četnické stanice Slavkov u Brna (oblast s obcemi Hodějice, Křižanovice a Němčany) v srpnu 1942.
MZA v Brně, f. B 72 Zemské četnické velitelství Brno, inv. č. 658, k. 780.

z okrsku četnictva vyřazena a přešla na ně agenda pořádková i kriminální. Po stránce kriminální řešili uniformovaní policisté jen drobné případy, ty složitější byly v kompetenci neuniformovaných policistů (viz níže). K orgánům nové uniformované obecní výkonné policie byli přeřazeni příslušníci bývalé obecní policie.

Od července 1942, kdy nabylo účinnosti vládní nařízení č. 250/1942 Sb. o obecní policii, bylo tedy počítáno s tím, že uniformovaná obecní výkonná policie bude působit i ve Slavkově u Brna. Proběhlo vymezení oblasti působnosti této policie, která byla vyňata z působnosti četnické stanice Slavkov u Brna.[25] Ještě koncem srpna 1942 poslal vyškovský okresní hejtman tamějšímu starostovi pokyny ohledně provádění jmenovaného vládního nařízení. Kromě Slavkova u Brna poslal tento pokyn pouze do Vyškova.[26]

25 MZA v Brně, f. B 72 Zemské četnické velitelství Brno, inv. č. 658, k. 780. Na dislokační mapě Okresního četnického velitelství ve Vyškově je znázorněna oblast působnosti uniformované obecní výkonné policie Slavkov u Brna a ČS Slavkov u Brna. Znázorněná situace byla platná k 21. 8. 1942.

26 SOkA Vyškov, f. AM Slavkov u Brna, inv. č. 648, k. 53.

Faktem je, že k 1. říjnu 1942 bylo rozhodnutí o zřízení uniformované obecní výkonné policie ve Slavkově u Brna zrušeno. Počet obyvatel města se pohyboval na hranici pěti tisíc a jen o vlásek splňoval základní podmínku pro ponechání obecních strážníků. Je pravděpodobné, že již v této době bylo více méně jasné, že nakonec bude obecní výkonná policie ponechána pouze ve městech nad deset tisíc obyvatel, což bylo vyhlášeno vládním nařízením z konce prosince 1942.

Pro úplnost uveďme, že původní počet tří strážníků ve Slavkově u Brna byl od července 1942 rozšířen na čtyři. Po zrušení policie v říjnu 1942 zůstali všichni zaměstnanci města, a to až do 31. března 1943, kdy jeden z bývalých strážníků odešel k obecní výkonné policii ve Vyškově. Byl jím právě posledně přijatý Karel Holačka.[27]

V době, kdy probíhala reorganizace obecní policie, byl vedoucím představitelem městské správy Vyškova vládní komisař Karl Matzal. Tento sudetský Němec, který získal říšské občanství, byl do města dosazen v červenci 1940. Krátce po něm, začátkem října 1940, se okresním hejtmanem ve Vyškově stal rovněž Němec dr. Hans Bergmann. Oba byli spolehlivými vykonavateli nacistických nařízení, která měla vést ke germanizaci celého prostoru. Společným úsilím se jim podařilo sloučit obce Dědice, Brňany, Křečkovice a Nosálovice s Vyškovem, čímž rázem stoupl počet obyvatel města nad deset tisíc. Tak se dostal Vyškov do kategorie míst, kde měla být v rámci obecní výkonné policie zřízena nejen uniformovaná složka, ale i ta neuniformovaná.

S účinností od 1. října 1942 tak ve Vyškově a přičleněných obcích vykonávala pořádkové a bezpečnostní úkoly uniformovaná obecní výkonná policie a kriminálně policejní úkoly neuniformovaná obecní výkonná policie, tzv. obecní kriminální policie. Tímto dnem byl zmíněný obvod vyňat z působnosti Četnické stanice ve Vyškově. I když byli příslušníci obou složek zaměstnanci města, po odborné stránce podléhala obecní kriminální policie vládní kriminální policii, konkrétně Kriminálnímu ředitelství v Brně. Zatímco uniformovaní policisté byli vybráni z vlastních zdrojů města, ke kriminální policii byli přeřazeni vybraní příslušníci četnictva z četnických pátracích pozic.

Veškeré náklady na zařízení služeben nové obecní kriminální policie neslo město. Počet jejích příslušníků se odvíjel od počtu obyvatel. Počátkem září 1942 hlásil vládní komisař Matzal IdNP celkem čtrnáct tisíc pět set třicet (14 530) obyvatel města, přičemž vycházel z ohlašovacích lístků na městském úřadě. Je třeba si uvědomit, že od ohlašovací povinnosti byli osvobozeni příslušníci wehrmachtu, jejichž počet ve městě neustále narůstal. Vzhledem k tomu, že jeden kriminalista byl stanoven pro počet šest tisíc obyvatel, byli k Vyškovu přiděleni dva.

Samozřejmě i množství uniformovaných příslušníků záleželo na počtu obyvatel, a vzhledem ke stanoveným kvótám[28] byl početní stav původní obecní policie

27 SOkA Vyškov, f. AM Slavkov u Brna, inv. č. 1254.

28 Při počtu pět až deset tisíc obyvatel byl jeden policejní výkonný zaměstnanec přidělen pro tisíc lidí. Do výsledného počtu byli započítáni i kriminalisté. Srov. SOkA Vyškov, f. Kriminální úřad Vyškov, nezprac.

nedostačující. V ideálním případě by měl mít Vyškov patnáct obecních výkonných policistů. Odečteme-li dva kriminalisty, pak by to bylo třináct uniformovaných policistů. Do poloviny roku 1942 tvořilo obecní policii města Vyškova sedm osob, k 1. červenci 1942 byli do jeho služeb přijati dva noví policisté, zbývalo tedy doplnit sbor čtyřmi novými příslušníky.[29]

Před sloučením Vyškova s okolními obcemi měl Vyškov přibližně sedm tisíc pět set (7500) obyvatel.[30] Přílivem německých vojáků do kasáren, obslužného personálu a jejich rodinných příslušníků se tento počet sice zvyšoval, stěží by však překonal hranici deseti tisíc obyvatel bez připojení již jmenovaných obcí. Nízkému počtu obyvatel odpovídal i poměrně nízký počet obecních strážníků; k 1. červenci 1941 jich bylo celkem šest:[31]

- Zdeněk Stupka (nar. 10. července 1909, Kroměříž)
  vedoucí obecní policie v hodnosti policejního inspektora (funkce od 1. prosince 1939), dříve sloužil u četnictva;
- František Zeman (nar. 22. prosince 1900, Pohořelice)
  zástupce vedoucího obecní policie v hodnosti strážmistra (funkce od 13. března 1940);
- František Vyroubal (nar. 20. ledna 1903, Vyškov)
  strážník obecní policie (od 1. dubna 1934);
- Ludvík Hajzer (nar. 25. července 1915, Zpupná Lhota)
  strážník obecní policie, smluvní zaměstnanec;
- Jan Pernica (nar. 21. prosince 1907, Vyškov)
  strážník obecní policie, čekatel;
- Vilém Skořínský (nar. 24. března 1909, Vyškov)
  strážník obecní policie, čekatel.

Když dne 19. prosince 1941 převzalo město Vyškov správu obce Dědice, převedlo na městský úřad část obecních zaměstnanců. Mezi nimi byl i policejní strážmistr Václav Poč (nar. 6. srpna 1908, Vyškov), který byl zařazen k vyškovské obecní policii. Po převzetí správy obcí Brňany, Křečkovice a Nosálovice, ke kterému došlo k 1. březnu 1942, nebyl počet obecních policistů města Vyškova navýšen.

29 Pro přijetí k obecní výkonné policii byly stanoveny následující podmínky: německá nebo protektorátní příslušnost, věk 21–28 let, fyzické a psychické předpoklady, výška minimálně 167 cm, stav svobodný, rozvedený či vdovec, ovšem bez alimentačních povinností, znalost českého a německého jazyka. Stáří a stav nebyly striktní, zato musel žadatel složit jazykovou zkoušku a nebýt trestaný. Vyloučeno bylo přijmout žida, popř. míšence. Srov. tamtéž, f. AM Vyškov II, inv. č. 619, k. 62, č. j. 8038.

30 Tamtéž, f. Městský národní výbor Vyškov, Pamětní kniha města 1946–1949.

31 V té době již byl penzionován Josef Kukelka, který působil od 20. 6. 1918 do 4. 10. 1920 jako legionář v Rusku. Srov. tamtéž, f. AM Vyškov II, inv. č. 619, k. 59, č. j. 3162/I/1941.

Policejní inspektor Zdeněk Stupka, 1943.
MZA v Brně, f. B 302 Škola protektorátní policie v Holešově, inv. č. 8, k. 1.

Ludvík Hajzer, strážník obecní policie ve Vyškově, počátek čtyřicátých let.
ABS, f. Personální spisy příslušníků a zaměstnanců.

K 1. říjnu 1942 bylo tedy všech sedm příslušníků bývalé vyškovské obecní policie převeleno k obecní výkonné policii. I když vládní komisař požadavky na zvýšení počtu policistů vyslovoval již při přípravách na nové uspořádání obecní policie roku 1942, až do konce tohoto roku k navýšení stavu nedošlo.

K 1. březnu 1943 došlo ke změně na postu vedoucího uniformované obecní výkonné policie. Stal se jím četnický vrchní strážmistr Adalbert Leixner (nar. 2. ledna 1897), který byl do Vyškova převelen ze zemského četnického velitelství. Policejní inspektor Zdeněk Stupka[32] setrval ve sboru jako jeho podřízený. Leixner zůstal ve Vyškově do 31. října 1943 a s účinností od 1. listopadu 1943 ho ve funkci vedoucího uniformované obecní výkonné policie nahradil poručík četnictva Bohumil Košťál.

32 V období od 1. 2. do 31. 5. 1943 absolvoval Zdeněk Stupka I. učební kurz obecní výkonné policie na Škole protektorátní policie v Holešově. Od 1. 9. do 20. 12. 1943 II. učební kurz vrchních strážmistrů čekatelů na téže škole a konečně od 6. 12. 1943 do 31. 3. 1944 I. učební kurz důstojníků obecní výkonné policie, rovněž v Holešově. Z dalších strážníků vyškovské obecní policie absolvovali na této škole II. učební kurz obecní výkonné policie nadstrážníci Jan Pernica a Václav Poč (1. 6.–1. 9. 1943) a IV. učební kurz téhož strážník František Vyroubal (7. 2.–6. 6. 1944).

Strážník Josef Oslzlý v uniformě příslušníka obecní policie, první polovina čtyřicátých let.
ABS, f. Personální spisy příslušníků a zaměstnanců.

Strážník Antonín Kořínek v uniformě příslušníka obecní policie, první polovina čtyřicátých let.
ABS, f. Personální spisy příslušníků a zaměstnanců.

K navýšení stavu podřízených obecních policistů došlo poprvé k 1. dubnu 1943. Do Vyškova byli přeloženi čtyři bývalí příslušníci zrušených obecních policií jiných měst.[33] Na vyškovskou služebnu tedy nastoupili:

- Vladimír Vašík (nar. 27. ledna 1907, ?)
  strážník zrušené obecní policie v Kyjově, k 11. červnu 1943 byl přeložen k obecní výkonné policii v Přerově;
- Vasil Dohanič (nar. 23. prosince 1911, Ljuta, Podkarpatská Rus)
  strážník zrušené obecní policie v Boskovicích;
- Karel Holačka (nar. 13. ledna 1909, Bystřice pod Hostýnem)
  strážník zrušené obecní policie ve Slavkově u Brna;
- Josef Oslzlý (nar. 31. ledna 1918, Vícemilice)
  strážník zrušené obecní policie v Bučovicích.

33 Od 1. 10. 1942 byla na Moravě obecní výkonná policie v Prostějově, Hodoníně, Třebíči, Kroměříži, Jindřichově Hradci, Přerově, Vsetíně, Zlíně, Frýdku, Místku, Hranicích, Lipníku, Vyškově, Otrokovicích, Líšni a Valašském Meziříčí. Srov. MZA v Brně, f. Prapor protektorátní policie Morava, inv. č. 10, k. 3. Jindřichův Hradec byl s protektorátní částí jindřichohradeckého politického okresu ke dni 1. 11. 1940 přičleněn k politickému okresu Telč a stal se součástí země Moravskoslezské. Líšeň byla připojena k Brnu až 1. 1. 1944.

Do poloviny roku 1943 navýšili početní stav uniformované obecní výkonné policie další tři strážníci:

– Florian Lasovský (nar. 20. ledna 1901, Viceměřice)
strážník zrušené obecní policie v Ivanovicích na Hané, ve Vyškově od 17. května 1943;
– František Pokorný (nar. 2. prosince 1918, Goschenreich, Rakousko)
strážník zrušené obecní policie v Telči, ve Vyškově od 6. června 1943;
– Antonín Kořínek (nar. 8. července 1915, Telč)
strážník zrušené obecní policie v Telči, ve Vyškově od 6. června 1943.

Na konci roku 1943 činil počet členů uniformované obecní výkonné policie ve Vyškově čtrnáct mužů.[34] Tento stav již vyhovoval kvótám stanoveným počty obyvatel.

Dne 13. září 1943 vydal vládní komisař Karl Matzal denní rozkaz pro uniformovanou obecní výkonnou policii. V sedmi bodech zde vymezil chování a jednání policistů během služby:

V první řadě bylo zakázáno kouřit nejen na strážnici, ale po dobu služby i mimo ni. Na strážnici byl zakázán vstup všem, kteří zde nebyli zaměstnáni. Vyžadoval, aby byl na strážnici přítomen vždy jen jeden strážník, ostatní měli vykonávat službu na ulicích. Policejní obchůzky měly být pečlivé a všechny přestupky trestány nestranně a přísně. Policejní dopisní papír musel být používán jen ve vnitřním styku (rozvrh služeb, školení), při vnějším styku se musel používat dopisní papír označený hlavičkou „Der Regierungskommissar der Stadt Wischau – Kommando der Uniformierten Gemeindevollzugspolizei". Zdůrazněn byl dohled nad vyvěšováním tabulek s cenami na týdenních trzích. V sedmém bodě rozkazu apeloval vládní komisař na dodržování přísné disciplíny, poslušnosti a pozornosti vůči představenému, zachovávání úředního tajemství. V kontextu celkové situace je zvlášť bizarní požadavek na nestranné a korektní vystupování.[35]

Poslední významnou změnou, která se dotkla uniformované obecní výkonné policie ve Vyškově, byl návrat policejního inspektora Zdeňka Stupky do jejího vedení.[36] Stalo se tak 1. dubna 1944. Dosavadní velitel poručík Bohumil Košťál byl 30. března 1944 přemístěn k Okresnímu četnickému velitelství Jihlava. Jeho odchodem se počet uniformovaných obecních policistů ve Vyškově ustálil na třinácti.

Zde je namístě věnovat se příslušníkům neuniformované obecní výkonné policie, tedy obecní kriminální policie (Gekripo),[37] zřízené na základě vládního nařízení č. 250/1942 Sb. Pro městskou správu to byla zcela nová skutečnost, neboť dosavadní

34 Košťál, Stupka, Zeman, Vyroubal, Hajzer, Pernica, Skořínský, Poč, Dohanič, Holačka, Oslzlý, Lasovský, Pokorný, Kořínek.

35 SOkA Vyškov, f. AM Vyškov II, inv. č. 619, k. 63, č. j. 3188.

36 Zdeněk Stupka byl hodnosti velitele zbaven 19. 6. 1945.

37 Zkratka odvozena od německého výrazu Gemeindekriminalpolizei.

kriminální delikty řešilo četnictvo, které bylo podřízeno okresnímu úřadu. Nyní tedy musel městský úřad vytvořit vhodné podmínky pro práci kriminalistů a samozřejmě to bylo město, které neslo veškeré náklady na úpravu a vybavení kanceláří. Dne 4. září 1942 vyzval IdNP vládního komisaře Matzala, aby mu sdělil, jak pokračuje příprava na umístění dvou kriminalistů k městskému úřadu. Bylo mu zdůrazněno, že je třeba pro tyto pracovníky vytvořit vhodné podmínky, jelikož budou v budoucnu vyšetřovat všechny trestné činy ve svém obvodu a připravovat podklady pro státní zastupitelství či soud. Samozřejmě podle německých metod, což neopomněl IdNP zmínit.

I když vyškovská radnice nebyla prostorná a některé referáty musely hledat vhodné prostory v jiných domech, místnosti pro Gekripo byly adaptovány právě zde. Dvě z nich sloužily jako kanceláře, jedna jako temná komora. V ní byl zaveden vodovod a umístěn jeden dlouhý stůl. Do kanceláří byly v první fázi dodány dva psací stoly, jeden manipulační stůl, pancéřovaná skříň a skříň na spisy.

Zajistit prostory a nábytek byla jedna věc, mnohem nákladnější však bylo pořídit odpovídající přístroje potřebné k práci kriminalistů. Původní představa vládního komisaře, že bude toto vybavení převzato ze zrušených četnických pátracích stanic, byla chybná. IdNP mu na jeho požadavek odpověděl, že pouze četnické pátrací stanice v Jihlavě a Uherském Hradišti byly zrušeny kvůli obecní výkonné policii v Jihlavě a ve Zlíně, proto jen tato města dostanou četnickou výbavu. Ostatní města si musela potřebnou výbavu objednat a čekat, až na ně přijde řada. Popřípadě si vybavení zakoupit sama. IdNP rovněž sliboval městům výpomoc ze strany německé policie.[38]

Již v září 1942 tedy vládní komisař Karl Matzal vyslovil požadavky na pořízení otočné židle s posuvným opěradlem a číselným štítkem pro focení pachatele, záznamové kamery, optiky, širokoúhlého objektivu, stativu, osvětlení, lampy do tmavé komory, kopírovací skříně, přístroje na zajištění otisků a další. V říjnu pak své požadavky rozšiřoval, přičemž zvlášť zajímavá byla žádost o pořízení kufru s vybavením pro zajištění místa činu. Kufr měl obsahovat kameru, širokoúhlý objektiv, soupravu filtrů, multiplikátor, kovové krabičky, kazety na filmpak, kovový stativ, otáčivý vařák, fotoblesk a vybavení na označování místa činu.

Z hlášení o vybavenosti Gekripo,[39] které komisař Matzal podával v lednu 1943, jasně vyplývá, že z objednaného vybavení nedošlo městu vůbec nic, dokonce ani psací stroje; pracovníci používali své vlastní. Z prostředků města jim byl pořízen fotoaparát s příslušenstvím, v červnu 1943 vlastní radiopřijímač a měli k dispozici služební auto městského úřadu. Úřední razítko a venkovní označení bylo rovněž v režii města. A konečně z bývalé policejní strážnice na radnici bylo vybudováno vězení, které sloužilo nejen Gekripo, ale i uniformované obecní výkonné policii.

38 SOkA Vyškov, f. AM Vyškov II, inv. č. 619, k. 62, č. j. 8038.

39 Tamtéž, inv. č. 619, k. 63, č. j. 3.

Podle obdobného hlášení z července 1943 se situace ve vybavenosti vyškovské obecní kriminálky nezměnila.

Na vyškovskou služebnu Gekripo byli přiděleni dva četničtí štábní strážmistři – Rudolf Veselý a Oldřich Nejezchleba. Kromě platu, který šel z městského rozpočtu, se muselo město postarat o jejich přestěhování, ubytování a ošacení. Až poté, co každý z nich dostal dva tisíce korun na opatření civilních šatů, svlékli štábní strážmistři četnickou uniformu. K 1. lednu 1943 obdrželi služební průkazy a poznávací známky, kterými se prokazovali. Služební průkaz byl zelené barvy s červenou linkou táhnoucí se zleva nahoře doprava dolů, byl opatřen fotografií a měl stejné číslo jako poznávací známka. Ta byla šestihranná, ze žlutého kovu. Na jedné straně byl znak protektorátu Čechy a Morava, na druhé pak nápis „Protektoratskriminalpolizei" a služební číslo. Každý měl pistoli ČZ vzor 24, ráže 9 mm, a patnáct nábojů.

Velitelem vyškovské Gekripo byl ustanoven četnický štábní strážmistr Rudolf Veselý (nar. 26. srpna 1904, Újezd u Hrotovic). V době vzniku protektorátu působil ve stejné hodnosti na Četnické pátrací stanici v Brně. Výnosem GKUP z 22. září 1942 byl k 1. říjnu 1942 přeložen ke Gekripo ve Vyškově. Dne 1. července 1943 byl jmenován obvodním inspektorem II. třídy, v březnu následujícího roku byl povýšen na obvodního inspektora I. třídy.

Druhým příslušníkem vyškovské Gekripo se stal Oldřich Nejezchleba (nar. 19. února 1905, Bouzov). Ten byl ke dni 16. března 1939 převelen z Četnické stanice Tatranská Lomnice na Slovensku na stanici v Drahanovicích na Olomoucku. K 1. lednu 1940 byl povýšen ze strážmistra na štábního strážmistra a k 1. lednu 1941 byl přeložen k Četnické pátrací stanici Olomouc. Výnosem GKUP z 22. září 1942 byl k 1. říjnu 1942 přeložen ke Gekripo ve Vyškově. Hodnost četnického štábního strážmistra mu byla ponechána do 1. července 1943, kdy byl jmenován policejním agentem.

V září 1943 měl být ke Gekripo ve Vyškově přeložen strážník Gottfried Dostál z Kriminálního ředitelství Brno, ale o jeho skutečném zařazení k vyškovské kriminálce lze pochybovat. Není uveden v žádných seznamech zaměstnanců a rovněž již 1. listopadu 1943 se výslovně hovoří o dvou vyškovských kriminalistech; jde o zprávu v souvislosti s evidencí jim přidělených zbraní. V dubnu téhož roku museli Veselý s Nejezchlebou odevzdat služební pistole ČZ vzor 24, ráže 9 mm, i s náhradní municí, a dostali za ně pistole menšího kalibru ČZ vzor 36, ráže 6,35 mm, s dvaceti kusy munice.[40] Zatímco z této zprávy z 1. listopadu 1943 jasně vyplývá, že Gekripo mělo

40 Nahrazení pistolí ráže 9 mm, které měly zastavovací účinek, pistolemi menší ráže 6,35 mm, u nichž energie střely byla mnohem méně důrazná, mělo roku 1943 jistě svůj význam. Ať už šlo o úmyslné snížení ozbrojenosti policistů nebo o potřebu použít odevzdané pistole ráže 9 mm pro německé účely, pro práci kriminalistů tento krok nijak prospěšný nebyl.

pouze dva příslušníky, v polovině prosince téhož roku již mělo tři členy. Nově příchozím byl policejní agent Josef Gold (nar. 13. dubna 1911, Šenov).

Celkový početní stav obecní výkonné policie ve Vyškově činil na konci roku 1943 sedmnáct mužů, přičemž třináct z nich tvořilo uniformovanou obecní výkonnou policii a tři obecní kriminální policii. Platy a náklady na udržování chodu obecní výkonné policie šly z městského rozpočtu. Bezprostředním představeným byl vládní komisař Karl Matzal, jemuž byli obecní policejní zaměstnanci odpovědni. Z hlediska organizace, výstroje, výzbroje a vůbec všeho, co souviselo s výkonem policejní agendy, byly orgány podřízeny IdUP a IdNP, potažmo jejich generálním velitelům. Zákony, popř. vládní nařízení, rámcově upravovaly práci protektorátních policejních sborů, nicméně generální velitelé a inspektoři chrlili další a další vyhlášky, nařízení a prováděcí předpisy, které uspořádávaly výkon služby do všech podrobností.

Jednotná protektorátní policie

De facto již roku 1942 se tedy vymezila tzv. protektorátní policie, která zahrnovala všechny uniformované i neuniformované složky českých bezpečnostních sborů. Zákonná norma pro protektorátní policii však byla vydána až roku 1944, konkrétně se jednalo o vládní nařízení z 8. března 1944 č. 77/1944 Sb. o protektorátní policii. Bylo stanoveno, že policejní výkonná moc v protektorátu náleží protektorátní policii, pouze zvláštní ustanovení ji mohla svěřit říšským orgánům. K uniformované protektorátní policii náleželo četnictvo, uniformovaná vládní policie (dosud uniformovaný policejní strážní sbor), uniformovaná obecná výkonná policie a hasiči z povolání. K neuniformované protektorátní policii náležela vládní kriminální policie (dosud neuniformovaný strážní sbor) a obecní kriminální policie (dosud neuniformovaná obecní výkonná policie).

Stále zřetelnější bylo odpoutání bezpečnostních složek od komunální a politické správy. Inspektoři uniformované i neuniformované protektorátní policie u zemských úřadů rozšířili své pravomoci i na oblast hospodářských záležitostí uniformovaných i neuniformovaných policistů.

Pro město Vyškov, které jako jediné mělo od poloviny roku 1942 obecní výkonnou policii, znamenalo toto nařízení významnou změnu v oblasti Gekripa. Její úkoly byly přeneseny na vládní kriminální policii, což v praxi znamenalo, že dosavadní městští zaměstnanci Gekripa byli převedeni ke Kriminálnímu ředitelství Brno jako vládnímu kriminálnímu úřadu.[41] Ve Vyškově byla zřízena jeho pobočka, která nesla název Protektoratskriminalpolizei-Kriminaldirektion Brünn – Zweigstelle Wischau (dále jen kriminální pobočka).

Městský rozpočet přestaly zatěžovat mzdy kriminalistů, kteří byli nyní převedeni k vládnímu kriminálnímu úřadu a placeni ze státních peněz. Ani tak však

41 Původní kriminální oddělení Policejního ředitelství v Brně bylo z tohoto úřadu vyňato a vznikl nový úřad Protektorátní kriminální policie – Kriminální ředitelství Brno.

nebylo město zbaveno povinnosti přispívat na fungování kriminální pobočky ve Vyškově, zajistit vhodné místnosti a poskytnout patřičné vybavení. V praxi to znamenalo, že úřadovny nově vytvořené kriminální pobočky zůstaly na svém místě v domě na Hlavním náměstí č. 1 (radnice), zaměstnanci dále využívali vybavení a zařízení pracoven, které původně ze svého rozpočtu financovalo město. Z hlediska podřízenosti však vládní komisař, popř. okresní hejtman neměli na vládní kriminální policii žádný vliv.

Zopakujme, že na základě zmiňovaného vládního nařízení č. 77/1944 Sb. a vyhlášky ministerstva vnitra z 31. května 1944 o novém uspořádání protektorátní kriminální policie byly s účinností od 1. července 1944 přeneseny úkoly neuniformované obecní výkonné policie na vládní kriminální policii, konkrétně na vyškovskou kriminální pobočku. Jejím vedoucím se stal bývalý vedoucí neuniformované obecní výkonné kriminální policie obvodní inspektor Rudolf Veselý.[42] Policejní agent Oldřich Nejezchleba byl rovněž přemístěn k vyškovské kriminální pobočce a od 13. května 1944 užíval hodnost kriminálního asistenta (dále KAss). Obdobně na tom byl i KAss Josef Gold.

Od srpna 1944 působil u kriminální pobočky ve Vyškově KAss Wilhelm Roth, který po dobu nemoci Rudolfa Veselého dokonce převzal na podzim téhož roku její vedení. Jelikož koncem září 1944 byl KAss Josef Gold převelen k německé kriminální policii do Brna a KAss Oldřich Nejezchleba se účastnil kurzu pro obvodní inspektory v Praze, byl dočasně k pobočce převelen KAss František Vašíček. K zásadním změnám pak došlo v prosinci 1944. Veselý i Nejezchleba už byli zpět ve službě, Vašíček po návratu Nejezchleby odešel, 16. prosince byl odvelen Roth a k pobočce se z Brna vrátil Gold. Počet kriminalistů vyškovské služebny se ustálil na třech – Rudolf Veselý, Oldřich Nejezchleba a Josef Gold.

Vzhledem k tomu, že četnictvo i vyškovská obecní výkonná policie byly ve své působnosti rovněž pověřeny plněním jednodušších kriminálně-policejních úkolů, museli se (na jejich žádost) v případě potřeby zapojit do vyšetřování, popř. případ převzít, zaměstnanci kriminální pobočky – buď z vlastního rozhodnutí, nebo na příkaz Kriminálního ředitelství Brno. Zvlášť s ohledem za zajišťování stop byla jejich funkce nezastupitelná. I v případě, že se nezapojili do vyšetřování, bylo jejich povinností si všech kriminálně-policejních úkolů ve své místní působnosti všímat.

Příslušníci obecní uniformované výkonné policie zůstali nadále zaměstnanci města Vyškova, byli podřízeni vládnímu komisaři a IdUP. Při nesouhlasu s nařízením či instrukcí IdUP mohl vládní komisař podat proti jakémukoliv pokynu rozklad, což vedlo k tomu, že na konečném řešení se musel inspektor dohodnout se zemským úřadem. Vzhledem k rostoucímu počtu obyvatel žádal vládní komisař Karl

42 Od 15. 3. 1944 měl Rudolf Veselý hodnost obvodní inspektor I. třídy (Rayoninspektor der I. Klasse), od 13. 5. téhož roku kriminální obvodní inspektor (Kriminal-Rayoninspektor).

Matzal o povolení přijmout k potřebám obecní výkonné policie další zaměstnance. Jelikož mu bylo toto opatření povoleno, přijal tři policisty; jmenovitě to byli:

– Sylvestr Neklapil (nar. 31. prosince 1921, Vlkov)
absolvent policejní školy v Holešově, ve Vyškově od 21. dubna 1944;
– Vilém Matuška (nar. 12. října 1915, Krasová)
příslušník bývalého policejního praporu Brno, ve Vyškově od 19. října 1944;
– Jiří Míča (nar. 28. října 1922, Drahotuše)
příslušník bývalého policejního praporu Olomouc, ve Vyškově od 19. října 1944.

Podle ročníků narození je zřejmé, že šlo o mladíky do třiceti let. Jejich zařazením do Vyškova se zvedl počet obecních policistů na šestnáct. V závěrečných měsících okupace tak bylo ve Vyškově umístěno přibližně třicet jedna příslušníků protektorátní policie (šestnáct obecních policistů, dva kriminalisté a asi třináct četníků[43]). V budově okresního úřadu ve Vyškově pak měla sídlo i německá četnická stanice.

V podobě, kterou definovalo zmiňované vládní nařízení č. 77/1944 Sb., tak dospěla protektorátní policie až ke svému zániku, který korespondoval se zánikem protektorátu Čechy a Morava.

Shrňme, že na Vyškovsku prováděla bezpečnostní, pořádkovou a částečně i kriminální práci obecní uniformovaná výkonná policie přímo ve Vyškově, zbytek území stejnou činností pokrývalo četnictvo. Oba sbory podléhaly pokynům IdUP v Brně, popř. GKUP v Praze. Neuniformovaná kriminální policie sídlila rovněž ve Vyškově, ovšem její příslušníci byli zaměstnanci vládního policejního úřadu. Působnost vyškovské pobočky se vztahovala na oblast celého Vyškovska a kriminalisté podléhali nařízením IdNP v Brně, popř. GKNP v Praze.

Rozmístění a početní stavy četnictva na Vyškovsku

Ačkoliv z dosavadního textu příspěvku jasně vyplývá stěžejní úloha četnictva při zajišťování bezpečnosti, pořádku a klidu na Vyškovsku, jeho struktuře jsme dosud věnovali jen minimální pozornost. Organizace tohoto vojensky organizovaného

43 Šlo o příslušníky sloužící na protektorátní Četnické stanici Vyškov. Porovnáním zápisů v Památníku Četnické stanice Vyškov (SOkA Vyškov, f. Četnická stanice Vyškov, inv. č. 1) a údajů z materiálů Archivu bezpečnostních složek (ABS Kanice, f. Personální spisy, osobní evidenční karty a f. A 15 Zemské velitelství SNB v Brně, Personální obsazení stanic SNB – Vyškov, inv. č. 191, k. 78) odvozujeme, že koncem války sloužili ve Vyškově následující četníci: štržm. František Knos (od 1. 3. 1938), prap. Arnošt Bruzda (od 31. 12. 1938), štržm. Ferdinand Zeman (od 29. 11. 1939), stržm. Antonín Myslín (od 15. 11. 1940), stržm. Jaroslav Lukášek (od 10. 1. 1942), stržm. František Weintritt (z penze od 10. 5. 1943), vrch. stržm. Josef Poláček (z penze od 20. 5. 1943), prap. Klement Tauš (z penze od 20. 5. 1943), štržm. Emil Machálka (od 15. 8. 1943), štržm. Filip Řádek (od 5. 5. 1944), stržm. Antonín Vysoudil (od 21. 9. 1944), Alois Skácel (od 26. 9. 1944). Velitelem stanice byl vrch. stržm. Josef Duda.

strážního sboru se řídila zákonem č. 299/1920 Sb. o četnictvu. Tato výkonná bezpečnostní složka politických úřadů se v polovině roku 1942 stala součástí protektorátní policie a jako ostatní uniformované složky spadala do kompetence GKUP a IdUP. Podřízenost politickým úřadům byla zachována.

Hned 16. března 1939 odevzdal šéf civilní správy Ing. S. Králiček veliteli Zemského četnického velitelství Brno plukovníku Josefu Reifovi plnou moc nad četnictvem v zemi Moravskoslezské. Četnictvo se stalo součástí říšskoněmeckého četnictva a jako takové mělo nadále vykonávat svou činnost v mezích platných zákonů a předpisů. Vše jménem říšskoněmeckých úřadů.[44]

K 30. září 1940 byla upravena sídla a obvody četnických oddělení. Okresní četnické velitelství (OČV) Vyškov zůstalo u Četnického oddělení Kroměříži, které mimo Vyškov zahrnovalo i OČV v Kroměříži, Kyjově a Zlíně. Celkem spravovalo čtyřicet osm četnických stanic, z nichž devatenáct spadalo pod OČV Vyškov. Rozlohou byl vyškovský okres největší, kroměřížský měl dvanáct četnických stanic, kyjovský deset a zlínský sedm.

Konkrétně to byly následující četnické stanice s přidělenými obcemi (výchozí stav k 31. březnu 1939):[45]

Četnická stanice Vyškov (s. o. Vyškov)[46]
Boškůvky (Boschkuwek, k 1. dubnu 1941 zařazena do působnosti ČS Moravské Prusy),
Brňany (Bründlitz, k 1. říjnu 1942 obec zařazena do působnosti GVP[47] Vyškov),
Dědice (Dieditz) s osadou Pazderna (Pasdern, k 1. říjnu 1942 obec zařazena do působnosti GVP Vyškov),
Křečkovice (Kretschkowitz, k 1. říjnu 1942 zařazena do působnosti GVP Vyškov),
Křižanovice (Krischanowitz),
Moravské Prusy (Mährisch Preußen, k 1. dubnu 1941 obec zařazena do působnosti ČS Moravské Prusy),
Nouzka (Mels, osada Nosálovic, k 1. říjnu 1942 obec zařazena do působnosti GVP Vyškov),
Topolany (Topolan),
Vyškovské Vážany (Waschan, k 1. dubnu 1941 obec zařazena do působnosti ČS Moravské Prusy),
Vyškov (Wischau, k 1. říjnu 1942 město zařazeno do působnosti GVP Vyškov).

44 MZA v Brně, f. B 72 Zemské četnické velitelství Brno Brno, inv. č. 448, k. 463, č. j. 304.
45 SOkA Vyškov, f. Okresní četnické velitelství Vyškov, k. 1, č. j. 505/1939, nezprac.
46 V závorce uvedeno, k jakému soudnímu okresu obce jednotlivých četnických stanic patří. Německý výraz pro četnickou stanici zněl Gendarmerieposten.
47 Zkratka GVP odvozena od německého výrazu Gemeindevollzugspolizei, tedy obecní výkonná policie.

Četnická stanice Ivanovice na Hané (s. o. Vyškov)
Chválkovice Velké (Chwalkowitz),
Heroltice (Herotitz, v červenci 1942 obec zařazena do působnosti ČS Vyškov),
Hoštice (Hoschtitz, v červenci 1942 obec zařazena do působnosti ČS Vyškov),
Ivanovice na Hané (Eiwanowitz in der Hanna),
Medlovice (Medlowitz),
Moravské Málkovice (Mährisch Malkowitz, k 1. dubnu 1941 obec zařazena do působnosti ČS Moravské Prusy),
Orlovice (Orlowitz, k 1. dubnu 1941 obec zařazena do působnosti ČS Moravské Prusy),
Rybníček (Ribniczek, v červenci 1942 obec zařazena do působnosti ČS Vyškov),
Švábenice (Schwabenitz).

Příslušníci četnické stanice v Rychtářově těsně před jejím zrušením, 26. března 1941. Zleva: stržm. Josef Žůrek, štržm. Josef Poslík, štržm Jan Rychlík, vrch. stržm. František Zaorálek, prap. František Tomek, stržm. František Novák, stržm. Josef Langer a stržm. Bohumil Melkes.

Přílohy ke kronice obce Rychtářova, soukromý archiv rodiny Jarmarovy z Rychtářova.

Četnická stanice Rychtářov (s. o. Vyškov),
původní stanice zanikla 27. října 1940, od 27. října 1940 do 1. dubna 1941 obce zařazeny v rámci provizorních ČS (dále PČS), k 1. dubnu 1941 tyto zanikly a byla zřízena:

Četnická stanice Moravské Prusy (s. o. Vyškov),
všechny obce rychtářovské stanice byly vyklizeny v I. etapě rozšiřování vojenské střelnice;
Lhota (Lhota) s Hamiltony (Hamilton, osada Dědic, k 27. říjnu 1940 zařazeny do působnosti PČS Lhota, k 18. listopadu 1940 přestěhována stanice do Opatovic, k 1. dubnu 1941 její zánik),
Opatovice (Opatowitz, k 27. říjnu 1940 zařazena do působnosti PČS Lhota, k 18. listopadu 1940 přestěhována stanice do Opatovic, k 1. dubnu její zánik),
Pařezovice (Parschesowitz, osada Lhoty, k 27. říjnu 1940 zařazena do působnosti PČS Rychtářov, k 1. dubnu 1941 její zánik),
Rychtářov (Richtersdorf, k 27. říjnu 1940 zařazena do působnosti PČS Rychtářov, k 1. dubnu 1941 její zánik).

Četnická stanice Německé Prusy (nyní Pustiměřské Prusy), (s. o. Vyškov),
obce Podivice, Radslavice, Radslavičky a Zelená Hora vyklizeny v I. etapě rozšiřování vojenské střelnice;
Drysice (Drissitz),
Ondratice (Ondratitz),
Podivice (Podiwitz, k 27. říjnu 1940 obec zařazena do působnosti PČS Podivice, k 1. červenci 1941 její zánik),
Německé Prusy (Deutsch Preußen),
Pustiměř (Pustimir),
Radslavice (Groß Ratzlawitz, k 27. říjnu 1940 obec zařazena do působnosti PČS Radslavice, k 1. červenci 1941 její zánik),
Radslavičky (Klein Ratzlawitz, k 27. říjnu 1940 obec zařazena do působnosti PČS Radslavice, k 1. červenci 1941 její zánik),
Zelená Hora (Grünberg, k 27. říjnu 1940 obec zařazena do působnosti PČS Radslavice, k 1. červenci 1941 její zánik),
Želeč (Zeltsch).

Četnická stanice Račice (s. o. Vyškov)
Ježkovice (Jeschkowitz),
Pístovice (Pistowitz),
Račice (Ratschitz),
Ruprechtov (Ruprecht, obec vyklizena v III. etapě rozšiřování vojenské střelnice, do 1. listopadu 1943).

Četnická stanice Komořany (s. o. Vyškov, Slavkov u Brna, Bučovice)
Čechyně (Tschechen),
Dražovice (Dräswitz),
Komořany (Gundrun),

Nemojany (Nemojan),
Podbřežice (Podbresitz),
Tučapy (Tutschap).

Četnická stanice Studnice (s. o. Vyškov),
původní stanice zanikla k 1. prosinci 1942, k témuž dni zřízena PČS Krásensko, k 1. říjnu 1943 zanikla a zřízena:

Četnická stanice Otnice (s. o. Slavkov u Brna)
Krásensko (Schönau, k 1. prosinci 1942 obec zařazena k PČS Krásensko, obec měla být vyklizena v III. etapě rozšiřování vojenské střelnice, do 1. listopadu 1943),[48]
Nové Sady (Nebstich) s osadou Březina (Birkischt, k 1. prosinci 1942 obec zařazena k PČS Krásensko, obec vyklizena v III. etapě rozšiřování vojenské střelnice, do 1. listopadu 1943),
Odrůvky (Ondruwek, obec vyklizena v II. etapě rozšiřování vojenské střelnice, do 1. prosince 1942),
Podomí (Poidom, k 1. prosinci 1942 obec zařazena k PČS Krásensko, obec měla být vyklizena v III. etapě rozšiřování vojenské střelnice, do 1. listopadu 1943),
Studnice (Studnitz, obec vyklizena v II. etapě rozšiřování vojenské střelnice, do 1. prosince 1942).

Četnická stanice Hlubočany (s. o. Vyškov)
Hlubočany (Hobitschau),
Kučerov (Kutscherau),
Lysovice (Lissowitz),
Rostěnice (Rosternitz),
Terešov (Tereschau),
Zouvalka (k 1. dubnu 1941 obec zařazena do působnosti ČS Moravské Prusy),
Zvonovice (Swonowitz).

Četnická stanice Drnovice (s. o. Vyškov)
Drnovice (Dirnowitz),
Luleč (Lultsch),
Nosálovice (Nosalowitz, k 1. říjnu 1942 obec zařazena do působnosti GVP Vyškov).

Četnická stanice Bučovice (s. o. Bučovice)
Bohaté Málkovice (Deutsch Malkowitz),
Bučovice (Butschowitz),
Černčín (Tschertscheid),

48 Vyklízení obce Krásenko se protáhlo až do jara 1944, obec Podomí nakonec ani celá vyklizena nebyla.

Kloboučky (Klobutschek),
Kojátky (Kojatek),
Letonice (Letonitz),
Marefy (Marhöfen),
Mouřínov (Morein),
Šardičky (Klein Scharditz),
Vícemilice (Witzomielitz).

Četnická stanice Brankovice (s. o. Bučovice)
Brankovice (Brankowitz),
Kožušice (Kosuschetz),
Malínky (Malinek),
Mouchnice (Mouchnitz),
Nemochovice (Nemochowitz),
Nemotice (Nemotitz),
Snovídky (Snowidek).

Četnická stanice Nové Hvězdlice (s. o. Bučovice),
k 1. lednu 1944 přesunuta do Starých Hvězdlic (s. o. Bučovice)
Bohdalice (Bochdalitz) s osadou Manerov (Mannersdorf),
Chválkovice (Chwalkowitz),
Kozlany (Koslan),
Nové Hvězdlice (Neu Wieslitz) s osadou Zdravá Voda,[49]
Pavlovice (Paulowitz),
Staré Hvězdlice (Alt Wieslitz).

Četnická stanice Nesovice (s. o. Bučovice)
Letošov (Letoschau),
Milonice (Pflaumendörfl),
Nesovice (Nessowitz) s osadou Nové Zámky,
Dobročkovice (Dobrotschkowitz),
Nevojice (Newojitz),
Uhřice (Urschitz) s osadou Rošťoutky.

Četnická stanice Slavkov u Brna (s. o. Slavkov u Brna)
Hodějice (Hodejitz),
Křižanovice (Krischanowitz),
Němčany (Niemtschan) s osadou Lutršték,
Slavkov u Brna (Austerlitz).

49 U některých osad nejsou německé názvy uváděny, resp. používány.

Četnická stanice Rousínov (s. o. Slavkov u Brna)
Habrovany (Habrowan),
Kroužek (Ringelsdorf),
Olšany (Olschan),
Rousínov (Neuraußnitz),
Rousínovec (Altraußnitz),
Slavíkovice (Lakowitz),
Vážany Královopolské (Königsfeld Waschan),
Velešovice (Walspitz),
Vítovice (Wittowitz).

Četnická stanice Pozořice (s. o. Slavkov u Brna)
Hostěnice (Hostienitz),
Jezera (Jesera),
Kovalovice (Kowalowitz) s osadou Pozorská Pošta,
Pozořice (Posorschitz),
Sivice (Siwitz),
Šumice Viničné (Schumitz).

Četnická stanice Šaratice (s. o. Slavkov u Brna)
Hostěrádky (Kl. Hostieradek),
Lovčičky (Kl. Lowtschitz, k 1. říjnu 1943 obec zařazena k ČS Otnice),
Milešovice (Mileschowitz, k 1. říjnu 1943 obec zařazena k ČS Otnice),
Otnice (Ottnitz, k 1. říjnu 1943 obec zařazena k ČS Otnice),
Prace (Pratze),
Šaratice (Scharatitz),
Zbýšov (Zbeischow).

Četnická stanice Křenovice (s. o. Slavkov u Brna)
Blažovice (Blaschowitz),
Holubice (Holubitz) s osadou Curdík,
Hrušky (Birnbaum),
Křenovice (Krzenowitz),
Vážany Linhartské (Linhart Waschan).

Četnická stanice Nížkovice (s. o. Slavkov u Brna)
Heršpice (Herspitz),
Kobeřice (Koberzitz),
Nížkovice (Nischkowitz),
Rašovice (Raschowitz).

Z devatenácti stálých četnických stanic (nepočítáme prozatímní ČS) jich bylo v soudním okrese Vyškov osm, Slavkov u Brna šest, Bučovice čtyři. Četnická stanice Komořany měla ve své působnosti čtyři obce Vyškovska, jednu Slavkovska (Čechyně) a jednu Bučovicka (Dražovice). Po přenesení sídel ČS z Rychtářova do Moravských Prus a ČS Studnice do Otnic se dostal počet četnických stanic na Vyškovsku i Slavkovsku na sedm, na Bučovicku zůstaly čtyři. K nim opět musíme připočítat smíšené Komořany. Po celou dobu protektorátu fungovalo na území bývalého politického okresu Vyškov devatenáct stálých četnických stanic.

Ve městech a obcích, ve kterých až do poloviny roku 1942 fungovala obecní policie, se četnictvo v péči o bezpečnost a pořádek s touto policií dělilo. Samotní představení obcí však nemohli četnictvo úkolovat. Pouze ve výjimečných případech mohli požádat Okresní úřad Vyškov o spolupráci četnictva. Obdobně mohl okresní hejtman vyzvat starostu, aby dal četnictvu k dispozici obecní strážníky.

Významná změna nastala vydáním vládního nařízení o obecní policii č. 250/1942 Sb. z 9. července 1942, které zapříčinilo, že obecní výkonná policie mohla zůstat pouze ve Vyškově, ostatní města a obce ji musely zrušit. Úkoly obecních strážníků v oboru bezpečnosti a veřejného pořádku převzalo v těchto oblastech právě četnictvo. Naopak z kompetence ČS Vyškov bylo vyňato město Vyškov a k němu připojené Brňany, Dědice, Křečkovice a Nosálovice (obec připojená z kompetence ČS Drnovice). Toto území nyní spadalo do působnosti obecní výkonné policie ve Vyškově.

Z hlediska bezpečnosti je jasné, že v úvodu zmiňované odzbrojení českých bezpečnostních sborů nemohlo trvat dlouho. Kapacity německé policie a četnictva na pokrytí celého území protektorátu nestačily. Příslušníci ozbrojených složek tedy dostali zbraně zpět, ovšem jejich přidělování a evidence byla vedena s příkladnou pečlivostí. Na počátku okupace bylo na Vyškovsku dvacet čtyři vrchních strážmistrů, osm praporčíků a sedmdesát šest četníků (celkem sto osm osob), mezi které bylo rozděleno padesát sedm pušek a dvacet sedm pistolí. Odebráno bylo dvacet dva pušek a třináct pistolí. Všichni měli služební šavli. Na četnických stanicích ve Vyškově, Brankovicích a Pozořicích bylo služební kolo, služebního psa měla pouze četnická stanice v Ivanovicích na Hané.[50]

Bezprostředně po okupaci českých zemí se musely četnické stanice vypořádat s přílivem českých četníků ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Jejich zařazení k dané četnické stanici však bylo v mnoha případech jen dočasné a postupně se početní stavy četnických stanic ustálily na systematizovaných počtech. Zpravidla stál v čele vrchní strážmistr (vrch. stržm.), další osazenstvo stanice pak tvořil praporčík (prap.) a dva až osm štábních strážmistrů nebo strážmistrů (šstržm., stržm.).

V červenci 1939 hlásil vyškovský okresní četnický velitel oddílu Schutzpolizei v Holešově, že při stavu sto šedesáti jednoho četníka na Vyškovsku je na jednotlivé

50 SOkA Vyškov, f. Okresní četnické velitelství Vyškov, k. 1, nezprac.

služebny rozděleno sto šest zbraní, z toho padesát dva pušek a padesát čtyři pistolí. Z tohoto hlášení se jednak dozvídáme o nedostatečné vyzbrojenosti protektorátního četnictva v prvních měsících existence protektorátu, ale potvrzuje se i nárůst početního stavu četníků na stanicích v důsledku příchodu Čechů z četnických stanic na Podkarpatské Rusi a ze Slovenska. Ze sto osmi mužů stoupl jejich počet na sto šedesát jedna.[51]

Ještě krátce se zastavíme u systematizovaných stavů četnických stanic. Krátce před okupací českých zemí mělo být ke služebnám na Vyškovsku přiděleno osmdesát pět četníků. Nejvíce jich bylo ve Vyškově, kde byla dvě místa na OČV a deset míst na stanici. V Bučovicích a ve Slavkově u Brna bylo po sedmi četnících, v Ivanovicích na Hané šest, v Novém Rousínově pět, v Německých Prusích, Brankovicích, Nesovicích, Pozořicích, Šaraticích a Křenovicích čtyři, v ostatních tři.[52] Z předchozích údajů víme, že do července 1939 stoupl počet četníků umístěných na četnických stanicích Vyškovska na sto šedesát jedna, což je téměř dvojnásobek původních počtů. Tento stav byl ovšem přechodný, řada četníků byla záhy přemístěna, nemálo jich bylo penzionováno.

Co však změnilo počty četníků na stanicích trvale, bylo zrušení obecních policií ve většině měst a obcí v polovině roku 1942. Pouze ve Vyškově zůstal systematizovaný stav nezměněn (dva u okresního četnického velitelství, deset na stanici), i když – vzhledem ke zmenšení územní působnosti četnické stanice – i zde počet četníků fakticky narostl. Nejmenší početní stav již nebyl tři četníci, ale čtyři, což se týkalo stanic Moravské Prusy (dříve Rychtářov), Račice, Komořany, Otnice (dříve Studnice), Hlubočany, Drnovice, Nové Hvězdlice (později Staré Hvězdlice), Nesovice a Nížkovice. K větším stanicím, na nichž sloužilo pět četníků, patřily Německé Prusy, Brankovice, Pozořice a Šaratice. Šest příslušníků měla pouze ČS Křenovice, osm jich bylo v Rousínově. Bučovice, Ivanovice na Hané a Slavkov u Brna měly obdobně jako Vyškov deset četníků.[53] Největší nárůst zaznamenala ČS Ivanovice na Hané, kam byli navíc přiděleni čtyři četníci, v Bučovicích, ve Slavkově u Brna a Rousínově přibyli tři četníci, v Křenovicích dva a na ostatních četnických stanicích jeden. Dodržování stavů daných systematizací však nebylo striktní.

Zvýšená potřeba četnictva souvisela i s rozšířením jejich úkolů v oblasti strážní. Zvláště naléhavá byla přítomnost četníků při hlídání železničních tratí, které byly častým terčem sabotáží. Pravděpodobně i z toho důvodu bylo na ČS Křenovice o jednoho četníka více než v ostatních vesnických služebnách. Svou roli zde sehrál i zvýšený ruch v obci způsobený cestujícími k vlaku a zpět. Příslušníci četnictva měli rovněž výrazně pomáhat při stíhání osob, které se vyhýbaly pracovnímu nasazení, popř. z něho zběhly. V posledních měsících války vzrostla jejich aktivita v souvislosti s činností partyzánů.

Během protektorátních let se projevovala vyšší fluktuace četníků, na posty velitelů stanic se častěji dostávali četníci německé národnosti, popř. ti, kteří měli za manželku Němku. V březnu 1939 byli všichni vrchní strážmistři stojící ve vedení

51 SOkA Vyškov, f. Okresní četnické velitelství Vyškov, k. 1, nezprac.

52 MZA v Brně, f. Zemské četnické velitelství Brno, inv. č. 85.

53 Tamtéž, inv. č. 88. Systematizované stavy jsou platné k 23. 9. 1944.

četnických stanic na Vyškovsku Češi, včetně velitele OČV Vyškov. Tím byl poručík výkonný (dále por. výk.) František Kuklínek, kterému se funkci podařilo udržet až do konce ledna 1943. V té době již měla nejedna četnická stanice velitelem Němce.

Četnictvo vyškovského německého jazykového ostrůvku

Několik dní po okupaci, konkrétně 24. března 1939, byl z ČS Hlubočany převelen její velitel vrch. stržm. Antonín Procházka k ČS Nížkovice a následující den se ujal vedení hlubočanské stanice Němec Richard Schmid. Dne 15. dubna 1939 byl sice nakrátko vystřídán Čechem vrch. stržm. Bohuslavem Danzingerem, ale po něm již byli ve vedení stanice pouze Němci. Obdobně rychlý spád ve výměně českých velitelů za německé zažila i ČS v Komořanech. Tam byla situace navíc zdramatizována napadením vrch. stržm. Josefa Zejdy ordnery,[54] kteří ho hned 16. března 1939 na dvoře stanice zmlátili a způsobili mu četná zranění, včetně vyražení devíti zubů. Ještě téhož dne byl Josef Zejda přeložen do Šlapanic a jeho místa se ujal již zmiňovaný vrch. stržm. Danzinger, který (viz výše) byl 15. dubna 1939 převelen k ČS Hlubočany a velitelem hlubočanské stanice se stal opět nám již známý Němec Schmid.

Brzkým dosazením německých velitelů právě do ČS Hlubočany a Komořany se dostáváme k jednomu ze specifik vyškovského teritoria, které vyžadovalo zvláštní pozornost nadřízených orgánů četnictva. Tím byla existence tzv. vyškovského německého jazykového ostrůvku s převahou německého obyvatelstva.[55] Právě v působnosti dvou jmenovaných stanic se nacházely obce, které tento ostrůvek tvořily. I když většinu obyvatel této oblasti tvořili Němci, stanice byly až do okupace obsazeny českými četníky. O to složitější byla situace po příchodu Němců na naše území v březnu 1939. Je pochopitelné, že reakce místních obyvatel na okupaci byly odlišné od reakcí v obcích ryze českých. Napadení vrch. stržm. Zejdy je toho důkazem. Čeští četníci byli na těchto stanicích izolováni, byly jim zabaveny zbraně a až do příchodu německých vojáků byli pod dohledem ordnerů.

S ohledem na udržení klidu v obcích s německou většinou, bylo výhodnější mít ve vedení četnické stanice Němce, před kterým měli i radikální ordneři větší respekt. Přesto se úplně nedařilo zabránit všem incidentům, na což doplatila zejména rodina českého statkáře Josefa Podivínského z Hlubočan. Na svém statku uvolnil prostory pro

54 Ordneři byli členové sudetoněmecké polovojenské organizace Sudetendeutsches Freikorps (Sudetoněmecký dobrovolnický sbor), sloužící k destabilizaci situace v československém pohraničí.

55 Podle hlášení o národnostních poměrech v obcích vyškovského ostrůvku z 19. 9. 1939 žilo v Hlubočanech 73 % Němců a 27 % Čechů, v Terešově 50 % Němců i Čechů, v Kučerově 88 % Němců a 12 % Čechů, v Lysovicích 93 % Němců a 7 % Čechů, v Rostěnicích 95 % Němců a 5 % Čechů a ve Zvonovicích 94 % Němců a 6 % Čechů. Údaje o obcích Čechyně a Komořany, které rovněž byly součástí vyškovského jazykového ostrůvku, chybějí. Srov. SOkA Vyškov, f. Okresní četnické velitelství, k. 2, nezprac.

českou menšinovou školu, kterou navštěvovalo dvacet tři dětí, vesměs potomků zaměstnanců statku. Dne 24. září 1940 vniklo asi sto Němců do dvora velkostatku, statkáře zmlátili a statek zdemolovali. Příslušníci ČS Hlubočany nemohli tuto událost vyšetřovat ani dokumentovat. Josef Podivínský byl dočasně odvezen gestapem, na jeho podnik byla hned 26. září 1940[56] uvalena nucená správa a k 1. říjnu 1940 byla v Hlubočanech nahrazena česká četnická stanice německou. Německému četnictvu se podařilo situaci v obci uklidnit do té míry, že v listopadu 1940 navrhl brněnský oberlandrát[57] německé četníky stáhnout a dosadit sem opět protektorátní četnictvo. Nicméně doporučoval, aby členy této stanice byli vesměs Němci.[58] Pokud ne přímo Němec, tak Čech s německou manželkou, popř. s výbornou znalostí němčiny.

Němečtí velitelé četnických stanic

Četníci německé národnosti byli zařazováni i k četnickým stanicím s českou většinou, v mnoha případech to byla území, v nichž nebyl žádný Němec. S výjimkou obcí vyškovského německého jazykového ostrůvku a Vyškova, kam putovaly stovky německých příslušníků v souvislosti se zdejšími německými kasárnami, šlo o oblast ryze českou. I přesto jen polovina četnických stanic neměla během let 1939–1945 německého velitele:[59] ČS Račice, Drnovice, Brankovice, Nové Hvězdlice, Nesovice, Pozořice, Šaratice a Nížkovice (kde byli Češi s českými rodinami), ČS Německé Prusy (kam byl až 13. ledna 1944 převelen Metoděj Hanzlík, Čech s německou manželkou) a ČS Slavkov u Brna (kam byl 20. června 1939 převelen Tomáš Stuchlík, opět Čech s německou manželkou).

Podíváme-li se na situaci z opačné strany, můžeme konstatovat, že každá druhá četnická stanice na Vyškovsku byla obsazena německým velitelem, i když mužstvo bylo vesměs české. Dne 15. července 1941 dostala německého velitele vrch. stržm. Aloise Mikela ČS Rousínov, 1. srpna téhož roku se stal velitelem ČS Vyškov Němec vrch. stržm. Alois Řezáč (Rotter) a jako poslední dostal roku 1941, konkrétně 1. listopadu, funkci velitele ČS Ivanovice na Hané Němec vrch. stržm. Josef Kubíček.

V následujícím roce získaly německé velitele ČS Bučovice, kam k 1. červenci nastoupil vrch. stržm. Method Čapka, a ČS Křenovice, kam byl k témuž dni dosazen Josef Poloczek.

Roku 1943 proběhla změna na postu velitele Okresního četnického velitelství ve Vyškově. K 31. lednu byl penzionován dosavadní velitel por. výk. František Kuklínek

56 SOkA Vyškov, f. Četnická stanice Hlubočany, inv. č. 1.

57 Správní úředník stojící v čele oberlandrátu a podřízený přímo říšskému protektorovi. Oblast zahrnovala více politických okresů. Z hlediska působnosti byl obelandrát nejnižším správním úřadem pro německé obyvatelstvo v protektorátu a kontrolním orgánem obecních a okresních úřadů.

58 MZA v Brně, f. B 251 Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravskoslezskou Brno, inv. č. 80, sign. 1052, k. 4.

59 Pro důkladnější zhodnocení národnostního poměru četnictva na Vyškovsku za protektorátu chybějí srovnávací studie, které by ukázaly, zda tato oblast zapadala do běžného průměru, nebo se jakýmkoliv způsobem vymezovala.

a k 1. únoru byl novým velitelem jmenován vrch. stržm. Alois Rotter.

Nakonec ještě roku 1944 došlo ke změnám ve prospěch německých velitelů na dvou stanicích, konkrétně ČS Otnice a Moravské Prusy. Do Otnic byl k 1. červnu převelen vrch. stržm. Josef Jindra, do Moravských Prus k 1. červnu prap. Alois Pohl.

Vrch. stržm. Alois Rotter v uniformě četnictva, 1935. Archiv Ing. Jiřího Vaněčka, Olomouc.

Ve většině případů nebyly vztahy mezi německým velitelem a jeho českými podřízenými jednoduché. Jako vzorový příklad velmi složitých poměrů můžeme jmenovat ČS Rousínov, kde byl v době okupace velitelem vrch. stržm. Jakub Šedrla. Vzhledem k tomu, že šlo o bývalého legionáře, bylo vysoce pravděpodobné, že bude přinucen k odchodu z činné služby. To se také stalo a k 30. září 1941 byl penzionován. Svou službu prakticky ukončil už v červenci téhož roku, kdy byl z funkce velitele odvolán a nahradil ho Němec vrch. stržm. Alois Mikel. Vrchní stržm. Šedrla byl sice jmenován jeho zástupcem, ale raději odešel na nemocenskou, kde zůstal až do svého penzionování.

I když Alois Mikel získal německé občanství až roku 1940, o jeho postojích a názorech nemohlo být pochyb. Nejenže byl horlivým zastáncem a propagátorem nacistických myšlenek, byl navíc i člověkem nevalných morálních kvalit, což v důsledku nevěstilo pro ostatní členy ČS Rousínov, ani konečně pro obyvatele Rousínova a okolí, nic dobrého. Podle očitých svědků neuměl německy, což se snažil vykompenzovat zvýšenou horlivostí a aktivitou ve prospěch Němců. Vzhledem k tomu, že ostatní příslušníci rousínovské četnické stanice byli protektorátní národnosti a nevynikali přílišnou ochotou ke spolupráci, častoval je označením bolševici, židozednáři a šedrlo-legionáři. Strážmistři Karel Pohl a Josef Cvilink, jimž vrch. stržm. Mikel vyhrožoval nejvíce, se nechali dočasně z ČS Rousínov odvelet. Mikel nebyl velitelem ČS Rousínov ani rok a půl (byl přeřazen 25. listopadu 1942), ale vystupňovat napětí na stanici dokázal dokonale. Nosil odznak s hákovým křížem, zdravil nacistickým pozdravem a hlavně pěstoval čilé styky s místními udavači.[60]

60 MZA v Brně, f. C 141 Mimořádný lidový soud Brno, inv. č. 2574, sign. Lsp 1628/46, k. 221. Rozsudkem Mimořádného lidového soudu v Brně byl 3. 1. 1947 odsouzen za zločin proti státu a zločin udavačství na dvacet let těžkého žaláře, ke ztrátě občanské cti a majetku.

Na postu velitele ČS Rousínov ho nejdříve vystřídal další Němec vrch. stržm. Heinrich Schön a od 15. května 1944 vrch. stržm. František Šlapal. Ten byl sice Čech, ale jeho jednání s podřízenými bylo rovněž zneklidňující. I když mu po válce nebylo prokázáno udavačství a spolupráce s gestapem, řada lidí z jeho okolí měla na Františka Šlapala velmi vyhraněný názor právě ve spojitosti spolupráce s Němci.[61]

Na své chování za války a vystupování ve funkci velitele ČS Ivanovice na Hané doplatil vrch. stržm. Josef Kubíček, Němec dosazený do čela stanice 1. listopadu 1941. Dne 29. dubna 1945 ho dav ivanovických občanů dovlekl k radnici, kde byl spolu se správcem velkostatku Ing. Michalem Bendou zastřelen vojínem Rudé armády. Pro výstrahu byla obě mrtvá těla pověšena na potrhaných telefonních drátech.[62]

Pokud by nedošlo k tak rychlému a nekompromisnímu vyřízení účtů, jistě by se Josef Kubíček za své činy dostal před Mimořádný lidový soud v Brně. Tomu se po válce nevyhnul prap. Alois Pohl, od září do prosince 1944 velitel ČS v Moravských Prusích, ani vrch. stržm. Josef Poloczek, působící od 1. července 1942 ve funkci velitele ČS v Křenovicích.[63]

Perzekuce protektorátních četníků

Stejně jako jsme naznačili otázku kolaborace s německými okupačními orgány, musíme se zmínit také o odbojové činnosti, která se dotkla i několika příslušníků četnictva. Nejdříve obrátíme pozornost opět do Rousínova, kde byl 17. září 1942 zatčen četnický kapitán ve výslužbě Karel Vykoukal (nar. 9. října 1875). Jeho vazba souvisela s akcí „E" (Aktion Emigranten), která probíhala od 17. září 1942 a postihovala osoby, jejichž příbuzní odešli do zahraničí a u nichž bylo podezření, že pracují v odboji. Zadržení byli přemísťováni do internačního tábora ve Svatobořicích u Kyjova a do internačního tábora v Brně Pod Kaštany. Spolu s Karlem Vykoukalem se v táboře ocitla i jeho manželka, dcera Marie a syn Jiří.[64] V zahraničí byl syn Vykoukalových Karel, poručík britského královského letectva (RAF); zahynul 21. května 1942. Z vazby byl četnický kapitán Karel Vykoukal propuštěn 31. ledna 1943, jeho žena Marie byla vězněna tamtéž do 31. března 1943 a děti, Marie a Jiří, zůstaly ve Svatobořicích až do konce druhé světové války.[65]

Nejcitelněji však postihla řady četnictva vlna zatýkání členů odbojové organizace Obrana národa na jaře roku 1944. Na základě výpovědi učitele Václava Travěnce

61 MZA v Brně, f. C 141 Mimořádný lidový soud Brno, inv. č. 422, sign. Ls 406/48, k. 85.

62 SOkA Vyškov, f. Četnická stanice Ivanovice na Hané, inv. č. 1.

63 MZA v Brně, f. C 141 Mimořádný lidový soud Brno, inv. č. 585, sign. Lsp 531/46, k. 159, inv. č. 910, sign. Lsp 532/45, k. 122.

64 SOkA Vyškov, f. AM Rousínov, Pamětní kniha Rousínova 1908–1954, s. 287, 288.

65 MZA v Brně, f. B 314 Velitel pořádkové policie Brno, inv. č. 120, k. 4. Údaje o perzekuci rodiny Vykoukalových též ABS, f. Velitelství stanice SNB Rousínov – Seznam zajištěných, umučených a popravených osob v letech 1939–1945 za ilegální činnost (1946), N 13, inv. č. 162, k. 13.

z Olšan, který byl nátlakem, ale i vlastní neopatrností, donucen ke jmenování svých spolupracovníků, se rozjela rozsáhlá zatýkací akce. Jen v Ivanovicích na Hané jí padlo za oběť osm osob.[66] Dne 5. května 1944 byl pro podezření z velezrady, držení zbraní a práci v národním odboji zatčen gestapem šstržm. Jan Badal (nar. 7. března 1904) z místní četnické stanice. I když byl nakonec v lednu 1945 po tvrdých výsleších a mučení z Kounicových kolejí v Brně propuštěn, byl okamžitě penzionován a vzat pod stálý dohled gestapa.[67]

V souvislosti s Obranou národa a její ilegální činností byl v Ivanovicích na Hané zatčen nejen absolvent obchodní akademie Alois Ohlídal ml., ale i jeho otec, vrch. stržm. ve výslužbě Alois Ohlídal (nar. 24. května 1877). Tohoto bývalého velitele ČS Ivanovice Hané zatkli 18. května 1944;[68] nejdříve byl umístěn v Kounicových kolejích v Brně, odkud byl v lednu 1945 převezen k soudu do Vratislavi (Breslau). Rychlý postup sovětské armády však zapříčinil jeho převoz do věznice v saském Zwickau, kde se dožil osvobození.[69]

Ve výslužbě byl i četnický kapitán Jan Novotný (nar. 21. listopadu 1874) z Vyškova, který byl ve stejném případu zatčen stejně jako Jan Badal dne 5. května 1944.[70] Byl velitelem praporu vybudovaného Obranou národa na území soudního okresu Vyškov.[71]

Naopak z aktivní služby byl odveden stržm. Josef Cvilink (nar. 22. prosince 1908) z ČS Rousínov, který působil jako velitel jedné z rot zformovaných na Rousínovsku.[72] Stalo se to 3. června 1944. Disciplinární komise při Zemském četnickém velitelství v Brně ho zprostila služby.[73] Stejně jako Alois Ohlídal, putoval Josef Cvilink nejdříve do Vratislavi, později do Zwickau. Vězeňské útrapy se mu podařilo přežít a 19. května 1945 se vrátil do Rousínova.[74] V době svého zatčení byl stržm. Cvilink dočasně převelený u strážního oddílu ve Slavkově u Brna. Při jeho převozu do vězení v Brně se auto se zatčeným zastavilo na ČS Rousínov, kde byl podroben prvnímu výslechu. Svědectví o jeho špatném fyzickém (astma) i psychickém stavu podal po válce rousínovský četník stržm. Karel Pohl.[75]

66 Kromě v příspěvku jmenovaného Jana Badala, Aloise Ohlídala ml. a Aloise Ohlídala st. byli zatčeni ředitel chlapecké měšťanské školy Vladimír Foltánek, ředitel téže školy ve výslužbě František Herodek, učitel Karel Dvořáček, obvodní lékař dr. Alois Drbal a městský tajemník Bedřich Chaloupka. Srov. SOkA Vyškov, f. AM Ivanovice na Hané, Pamětní kniha města Ivanovic na Hané 1922–1945, s. 352, 353.

67 Tamtéž, f. Četnická stanice Ivanovice na Hané, inv. č. 1.

68 MZA v Brně, f. B 72 Zemské četnické velitelství Brno, inv. č. 545, k. 516.

69 SOkA Vyškov, f. Četnická stanice Ivanovice na Hané, inv. č. 1.

70 MZA v Brně, f. B 72 Zemské četnické velitelství Brno, inv. č. 544, k. 516.

71 STRYJOVÁ, Dagmar – ŠEKMAR, Jiří: *Protifašistický odboj na Vyškovsku*. OV ČSPB Vyškov 1985, s. 33.

72 Tamtéž.

73 MZA v Brně, f. B 72 Zemské četnické velitelství Brno, inv. č. 543, k. 516.

74 SOkA Vyškov, f. Četnická stanice Rousínov, inv. č. 1.

75 MZA v Brně, f. C 141 Mimořádný lidový soud Brno, inv. č. 422, sign. Ls 406/48, k. 422.

Do odboje se zapojil i vrch. stržm. Rudolf Gregořica z ČS Šaratice, kterému se podařilo přežít protektorátní dobu bez odhalení a zatčení. Začátkem roku 1945 začal spolupracovat s partyzány a ještě před odchodem Němců organizoval v obvodu své četnické stanice národní výbory a národní stráže.[76] Samozřejmě že četníků, kteří zavírali oči před uprchlíky z nucených prací, neviděli, ani neslyšeli nic podezřelého a občas i předem varovali před prohlídkou nebo nečekanou návštěvou, bylo mnohem více. I když nešlo o odbojovou činnost v pravém smyslu slova, všichni takovým jednáním riskovali nejen život svůj, ale i svých blízkých.

Prozatímní četnické stanice v oblasti vojenského výcvikového prostoru

Zvýšenou pozornost ozbrojených složek na Vyškovsku si zasloužil prostor tzv. Kozí Horky v katastru obce Dědice, kde se nacházel od roku 1935 budovaný vojenský výcvikový prostor a kasárny. V březnu 1939 byla tato oblast převzata Němci a přejmenována na Truppenübungsplatz Wischau. Během května a června 1939 se uvažovalo o zřízení ČS v Dědicích, která by střežila oblast vojenského výcvikového prostoru. Nakonec však s platností od 26. června 1939 převzalo střežení tohoto území říšskoněmecké četnictvo.[77]

V neposlední řadě musíme odkrýt ten nejvýznamnější důvod pro nasazení zvýšeného počtu protektorátního četnictva na území vyškovského okresu. Bylo jím rozšiřování německého vojenského cvičiště v oblasti Drahanské vrchoviny.[78] Kromě Prostějovska a Blanenska se opatření výrazně dotkla i severní a severozápadní části vyškovského politického okresu.[79] Pokud hovoříme o „opatřeních", myslíme tím vystěhování obyvatel řady obcí ze svých domovů. Bez vyslyšení námitek, bez diskuzí a v přesně určených časech. Domy zůstaly prázdné a pole neobdělaná. Co zůstalo, bylo potřeba hlídat před rozkradením. O zničení objektů se pak postarali přímo Němci. S postupným vyklízením obcí tedy ztratilo původní poslání četnictva smysl a na důležitosti získala pouze strážní služba. Tu sice vykonávali rovněž četníci, ovšem nikoliv v rámci četnických stanic, ale jako příslušníci četnických strážních oddílů (ČSO).

76 SOkA Vyškov, f. Četnická stanice Šaratice, inv. č. 1.

77 SOkA Vyškov, f. Okresní četnické velitelství Vyškov, k. 2, nezprac.

78 MZA v Brně, f. B 72 Zemské četnické velitelství Brno, inv. č. 569, k. 528.

79 Srov. POŘÍZKOVÁ, Hana: *Poválečná obnova obcí Drahanska (vyklizených za druhé světové války)*. Diplomová práce, Masarykova univerzita Brno, pedagogická fakulta [online]. © 2008–2014 [cit. 7. 3. 2014]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/105737/pedf_m/Povalecna_obnova_Drahanska.pdf
Zde také soupis literatury k problematice vystěhování obcí za účelem rozšíření vojenského cvičiště.

Náčrtek četnických stanic v obvodu vojenského cvičiště a jeho okolí u Vyškova při zostření bezpečnostní služby **v říjnu 1940**

Měřítko 1:75.000

Autorem mapy Ing. Jiří Vaněček, Olomouc.

Ještě před zahájením stěhování bylo k Okresnímu četnickému velitelství Vyškov přiděleno družstvo Četnického pohotovostního oddílu (ČPO)[80] Moravské Budějovice o patnácti mužích, s motorovým vozidlem a dvěma řidiči. Navíc byl k OČV dočasně přeložen štábní kapitán Karel Cásek z velitelství Četnického oddělení Olomouc, který zde měl plnit funkci spojovacího důstojníka s velitelstvím Truppenübungsplatz Wischau, respektive s jeho velitelem plukovníkem Hammerschmiedem. Jeho úkolem bylo usměrňovat činnost četnických stanic v prostoru vojenského cvičiště na základě pokynů velitele cvičiště, popř. okresního hejtmana, a řídit službu a výcvik příslušníků ČPO. Štábní kapitán Cásek byl záhy ve funkci spojovacího důstojníka vystřídán por. Františkem Klapušem z velitelství Četnického oddělení Moravská Ostrava. Po něm v lednu 1942 převzal funkci por. výk. Bohumír Gryc, okresní četnický velitel ve Zlíně. Od 1. září 1942 byl spojovacím důstojníkem jmenován vrch. strž. Antonín Urbánek, okresní četnický velitel v Kloboukách u Brna.

První etapou stěhování z obcí byly postiženy dvě četnické stanice. Zatímco z působnosti ČS Německé Prusy šlo pouze o čtyři obce, území ČS Rychtářov bylo zasaženo celé. Obce Lhota, Opatovice, Rychtářov a osady Hamiltony a Pařezovice, které spadaly pod ČS Rychtářov, byly vyklizeny již do 30. března 1941. Od 1. dubna pak byla vytvořena zcela nová ČS Moravské Prusy, kam byli převeleni četníci z Rychtářova. Do působnosti této stanice byly zařazeny obce Moravské Prusy, Vyškovské Vážany a Boškůvky, původně spadající pod ČS Vyškov, a obce Moravské Málkovice a Orlovice se samotou Nový Dvůr a hájenkou Žešov, které byly přeřazeny z působnosti ČS Ivanovice na Hané. Konečně z ČS Hlubočany byla pod ČS Moravské Prusy převedena osada Zouvalka.

Území vyklizených obcí se ocitlo pod kontrolou četnických strážních oddílů, které byly podřízeny velitelství Četnického oddělení Kroměříž. Pokud přece jen na vyklizeném území došlo k nějakému přestupku, popř. udání, oznámení apod., řešila tyto události ČS Vyškov. Ještě v roce 1941, konkrétně do 28. října, byly vyklizeny obce Radslavice, Radslavičky, Zelená Hora a Podivice. Území bylo vyňato z působnosti ČS Německé Prusy a rovněž zde byly dosazeny četnické strážní oddíly. Zajištění ubytování a stravování pro příslušníky těchto oddílů bylo prioritním úkolem kroměřížského četnického oddělení.

V druhé etapě zahrnovaly vyklízecí akce pouze dvě obce Vyškovska – Studnice a Odrůvky. Obě spadaly pod ČS Studnice, a protože byla vyklizena její sídelní obec, byla stanice k 1. prosinci 1942 přesunuta do Krásenska.

Konečně ve třetí etapě stěhování, která trvala nejdéle ze všech, došlo i na obce Nové Sady s osadou Březina, Krásensko a Podomí, které spadaly pod ČS Krásensko, a obec Ruprechtov z okruhu ČS Račice. Nové Sady s Březinou stihly být vyklizeny do 1. listopadu 1943, Krásensko do května 1944 a zbývající dvě obce, Podomí

80 Počátky Četnických pohotovostních oddílů (ČPO) spadají do roku 1933. Byly umísťovány v oblastech s převahou německého obyvatelstva a podporovaly, popř. doplňovaly činnost místních četnických stanic. Zrušeny roku 1942.

a Ruprechtov, byly vyklizeny jen zčásti. Každopádně ČS Krásensko byla již k 1. říjnu 1943 zrušena a místo ní byla založena stanice zcela nová, a to v Otnicích. Byly k ní přeřazeny obce Otnice, Milešovice a Lovčičky, původně spadající pod ČS Šaratice.

Postupně byly rušeny i četnické strážní oddíly a oblast evakuovaných obcí byla převzata říšskoněmeckou správou. Objekty byly využívány pro cvičení německých vojáků, přičemž největší škody na majetku působila dělostřelba. Četnické stanice, jejichž obvody sousedily s vojenským cvičištěm, vykonávaly zesílenou hlídku právě u hranic s tímto prostorem.

Závěrem

I přes reorganizační zásahy nacistů z let 1942 a 1944 týkající se protektorátních bezpečnostních složek a vytvoření jednotné protektorátní policie, lze konstatovat, že její struktura se příliš nezměnila. Největší zásah zažila obecní policie, která ve městech a obcích pod deset tisíc obyvatel zanikla, naopak nová obecní výkonná policie svůj okruh činnosti a kompetencí ve svém obvodu rozšířila na úroveň četnictva. Samostatným vývojem prošly bezpečnostní orgány zabývající se pouze kriminalistikou. Nejpodstatnější změny, které postihly protektorátní policii, se týkaly podřízenosti. Jednotný bezpečnostní aparát stále více fungoval samostatně, nezávisle na okupačních i protektorátních úřadech. Formálně sice spadal pod ministerstvo vnitra, ale zásadní nařizovací pravomoci měli generální velitelé protektorátní policie, potažmo vyšší velitel SS a policie v protektorátu Čechy a Morava.

Obdobně jako na území vyškovského politického okresu byl protektorátní bezpečnostní aparát organizován i v jiných okresech. Na příkladu Vyškova se zobrazuje fungování policejní práce ve městech s vlastní obecní výkonnou policií, její propojení s městskou a okresní správou, policejními úřady a rovněž s nově vzniklými orgány protektorátní policie. Existencí vyškovského německého jazykového ostrůvku a rozšiřováním vojenské střelnice v oblasti Drahanské vrchoviny se oblast Vyškovska stala svým způsobem specifickou, což si vyžádalo nejen zvláštní opatření v oblasti správní, ale i zvýšený počet četnictva na okrese.

Téma působení a organizace protektorátních bezpečnostních sborů na Vyškovsku v letech 1939–1945 není tímto příspěvkem zdaleka vyčerpáno. Naopak objevuje se mnoho nových námětů, které vyzývají ke zpracování. Namátkou jmenujme odbojovou činnost četnictva, problém kolaborace či spolupráce s Němci, otázku odstranění legionářů z činné služby, sociální postavení příslušníků protektorátních bezpečnostních sborů, národnostní složení protektorátních četnických stanic, hlubší rozbor činnosti jednotlivých složek apod. Obdobně jako v mnoha dalších oblastech nelze ani činnost protektorátních sborů hodnotit kolektivně a jednostranně. Případ od případu se lišil. Svou roli sehrály nejen charakterové vlastnosti příslušníků, ale i jejich sociální a rodinné zázemí. Ostatně tím se nijak neodlišovali od ostatních protektorátních obyvatel.

PŘÍLOHA

Přehled četnických stanic na Vyškovsku s jejich veliteli 1939–1945[81]

Okresní četnické velitelství Vyškov

- poručík výkonný František Kuklínek (Čech, dále jen Č), jako velitel nastoupil 1. dubna 1937, převelen z četnické stanice Vsetín (velitel), penzionován k 31. lednu 1943;
- poručík Alois Rotter (Němec, dále jen N), k OČV nastoupil k 1. listopadu 1942, převelen z ČS Vyškov, velitelem OČV jmenován k 1. únoru 1943, dne 12. července 1943 povýšen na poručíka výkonného, po osvobození internován.

Četnická staniceVyškov

- vrchní strážmistr Josef Duda (Č), jako velitel nastoupil 1. dubna 1937, převelen z ČS Píšť, ve funkci velitele nahrazen Aloisem Řezáčem patrně k 1. srpnu 1942, do funkce se vrátil koncem listopadu 1943, 30. dubna 1945 těžce zraněn, 2. května 1945 na následky zranění zemřel;
- vrchní strážmistr Alois Řezáč, přejmenován na Rotter (N), nastoupil k 1. srpnu 1941 patrně jako velitel, převelen z ČS Židlochovice, k 1. listopadu 1942 se stal velitelem OČV Vyškov;
- vrchní strážmistr Albrecht Watzek (N), nastoupil 15. února 1942, dočasně převelen z ČS Německý Šicndorf, 1. srpna 1942 přeložen definitivně, velitelem jmenován k 1. listopadu 1942, k 10. březnu 1943 převelen k ČS Jihlava;
- vrchní strážmistr Anton Bárta (N), jako velitel nastoupil k 10. březnu 1943, převelen z ČS Jihlava, k 22. listopadu 1943 převelen k OČV Vyškov.

Četnická stanice Ivanovice na Hané

- vrchní strážmistr Jan Heinrich (Č), k 7. dubnu 1939 suspendován;
- vrchní strážmistr Ludvík Průša (Č), nastoupil jako velitel 29. dubna 1939, převelen z ČS Trstěnice, k 31. srpnu 1941 penzionován;
- vrchní strážmistr Karel Doležel (Č), nastoupil 20. června 1939, převelen z ČS Studnice, velitelem od 1. září 1941 do 31. října 1941, k 31. květnu 1942 penzionován;

81 Přesnější časový rozsah je vymezen okupací českých zemí v březnu 1939 a osvobozením obcí v obvodu četnických stanic na jaře 1945. Stanice jsou řazeny podle jejich pořadí v kmenových knihách OČV Vyškov. Srov. MZA v Brně, f. B 72 Zemské četnické velitelství Brno, inv. č. 85–88. Doplňující informace o velitelích stanic poskytly záznamy v „památnících" četnických stanic uložených v SOkA Vyškov. Dochovaly se památníky ČS Drnovice, Hlubočany, Ivanovice na Hané, Komořany, Křenovice, Německé Prusy, Račice, Rousínov, Slavkov u Brna, Studnice, Šaratice a Vyškov. Fond ČS Pozořice uložený v SOkA Brno-venkov „památník" neobsahuje.

– vrchní strážmistr Josef Kubíček (N), nastoupil jako velitel k 1. listopadu 1941 (reaktivován), dne 29. dubna 1945 popraven v Ivanovicích na Hané.

Četnická stanice Rychtářov, dnem 1. dubna 1941 přeložena do Moravských Prus
– vrchní strážmistr František Zaorálek (Č), nastoupil jako velitel 25. května 1933, převelen z ČS Vyškov, 15. května 1943 převelen k ČS Nedvědice, 15. září 1943 převelen z Nedvědic a pověřen vedením ČS Moravské Prusy, 15. března 1944 převelen k ČS Hovězí;
– vrchní strážmistr Václav Laga (Č), nastoupil jako velitel 15. května 1943, převelen z ČS Nedvědice, 1. srpna 1943 převelen k obecní výkonné policii ve Zlíně, na stanici se vrátil 26. prosince 1944, opět jmenován velitelem;
– praporčík Josef Sklenář (Č), nastoupil 15. března 1944, převelen z ČS Hovězí, pověřen vedením, dne 1. června 1944 převelen k ČS Hovězí;
– praporčík Alois Pohl (N), nastoupil 1. června 1944, pověřen vedením, převelen z ČS Olomouc, v září 1944 velitelem, patrně do konce roku 1944, na stanici zůstal do 15. dubna 1945, kdy byl převelen do Křtin.

Četnická stanice Německé Prusy
– vrchní strážmistr Arnold Melichar (Č), nastoupil jako velitel 1. listopadu 1936, převelen z ČS ve Vémyslicích, zbaven funkce 14. listopadu 1939, znovu jmenován velitelem 10. dubna 1940, k 10. listopadu 1942 převelen k ČS Hodslavice;
– vrchní strážmistr Metoděj Svoboda (Č), nastoupil 20. června 1939, převelen z ČS Slavkov u Brna, velitelem od listopadu 1939, k 10. dubnu 1940 převelen na ČS Frýdek;
– vrchní strážmistr Rudolf Vilček (Č), nastoupil jako velitel 10. listopadu 1942, převelen z ČS Jesenice, 27. dubna 1944 propuštěn ze služebního poměru;
– praporčík Metoděj Hanzlík (Č, manželka N), prozatímně nastoupil 13. ledna 1944, dne 5. května definitivně převelen z ČS Litenčice, pověřen vedením.

Četnická stanice Račice
– vrchní strážmistr Hynek Hausknecht (Č), nastoupil jako velitel 15. září 1933, převelen z ČS Litovel, 3. října 1940 penzionován;
– vrchní strážmistr Antonín Holoubek (Č), nastoupil 31. května 1939, převelen z ČS Horinčevo, velitelem od 10. října 1940, 15. listopadu 1940 převelen k ČS Vlkoš;
– vrchní strážmistr František Slaměník (Č), nastoupil jako velitel 15. listopadu 1940, převelen z ČS Německé Prusy, 10. května 1944 převelen k ČS Holešov;
– vrchní strážmistr Karel Masařík (Č), nastoupil jako velitel 4. srpna 1944, převelen z ČS Chrlice.

Četnická stanice Komořany
- praporčík Josef Zejda (Č), nastoupil jako velitel 1. února 1938, 16. března 1939 přeložen k ČS Šlapanice;
- vrchní strážmistr Bohuslav Danzinger (Č), nastoupil jako velitel 16. března 1939, 15. dubna 1939 převelen k ČS Hlubočany;
- vrchní strážmistr Richard Schmid (N), jako velitel nastoupil 18. dubna 1939, převelen z ČS Hlubočany, dne 1. listopadu 1942 převelen k OČV v Kyjově;
- vrchní strážmistr Emil Hermann (N), nastoupil 20. září 1942, převelen z Moravské Ostravy, 1. listopadu 1942 pověřen vedením, 15. října 1943 převelen k ČS Bučovice;
- praporčík Rudolf Stoklas (N), nastoupil 1. října 1939, převelen z ČS Dolní Kounice, v říjnu 1943 pověřen vedením, dne 2. srpna 1944 převelen ke GSSK 3[82] ve Vranovicích, 9. dubna 1945 návrat k ČS Komořany, 25. dubna 1945 odvelen k OČV Vyškov;
- patrně praporčík Franz Lisnik (N), 1. října 1944 odešel k wehrmachtu, 25. dubna 1945 návrat k ČS Komořany, 27. dubna odchod z obce.

Četnická stanice Studnice,
dnem 1. prosince 1942 přeložena do Krásenska, 1. října 1943 do Otnic
- vrchní strážmistr Jan Kasal (Č), nastoupil jako velitel 15. září 1933, převelen z ČS Hranice, 31. srpna 1941 penzionován;
- vrchní strážmistr František Šlapal (Č), nastoupil 15. srpna 1941, převelen z ČS Adamov, velitelem 1. září 1941, dne 15. května 1944 převelen k ČS Rousínov;
- vrchní strážmistr Josef Jindra (N), nastoupil jako velitel 15. května 1944, převelen z ČS Holice.

Četnická stanice Hlubočany
- vrchní strážmistr Antonín Procházka (Č), nastoupil jako velitel 29. května 1931, 24. března 1939 přemístěn k ČS Nížkovice;
- vrchní strážmistr Richard Schmid (N), nastoupil jako velitel 25. března 1939, 15. dubna 1939 převelen k ČS Komořany;
- vrchní strážmistr Bohuslav Danzinger (Č), nastoupil jako velitel 15. dubna 1939, převelen z ČS Komořany, 10. listopadu 1939 převelen k ČS Pálovice;
- praporčík Ferdinand Heintel (N), nastoupil jako velitel 15. listopadu 1939, převelen z ČS Jihlava, 30. září 1940 ke Kripo do Brna;
- vrchní strážmistr Karel Střižik (N), nastoupil 1. srpna 1941, v říjnu 1941 pověřen vedením, v zimě 1942 velitelem, převelen z ČS Pavlovice u Přerova, 25. března 1942 odvelen do Slaného ke službě v armádě;
- vrchní strážmistr Jaroslav Grund (N), nastoupil 1. prosince 1940, roku 1942 povýšen a jmenován velitelem, převelen z ČS Třebíč, 15. května 1945 zatčen.

82 Gendarmeriestreckenschutzkommando, tedy četnický oddíl úsekové ochrany zaměřený na střežení železniční tratě.

Četnická stanice Drnovice
- vrchní strážmistr Adam Rucký (Č), nastoupil jako velitel 10. prosince 1935, převelen z ČS Pržno, dne 5. září 1940 zproštěn služby, dne 12. listopadu 1940 penzionován;
- vrchní strážmistr František Dvořák (Č), nastoupil 4. července 1940, velitelem 5. září 1940, převelen z ČS Vyškov.

Četnická stanice Bučovice
- vrchní strážmistr Augustin Šojdr (Č), nastoupil jako velitel 1. prosince 1933, převelen z ČS Jablunkov, od 1. července 1942 pouze zástupcem velitele, dne 24. srpna 1942 odvelen k strážnímu oddílu do Studnic;
- vrchní strážmistr Method Čapka (N, manželka Č), nastoupil jako velitel 1. července 1942 (reaktivován), 31. října 1943 penzionován;
- vrchní strážmistr Emil Hermann (N), nastoupil jako velitel 15. října 1943, převelen z ČS Komořany.

Četnická stanice Brankovice
- vrchní strážmistr Josef Rada (Č), nastoupil jako velitel 15. ledna 1935, převelen z ČS Bučovice, 17. srpna 1943 penzionován;
- vrchní strážmistr Josef Huráb (Č), nastoupil 10. října 1943, převelen z ČS Rapotice, pověřen velením, velitelem od 1. srpna 1944.

Četnická stanice Nové Hvězdlice,
od 1. ledna 1944 přesunuta do Starých Hvězdlic
- vrchní strážmistr Karel Tuč byl od 13. prosince 1938 ve stavu nemocných, zastupoval ho pravděpodobně praporčík Josef Korabečný;
- vrchní strážmistr Josef Kolek, nastoupil jako velitel 31. března 1939, 6. září 1939 penzionován;
- vrchní strážmistr František Pazdera (Č), nastoupil jako velitel 1. října 1939, převelen z ČS Bruzovice, 28. srpna 1944 převelen k GSSK 3 Vranovice, v době jeho nepřítomnosti patrně zastupován praporčíkem Josefem Korabečným, 22. prosince 1944 návrat na stanici ve Starých Hvězdlicích.

Četnická stanice Nesovice
- vrchní strážmistr Ladislav Holas (Č), nastoupil jako velitel 15. srpna 1937, převelen z ČS Dolní Lipová.

Četnická stanice Slavkov u Brna
- vrchní strážmistr Karel Tureček (Č), nastoupil jako velitel 1. listopadu 1938, převelen z ČS Orlová, 5. září 1940 zproštěn služby, 3. října 1940 penzionován;
- vrchní strážmistr Tomáš Stuchlík (Č, manželka N), nastoupil 20. června 1939, převelen z ČS Bučovice, velitelem od 10. října 1940, 28. dubna 1945 zproštěn služby.

Četnická stanice Rousínov
- vrchní strážmistr Jakub Šedrla (Č), nastoupil jako velitel 10. dubna 1938, převelen z ČS Opatov, od 15. července 1941 pouze zástupce, 30. září 1941 penzionován;
- vrchní strážmistr Alois Mikel (N, manželka Č), nastoupil jako velitel 15. července 1941, převelen z ČS Protivanov, 25. listopadu 1942 převelen k ČS Olbramovice;
- vrchní strážmistr Heinrich Schön (N), nastoupil jako velitel 25. listopadu 1942, převelen z ČS Olbramovice, dne 15. května 1944 převelen k ČS Holice;
- vrchní strážmistr František Šlapal (Č), nastoupil jako velitel 15. května 1944, převelen z ČS Otnice.

Četnická stanice Pozořice
- vrchní strážmistr František Dufek (Č), nastoupil jako velitel 1. února 1937, převelen z ČS Šilperk, 9. května 1945 zproštěn služby.

Četnická stanice Šaratice
- vrchní strážmistr Rudolf Gregořica (Č), nastoupil jako velitel 15. prosince 1935, převelen z ČS Rychvald, 10. července 1940 převelen k Zemskému úřadu v Brně, v prosinci 1943 již byl zpět na ČS Šaratice, kde převzal funkci velitele;
- vrchní strážmistr Bohuslav Kheil (Č), nastoupil jako velitel 15. srpna 1940, převelen z ČS Křenovice, 1. prosince 1943 převelen k Okresnímu úřadu Brno.

Četnická stanice Křenovice
- vrchní strážmistr Jan Hamrla (Č, manželka N), nastoupil jako velitel 1. března 1939, převelen z ČS Střelice, od 1. července 1942 pouze zástupce, 14. prosince 1942 přeložen do Holešova.
- vrchní strážmistr Josef Poloczek (N), nastoupil jako velitel 1. července 1942 (reaktivován).

Četnická stanice Nížkovice
- vrchní strážmistr Richard Schmid (N), 24. března 1939 převelen k ČS Hlubočany;
- vrchní strážmistr Antonín Procházka (Č), nastoupil jako velitel 25. března 1939, převelen z ČS Hlubočany, 1. září převelen k ČS Šakvice;
- vrchní strážmistr František Kvasnička (Č, manželka N), nastoupil jako velitel 1. září 1944, převelen z ČS Šakvice.

Pohled do struktur nejnižšího článku komunistické tajné policie

Státně bezpečnostní složka v okrese Vyškov 1945–1960

Radim Krupica

O transformaci dosavadních bezpečnostních sborů v novou organizační platformu se rozhodovalo ještě v době, kdy zdaleka nedozněly poslední válečné výstřely na československém území. To když prozatímní (i budoucí) ministr vnitra Václav Nosek předložil během dubnového jednání nové politické reprezentace v Košicích Hlavní zásady výstavby nového bezpečnostního aparátu. Provizorní označení Národní bezpečnostní služba (NBS) pak v sobě zahrnovalo sbor uniformované NBS (vesměs z bývalého četnictva a uniformované policie), pohotovostní sbor a sbor neuniformované NBS, včetně vnitřního a zahraničního zpravodajství.[1] V červnu 1945 pak dochází k přijetí názvu Sbor národní bezpečnosti (dále SNB),[2] jakožto výkonného orgánu správních úřadů národní bezpečnosti.[3]

Situace v okrese Vyškov v letech 1945–1950

Organizační vývoj bezpečnostních složek

Na Moravě byl v této době zřízen specifický úřad zvaný Národní bezpečnostní stráž pro Moravu v Brně. Vznikl na základech sborů četnictva, uniformované a neuniformované státní policie, správní služby, Národní stráže a Inspektorátu uniformované a neuniformované protektorátní policie. Tento úřad v červenci 1945

1 Více o počátcích budování nového bezpečnostního aparátu do června 1945 viz KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1945–1950 se zaměřením na jeho veřejně bezpečnostní (resp. pořádkovou a kriminální) složku.* In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra, č. 1, Praha 2003, s. 67–69.

2 Později téhož roku došlo na popud článku v Rovnosti k diskuzi o názvu sboru, resp. o označení jeho příslušníka. Od čtenářů pak padaly návrhy jako „Národní garda", „Stráž pořádku a pravdy", „Milice" či označení příslušníka „národník". ABS, f. (f.) A 17 – Hlavní velitelství SNB v Praze (f. A 17), inv. č. 105, Organizace SNB – dislokace útvarů SNB v Čechách a na Moravě.

3 KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti,* s. 68–69.

zanikl a jeho agendu přebralo nově vzniklé Zemské velitelství SNB v Brně.[4] Ve Vyškově tak došlo ke krátkodobé existenci obecní uniformované Národní bezpečnostní stráže, která navazovala na dřívější uniformovanou obecní výkonnou policii a zanedlouho se stala místním velitelstvím SNB. Bývalé četnictvo nahradila stanice NBS ve Vyškově, od července pak velitelství stanice SNB. Mimoto se zde od května roku 1945 objevuje také okresní velitelství (OV) SNB, jakožto nadřízený orgán všem složkám SNB v okrese.[5]

V říjnu 1945 přibylo k dosavadnímu členění oblastní velitelství SNB jako mezičlánek mezi zemským a okresním velitelstvím. Vzniklo v obvodu každého krajského soudu, přičemž vyškovský okres spadal do působnosti brněnského oblastního velitelství SNB.[6] Nejnižší článek nové bezpečnostní struktury pak představovala stanice SNB. Ta se kromě všech měst v okrese (Bučovice, Ivanovice na Hané, Rousínov a Slavkov u Brna) nacházela ještě v dalších patnácti obcích.[7] Tento stav se však již následující rok měnil, když v březnu 1946 byla zrušena prozatímní místní stanice SNB v Rostěnicích. Obec spadala do tzv. německého jazykového ostrůvku a v souvislosti s poválečným vysídlením místních německých obyvatel bylo nutno střežit majetek, který zde byli nuceni zanechat. Poté zdejší stanice ztratila význam a s celým obvodem přešla pod Vyškov. Stejného roku byla také přesunuta stanice SNB z Moravských Prus do Rychtářova. V tomto případě šlo o obnovení stavu z roku 1938, jelikož za války byla celá obec Rychtářov vystěhována pro potřeby vojenské střelnice wehrmachtu. V roce 1947 pak zanikla stanice SNB v Otnicích[8] a po krátkém obnovení[9] se v květnu 1950 přesunula do nedalekých Bošovic.[10] Pravděpodobně v roce 1949 došlo také ke zrušení stanic SNB v Hlubočanech, Račicích,

4 KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti*, s. 75.

5 MIKULKA, Jiří – MIKULKA, Radek: *Malý hanácký pitaval 1945 aneb Hříšní lidé města vyškovského a jejich strážci zákona*. Radek Mikulka, Vyškov 2011, s. 11–12.

6 KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti*, s. 75–76 . Srov. ABS, f. A 15 – Zemské velitelství SNB Brno (f. A 15), inv. č. 78, Jmenný seznam příslušníků ZV SNB Brno, oblastních a okresních velitelů SNB; tamtéž, inv. j. 137, Seznam oblastních a okresních velitelů SNB a jejich zástupců v zemi Moravskoslezské.

7 Brankovice, Drnovice, Hlubočany, Komořany, Křenovice, Moravské Prusy, Německé (později Pustiměřské) Prusy, Nesovice, Nížkovice, Otnice, Pozořice, Račice, Rostěnice, Staré Hvězdlice (později přesunuta do Nových Hvězdlic) a Šaratice. Tento stav platil ke dni 1. 1. 1946. MIKULKA, Jiří – MIKULKA, Radek: *Malý hanácký pitaval*, s. 12. Srov. ABS, f. A 15, inv. č. 77, Seznam útvarů SNB v zemi Moravskoslezské k 1. 1. 1946.

8 ABS, f. A 17, inv. č. 103, Stanice SNB – zřízení, znovuzřízení, posilnění, přemístění, změna obvodu, zrušení.

9 ABS, f. 304 – Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (f. 304), sign. 304-204-4. Zpravodajští spolupracovníci MV – HV-SNB a MNO.

10 ABS, f. N 13/2 – Slavkov u Brna – OO MV, O VB (f. N 13/2), inv. č. 14, Reorganizace stanic SNB v okrese Slavkov – předložení návrhu.

Rychtářově a Studnicích. Posledně jmenovaná stanice byla zřízena nejspíše po 1. lednu 1946.[11]

Do vydání zákona o národní bezpečnosti (v polovině roku 1947) stály vedle sebe tři právně samostatné bezpečnostní složky – pořádková uniformovaná (SNB), neuniformovaná státně bezpečnostní a kriminální. Posledně jmenovaná měla ve Vyškově zastoupení od srpna 1945 v podobě Okresní kriminální úřadovny a ve výkonu služby podléhala okresnímu veliteli SNB.[12]

Co se týče složky státně bezpečnostní, kopírovala svou organizační strukturou členění pořádkové služby, avšak na všech úrovních až po okres jí stejně jako kriminální úřadovna podléhala.[13] Její úkoly specifikovaly směrnice z února roku 1946, a to především ten hlavní – *„stíhání veškerých trestných činů, namířených proti státu, jeho lidově demokratické formě a jeho představitelům"*. K tomuto úkolu měla spolupracovat jak s pořádkovou, tak kriminální službou.[14]

Ve Vyškově se objevuje Úřadovna státní bezpečnosti počátkem dubna roku 1946.[15] O tom, jestli zde existovala již předtím, prameny mlčí. Jisté však je, že mezi její hlavní pracovní náplň patřilo vyšetřování bezpočetných udání na chování některých obyvatel v době okupace, na členství a stupeň aktivity v různých nacistických a fašistických organizacích, zejména Vlajce, v Nacionálně socialistické české dělnické a rolnické straně (NSČDRS) – označované též jako Strana zeleného hákového kříže, v Českém svazu pro spolupráci s Němci či s Národní obcí fašistickou.[16] Známým faktem je, že vedením Úřadovny byl pověřen štábní strážmistr Antonín Žižka, jenž však ještě v listopadu 1945 podobné případy pomáhal řešit coby řadový příslušník velitelství stanice SNB Vyškov.[17]

S určitostí lze rovněž uvést, že Úřadovna státní bezpečnosti ve Vyškově dlouho nepůsobila. V říjnu 1946 doznala státně bezpečnostní služba organizačních změn, když po nově provedené dislokaci působila pro celý obvod brněnského krajského soudu (tedy včetně Vyškova) pouze Oblastní úřadovna Stb (StB) v Brně s pobočkami v Břeclavi a ve Svitavách. V okresech, kde nedošlo ke zřízení pobočky, působil pověřenec pro věci státně bezpečnostní při okresním velitelství SNB. Služebně podléhal

11 ABS, f. A 15, inv. č. 191, k. 78, Personální obsazení stanic SNB – Vyškov.

12 Tamtéž.

13 KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnost*i, s. 78.

14 ABS, f. 304, sign. 304-54-2, Součinnosti složek MV-SNB-Stb.

15 V názvu instituce se projevuje určitá vágnost, většinou je hlavička formuláře nadepsaná jako „Okresní národní výbor, Úřadovna státní bezpečnosti ve Vyškově", poté se načas objevuje v podobě „Okresní úřadovna Stb". Rovněž velikost písmen ve zkratce se často mění, do roku 1948 se tak můžeme setkat s verzemi Stb (oficiální a také nejčastější), ale i STB, StB či stb. ABS, f. 305 – Ústředna státní bezpečnosti (f. 305), sign. 305-804-1, Fašisté z Vyškova.

16 Tamtéž.

17 MIKULKA, Jiří – MIKULKA, Radek: *Malý hanácký pitaval,* s. 48. – O existenci Úřadovny Státní bezpečnosti ve Vyškově se autoři této publikace nezmiňují.

okresnímu veliteli SNB a k jeho hlavním kompetencím patřilo vedení evidence všech trestných činů státně bezpečnostní povahy.[18] Nejnižším stupněm státně bezpečnostní služby zůstala stanice SNB.[19]

V únoru 1947 byl vydán dočasný organizační řád státně bezpečnostní služby, z něhož v otázce dislokace úřadoven StB neplynuly pro Vyškov žádné změny. Dával však větší pravomoc pořádkové složce SNB ve státně bezpečnostní problematice, upravil její poměr vůči StB a také se zde již nezmiňuje instituce pověřence pro věci státně bezpečnostní povahy při OV SNB.[20] V praxi to vypadalo tak, že zpravodajské poznatky ze všech stanic SNB putovaly prostřednictvím okresních velitelství k zemskému velitelství (ZV) SNB do Brna, které je, pokud to ze státně bezpečnostního hlediska uznalo za prospěšné, předalo do kompetence tamní oblastní úřadovny StB, popř. oblastní zpravodajské odbočky (OZO).[21]

Oblastní zpravodajská odbočka tvořila nižší článek druhého oddělení Zemského odboru bezpečnosti (ZOB/II). Toto oddělení představovalo zpravodajskou službu paralelní k StB. Zřízeno bylo z rozhodnutí ÚV KSČ v říjnu 1945 v Praze,[22] s působností výhradně do zpravodajského úseku. Nepříslušela mu výkonná složka bezpečnosti zahrnující například vyšetřování, domovní prohlídky či výslechy. Jeho kompetence končily ve chvíli, kdy sledovaná „protistátní" činnost dostoupila takového stupně, že se dala zahrnout pod jakýkoliv trestněprávní předpis.[23] V případě potřeby tak OZO spolupracovala s oblastní úřadovnou StB, které předávala získané poznatky k vyšetření. Stejně tak na okresní úrovni mohla jakákoliv složka ZOB/II podávat zpravodajské podněty, na jejichž základě pak musela okresní úřadovna StB zahájit vyšetřování.[24]

18 ABS, f. 304, sign. 304-54-2, Součinnosti složek MV-SNB-Stb. Tento pověřenec také podával pravidelný zpravodajský přehled svým nadřízeným úřadům, tedy hlavně Oblastní úřadovně Stb. Jeho totožnost pro vyškovský okres se bohužel nepodařilo dohledat. Ovšem na příkladu OV SNB Moravská Třebová můžeme jasně vidět, že už v této době (konec roku 1946) přehledy zahrnovaly i poznatky politického charakteru, jako např. údajně protivládní projev lidoveckého poslance Bohdana Chudoby. ABS, f. 304, sign. 304-163-2, Situační zprávy SNB Brno r. 1945–1946.

19 ABS, f. 304, sign. 304-54-2, Součinnosti složek MV-SNB-Stb.

20 ABS, f. A 15, inv. č. 135, Dočasný organizační pořádek státobezpečnostní služby.

21 ABS, f. 304, sign. 304-163-3, Situační zprávy SNB Brno r. 1947.

22 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, edice Sešity, č. 16, Praha 2007, s. 26. Co se týče rozmístění úřadoven OZO na Moravě, podle přehledu z roku 1946 se nacházely v Brně, Jihlavě, Znojmě, Uherském Hradišti a Olomouci; později téhož roku se brněnská odbočka rozdělila na Brno-město a Brno-venkov. Tamtéž, s. 31. Srov. ABS, f. 310 – Velitelství Státní bezpečnosti (f. 310), sign. 310-1-3, Zpráva o dosavadním výsledku org. oblastních odboček OZO 1946.

23 ABS, f. A 15, inv. č. 135, Dočasný organizační pořádek státobezpečnostní služby.

24 ABS, f. 305, sign. 305-804-2, Fašisté z okr. Vyškov.

Nejnižší článek ZOB/II představovala oblastní zpravodajská pobočka – OZPO (někdy také uváděná jako obranné zpravodajství politického okresu). Tu obsluhovala pouze jediná osoba, která měla zpravodajsky „vytěžovat" prostor jednoho, výjimečně dvou politických okresů. Její přítomnost a činnost v okrese měla být naprosto utajena, a proto veškerou spisovou agendu dotyčný vyřizoval ve svém příbytku. Zprávy převážně politického, případně hospodářského charakteru měl získávat pomocí sítě informátorů, důvěrníků a agentů, souhrnně – spolupracovníků. Stejně jako vyšším složkám, i těmto řídícím orgánům příslušela výhradně zpravodajská služba.[25]

Ve Vyškově působil v rámci OZPO minimálně od poloviny roku 1947 až do únorových událostí Miroslav Olšan (viz níže). Zda tuto funkci předtím vykonával někdo jiný, a jestli vůbec se zde její představitel vyskytoval, zůstává otázkou. Nicméně z útržkovitých zpráv Olšanova personálního spisu jasně vyplývá skutečné poslání těchto zpravodajských orgánů. Těžiště jeho činnosti spočívalo v navštěvování schůzí nekomunistických stran a zasílání poznatků z nich získaných na vyšší místa, jelikož celý Zemský odbor bezpečnosti, jak již bylo výše naznačeno, ovládali komunisté. Před únorem 1948 vlastnil Olšan legitimace všech čtyř povolených stran Národní fronty a zejména schůze členů lidové strany, která měla v okrese značný vliv, vedl v důsledné patrnosti.[26]

Přestože byly zemské odbory bezpečnosti k 1. lednu 1948 oficiálně zrušeny a jejich zaměstnanci přešli pod nejrůznější útvary StB, dřívější zástupci OZPO většinou pokračovali ve své činnosti formou tzv. regionálních rezidentů. Jejich činnost, kterou nyní zastávali bez vědomí oblastního velitele StB, musela být v této době ještě více utajena, za tím účelem měli regionální rezidenti současně krycí zaměstnání.[27] K moci se deroucím komunistům přinášeli zejména před a během únorových událostí neocenitelné služby. Miroslav Olšan jako jeden z nich tak v době únorové krize sledoval činnost „jinostraníků" a získané poznatky předával obratem do Brna.[28]

Co se týče vztahu SNB ke správním úřadům, podléhal okresní velitel SNB bezpečnostní komisi okresního národního výboru (ONV), jejímž předsedou byl bezpečnostní referent. Okresní národní výbor tak byl vybaven pravomocí úkolovat a dohlížet na činnost OV SNB, avšak nemohl zasahovat do výkonu služby po odborné a technické stránce, stejně jako nemohl mluvit do personálních otázek či spolupodílet se na utajovaných úkolech státní bezpečnosti. Projevovala se zde tedy dvoukolejnost v podřízenosti, jelikož okresní velitelství podléhalo jak svému

25 ABS, f. 310, sign. 310-1-5, Zatímní směrnice pro OZO a OZPO z 8. 1. 1947.

26 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21, Miroslav Olšan.

27 VALIŠ, Zdeněk: *Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci*. In: Securitas Imperii, č. 2, ÚDV ve spolupráci s Odborem Public Relations a prevence MV ČR, 1994, s. 333. Srov. DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 47.

28 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21, Miroslav Olšan.

nadřízenému orgánu ve služební linii – nejblíže tedy oblastnímu velitelství SNB, tak příslušnému správnímu úřadu, v tomto případě ONV. Avšak daný vztah neplatil na nejnižší úrovni, tzn. místní národní výbor nefiguroval jako nadřízený úřad vůči místní stanici SNB, která tedy jako taková podléhala pouze příslušnému okresnímu velitelství SNB.[29]

Tento organizační stav, dosud založený pouze na výnosech a směrnicích ministerstva vnitra, trval zhruba do poloviny roku 1947, kdy byl legislativně zakotven v podobě zákona o národní bezpečnosti. Opět zachovával dvoukolejnost podřízenosti SNB jednak vůči nadřízenému článku a jednak vůči příslušnému národnímu výboru, v našem případě ONV. Novinkou však bylo sjednocení všech tří bezpečnostních složek, tedy pořádkové, kriminální a státně bezpečnostní do jednoho Sboru národní bezpečnosti, ačkoliv po odborné stránce působily nadále vůči sobě samostatně. Z hlediska hierarchie podléhala okresní velitelství SNB oblastnímu, a naopak byla nadřízená místnímu velitelství a velitelství stanice SNB.[30] Oba posledně jmenované články se ještě v této době nacházely i ve Vyškově, což muselo působit značnou administrativní roztříštěnost. Až ministerský výnos z listopadu 1947 začlenil místní velitelství SNB do stavu velitelství stanice SNB.[31]

V tomto rozložení se organizační struktura v okrese dočkala únorového převratu roku 1948. S výraznou změnou politického klimatu dochází k dalším reorganizacím bezpečnostních složek, ve kterých si výsadní postavení velmi rychle získává složka státně bezpečnostní, tedy StB. Tentokrát už ovšem v té podobě, v jaké se vryla do všeobecného povědomí přetrvávajícího dodnes.

Bezpečnostní situace v okrese, 1945–1948

První poválečné situační zprávy OV SNB hodnotily bezpečnostní situaci smířlivým konstatováním, že „bezpečnost osob a majetku je zajištěna", k čemuž měly dopomáhat i stálé hlídky tvořené sovětskými vojáky z místního sovětského posádkového velitelství na Kozí Horce.[32] Reálná situace však taková nebyla, na čemž měli občas vinu právě příslušníci Rudé armády. Jejich první a zároveň nejtragičtější exces se udál 1. května 1945, den po osvobození Vyškova, kdy byly znásilněny a poté i s rodiči usmrceny dvě nezletilé dívky. Podle očitého svědka musela být celá rodina pod pohrůžkou sovětských samopalů urychleně pohřbena. I v následujících týdnech a měsících bezpečnostní složky ve městě řešily četné případy znásilnění, zabití z nedbalosti (většinou v důsledku neopatrné jízdy) a krádeží všeho možného, způsobené přítomnými rudoarmějci. Ačkoliv měli příslušníci pořádkové služby od zemského velitele přísné instrukce proti pachatelům zakročovat a zjišťovat jejich totožnost,

29 KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti*, s. 79.

30 Více o tomto zákonu viz tamtéž, s. 79–81.

31 MIKULKA, Jiří – MIKULKA, Radek: *Malý hanácký pitaval*, s. 12.

32 ABS, f. N 13, inv. č. 213, Zprávy o politické, hospodářské a bezpečnostní situaci v obvodě okresu.

pokud nebyli přistiženi přímo při činu, těžko je později dohledávali, a tak zůstalo mnoho případů nevyjasněno.[33]

Z celkového pohledu se však poválečná bezpečnostní situace ve městě i okrese nedá pokládat za vyhrocenou, alespoň podle dochovaných záznamů.[34] K častým incidentům docházelo v důsledku svévolného vyřizování válečných účtů, ať už se skutečnými, či pouze domnělými nacistickými sympatizanty. V tomto směru došlo k tragické události v Ivanovicích na Hané, kde byl v táboře, sdružujícím místní Němce, ubit majitel místní továrny na perleťové knoflíky Bořivoj Kyselák. Podle dochovaných pramenů však evidentně nešlo o potrestání údajného kolaborantství, které se mimochodem nikdy nepotvrdilo, nýbrž o zlato, které měl továrník ukrývat.[35] Případ je významný z toho pohledu, že přímou účast na vraždě měl i jistý Bernard Zachrla, budoucí příslušník Okresního oddělení StB Vyškov.[36]

Jak již bylo zmíněno, případy údajného udavačství a členství v pronacistických organizacích se zabývala tehdejší okresní úřadovna StB, avšak vyšetřování některých se táhlo až do roku 1950. Bezprostředně po válce směřoval zájem místních ponejvíce k potrestání hlavních předáků okupantské moci ve městě a v okrese. V tomto ohledu bylo nejvýznamnějším počinem dopadení Karla Matzala, bývalého vládního komisaře města Vyškova, který město narychlo opustil 29. dubna 1945, avšak o dva měsíce později byl zadržen v Odrách. V rámci brněnského Mimořádného lidového soudu byl v květnu 1946 odsouzen ve Vyškově na doživotí.[37]

Zhruba od poloviny roku 1947 zaměstnával okresní bezpečnostní složky (a o něco méně i veřejnost) výskyt ozbrojených členů Ukrajinské povstalecké armády (UPA), pro které se vžilo označení banderovci. V rámci vyškovského okresu se nejčastěji pohybovali v jeho jižních částech v blízkosti Ždánického lesa, k incidentům však docházelo i v jiných částech okresu. Nejpočetnější střet se odehrál v září 1947, když celkem čtyřicet příslušníků SNB z Vyškova a okolí mělo mezi Vyškovem a obcí Drysice zastavit postup údajně deseti až dvanácti členů UPA, kterým se však podařilo uprchnout do nedalekého lesa.[38] K poslednímu zaznamenanému střetu dochází až v červenci roku 1948 v prostoru jihozápadního cípu okresu, avšak i zde se třem členům UPA podařilo v hustém lesním porostu uprchnout.[39]

33 MIKULKA, Jiří – MIKULKA, Radek: *Malý hanácký pitaval*, s. 35–47.

34 ABS, f. N 13, inv. č. 213, Zprávy o politické, hospodářské a bezpečnostní situaci v obvodě okresu.

35 Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna (dále SOkA Vyškov), f. Okresní národní výbor Vyškov (f. ONV Vyškov), k. 542, inv. č. 779, Národní správy – začlenění podniků.

36 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1053/19, Bernard Zachrla.

37 Trest mu byl v roce 1954 zmírněn a o rok později došlo v rámci mezinárodních dohod k vysídlení Karla Matzala do NSR. MIKULKA, Jiří – MIKULKA, Radek: *Malý hanácký pitaval*, s. 49–50.

38 ABS, f. A 15, inv. č. 162, Pohyb banderovců na Moravě – situační zprávy.

39 ABS, f. N 13, inv. č. 219, Banderovci – hlášení o pohybu a jejich činnosti.

Ačkoliv provolání Rady zemského národního výboru (ZNV) varovalo před „žoldnéřskými vraždícími tlupami", na vyškovském okrese se ono „řádění" omezilo na více či méně násilné získávání potravin a pár drobných krádeží šatstva, přičemž při zátahových akcích nebyl zraněn jediný příslušník SNB. Kronikář si naopak všímá, že několik zajatých banderovců bylo vesměs vrstvou „lidí vzdělaných a graduovaných" a jednoznačně odsoudil zástupce úřadů, kteří údajně v přestrojení za banderovce zjišťovali postoj obyvatel vůči banderovcům a akcím namířeným proti nim.[40]

Tento stručný výčet reprezentuje pouze určité okruhy poválečné bezpečnostní problematiky. Jejich podrobné vylíčení by vydalo na delší pojednání.

Poúnorové organizační změny do vzniku VOStB Vyškov

Bezprostředně po únorových událostech se změnil pouze tón situačních zpráv z některých stanic v okrese, což bylo dáno okamžitými „politicky nutnými" výměnami.[41] K dalekosáhlým strukturálním změnám, které se bezprostředně dotkly také okresní úrovně, začíná docházet až na sklonku roku 1948 a v roce následujícím, přičemž souvisejí především s plánovaným zánikem zemského a zavedením krajského zřízení. Ruku v ruce se správní reformou bylo samozřejmě nutné přizpůsobit také organizaci bezpečnostních složek. Tak vznikají na základě ministerského výnosu ze dne 20. prosince 1948 v rámci bezpečnostních referátů krajských národních výborů (KNV) krajská velitelství národní bezpečnosti (KV NB), která přebírají agendu dosavadních oblastních a částečně zemských velitelství SNB (zbytek přechází na ministerstvo vnitra). Stejným výnosem byla k 1. lednu 1949 zřizována krajská velitelství Státní bezpečnosti (KV StB). Na okresní a nižších úrovních probíhá sladění s novou strukturou bezpečnosti poněkud opožděně.[42]

Pro okres Vyškov znamenala správní reforma odloučení a následný vznik samostatných okresů Bučovice a Slavkov u Brna. V prvé řadě bylo třeba v těchto nových okresech zřídit prozatímní okresní velitelství SNB dosavadního typu, což bylo uloženo všem KNV dne 1. února 1949. Tím však došlo k situaci, že na okresní úrovni nyní organizace SNB fungovala na starých zásadách, oproti té krajské. Bezpečnostní referenti ONV proto tlačili na vydání směrnic, které by přizpůsobovaly okresní velitelství nové organizaci, avšak na přelomu února a března došlo pouze k prozatímní úpravě směrnic krajských velitelství NB pro výkon pořádkové služby na okresní úrovni.[43] Další postupný krok představovalo vydání jakýchsi prozatímních zásad,

40 SOkA Vyškov, f. Městský národní výbor (f. MěNV) Vyškov, Pamětní kniha města Vyškova 1946–1949, zápisy k roku 1947.

41 ABS, f. N 13, inv. č. 64, Situační zprávy VS SNB Ivanovice na Hané 1947–1948. Srov. ABS, f. N 13, inv. č. 213, Situační zprávy OO-VB Vyškov 1945–1949.

42 KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti*, s. 84. Srov. DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1954*, s. 139.

43 ABS, f. A 12 – Bezpečnostní složky MV (f. A 12), inv. č. 107, Územní organizace okresů.

kde se již explicitně hovoří o okresních velitelstvích NB. Vymezovaly především vztah k bezpečnostním referátům ONV, vesměs založený na starších zásadách; podstatnou novinkou však byla rozhodovací pravomoc bezpečnostního referenta v případech závažné politické povahy.[44]

Až 22. března 1949 vydalo ministerstvo vnitra dlouho očekávaný výnos pro působnost okresních velitelství NB, stanic SNB a také pro složku státně bezpečnostní.[45] Směrnice definitivně rušily dřívější OV SNB a okresní kriminální úřadovny,[46] které nyní spadaly pod jeden celek, přičemž oddělení I. mělo na starosti pořádkovou službu a výkon kriminální služby zajišťovalo oddělení II. Vedle toho se rušily dosavadní pobočky oblastních úřadoven StB a na jejich místech se zřizovala velitelství oddílu Státní bezpečnosti (VOStB), popř. v místech, kde to vyžadovala situace, oddíly Státní bezpečnosti (OStB). Oba útvary měly být ve styku se složkami NB výhradně prostřednictvím KV StB, pokud se nejednalo o *„jednotlivý zákrok boje proti zločinu"*.[47] Došlo tedy k zahrnutí pořádkové a kriminální služby pod jeden útvar OV NB a vytvoření samostatného útvaru VOStB, resp. OStB. Co se týče pravomocí bezpečnostních referentů, zůstal jim všeobecný dohled a zejména politické řízení.

Název „SNB" nyní nesly už pouze nejnižší organizační články – stanice SNB. Ty se do budoucna neměly zabývat pouze represivním potlačováním trestných činů, ale měly zaměřit svou pozornost na prevenci a k tomu využívat poznatky *„pokrokových a uvědomělých občanů"* v místě svého obvodu a také spolupráci s StB. S tím souvisí potřeba nové dislokace stanic, jednoznačně motivovaná politickým aspektem, jelikož dosavadní stanice *„zřídila buržoazní společnost […] v místech s většinou uvědomělých a pokrokových občanů"*. Zde jejich přítomnosti již nebylo třeba, naopak měly být zřizovány tam, kde *„nepřítel lidově-demokratického zřízení je dosud silný"*.[48] V okrese Vyškov došlo v listopadu 1949 v souvislosti s těmito novými „požadavky" ke zrušení čtyř výše uvedených stanic SNB.[49] Konečná reorganizace stanic SNB pak měla být podle výnosu ministerstva vnitra provedena zhruba v polovině roku 1950. V obvodu okresu Slavkov u Brna, kde dosud působily pouze dvě

44 ABS, f. 304, sign. 304-20-1a/, Směrnice pro org. a činnost okr. velitelství NB r. 1948. Srov. KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti*, s. 84.

45 ABS, f. A 12, inv. č. 90, Působnost a organizace okresních velitelství, stanic SNB a StB; ABS, f. A 2/1, inv. č. 1773, Oddíly StB v okresech – zřízení.

46 Ve Vyškově byla Okresní kriminální úřadovna zrušena k 1. 3. 1948. ABS, f. N 13, inv. č. 213, Situační zprávy OO-VB Vyškov 1945–1949.

47 Podrobněji o působnosti státně bezpečnostní složky v okrese viz níže (kapitola Státní bezpečnost ve Vyškově a její vývoj v letech 1950–1960). ABS, f. A 12, inv. č. 90, Působnost a organizace okresních velitelství, stanic SNB a StB. Srov. KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti,* s. 85.

48 ABS, f. A 12, inv. č. 90, Působnost a organizace okresních velitelství, stanic SNB a StB.

49 Hlubočany, Rychtářov, Studnice, Račice. ABS, f. A 15, inv. č. 191, k. 78, Personální obsazení stanic SNB – Vyškov.

stanice SNB včetně té slavkovské, byla jedna stanice přesunuta a další dvě nové vytvořeny. Hlavní důvod nové dislokace zde údajně vyplynul ze zesilování *„třídního boje“* v okrese, který *„je převážně lidovecký“*.[50]

Dne 20. dubna 1949 vydal ministr Václav Nosek k březnovému výnosu dodatek, kterým na stanice SNB přenesl část státně bezpečnostní agendy a celkově upřesnil jejich spolupráci s StB. Nejnižšímu článku SNB tak nyní příslušelo mj. zjišťování osobních dat, prověřování minulosti osob za první republiky a okupace, šetření ve věcech odsunu Němců či vyšetřování a podání posudků o státní spolehlivosti ve věcech živnostenských a spolkových. Výsledek šetření měla stanice vždy postoupit tomu úřadu, který si jej vyžádal, a při zjištění závažných státně bezpečnostních skutečností měla zaslat kopii také příslušnému krajskému velitelství StB.[51]

Padla zmínka o Oblastní zpravodajské pobočce na Vyškovsku, kde ještě v době únorového převratu vykonával funkci Miroslav Olšan, který se poté vrátil na brněnskou centrálu. Tím zde ale působnost této instituce nezanikla, přestože oficiálně již neexistovala a své původní a hlavní poslání naplnila. Coby pomocné zpravodajské zdroje fungovaly v osmi okresech budoucího Brněnského kraje ještě na konci roku 1948. Zda své působení ukončily s koncem tohoto roku, či až po zřízení okresních útvarů StB od poloviny roku 1949, není jasné. Jisté je pouze to, že ve Vyškově měl tuto instituci zastupovat jistý František Folly.[52] Bohužel v jeho personálním spise není o této skutečnosti jediné zmínky, a to ani v žádném ze životopisů.[53] O tom, jaké informace František Folly předával, stejně jako o dalších podrobnostech spojených s jeho činností na vyškovském okrese, se tak můžeme pouze dohadovat.

Až do zřízení ministerstva národní bezpečnosti (MNB) v květnu 1950 nedoznala struktura bezpečnostních sborů podstatnějších změn, nebo alespoň ne takových, které by se výrazněji dotkly okresní úrovně. Toto období se nese ve znamení „konečného řešení“ personálních otázek SNB a přeorientování se na hlavní úkol – „zatlačování třídního nepřítele“.

50 ABS, f. N 13/2, inv. č. 14, Reorganizace stanic SNB v okresu Slavkov – předložení návrhu.

51 ABS, f. 310, sign. 310-19-8, Přenesení části státně bezpečnostní agendy do působnosti stanice SNB.

52 Ačkoliv zde tyto instituce stále ještě figurují pod názvem OZPO, oficiální název byl v té době pravděpodobně již jiný. ABS, f. 310, sign. 310-15-2, Zpráva o situaci a činnosti KV StB Brno včetně podřízených složek.

53 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1438/20, František Folly. Je zde pouze drobná zmínka o tom, že působil v rámci zaniklého referátu „Z“, pod který všechny složky bývalých ZOB/II spadaly. Zatímco Olšan pocházel z Blanenska, Folly ze Znojemska, přičemž oba později působili v Brně. To znamená ve všech případech v uctivé vzdálenosti od vyškovského okresu. Zda to byl záměr, nasazovat do úřadu OZPO jedince, kteří z daného okresu nepocházeli, není jasné. Z důvodu utajení přítomnosti tohoto úřadu však bylo nepochybně žádoucí, aby jej vykonávala osoba, u níž panoval předpoklad jisté anonymity v daném prostoru.

„Očista" SNB v okrese Vyškov po únoru 1948

Jelikož poúnorové personální čistky postihovaly z největší části ty příslušníky SNB, jejichž politická orientace byla jiná než komunistická (popř. sociálně demokratická), je užitečné uvést několik slov o poválečném skoncování s tzv. nepolitičností. Jestliže v éře meziválečného Československa příslušníci bezpečnostních složek (včetně armády) nedisponovali volebním právem, po válce mohli nejen volit, ale rovněž být aktivními členy politických stran, odborů a jiných organizací, či dokonce kandidovat na stranické funkce (kromě předsedy), do národních výborů všech úrovní i do Národního shromáždění. Naopak nesměli v SNB rozvíjet stranické agitace, natož pak zde zakládat organizace svých stran. Povolení kandidatury příslušníka podléhalo schválení zemského velitele (funkce nesměla být na újmu jeho služby), přičemž lze v tomto směru pozorovat, že žádost nekomunistického příslušníka obvykle znamenala mnohem větší administrativní prodlevu než v případě komunistického.[54]

Nových výsad bezezbytku využili zejména komunisté, kteří tím, že již po válce systematicky obsazovali vedoucí místa mj. na zemských a oblastních úrovních Bezpečnosti, mohli již před únorem přistupovat k „očistě" SNB – především pak od těch příslušníků, kteří se otevřeně hlásili zejména k ČSNS. Ti si až příliš pozdě, dlouho po komunistech a sociálních demokratech, utvořili vlastní tzv. zájmovou skupinu v SNB, což měla být jakási legální náhražka za útvarovou organizaci strany uvnitř SNB. Agenda vzniklá činností této zájmové skupiny národních socialistů pak navýsost posloužila komunistům při poúnorovém mapování „nežádoucích" příslušníků.[55]

K prvním čistkám docházelo v okrese Vyškov krátce po únoru, přičemž zpočátku nemuselo jít vždy o okamžité propuštění, ale například o přeřazení na nižší post, popř. na jinou stanici či okres. Tak se stalo, že v polovině března 1948 byl velitel stanice SNB v Ivanovicích na Hané Ludvík Průša zproštěn funkce velitele stanice,[56] kde jako důvod mohly posloužit jeho údajně nedostatečně vypracované měsíční situační zprávy z obvodu stanice,[57] avšak svou roli nejspíše hrálo také jeho jméno na seznamu příslušníků organizovaných v ČSNS.[58]

Pozoruhodný je případ Františka Vyroubala, u kterého se sešly hned dva faktory, pro které se jeho pozice v poúnorovém vyškovském SNB stávala značně nejistou. Nejenže byl před rokem 1948 údajně „houževnatým" příslušníkem strany lidové, ale navíc jeho bratranec Bedřich Kostelka, toho času již bývalý předseda ONV, byl čelním představitelem lidové strany ve Vyškově. Na ten popud dorazil na zemské velitelství SNB anonymní dopis *„Občanů z Vyškovska"* s výčtem příslušníků SNB v okrese (včetně Vyroubala), kteří vykonávali službu v místě svého rodiště, což prý *„mnohdy stěžuje* [sic!] *pro místní ohledy"* jejich služební výkon. Z následného soupisu

54 ABS, f. A 17, inv. č. 115, Příslušníci SNB v NS, NV a KSČ 1945–1946.

55 ABS, f. A 15, inv. č. 158, Seznam příslušníků SNB organizovaných v ČSNS.

56 ABS, f. A 15, inv. č. 191, k. 78, Personální obsazení stanic SNB – Vyškov.

57 ABS, f. N 13, inv. č. 64, Situační zprávy VS SNB Ivanovice na Hané 1947–1948.

58 ABS, f. 304, sign. 304-103-8, Seznamy přísl. SNB, ke kterým nár. soc. strana prováděla intervence.

všech těchto strážníků vyplynulo, že pouze František Vyroubal je nezpůsobilý pro další službu ve Vyškově. Po několika návrzích pak byl přeřazen na stanici až v okrese Bystřice nad Pernštejnem.[59] Ani to však zřejmě nestačilo a po nějaké době se zařadil po bok „vyakčněných" příslušníků z Vyškovska.[60]

Jejich počet se ustálil na čísle dvacet dva, avšak nemusí být definitivní, jelikož dochovaný seznam evidentně zahrnuje obdobně propuštěné příslušníky pouze z let 1948 a 1949. Ovšem i v roce 1950, a nejspíše i později, docházelo k naprosto neodůvodněným propouštěním příslušníků, kteří ještě nedosáhli ani čtyřiceti let věku.[61] Ačkoliv ze seznamu „vyakčněných" nelze vyčíst reálné argumenty pro propouštění, je jasné, že vedle politických důvodů hrál svou roli také věk, kdy mohla u starších zkušených příslušníků panovat nechuť přizpůsobovat se novým „pořádkům", a v neposlední řadě také služba v předválečných, popř. protektorátních četnických a policejních sborech.

I po propuštění však bývalí příslušníci neunikli ze zřetele komunistické moci. Ještě v roce 1948 byl vypracován seznam všech bývalých příslušníků údajně nepřátelsky zaměřených proti současnému režimu. V konkrétních zprávách o výsledcích jejich sledování se můžeme dočíst o bývalém okresním veliteli SNB Karlu Masaříkovi či o výše zmíněném Františku Vyroubalovi, kde je shrnutí jejich dosavadní „politické" aktivity a současný postoj k režimu. U zvlášť „závažných" případů pak byl dokonce dáván návrh na izolaci daného příslušníka.[62] K organizovanějšímu postupu se přistoupilo v dubnu 1950, kdy ministerstvo vnitra vydalo přesné směrnice pro sledování těchto „vyakčněných", v důsledku čehož měl důstojník kázně při krajském velitelství NB vést jejich pečlivou evidenci. Sledovalo se především současné pracovní zařazení a poměr k práci, vystupování na veřejnosti a pochopitelně postoj k režimu. K tomu měla dopomáhat především zpravodajská síť spolehlivých kádrových a jiných referentů či členů Lidových milicí a povinnost poskytnout kdykoliv pomoc měly i okresní velitelství NB a stanice SNB.[63]

Pohledem na celkové pohyby v počtech příslušníků působících v okrese Vyškov v inkriminovaném roce 1948 zjistíme, že zatímco na jeho začátku se počet vyšplhal na sto dvanáct (což zahrnovalo důstojníky i gážisty), k 1. říjnu byl zaznamenán prudký pokles, a to až na osmdesát sedm. Poté se počet začíná opět zvolna zvyšovat,[64] nepochybně díky náboru nových „spolehlivých" příslušníků. Pokud rozdíl mezi těmito stavy porovnáme s počtem „vyakčněných" (22), zbývají tři příslušníci. Čili i když odhlédneme od možnosti, že během těchto devíti měsíců mohlo dojít i k propouštění

59 ABS, f. A 15, inv. č. 35, Stížnosti na příslušníky SNB – šetření.

60 ABS, f. A 15, inv. č. 168, Vyakčnění a propuštění příslušníci SNB – seznam.

61 MIKULKA, Jiří – MIKULKA, Radek: *Malý hanácký pitaval,* příloha s. XV.

62 ABS, f. A 15, inv. č. 169, Seznam bývalých příslušníků nepřátelsky zaměřených vůči lidovědemokratickému zřízení.

63 ABS, f. 304, sign. 304-95-2, Návrh směrnic pro sledování vyakčněných a propuštěných přísl. SNB, duben 1950.

64 ABS, f. A 15, inv. č. 167, Kmenové stavy příslušníků SNB v zemi Moravskoslezské v roce 1948.

bez politického podtextu (např. dosažení důchodového věku či zdravotní důvody), je evidentní, co za tímto dramatickým poklesem stavu okresního SNB stálo.

Poúnorová rezistence obyvatel v okrese

Pro pochopení situace, v jaké došlo ke zřízení Velitelství oddílu StB ve Vyškově, je užitečné nastínit formy odporu, které projevili obyvatelé okresu nespokojeni s novým režimem. Aktuální státně bezpečnostní situace poté sloužila budoucím příslušníkům vyškovské StB jako vodítko, na které oblasti mají svou pozornost zaměřit nejvíce.

Podle bezprostředně poúnorových situačních zpráv, často znějících spíše jako ódy na nový režim, který „pracující lid přijal s nadšením", se nezdá, že by v okrese došlo k nějakým spontánním či organizovaným hromadným protestům.[65] Zvýšenou aktivitu lze pozorovat před květnovými volbami, kdy se po celém okrese objevily minimálně dvě verze letáků, vyzývajících k vyjádření odporu vhozením bílého lístku do urny.[66] Letáky byly většinou odesílány poštou dřívějším funkcionářům, avšak většina z nich je údajně místo dalšího šíření „poctivě odevzdala na patřičném místě".[67]

Naproti tomu jeden povolební leták už přímo vybízel k aktivitě, která měla zahrnovat hlavně pozorování čelních funkcionářů obce, města i KSČ, sledování činnosti SNB a StB apod. Rozšířen byl den před župním sokolským sletem v červenci 1948, kde existoval předpoklad, že se dostane k velkému počtu osob.[68] Následné setkání vyškovského sokolstva posloužilo k protivládní manifestaci ponejvíce formou probenešovských a promasarykovských hesel. V důsledku toho došlo v září k „řádné očistě" vyškovské sokolské župy.[69] V souvislosti s obdobným tažením proti dosavadním sokolským funkcionářům se v srpnu objevily letáky ve Slavkově u Brna.[70]

V těchto měsících také „bujela šeptanda" o nadcházející válce, údajně podporovaná londýnským rozhlasem a živená dalšími letáky.[71] V srpnu pak vzbudila mezi obyvateli rozruch četba pastýřského listu ve všech kostelech v okrese a následně během září byl zaznamenán dosud největší počet zachycených letáků. Avšak přes tyto projevy se kupříkladu oslavy třicetiletého výročí republiky koncem října obešly bez incidentů.[72] Poté mírně klesl i počet rozšiřovaných letáků, ale ještě koncem roku bylo do jedné obce doručeno větší množství tištěných poselství Dr. Petra Zenkla. V tomto případě však iniciativní listonoš místo doručení adresátům zvolil předání na stanici SNB.[73]

65 ABS, f. N 13, inv. č. 213, Situační zprávy OO-VB Vyškov 1945–1949.

66 ABS, f. N 13, inv. č. 260, Výskyt protistátních letáků v obvodu stanice – hlášení. Srov. ABS, f. N 13, inv. č. 136, Výskyt protistátního letáku v obci Ondratice – hlášení.

67 ABS, f. N 13, inv. č. 258, Situační zprávy VS SNB Vyškov 1948.

68 ABS, f. N 13, inv. č. 218, Výskyt protistátních letáků – hlášení.

69 HÖFER, Karel: *Smutné pětačtyřicetileté výročí*. Vyškovské noviny, 4, 1993, č. 23, s. 1, 3.

70 ABS, f. N 13, inv. č. 213, Situační zprávy OO-VB Vyškov 1945–1949.

71 ABS, f. N 13, inv. č. 258, Situační zprávy VS SNB Vyškov 1948.

72 ABS, f. N 13, inv. č. 213, Situační zprávy OO-VB Vyškov 1945–1949.

73 ABS, f. N 13, inv. č. 86, Výskyt protistátních letáků v obci Blažovice – hlášení.

K protistátním činům v roce 1948, kdy už byl (na rozdíl od rozšiřování letáků) zjištěn pachatel a zahájeno trestní řízení, patřilo nejčastěji tzv. šíření nepravdivých zpráv, rušení obecného míru, hospodářské delikty (včetně černých porážek) či nedovolené ozbrojování. Ve Slavkově došlo i k sabotáži, když v květnu kdosi přerušil dráty železničního a telefonního vedení.[74] Dotyčné osoby však byly souzeny ještě podle prvorepublikového zákona na ochranu republiky z roku 1923, jelikož obávaný zákon č. 231 na ochranu lidově demokratické republiky jej nahrazuje až v říjnu 1948.[75]

S počátkem roku 1949 vzrůstá nespokojenost obyvatel, zejména zemědělců kvůli výkupním smlouvám. Také ono poúnorové „nadšení pracujících" postupně opadává vzhledem ke zvyšujícím se cenám životních potřeb, přičemž pokles nálady je vždy připisován „šeptané propagandě" získávané ze zahraničního rozhlasu a rozšiřované bývalými továrníky a lidmi postiženými únorovými událostmi. Na toto se snaží zaměřit texty dalších letáků objevující se kolem prvního výročí únorových událostí. Je také zaznamenána činnost „ilegálních" skupin, nejvíce v souvislosti s organizací Světlana, a to hlavně na Rousínovsku.[76]

V druhé polovině roku 1949 patřily mezi hlavní témata, která hýbala náladou obyvatel, katolická otázka spolu s rozjíždějící se propagací zakládání jednotných zemědělských družstev. Vše tu a tam opět podporováno letákovými akcemi.[77]

Tento výčet zhruba zformoval oblasti státně bezpečnostního zájmu, na které upínala komunistická moc největší pozornost. Ve městech, v tomto případě zejména ve Vyškově, se jednalo především o dřívější továrníky a exponenty stran národních socialistů a lidovců. Prvně jmenované se podařilo poměrně brzy eliminovat, popř. sami hojně vstupovali do KSČ. Větší problémy nastaly v případě lidovců, kteří si nadále udržovali vliv v celém okrese, nejvíce na Slavkovsku a Bučovicku, a to nejen ve městech, ale především na venkově, ruku v ruce s katolickou církví. Na přelomu let 1949 a 1950 pak vyvstává otázka kolektivizace a vypořádání se s tzv. vesnickými boháči.

74 ABS, f. A 15, inv. č. 184, Mimořádné události roku 1948.

75 JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, s. 458.

76 ABS, f. N 13, inv. č. 213, Situační zprávy OO-VB Vyškov 1945–1949. – Odbojová skupina Světlana patřila k nejrozsáhlejším protikomunistickým organizacím přelomu čtyřicátých a padesátých let. Její podskupiny působily kromě oblasti vyškovského okresu také na Znojemsku, Kroměřížsku, Šumpersku, Uherskohradišťsku, Valašsku či Gottwaldovsku (Zlínsku). Mezi její zakladatele a vůdčí osobnosti patřili především bývalí členové partyzánského protinacistického odboje. Členové Světlany se zaměřovali především na rozšiřování protikomunistických letáků, shromažďování zbraní a otevřené výstupy proti funkcionářům KSČ. Vznik a činnost této organizace, jejích vedoucích představitelů a jednotlivých podskupin je velmi složitá a přes pokusy o odkrytí všech souvislostí (viz poněkud problematická publikace Jaroslava Pospíšila) zůstává odbojová činnost jejích členů nadále plná nejasností.
Srov. POSPÍŠIL, Jaroslav – MÁLEK, Jiří – POSPÍŠIL, Jan: *Hyeny v akci.* Nakladatelství Lípa, Vizovice 2003.

77 ABS, f. N 13, inv. č. 15, Situační zprávy VS SNB Bučovice 1945–1949.

Co se týče odbojových skupin, zmíněná Světlana byla alespoň v okrese Vyškov zlikvidována ještě před založením velitelství oddílu StB, avšak záhy se objevily další, jejichž činností se zabýval již nově zřízený vyškovský oddíl.

Státní bezpečnost ve Vyškově a její vývoj v letech 1950–1960

Organizační vývoj

Podle zmiňovaného ministerského výnosu z 22. března 1949 o působnosti bezpečnostních složek v okresech se měla zřizovat velitelství oddílu StB a oddíly StB v místech sídla okresního národního výboru nebo tam, kde to vyžadovala státně bezpečnostní situace.[78] V návaznosti na výnos jsou již v červnu téhož roku jako první v Brněnském kraji zřízena VOStB v Břeclavi, Znojmě a Mikulově a OStB ve Svitavách. S ohledem na první tři jmenované zřetelně vyplývá, že zásadní prioritou režimu bylo zajistit pohraniční pásmo v kraji. Ačkoliv se na rakouské straně nacházela sovětská okupační zóna, stal se totiž tento prostor významným průchozím bodem pro útěk do západní Evropy.[79] Mimoto v těchto čtyřech městech navazovaly nové útvary Státní bezpečnosti na někdejší oblastní úřadovny StB, popř. její pobočky.[80]

Zřizování dalších oddílů ve vnitrozemí Brněnského kraje probíhalo v závislosti na důležitosti daného okresu, spočívající zejména v přítomnosti významného průmyslového podniku, statusu centra zemědělské oblasti či odkazu dřívějšího politického profilu. Z tohoto pohledu představoval okres Vyškov kombinaci posledních dvou. Už koncem roku 1948 se na politickém aktivu KSČ příslušníků SNB v Brně hovořilo o tamní oblasti (předchůdkyni Brněnského kraje) jako o značně specifické, kde nechybí velké průmyslové centrum, pohraniční oblasti a také okresy zemědělského rázu.[81] Naopak v únoru následujícího roku podával člen instruktážního oddílu Milan Moučka[82] zprávu o stavu StB v okresech, přičemž jako jeden z důležitých

78 ABS, f. A 12, inv. č. 90, Působnost a organizace okresních velitelství, stanic SNB a StB; ABS, f. A2/1, inv. č. 1773, Oddíly StB v okresech – zřízení.

79 PACNER, Karel: *Československo ve zvláštních službách. Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989. Díl III. 1945–1961*. Themis, Praha 2002, s. 197–201.

80 ABS, f. 310, sign. 310-2-9, Plánování operativní činnosti a organizace agenturní centrály.

81 ABS, f. 310, sign. 310-15-2, Zpráva o situaci a činnosti KV StB Brno včetně podřízených složek.

82 Milan Moučka působil před únorem 1948 na různých pozicích a pobočkách ZOB II v Jihlavě a Brně, poté prošel několika funkcemi na KV StB. Spolupodílel se na přípravě procesu s Miladou Horákovou, stejně jako na vyšetřování „protistátního spikleneckého centra". Jeho úspěšnou kariéru u ministerstva vnitra ukončilo až propuštění v roce 1956.
DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 194. Srov. HERZÁN, Martin: *Třebíč ve spárech StB. Historie tajné policie KSČ v Třebíči 1945–1990*. M. Herzán, Třebíč 2012, s. 11.

úkolů už přímo zmiňoval obsazení lidoveckých okresů jižní Moravy.[83] V květnu 1950 se na shromáždění krajských velitelů StB v Brně již explicitně hovoří o Vyškovsku jako o bohaté zemědělské oblasti. K tomu však řečník nezapomněl dodat, že tyto zemědělské okresy jsou politicky „*dosti slabé, neboť před válkou byly doménou agrárníků, resp. lidovců a ještě dnes jsou pod silným vlivem katolických duchovních*". Na tuto oblast by se tedy mělo zaměřit oko StB.[84] Mezitím však požadavky byly alespoň v případě vyškovského okresu vyslyšeny, jelikož nedlouho před tímto shromážděním došlo ve Vyškově ke zřízení VOStB.

Je paradoxem, že k naprosto zásadnímu mezníku, jakým je zřízení prvního poúnorového útvaru StB v okrese Vyškov, chybí pro tuto studii v dostupných pramenech oficiální dokument. Protože se nedochoval příslušný návrh či schválení zřízení vyškovského Velitelství oddílu StB náměstkem ministra vnitra, nevíme, kdy přesně k tomuto aktu došlo. Z jiných pramenů však lze určit alespoň přibližný časový rozsah, kdy se tak stalo.

K 1. lednu 1950 vzniká Oddíl Státní bezpečnosti v Boskovicích, přičemž příslušný schvalovací dokument je na následující dva roky tím posledním, který se pro Brněnský kraj dochoval.[85] Nejbližším dalším vodítkem je až hlášení stavů všech VOStB a OStB podléhajících brněnskému Krajskému velitelství StB z března 1951, ze kterého vyplývá, že s největší pravděpodobností první velitel StB ve Vyškově Miroslav Olšan funkci vykonával od 17. dubna 1950.[86] Pokyn ke zřízení byl tedy nejspíše vydán někdy mezi začátkem roku 1950 a tímto datem, což víceméně potvrzují i útržkovité údaje z Olšanova personálního spisu.[87]

Uvedený ministerský výnos z 22. března 1949 obsahuje v otázce zřizování VOStB výrazný rozpor. Ačkoliv na jednom místě tvrdí, že by stejně jako oddíly StB měla velitelství vznikat tam, kde to „*řádné plnění úkolů státní bezpečnosti*" bude vyžadovat, na jiném místě naproti tomu uvádí, že se velitelství zřizují tehdy, pokud v místě fungovala k 31. prosinci 1948 pobočka oblastní úřadovny StB.[88] To by ale neodpovídalo vyškovskému případu, jelikož zde se pobočka k uvedenému datu (a vlastně ani nikdy předtím) nenacházela.[89] Na tento rozpor výslovně neupozorňuje ani zásadní Frolíkova práce.[90]

Mezi oběma typy okresních útvarů StB existovaly alespoň zpočátku významné rozdíly. Zatímco VOStB mohlo na pokyn krajského velitelství obstarávat „úkoly

83 ABS, f. 310, sign. 310-2-9, Plánování operativní činnosti a organizace agenturní centrály.

84 ABS, f. 310, sign. 310-15-3, Zápisy z krajského velitelského shromáždění a porad štábů.

85 ABS, f. A 12, inv. č. 187, Oddíly StB – zřízení.; ABS, f. 310, sign. 310-15-1, Zřízení VOStB a OStB.

86 ABS, f. 310, sign. 310-15-1, Zřízení VOStB a OStB.

87 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21, Miroslav Olšan.

88 ABS, f. A 12, inv. č. 90, Působnost a organizace okresních velitelství, stanic SNB a StB.

89 ABS, f. 310, sign. 310-19-9, Seznamy velitelů ZV SNB a podřízených složek r. 1948.

90 FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*. In: Sborník archivních prací, roč. 52, 2002, č. 2, s. 441.

a úkony" jak preventivní, tak represivní, OStB, který byl pouze výkonným orgánem KV StB, měl ve své pravomoci jen preventivní opatření.[91] Tomu odpovídalo i jejich členění. Velitelství oddílu StB sestávalo z šesti referátů, což představovalo zmenšenou obdobu krajské struktury. První referát obstarával obranné zpravodajství, tzn. jeho referenti měli odhalovat činnost cizích (čili západních) rozvědek ve svém obvodu působnosti. Druhý referát měl na starosti politické zpravodajství (čili domácí protistátní činnost) a třetí hospodářské zpravodajství, především sabotáže v průmyslu a zemědělství.[92] Čtvrtý referát, výkonný, se měl zabývat vyšetřováním a pátý „realizací". Ta znamenala vyvrcholení práce StB na jednotlivých případech, zakončená obvykle zatýkáním „rozpracovávaných" osob. Šestý referát nesl název „malá státní bezpečnost a věci cizinecké a tiskové". Struktura OStB naproti tomu sestávala pouze z prvních tří referátů.[93]

Brzy se však organizační členění VOStB významně zúžilo, čímž se v rozsahu pravomocí dostalo téměř na roveň OStB. Počet referátů klesl na čtyři, přičemž první tři zůstávají nezměněny a úkolem pátého (nikoliv čtvrtého) se stala „ustanovka".[94]

Otázkou zůstává, kolik osob uvedené referáty ve Vyškově od samotného zřízení oddílu obsluhovalo. K dispozici je totiž hlášení stavu všech podřízených složek brněnského KV StB až z poloviny března roku 1951, tedy přibližně rok od vzniku. Podle něj mělo ve Vyškově v rámci StB sloužit třináct orgánů plus jeden velitel, což bylo nejméně ze všech VOStB v kraji.[95] Tímto hlášením podle Jana Frolíka vydaly prameny zatím poslední informaci o vývoji okresních útvarů StB v Brněnském kraji.[96] Z velké části má pravdu, avšak ještě v říjnu 1951 se objevuje návrh na novou systemizaci podřízených útvarů KV StB Brno, kde mj. nechybějí také jejich tehdejší početní stavy. Podle nich ve Vyškově v té době působilo kromě velitele deset „operativních orgánů"[97], jeden řidič, spojař a administrativní pracovník. V návrhu se zde do budoucna nově počítalo se zástupcem velitele a pěti referenty navíc.[98]

91 ABS, f. A 12, inv. č. 90, Působnost a organizace okresních velitelství, stanic SNB a StB.

92 ABS, f. 310, sign. 310-15-3, Zápisy z krajského velitelského shromáždění a porad štábů.

93 ABS, f. A 31, Statisticko-evidenční odbor (f. A 31), inv. č. 2, Pomůcka administrativně-operační pro krajské velitelství státní bezpečnosti.

94 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 195. Zejména v StB velmi frekventovaný výraz, patřící do ranku pojmů zaváděných postupně od roku 1948 podle sovětského vzoru. Provést na někoho „ustanovku", znamenalo zjistit o dané osobě pomocí sítě informátorů vše od jeho původu, příbuzenstva, chování za okupace, dřívějšího i nynějšího zaměstnání, a především jeho politické smýšlení v minulosti i dnes, včetně současného postoje k „lidově demokratickému zřízení a SSSR".

95 ABS, f. 310, sign. 310-15-1, Zřízení VOStB a OStB.

96 FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje,* s. 444.

97 Další z pojmů importovaných ze SSSR. V tomto případě „operativa" postupně nahradila výraz „zpravodajství". K označení nejdůležitějšího příslušníka StB však bude v této studii, kde to bude možné, užíváno namísto „orgán", přijatelnějšího výrazu „referent".

98 ABS, f. 310, sign. 310-52-9, Návrhy na systemizaci na jednotlivých KV StB na Moravě.

Tento návrh již skutečně představuje zatím poslední známou konkrétní zprávu o organizačním vývoji vyškovské StB, minimálně do konce sledovaného období. Pro zbytek této studie jsme tedy nuceni omezit se na obecný vývoj StB na okresní úrovni, doplněný o dílčí poznatky získané z personálních spisů příslušníků vyškovské služebny.

Jestliže v červenci 1950 jsou v dočasných pokynech nově zřízeného ministerstva národní bezpečnosti pro kraje a okresy zmiňovány okresní útvary StB jako „vojensky organizovaná velitelství",[99] o dva roky později (ve snaze naopak tento vojenský ráz odstranit) vznikají nově okresní oddělení StB.[100] Zdá se, že zároveň s tímto přejmenováním klesla vyškovská služebna v rámci okresních útvarů Brněnského kraje na nejnižší stupeň v otázce významu. Ještě v červenci 1952 se totiž začala označovat jako Okresní oddělení StB stupeň III,[101] zatímco například již zmiňovaná břeclavská StB zůstala na nejvyšším stupni I.[102] V otázce členění pak dřívější referáty nahradily odbory a jako další projev snahy o skoncování s vojenským pojetím StB lze považovat skutečnost, že v čele namísto dosavadního velitele stanul náčelník.[103]

Dosavadní zásahy do organizačních struktur zpravidla neměly delšího trvání, avšak ihned s počátkem roku 1954 přicházejí v organizaci krajských a okresních bezpečnostních útvarů zcela zásadní změny s poněkud delší trvanlivostí. Poprvé dochází ke sjednocení státně a veřejně bezpečnostní složky pod jeden útvar – v okrese zvaný okresní oddělení ministerstva vnitra (OO MV), v kraji pak krajská správa ministerstva vnitra (KS MV). V čele stanul náčelník OO MV, který zároveň řídil činnost státně bezpečnostní složky.[104] Jemu podřízení byli zástupci pro operativu a pro Veřejnou bezpečnost, posledně jmenovaný zároveň plnil funkci náčelníka pro oddělení Veřejné bezpečnosti (O VB). Znamenalo to tedy, že složka veřejně bezpečnostní de facto podléhala složce StB.[105] Stejně jako na celostátní úrovni, tak i v názvosloví nižších útvarů mizí oficiálně pojem „StB", a to na dalších více než deset let.

99 ABS, f. 304, sign. 304-51-6, Pokyny MNB o provádění úkolů NB v krajích a okresech v roce 1950.

100 Na krajské úrovni pak dosavadní krajská velitelství nahrazují krajské správy StB.

101 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1269/20, František Kolejka.

102 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1053/19, Bernard Zachrla. Na druhém stupni bylo např. OO StB Mikulov. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 2876/27, Vítězslav Konečný.

103 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4345/21, Josef Dvořák.

104 TOMEK, Prokop: *Okres na východě 1960–1989. Občané a nejnižší článek Státní bezpečnosti na příkladu okresu Havlíčkův Brod.* Vyšehrad, Praha 2008, s. 18.

105 KVAPILOVÁ, Iva: *Organizační vývoj SNB v 50. letech se zaměřením na jeho veřejněbezpečnostní složku.* In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra, č. 2, Praha 2004, s. 41. Do té doby podléhal náčelník OO VB náčelníku OO StB pouze v případě větší operativní akce, jako například v době měnové reformy v roce 1953. ABS, f. B 6 – S-StB Brno, I. díl (f. B 6), inv. č. 20, Měnová reforma – ohlas obyvatelstva.

Mezi státně a veřejně bezpečnostní složkou proto přirozeně vznikaly třecí plochy, kterým měly zamezit až Zásady součinnosti okresních oddělení MV, vydané v roce 1959 ministerstvem vnitra.[106]

Nutno podotknout, že pokusy dostat StB a VB „pod jednu střechu", probíhaly už ke konci roku 1950, zejména z důvodu účinnějšího vyhledávání a zatlačování „třídního nepřítele". Útvar měl nést název Okresní velitelství národní bezpečnosti, tedy stejně jako tehdejší pojmenování okresního velitelství veřejně bezpečnostní složky. I zde však měl být v čele příslušník StB, který měl řídit celé velitelství a složku VB prostřednictvím k tomu určeného zástupce.[107] Návrh byl zřejmě přednesen na poradě krajských velitelů v listopadu 1950 v Praze, avšak následujícího roku mělo Velitelství StB plné ruce práce s odhalováním a zatýkáním „nepřátel ve vlastních řadách", čímž se tento projekt dostal dočasně na vedlejší kolej.[108]

V roce 1954 se obdobná struktura prosadila do praxe, což se ve Vyškově projevilo již ke konci roku 1953, tedy ještě před oficiálním počátkem platnosti organizačních změn. V této době již oficiální dokumenty figurují pod hlavičkou Okresní oddělení Ministerstva vnitra, popř. pokud šlo o veřejně bezpečnostní složku Okresní oddělení Ministerstva vnitra – Oddělení Veřejné bezpečnosti.[109] V otázce členění jednotlivých okresních útvarů zůstal Vyškov, stejně jako Bučovice a Slavkov u Brna, tím organizačně nižším. Celý název tak zněl: Okresní oddělení Ministerstva vnitra II. stupně Vyškov.[110] Co se týče složky StB (nyní oficiálně již pouze OO MV[111]), její organizační členění opět vycházelo z krajské struktury, tzn. v linii II. – IV. odboru. Náplň zůstala stejná podle dřívějších zvyklostí v pořadí obranné, politické a hospodářské zpravodajství.[112]

V zásadě krajská a okresní bezpečnostní struktura ustavená v roce 1954 vydržela až do roku 1966.[113] Mezitím však došlo v roce 1960 k rozsáhlé reformě veřejné správy, která se nevyhla ani okresu Vyškov. Doposud měly menší a početnější krajské a okresní jednotky vytvořené v roce 1949 význam při důsledném uchopování

106 ABS, f. A 2/1, inv. č. 304, 6. schůze kolegia MV – hlavní úkoly VB na r. 1959. Srov. KVAPILOVÁ, Iva: *Organizační vývoj SNB v 50. letech,* s. 58.

107 ABS, f. 310, sign. 310-15-1, Zřízení VOStB a OStB.

108 FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje*, s. 459.

109 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4879/22, Miloslav Drápal.

110 Nyní už se rozlišovaly pouze dva stupně. Na vyšším zůstávaly především okresy pohraniční popř. s významným průmyslem – Břeclav, Znojmo apod. ABS, f. Kádrové rozkazy, k. 14/1954, Příloha ke kádrovému rozkazu náčelníka KS MV z roku 1954.

111 V interních dokumentech se pochopitelně nadále používalo označení StB, pouze při písemném styku mezi krajskou správou a okresním oddělením je patrné striktní užívání nového označení. Ale např. v kádrových rozkazech KS MV Brno pro rok 1954 lze pozorovat, že nějakou dobu trvalo, než se nový pojem zažil.
ABS, f. Kádrové rozkazy, k. č. 23/1954, Kádrový rozkaz náčelníka KS MV Brno č. 46 z 15. 9. 1954.

112 TOMEK, Prokop: *Okres na východě 1960–1989*, s. 18.

113 Tamtéž, s. 19.

moci komunisty ve všech koutech republiky. Ke konci padesátých let však tento přebujelý byrokratický aparát ztrácel pro centrální vládu smysl. Důsledkem toho klesl počet krajů z devatenácti na deset a z dřívějších tří set šesti okresů jich bylo nyní sto osm.[114] Mezi zaniklé okresy patřily také Bučovice a Slavkov u Brna, čímž došlo k jejich opětovnému začlenění do okresu Vyškov, ovšem nikoliv beze změn.[115] V souvislosti s tím se v těchto městech pochopitelně ruší také příslušná okresní oddělení MV.[116]

Události a pracovní náplň vyškovské StB

Po strukturálním vývoji vyškovských útvarů StB přichází na řadu praktická náplň činnosti vyškovské služebny v období padesátých let. Nejprve několik velmi stručných obecných slov o pracovní náplni příslušníka StB.

Přestože byli referenti k výkonu služby vyzbrojeni střelnými zbraněmi, hlavní zbraní se měla stát kvalitní agenturní síť sestávající ze spolehlivých spolupracovníků.[117] Jejich označení a chápání se v průběhu sledovaného období měnilo, avšak jádro zůstalo vesměs stejné. Základ pro rozdělení spolupracovníků zpravodajských orgánů představovaly směrnice určené pro ZOB/II. Spolupracovník zde byl chápán jako osoba, která není zaměstnancem zpravodajské služby, ale je vědomým pomocníkem zpravodajství, ať už z jakýchkoliv pohnutek. Spolupracovníci se dělili na informátory, důvěrníky a agenty. Na nejnižším stupni stál informátor, který, pokud prokázal svoji spolehlivost, „povýšil" na důvěrníka. Agent naopak poskytoval zprávy za výhody (peníze nebo úlevy) nebo ze strachu.[118] Toto schéma s nejrůznějšími obměnami vydrželo až do konce sledovaného období.[119]

Až do roku 1951 prakticky neexistovala centrální evidence „nepřátelských živlů", avšak masivní nárůst „rozpracovávaných" osob a zmatky, které následkem toho vznikaly, si vyžádaly vydání směrnic MNB. Nařizovaly zakládání osobních a skupinových svazků podle toho, zda šlo o jednotlivce či skupinu osob (ilegální organizaci), dále pozorovací spisy na objekty jako továrny, úřady, statky atd. Poslední typ svazku přicházel na řadu až po „realizaci" případu – tzv. vyšetřovací svazek.

114 JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích*, s. 450.

115 Celkem devět obcí přešlo z bývalého slavkovského okresu pod Brno-venkov, rovněž jedna obec z vyškovského okresu byla připojena k okresu Prostějov. NEKUDA, Vladimír: *Vyškovsko. Vlastivěda moravská.* Musejní spolek, Brno 1965, s. 290.

116 O organizačních změnách v roce 1960 více v závěrečné kapitole.

117 FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje*, s. 449.

118 ABS, f. 310, sign. 310-1-5, Zatímní směrnice pro OZO a OZPO z 8. 1. 1947. Srov. ŽÁČEK, Pavel: *„Ostrá zbraň" Státní bezpečnosti. Spolupracovníci StB ve směrnicích pro agenturně operativní práci 1947–1989*. In: Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989, Dokořán, Praha 2005, s. 181.

119 Více k vývoji typů spolupracovníků StB viz GULA, Marián: *Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci.* In: Securitas Imperii, č. 1, ÚDV ve spolupráci s Odborem Public Relations a prevence MV ČR, Praha 1994, s. 6–17.

Tím došlo k soustředění dosud rozptýlených spisů *„v jednom sešitém svazku s postupně očíslovanými listy“*. I v tomto případě proběhl obdobný vývoj jako u spolupracovníků. Přibyly nové kategorie a měnila se označení, avšak obsah zůstával podobný.[120]

Miroslav Olšan[121] **(17. dubna 1950 – 23. července 1951)**

Jak již bylo uvedeno, Miroslav Olšan vedl vyškovské Velitelství oddílu StB od 17. dubna 1950 jako jeho pravděpodobně první velitel. K této funkci ho předurčovaly bohaté zkušenosti, které začal nabírat již krátce po válce. Ačkoliv byl až do roku 1947 oficiálně veden jako zaměstnanec brněnské Zbrojovky, ve skutečnosti už v červnu 1945 nastoupil službu u Zemské kriminální úřadovny v Brně, i když na jiném místě sám uvádí tamní oblastní úřadovnu StB.[122] Naopak v různých pramenech se shodně uvádí, že v květnu 1946 přešel k ZOB/II, kde působil oficiálně až do faktického zániku této instituce (31. prosince 1947). Avšak ani poté se jeho služební zařazení nezměnilo, pouze přešel do stavu Oblastní úřadovny StB Brno.

V rámci ZOB/II působil Miroslav Olšan od července 1947 jako zástupce oblastní zpravodajské pobočky právě na vyškovském okrese s hlavním zaměřením na získávání poznatků o straně lidové. Podle „ustanovky“ vypracované na něho v roce 1951 měl být dokonce na jedné z lidoveckých schůzí krátce před únorem 1948 odhalen a následně fyzicky napaden. Možná i za to ho po únorovém převratu údajně sám Klement Gottwald odměnil třemi tisíci Kčs jako jednoho z těch, co se zasloužili o nastolení komunistického režimu.

Až do opětovného odchodu do Vyškova působil nejdříve v Oblastní úřadovně StB a později na druhém oddělení KV StB Brno, a také jako tzv. A orgán, což označovalo zpravodajského referenta ve zvýšeném styku s „nepřátelským prostředím“.[123] V této funkci se pohyboval v různých odbojových skupinách, zajišťoval jejich spojení a připravoval tak jejich „realizaci“.[124]

Z výše uvedeného vyplývá, že jeho ustavení do čela formujícího se Velitelství oddílu StB ve Vyškově nebylo čistě náhodné. Toto prostředí měl zmapované z dob svého

120 GULA, Marián – VALIŠ, Zdeněk: *Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci.* In: Securitas Imperii, č. 2, ÚDV ve spolupráci s Odborem Public Relations a prevence MV ČR, Praha 1994, s. 117.

121 Narodil se 18. 12. 1921 ve Veselce v okrese Boskovice (později Blansko) jako třetí z pěti sourozenců. Otec se živil jako stavební dělník, matka pracovala v zemědělství, on sám se vyučil pekařem. Před válkou prošel několika zaměstnáními jako pomocný dělník, za války totálně nasazen v Teplicích-Šanově. Ke konci války podle vlastních slov navázal kontakt s partyzánskou skupinou Jermak. Od července 1945 členem KSČ. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21, Miroslav Olšan.

122 První informace pochází z dotazníku MNB z roku 1950, druhá z dotazníku MV o čtyři roky později. Tamtéž.

123 ABS, f. 310, sign. 310-15-2, Zpráva o situaci a činnosti KV StB Brno včetně podřízených složek.

124 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21, Miroslav Olšan.

Miroslav Olšan.
ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21.

předúnorového působení a mohl se rovněž pokusit obnovit zpravodajské sítě, které si zde v této době vybudoval. Způsob, jakým se zhostil vedení vyškovské služebny, přesně odpovídá éře budování poúnorové StB, kdy služební kvality dalece převyšovaly všechny ostatní stránky osobnosti, přičemž obzvláště signifikantní byla absence jakéhokoliv morálního povědomí.[125] Pojednání o všech případech zneužití jeho postavení, morálních poklesků či hrubého jednání s jinými veřejnými činiteli by vydalo na samostatnou obsáhlou práci. Za vše hovoří hodnocení, kterého se mu dostalo od ředitele n. p. Karosa v Rousínově, jenž Olšanovo chování okomentoval jako *„brutální a šlingovské“*.[126]

Co se týče samotného vedení oddílu, je třeba říci, že drtivá většina příslušníků si oddechla, když se Olšanův čas pracovního poměru ve Vyškově naplnil. Jeho chování k podřízeným bylo ve velké míře přezíravé a panovačné, nesnesl jakoukoliv kritiku a práci referentů měl tendenci zesměšňovat, což se odráží i ve služebních posudcích, které na ně vypracovával.[127] Jako člověk, který se dlouhou dobu pohyboval ve zpravodajském prostředí, získal řadu zkušeností, o něž se však s podřízenými nehodlal v žádném případě dělit. V důsledku toho se na služebně rozprostřela atmosféra strachu a nedůvěry. Naproti tomu bohatě užíval výhod, které mu jeho funkce přinášela. Tak například dokázal automobilem přiděleným jeho oddílu najezdit za jeden měsíc třikrát tolik, co všichni ostatní příslušníci, přičemž se údajně ve většině případů zdaleka nejednalo o služební účely.[128]

125 Na „morální profil orgána StB“ se apelovalo již na poradě krajských velitelů v polovině roku 1950, avšak praktické naplňování se důsledněji uskutečňovalo až zhruba od poloviny padesátých let. ABS, f. 310, sign. 310-15-3, Zápisy z krajského velitelského shromáždění a porad štábů.

126 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21, Miroslav Olšan. Výrok spadá do období po říjnu 1950, kdy byl zatčen vedoucí tajemník KV KSČ Otto Šling, což rozpoutalo horečné hledání údajných nepřátel ve vlastních řadách a „zatlačování šlinkovštiny“ v nejvyšších stranických kruzích Brněnského kraje. ABS, f. 310, sign. 310-15-3, Zápisy z krajského velitelského shromáždění a porad štábů.

127 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1451/23, Antonín Štourač; arch. č. 308/16, Antonín Zouhar;, arch. č. 1260/15, Eduard Formánek.

128 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21, Miroslav Olšan.

Při plnění úkolů státně bezpečnostní povahy a zejména při budování zpravodajských sítí v okrese bylo samozřejmě nutné zachovávat co nejpřísnější konspiraci. Proto měla být veřejnosti přítomnost útvaru StB ve Vyškově od počátku přísně utajena. Sídlila ve stejné budově jako ONV a Veřejná bezpečnost a samotný velitel vystupoval jako člen bezpečnostního referátu ONV.[129]

O konkrétní činnosti, kterou vyškovské VOStB vyvíjelo pod Olšanovým vedením, se v relevantních pramenech dochovaly pouze drobnosti. Je třeba si uvědomit, že zejména v prvním roce existence se oddíl teprve formoval a nabíral příslušníky, kteří v drtivé většině přicházeli z jiných oblastí a s problematikou vyškovského okresu se museli nejprve důkladně seznamovat. A vedle toho hrál roli právě Olšanův přezíravý postoj k nezkušeným referentům, kdy některé ze státně bezpečnostního hlediska zajímavé signály zavrhl z principu hned v zárodku.[130]

Určité náznaky pak přinesla zpráva o dosavadní spolupráci okresních útvarů s KV StB z dubna 1951, tedy zhruba rok po zřízení vyškovského oddílu. Krajský velitel zde kladně hodnotil dosavadní cenné praktické zkušenosti při *„výstavbě socialismu na vesnici“*, získané na velitelstvích oddílů StB. Zároveň však konstatoval celkově neuspokojivý stav agenturní práce, a to i u podřízených složek, což měla pomoci zlepšovat dvojice instruktorů pravidelnými návštěvami všech okresních útvarů a sdílením vlastních zkušeností. Jinak úkoly zde vytyčené jednotlivým velitelstvím oddílů jen potvrzují dříve zmíněné – hlavním zaměřením vyškovského oddílu mělo být kromě problémů socializace vesnice také politické zpravodajství.[131]

Ačkoliv zpočátku byl Miroslav Olšan v posudcích KV StB hodnocen jako schopný velitel, situace na vyškovské služebně se postupem času stávala neúnosnou a na Olšana chodily stížnosti ze všech stran. Nakonec v hodnocení přece jen převážilo jeho amorální chování nad pracovními schopnostmi a krajské velitelství sáhlo po odvolání. V důvodové zprávě se uvádělo, že Olšanovo vystupování v oddíle se stupňovalo tak, že se začínal *„projevovat jako neomezený pán“*. Utvořil kolem sebe okruh několika spřízněnců, kteří s ním byli zadobře a *„kryli jeho charakterové chyby“*, v důsledku čehož se *„kolektiv soudruhů začínal rozbíjet“* a *„nastávala nedůvěra jednoho vůči druhému“*. Kvůli tomu měly být i pracovní výsledky oddílu slabé. Nezůstalo opomenuto, že služebního vozu používal pro výlety *„se svým děvčetem“*.

129 Tento konstrukt vznikl tak, že v listopadu 1950 byl oddílu přidělen automobil zabavený bývalému živnostníkovi, toho času ve vězení. Národní správcovství nad vozem tedy převzal bezpečnostní referát ONV, který zastupoval právě Olšan, avšak ve skutečnosti byl dán k užívání VOStB Vyškov. Jak však bylo naznačeno výše, Olšan s vozem občas zacházel jako skutečný národní správce. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21, Miroslav Olšan.

130 V tomto případě šlo o dvojici kněží, kteří údajně prošli dvanáctiletou vatikánskou školou a kolem nichž se měly pohybovat osoby z „podobných reakčních kruhů“. Tamtéž.

131 ABS, f. 310, sign. 310-15-3, Zápisy z krajského velitelského shromáždění a porad štábů.

Dny Miroslava Olšana v čele vyškovské StB tak byly sečteny a do funkce velitele povýšil jeho dosavadní zástupce Václav Žižlavský.[132]

Václav Žižlavský[133] **(23. července 1951 – 1. února 1953)**

Jestliže Miroslav Olšan vstupoval do funkce po státně bezpečnostní stránce jako erudovaný odborník s bohatými zkušenostmi, jeho nástupce naopak působil, co se zkušeností a předpokladů k vedení kolektivu týče, jako ztělesnění nekompetentnosti. Svou roli sehrál nejspíše také fakt, že jeho dosavadní vzdělání sestávalo z pěti tříd obecné školy, na jejichž absolvování mu bylo zapotřebí osmi let.[134] Na vyškovské služebně působil od jejího vzniku, tedy od dubna 1950, když předtím strávil zhruba rok na brněnském KV StB.[135]

Proč zrovna on byl vybrán na tak zodpovědnou funkci velitele, není zcela jasné, avšak v personálním spise Antonína Štourače se objevuje dokument, který leccos osvětluje. Například to, že jakmile do Vyškova prosákla zpráva o plánovaném odvolání Miroslava Olšana, rozpoutal se o jeho post boj. Z krajského velitelství se jen s nechutí přecházelo na malé město, proto se předpokládalo, že se novým velitelem stane některý ze stávajících příslušníků vyškovského oddílu. Ti ambicióznější údajně začali jezdit do Brna vylepšovat si vlastní pozici, z čehož vyšel vítězně právě Žižlavský. Je možné, že jedním z faktorů mohl být jeho původ a status „poctivého dělnického kádru". Poté, co byl velitelský post obsazen, proběhl obdobný zápas

132 Po odvolání přechází Miroslav Olšan opět na KV StB do Brna, avšak už v roce 1953 se vrací téměř na místo činu, když byl dosazen do čela formujícího se OO StB v Bučovicích, kterýžto okres do té doby spadal pod vyškovskou služebnu. V roce 1955 se zase vrací do Brna, kde během následujících tří let dokázal opět nahromadit množství osobních prohřešků a pochybení. Avšak jeho schopnosti řídícího orgána zřejmě znovu převážily, jelikož mu čestný soud pouze snížil hodnost o jeden stupeň. Po krátké službě v Praze se opětovně vrací do Brna, kde v letech 1968–1969 projevil „správné politické postoje", za což byl vyznamenán. Po celou kariéru se projevovalo jeho nadřazené chování, ovšem při výskytu sebemenšího problému se dokázal vždy pohotovým úskokem postavit do role poškozeného a zdůraznit své „politické uvědomění". V roce 1978 se před odchodem z SNB dočkal mimořádného povýšení do hodnosti plukovníka SNB. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5331/21, Miroslav Olšan.

133 Narodil se 19. 9. 1920 v Račicích v okrese Vyškov, jako pátý z osmi bratrů. Otec rodinu živil jako pomocný dělník, matka příležitostně vypomáhala v zemědělství. On sám nebyl ničím vyučen a jako pomocný dělník prošel zhruba dvěma desítkami různých zaměstnání. Za války byl totálně nasazen v Drážďanech, odkud v únoru 1945 uprchl do protektorátu Čechy a Morava, kde se do konce války skrýval. Od května 1945 členem KSČ, do SNB přijat v listopadu 1948. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3872/20, Václav Žižlavský.

134 Zdánlivého handicapu dokázal Václav Žižlavský obratně využívat ve svůj prospěch, když ve většině dotazníků a životopisech tvrdil, že absolvoval osm ročníků. To, že neměl dostatečné vzdělání, dával za vinu svému neutěšenému původu, kdy podle vlastních slov musel spolu s dalšími bratry chodit v dětství „po žebrotě". Tamtéž.

135 Tamtéž.

o místo jeho zástupce, a to zejména mezi Antonínem Štouračem a Josefem Póčem. Se Štouračem pojilo Žižlavského přátelství z jejich společného působení na KV StB v Brně. S Póčem byl naopak ve Vyškově zařazen na stejném referátu a v rámci výkonu služby se tak na všech akcích pohybovali spolu, jelikož Žižlavský neuměl ovládat motocykl. Rozhodnutí o svém zástupci Žižlavský v podstatě přenesl na KV StB Brno, kde požádal o přidělení zástupce s tím, že z vyškovského oddílu na tuto funkci nikdo nestačí.[136] Později tak z Brna přichází Theodor Rozehnal.[137]

Václav Žižlavský.
ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3872/20.

Tyto zákulisní informace podrobně vylíčil Miloslav Hejč, který působil na vyškovském oddíle od ledna 1951 po celé sledované období jako řidič. Vedle toho ochotně poskytoval KV StB informace o dění na služebně, a to jak na požádání, tak z vlastní iniciativy. S trochou nadsázky by se dalo říci, že na vyškovském oddíle působil jako informátor řízený z brněnského velitelství. Ve své zprávě o dění na vyškovské služebně mimo jiné vylíčil Žižlavského jako osobu prudké povahy, nervózního, žárlivého, částečně mstivého a *„politicky málo vyspělého*", který *„nedbá o sebevzdělávání*". Jestliže za Olšana byla snaha o co největší utajení vyškovského útvaru a jeho činnosti, Žižlavský se snažil na tento trend navázat, což však většinou přinášelo naprosto opačný efekt. Podle Hejče mělo dojít až k osmi akcím, které byly předem vyzrazeny. Naproti tomu počet případů dotažených k úspěšné „realizaci" údajně nedosáhl ani dvojciferného počtu.[138] U krajského náčelníka měl Žižlavský tyto skutečnosti neustále omlouvat odkazováním na „velký obvod", čímž bylo míněno zahrnutí bučovického a slavkovského okresu pod vyškovský útvar.[139]

Ačkoliv k některým údajům v Hejčově zprávě je třeba přistupovat s rezervou, lze mezi řádky vyčíst ryzí amatérismus, kterým se vyškovská služebna StB v alespoň ve svých počátcích vyznačovala. Potvrzuje to i událost z května 1952, kdy se osm referentů z vyškovského oddílu během domovních prohlídek silně posilnilo alkoholem

136 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1451/23, Antonín Štourač.
137 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3823/20, Theodor Rozehnal.
138 U obou číslovek není jasné, jaký časový úsek představují.
139 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3872/20, Václav Žižlavský.

zabaveným v jedné domácnosti.[140] V rámci této akce se referent Oldřich Peška následně spontánně uchýlil k provokaci, když se vydávali spolu s kolegou za odbojáře a požadovali v jakémsi domě úkryt. Ačkoliv podobné metody práce výslovně zakázal již na konci roku 1951 ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva,[141] iniciátora celé akce čekala pouze výtka velitele Žižlavského, že tak konal na vlastní pěst a bez jeho vědomí.[142]

Během tohoto období začal výše zmíněný Antonín Štourač „rozpracovávat" jistou odbojovou skupinu, na kterou v listopadu 1952 založil skupinový svazek s názvem akce „Křen". Označení odkazovalo na obec Křenovice v okrese Slavkov u Brna, kde se pohyboval největší počet členů odbojové skupiny, jejíž skutečný název zněl SODAN.[143] „Realizace" akce však proběhla již v době existence OO StB Slavkov, do jehož obvodu případ spadal. Počet zadržených v souvislosti se skupinou nakonec dosáhl čtyř desítek.[144]

Dodatkem k osobě Štourače lze uvést, že jmenovaný byl v prosinci 1952 nižším vojenským soudem soudně trestán za nedovolené výslechové metody. Dopustil se jich během vyšetřování případu údajně „reakčně" zaměřeného Víta Žbánka, které zahrnovalo fyzické a psychické násilí, a to i v případě jedenáctiletého Žbánkova syna. Ve vesnici Bošovice, odkud otec se synem pocházeli, se událost rychle roznesla, což dalo podnět k vyšetřování Štouračovy osoby.[145] V době, kdy na prvním místě stálo usvědčení „nepřítele režimu" za všech okolností a jakýmikoliv prostředky, se tento případ poněkud vymykal celostátnímu trendu. Je však zřejmé, že podstatnou roli zde sehrálo zveřejnění obdobných pracovních metod příslušníků StB a s tím související snaha zachovat si tvář před „lidem".

V době, kdy Antonín Štourač nastupoval výkon trestu, již Václav Žižlavský nefiguroval na pozici náčelníka OO StB Vyškov. Přestože ho krajský náčelník ještě v polovině listopadu 1952 hodnotil veskrze pozitivně, přičemž oceňoval, že se *„práce okresního oddělení dobře rozjíždí"* a vybudoval zde *„dobrou pracovní morálku"*, za dva měsíce později se jeho pozice diametrálně změnila. Najednou byl vnímán ve své funkci jako zcela nekompetentní, s nulovou autoritou u podřízených a neschopný zorganizovat si práci. Ačkoliv se takové hodnocení zřejmě více blížilo realitě, lze z něj snadno vyčíst, že věrně odráželo výše zmíněnou obsáhlou zprávu Miloslava Hejče, který ji sepsal jen krátce předtím. Na základě toho měl být Václav

140 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1451/23, Antonín Štourač.

141 ŽÁČEK, Pavel: *„Ostrá zbraň" Státní bezpečnosti,* s. 189.

142 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1283/21, Oldřich Peška.

143 V plném znění Skautská organizace demokracie a nezávislosti. NAVARA, Luděk – KASÁČEK, Miroslav: *Příběhy třetího odboje.* Nakladatelství Host, Brno 2010, s. 92.

144 Tamtéž, s. 105.

145 Nižší vojenský soud v Brně ho nakonec odsoudil ke čtyřem měsícům nepodmíněně, z čehož si nakonec díky amnestii neodpykal ani polovinu. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1451/23, Antonín Štourač.

Žižlavský přeřazen do formujícího se oddílu StB ve Slavkově. Tomu se sice zpočátku vytrvale bránil, nakonec se však nechal přesvědčit a na novém působišti se opět ujal funkce náčelníka.[146]

Miroslav Nejezchleb[147] **(1. února 1953 – 1. září 1955)**

S novým náčelníkem se do čela vyškovské StB dostala silná osobnost mající bohaté zkušenosti jak s agenturní prací, tak s vedením a usměrňováním podřízeného kolektivu. Miroslav Nejezchleb vstoupil do SNB v roce 1945 a prošel v rychlém sledu několika zařazeními, během nichž se mj. v roce 1947 účastnil akcí proti banderovcům na Slovensku a rok nato při únorových událostech pomáhal *„hájit vítězství pracujících"* v Praze na Hradě. Poté byl zařazen k Pobočce oblastní úřadovny StB v Dačicích, odkud v polovině roku 1950 přešel pod KV StB Jihlava. Zde byl zařazen jako zástupce a později velitel I. oddělení. Pod jeho vedením bylo hodnoceno jihlavským krajským velitelem jako nejlepší. Mimo jiné se v této pozici zúčastnil akce „Babice",[148] k níž *„velmi aktivně přispěl svojí dobrou organizací práce a zvláště postavením silné agenturní sítě k časnému dopadení nepřítele"*.[149]

Ke konci listopadu 1952 si Miroslav Nejezchleb podal u Krajské správy StB v Jihlavě žádost o přeložení na OO StB Vyškov, kde jako důvod uvedl nemoc své ženy, neboť měla v Račicích nedaleko Vyškova matku, jež se o ni případně mohla starat. Je však zřejmé, že člověka s takovým dosavadním služebním profilem by nebylo žádoucí zařadit jako pouhého referenta. Proto vhodná situace nastala až v okamžiku, kdy bylo rozhodnuto o zřízení slavkovského oddělení StB, jehož velení se měl ujmout Žižlavský a Nejezchleb tak mohl nastoupit na jeho místo.

146 Do funkce velitele slavkovského OO StB byl Václav Žižlavský ustanoven k 1. 2. 1953 a v jejím čele vydržel po celou dobu existence. Po územní reorganizaci v roce 1960 a zrušení slavkovského oddělení přešel pod opět sjednocené OO MV Vyškov jako starší referent, kde později zpracovával problematiku vízových cizinců. Zde také v hodnosti kapitána požádal k 31. 12. 1976 o uvolnění ze služebního poměru ze „závažných osobních a rodinných důvodů". Základní vzdělání si dokončil až v roce 1965. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3872/20, Václav Žižlavský.

147 Narodil se 29. 4. 1920 v Jedovnicích v okrese Boskovice (nyní Blansko) jako nejstarší ze tří sourozenců. Otec byl zaměstnán v ČKD Blansko jako vzorkař, matka v domácnosti. On sám se vyučil slévačem a do roku 1945 prošel několika dělnickými zaměstnáními. Od konce roku 1944 se podle vlastních slov účastnil partyzánského odboje v jednotce *„gen. Svobody"*. Do KSČ vstoupil 18. 7. 1945. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch č. 3434/20, Miroslav Nejezchleb.

148 Případ odbojové skupinky, kterou jeden z jejích členů a pravděpodobný agent StB Ladislav Malý vyprovokoval 2. 7. 1951 k zastřelení tří funkcionářů MNV v Babicích na Třebíčsku. Bezprostředně poté následovalo hromadné zatýkání duchovních, živnostníků a sedláků z celého okolí. V pozdějších politických procesech padlo deset rozsudků smrti. HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí*. Univerzum, Praha 1990, s. 110.

149 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3434/20, Miroslav Nejezchleb.

Miroslav Nejezchleb.
ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3434/20.

Po celou dobu vedení vyškovského oddělení byl Miroslav Nejezchleb většinou vysoce hodnocen zejména pro své agenturní zkušenosti, autoritu u podřízených referentů a kvalitní organizaci práce. Slovy krajského náčelníka se mu podařilo rychle proniknout do problematiky vyškovského okresu, obnovit nedostatečné sítě spolupracovníků a doplnit je novými agenty. Také se účastnil schůzek svých podřízených se spolupracovníky, kde je vhodně usměrňoval. Přitom jeho počáteční pozice byla podle jeho vlastních slov žalostná. Odborné znalosti jeho nových podřízených prý zdaleka nedosahovaly průměru a někteří nedovedli napsat ani dálnopis. Rovněž vyhotovení protokolu zodpovědně zvládli pouze dva podřízení včetně jeho zástupce Rozehnala.[150] Na druhou stranu je třeba říci, že na rozdíl od svých předchůdců měl svou práci do jisté míry ulehčenou v tom smyslu, že v Bučovicích a Slavkově u Brna došlo ke zřízení samostatných OO StB. Značně se mu tedy zmenšil obvod působnosti a mohl okres „rozpracovat" více do hloubky.

I pro éru Miroslava Nejezchleba se dochoval neoficiální pohled na práci oddělení z řad podřízených referentů. Tentokrát nikoliv zásluhou pravidelného informátora Hejče, nýbrž bývalého referenta Františka Kolejky, který byl na konci roku 1954 uvolněn ze služeb MV kvůli opakovaným pohlavním stykům se svými informátorkami. K samotnému náčelníkovi podotkl, že *„po stránce pracovní není možné ničeho vytknout"*. Dále, že ve Vyškově zavedl nový druh práce, tzv. *„pozvolné připoutávání"* agentů, a to v propůjčených bytech. Jak však Kolejka dodává, dělo se tak za vydatné pomoci alkoholu. Pití na oddělení se prý v této době výrazně rozmohlo při každé možné příležitosti, zahrnující narozeniny či povýšení. Původně se měl účastnit i sám náčelník, až v pozdější době údajně prohlásil, *„že se toho bude muset nechat"*.[151]

Dá se tedy říci, že nový náčelník si získal respekt na všech frontách. Krátce po ustavení do funkce navíc dostal příležitost prokázat své dosavadní zkušenosti v praxi při dosud největší celostátní akci, která uvedla v pohotovost drtivou většinu příslušníků StB po celé zemi.

150 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3434/20, Miroslav Nejezchleb.
151 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1267/19, Vlastimír Bilíček.

Měnová reforma v roce 1953

Způsob, jakým se komunistická vláda hodlala vypořádat se zrušením přídělového systému, dávala „architektům" měnové reformy dopředu tušit, že se její průběh zdaleka neobejde bez problémů. Že měla vláda obavy z reakce obyvatel na drastické změny, vyplývá z masivních bezpečnostních opatření před a během provádění výměny peněz, při kterých hlavní úlohu převzala složka StB.

Příslušníci bezpečnostních složek byli o akci zpraveni až těsně před jejím zahájením, když dne 29. května 1953 vyhlásil krajský náčelník stoprocentní pohotovost. Ve stejný den také tlumočil rozkaz náměstka ministra národní bezpečnosti Antonína Prchala[152], který se podrobně zmiňoval o postupu *„speciální vládní akce"*, přičemž o měnové reformě nepadlo ani slovo. Uváděla se jen nutnost čelit *„možné nepřátelské činnosti, jako teroristickým akcím, machinacím a podvodům, rozšiřování pobuřujících zpráv"* apod. K tomu měla být přijata rozsáhlá bezpečnostní opatření. Velením byli v okresech pověřeni náčelníci okresních oddělení StB a jejich zástupci se stali náčelníci OO VB, kteří jim během této akce podléhali. K prvním úkolům patřilo zajistit nerušený průběh zasedání OV KSČ konaného 30. května 1953, kterého se měl zúčastnit i náčelník OO StB a po celou dobu trvání akce měl být ve spojení s vedoucím tajemníkem okresního výboru KSČ. Dále rozkaz udává *„střediska"*, ve kterých bude prováděn zásadní úkol *„speciální vládní akce"*, čili místa, kde se budou moci měnit peníze. Ta měla být střežena příslušníky Veřejné bezpečnosti a Lidových milicí a ve výjimečných případech také armádou. K hlavním úkolům státně bezpečnostních složek patřilo zejména zintenzivnění kontaktu se spolupracovníky (tj. členy agenturní sítě), pomocí čehož se mělo včas čelit *„nepřátelské činnosti"*. Náčelník OO StB pak byl osobně zodpovědný za průběh celé akce.

Až 30. května vláda rozhlasem zveřejnila své blízké plány. Vzápětí převzali okresní náčelníci StB zapečetěné balíčky s instrukcemi pro ředitele okresních poboček Státní banky československé spolu s úkolem bezpečně je převézt do trezoru svých služeben. Odtud je měli vydat ředitelům bank a následně jim poskytnout fyzickou ochranu při jejich návratu do budovy Státní banky.

Samotná výměna peněz se spustila v oněch „střediscích" 1. června od osmé hodiny ranní. Každé středisko střežil příslušník Veřejné bezpečnosti, jenž prováděl kontrolu občanských průkazů, ostrahu zajišťoval člen Lidových milicí. Počet požadovaných členů Lidových milic měl nahlásit náčelník každého OO StB den před spuštěním směny peněz.

Z celkového pohledu nedošlo v okrese k výraznějším projevům odporu. Pouze ve Vyškově byly hned první den výměny nalezeny letáky, vyzývající dělníky k zastavení

152 Antonín Prchal po válce prošel několika funkcemi v OZO Jihlava, po únoru 1948 byl členem instruktážní skupiny pod vedením Milana Moučky. Poté již stoupal funkcemi napříč Bezpečností, až byl v únoru 1952 jmenován náměstkem MNB, přičemž mu podléhaly nejdůležitější organizační součásti včetně Velitelství StB. V březnu 1956 byl z této funkce předsednictvem ÚV KSČ odvolán. DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 192.

práce a vojáky ke vzpouře. Zpravodajský přehled dále zahrnoval tři osoby, které se na veřejnosti hanlivě vyjadřovaly o krocích komunistické vlády.[153]

Třetí den výměny dostala všechna okresní oddělení StB rozkaz, aby jednotliví referenti prováděli každé čtyři hodiny schůzky s agenturními spolupracovníky, a zároveň měla zesílit namátková kontrola korespondence.

Posledním dnem, kdy se daly vyměnit staré peníze za nové, byl 4. červen 1953. O dva dny později se rušila stoprocentní pohotovost příslušníků StB, pouze třetina jich měla zůstat v pohotovosti a zbytek se měl zdržovat v dosahu. Dne 8. června se služba StB vrátila do zajetých kolejí, nadále se měla pouze zjišťovat situace a zvýšená pozornost měla být udržována zejména v období mezi 10. až 15. červnem, kdy mělo docházet k vyplácení prvních mezd v nové měně.[154]

V závěrečné zprávě z konce června konstatoval krajský náčelník, že akce přes drobné nedostatky proběhla úspěšně a v celém kraji nedošlo na rozdíl od jiných k výraznějším projevům odporu.[155] Nasazeno prý bylo více než pět tisíc příslušníků StB, VB, Lidových milicí, vojsk MV a Pomocné stráže VB. Všichni údajně psychologicky působili na *„reakčně zaměřené"* vrstvy obyvatel, a proto nedošlo k větším nepokojům.[156]

Měnová reforma se stala jistým stigmatem a postoj k ní po zbytek sledovaného období jednou z důležitých kolonek ve všech vypracovávaných „ustanovkách". Miroslav Nejezchleb, coby náčelník vyškovské OO StB a tedy osoba, na jejíž bedrech ležela zodpovědnost za hladký průběh akce, ji nepochybně zvládl. Obecně se však dal očekávat rozsáhlejší odpor spíše v průmyslových centrech než ve zdejším převážně venkovském okrese, kde se k němu odvážil pouze nepatrný počet jedinců.

Na konci roku 1953 se začínala rozjíždět další celostátní akce. Co do rozsahu a počtu zmobilizovaných příslušníků StB se opatřením kolem měnové reformy nemohla rovnat, v případě akce „D" šlo spíše o dlouhodobější zaměření agenturní sítě na určitou oblast.

Akce „D"

Za tímto krycím názvem se skrývá dlouhodobé sledování aktivity členů a sympatizantů nekomunistických politických stran jak naoko povolených, tak zakázaných, před komunistickými volbami v roce 1954. U některých exponentů předúnorových politických stran vzbuzovaly klamavou naději na proniknutí do všech úrovní národních výborů či dokonce do Národního shromáždění. Po nedávné měnové reformě se však režim necítil úplně neotřesitelný a tak poté, co se vypořádal se sociálními

153 ABS, f. B 6, inv. č. 20, Měnová reforma – ohlas obyvatelstva.

154 ABS, f. 310, sign. 310-72-31, Opatření a hlášení na zajištění a provádění měnové reformy v jednotlivých krajích.

155 V Čechách se údajně připravovala generální stávka zaměstnanců Československých státních drah (ČSD) s hlavním ohniskem v Českých Budějovicích a okolí. ABS, f. B 6, inv. č. 20, Měnová reforma – ohlas obyvatelstva.

156 Tamtéž.

demokraty,[157] nehodlal spustit ze zřetele ani bývalé a stávající členy dalších stran – zejména národní socialisty, lidovce a na venkově také bývalé agrárníky.

Už počátkem prosince 1953 vydal náměstek ministra vnitra Prchal oběžník pro všechny KS MV v reakci na množící se signály o *„chystaných provokacích nepřátelských skupin v souvislosti s připravovanými volbami"*. Jedním ze signálů měly být řetězové anonymní dopisy, vyzývající k masovým demonstracím na 23. prosince, s požadavkem svobodných voleb. K zamezení těchto provokací se měla rychle provést „likvidace" všech „rozpracovaných" odbojových skupin, především těch, u nichž bylo známo rozšiřování letáků a anonymních dopisů. Dále se měli aktivněji a systematicky vázat agenti a informátoři z řad bývalých národních socialistů, lidovců, agrárníků a dalších „buržoazních elementů a reakční inteligence" a celkově zesílit jejich „rozpracování". Samozřejmostí bylo posílení cenzury pošty, která měla zachycovat všechny anonymní „pobuřující" dopisy. Za dodržování těchto nařízení odpovídal náčelník příslušné správy či oddělení MV s tím, že každý týden měl odeslat nadřízené složce souhrn agenturních poznatků o aktivitě příslušníků nekomunistických stran z celého okresu, resp. kraje.[158]

Na popud Prchalova oběžníku došlo k urychlenému dokončení realizace akce „Křen", v souvislosti s níž bylo dosud na Slavkovsku zatčeno třicet tři osob a nyní následovaly další. Z četnosti a rozsahu agenturních poznatků z jednotlivých okresů Brněnského kraje vyplývá, že široká politická aktivita byla vyvinuta mj. na bučovickém okrese, a to hlavně ze strany lidovců. Řeč je ovšem o lidové straně „obrozené" neboli té oficiální, komunisty tolerované. Cílem jejích členů bylo vytvořit co nejširší členskou základnu, ze které by si vyškolili vlastní „kádry", schopné zastávat nejrůznější pozice v národních výborech. I ve Vyškově se konala okresní lidovecká konference, ovšem k podobnému „boomu" jako v Bučovicích a v menší míře ve Slavkově u Brna zde nedošlo.

V únoru 1954 byla spuštěna předvolební kampaň, kterou podle agenturního zjištění měl „třídní nepřítel" využít k *„oslabení lidovědemokratického zřízení"*. Proto měl náčelník OO MV navázat spojení s vedoucím tajemníkem OV KSČ a udržovat je po celou dobu trvání kampaně. Se shromažďováním poznatků o aktivitě nekomunistických stran měly nyní pomoci i Veřejná bezpečnost, Lidové milice či Pomocná stráž VB. Za celou akci, především za zasílání agenturních poznatků, však nadále zůstával zodpovědný náčelník OO MV. Ke konci března tlumočil krajský náčelník zvláštní rozkaz všem podřízeným OO MV o ještě bedlivějším sledování předvolebních nálad. Zejména pak mezi dělnictvem, družstevníky v JZD, soukromými rolníky, církevními hodnostáři a „bývalými lidmi".

157 Již dříve vytvářeli agenti-provokatéři „protistátní" sociálnědemokratické skupinky. Na podzim roku 1953 se přistoupilo k akci „Obnovovatelé", která spočívala v přípravě procesů s bývalými funkcionáři sociální demokracie, vyvrcholila zatčením několika desítek z nich a dokonce únosem jejich bývalého předáka Bohumila Laušmana z Vídně. PACNER, Karel: *Československo ve zvláštních službách*, s. 608.

158 ABS, f. B 6, inv. č. 21, Hlášení o činnosti politických stran k volbám 1954.

Všeobecně se dá říci, že dělníci ve větších závodech a členové JZD s volbami v předkládané podobě podle očekávání souhlasili a kvitovali je s nadšením. V některých obcích však v předvolebním období zemědělci z družstev hromadně vystupovali. Soukromě hospodařící zemědělci na jedné straně bojkotovali všechny předvolební schůze (to však způsobovala také časová zaneprázdněnost z důvodu jarních polních prací), jinde se zase snažili důrazně prosadit vlastní kandidáty. Platilo to v největší míře na Bučovicku pod patronátem lidové strany. Jinde představitelé „lidosprávy" obviňovali faráře, že na dobu konání předvolebních schůzí pořádali bohoslužby, jejichž návštěva několikanásobně převyšovala počty účastníků schůzí, a to bez jakékoliv agitace. Zejména na Slavkovsku docházelo ke strhávání předvolebních plakátů, výskytu „nepřátelských" nápisů a objevily se rovněž letáky s deseti body požadavků ohledně voleb, které předtím vysílalo Rádio Svobodná Evropa. S blížícími se volbami do národních výborů projevovali nespokojenost už i dělníci, zejména s ohledem na nedostatek masa a mléka.[159]

Během voleb do národních výborů všech úrovní, které se konaly 16. května 1954, podávalo okresní oddělení MV několikrát denně zprávy o celkové situaci, podobně jako v době měnové reformy. Přímo na služebně na plnění tohoto rozkazu dohlížel zástupce Krajské správy z Brna, přičemž stejná opatření se opakovala i během voleb do Národního shromáždění, které proběhly 28. listopadu 1954.[160] O samotném průběhu obou voleb v okrese už prameny víceméně mlčí, o jejich případném narušení se nezmiňují ani kroniky všech tří okresních měst.[161]

V okrese Vyškov se pod Nejezchlebovým vedením odehrávaly ještě další případy, do kterých se zdejší referenti nepochybně zapojili. Jejich „realizaci" však zpravidla přebírali příslušníci KS StB, resp. KS MV Brno. Tak došlo v červenci 1953 k „likvidaci" údajné odbojové skupiny zvané MAS (Mladá armáda svobody), působící od března téhož roku na Ivanovicku a v přilehlých obcích. Měla za sebou několik spálených stohů slámy a jiných sabotáží v JZD, písemné výhrůžky a přípravy atentátů na místní představitele „lidosprávy" a také shromažďování zbraní. V následném procesu bylo v souvislosti se skupinou odsouzeno devět osob, (z nichž pouze u dvou přesáhl věk dvacet let) k trestům odnětí svobody v délce od šesti měsíců do deseti let. Bohužel nebyly dohledány poznatky, že by se na případu aktivně podílela vyškovská StB. Činnost skupiny však nepochybně vedla v patrnosti.[162]

Dále jsou k dispozici pouze případy zmíněné ve služebních posudcích jednotlivých referentů. V roce 1954 „likvidovala" StB další údajnou „protistátní" skupinu,

159 ABS, f. B 6, inv. č. 21, Hlášení o činnosti politických stran k volbám 1954.

160 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1267/19, Vlastimír Bilíček.

161 SOkA Vyškov, f. MěNV Bučovice, Pamětní kniha města Bučovic III., zápisy k roku 1954; f. MěNV Vyškov, Kronika města Vyškova, zápisy k roku 1954; f. MěNV Slavkov u Brna, Pamětní kniha města Slavkov u Brna, zápisy k roku 1954.

162 ABS, f. V/Brno, arch. č. V-864 BR.

nazvanou Svítilna, kde do té doby bylo „realizováno" pět osob.[163] Ve stejném roce dosáhl jiný referent odhalení „vesnického boháče" v Ježkovicích, který měl shromažďovat větší množství pušek a nábojů. Stejný referent „rozpracovával" také podezření ze špionáže pro jugoslávskou rozvědku a vedle toho objasnil černé obchody s perletí, které měl mít na svědomí bývalý továrník.[164]

Další případy se převážně týkaly procesu socializace vesnice. V jedné obci v okrese mělo dokonce dojít k založení ilegálního MNV, který pak údajně narušoval chod místního JZD.[165] Ve Švábenicích operativní práce dalšího referenta docílila až podání trestního oznámení na dvě osoby pro *„pobuřování a rozkládání"* JZD. Šlo o středního rolníka a o úředníka strojní traktorové stanice, přičemž jeden z nich (není uvedeno který) byl roku 1955 *„likvidován"*.[166]

Miroslav Nejezchleb funkci náčelníka OO MV Vyškov vykonával do 1. září 1955, kdy nastoupil jako frekventant dvouleté ústřední školy MV – Učiliště F. E. Dzeržinského v Praze.[167] Ačkoliv v závěrečném posudku krajská komise konstatovala, že za jeho vedení dosáhlo Okresní oddělení MV Vyškov podstatného zlepšení, zejména v práci s agenturou, zmínila i některé nedostatky. Při operativní práci údajně užíval *„starých metod"*, kdy *„hluboké agenturní rozpracování"* se snažil nahrazovat *„cestou formálních výslechů"*. V jeho práci se prý také projevovala živelnost, na což sám posuzovaný reagoval tak, že kvalitativní stav vyškovského oddělení v době jeho nástupu mu mnohdy neumožňoval jednat s rozvahou.[168]

163 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4251/22, Tomáš Musil. Akce se týkala údajných kontaktů bývalého poslance za lidovou stranu Bohdana Chudoby se zdejšími činovníky Křesťanské demokratické strany. Skupina měla rovněž částečně navazovat na zmiňovanou organizaci Světlana. Viz ABS, f. V/Brno, arch. č. V-930 BR.

164 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5149/23, Miloš Novotný.

165 Více o tomto případu v následující podkapitole. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1267/19, Vlastimír Bilíček.

166 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5162/23, Stanislav Pejcl.

167 Do této dvouleté ústřední školy MV byla průběžně posílána většina referentů vyškovského oddělení za účelem zkvalitnění jejich „agenturně-operativní" práce.

168 Dvouletý kurz nakonec nedokončil, v jeho průběhu dokonce požádal o propuštění ze služeb MV, údajně z důvodu odloučení od rodiny a značného nervového vyčerpání manželky. Evidentně si to však rozmyslel, jelikož 1. 12. 1956 byl ustanoven do funkce náčelníka OO MV Brno-venkov. Od roku 1961 prošel několika funkcemi na KS MV a později KS SNB, Správa StB (S-StB) Brno. Po smrti první ženy, která trpěla TBC, se v roce 1968 znovu oženil, a sice s Helenou Trojáčkovou. Její bratr Karel působil za války jako letec u RAF a po únorovém převratu v roce 1948 se „ilegálně" vrátil do Velké Británie, kde v roce 1966 zemřel. Tento „závadný" švagr byl Nejezchlebovi připomínán v každém posudku, přestože se s ním údajně nikdy osobně nesetkal. V letech 1968–1969 stál na *„pevných pozicích proletářského internacionalismu"* a dokonce byl vyznamenán za *„likvidaci kontrarevolučního vystoupení v Brně"* v srpnu 1969. V roce 1975 v hodnosti majora požádal o uvolnění ze služeb MV. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch č. 3434/20, Miroslav Nejezchleb.

Theodor Rozehnal[169] **(1. prosince 1955 – 1. března 1957)**

Nový náčelník z větší části představoval typ přespříliš ctižádostivého jedince, kterému se konečně podařilo naplnit své ambice. K SNB nastoupil v polovině září 1949 a po absolvování několika krátkodobých kurzů byl v srpnu 1951 přidělen na I. oddělení KV StB Brno. Po necelém půl roku již odtud putoval na vyškovský oddíl, kde se nejprve ujal funkce zástupce velitele a později zástupce náčelníka. Za dobu, co tento post vykonával, si vybudoval určité postavení a v práci se naprosto osamostatnil. Avšak jeho sebevědomí občas překonávalo mantinely, po které sahala tolerance jeho náčelníka, což platilo zejména v Nejezchlebově éře. Stávalo se dokonce, že Rozehnal podřízené referenty vědomě úkoloval jinak než náčelník.

Do služeb ministerstva vnitra vstupoval s poněkud pošramoceným kádrovým profilem, a to hned na několika frontách. Jeho matka za války údajně udržovala intimní styky s německými vojáky a působila též jako jejich tlumočnice. Vedle toho měla být organizována v tzv. zeleném hákovém kříži. Z podobných důvodů měl problémy i kvůli tchýni, která měla udat české občany na Gestapu pro poslech zahraničního rozhlasu a dalším měla udáním vyhrožovat. Rovněž i ona byla nařčena ze styků s německými přisluhovači a vojáky. Za tyto skutečnosti ji Mimořádný lidový soud v Uherském Hradišti po válce odsoudil k pěti letům odnětí svobody. Ačkoliv se Rozehnal vlastním šetřením všemožně snažil obě rodinné příslušnice alespoň částečně očistit, tyto kádrové překážky ho do jisté míry brzdily v kariérním postupu.[170]

On sám si zadělal na menší problémy tím, že po válce vstoupil do sociální demokracie, přestože hned od začátku tíhnul k Fierlingerovu prokomunistickému křídlu a po sloučení vstoupil do KSČ. Později, když zastával funkci zástupce náčelníka vyškovského OO StB pod Žižlavským, ho OV KSČ požádalo o uvedení několika svých známých jakožto „dobrých kádrů". Vzhledem k tomu, že většina z nich dříve příslušela rovněž k sociální demokracii, rozneslo se o Rozehnalovi, že se snaží do funkcí prosazovat bývalé spolustraníky a případ řešila brněnská Krajská správa StB.

Theodor Rozehnal se všechny kádrové nedostatky snažil eliminovat někdy až přílišnou iniciativou a s její pomocí se dokázal protlačit až do čela vyškovského OO MV. Funkci vykonával neoficiálně ještě jako zástupce náčelníka po odchodu

169 Narodil se 28. 11. 1920 v Hulíně (okres Kroměříž) jako jedináček. Otec byl stolařský dělník, matka příležitostně vypomáhala na poli, jinak v domácnosti a on sám se vyučil holičem. Rodiče se brzy po jeho narození rozvedli a od té doby ho vychovávala babička. Od roku 1934 prošel několika dělnickými profesemi, za války byl totálně nasazen ve Štrasburku, Brunšviku a ve Vídni. Po válce vstoupil do strany sociálně demokratické, po sloučení přešel do KSČ. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3823/20, Theodor Rozehnal.

170 Poté, co z Vyškova služebně přesídlil do Gottwaldova, měl v kádrových záznamech uvedeno, že pro tyto „závady" již nemůže být nikdy pověřen vyšší funkcí. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3823/20, Theodor Rozehnal.

Miroslava Nejezchleba počátkem září 1955. Oficiálně pak byl ustanoven k 1. prosinci stejného roku, avšak prozatímně, což v podstatě platilo po celou dobu jeho vedení vyškovské služebny.

Ve způsobu vedení víceméně navazoval na svého předchůdce, ač se zdá, že na rozdíl od něho neměl takovou autoritu. Nepodařilo se mu však vytáhnout vyškovské oddělení ze dna Brněnského kraje, alespoň co se týče stavu agentury. V souhrnném hodnocení všech osmnácti OO MV, spadající pod tento kraj, zaujímal Vyškov v počtu zavázaných spolupracovníků za rok 1956 jedno z posledních míst s pouhými čtyřmi spolupracovníky.[171] V tomto nelichotivém stavu pravděpodobně hrála roli kvalitativní úroveň vyškovských referentů.

Theodor Rozehnal.
ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3823/20.

Vyškovské oddělení mělo rovněž problémy s uskutečňováním schůzek se spolupracovníky. Jestliže ještě kolem roku 1952 bylo běžné, že se agenti či informátoři setkávali se svými řídícími orgány na nejrůznějších polních cestách, samotách a obdobných místech,[172] od roku 1954 byl vytvářen tlak na konání schůzek v konspiračních či propůjčených bytech.[173] Ovšem v okresech venkovského charakteru, jakými byly i vyškovský, bučovický a slavkovský, tento požadavek představoval značný problém. Znamenalo to totiž pravidelně docházet do jednoho bytu či domu na vesnicích, kde prakticky neexistuje anonymita a zároveň přitom dodržovat zásady konspirace. V důsledku toho se značný počet plánovaných schůzek vůbec neuskutečnil, popř. se nadále odbývaly volně v přírodě.[174]

V souhrnné zprávě o Státní bezpečnosti v Brněnském kraji za rok 1957 se už konkrétní zmínky o vyškovském okresu nenacházejí. Z plánů na rok 1958 pro vyškovský okres vyplynula mimo dalšího *„rozpracovávání bývalých lidí"* především problematika vesnice. Pozornost se měla soustředit hlavně na upevňování nově

171 ABS, f. A 9 – Sekretariát I. náměstka MV plk. Jana Záruby (f. A 9), inv. č. 1, KS MV Brno – činnost OO MV v r. 1956.

172 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1451/23, Antonín Štourač.

173 GULA, Marián: *Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB*, s. 9.

174 Celkový průměr Brněnského kraje dosahoval zhruba 25 %, avšak v podobných okresech mohly neuskutečněné schůzky dosáhnout i více než 50 %. ABS, f. A 9, inv. č. 1, KS MV Brno – činnost OO MV v roce 1956.

založených JZD, pohotovou reakci na *„nepřátelské projevy na vesnici“* a v případě potřeby se měla okamžitě přijímat *„profylaktická opatření“*.[175]

O konkrétní činnosti vyškovské StB za Rozehnalovy éry pak pojednávají opět pouze útržkovité záznamy ve služebních hodnoceních jednotlivých referentů. Lze se z nich dozvědět, že sledování neunikli (pravděpodobně stejně jako jinde) církevní představitelé, cizinci, příslušníci dřívějších politických stran,[176] občané německé národnosti zdržující se v okrese,[177] lékaři, bývalí příslušníci armády a v neposlední řadě také bývalí továrníci a větší živnostníci. U posledně jmenovaných šlo ve větší míře o jedince, kteří se dali považovat za příslušníky inteligence, např. bývalí knihkupci. Zvýšenou pohotovost drželi referenti v průběhu roku 1956 – jednak v době maďarských událostí a také během strojírenského veletrhu v Brně, kdy se očekával příliv zahraničních návštěvníků z „nepřátelské ciziny“. Za Rozehnalova vedení se také agenturně obsazovaly zbylé vesnice, ze kterých dosud nebyl zavázán žádný spolupracovník. Kupříkladu jeden z referentů si dal závazek získat spolupracovníky ze tří takových vesnic.[178]

Referent Václav Vondráček, který přešel pod vyškovské oddělení z Vojenské kontrarozvědky, „rozpracovával“ pro StB zajímavé případy z Rousínovska. Jeden z nich se týkal jistého Pivečky, jenž si měl dopisovat s příbuzným v zahraničí, přičemž obstavením této korespondence StB zjistila, že ho tento příbuzný žádal o podávání špionážních zpráv. Přitom již dříve měl být Pivečka vyšetřován pro fotografování továrních objektů v Brně. Další případ evidoval pravidelná setkání tří osob, spadajících do kategorie „bývalých lidí“. Jeden z nich, propuštěný důstojník letectva Němec, měl být ve styku s bývalým kolegou Gustavem Loquencem, který po únoru 1948 uletěl služebním letounem do zahraničí a Němec o jeho plánovaném útěku údajně věděl.[179] Nyní měl Loquenc působit jako řídící orgán Intelligence Service v NSR.[180]

175 ABS, f. A 9, inv. č. 15, Zpráva o činnosti KS MV Brno za rok 1957, hlavní úkoly pro rok 1958. Pojmem „profylaxe“ se rozuměla preventivní opatření neboli mimosoudní „výchovné“ prostředky. Termín se v dané zprávě objevuje na konci roku 1957, ačkoliv (jak uvádí Koudelka) se stal hojně užívaným až od dubna roku 1959 v návaznosti na usnesení politbyra ÚV KSČ. V reakci na značný nárůst uvězněných na konci padesátých let se tak v případě trestných činů „menší nebezpečnosti“ (ovšem jen tehdy, pokud je spáchali „pracující“) užívalo např. pohovorů s dělníky a rolníky „svedených k trestné činnosti“. Měli tak být izolování od organizátorů těchto trestných činů. Přijmout „profylaktické opatření“ však pro dotyčného mnohdy znamenalo také ztrátu dobrého zaměstnání, popř. vyloučení ze strany. ABS, f. A 9, inv. č. 59, KS MV Brno – zpráva o činnosti za rok 1959. Srov. KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, s. 124.

176 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5149/23, Miloš Novotný.

177 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5162/23, Stanislav Pejcl.

178 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4879/22, Miloslav Drápal.

179 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4625/26, Václav Vondráček.

180 Přesněji řečeno bývalý major letectva Gustav Loquenc, jenž se vyznamenal již za války, pracoval v Československém zpravodajském úřadu (CIO) zřízeném v únoru 1949 v rámci britské výzvědné služby MI6. Pomocí tzv. bílých linek začalo CIO od roku 1953 navazovat styky

Jiný referent měl na starost případ občana Lysovic, který měl v letech 1950 a 1951 zprostředkovávat útěky do zahraničí. Ovšem při bližším „rozpracování" vyšlo najevo, že dotyčnému bylo v této době pouze šestnáct až sedmnáct let a tuto činnost si vymyslel. Případ byl tak ukončen výslechem bez „realizace". Další referentův případ se týkal „ilegálního" MNV v Radslavicích, jehož členové – *„bývalí lidé"* a lidovci, *„stojící mimo JZD v obci"*, měli narušovat chod tamního JZD. Vedle toho „rozpracovával" jistého Ing. Dalibora Blažka, zaměstnaného ve vyškovském n. p. Vyškovan, který údajně v letech 1947 a 1948 studoval v Anglii. V roce 1956 se podle agenturních poznatků měl sejít se známým z Anglie, s nímž se seznámil právě během studií. Vzniklo podezření, zda se jeho prostřednictvím nestane spolupracovníkem některé ze západních rozvědek, a tak byl na něj nasazen informátor. Podezření navíc umocňoval fakt, že Blažkův příbuzný vycestovával do zahraničí jakožto sportovec.[181]

Po celou dobu svého působení ve Vyškově, ať už jako zástupce dvou po sobě jdoucích náčelníků, tak v době, kdy sám vedl vyškovské oddělení, byl Rozehnal hodnocen jako schopný organizátor s nespornými kvalitami v operativní práci. Jedním dechem se však připomínala také jeho přehnaná iniciativa a neschopnost přijímat jakoukoliv kritiku.

Na konci roku 1956 si Theodor Rozehnal podal žádost o odvolání z funkce náčelníka a přemístění ke KS MV Gottwaldov. Jako důvod uváděl soustavné podlamování autority ze strany zástupce pro operativu Petra Tůmy z oddělení VB, kterého v tom údajně podporoval náčelník oddělení VB Jan Čermák. Ze zhodnocení celé aféry brněnskou Krajskou správou však plyne, že za tento stav nesl svůj díl viny také sám Rozehnal. Jednalo se spíše o vyvrcholení dlouhodobé řevnivosti mezi státně a veřejně bezpečnostní složkou v okrese, kde druhá podléhala první, alespoň formálně. Rozehnalova nedostatečná autorita však mohla plynout rovněž z dočasného statusu jeho náčelnické funkce, jelikož KV KSČ ho do funkce schválil až po opakovaných žádostech krajského náčelníka, a to pouze *„zatímně"*. Na pozadí těchto průtahů pravděpodobně stály jeho kádrové nedostatky. Nicméně krajský náčelník ve snaze urovnat

a případně zpravodajsky vytěžovat odborníky z nejrůznějších odvětví, kteří cestovali z Československa na různé konference do západních zemí. Podobně také umělce, obchodníky a sportovce, kteří se s částečně uvolňujícím režimem dostávali na Západ. Tato metoda získávání zpráv z komunistické republiky byla mnohem úspěšnější než dřívější riskantní vysílání kurýrů (v terminologii StB „agentů-chodců"). V roce 1956 se jen po ČSR pohybovalo více než padesát agentů CIO, mezi něž možná patřil také uvedený Němec z Rousínova. Ovšem kvůli zrádci Karlu Zbytkovi byla na přelomu let 1956 a 1957 drtivá většina agentů CIO v Československu odhalena a dva nejvýznamnější představitelé (Josef Potoček a Václav Kvíčera) byli v politickém procesu odsouzeni k trestu smrti. Protože však obří proces s tak rozsáhlou špionážní skupinou by byl politicky neúnosný, vyhnula se drtivá většina ostatních agentů trestnímu stíhání a namísto StB je vyšetřovala pouze uniformovaná VB. Po tomto odhalení bylo CIO na podzim roku 1957 zrušeno. PACNER, Karel: *Československo ve zvláštních službách*, s. 389–414.

181 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1267/19, Vlastimír Bilíček.

poměry ve vyškovském bezpečnostním aparátu vyhověl Rozehnalově žádosti o přemístění. Uzavřela se tak jeho pětiletá mise u vyškovské StB.[182]

Miloslav Drápal[183] **(1. března 1957 – 15. července 1957)**

Po Rozehnalově odchodu převzal dočasně funkci jeho dosavadní zástupce Miloslav Drápal. Byť nebyl oficiálně ustanoven a v čele vyškovské služebny působil pouze krátce, lze ho zařadit do tohoto výčtu jako jednoho z vedoucích představitelů vyškovské StB v padesátých letech.

K SNB nastoupil v polovině roku 1950 a po absolvování tříměsíční školy SNB byl zařazen na II. (kriminální) oddělení vyškovského Okresního velitelství národní bezpečnosti jako výkonný orgán. V roce 1952 absolvoval školu F. E. Dzeržinského a v polovině následujícího roku na základě rozkazu MNB přechází k OO StB Vyškov. Již na kriminálním oddělení se podle hodnocení projevoval jako schopný organizátor, což se projevilo i na jeho pracovních výsledcích. Po absolvování půlroční školy s ním bylo dokonce počítáno jako s náčelníkem II. oddělení OV NB.

Solidní služební profil si víceméně udržel i po přeřazení k StB, ačkoliv vlivem předchozího působiště získával poznatky převážně rázu kriminálního. Nicméně po odchodu Nejezchleba a povýšení Rozehnala to byl právě on, kdo se stal novým zástupcem náčelníka. Lze pozorovat, že ač Nejezchleb hodnotil Drápala veskrze pozitivně a dokonce ho povýšil na staršího referenta, neopomněl připomínat i některé jeho nedostatky. Naproti tomu Rozehnal na něj v posudcích nahlížel zcela nekriticky, což mu vytýkali i činitelé z krajské správy. Miloslav Drápal tedy pravděpodobně patřil k úzkému okruhu Rozehnalových podporovatelů, což mu k funkci zástupce náčelníka nepochybně vydatně pomohlo.[184]

182 Gottwaldovská StB se následně stala jeho působištěm až do konce kariéry. Nejprve byl zařazen na IV. odbor jako starší referent, avšak stále toužil po přesunu na II. odbor (zabýval se obranným zpravodajstvím, kdežto IV. odbor hospodářským zpravodajstvím), kde dosáhl největších služebních úspěchů již ve Vyškově. Pro tento odbor měl navíc jazykové předpoklady – na různých úrovních ovládal ruštinu, němčinu a francouzštinu – a přeřazení si chtěl vynutit dokonce pod pohrůžkou odchodu ze služeb MV. Nakonec dosáhl svého a krátké období vykonával funkci náčelníka jednoho z oddělení II. odboru. Po reorganizaci, kdy se z dosavadní KS MV Gottwaldov stalo pouhé OO MV, byl zařazen opět jako starší referent. V letech 1968–1969 stál na pozicích *„marx-leninismu a proletářského internacionalismu“* a svým vystupováním měl přispět k *„politické normalizaci“* okresu Gottwaldov. K 31. 7. 1976 požádal v hodnosti kapitána o uvolnění ze služeb SNB. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3823/20, Theodor Rozehnal.

183 Narodil se 30. 6. 1922 v Otinovsi v okrese Prostějov, jako druhý ze čtyř sourozenců. Otec, stejně jako matka, zaopatřoval rodinu jako pomocný dělník, on sám se vyučil a pracoval jako elektromechanik, a to až do roku 1950. Členem KSČ se stal 25. 1. 1948. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4879/22, Miloslav Drápal.

184 Tamtéž.

Za krátké období, kdy vykonával funkci, samozřejmě nelze hodnotit, jak se s vedením vyškovské služebny vypořádal, i když nějaké zkušenosti nepochybně získal jako Rozehnalův zástupce. O jeho organizačních schopnostech nebylo žádných pochyb, otázkou spíše zůstává, jak jeho mírná povaha korespondovala s vedením většího kolektivu. Bylo to pouze několik málo případů, které Drápal zmínil v služebních hodnoceních podřízených referentů. Týkaly se „rozpracovávání" příbuzných jednoho uprchlíka,[185] vyvěšování „reakčních" plakátů v Pustiměři, zaměřených proti místním funkcionářům a případ „reakčního" anonymu, který došel do brněnského rozhlasu a měl mít souvislost s obcí Nemojany.[186] Jeden z referentů také převzal po jiném „rozpracovávání" osobního svazku „Agronom", kde se jednalo o bývalého agrárníka, jenž měl na Ivanovicku nabádat zemědělce proti vstupu do JZD.[187]

Miloslav Drápal.
ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4879/22.

Miloslav Drápal vedl vyškovské oddělení jakožto zástupce náčelníka až do příchodu náčelníka nového, jenž byl do funkce ustanoven v polovině července roku 1957. Avšak i za tak krátkou dobu zřejmě prokázal, že je schopen podobné oddělení vést, a tak byl následně dosazen do čela OO MV Hustopeče.[188]

185 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3922/27, Josef Póč.

186 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5162/23, Stanislav Pejcl

187 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 1267/19, Vlastimír Bilíček.

188 Do této funkce byl Miloslav Drápal oficiálně ustanoven k 1. 11. 1957, takže do té doby ještě pravděpodobně vykonával funkci zástupce nového náčelníka Doubka. Po příchodu na nové působiště si rychle naklonil krajské nadřízené, a to hlavně „realizací" celkem osmnácti osob z několika svazků jen za rok 1958. Avšak jak rychle přízeň získal, stejně rychle ji i ztratil. Podle služebního hodnocení z konce roku 1959 postrádal vlohy k vedení kolektivu, což prý pramenilo z jeho mírné povahy a sklonům k nerozhodnosti. V důsledku správní reformy pak okres Hustopeče zanikl a Drápal se vrátil na vyškovské oddělení do funkce staršího referenta. Zde docílil několika služebních úspěchů, díky kterým dostal v polovině roku 1966 znovu příležitost vést vyškovské oddělení, ovšem tentokrát již jako oficiálně ustanovený náčelník. Ačkoliv byl tak jako v minulosti občas kritizován pro nedostatek rozhodnosti, ve funkci se udržel, k čemuž mu pomohlo i prosazování „internacionálního stanoviska" v letech 1968–1969. V čele vyškovské StB vydržel až do června 1978, kdy v hodnosti podplukovníka požádal o uvolnění z SNB. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4879/22, Miloslav Drápal.

Mojmír Doubek[189] **(15. července 1957 – 1. června 1963)**

Nový náčelník přešel na vyškovské oddělení z Moravského Krumlova, kde vykonával stejnou funkci. Na rozdíl od Rozehnala a Drápala tak nebylo jeho předchozí zařazení nikterak spjato s vyškovskou služebnou, což částečně způsobilo, že před novými podřízenými požíval větší autority. Možná i proto ve funkci vydržel více jak dvakrát déle, než dosud nejdéle sloužící náčelník (Nejezchleb). Významný předěl v období jeho vedení vyškovské StB znamenal rok 1960, kdy územní reorganizace vrátila vyškovskému okresu po jedenácti letech Bučovicko a Slavkovsko, čímž i v organizaci OO MV nastaly podstatné změny. Zmiňovaná reforma zároveň ohraničuje časové rozpětí této studie, ovšem vzhledem k některým „rozpracovaným případům", které rok 1960 přesahují, dotkne se stručně Doubkova funkčního období i po tomto roce.

Mojmír Doubek.
ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 467/26.

K SNB nastoupil ihned po vojně v říjnu 1950 a po absolvování školy SNB byl zařazen na KV StB Brno jako operativní orgán. Počátkem července roku 1952, tedy ani ne po dvou letech, již nastoupil do funkce náčelníka OO StB Moravský Krumlov. Rapidní vzestup bezpochyby odrážel jeho operativní a organizační schopnosti, ovšem stejně tak je možné, že jistou roli zde sehrál jeho švagr Robert Vorel, který působil na kádrovém oddělení brněnského Krajského velitelství. Podle hodnocení se Mojmíru Doubkovi údajně rychle podařilo pozvednout upadlou pracovní morálku na oddělení a zvýšit úroveň agenturních sítí. I když pozdější posudky konstatovaly také jeho slabou průbojnost, prokázal, že funkci náčelníka OO MV je schopen vykonávat. Od září 1955 byl odeslán na dvouletou Ústřední školu MV, kde si měl doplnit a rozšířit všeobecné vzdělání. Absolvoval ji s vyznamenáním a po návratu se již dostává do čela vyškovské StB.

Podle počátečních hodnocení zkvalitnil Mojmír Doubek práci na oddělení, což se mělo odrazit na počtu spolupracovníků a zároveň také získaných agenturních

189 Narodil se 8. 11. 1926 v Polánce v okrese Moravský Krumlov, druhorozený ze čtyř bratrů. Otec pracoval jako kovářský dělník (v roce 1934 zemřel na TBC), matka v zemědělství, později vstoupila do JZD. On sám se vyučil stolařem a v tomto oboru pracoval do roku 1948, kdy nastoupil dvouletou vojenskou prezenční službu. Do KSČ vstoupil k 1. 6. 1946. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 467/26, Mojmír Doubek.

zpráv. Za rok 1958 vyškovské oddělení evidovalo dvacet šest spolupracovníků a disponovalo tipy na dalších osmnáct. Vedle toho „rozpracovávalo" tři osobní a tři evidenční svazky a ve stejném roce také „realizovalo" dvě „nepřátelské" osoby.[190] Jednu z hlavních problematik vyškovského okresu představovala podle souhrnné zprávy neutěšená situace v zemědělství. V jednotných zemědělských družstvech všech sedmi obcí bývalého německého ostrůvku údajně panovala špatná výrobní a finanční situace. Příčinou mělo být dvaadvacet tamních „kulaků", z nichž valná většina patřila do družstva. Problém představovaly také „sabotáže" v zemědělství, např. v srpnu 1958 mělo na farmě Československých státních statků (ČSSS) v Topolanech uhynout sedm telat po otravě jedem.[191]

Ze dvou „realizovaných" osob za rok 1958 je známa pouze jedna, a sice poštovní úředník Koudelka z Rousínova, který byl odsouzen za „pobuřování" ke třem letům odnětí svobody a vedlejším trestům.[192] Jaká konkrétní činnost se za mnohoznačným termínem skrývala, není jasné, avšak svým dřívějším zaměstnáním odsouzený částečně spadal do kategorie „bývalých lidí". Jejich monitorování představovalo v okrese Vyškov po zemědělství hlavní náplň práce příslušníků StB. V roce 1959 proběhla v tomto ohledu „realizace" případu, který by se v dané kategorii dal označit jako vzorový.

Akce „Továrník"

V roce 1946 se ve Vyškově objevil v době konání soudu s nacistickým vládním komisařem Matzalem leták, který poukazoval na některé místní podnikatele a předmnichovské činovníky jakožto na nacistické pomahače. Ačkoliv se žádné z těchto obvinění nepotvrdilo, po únorovém převratu posloužilo jako jedna z vhodných záminek k perzekuci a většina dotčených jej tak na sobě nosila jako pomyslný cejch. Jedním z nich byl i František Pazderka.[193]

Před únorem 1948 vlastnil ve Vyškově továrnu na výrobu stavebního kování, založenou již v roce 1925 se dvěma sty padesáti zaměstnanci (před válkou), a železářský obchod.[194] Krátce po válce se iniciativou místních komunistů dostala továrna na čas pod národní správu, ačkoliv se na ni znárodňovací dekret v té době ještě nevztahoval.[195] Továrna i obchod byly tak znárodněny až během únorových událostí.

190 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 467/26, Mojmír Doubek.

191 V podobných případech, když pachatel nebyl v krátké době odhalen, přicházel okresnímu oddělení na pomoc zkušený operativní pracovník z KS MV. Obdobného krajského referenta mělo přiděleno každé OO MV, aby byl se „svým" okresem v pravidelném styku za účelem konzultace a upozorňování na nedostatky. ABS, f. A 9, inv. č. 59, KS MV Brno – zpráva o činnosti za rok 1958.

192 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4625/26, Václav Vondráček.

193 ABS, f. N 13/4, inv. č. 6, Výskyt letáků zaměřených proti lidovému soudu – hlášení.

194 NEKUDA, Vladimír: *Vyškovsko,* s. 300.

195 MIKULKA, Radek: *Únor 1948: Komunisté vítězí na Vyškovsku.* Vyškovské noviny, č. 9, 2008, s. 4.

Jejich někdejší majitel vzápětí upadl v nemilost a jeho jméno se následně objevilo na seznamu státně a politicky nespolehlivých osob. Ve všech těchto aktech hrál roli také jeho status *„horlivého stoupence strany lidové“*.[196] Tím však celá věc pro Františka Pazderku zdaleka neskončila. Jako většina bývalých majitelů velkých podniků byl i on zařazen do tábora nucené práce (TNP).[197] Státní bezpečnost ho poté vedla v evidenci, stejně jako další „bývalé lidi“, a po návratu z TNP u něj byla provedena domovní prohlídka.[198]

V roce 1956 na Františka Pazderku tehdejší zástupce náčelníka Drápal, jenž měl problematiku „bývalých lidí“ na starosti, zaznamenal prostřednictvím své agenturní sítě několik „signálů kontrarevoluční činnosti“. Počátkem následujícího roku na něho zavázal agenta, pomocí něhož měl svazek dále „rozpracovávat“.[199] V souvislosti s tímto aktem je však třeba uvést poznámku.

Vysoký početní stav příslušníků StB, který měl pro komunistické představitele bytostní význam při upevňování moci na konci čtyřicátých a počátkem padesátých let, začal v polovině padesátých let ztrácet vlivem mezinárodní situace a poklesu odbojové činnosti své opodstatnění. Tak došlo (mj. i na vyškovském OO MV) v letech 1955 a 1957 ke snížení systemizačních stavů.[200] Řadoví referenti StB se ze všech sil snažili vykazovat činnost zejména v oblastech, kde byl nedostatek „signálů“ o trestné činnosti ze státně bezpečnostního hlediska. Vydávali se tak cestou „rozpracovávání“ osob právě z řad „bývalých lidí“,[201] což zřejmě nastalo i u Františka Pazderky.

Pravděpodobně významně přispěla ještě jedna skutečnost. V polovině roku 1956 došlo k odhalení Josefa Potočka, ředitele První české zajišťovací banky v Praze, jakožto agenta britské zpravodajské služby (viz poznámka 180). Případ odstartoval lavinu masivního postupu a kampaně proti „bývalým lidem“ a „starým odborníkům“, a to i těch se stranickou legitimací. Vše vyvrcholilo rozsáhlými třídními a politickými prověrkami v roce 1958.[202]

Tyto vnější záležitosti nepochybně hrály roli v tom, že během první poloviny roku 1958 byl na Františka Pazderku založen osobní svazek s lakonickým názvem „Továrník“, který „rozpracovával“ poručík Václav Vondráček za vydatné asistence náčelníka Mojmíra Doubka.[203] V průběhu „rozpracování“ se Pazderkovo jméno objevilo na konci roku 1958 také v článku regionálního tisku Nová vesnice pod názvem

196 ABS, f. N 13, inv. č. 266, Státně a politicky nespolehlivé osoby – seznam.

197 SOkA Vyškov, f. ONV Vyškov, inv. č. 331, k. 420, Zařazení do TNP.

198 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 899/15, Ludvík Hajzer.

199 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4879/22, Miloslav Drápal.

200 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4251/22, Tomáš Musil; ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 5162/23, Stanislav Pejcl.

201 KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968,* s. 88.

202 PACNER, Karel: *Československo ve zvláštních službách,* s. 405.

203 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4625/26, Václav Vondráček.

To jsou oni! Referoval o propagandistické akci VB, při které byly vystaveny látky, údajně nalezené u bývalého majitele textilky a velkoobchodníka Rudolfa Oppelta, jenž koncem roku 1948 opustil Československo. Na závěr článku autor hřímal o *„našich pracujících"*, kteří *„již nikdy nedopustí"*, aby jim *„vládli bývalí majitelé továren […] ať už se jmenují Oppeltové, Pazderkové, Greplové nebo jinak"*.[204]

Tato kampaň nejspíše pomohla urychlit realizaci akce „Továrník" ve snaze *„odhalit Pazderku před lidem"*. Za *„devizové machinace a podvracení"* byl v roce 1959 odsouzen ke třem a půl rokům odnětí svobody a vedlejším trestům.[205]

„Rozpracováním" a „realizací" akce „Továrník" mohla vyškovská StB hrdě hlásit plnění plánu, který jí brněnská Krajská správa, stejně jako několika dalším okresům, vytyčila na rok 1959. Pazderka totiž zapadal do položky „zaměření na odhalování nepřátelské činnosti" bývalých exponentů lidové strany, jelikož údajně byla pozorována jejich zvýšená aktivizace v Brněnském kraji. Vedle toho dostalo vyškovské OO MV za úkol „rozpracovávat" zdravotnické ústavy, zejména OÚNZ. Nejdůležitějším úkolem však stále zůstávala zemědělská otázka a odhalování „sabotáží".[206]

Hned začátkem roku 1959 řešili vyškovští referenti případ, spadající právě do zemědělské otázky. V únoru a březnu shořelo několik stohů slámy patřící JZD, hned ve dvou vesnicích v okrese. V prvním případě šlo o požár tří stohů v JZD Švábenice, který způsobil škodu tři sta tisíc Kčs. Následné „rozpracování" akce s názvem „3" ukázalo na Josefa Látala, syna místního „kulaka". Ten byl následně brněnským Krajským soudem odsouzen k dvaceti pěti letům odnětí svobody.[207] Představoval tedy na Vyškovsku druhý známý případ z celkem čtyř „realizovaných" za rok 1959.[208]

Zhruba měsíc po švábenických požárech shořel jeden stoh v JZD Pustiměř v celkové škodě šedesát pět tisíc Kčs. Zde však ani přes „silné nasazení operativní skupiny" pachatel alespoň zpočátku nebyl dopaden.[209] Ještě na přelomu let 1961 a 1962 unikal, což zmiňoval plán práce KS MV na rok 1962.[210] V tomto roce však nakonec došlo k realizaci akce „Miroš", avšak podezřelému Miroslavu Spisarovi se *„přes veškerou snahu prokázalo jen podvracení republiky"*.[211]

Oba případy ve své době představovaly v okrese hlavní událost, alespoň z hlediska státně bezpečnostního. Dokazuje to fakt, že na jejich „rozpracovávání" se podíleli

204 Část inkriminovaného vydání tohoto periodika viz SOkA Vyškov, f. ONV Vyškov, inv. č. 661, k. 481, Místní bezpečnost. – Bratři Greplové vlastnili před únorem 1948 textilní továrnu.

205 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4625/26, Václav Vondráček. Srov. ABS, f. V/Brno, arch. č. V-2209 BR.

206 ABS, f. A 9, inv. č. 59, KS MV Brno – plán hlavních úkolů na rok 1959.

207 ABS, f. A 9, inv. č. 59, KS MV Brno – zpráva o činnosti za rok 1959.

208 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 467/26, Mojmír Doubek.

209 ABS, f. A 9, inv. č. 59, KS MV Brno – zpráva o činnosti za rok 1959.

210 ABS, f. A 9, inv. č. 123, KS MV Brno – plán práce na rok 1962.

211 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4879/22, Miloslav Drápal. Srov. ABS, f. V/Brno, arch. č. V-2544 BR.

téměř všichni referenti, včetně náčelníka. Toho za akci „3" pochválil krajský náčelník, zejména pak za dobrou spolupráci s VB.[212]

V roce 1960 byl Mojmír Doubek v souvislosti se správní reformou znovu ustanoven do funkce náčelníka a uznán, že je schopen ji zastávat i po reorganizaci. Stejný rok ho také KS MV a příslušné stranické výbory navrhly do roční operativní školy v SSSR, avšak z pozdějších dokumentů není jasné, zda ji skutečně absolvoval. Nicméně studium Mojmíra Doubka zaujalo natolik, že později získal titul JUDr. z Univerzity Karlovy. Krajský náčelník v závěrečném hodnocení posledních dvou let Doubkova vyškovského působení sice tuto jeho stránku kvitoval, avšak neopomněl zdůraznit, že za poslední tři roky byla v okrese Vyškov nejnižší výslednost státně bezpečnostní práce ze všech okresů Jihomoravského kraje. Spoluvinu přitom viděl právě v Doubkově zaneprázdnění studiem.

Poslední půlrok ve Vyškově Doubkovi patrně zhořkl kvůli lživým pomluvám, jež ze služebny vynesl zmiňovaný velitel autodružstva Hejč. Týkaly se silvestrovského večírku roku 1962, kterého se účastnila většina příslušníků vyškovské StB. Všechny výroky Hejč později odvolal a jako důvod jejich pronesení uvedl, že chtěl zabránit údajně zamýšlenému odchodu náčelníka do Prahy, jelikož prý byl z dosavadních šesti náčelníků jediným, který řidiče OO MV nepřehlížel.[213] Na krajské představitele však tato obhajoba příliš nezapůsobila, jelikož Hejčovi následně snížili hodnost o jeden stupeň.

Doubkovi tak zřejmě příliš nevadilo, když byl k 1. červnu 1963 přeřazen na OO MV Jihlava. Krajský náčelník pravděpodobně seznal, že je jeho schopností pro Vyškov škoda, jelikož jihlavský okres v sobě zahrnoval mnohem rozsáhlejší problematiku.[214]

---

212 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4625/26, Václav Vondráček; ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3922/27, Josef Póč; ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 2587/31, Jaromír Raušer; ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 467/26, Mojmír Doubek.

213 Právě tento výrok vnáší nejasnosti do počtu vedoucích představitelů vyškovské StB v padesátých letech. Doubek byl totiž podle dosavadních zjištění teprve pátým oficiálně ustanoveným náčelníkem, jeho předchůdce Drápal pouze vyplnil mezeru několika měsíců jakožto zástupce. Je tedy otázkou, zda mezi oněch šest počítal Hejč právě Drápala, či dosud neznámého velitele. V úvahu by přicházel jedině někdo na samém počátku existence VOStB Vyškov, kdo by pokryl pravděpodobně krátký časový úsek mezi neznámým datem jeho vzniku a dosud prvním známým velitelem Olšanem, jenž byl ustanoven v dubnu 1950. Všichni pozdější náčelníci na sebe již navazují. Pravděpodobnější je však varianta první, jelikož na několika místech je zmiňován Miroslav Olšan jako skutečně první vyškovský velitel. Možné je také Hejčovo přeřeknutí či jiný komunikační šum. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 4176/26, Miloslav Hejč.

214 Zde byl Mojmír Doubek v roce 1966 ustanoven náčelníkem OO VB Jihlava, čímž opustil linii StB. Ještě v říjnu 1968 byl povýšen na podplukovníka, ovšem od té doby následoval strmý pád. Jako jediný z dosavadních vyškovských příslušníků StB se totiž provinil „nesprávnými postoji" po srpnové okupaci vojsky Varšavské smlouvy. V dlouhé řadě jeho „prohřešků" stál

Organizační změny v roce 1960

Nová organizace bezpečnostního aparátu na krajské a okresní úrovni měla vstoupit v platnost 1. dubna 1960 za účelem sladění se správní reformou, jak navrhlo lednové usnesení ÚV KSČ. Dosavadních devatenáct krajských správ MV nahradilo deset a počet okresních oddělení MV klesl z dvou set padesáti čtyř na sto osm (ve zbylých padesáti dvou okresech fungovalo pouze oddělení VB).[215]

Pochopitelně nastalo také snižování stavů. Počítalo se s poklesem o téměř deset procent, což představovalo bezmála tři tisíce míst. Přitom bylo ministru Rudolfu Barákovi uloženo, aby propouštění v žádném případě nepostihlo kvalitní a zkušené pracovníky. Snižování mělo jít cestou „přirozeného úbytku", tzn. penzionování, služební či zdravotní nezpůsobilost nebo propuštění na vlastní žádost. Plánovaných počtů mělo být tímto stylem dosaženo až k 1. červenci 1961. U dalších se mělo postupovat podle předem stanovených kritérií – jako první se měli propouštět „pracovně a politicky neúnosní", následovali příslušníci bývalých bezpečnostních sborů a manželky příslušníků MV či jiných ozbrojených složek, pokud však nešlo o zvlášť kvalifikované pracovnice. Dále již rozhodovala výkonnostní či zdravotní kritéria.[216]

Jinak měl zůstat zachován model jednoho náčelníka, jemuž je podřízena jak státně, tak veřejně bezpečnostní složka. V průvodní zprávě se sice hovořilo o tom, že tím bylo docíleno „*jednotného a operativního řízení bezpečnostní práce*", avšak podle zkušeností z vyškovského oddělení měl tento výrok do reality daleko. Částečně se dá souhlasit pouze s proklamovanými úsporami nákladů na administrativní aparát.

V bezpečnostním aparátu nového Jihomoravského kraje se snižování stavů projevilo o něco výrazněji. Propuštění se dočkalo sedm set padesát příslušníků, což představovalo něco přes sedmnáct procent dosavadního stavu. Největší část připadla

na předních pozicích především kladný postoj k prohlášení 2000 slov. Ve vstupu „spojeneckých armád" spatřoval porušení Charty OSN a československé suverenity, sovětské vojáky označoval jako okupanty a příslušníkům SNB zdůrazňoval, aby je ignorovali a neposkytovali jim žádné informace. Důstojníky okupačních vojsk odmítal přijímat ve své kanceláři a jednal s nimi na chodbě, na útvaru měl zakázat rozšiřování prookupačního časopisu Zprávy. Za tyto a mnoho dalších „provinění" následovalo vyloučení z OV KSČ Jihlava a odvolání z pozice náčelníka OO VB. Jeho žádosti o přeřazení na pozici učitele Střední odborné školy MV v Jihlavě vystavila stopku tamní útvarová organizace KSČ, a tak byl k 31. 12. 1969 propuštěn z SNB. Krajské bezpečnostní a stranické kruhy poté vyvinuly značného úsilí, aby mu byla odňata hodnost a zastaven příspěvek za službu, avšak svého cíle nedosáhly (alespoň do té doby, kam sahají záznamy v jeho personálním spise). Byl alespoň vyloučen z KSČ a zaměstnání našel až v kožedělném družstvu Snaha v Jihlavě. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 467/26, Mojmír Doubek.

215 ABS, f. A 2/2 – Sekretariát ministra vnitra, II. díl (f. A2/2), inv. č. 500, Nová organizace krajských správ a okresních oddělení ministerstva vnitra.

216 ABS, f. A 2/2, inv. č. 1143, 2. schůze kolegia MV – nová organizace bezpečnostního aparátu v krajích a okresech.

právě na složku StB, která seškrtala dvě stě devadesát tři pozic.[217] Nová Krajská správa MV Jihomoravského kraje sestávala z celkem třinácti okresních oddělení, kde většinu tvořily pozůstatky bývalých krajů Jihlavského a Gottwaldovského.

Nové vyškovské OO MV bylo početně vůbec nejmenší ze všech okresů. Odpovídalo to jednak počtu obyvatel, jednak problematice okresu po státně bezpečnostní stránce. V této kolonce bylo Vyškovu přiřazeno zemědělství a průmysl, i když se v otázce průmyslu nemohl vyškovský okres zdaleka rovnat takovým gigantům jako je Brno či Blansko.[218]

V nové systemizaci na státně bezpečnostní složku vyškovského okresu připadlo sedmnáct pozic, včetně náčelníka celého okresního oddělení MV. Z toho v operativní skupině působilo sedm referentů. Čtyři z nich přešli ze zaniklého bučovického a slavkovského oddělení. Další místa obsadili někdejší zástupce Miloslav Drápal, jelikož jím vedené hustopečské oddělení rovněž zaniklo, Josef Póč, který jako jediný působil na vyškovské StB od samotného vzniku a Václav Vondráček jako další z těch, jemuž se vyhnuly systemizační škrty. Dalších šest pozic připadlo na hospodářsko-finanční skupinu, kde hned pět z nich získali řidiči. Po jedné pozici pak obsadila referentka spisu a telefonista-dálnopisec. Poslední pozice – plnomocník tiskového dohledu – byla zbrusu nová.[219] V podstatě šlo o přesun úkolů z aparátu KSČ. Na menších okresech tuto funkci vykonávala zpravidla jediná osoba s úkoly publikačními a kulturně-osvětovými. A že to byla pozice ceněná, dokazuje finanční ohodnocení, jež hravě přesáhlo plat náčelníka celého okresního oddělení.[220]

Bývalí referenti všech tří okresních oddělení MV, kteří se nevešli do nových příliš těsných systemizačních stavů, většinou přecházeli k Veřejné bezpečnosti, obvykle na pozici operativního zmocněnce. V podstatě zahrnovala podobnou pracovní náplň, kdy za pomoci sítě spolupracovníků mělo dojít k odhalení pachatele. Rozdíl byl v tom, že u Veřejné bezpečnosti se mělo jednat o činy bez politického podtextu. Alespoň oficiálně, neboť na úseku hospodářském úkoly operativních zmocněnců a příslušníků StB téměř splývaly.[221]

Nový kolektiv na vyškovském OO MV tedy ve své většině sestával z bývalých náčelníků či zástupců. Jakým směrem se však vyškovská služebna Státní bezpečnosti nadále ubírala, to už je jiný příběh.

---

217 ABS, f. A 9, inv. č. 84, Zpráva o plnění plánu práce KS MV Brno za rok 1960.

218 ABS, f. A 2/2, inv. č. 1143, 2. schůze kolegia MV – nová organizace bezpečnostního aparátu v krajích a okresech.

219 ABS, f. Kádrové rozkazy, k. 11/1960, Příloha ke Kádrovému rozkazu náčelníka KS MV Brno č. 11 z 22. 3. 1960.

220 ABS, f. A 2/2, inv. č. 1143, 2. schůze kolegia MV – nová organizace bezpečnostního aparátu v krajích a okresech.

221 ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 2587/31, Jaromír Raušer. Srov. ABS, f. Personální spisy příslušníků, arch. č. 3516/29, František Kudlička.

Situační zprávy jako pramen poznání nálad a postojů obyvatel na příkladu poválečného pohraničí

Tomáš Dvořák

Situační zprávy patří k nejtypičtějším a nejrozsáhlejším dokumentárním pozůstalostem bezpečnostních a policejních institucí, ale i celé řady dalších orgánů státní správy. Cílem následujícího příspěvku je zamyšlení nad významem a rolí tohoto standardního a přitom zvláštního typu pramene při poznávání dějin společnosti 20. století a ilustrovat vybrané problémy na konkrétním tématu nálad a postojů obyvatel v poválečném pohraničí. Zjišťování nálad, postojů a očekávání širokých nebo úžeji vymezených skupin obyvatel patřilo k původním zadáním těchto zpráv a zejména v podmínkách nedemokratických režimů sloužilo k bezpečnostně preventivním či restriktivním a kontrolním účelům. Situační zprávy však poskytují více možností než pouze přímé vytěžování informací.

Výzkum a interpretace situačních zpráv má i v českém dějepisectví moderních dějin svoji tradici. Zprávy byly často v období před rokem 1989 využívány jako svědectví nepřátelského postoje státu a jeho policejních orgánů k těm složkám společnosti, které byly vnímány jako pokrokové ve smyslu národní, ale zejména sociální emancipace. V rámci ediční řady Prameny k ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce a vzniku ČSR vyšly v padesátých letech také výběrové soubory periodických zpráv, které měly především ilustrovat ideologicky správný obraz tehdejší společnosti za první světové války a v prvních letech samostatného státu. Jejich tradiční interpretace směřovala k doložení protirakouské a revoluční orientace „pokrokové" části české společnosti a podílela se na vytváření komunistického obrazu října 1918.[1] Jak ukazují kritičtější pohledy do zpráv z období první světové války, event.

1 Viz OTÁHALOVÁ, Libuše (ed.): *Souhrnná hlášení presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské, protistátní a protiválečné činnosti v Čechách 1915–1918.* Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957 nebo KOCMAN, Alois (ed.): *Souhrnná týdenní hlášení Presidia Zemské Správy politické v Praze o situaci v Čechách 1919–1920.* Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1959.

konfrontace s dalšími prameny, zachycené reakce tehdejších obyvatel mohly mít mnohem prozaičtější vysvětlení, než byl předpokládaný revoluční zápal.[2]

Klíčovým tématem se nálada či postoje obyvatel stávají ve výzkumu období nacistické diktatury, kdy k běžným typům periodických i jiných policejních hlášení (objevujících se již od 19. století) přibývají zprávy produkované dalšími složkami rozbujelého nacistického bezpečnostního aparátu.[3] Pokud jde o české území, připisuje zřejmě největší pozornost kritice pramenů, včetně situačních zpráv nacistických institucí, Volker Zimmermann ve své práci věnované náladám obyvatel na území říšské župy Sudety.[4] Pro poválečné období věnovala kritickou pozornost situačním zprávám v úvodu své monografie o roce 1956 v Československu také Muriel Blaive, která upozornila na skutečnost, že ani zprávy agentů Státní bezpečnosti (StB) nevznikaly nevinně a byly výsledkem politického záměru.[5]

Interpretační problémy nelze v případě situačních zpráv bagatelizovat. Již z hlediska ideálně typického rozlišení pramenů (podle jejich intence vydávat svědectví) na tradici a pozůstatky se ukazuje, že situační hlášení mají dosti ambivalentní charakter. Ten závisí pochopitelně zejména na otázce, kterou jim pokládáme. Charakter pozůstatku, tedy informačně neintencionálního pramene, mají situační zprávy zřejmě tehdy, zajímá-li nás poznání způsobu práce jejich konkrétních osobních či institucionálních původců. Všude jinde musíme s možností subjektivně motivovaného zkreslení počítat; podat svědectví o skutečnosti je z principu hlavním účelem zprávy a primárně není důležité, komu je toto svědectví adresováno.

---

2 HEUMOS, Peter: *„Kartoffeln her oder es gibt eine Revolution." Hungerkrawalle, Streiks und Massenproteste in den böhmischen Ländern 1914–1918.* In: Slezský sborník, 2009, roč. XCVII, č. 2, s. 81–104. Česká verze studie viz týž: *„Dejte nám brambory, nebo bude revoluce." Hladové nepokoje, stávky a masové protesty v českých zemích v období 1914–1918.* In: MOMMSEN, Hans – KOVÁČ, Dušan – MALÍŘ, Jiří – MARKOVÁ, Michaela (eds.): *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci.* Matice moravská, Brno 2000, s. 207–232. Další situační hlášení k období první světové války nalezneme v ediční sérii *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918.* Sv. 1–5. Státní ústřední archiv (SÚA), Praha 1993–1996.

3 Vedle tradičních zpráv zpracovávaných například policejními ředitelstvími dávno před rokem 1933 se v nacistickém Německu objevuje celá řada nově zřízených zpravodajských systémů jako např. situační zprávy SD, Gestapa, NSDAP a dalších. KULKA, Otto Dov: *Die Nürnberger Rassengesetze und die deutsche Bevölkerung im Lichte geheimer NS-Lage und Stimmungsberichte.* In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1984, roč. XXXII, s. 582–636. zde 586.

4 ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945).* Argo – Prostor, Praha 2001, s. 29–31. Také BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat, Teil I: Bezatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942).* Oldenburg, München 1969.

5 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956.* Prostor, Praha 2001, s. 18–20.

Aby bylo zřejmé, že jde o téma vážnější než je proseminární cvičení z typologie pramenů, můžeme poukázat na hlubší reflexi, kterou prošla otázka relevance a spolehlivosti situačních zpráv v německém prostředí, a to hned dvakrát. Pokaždé se tak přitom dělo v souvislosti s důležitou debatou o vyrovnávání se s nacistickou, resp. komunistickou minulostí, resp. s formováním německé paměťové kultury.

První moment se týká nacistické diktatury a zejména kardinálních otázek typu, jak mohou hlášení objasnit míru obeznámenosti společnosti s konečným řešením či její participaci na nacistickém rasovém antisemitismu.[6] V poslední době pak můžeme například sledovat debatu o projektu edice Die DDR im Blick der Stasi. Die geheimen Berichte an die SED-Führung,[7] který je na jedné straně s plnou důvěrou ve schopnosti agenturní sítě a analytiků Stasi (Ministerium für Staatssicherheit) vydáván za standardní dílo osvětlující východoněmeckou společenskou realitu, na straně druhé má řadu kritiků zpochybňujících jeho relevanci bez vyhodnocení dalších typů pramenů.[8]

Pokušení přímého využití informací obsažených ve zprávách je pro jejich bohatství a detailnosti veliké, skrývá však četná rizika. Především – výpovědní hodnota situačních zpráv neodpovídá v současnosti již běžně rozšířené demoskopii. Zprávy nejsou vytvářeny na základě reprezentativního vzorku obyvatel, ale navzdory systematickému úsilí bezpečnostních struktur v podstatě náhodně. V prostřední diktatur je navíc třeba počítat s vysokou mírou autocenzury u všech hlasitých projevů. V totalitních systémech zasahuje tato autocenzura často až do privátní sféry.

Další okruh výhrad souvisí se zkreslováním reality v důsledku osobní motivace autorů, resp. redaktorů těchto zpráv. Ti mohou svá zjištění selektovat, resp. manipulovat s jejich relevancí v zájmu svých kariér. Z hlediska autorů fungujících v hierarchické posloupnosti jsou hlášení samozřejmě vnímána jako prostředek kontroly ze strany nadřízených úrovní hierarchie. Autoři tak mají bytostný zájem udržovat pocit vlastní nepostradatelnosti, tedy upozorňovat na existenci ohrožení systému, který mají chránit, zároveň však nepřipustit vznik dojmu, že se problémy vymykají jejich kontrole.[9] Setkat se ovšem můžeme také s předstíráním veřejné podpory vlastnímu

6 Viz např. KULKA, Otto Dov: *Die Nürnberger Rassengesetze*; dále ECKERT, Rainer: *Gestapo-Berichte. Abbildungen der Realität oder reine Spekulation?* In: PAUL, Gerhard – MALLMANN, Klaus-Michael (Hrsg.): Die Gestapo – Mythos und Realität. Unveränderte Sonderausgabe. Primus Verlag, Darmstadt 2003, s. 200–215.

7 Projekt BStU (Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik) – Úřad spolkového zmocněnce pro materiály státní bezpečnosti bývalé Německé demokratické republiky vydávaná knižně po jednotlivých letech (dosud k dispozici svazky 1953, 1961, 1976, 1977, 1988).

8 Intenzivní debata o roli materiálů Stasi v historickém výzkumu proběhla již počátkem devadesátých let. Viz např. různé stati v HENKE, Klaus-Dietmar; ENGELMANN, Roger (Hrsg.): *Aktenlage: die Bedeutung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes für die Zeitgeschichtsforschung*. Ch. Links Verlag, Berlin 1995.

9 Srov. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost,* s. 20.

zájmu, či požadavku nadřízených, který je ve zprávách prezentován jako požadavek obyvatel.

Specifický, avšak z hlediska možností pramenné kritiky ilustrativní, příklad analýzy osobních motivů autora situačních hlášení, přináší druhý díl edice věnované postavě Josefa Pfitznera.[10]

Obezřetnost vůči osobní motivaci neplatí jen pro akta StB nebo jiných tajných služeb v prostředí diktatur. Bezpečnostně-policejní aparát představuje specifický svět s osobitým myšlením za každých společenských podmínek. Svým způsobem výstižně dokumentuje rizika spojená se spolehlivostí policejních zpráv postava strážmistra Flanderky z Putimi z Haškových Osudů dobrého vojáka Švejka. Tento pan vachmajstr se snaží za každou cenu odhalit v zadrženém Švejkovi nebezpečného ruského špiona a přispět tak k pocitu vlastní důležitosti a případnému povýšení. Literární nadsázka parodující rakouského policejního úředníka může nicméně posloužit také jako ilustrace důležitého faktoru – velmi rozmanité kvalifikační a profesní úrovně úředníků. Role tohoto faktoru pochopitelně narůstá v mimořádných situacích, kdy se z důvodu kádrové nouze stávají pisateli zpráv nekvalifikované síly, což je příklad jak poválečného pohraničí, tak rychle se rozrůstající organizace komunistické StB. O bezprostředně poválečné realitě ledacos napoví např. pravopisná a stylistická úroveň řady dochovaných hlášení. Dosud existující sondy do socio-profesního či kvalifikačního profilu nižších složek StB pak ukazují, že představa komunistické tajné policie coby celoplošně sofistikovaně fungující zpravodajské organizace je realitě dosti vzdálena.[11]

V podmínkách totalitních systémů je autocenzura součástí výbavy nejen sledované společnosti, ale i těch, kteří se na sledování podílí. Těžko si představit například řadové příslušníky SD (Sicherheitsdienst) či StB, jak přiznávají svým nadřízeným, že důvěra obyvatel v systém a v jeho propagandu je zcela falešná a předstíraná. Místo přímého „vytěžování" informací o náladách obyvatel je proto metodologicky doporučováno spíše sledování reakcí na konkrétní události a opatření, a nepřímé vyvozování postojů z těchto reakcí.[12]

Manipulace reality, její přikrášlování nebo naopak zveličování a nafukování malicherných problémů, patří mezi nejčastěji zmiňované argumenty kritiků přímého

10 Viz ŠUSTEK, Vojtěch: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Svazek 2. Měsíční situační zprávy Josefa Pfitznera.* Scriptorium, Praha 2001. Josef Pfitzner (1901–1945) byl českoněmeckým historikem a profesorem pražské německé univerzity. V průběhu třicátých let let svázal svoji kariéru se sudetoněmeckým hnutím a nacismem a jako náměstek pražského primátora se v letech 1939–1945 aktivně podílel na nacistické okupační politice. V rámci poválečné retribuce byl shledán vinným, odsouzen k trestu smrti a popraven.

11 Viz ONDRA, Hubert: *Sonda do vývoje Státní bezpečnosti v Jihlavském kraji v letech 1948–1960.* Diplomová práce, Filozofická fakulta MU, Brno 2011; KRUPICA, Radim: *Státní bezpečnost na „velkém" okrese vyškovském v letech 1945–1960. Pohled do struktur nejnižšího článku komunistické tajné policie.* Diplomová práce, Filozofická fakulta MU, Brno 2013.

12 ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě,* s. 29.

využívání situačních hlášení pro analýzu nálad či postojů obyvatelstva. Na druhé straně nelze pominout, že rozsah, informační bohatství a celistvost některých souborů zpráv představují nejen velké lákadlo, ale – zejména v prostředí diktatur s omezenou svobodou projevu – také jedinou možnost, jak se poznání postojů obyvatel alespoň přiblížit.

Východiskem z metodologických problémů se může do značné míry stát dostatečná erudice. Komparací různých hlášení jsme schopni rozpoznat nejen navzájem se vyvracející či naopak potvrzující se tvrzení, ale také vyhodnotit zprávy, jejichž autoři prokazují smysl pro střízlivá hodnocení informací. Každý soubor situačních zpráv zaslouží vlastní kritickou pozornost a konfrontaci s jinými zdroji. Relevanci hlášení lze samozřejmě ověřovat také dalšími nástroji, jako třeba diskurzivně-analytickým filtrováním klišé, či celých diskurzivních strategií.

Situační zprávy v poválečném Československu a nálada obyvatel v pohraničí[13]

Situačních hlášení vznikala v poválečném Československu, tedy nejen v pohraničí, celá řada. Omezíme-li se na periodická hlášení, existovalo několik systémů, hierarchicky sestavovaných přehledů z jednotlivých míst a okresů, předávaných vyšším instancím. Po linii nově zaváděné státní správy to byla standardně měsíční hlášení, sestavovaná okresními národními výbory, resp. správními komisemi pro zemské národní výbory a ministerstvo vnitra.

Od velitelství jednotlivých stanic Sboru národní bezpečnosti (SNB), přes okresní velitelství byla sestavována hlášení pro zemská a hlavní velitelství SNB. Již od roku 1945 podobným způsobem prováděly zpravodajskou činnost vznikající struktury StB. Vlastním hierarchickým systémem hlášení disponovala také armáda, kde zvláštní pozornost zasluhují zprávy armádního obranného zpravodajství (OBZ).

Dále vznikala hlášení informačních ústředen ministerstva informací, svoji zpětnou vazbu z podřízených úrovní získávaly také úřady zodpovědné za osídlovací politiku (osídlovací úřad – oblastní osídlovací úřadovny), za regulaci trhu práce (ministerstvo práce a sociální péče, úřady ochrany práce), orgány školské zprávy a další.[14]

Zprávy pocházející z pohraničí měly pochopitelně poněkud specifický charakter. V prvních týdnech a měsících po skončení okupace se zaměřují především na obsazování území, přebírání a konstituování nové moci v oblastech s převahou

13 Všechny níže použité ukázky situačních hlášení, ať jde o vlastní transkripci z pramenů nebo ukázky převzaté z edic, jsou z důvodů plynulosti sazby zjednodušeně zformátovány, tzn., že nedodržují originální hranice odstavců. Vynechaná místa jsou označena.

14 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl I. Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici.* Nakladatelství Zdeněk Susa, Středokluky 2010, s. 280–282.

německého obyvatelstva. Pozornost je prakticky od začátku věnována také průběhu „čechizace" tohoto území, včetně záhy zahájené výměny obyvatelstva, coby její hlavní součásti.

Následující pokus o analýzu vybraných sdělení má za cíl pouze ilustrovat některé problémy a aspekty interpretací zpráv. K jejich důkladné analýze by bylo nutné seznámit se s širšími okolnostmi, například se zadáním, požadavky a konkrétními otázkami, na které jednotlivá hlášení musela odpovídat, což přesahuje rámec tohoto příspěvku.

Pokud jde o nálady obyvatelstva, je sledována nálada německy mluvících obyvatel i osídlenců, resp. jejich různých skupin. V přímém popisu postojů a nálad německého obyvatelstva zejména v roce 1945 převažují pozorování stísněnosti a nejistoty:

„[…] Nálada německého obyvatelstva, z obavy před evakuací, jest značně stísněná. Z tohoto důvodu snaží se velká část Němců docíliti příslušnosti v řadách sociální demokracie a komunistů. Činnost Němců resp. jejich chování jest nápadně pokorné, někde až podlízavé. […]"[15]

Nejčastěji je stísněná nálada německých obyvatel vysvětlována jednoduše strachem z odsunu: *„[…] Nálada obyvatelstva ve zdejším správním obvodě jest sklíčena pod dojmem připravovaného stěhování Němců. […]"*[16]

V menším měřítku se setkáváme s popisem drzého či vyzývavého chování Němců, spíše výjimečně jsou zaznamenávány údajné otevřené projevy odporu. V některých hlášeních se tyto základní protikladné polohy vzájemně nevylučují: *„[…] Chování Němců je trpné a pasivní, ale z jejich zarputilých a drzých pohledů je patrná jejich hluboká nenávist proti Čechům a utajovaný odpor proti konfiskaci jejich majetku. Z tohoto vyvěrá jistý nepříjemný pocit Čechů vzhledem k jejich osobní a majetkové bezpečnosti, který jest snad pochopitelný, nikoliv však odůvodněný. […]"*[17]

Nebo ještě konkrétněji: *„[…] U Němců vedle trvající nápadné úslužnosti, ochoty a neupřímné srdečnosti projevuje se místy smělost, vzpurnost a odvaha k sabotování voj. rozkazů. V Zahrádkách u České Lípy shluklo se v noci z 3. na 4. 7. t. r. něm. obyvatelstvo a odvážilo se reptati proti rozkazu o vysídlení. […]"*[18]

---

15 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl II. Svazek 1. Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun" a počátky odsídlování.* Nakladatelství Zdeněk Susa, Středokluky 2011. (Dokument č. 220D – 1945, 20. června, Chomutov – Zpráva Velitelství četnického oddělení v Chomutově pro Zemské četnické velitelství v Praze o situaci v okresech Chomutov, Kadaň, Podbořany, Přísečnice (Vejprty) a Žatec.

16 Tamtéž, dokument č. 393B – 1945, 31. srpna, Kaplice – Povšechná situační zpráva Okresní správní komise (OSK) v Kaplici pro ministerstvo vnitra.

17 Tamtéž, dokument č. 380E – 1945, 18. srpna, Plzeň – Situační hlášení Okresního dozorčího velitelství SNB v Plzni adresované Zemskému velitelství SNB v Praze.

18 Tamtéž, dokument č. 327D – 1945, 25. července, Praha. – Souhrn zpráv došlých do 24. července 1945, 17 hod. na Velitelství vojenské oblasti (VO) 1, 2. oddělení (výňatky).

Příklad souhrnného hlášení z různých regionů pak vypadá následovně: *„[…] Postoj Němců je různý. Někde jsou zdrženliví, jinde ustrašení, někde upjatí, ba dokonce i drzí. Tak tomu je zejména tam, kde najdou oporu u některých velitelů okupačních vojsk. Kolují mezi nimi zprávy o budoucí válce Západu proti Východu, že vše je dočasné a že se jejich situace po této válce zlepší, že je třeba jen vydržet a vyčkat. V Pošumaví se mluví o připojení k Bavorsku a o plebiscitu. K odmítavému postoji jsou Němci nabádáni tajnými vysílačkami.*

Z Karlových Varů se Němci bez jakéhokoliv nátlaku houfně stěhují do Německa, v žateckém koncentračním táboře se většina internovaných německých žen přihlásila k dobrovolnému vystěhování do Německa. Z Bíliny je hlášeno podlízavé chování Němců, snaží se mluvit česky, podávají si žádosti o přiznání čs. státního občanství a o uznání za Čechy. Jinde vstupují do komunistické strany v naději, že příslušníci této strany budou paušálně vyňati z opatření učiněných proti Němcům. Množí se sebevraždy, Česká Lípa 80 případů, Teplice-Šanov 100 a Bílina 20. Tento kaleidoskop zpráv svědčí o bezradnosti a zoufalství německého obyvatelstva, které v pravém slova smyslu ztratilo a ztrácí pevnou půdu pod nohama […]“[19]

Tato zpráva obsahuje již i určité pokusy o vysvětlení odlišnosti postojů německých obyvatel; bude jim věnována pozornost níže. Na tomto místě si všimneme jiného důležitého aspektu. Celkovou škálu hodnocení chování Němců oscilující mezi pokorou, strachem a podlézavostí na jedné a drzostí, vyzývavostí či zamýšleným odporem na druhé straně, je totiž možné vnímat jinak, než jako výsledek objektivního pozorování postojů a myšlení německých obyvatel. Troufám si tvrdit, že ty zůstávaly za popisovaným mlčením autorům zpráv nedostupné a v podstatě je ani nezajímaly. Poptávka nadřízených orgánů směřovala ke kontrole a prevenci případných rizik v podobě porušení disciplíny obyvatel. A zmiňované polohy jejich nálad a postojů v podstatě vyplývají z omezené nabídky, kterou poskytoval zcela dominující obraz Němce coby nepřítele, pro tuto chvíli poraženého, event. představujícího hrozbu do budoucna. Tento obraz je pro popis skutečných nálad a postojů determinující. Nesnaží se mezi německy mluvícími obyvateli diferencovat, ať už z hlediska sociálního, generačního či genderového statutu. Proto není divu, že z přímých popisů nálad a postojů se příliš informací nedovíme.

Příkladem takovéto determinace je i srpnové hlášení z Opavy, reagující zejména na požadavek informací o případných podzemních nepřátelských aktivitách Němců. *„[…] Mezi německým obyvatelstvem celého politického okresu není dosud pozorovati známek podvratného hnutí. […] Němci, kteří jsou mimo pracovní tábory, jsou skleslí a počínají si teprve teď uvědomovati důsledky vojenské porážky Německa. Na nějaký otevřený neb skrytý odpor se dosud vzhledem k jeho beznadějnosti nezmohli*

19 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II.*, dokument č. 270 – 1945, 5. července, Praha – Na Hlavním štábu ministerstva národní obrany, 2. oddělení, sestavený přehled zpráv došlých do 4. července.

a po dlouhou dobu ani nezmohou. […]“[20] Znamená to tedy, že nepřítel je poražen a na dlouho neschopen odporu, jehož obnovení je ovšem pouze otázkou času!

Pokud jde o reakce německých obyvatel na konkrétní události či situace, jsou výše citovaná hlášení dosti skoupá. Nad některými sděleními se nicméně můžeme zamýšlet. Především jakékoliv zmínky o různých aktivitách německých obyvatel (např. shora zmíněná snaha o „vstup“ do komunistické strany), pokud bychom je mohli potvrdit či ověřit, vypovídají o tom, že nejistá situace sama o sobě neznamenala, že by tito obyvatelé plošně zaujali pasivní roli a nesnažili se nacházet nejpříznivější východiska. Důležité jsou zejména zprávy informující o interakci německých obyvatel s příslušníky cizích armád či civilním obyvatelstvem. Naštěstí pro badatele v pozdějších obdobích poválečných let podobných podnětů k nepřímé interpretaci ve zprávách spíše přibývá.

Výše citované souhrnné hlášení není jediné, které samo upozorňuje na vliv, jaký má na postoje obyvatel tzv. šeptaná propaganda. Její sledování bylo také předmětem situačních zpráv: „*[…] Chování je hlavně ovlivňováno strachem z vyhoštění, proti němuž na některých místech působí šeptaná propaganda a ilegální letáky. V zajišťovacím táboře v Žatci utěšují se Němci, že je již brzy vysvobodí Angličané. Šuškalové byli vzati do vyšetřování. Ve Vysočanech (7 km s*[everně] *Žatce) zdráhali se dokonce Němci předati statky nár[odním] správcům. Ve vlaku Kladno – Rakovník prohlašoval dne 23. 6. t. r. nezjištěný muž v plně obsazeném voze, že Poláci již válčí proti SSSR, že se k nim připojí Američané, Angličané a Němci, kterých je na 5 milionů (zbytky Wehrmachtu, SS, SA a pod.). V Lounech byly vyvěšeny ilegální vyhlášky vyzývající Němce k trpělivosti. V Mostkách* [tehdejší okres Kaplice, pozn. aut.] *a v předměstí Dvora Králové n. L. byly nalezeny nálepky s nápisem ‚Smrt Čechům‘. V Mostku bylo po prohlídkách a vyšetřování několik Němců zastřeleno. Byly zde nalezeny též dvě přenosné vysílačky, které převzalo P[olicejní] V[elitelství] Hostinné. V Oldřichově (4 km s[everně] Duchcova) vyhrožoval anonym loyálnímu Němci, že mu zapálí hospodářství, neustane-li ve spolupráci s Čechy. Sabotáže vyskytují se ojediněle.*“

„*[…] Dne 21. 6. t. r. zapálil v Rokytnici (9 km s*[everně] Žamberka) *svou usedlost* Němec, který měl být vystěhován, a spáchal i s manželkou sebevraždu. […]“[21]

Fenomén označovaný v české policejní hantýrce zpravidla jako „šeptanda či šeptaná propaganda“ označuje různé neoficiální, nepodložené, divoké zprávy či fámy nejrůznějšího obsahu, samovolně se šířící mezi obyvatelstvem na různě velkém území a odrážející zpravidla očekávání svých nositelů a šiřitelů. Historická zkušenost nejen posledního století ukazuje, že tomuto druhu informovanosti se daří zejména

20 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II.*, dokument č. 363A – 1945, 7. srpna, Opava – Měsíční zpráva Úřadu národní bezpečnosti v Opavě pro ostravskou expozituru Moravskoslezského zemského národního výboru (ZNV) v Moravské Ostravě o politické a hospodářské situaci v opavském okrese.

21 Tamtéž, dokument č. 293 – 1945, 13. 7., Praha – Souhrn zpráv Velitelství VO1, 2. oddělení, došlých do 11. 7. 1945.

v dobách válek, revolucí a jiných pohnutých časech, kdy selhávají nebo jsou omezovány standardní typy zpravodajství. Šeptanda často slouží jako jejich nouzová alternativa.[22]

Stranou ponechme otázku úmyslného a cíleného šíření takových zpráv, na kterých se mohou podílet nepřátelské, ale i domácí zpravodajské struktury, i když důsledné posouzení a rozlišení jednotlivých případů z tohoto hlediska je nezbytnou podmínkou pro kritické uchopení zachycených šeptaných zpráv, coby odrazu postojů a nálad obyvatel. Bez něj nezbývá, než uvažovat o těchto zprávách pouze obecně jako o prvku, který tyto postoje a nálady spoluformoval.[23] Příliš důležitá přitom tedy není ani pravdivostní hodnota informací šířených prostřednictvím šeptandy, která kolísá případ od případu v rozmezí od čiré fantazie, až po pozoruhodně přesné předpovědi budoucích událostí. Obyvatelstvo Čech a Moravy se o tom mělo příležitost přesvědčit již v době první světové války či protektorátu.[24]

---

22 K roli šeptané propagandy v podmínkách nedemokratických režimů viz ZAVACKÁ, Marína: *Whispered Rumor as a Kind of Independent Political News Service in Slovakia in 1953: People and State Reacting on the Deaths of J. V. Stalin and Klement Gottwald.* In: Dušan KOVÁČ (ed.): Slovak contributions to the 19th International Congress of Historical Sciences. Veda, Bratislava 2000, s. 229–240; táž: „Ľudové spravodajstvo" ako reakcia na informačnú politiku slovenského štátu. In: Slovensko a druhá svetová vojna: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29.–31. mája 2000 organizovanej Vojenským historickým ústavom a Historickým ústavom SAV Bratislava. Vojenský historický ústav, Bratislava 2000, s. 296–299.

23 Už sám termín „šeptaná propaganda" užívaný oficiálně ve služebních písemnostech SNB napovídá, že zachycené zprávy byly takto bezpečnostními orgány posuzovány jako záměrně šířené nepřítelem a z tohoto důvodu sledovány. Pokusy o živelné ovlivňování obyvatelstva v dobách válečných konfliktů nebo revolucí navíc nebylo žádnou novinkou. Na případy otevřené agitace válčících vojsk ve válkách sedmnáctého a zejména osmnáctého století upozornil MAUR, Eduard: *Nepřátelská agitace mezi poddanými v Čechách za válek 17. a 18. století (se zvláštním zřetelem k válce o dědictví rakouské)*. In: KÁRNÍK, Zdeněk – ŠTAIF, Jiří (edd.): K novověkým sociálním dějinám Českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566–1848. Karolinum, Praha 1999, s. 125–165.

24 Z literatury je známý případ, kdy pod vlivem fámy odmítli rolníci v okolí Hranic na Moravě vykonávat zemědělské práce, protože přepokládali, že právě jejich pole budou rozdupána v rozhodující bitvě mezi Ruskem a Rakouskem. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Sv. 1. 1914.* Státní ústřední archiv, Praha 1993, Dokument č. 42; zde citováno podle HEUMOS, Peter: *„Kartofffeln her oder es gibt ein Revolution"*, s. 81.
Autor protektorátních dějin Detlef Brandes, který se snaží o odlišení mezi divokými zvěstmi („wilde Gerüchte") a cíleně, konkrétně odbojem šířenou propagandou („die Flüsterpropaganda"), zaznamenal některé bizarní fámy ovlivňující postoje i chování části obyvatel, jako očekávaný příjezd Edvarda Beneše a Stalina v červenci 1939 v Brně-Židencicích. Za odbojovou propagandu je v roce 1939 považováno rozšíření pověsti o budoucích povinných odvodech 30–40 % masa z domácích zabíjaček pro armádu, které vedlo k masovému vybíjení vepřů a ke skutečnému ohrožení zásobování masem. BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat, Teil I,* s. 79–80.

Role šeptandy při formování nálad a postojů nabývá na významu v případech, kdy se šeptané zprávy bezprostředně dotýkají nejisté budoucnosti skupiny obyvatel, mezi kterými se šíří, jak tomu bylo právě v případě mnohých zpráv o budoucím osudu československého pohraničí a jeho zejména německých obyvatel po skončení války. Toto prostředí nepochybně splňovalo také výše zmíněné podmínky komunikační nouze, vhodné pro úspěšný rozvoj a život šeptandy všeho druhu.

Ačkoli podle některých zpravodajských hlášení vycházel v pohraničí ještě těsně po skončení války ojediněle německý nebo dvojjazyčný tisk,[25] veškerá podobná aktivita byla brzy zlikvidována a zakázána na základě prezidentských dekretů a dalších zpravidla vládních či rezortních vyhlášek a nařízení.[26] Jedním z plošně uplatňovaných perzekučních opatření vůči německému obyvatelstvu bylo také zabavování radiopřijímačů. Němečtí obyvatelé je měli odevzdat na základě opakovaných výnosů ministerstva vnitra z června a srpna 1945.[27] Snad ještě větší vliv mělo omezování volného pohybu a komunikace Němců, které bránily normálnímu kontaktu mezi vzdálenějšími komunitami obyvatel.[28]

Odlišný vliv šeptandy na německé a české obyvatelstvo v pohraničí dobře ilustruje souhrnné vojenské hlášení z Moravy, i když současně tento rozdíl relativizuje. *„[…] Pokud se udržují v zahraničí zprávy a pověsti o možném nebo nutném konfliktu mezi spojenci a z toho vyplývající změně naší situace, lze říci, že lid na to nevěří. Věří však tomu Němci a také to rozšiřují, aby zneklidňovali naše obyvatelstvo. […]"*[29]

Konec války, chaotické přebírání moci v pohraničí, denní konfrontace obyvatel s pohledem na proudy uprchlíků z východu zanechávaly podstatnou část německého

25 Viz např. ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokumenty č. 129B – 1945, 18. června, Praha – Zápis o 31. schůzi první československé vlády Národní fronty (výňatek) a č. 261 – 1945, 2. června, Český Krumlov – Zpráva OSK v Českém Krumlově pro ministerstvo vnitra o dalším vývoji vztahů mezi československými úřady a americkými vojenskými orgány v regionu.

26 STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Praha 1993, s. 78–83, 426.

27 Tamtéž, *s.* 83, 426; viz též ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokument č. 197 – 1945, 18. června, Praha – Zápis o 31. schůzi první československé vlády Národní fronty (výňatek). Tomáš Staněk v této souvislosti sám na problematiku šeptandy upozorňuje a dokumentuje ji v poznámce několika příklady. Na řadě míst byly ovšem radiopřijímače zabavovány již předtím armádou nebo různými rabujícími skupinami. Srpnová nařízení se netýkala osob nepodléhajících dekretu o úpravě státního občanství z 2. 8. 1945. Nařízení bylo někdy uplatňováno se značným zpožděním. Konkrétně v politickém okrese Jáchymov se tak stalo vyhláškou okresní správní komise z 19. 10. 1945 s lhůtou provedení do 1. 11. 1945. Státní okresní archiv (SOkA) Karlovy Vary, fond (f.) Okresní národní výbor (ONV) Jáchymov 1945–1951, k. 1, inv. j. 56.

28 STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců*, s. 83.

29 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II*, dokument č. 327 – 1945, 25. července, Brno – Souhrnné hlášení č. 12 Velitelství VO3, 2. oddělení štábu, k událostem mezi 15. a 24. červencem (výňatky).

obyvatelstva československého pohraničí v nejistotě očekávání jejich dalších osudů. Převážná většina českého obyvatelstva v hodině porážky Německa zřejmě nepochybovala o obnovení československého státu v předmnichovských hranicích, avšak v očích německých obyvatel pohraničí bylo další státoprávní uspořádání sudetské župy a ostatních území, pro něž byla v roce 1938 z jejich pohledu získána svoboda, velkou neznámou; můžeme se však domnívat, že šlo o otevřenou otázku. Tato situace nahrávala šíření nejrůznějších odpovědí. Situace se do jisté míry obrátila. V době protektorátu to bylo české obyvatelstvo, v jehož prostředí nalézaly živnou půdu fámy o chystaném zřízení ruského protektorátu či o odtržení Moravy.[30]

Část německých obyvatel si na konci války představovala budoucnost na základě přibližného zachování pomnichovského statu quo. V jednom vojenském zpravodajském hlášení z 3. června 1945 se doslova uvádí: *„[…] část příslušníků německé národnosti vychází našim vojákům vstříc a doufá, že se situace vyřeší podle dohody s Henleinem z roku 1938. […]"*[31]

Pakliže k obyvatelstvu pronikly zprávy o chystaném vyhnání či odsunu, zdá se, že obava a jakási instinktivně obranná neochota vůbec si připustit alternativu ztráty domova, vedla k podvědomému i vědomému popírání této možnosti alespoň do doby, než v červenci a srpnu hromadné odsuny Němců skutečně začaly. Odpovídá tomu i vlna sebevražd, která kulminovala právě v době zahájení prvních hromadných odsunů.[32]

Není tedy divu, že odsun a změna hranic, tedy agenda, jejíž vývoj mohl očekávání a situaci německých obyvatel nejvýrazněji ovlivnit, se staly hlavním předmětem šeptané propagandy. Dokumentuje to celá řada hlášení: *„[…] V Chomutově se rozšiřuje zpráva, že Němci dostanou autonomii, vysídlení se vrátí zpět a bude jim vrácen, resp. nahrazen majetek. Značnou vinu na této šeptandě mají rak*[ouští]. *Němci, kterým byla ponechána radia. Stále ještě jsou hlášeny případy sebevražd z obavy před vysídlením. […]"*

„[…] Většinu něm. obyvatelstva přestal zajímati vývoj polit. událostí v zahraničí a jejich zájem je soustředěn pouze na vysídlování. […]"[33]

Prostřednictvím jednoho z citátů jsme již výše zmínili fámy kolující např. v Pošumaví o připojení části území k Bavorsku. S podobnými pověstmi se setkáváme i na jižní Moravě:

30 BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat,* s. 79–80.

31 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA), f. Ministerstvo národní obrany 1945, k. 28, čj. 136.

32 K vývoji počtu sebevražd viz STANĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945: Perzekuce tzv. Státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945.* Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1996, s. 51–52, *195.*

33 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokument č. 327D – 1945, 25. července, Praha – Souhrn zpráv došlých do 24. července 1945, 17 hod. na Velitelství VO1, 2. oddělení (výňatky).

„[…] Nálada obyvatelstva ve zdejším správním obvodě jest sklíčena pod dojmem připravovaného stěhování Němců a Němci stále, hlavně v sousedství Rakouska, chovají tajnou naději, že zdejší pohraničí připadne k Rakousku. […]"[34]

Někde jsou domnělí původci pověstí přímo označeni: *„[…] Stanice Novosedly hlásí znepokojivé zprávy o změně hranic ve prospěch Rakouska. Tyto zprávy zde počali šířiti jednotliví důstojníci ruské armády as 4 týdny před tím. Bylo zakročeno u velitele okresu a ten učinil tomu přítrž. Proti oněm důstojníkům zakročil. […]"*[35]

Vícerá svědectví nasvědčují, že v oblasti západních Čech, zejména v širší oblasti Karlovarska, se šířily různé verze zprávy o budoucím zvláštním uspořádání tohoto regionu. Objevovaly se například názory, že Američané mají zájem o území západočeského lázeňského trojúhelníku a přilehlých lázeňských lokalit. Území mělo být podle některých verzí odtrženo od Čech a získat samostatnost nebo speciální statut pod protektorátem západních spojenců, podle jiných mělo být připojeno k Bavorsku.[36]

„[…] Němci se chovají slušně a namnoze uctivě, ale je na nich vidět, že nepovažují věc pro sebe naprosto za ztracenu. Naopak posilováni tajnými vysílačkami i některými oficiálními cizími vysílači (Lucemburk), které tvrdí, že sudetská otázka není ještě rozřešena, věří pevně, že trojúhelník Mar. Lázně, K. Vary – Jáchymov (tzv. Bäderdreieck) bude z republiky vyrván a zůstane pod vojenskou vládou Američanů. Proto se dívají na české obyvatelstvo jen jako na nepohodlné hosty, doufajíce, že je co nevidět budou po starém způsobu vyprovázet. […]"[37]

Původ těchto pověstí lze vysledovat již před koncem války, kdy byly zachyceny zprávy o možném zřízení tzv. Nového Bavorska i o zvláštním statutu lázeňského trojúhelníku. Vyloučit nelze souvislost s posledními plány a nadějemi sudetského župního vedoucího Konrada Henleina.[38]

Tyto spekulace mohly být nepřímým ohlasem, ale možná naopak inspirací návrhu na zvláštní samosprávné uspořádání lázeňského regionu, který vypracoval a ústředním orgánům předložil šéf provizorní karlovarské správy, předseda tamního Českého národního výboru Stanislav Segmiler (jinde psán též jako Segmüller –

34 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokument č. 393B, 1945 – 31. srpna, Kaplice – Povšechná situační zpráva OSK v Kaplici pro ministerstvo vnitra.

35 Tamtéž, dokument č. 330B – 1945, 27. července, Mikulov – Situační zpráva Okresního velitelství SNB v Mikulově; nálada českého a německého obyvatelstva; organizační stav politických stran; reflexe nuceného vysídlování Němců; hospodářské a bezpečnostní poměry.

36 Viz např. hlášení oddílu Revoluční grady z 21. 6. 1945, VÚA-VHA, f. Revoluční garda, sg. 906/C III/ 2/141. Srov. též ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokumenty č. 194C, 309, 395.

37 Tamtéž, dokument č. 194C – 1945, 16. června, Praha – Zpráva o poměrech v okresech Falknov nad Ohří (dnes Sokolov), Loket, Karlovy Vary, Kraslice, Cheb a Aš od jistého dr. Kořínka poslaná osidlovací komisi ZNV v Praze.

38 Srov. GEBEL, Ralf: *„Heim ins Reich." Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945).* Oldenbourg, München 1999, s. 354–359.

pozn. aut.) k posouzení ústředním orgánům, kde se tato iniciativa nesetkala s příliš velkým pochopením.[39]

Představy o úpravách hranic měly v řadách českého obyvatelstva svoji analogii v očekáváních a především požadavcích územních zisků.[40] Obojí však vyplývalo z vlekoucích se jednání spojenců o mírovém uspořádání Evropy, které předznamenávalo počínající studenou válku. Očekávání roztržky mezi někdejšími spojenci mělo mezi obyvatelstvem Sudet podle všeho skutečně velkou odezvu, jak dokumentují některé z výše či níže citovaných pasáží situačních zpráv. Jestliže spekulace o rozdělení osvobozených území či o jednostranném uznání mnichovských hranic západními spojenci se objevovaly zejména před konferencí vPostupimi, později se tajné naděje německého obyvatelstva upínaly k možnosti vzniku válečného konfliktu mezi USA a Sovětským Svazem. Postupimský souhlas spojenců s odsunem patrně těmito nadějemi těžce otřásl, což ale na další rozvoj šeptané propagandy a ovlivňování postojů obyvatel nemuselo mít zásadní a trvalý vliv. Jak ukazuje protektorátní analogie, českými nadějemi na brzký konec okupace v roce 1939 zcela neotřásl ani podpis paktu Molotov–Ribbentrop, který byl optimisticky vnímán jako „šikovná sovětská finta".[41]

Komplexně se ohlasu politických jednání na německé obyvatelstvo věnuje např. jedna ze zpráv okresu Jeseník:

„Nálada německého obyvatelstva se velmi mění podle sledu politických událostí a místních opatření. Velká naděje je kladena do zásahu Anglie resp. Ameriky do pom[ěrů] našich Němc[ů] v jejich prospěch. Zdejší Němci v jádru věří, že zde přese všechno z[ů]stanou. V každé maličkosti se hledá potvrzení této naděje. Takové potvrzení zlepšení situace Němc[ů] ve zdejším obvodu bylo viděno v poslední době i v proponované návštěvě amerických žurnalist[ů] ve Frývaldově [dnes Jeseník], *která se však konečně neuskutečnila. Zprávy o takových okolnostech se velmi rychle šeptanou propagandou šíří.*

Kladně jsou hodnoceny i zjevy odporu s [z]německé strany, náznaky činnosti Wehrwolfu apod. Německé obyvatelstvo je i nadále solidární a případy poctivého udávání provinilých Němc[ů] bez osobních zájmů udavatel[e] jsou velmi řídké a to i v řadách německých komunist[ů], u nichž je tato solidarita větší než ideové přesvědčení.

39 Viz vojenské hlášení, VHA, f. MNO 1945, k. 28, čj. 136; ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokument č. 107 – 1945, 31. května, Karlovy Vary. – Důvěrný úřední záznam škpt. Valtra, velitele uniformované policie v Karlových Varech, o situaci ve městě, pozn. č. 3; TOMS, Jaroslav: *Karlovarsko na cestě k únoru 1948. Úvod do problematiky dějin této oblasti v letech 1945–1948*. In: K dějinám Karlovarska. II. díl historického sborníku „Vám, kteří přicházíte". Karlovy Vary 1968, s. 90; AUGUSTIN, Milan: *Konec 2. světové války v Karlových Varech. Pokus o rekonstrukci*. Úřad města Karlovy Vary a SOkA Karlovy Vary, 1995.

40 Srov. DVOŘÁK, Tomáš: *„Teď nebo nikdy." Plány a představy o úpravách jihomoravské hranice po skončení II. světové války.* In: XXX. mikulovské sympozium 22.–23. října 2008. Hranice na jižní Moravě a její obrana od doby římské. Moravský zemský archiv – Státní okresní archiv v Mikulově – Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2010, s. 357–367.

41 Viz BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat,* s. 80.

Po postupimské konfer[e]nci bylo možno pozorovati hloučkování se Němců, jehož příčinou bylo pravděpodobně referování Němc[ů], kteří znají česky a mohou tedy čísti české noviny. Němci jsou přesvědčeni, že opatření proti nim jsou nespravedlivá a snaží se je obejíti. O tom svědčí číslo 1 600 podaných žádostí o vyn[ě]tí z opatření proti Němc[ů]m, o v[y]stavení osvědčení pro státní občanství apod. a hon po potvrzeních rakouského zplnomocněnce o uznání rakouské státní příslušnosti. V několi[ka] případech bylo zjištěno, že se Němci staví i do odbojné pózy a reptají veřejně. Takové případy jsou radikálně potlačovány."[42]

Naděje německých obyvatel vkládané do vynálezu atomové bomby zachytilo příznačně hlášení z Jáchymova, kde se měla brzy začít těžit surovina pro sovětský atomový program. Tehdejší tři šachty uranových dolů obsadila sovětská armáda měsíc po explozích amerických pum nad japonskými městy. Podle tajných vojenských hlášení prý místní Němci doufali, že díky vynálezu atomové bomby dojde ke konfliktu mezi spojenci, a tím i ke zlepšení situace „Německa a Němců". Zprávám o vynálezu atomové bomby v Sovětském svazu Němci podle hlášení nevěřili a považovali je za výhružku: „*[…] České obyvatelstvo však pevně věří, […]*", konstatuje optimisticky autor hlášení a dokumentuje tak odlišné zahraničně politické preference obou skupin obyvatel.[43]

Zatímco veřejnému diskurzu dominovala komunistická propaganda zdůrazňující, že probíhající odsun Němců je především zásluhou Sovětů, resp. osvobozenecké sovětské armády, a kritizující „humánnější a benevolentnější" přístup armády americké, na nejnižší úrovni vypadala realita, včetně postojů obyvatel, poněkud barevněji. Například o chystaném obsazení jáchymovských šachet ruskými oddíly věděli podle citovaných hlášení místní Němci dříve než české bezpečnostní orgány, a to od sovětských vojáků.[44]

Veřejné mínění, které americkým vojákům přisuzovalo roli „ochránců Němců", do značné míry korespondovalo s obrazem, který předkládala právě situační hlášení bezpečnostních orgánů pobouřených zejména kompetenčními spory, které s americkou armádou vedly. Tato hlášení, která pochopitelně nebyla nezaujatá, nám nicméně mimoděk podávají doklad o tom, že na americké straně demarkační linie se německé obyvatelstvo nacházelo v prostředí charakterizovaném menším rozsahem informačních bariér umožňujícím větší míru interakce s okolím, a poskytujícím širší prostor pro zaujímání různých postojů, očekávání a životních strategií.

42 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokument č. 386D – 1945, 23. srpna, Frývaldov (dnes Jeseník) – Měsíční zpráva Úřadu národní bezpečnosti ve Frývaldově o politické situaci zaslaná expozituře ZNV v Moravské Ostravě.

43 K obsazení tří jáchymovských dolů Rudou armádou došlo 11. 9. 1945. Srov. hlášení v VÚA – VHA, f. MNO 1945, čj. 1500, 2224, 13880. K postojům německého obyvatelstva viz Zprávy o politické situaci za období srpen–září a říjen–listopad 1945, SOkA Karlovy Vary, f. ONV Jáchymov 1945–1950, k. 9, inv. j. 62, Tajné spisy 1945–1950.

44 Viz VÚA – VHA, f. MNO 1945, čj. 2224.

„[…] Němci plně cítí podporu, kterou jim Američané svým postojem k representantům naší vládní a vojenské moci poskytují. V Chebu například chodí něm. důstojníci stále ještě se všemi distinkcemi a vyznamenáními. […]“[45]

Příznačné je především navazování vztahů mezi vojáky a německými ženami a dívkami: *„[…] Němci jdou pro každý sebemenší zákrok českých orgán[ů] si stěžovat k americkým důstojníkům, kteří je vyslyší a zakročují proti Čechům. Veliký vliv na tyto poměry má také styk amerických důstojníků a vojínů s německými děvčaty, která jsou ve všech směrech poddajná, ale dovedou pak situace využít ke štvaní Američanů proti Čechům. Oficielně je sice v americké armádě tento styk zakázán, ale byl jsem osobně svědkem, jak američtí důstojníci vozí Němky na výlety ve služebních vozech. […]“*[46]

Na území obsazeném sovětským vojskem se v tomto ohledu situace příliš nelišila, jiný je pouze způsob referování a celková dikce situačních zpráv, neboť kritika Rudé armády jako celku se postupně dostává do souboru veřejných tabu.[47] Stížnosti na chování příslušníků Rudé armády (RA) se například v létě a na podzim staly součástí všech policejních hlášení z již zmíněného jáchymovského okresu a častým předmětem jednání místních správních orgánů.[48] Situace byla obdobná také v ostatních regionech.[49] Zpráva jáchymovské okresní správní komise ze 4. října 1945 adresovaná Zemskému národnímu výboru v Praze upozorňuje na rozšířené „důvěrné“ vztahy mezi ruskými vojáky a některými Němkami. Z transportů Němců do vnitrozemí si údajně sovětští vojáci vybírali mladé Němky jako milenky. Dále prý stříleli v hostincích a ohrožovali české obyvatelstvo.[50] Tento ambivalentní vztah mezi Čechy a Rusy na jedné straně, a mezi Rusy a Němci na straně druhé, podrobně ilustrují zprávy o politické situaci na podzim roku 1945, zasílané ministerstvu vnitra a zemským národním výborům. Nálada českého obyvatelstva je podle jejich výpovědí charakterizována určitým roztrpčením nad jednáním příslušníků Rudé armády. Ti údajně odnímají osídlencům potraviny, dopouštějí se dokonce násilí vůči národním správcům a nadržují Němcům, kteří je proti Čechům popuzují. Objevuje se dokonce obvinění, podle kterého rudoarmějci rozdělují Němcům maso vynucené na osídlencích.

45 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokument č. 194C – 1945, 16. června, Praha – Zpráva o poměrech v okresech Falknov nad Ohří, Loket, Karlovy Vary, Kraslice, Cheb a Aš od jistého dr. Kořínka poslaná osídlovací komisi ZNV v Praze.

46 Tamtéž 196A, 1945, 17. června – Karlovy Vary – Zpráva Velitelství četnického oddělení v Karlových Varech pro Zemské četnické velitelství v Praze o situaci v minulých týdnech.

47 Viz BRENNER, Christiane: *„Zwischen Ost und West.“ Tschechische politische Diskurse 1945–1948.* Oldenbourg, München 2009, s. 454.

48 Situační zpráva OV SNB pro období 9.–16. srpna například hlásí zajištěnou bezpečnost, ale poruchy v činnosti Rudé armády. Viz SOkA Karlovy Vary, f. ONV Jáchymov 1945–1950, k. 9, sign. 62, Tajné spisy 1945–1950; dále např. Zápis ze schůze OSK Jáchymov z 15. 8. 1945 viz tamtéž, inv. j. 1, Zápisy ze schůzí OSK 1945.

49 Ke stížnostem na příslušníky Rudé armády viz např. ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokumenty č. 75, 82, 379B, 380.

50 Viz SOkA Karlovy Vary, f. ONV Jáchymov, k. 1, inv. j. 56, Presidiální spisy 1945.

Obyvatelé na Jáchymovsku prý nechápou, proč nejsou uranové doly střeženy československou armádou.[51] Rozpor mezi obecným veřejným míněním a lokální zkušeností je zde patrný. Roztrpčení z chování sovětských vojáků však nemuselo v postojích a očekáváních českých osídlenců automaticky znamenat pochybnosti o pravdivosti pověsti o vynálezu sovětské atomové bomby a revizi kladného vztahu k Sovětskému svazu.

Nálada a postoje novoosídlenců (na rozdíl od Němců) se mohly opírat o tisk a ničím neomezované standardní komunikační kanály. Přesto lidé nebyli, jak jsme již naznačili, zcela imunní vůči různým spekulacím a pochybám. Tím spíše to platilo o méně vzdělaných vrstvách, které nakonec v pohraničí dominovaly, a o specifických skupinách reemigrantů či osídlenců ze Slovenska. Neznámé prostředí, nestabilizované poměry, přítomnost německého obyvatelstva či cizích armád jistě nepřispívaly důvěře v trvalost projektu odsunu a osidlování.

Bezvýsledná mírová jednání, která byla zdrojem německých nadějí, znamenala pro osídlence spíše obavy: *„[…] Občanstvo sleduje v tisku a dosti se zajímá o schůzku a jednání čtyř zahraničních ministrů v Moskvě. Celková nálada obyvatelstva je sice uspokojivá, až na některé jedince, kteří nedůvěřují, že tyto mocnosti se dohodnou a projevuje se u nich nedůvěra v osídlování. […]"*[52]

Je pochopitelné, že tyto pochyby či obavy se ventilovaly další radikalizací postojů právě vůči německým obyvatelům. Poměrně komplexně to ilustruje následující hlášení z Frývaldova (dnes Jeseník) ze srpna 1945: *„[…] Nálada českého obyvatelstva je navenek klidná. Obyvatelstvo sleduje vývoj politických událostí a hodnotí výhody a nevýhody, plynoucí z nich pro pohraničí ve vztahu k jejich vlastní existenci. Zastavení transferu Němc[ů] po postupimské konferenci vzbuzuje podezřívání, že postupem času budou Němc[ů]m dělány další a další ústupky. Toto podezření p[ů]sobí částečně také nepříznivě na vnitřní kolonizaci u těch kolonist[ů], kteří došli k závěru, že vzhledem k mezinárodní situaci není jejich existence v pohraničí ještě dosti jistá. Pramenem určité nespokojenosti je dále řešení bytové otázky. Množí se hlasy, které se projevily již také několikrát v místním tisku, že bytoví referenti místní a okresní správní komise nejsou na výši. Jsou vyslovovány stížnosti, že ti, kdož postupují při hledání bytu legální cestou, t. j. podají si žádost a vyčkávají přidělení, musí na přidělení bytu čekati i několik měsíců, zatím co mnozí jiní v d[ů]sledku osobních nebo politických konexí dostanou byt již krátce po svém příjezdu. Je projevována nespokojenost s tím, že je kontrolováno, zda byt[y] Čech[ů] vyhovují rozsahem počtu je obývající[ch] osob a že v některých případech již byli Češi po dání krátké lhůty z bytu vyhozeni, zatím co dosti veliký počet Němc[ů] dosud bydlí i v přepychových a nadměrně velikých bytech. […]"*

„[…] K zákonným a administrativním opatřením proti Němcům zaujímá české obyvatelstvo postoj v zásadě neschvalující. Všeobecně panuje názor, že se s Němci

51 Srov. Situační zpráva pro období 9.–16. 8. 1945 a Zpráva o politické situaci za srpen v SOkA Karlovy Vary, f. ONV Jáchymov 1945–1950, k. 9, inv. j. 62, Tajné spisy 1945–1950.

52 Viz Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. 304 – Různé bezpečnostní spisy po roce 1945, k. 169, sv. 1, Zpravodajské hlášení Okresního velitelství SNB Horšovský Týn z 14. 4. 1947.

dosud zachází příliš mírně a je žádáno jejich naprosté odstranění, alespoň z pohraničí, kde jsou nebezpečným živlem a stálou pohrůžkou."[53]

Strach a obavy tedy nemělo pouze německé obyvatelstvo. Novoosídlenci jim čelili také, a to například v souvislosti s honem na tzv. Werwolf a podobné podzemní organizace. Jejich nebezpečí bylo v létě 1945 umocňováno přítomností různých těžko identifikovatelných ozbrojenců na území republiky, včetně prozápadních polských vojáků, hledajících cestu do exilu a označovaných s oblibou za vlasovce.[54]

Přízrak „vlkodlaků" strašil české obyvatelstvo ještě v roce 1946. Podle zpravodajského hlášení, pocházejícího opět z Jáchymovska, se v opuštěných (tedy vysídlených) vesnicích s mizivým osídlením opakovaně střílelo po českých obyvatelích. Nakonec bylo zjištěno, že celý rozruch způsobil ze strachu, který vyvolával život v jinak zcela prázdné lokalitě, jediný český obyvatel. Ve snaze přimět správní a bezpečnostní orgány k ostraze a hustějšímu osídlení těchto vesnic, střílel za osamělých nocí po okolí do vzduchu a sám pak šířil zprávy o různých incidentech s údajnými „werwolfy".[55] Jedná se o případ střízlivého přístupu bezpečnostního orgánu ke skutečnosti, korunovaného nakonec odhalením. Lze ovšem předpokládat, že v létě 1945, kdy byla po hlášeních o „werwolfech" ze strany ústředních orgánů přímá poptávka, řada úředníků sestavujících hlášení nebyla podobně střízlivého přístupu schopna a ve snaze poptávce vyhovět a získat zásluhy vyhledávala každý náznak či neověřenou zmínku.

Vraťme se k otázce odsunu a postojů německých obyvatel, resp. k vývoji jejich očekávání v pozdějších obdobích. Již ke konci roku 1945 se tzv. šeptanda projevovala také v opačném smyslu, než jsme doposud ukázali. Objevují se zprávy, které dokumentují případy naprosté ztráty iluzí o setrvání Němců na území Československa. Okresní velitelství SNB v Jáchymově v pravidelném hlášení o šeptané propagandě z 15. prosince 1945 informuje, že se v obvodu stanic v Českém Viesentálu (dnes Loučná) a v Božím Daru vyskytly pověsti o tom, že do odsunu půjdou všichni Němci bez ohledu na politickou minulost, včetně antifašistů. V důsledku těchto „informací" prý němečtí obyvatelé dobrovolně utíkají a přenášejí cennosti a majetky přes přilehlou hranici do Saska. Jen v Božím Daru šlo prý o šest případů útěku celých rodin.[56] Hlášení kriticky připouští, že tato zpráva mohla být rozšířena některými Čechy v zájmu urychlení odsunu a uvolnění nemovitostí. Vzhledem k malému zájmu

53 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* dokument č. 386D – 1945, 23. srpna, Frývaldov (dnes Jeseník) – Měsíční zpráva Úřadu národní bezpečnosti ve Frývaldově o politické situaci zaslaná expozituře ZNV v Moravské Ostravě.

54 Srov. tamtéž, dokument č. 293, 327D, 371B. Možnost, že hon na „werwolfy" byl organizovanou propagandistickou akcí a že v jejím rámci byly záměrně šířeny poplašné zprávy, ponechme stranou; srov. k tomu např. STANĚK, Tomáš *Perzekuce 1945,* s. 94–95, 131–132, 139–140.

55 Srov. Zpravodajské hlášení VS SNB Jáchymov z 19. 10. 1946, SOkA Karlovy Vary, f. ONV Jáchymov 1945–1950, k. 9, inv. j. 62, Tajné spisy 1945–1950.

56 Tamtéž.

o osídlování tohoto regionu však mohla stejně tak souviset s realitou již provedených odsunů, kam byli prokazatelně někteří aktivní antifašisté zařazeni.

V roce 1946 se každodenně a masově probíhající organizovaný odsun stal tvrdou realitou, která pochopitelně oslabila naděje vkládané německými obyvateli do očekávaných jednání mezi spojenci a případných úprav hranic. Nikoliv však úplně. I v této realitě považovali mnozí vyhnanci svůj odsun pouze za dočasné opatření. Opět na Jáchymovsku, tentokrát v obvodu Velitelství stanice SNB v Merklíně, vzbudil pozornost případ, kdy si někteří Němci pořizovali výpisy z pozemkových knih a soupisy majetku mrtvého i živého inventáře, opatřené podpisy dvou svědků a razítkem farního úřadu v Ostrově.[57]

Obyvatelstvo, které v pohraničí po skončení hromadného odsunu na podzim 1946 zbylo, se ocitlo opět ve velmi nejisté situaci mezi perspektivou dodatečného odsunu za hranice – přesunem do vnitrozemí – či setrváním v místě bydliště. Pocit etnické a společenské izolace přispíval k tomu, že odsun se pro podstatnou část těchto lidí stal preferovanou variantou. Hlášení však zaznamenávají různé úvahy o budoucí celkové revizi odsunu a eventuálním návratu všech vysídlených zpět do Československa.

Pokud jde o bezpečnostní složky, je prokazatelné, že samy dávaly před asimilací a postupnou normalizací zbývajícího německého obyvatelstva přednost jeho vysídlení z pohraničí. Vyplývalo to již ze samotné represivní povahy policejních složek státu, zároveň v nich dominantní vliv držela prostřednictvím vedení rezortu i většiny velitelských míst komunistická strana. KSČ učinila z dokončení tzv. očisty pohraničí v roce 1947 integrální součást mohutné politické kampaně před volbami plánovanými na jaro roku 1948.[58]

Požadavky na provedení této očisty, artikulované autory zpráv přímo nebo vkládané do úst osídlencům, musíme vidět právě v tomto světle, byť nelze pominout fakt, že obava z přítomnosti německých obyvatel a pochybnosti o dokončení či trvalosti odsunu vykazují v poválečných zprávách jistou kontinuitu. Skutečný postoj a nálada českých obyvatel však byla probíhající komunistickou kampaní do značné míry naprogramována.

Na očekávání a náladu německých obyvatel měl vliv také poštovní styk s příbuznými či sousedy, kteří již byli odsunuti a nacházeli se rovněž pod vlivem nejednoduché existenční a také informační situace v poválečném Německu. Tato korespondence byla československými bezpečnostními orgány sledována a zjištění se stala součástí situačních hlášení:

„[…] V poslední době dochází těmto Němcům dosti početná korespondence od odsunutých Němců, kteří ve svých dopisech stále jen doufají v brzké shledání. […]“

57 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (edd.): *Vysídlení Němců, Díl II,* k. 2, inv. j. 57, Presidiální spisy 1946.

58 Této problematice se věnuje DVOŘÁK, Tomáš: V*nitřní odsun 1947–1953: závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa.* Matice moravská, Brno 2012.

„[…] U Němců jest nálada stísněná, netrpělivě očekávají, co s nimi bude, zda dojde k odsunu či nikoliv.[…]"

„[…] Z pošty odsunutých Němců, docházející Němcům dosud u nás bydlícím vysvítá, že v Německu jest citelná bída. Němci jsou s tamními poměry nespokojeni a nedočkavě očekávají konce mírových jednání v Moskvě doufajíce, že výsledek těchto bude jejich návrat do ČSR. […]"

Dopisy obsahovaly i řadu „zaručených" zpráv, že k dalším odsunům už nebude docházet a že vysídlenci se v brzké době vrátí domů. Některé zvěsti obsahovaly konkrétní termíny návratu. Dopisy reflektovaly také materiálně svízelnou situaci v okupačních zónách Německa a stížnosti na nedobré vztahy se starousedlým obyvatelstvem, které vyhnance nevítalo s otevřenou náručí. Ukazují i na kulturní rozdíly mezi nimi, například ve formě či intenzitě náboženského života. Tato nepříznivá situace byla nepochybně živnou půdou pro zvěsti vyjadřující naděje a desiderata vyhnanců, kteří stáli teprve na samém prahu své integrace do německé společnosti.[59]

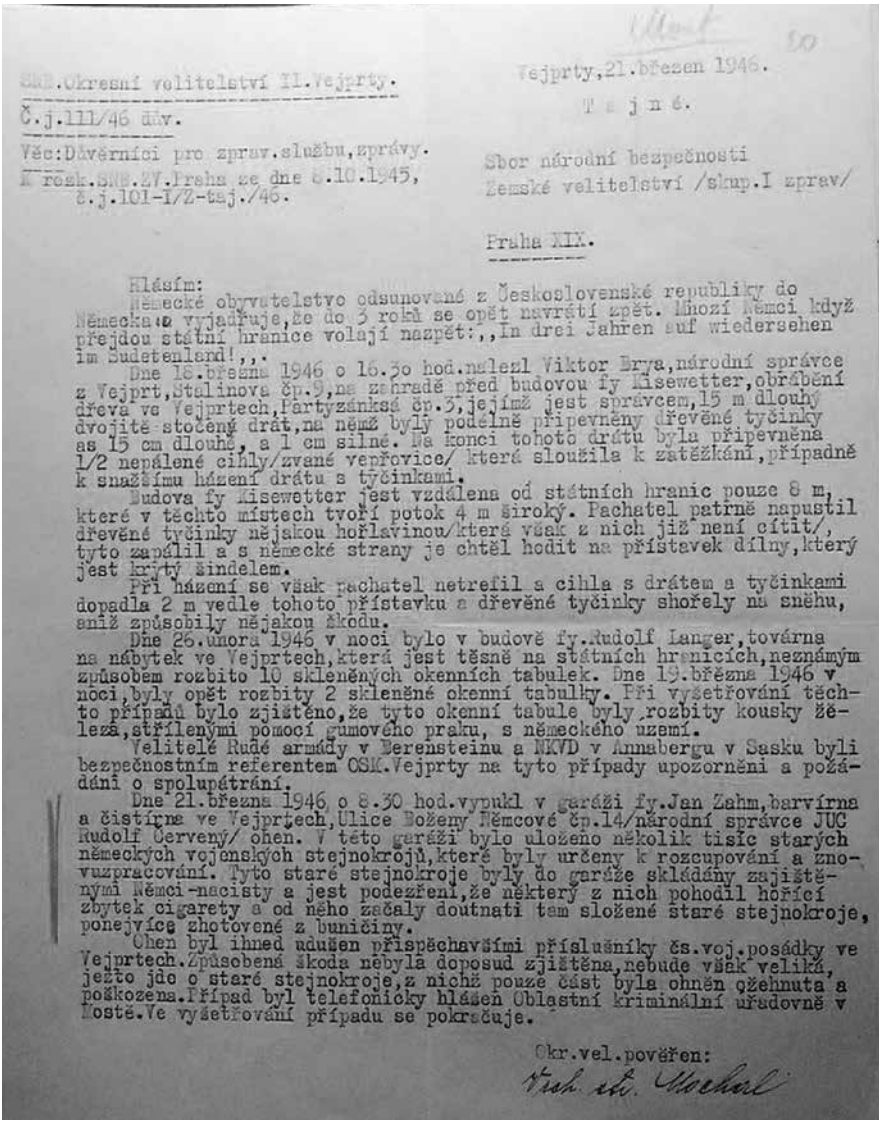
Teprve definitivní roztržka mezi spojenci a Sovětským svazem a začlenění Československa do východního bloku zemí s nastolenou vládou komunistů zřejmě přinesly definitivní rozchod většiny odsunutých německých obyvatel s myšlenkou revize statu quo v dohledné době. Pro dosud neodsunuté Němce se naopak vysídlení za železnou oponu stalo preferovanou, často ovšem již nenaplněnou volbou. Navzdory oficiálně revidované a proklamované změně národnostní politiky v padesátých letech zůstávali českoslovenští Němci potenciálními nepřáteli státu a jejich postoje se těšily zvláštnímu zájmu StB. Pokud se výstupy takového sledování německých obyvatel v Archivu bezpečnostních složek dochovaly, například v podobě konkrétních hlášení a zpráv, čekají na své systematické zpracování.[60]

Předchozí krátká sonda do světa některých poválečných situačních zpráv je velmi selektivní. Jejím jediným cílem je poukázat na problémy a možnosti spojené s výzkumem tohoto typu pramene. Je při tom zřejmé, že klíčem k úspěšné snaze o kritické porozumění situačním zprávám je naopak neselektivní přístup a jejich studium v mnohosti. Hlavní výpovědní hodnotu má tento typ pramene při studiu motivací či diskurzních praktik samotných původců těchto zpráv, ale při obezřetném zacházení, které se nemůže omezovat na pouhé přebírání přímo zaznamenaných informací, mohou situační zprávy zprostředkovat i mnoho důležitých poznatků o realitě,

59 Srov. ABS, f. 304 – Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 k. 169, sv. 1, Zpravodajské hlášení Okresního velitelství SNB Horšovský Týn z 14. 4. 1947; tamtéž, k. 177, sv. 2, Situační přehled k rozkazu SNB útvaru 9600, čj. IIa-22 taj./47-7 ze dne 17. 6. 1947. Dále viz různá zpravodajská hlášení SNB ve Vejprtech z let 1947–1948, Tamtéž, k. 194, sv. 7 nebo zpravodajská hlášení SNB v Nejdku, např. k. 180, sv. 5. (Za poskytnutí některých z těchto dokumentů ze sbírky podkladů k přípravě dalších svazků edice *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951* děkuji Adrianovi von Arburg.)

60 Viz např. náhodně objevený materiál v ABS, f. B 1_11 – Okresní oddělení ministerstva vnitra Příbram, inv. j. 2, Materiály ke zpravodajskému rozpracování Němců z let 1947–1959.

ke které se vyjadřují. Hodnota a charakter situačních zpráv jsou velmi variabilní. Na jedné straně v nich můžeme sledovat silný sklon k paušalizaci, odpovídající šablonám v politickém a veřejném diskurzu, na druhé straně mohou zprávy pomoci doplnit obraz každodenního života v těžkých podmínkách poválečného pohraničí, včetně vzájemné interakce segregovaných skupin obyvatel.

Okresní velitelství II.Vejprty.

Č.j.111/46 dův.

Věc:Důvěrníci pro zprav.službu,zprávy.
K rozk.SNB.ZV.Praha ze dne 8.10.1945,
č.j.101-I/2-taj./46.

Vejprty,21.březen 1946.

T a j n é.

Sbor národní bezpečnosti
Zemské velitelství /skup.I zprav/

Praha XIX.

Hlásím:
Německé obyvatelstvo odsunované z Československé republiky do Německa se vyjadřuje,že do 3 roků se opět navrátí zpět. Mnozí Němci když přejdou státní hranice volají nazpět:,,In drei Jahren auf wiedersehen im Sudetenland!,,.

Dne 18.března 1946 o 16.30 hod.nalezl Viktor Brya,národní správce z Vejprt,Stalinova čp.9,na zahradě před budovou fy Kisewetter,obrábění dřeva ve Vejprtech,Partyzánská čp.3,jejímž jest správcem,15 m dlouhý dvojitě stočený drát,na němž byly podélně připevněny dřevěné tyčinky as 15 cm dlouhé, a 1 cm silné. Na konci tohoto drátu byla připevněna 1/2 nepálené cihly/zvané vepřovice/ která sloužila k zatěžkání,případně k snažšímu házení drátu s tyčinkami.

Budova fy Kisewetter jest vzdálena od státních hranic pouze 8 m, které v těchto místech tvoří potok 4 m široký. Pachatel patrně napustil dřevěné tyčinky nějakou hořlavinou/která však z nich již není cítit/, tyto zapálil a s německé strany je chtěl hodit na přístavek dílny,který jest krytý šindelem.

Při házení se však pachatel netrefil a cihla s drátem a tyčinkami dopadla 2 m vedle tohoto přístavku a dřevěné tyčinky shořely na sněhu, aniž způsobily nějakou škodu.

Dne 26.února 1946 v noci bylo v budově fy.Rudolf Langer,továrna na nábytek ve Vejprtech,která jest těsně na státních hranicích,neznámým způsobem rozbito 10 skleněných okenních tabulek. Dne 19.března 1946 v noci,byly opět rozbity 2 skleněné okenní tabulky. Při vyšetřování těchto případů bylo zjištěno,že tyto okenní tabule byly rozbity kousky železa,střílenými pomocí gumového praku, s německého území.

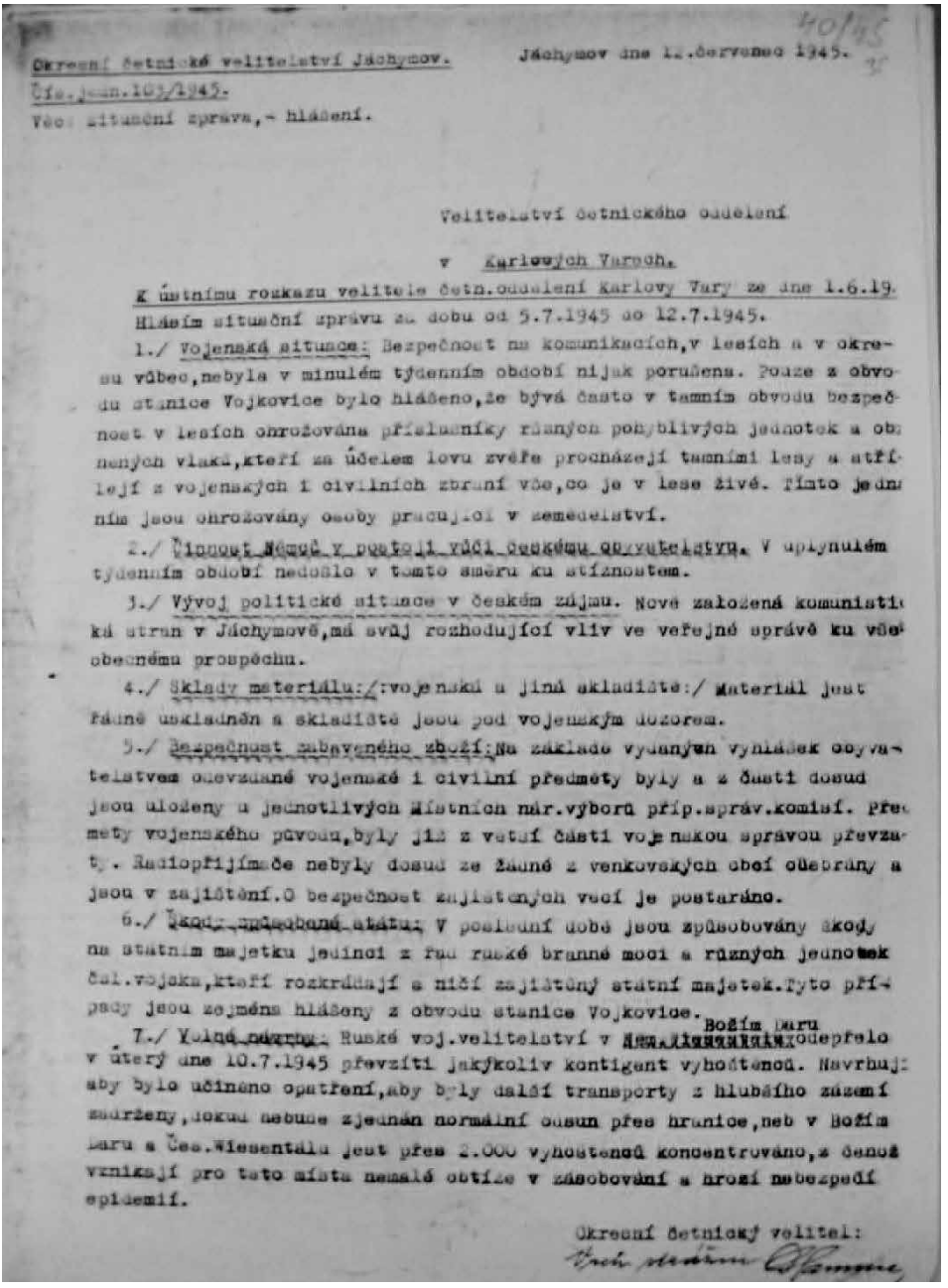
Velitelé Rudé armády v Berensteinu a NKVD v Annabergu v Sasku byli bezpečnostním referentem OSK.Vejprty na tyto případy upozorněni a požádání o spolupátrání.

Dne 21.března 1946 o 8.30 hod.vypukl v garáži fy.Jan Zahm,barvírna a čistírna ve Vejprtech,Ulice Boženy Němcové čp.14/národní správce JUC Rudolf Červený/ oheň. V této garáži bylo uloženo několik tisíc starých německých vojenských stejnokrojů,které byly určeny k rozcupování a znovuzpracování. Tyto staré stejnokroje byly do garáže skládány zajištěnými Němci-nacisty a jest podezření,že některý z nich pohodil hořící zbytek cigarety a od něho začaly doutnati tam složené staré stejnokroje, ponejvíce zhotovené z buničiny.

Oheň byl ihned udušen přispěchavšími příslušníky čs.voj.posádky ve Vejprtech.Způsobená škoda nebyla doposud zjištěna,nebude však veliká, ježto jde o staré stejnokroje,z nichž pouze část byla ohněm ožehnuta a poškozena.Případ byl telefonicky hlášen Oblastní kriminální úřadovně v Kostě.Ve vyšetřování případu se pokračuje.

Okr.vel.pověřen:
Vrch. stř. Mocharl

Ukázka situační zprávy Okresního velitelství SNB ve Vejprtech z roku 1946.
SoA Chomutov se sídlem v Kadani, f. Okresní národní výbor Vejprty 1945–1949.

Okresní četnické velitelství Jáchymov. Jáchymov dne 12.července 1945.
Čís.jedn.103/1945.
Věc: situační zpráva,- hlášení.

Velitelství četnického oddělení

v Karlových Varech.

K ústnímu rozkazu velitele četn.oddělení Karlovy Vary ze dne 1.6.19.
Hlásím situační zprávu za dobu od 5.7.1945 do 12.7.1945.

1./ Vojenská situace: Bezpečnost na komunikacích,v lesích a v okresu vůbec,nebyla v minulém týdenním období nijak porušena. Pouze z obvodu stanice Vojkovice bylo hlášeno,že bývá často v tamním obvodu bezpečnost v lesích ohrožována příslušníky různých pohyblivých jednotek a obsazených vlaků,kteří za účelem lovu zvěře procházejí tamními lesy a střílejí z vojenských i civilních zbraní vše,co je v lese živé. Tímto jednáním jsou ohrožovány osoby pracující v zemědělství.

2./ Činnost Němců v poměru vůči českému obyvatelstvu. V uplynulém týdenním období nedošlo v tomto směru ku stížnostem.

3./ Vývoj politické situace v českém zájmu. Nově založená komunistická strana v Jáchymově,má svůj rozhodující vliv ve veřejné správě ku všeobecnému prospěchu.

4./ Sklady materiálu:/:vojenská a jiná skladiště:/ Materiál jest řádně uskladněn a skladiště jsou pod vojenským dozorem.

5./ Bezpečnost zabaveného zboží:Na základě vydaných vyhlášek obyvatelstvem odevzdané vojenské i civilní předměty byly a z části dosud jsou uloženy u jednotlivých Místních nár.výborů příp.správ.komisí. Předměty vojenského původu,byly již z větší části vojenskou správou převzaty. Radiopřijímače nebyly dosud ze žádné z venkovských obcí odebrány a jsou v zajištění.O bezpečnost zajištěných věcí je postaráno.

6./ Škody způsobené ukáty: V poslední době jsou způsobovány škody na státním majetku jedinci z řad ruské branné moci a různých jednotek čsl.vojska,kteří rozkrádají a ničí zajištěný státní majetek.Tyto případy jsou zejména hlášeny z obvodu stanice Vojkovice.

7./ Volná návrhy: Ruské voj.velitelství v Božím Daru odepřelo v úterý dne 10.7.1945 převzíti jakýkoliv kontingent vyhoštěnců. Navrhuji aby bylo učiněno opatření,aby byly další transporty z hlubšího území zadrženy,dokud nebude zjednán normální odsun přes hranice,neb v Božím Daru a Čes.Wiesentálu jest přes 2.000 vyhoštěnců koncentrováno,z čehož vznikají pro tato místa nemalé obtíže v zásobování a hrozí nebezpečí epidemií.

Okresní četnický velitel:

Ukázka situační zprávy Okresního velitelství četnictva v Jáchymově z léta roku 1945.
SoA Karlovy Vary, f. Okresní národní výbor Jáchymov 1945–1951.

K počátkům kolektivizace v okrese Doksy

Martin Tichý

Úvodem

Každý, kdo vyjde na vrchol Vrátenské hory, jež se vypíná nad okolím v nadmořské výšce 508 m, a vystoupí na vyhlídkovou plošinu tamní rozhledny, bude odměněn výhledem, jímž obsáhne valnou část středních, severovýchodních a severozápadních Čech. Bezprostředně pod sebou uvidí Kokořínsko,[1] v dálce na severozápadě zvedající se Krušné Hory, na něž směrem k východu navazuje České Středohoří, Jizerské hory a Krkonoše. Na druhé straně rozhledny a za opravdu dobré viditelnosti může návštěvník spatřit oparem zastřenou Prahu, již předstupuje dobře viditelný, bájemi obestřený symbol české kotliny, hora Říp.

Pod úbočím Vrátenské hory se rozkládá Kokořínsko, stejně jako Máchovo jezero, jež za údolími můžeme více tušit, nežli vidět. Z výše rozhledny nelze v popředí přehlédnout osamělé kopce, za nimi zvedající se dlouhé pásy vrchovin a pohoří, svírající mezi sebou táhlé nížiny luk, polí a lesů, jež se na ony kopce a pohoří opětovně vzpínají. Za jasného počasí může návštěvník rozhledny vidět také Milešovku, Bukovou Horu, ale i polodrahokamy obdařený Kozákov, vzdálený odtud přes čtyřicet pět kilometrů, a v dálném obzoru osmdesáti kilometrů lze spatřit jednu z ikon Krkonoš, 1299 metrů vysokou Černou Horu.

Minulost v české krajině zpřítomňují staré hrady, zámky, kostely a kaple; na Kokořínsku to jsou navíc do skal vytesané příbytky a stáje, vydávající dodnes svědectví o těžkém životě našich předků. Z rozhledny je vidět Bezděz; gotická kaple, rozložité hradby, paláce a věže starobylého královského hradu připomínají jeden z vrcholů královské moci i architektury své doby. O kousek dál se nacházejí opravdu již jen zbytky hradu Ralsko, vystavěného snad na sklonku 13. století rodem Markvarticů. K těmto starým památkám, ztichlým svědkům dávných časů, se váží po pokolení předávané pověsti. Nedaleko odtud se poněkud zvláštní oblibě těší ta, vyprávěná na hradě Houska, v jehož sklepení otevírá se prý brána pekelná. Návštěvníci vedle toho jistě zavítají i do nedalekého Nosálova a Libkovic, kde mohou obdivovat roubená

1 Chráněnou krajinnou oblast Kokořínsko – Máchův kraj vymezuje území okolí měst Dubá, Doksy, Mšena a Liběchova.

stavení, statky s pavlačemi a bránami, ba cele dochované hospodářské dvory, v nichž po staletí hospodařili místní sedláci.[2]

Příchozí nemusí být ani příliš znalí – nejen moderních – dějin, aby poznali, že památkově chráněné objekty jsou pomyslnými svědky staré, z kořenů vyvrácené doby, jež ctila význam a tradice selských rodů. Lze totiž spatřit i rozpadávající se relikty z nedávné minulosti, kdy byl český venkov kolektivizován. Asi osm kilometrů jihovýchodně od Nosálova a Libkovic leží obec Kluky, při jejíž prohlídce pochopíme, že doba, pro niž se vžilo dobově eufemistické označení „socializace vesnice", není záležitostí staré a zapomenuté historie, nýbrž živé současnosti, na kterou dodnes vzpomínají nejenom místní; jak dosvědčují na zdejším památníčku položené a pozvolna usychající kytice a věnce věnované obětem padesátých let 20. století. Do osudů místních hospodářů zde zasáhla násilně provedená akce „Kluky", která měla zlomit jejich nedůvěru a odpor vůči kolektivizaci a urychlit tak v tomto kraji její završení. Je přímo symbolické, že deska, připomínající zatčené a vězněné občany Kluk,[3] jejichž osud poznamenaly represe komunistického režimu, je součástí pomníku věnovaného památce obětí a hrdinů první[4] a posléze i druhé světové války.[5] Uprostřed obce stojící kamenná stéla původně připomínala padlé Velké války, po roce 1945 došlo k dodatečnému osazení nové desky; pomník se tak zaplnil dalšími oběťmi dějin 20. století. Nikdo ale netušil, že k nim o více jak půl století později přibydou další jména obyvatel obce. Pro novou desku,[6] pro nová jména, jakoby již nebylo na pomníku místo. Našlo se, avšak až u země, v nově zbudované šikmině, jež ze země vyrůstá a spojuje ji se soklem pomníku. Je dílem náhody či účelné nezbytnosti, či snad promyšlené symboliky, že ti, na něž se nemohlo po dlouhá desetiletí vzpomínat, jsou takto připomínáni? Neboť, kdo více než právě sedláci a rolníci žili po staletí ve spojení se zemí…

2 Obce Dobřeň, Olešno, Nosálov, Nové Osinalice, Lhota u Zátyní a Žďár mají status vesnických památkových rezervací. V obcích Brocno, Tubož, Bukovec, Střezivojice, Jestřebice, Vidim, Lobeč, Sitné byly vyhlášeny vesnické památkové zóny, ve městech Dubá a Mšeno městské památkové zóny.

3 Text na desce: *Památce nevinných obětí komunismu, občanů této obce uvězněných v roce 1953.*

4 Pomník byl po Velké válce věnován Památce nevinných obětí světové války. Připomínal třináct válečných obětí z obce Kluky, na čestném místě stély je zasazen reliéf znázorňující poprsí legionáře, pod nímž se nachází podobenka příslušníka československých legií v Rusku Václava Rajchla (nar. 1. 2. 1896), jenž byl 4. 7. 1918 mučen a zastřelen u Vagaje na Sibiři. Čtrnáctá oběť války z obce, je na pomníku označena za hrdinu pravděpodobně i proto, že byl legionářem. Podobenka ho zachovala v uniformě rakousko-uherské armády, vojína 10. zemského pluku. Václav Rajchl byl zajat v roce 1917, poté vstoupil do československých legií v Rusku, sloužil u 6. střeleckého pluku. http://www.vets.cz/vpm/mista/obec/2640–kluky/ (podle stavu ke dni 3. 12. 2014).

5 Na původně prázdném soklu pomníku byla po druhé světové válce osazena deska, připomínající členy odbojových skupin Černý Lev a Dub, kteří padli na konci války.

6 Nová deska byla slavnostně odhalena 15. 5. 2010.

Komunistický režim v Československu konsolidoval svoji moc, mimo jiné, provokací a represí. Tento přístup dobře symbolizuje akce „Kluky", jež vyvrcholila politicky zmanipulovaným a účelově vedeným procesem, jehož hlavní smysl podle Adolfa Rázka spočíval v dvojjediném: *„[…] přinesl pocit ohrožení a strach z budoucnosti a zlomil odpor zemědělců proti násilnému vytváření družstev."*[7] Autor citované studie v úvodní kapitole připomněl události, jež akci „Kluky" předcházely, (neopomenul zvláště tragický případ Babic, o němž vydal samostatnou studii).[8] Kolektivizaci ve zkratce popsal v širších souvislostech, přičemž uvedl to nejpodstatnější, co jí v mezidobí let 1945 až 1949 předcházelo (Košický vládní program, Hradecký program, Zákon č. 55/1947 Sb. o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu, Zákon č. 47/1948 Sb. o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků /scelovací zákon/, Zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech).[9] Rozsah studie, zaměřené na pozadí příprav, průběh a výsledek akce „Kluky", však autorovi neumožnil popsat blíže některé jevy, jež jsou s tímto obdobím spojeny; přitom neodmyslitelně patří k událostem, jež výrazně zasáhly a doživotně ovlivnily osudy předchozích a současných generací.

Literatura k dějinám kolektivizace je poměrně rozsáhlá, kvalitativně a tematicky různorodá. K dispozici jsou tiskoviny dobově až pamfletické, studie z posledních dvou desetiletí akcentují spíše represivní mechanizmy kolektivizace optikou „obětí", případně ji nahlížejí (přitom ale kriticky interpretují) z hlediska politicko-ideologických souvislostí doby. Předkládaná studie si klade za cíl připomenout dobově relevantní problémy kolektivizace a odpor zemědělců vůči ní z perspektivy stranických a správních orgánů činných na úrovni okresních výborů. Tento mocensko-správní horizont zůstává při kontextuálním popisu realit doby opomíjen, přestože právě specificky místní a regionální problémy výrazně ovlivňovaly život našich předků více, než si patrně připouštíme. Faktograficky studie vychází z pramenů vesměs se týkajících okresů Doksy a Dubá, zaměřuje se povětšinou na okolí obcí Kluky, Vrátna a Katusic. Popisované skutečnosti jsou, jak se alespoň domnívám, obecně platné více než méně a jsou komparativní s událostmi a procesy, kterým byl v té době vystaven celý český venkov.

Očekávání a skutečnost počátků kolektivizace

V roce 1953 vydalo Státní zemědělské nakladatelství pamfletickou brožuru s názvem Nepřátelé vesnice bez masky.[10] Autor v ní, podpořen rozsáhlým úvodem

7 RÁZEK, Adolf: *Akce „Kluky"*, s. 1. Více na *Akce „Kluky"*, http://www.policie.cz/soubor/udvzk-skpv-galerie-soubory-kluky.aspx (podle stavu ke dni 3. 12. 2014).

8 RÁZEK, Adolf: *StB +justice nástroje třídního boje v akci BABICE.* Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Praha 2002.

9 KUKLÍK, Jan a kol.: *Dějiny československého práva 1945–1989.* Auditorium, Praha 2011, s. 148–156.

10 KETTNER Petr: *Nepřátelé vesnice bez masky.* Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1953.

Slavoje Hrnečka, vzýval snad všechna ideologická klišé doby, teze o třídním boji, kulacích, neoddělitelnosti nejširších mas drobných a středních rolníků od proletariátu. Ve světle současných znalostí o represivních kontextech kolektivizace to jsou velmi smutné a tristní texty. Jejich existence (spolu)zdůvodňovala třídní podstatu represí. Poukazovaly na dobové problémy českého venkova, zejména v sociální oblasti, avšak s dobovou tendenčností, vůči níž nelze nemít odstup. Je diskutabilní, do jaké míry (s)plnily svůj účel, do jaké míry v nich čtenáři mohli nalézat obraz jim známé reality; pokud ji vůbec v textech vyhledávali. Nezapomínejme, že k velkým majetkovým přesunům došlo na českém venkově již po druhé světové válce, kdy se (už před kolektivizací) začala proměňovat sociální struktura české vesnice, což vedlo k proměně vzájemných vztahů jednotlivých skupin obyvatelstva a k narušení tradičních forem soužití. Změny, k nimž došlo v letech 1945 až 1948/1949, jsou samy o sobě více než zajímavým tématem, byly ale zastíněny následným vývojem, jenž ve zdynamizované podobě navazoval na poválečný vývoj. Při tom všem se občas zapomíná, že následná kolektivizace měla nejen své odpůrce a oběti, nýbrž i podporovatele a „vítěze".

Život na vesnici se po staletí vyvíjel a proměňoval v souladu s předchozími tradicemi, nyní byl během několika mála let konfrontován se změnami, které radikálně proměnily do té doby poměrně stabilní majetkovou a sociální strukturu obyvatel českého venkova, doložitelnou přinejmenším od druhé poloviny 19. století; tedy od doby formování moderní české společnosti. Tu spoluvytvářel i fakt, že nebyla homogenní a neprostupná; sociální a společenský vzestup v ní byl možný, jednotlivé příklady pak lákaly k napodobení.[11] K vyšším vrstvám patřili šlechtický a od druhé poloviny 19. století i nešlechtický velkostatkář, stojící v čele hospodářství o rozloze 100 a více ha. K nim možno zařadit statkáře, jejichž výměra se pohybovala mezi 50 až 100 ha. Do této již sestupné hierarchie patřili dále velcí sedláci hospodařící na více než 20 ha. Nejvíce propustné v obou směrech byly střední vrstvy, sedláci hospodařící na 20 až 10 ha a chalupníci s 10 až 5 ha. Nižší vrstvy – malí chalupníci (2 až 5 ha) a domkaři (baráčníci, zahradníci s méně než 2 ha) – se často musely věnovat i jiné než pouze zemědělské činnosti. Odtud jejich novodobé označení: kovozemědělci, kovorolníci, stavorolníci.[12]

Původní sociální rozvrstvení obyvatelstva nivelizovala nejen kolektivizace, nýbrž právě i předchozí politické, hospodářské a sociální změny, k nimž došlo po druhé světové válce (viz konfiskace půdy a revize pozemkové reformy).[13] Tento proces se však neodehrál bez vnitřních paradoxů. Jeden z nich spočíval v tradičním snažení

11 O národnostních, sociálních, lidských a osobních problémech s tím spojených mnohdy lépe vypovídají memoárově laděné texty než odborné studie, např.: BEZDĚK, Ctibor: *Jak jsem žil.* Academia, Praha 2011.

12 NOVÁK, Pavel (ed.): *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova devatenáctého a první poloviny dvacátého století.* Národní zemědělské muzeum, Praha 2007, s. 38.

13 V již zmíněné brožuře *Nepřátelé vesnice bez masky* se v propagandistických souvislostech uvádí, že konfiskací půdy přešlo přidělením na každého drobného zemědělce v průměru cca 10,2 ha

nižších sociálních skupin o vzestup. O něj usilovaly celé rodiny po generace, zatímco pád do chudoby byl často dílem okamžiku. Zároveň ale od konce 19. století a zejména pak po vzniku Československa rostl na vesnicích vliv středních a částečně i nižších vrstev obyvatelstva.[14] Po druhé světové válce byl tento proces akcelerován společenským vývojem, národní a sociální revolucí doby třetí republiky; kolektivizace neznamenala vývoj, ale zlom, který zvrátil zažité i to nedávno nové.

Od druhé poloviny 19. století napomáhala hospodářskému a sociálnímu vzestupu obyvatelstva českého venkova družstva (hospodářská, skladištní, spotřební, konzumní aj.). Po únoru 1948 však české, potažmo československé, družstevnictví přes všechnu předchozí tradici směřovalo po vzoru sovětských zkušeností k centralizaci,[15] a tím k nivelizaci sociální struktury vesnického obyvatelstva. Družstevnictví ovlivnil celý soubor zákonů, který postupně vedl k cíli, popírajícímu nejpodstatnější rys družstevnictví: dobrovolnost a účelnost. Například podle jednotných stanov musela být nově založená družstva schválena Ústřední radou družstev. Pokud již předtím v obci působilo jiné družstvo, přešlo i se členy a majetkem do družstva nového a jako právnická osoba přestalo existovat. Popsaný postup byl mechanicky uplatňován i tam, kde k tomu nebyly předpoklady. Například Politicko-hospodářská zpráva o JZD, vypracovaná zemědělským referátem Okresního národního výboru (ONV) v Doksech, dokumentuje rozpuštění Jednotného zemědělského družstva (JZD) v Nedamově, v němž nejenom jeho členové, nýbrž – a to bylo v dobových souvislostech zásadní – i zaměstnanci zemědělského referátu tamního ONV v roce 1952 objektivně poznali a uznali, že pro činnost družstva nejsou v uvedené obci vhodné podmínky.[16]

Důvodem (nejen uvedeného příkladu) byl zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech, zavádějící v § 9 odst. 2 bez výjimky vzorové stanovy, přičemž nelze ani předpokládat, že by (i kdyby byly aplikovány za ideálních podmínek) vyhovovaly všem tehdy vznikajícím družstvům. Zákon přijalo Národní shromáždění 23. února 1949, záhy se rozvinula kampaň propagující výhody JZD. Cílem bylo rozptýlit obavy zemědělců z budoucího vývoje, zejména pak drobných a středních rolníků, na něž nejvíce cílila; neboť právě oni měli napříště tvořit hlavní oporu kolektivizovaného zemědělství. Do tradičních a prověřených tradic domácího

půdy (z celkové výměry konfiskátu 1 633 000 ha), přičemž revizí pozemkové reformy bylo rozděleno dalších 800 000 ha půdy. Srov. KETTNER Petr: *Nepřátelé vesnice bez masky*, s 6.

14 NOVÁK, Pavel (ed.): *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova*, s. 96–100.

15 FEIERABEND, Ladislav Karel: *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952.* Nakladatelství Stehlík, Volary 2007.

16 Státní okresní archiv (dále SOkA) Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politicko-hospodářská zpráva o JZD. Je otázkou, zda by toto reálné zhodnocení situace nastalo v realitě roku 1953, tedy v době největšího rozpadu JZD v Českých zemích.

družstevnictví vnikal s novou zákonnou úpravou zpočátku záměrně tlumený „vzor sovětských zkušeností", jejichž důsledná aplikace v pozdějších letech měla, jak alespoň tvrdila oficiální propaganda, zajistit zdárné dokončení kolektivizace.[17] Z počátku obavy z „kolchozů" však účelově (a paradoxně) tlumily odkazy na domácí tradice, opomenuta proto nezůstala všeobecně známá *„Kampelíkova zásada: ‚Co jednomu nemožno – všem dohromady snadno.'"*[18]

Zásada dobrovolnosti nebyla v průběhu kolektivizace vesměs uplatňována, přestože zákon akt dobrovolnosti deklaroval; ovšem s vágním upřesněním, že členem družstva se může stát *„osoba, která svou účastí může přispěti ke splnění účelu družstva"*.[19] Podle Zákona č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech, přesněji § 7 odst.1/, tak zmiňovaná dobrovolnost oscilovala mezi krajními polohami: dobrovolnost doplňovala reálná, přesto ale účinná, potenciálnost donucovací, byť v zákoně poněkud zastřená. Zákonodárce ji odůvodnil veřejným zájmem, jenž mohl být uplatněn i na nečleny družstva, viz § 2 odst. 2.[20] Od samého počátku bylo do kolektivizačního procesu implantováno třídní hledisko, jehož aplikace, krytá zdánlivě socializačně sociálním programem, měla sice navenek *„hájit zájmy malého a středního rolníka,"*[21] avšak spíše z něho učinila poddajnou *„masovou základnu […] milionové armády"*.[22] Účelově užívané odkazy na „vesnické boháče" (o něco později na „kulaky"), s nimiž se setkáváme v dokumentech od samého počátku kolektivizace, předznamenávaly rozvrat tradičních způsobů života a hodnot na vesnici. Nelze při tom opomenout, že životní úroveň nemalé části vesničanů, zvláště bezzemků, domkařů a chalupníku, byla skutečně velmi nízká.[23] I proto proklamované cíle socialistického

17 V červnu 1951 byla v edici Knihovna Funkcionáře vydána brožurka o zkušenostech sovětských agitátorů. RJABOV, I.: *Zkušenosti z politické agitace na vesnici.* Svoboda, Praha 1951.

18 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 603, Přednášky pro zemědělce, hovory se zemědělci 1949–1950. Referát krajského politického tajemníka ČSM soudraha [sic!] Jaromíra Jaška, který byl přednesen na krajském výboru dne 12. června 1949.

19 *Sbírka zákonů republiky Československé.* Státní tiskárna. Praha 1949.

20 Z toho plyne i rozdílné hodnocení navenek prezentovaných intencí zákona. Srov. ROKOSKÝ, Jaroslav: *Mezi hrdostí a zoufalstvím. Odpor proti násilné kolektivizaci.* In: ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.): Kolektivizace v Československu. ÚSTR, Praha 2013, s. 182–196, resp. s. 185 a NEDVĚDICKÝ, Kamil: *Role práva v procesu likvidace selského stavu.* Tamtéž, s. 10–20, resp. s. 13.

21 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 603, Přednášky pro zemědělce, hovory se zemědělci 1949–1950. Referát krajského politického tajemníka ČSM soudraha Jaromíra Jaška, který byl přednesen na krajském výboru dne 12. června 1949.

22 Tamtéž.

23 *„Chování nemalé části tradiční venkovské, respektive zemědělské společnosti (na vesnicích a v obcích s méně než 2000 obyvateli žilo v roce 1921 cca 54,3 % obyvatelstva českých zemí, v nichž se zemědělstvím a lesnictvím zabývalo 31,3 % populace) ovlivňoval nedostatek prostředků a z něj vyplývající nutnost výdělku; na produkci se podíleli všichni práce schopní členové rodiny, děti často nahrazovaly čeládku, ve výchově byla vzdělání a zábavě nadřazena fyzická práce."*

družstevnictví: efektivní plánování, *„zavedení dobré organizace do výroby a výkupu […], vyhledávání lepších výrobních forem […], zvyšování produktivity práce […], snižování výrobních nákladů […],"* včetně zlepšení sociálního postavení žen a životních perspektiv mládeže na vesnici,[24] prezentované na stranických schůzích i na setkáních se zemědělci, nacházely mezi těmito skupinami jistý ohlas. Společenskou proměnu českého venkova pomáhaly uspíšit teorie o přirozeném antagonismu tříd; populisticky laděné teze o ukládání zvýšených úkolů bohatým rolníkům jistě u části vesničanů rezonovaly.[25]

Socializace vesnice se proto od samého počátku musela vykázat úspěchy, kterých se však kolektivizovanému zemědělství nedostávalo. Vedle problematické podstaty kolektivizace, špatné organizace práce a nedostatečné zkušenosti funkcionářů s hospodařením, se JZD potýkala s prohlubujícím se trendem předchozích období,[26] tedy s nedostatkem pracovníků.[27] V tomto směru vyznívají dobové proklamace o „zmechanizování" domácích prací žen v prádelnách, kuchyních a útulcích (myšleno v jeslích a školkách) jako účelové kroky, směřující k zajištění dalších pracovních sil – žen do továren a zemědělských hospodářství.[28] V danou chvíli však musela (či alespoň měla) vypomoci JZD mládež, nezatížená *„konservatizmem venkova"*, jež *„chápe nové myšlenky a způsoby práce při zemědělské výrobě"*.[29] Teorie politických pracovníků se však střetly s praxí mládežnických brigád, přesněji s tím, s čím se potýkalo socialistické hospodářství po celou dobu své existence – nedostatkem lidských zdrojů. Na konci roku 1949 byly na konferenci v Mostě vyhodnoceny první zkušenosti s mládežnickými brigádami. S jejími závěry se seznámili a vyjádřili se k nim i členové ONV v Doksech:

„Při prohlídce ubytovacího tábora č. 17 nebylo zjištěno ani jedno útulné místo. Ubytování brigádníků je nemožné, okna rozbitá, všude spousta hmyzu, myší pobíhající po podlaze, kuchyně je zařízena velmi primitivně, žádalo se o kotel pro vyvářeni již v začátcích zavádění brigád – dodnes nebyl opatřen. Nádobí je v nekrytých regálech na

Více TICHÁ, Jana – TICHÝ, Martin: *Dvacáté století ve světle jedné ženy*. In: Paměť a dějiny, ÚSTR, roč. VII, č. 4, s. 48–58.

24 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 603, Přednášky pro zemědělce, hovory se zemědělci 1949 1950. Referát krajského politického tajemníka ČSM soudraha Jaromíra Jaška, který byl přednesen na krajském výboru dne 12. června 1949.

25 Tamtéž.

26 ČVANČARA, František: *Organizace a správa zemědělského podniku. Zemědělská správověda se základy taxace a účetnictví.* Československá akademie zemědělská, Praha 1947, s. 63.

27 Oproti roku 1930, kdy v zemědělství pracovalo na 3 622 167 osob, to bylo po válce jen 2 970 000, přičemž jejich počet dále klesal. Více JECH, Karel: *Sociální pohyb a postavení čs. zemědělského obyvatelstva v letech 1948–1955,* s. 1117.

28 Srov. SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 603, Přednášky pro zemědělce, hovory se zemědělci 1949–1950. Referát krajského politického tajemníka ČSM soudraha Jaromíra Jaška, který byl přednesen na krajském výboru dne 12. června 1949.

29 Tamtéž.

podlaze, kosti se povalují u dveří – prostě veliký nepořádek. Předseda táborové skupiny si neví rady, jak zjednat nápravu. Z části je nepořádek zaviněn též nedbalostí brigádníků. Někteří mladí hoši se tam kazí nadměrným pitím alkoholu a hrou v karty. […] Na konferenci bylo z předsednictva dokonce řečeno, že by bylo nejlépe vzíti zápalku a tábor podpáliti." Jeden člen ONV poznamenal, *„že některé okresy vysílají zřejmě takové osoby na brigády, kterých se chtějí dočasně zbavit"*.[30]

V tomto smyslu je potřeba uvést, že i brigády patřily k systému donucovacích a převýchovných prostředků, „vysílání" úředníků a živnostníků na brigády mohlo na jiných místech *„šetřit dělnické kádry"*.[31]

Přes proklamované úspěchy, prezentované plnění plánů a propagačně využívanou a snad i ceněnou pomoc brigádníků, se musela družstva spolehnout jednak na vlastní zdroje, případně pak na pomoc státu, respektive Ústřední radu družstev. V prvé řadě bylo nutné podchytit v centrálně řízené a plánované ekonomice výkazy jejich hospodaření. Zde však příslušné orgány narážely na nedostatečné zkušenosti místních funkcionářů JZD s vedením velkých hospodářských celků, tedy i s vedením řádného účetnictví v nich. Jeden z vytčených cílů však předpokládal, že ve vedení družstev by mělo *„býti 4/5 malých a středních rolníků"*.[32] Ústřední rada družstev jistě pragmaticky předpokládala, že tito tzv. malí a střední rolníci budou mít vlastní zájem zajistit (si v) JZD prosperitu, a právě pro ně bylo tedy nutné uspořádat kurz účetnictví pro JZD a ZSD[33]. Bezprostřední organizací kurzů byla v okrese Doksy pověřena místní Okresní družstevní rada, jež vypsala kurzy pro dva funkcionáře z každého družstva. Účast na nich byla povinná, což svědčí o tom, jaký význam se jim přikládal.[34] Předpoklad, že oporou kolektivizace budou právě drobní a střední zemědělci však neměl absolutní platnost. Ukázalo se, že v některých obcích, v nichž družstva ještě nevznikla (například v Bělé pod Bezdězem), vyjadřovali právě tzv. „malí" zemědělci z kolektivizace obavy, přestože jejich bohatší sousedé, jichž však byla v obci menšina, vznik družstva schvalovali.

Důvodů, proč se právě drobní a střední rolníci stavěli negativně ke kolektivizaci, přestože právě oni měli nejdříve – alespoň podle dobových předpokladů – pocítit její výhody, je více. Nezastupitelnou roli zde sehrála hrdost drobného zemědělce

30 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 17, sign. 32, Zápisy ze schůzí Klubu komunistů ONV 1949, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 15. 12. 1949 v zasedací síni ONV.

31 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 16. 6. 1949 ve 14,20 hodin v malé zasedací síni ONV.

32 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 603, Přednášky pro zemědělce, hovory se zemědělci 1949–1950. Referát krajského politického tajemníka ČSM soudraha Jaromíra Jaška, který byl přednesen na krajském výboru dne 12. června 1949.

33 ZSD – zde ve významu Zemědělského strojního družstva.

34 Tamtéž, Oběžník č. 6. ze dne 28. 7. 1949. Kursy účetnictví pro JZD a ZSD a atd.

na svůj stav a jeho nový, po válce získaný status. Ten je spojen s vývojem československé, potažmo české společnosti po roce 1945, která akcentovala práci v zemědělství jako nezadatelnou hodnotu.[35] Zvláště, když po druhé světové válce chybělo v zemědělství minimálně přes čtyři sta tisíc pracovních sil, a to zejména v pohraničí a v přilehlých okresech z důvodu vyhnání, respektive odsunu německého obyvatelstva. Řešení se, mimo jiné, mělo nalézt v revizi pozemkové reformy, díky níž získali půdu dosavadní bezzemci, drobní rolníci a také tzv. kovozemědělci, čímž se jejich sociální status v obcích podstatně zvýšil. Tehdy dostoupily k vrcholu nejen počet těchto zemědělských „malovýrobců", nýbrž i míra přitažlivosti zemědělského podnikání v Českých zemích.[36]

Nezapomínejme, že o sociální vzestup usilovaly do té doby v jednotlivých rodinách celé generace, úpadek mohl být dílem okamžiku. Revize pozemkové reformy přinesla nezanedbatelný vzestup více než třem stům tisícům rodin.[37] Představa, že noví hospodáři budou o tři až čtyři roky později vstupovat do JZD, přestože se mnohdy potýkali s nedostatkem zkušeností, přehlížela tradiční vztah rolníka k půdě, v tomto případě i k nedávno získanému majetku. Literatura předchozího období, hodnotící kolektivizaci z pozic socialistických teorií, kladně hodnotila to, co dnes považujeme za jeden z jejích nejnegativnějších rysů: rozvolnění vztahu k půdě těch, kdo na ní po dalších čtyřicet let pracovali.[38] Půda ztratila tržní hodnotu s důsledky a následky, s nimiž se dodnes potýkáme.

Dobové nálady zemědělců v okrese Doksy a jejich obavy z budoucnosti (kolektivizace) podchycovaly „Hovory se zemědělci",[39] původně zamýšlené, nebo alespoň prezentované, jako informační a vzdělávací platforma zemědělců. Do října 1949 je navštívilo přes dva tisíce čtyři sta šedesát osob, z toho se přes devět set zúčastnilo diskuzí.[40] „Hovory" ve skutečnosti sloužily k ovlivňování účastníků, jejich intence utvářeli na schůzích členové Klubu komunistů, jenž vznikl při ONV Doksy. Přesný obsah „Hovorů" neznáme, zaznamenané zprávy o nich nejsou plně relevantní,

35 Nelze však pominout předchozí tradici a vliv nejen selského stavu, ale i formování a strukturu celé moderní české společnosti, jejíž tradice, kultura a elity pocházely převážně z nižších a středních vrstev.

36 JECH, Karel: *Sociální pohyb a postavení čs. zemědělského obyvatelstva v letech 1948–1955.* In: Revue dějin socialismu. Ústav dějin socialismu, Praha 1968, s. 1116–1117. Uvedené započítávání uvádí Karel Jech pro období po roce 1952 právě proto, že tehdy začal růst počet JZD III. a zejména IV. typu.

37 PRŮCHA, Václav a kol.: *Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu.* Svoboda, Praha 1982, s. 223.

38 JECH, Karel: *Sociální pohyb a postavení čs. zemědělského obyvatelstva v letech 1948–1955*, s. 1114.

39 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 603, Přednášky pro zemědělce, hovory se zemědělci 1949–1950, Zpráva o průběhu přednášek „Hovory se zemědělci" na okrese Doksy.

40 Srov. tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů pléna ONV Doksy, konané dne 8. 10. 1949 ve velké zasedací síni ONV Doksy.

lze ale předpokládat, že na nich zaznívaly plané proklamace a nedodržené přísliby, v náznacích skryté výhrůžky, zaobalené například do patnáctiminutové přednášky o všeobecné bezpečnosti.[41] Vše se odehrávalo podle stanovené osnovy, jejíž příprava, spolu s následným vedením hovorů, byla zaměřena *„na budovatelský ráz obce s politickou náplní"*.[42]

Z relací přednášek vyplývá, že právě zemědělci s výměrou do 5 ha si založení družstva nepřáli,[43] přitom ale měli zájem o přednášky zaměřené na problematiku živočišné výroby. Ve zprávách je naopak několikrát zdůrazněno, že přítomné přímo *„znepokojovala otázka společenského* [sic!] *hospodaření"* (v obci Blatce). Pokud na dané téma někdo zavedl diskuzi, pak to byli členové KSČ (v obci Čistá), případně ti, kdo chtěli osvětlit rozdíl mezi stávajícími výrobními družstvy a JZD (v obci Dobřeň).[44]

Na JZD a společné obdělávání půdy se diskuze zaměřila v obci Sudoměř, odkud prý z přednášky odcházeli spokojeni nejenom místní zemědělci (JZD bylo v obci založeno v roce 1952). Při realizaci akce „Kluky" byl právě v Sudoměři zatčen 30. září 1952 sedlák Jan Vepřík, označovaný tehdy jako majitel statku a polností o výměře 48 ha za „kulaka". Krajský soud v Liberci, zasedající ve dnech 22. až 24. května 1953, ho odsoudil na doživotí. Skutečnost, že byl propuštěn až 13. července 1965 (sic!), svědčí o neměnném vztahu k sedlákům i v době poměrného společenského a politického uvolňování. Svědectví Jan Vepříka o vyšetřování, zaznamenané v motáku z poloviny padesátých let, představuje jeden z nejotřesnějších popisů vyšetřování, s jakým se lze vůbec setkat.

Moc proti (bez)moci

Svět včerejška (prezentovaný jako starý a buržoazní), tehdy haněný a dnes idealizovaný, neskončil náhle. S ideály a nemalým očekáváním vyhlížený svět budoucí (v němž před zájem celku ustupovala potřeba jednotlivců) nenastal neprodleně, v Československu k němu vedly v případě tzv. socializace vesnice různé cesty, s důsledky hrůzně podobnými.

Užívání represivních mechanizmů moci vůči zemědělcům nespadá pouze do etapy kolektivizačních procesů, naopak jsou postižitelné již v předcházejícím období. Iniciovaly je státně-bezpečností orgány, byly schvalovány v různých úrovních

41 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 17, sign. 32, Zápisy ze schůzí Klubu komunistů ONV 1949, Zápis o první plenární schůzi Klubu KSČ při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 23. 7. 1949 v 8 hodin v zasedací síni ONV Doksy.

42 Tamtéž.

43 Ve zprávě je výslovně uvedeno, že střední rolníci (patrně ti, jejichž hospodářství mělo výměru nad 5 ha) myšlenku kolektivizace nezavrhovali. Dle statistik rolníci s výměrou 10 ha pařili k *„rozhodujícím kádrům kolektivizace"*. Srov. JECH, Karel: *Sociální pohyb a postavení čs. zemědělského obyvatelstva v letech 1948–1955*, s. 1125.

44 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 603, Přednášky pro zemědělce, hovory se zemědělci 1949–1950, Zpráva o průběhu přednášek „Hovory se zemědělci" na okrese Doksy.

Výhled na část obce Loukov na Mladoboleslavsku před rokem 1953.
Archiv Národního památkového ústavu.

stranické linie na sekretariátech KSČ, v neposlední řadě je v život uváděly orgány státní a veřejné správy. To, co se s odstupem jeví jako zneužití moci, vycházelo převážně z naplňování příkazů, direktiv, směrnic, vyhlášek a zákonů; avšak jejich aplikace byla záležitostí konkrétních jedinců nebo úzké skupiny úředníků. Přitom o nich víme velmi málo, naše poznatky jsou omezeny na znalost příslušných pramenů, jejichž vypovídací hodnota je v tomto směru dosti omezena. O příčinách konkrétního chování každého jednoho úředníka, které se s odstupem času jeví jako nepochopitelné, víme ještě méně. To, že navenek vycházelo z požadavků systému, zaštítěného abstraktně pojatou ideologií moci, nevysvětluje jejich osobní dispozice ani pozadí motivací. Konkrétní záměry a skutky se ne vždy kryly s veřejně prezentovanými cíli, přinejmenším to druhé navenek kryly fráze o pokroku a lepší budoucnosti. Postihnout uplatnění mocenských mechanizmů, natož dokumentovat jejich zneužití, nemusí být vždy snadné.[45] Kryje je většinou celý soubor chování, jehož podstata (například správní úkony, účelové naplňování práva apod.) byla nezřídka legální, nikoliv však legitimní. Chování úředníků vycházelo z dobových trendů, nálad, změn v tradičních formách chování, museli se jim přizpůsobit a naplnit tak předem daná očekávání. To, co se zpočátku jevilo jako mezní, výjimečné a omluvitelné národní

45 Nemám tu na mysli opravdu frapantní porušování zákonů, užívání teroru k zastrašení apod.

(a později sociální) revolucí, mělo trvalejší kořeny, jejichž původ je jistě starší než vymezené téma této studie.

Oproti tomu dokumenty vzniklé z činnosti Okresního národního výboru Doksy umožňují postihnout nejen konkrétní agendu, ale i pochopit dobové tendence, jež jsou v ní implicitně obsaženy. Toto „druhé" čtení pramenů v dobovém kontextu zdůvodňuje (z dobové perspektivy „omlouvá"?) nasazení a zneužití správních a právních kroků, mezi nimiž právě nechyběly ani restrikce a represe (od pasivního naplňování příkazů po aktivní užití represivních nástrojů moci), jež orgány veřejné správy zne/užívaly vůči zemědělcům. V šedesátých letech 20. století se jim dostalo eufemistického označení „administrativních" a „sektářských" metod.[46] Jejich aplikaci sice umožnily politické a společenské proměny, k nimž došlo po únoru 1948, v konkrétních případech však o nasazení rozhodovali příslušní úředníci.

Po únoru 1948 prošel úřední aparát reformou státní správy, reorganizací krajů a okresů a vybudováním tzv. lidově demokratické správy. Příslušná literatura ji charakterizuje jako centralistickou a poplatnou vládnoucí ideologii. Dne 1. ledna 1949 vešlo v platnost nové správní uspořádání s devatenácti kraji a třemi sty okresy, jejichž relativně malá rozloha umožňovala účinnou kontrolu obyvatelstva. Jednotlivé orgány národních výborů (NV) byly podřízeny vertikálně vyšším správním orgánům a zároveň plénu a radě jednotlivých NV. Krajské národní výbory (KNV) byly podřízeny vládě, respektive jednotlivým rezortním ministrům (viz §10)[47], silnou pozicí disponovalo ministerstvo vnitra, jemuž zákon umožňoval jmenovat a rozpouštět radu ONV, k čemuž byly zmocněny i KNV.[48] Výkonná pravomoc ONV však nebyla zanedbatelná, do jejich působnosti přešla bezpečnostní agenda (viz okresní velitelství SNB § 11) a *„dohled nad záležitostmi státní spolehlivosti"*.[49] Na plenárním zasedání schvaloval ONV program výstavby okresu a plán úkolů, byl oprávněn *„vydávati na základě ustanovení obecně právní předpisy o ukládání dávek, poplatků, příspěvk*ů *a podobných plnění"*;[50] dále zřizovat a rušit komunální podniky. Jednalo se o nástroje, jejichž formální až formalistické aplikování rozhodovalo o osudech jednotlivců, litera zákona a předpisů se podřizovala tzv. objektivnímu duchu společenského vývoje.[51]

46 PRŮCHA, Václav a kol.: *Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu,* s. 236.

47 Krajský výbor mohl být na základě §14 rozpuštěn usnesením vlády, viz Zákon č. 280/1948 Sb. o krajském zřízení.

48 Volby do národních výborů se uskutečnily až v roce 1954.

49 Vládní nařízení č. 139 ze dne 7. 6. 1949 o organizaci lidové správy v okresech. Srov. KUKLÍK, Jan a kol.: *Dějiny československého práva 1945–1989,* s. 189n.

50 § 3 vládního nařízení č. 139 ze dne 7. 6. 1949 o organizaci lidové správy v okresech.

51 ROKOSKÝ, Jaroslav: *Mezi hrdostí a zoufalstvým. Odpor proti násilné kolektivizaci.* In: ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor: *Kolektivizace v Československu.* ÚSTR, Praha 2013, s. 182–196, respektive s. 185. Srov. NEDVĚDICKÝ, Kamil: *Role práva v procesu likvidace selského stavu,* tamtéž s. 13.

Tento stav, pro nějž byl příznačný vágní a účelový výklad zákonů a předpisu, vedl k tzv. nezákonnostem.

Tendence k výše popsanému vývoji naznačila již ustavující schůze ONV v Doksech. Slova o tom, že reorganizovaná veřejná správa musí sloužit lidu, doplňovala další – o důsledném plnění hospodářského plánu první pětiletky. Převážně na zemědělskou výrobu orientovaný okres Doksy měl mít, jak zdůraznil předseda ONV, v průmyslově industrializovaném Libereckém kraji zvláštní postavení. Předpokládalo se, že praxe zde naplní tezi o *„spojení dělnické třídy se zemědělci“*.[52] Hospodářská činnost v zemědělství zde byla nahlížena v souladu s dobovým pojetím jako něco, co lze přesně naplánovat a řídit stejným způsobem jako průmyslový podnik. Realita však byla jiná. Poučky, uvádějící do praxe zvýšenou produktivitu práce a snižování nákladů, neodpovídaly v *„řádu lidově demokratického zřízení“* dosavadním i následným zkušenostem. Horší však byla přímo přepjatá očekávání, výhledy budoucnosti. Z proklamací, které zazněly na ustavující schůzi ONV v Doksech, lze vytušit nastávající problémy (*„výkony dělnictva v průmyslu jsou oproti zemědělství daleko vyšší“*). Represemi podmíněné „řešení“ se v náznacích nalezlo již v lednu 1949: zemědělci měli usilovat o čestné zařazení *„vedle průmyslu, neboť okres tvoří současně zásobárnu průmyslovému kraji“*.[53] Programové prohlášení, vycházející z cílů a úkolů první pětiletky, počítalo s rozvojem živočišné a rostlinné výroby, s masivními investicemi do (tehdy ještě nekolektivizovaného) zemědělství, do strojního vybavení, velkovýkrmen, zajištění krmiv, dále pak se šlechtěním skotu, s rozšířením chovu ovcí, drůbeže, včelařství, ovocnářství a celkovým zintenzivněním celé zemědělské produkce.

V hospodářském výhledu okresní národní výbor nepočítal se vznikem a činností JZD,[54] přesto se nelze domnívat, že cokoliv z toho, co na ustavující schůzi zaznělo, se těšilo podpoře soukromě hospodařících zemědělců, byť tento předpoklad není v dokumentech implicitně zaznamenán. Přehnaně optimistické projekty nevycházely z reálných možností a patrně již vůbec ne z potřeb či očekávání zemědělců. Nevíme, jakým způsobem se k nim stavěli a zda s nimi byli seznámeni; fórum, kde zazněly, dává tušit, že nikoliv. Ambiciózní výhledy se však střetly s realitou, která nedovolila po několik let ani pomýšlet na jejich, byť jen částečné, naplnění, zvláště když byly záhy překonány jinou realitou – kolektivizací.

Naopak o vztahu zemědělců k všeobecnému společenskému vývoji vypovídají seznamy osob určených do tábora nucených prací (TNP). Již v roce 1949 do nich ONV v Doksech zamýšlel „přikázat“ ne méně než třicet osob, z čehož přes dvacet

52 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 1, sign. 1, Zápisy ze zasedání pléna okresního národního výboru v Doksech 1949, Zápis o veřejné ustavující schůzi okresního národního výboru v Doksech, konané dne 30. 1. 1949 v 9,00 dopol. v zasedací síni okresního národního výboru v Doksech.

53 Tamtéž.

54 Zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech vstoupil v platnost 15. 3. 1949.

z nich pracovalo v zemědělství (v kategoriích rolník, malorolník, zemědělský dělník, sadař, zahradník, vedoucí strojního oddělení, ředitel státních statků apod.), zbytek pak v dělnických profesích (ve dvou případech se uvádí, že přikazované osoby jsou „cikánského" původu).[55] Dvoutřetinový podíl zemědělců z osob přidělených do TNP naznačuje rezervovaný vztah této skupiny ke společenským změnám ještě před započetím kolektivizace, upřesnění profesních (sociálních) kategorií dokládá tuto tendenci napříč vesnickým obyvatelstvem.[56]

Důsledná kontrola zemědělského obyvatelstva, respektive celého života na vesnicích, je patrná z dalších dokumentů ONV v Doksech, přesněji z materiálů vzniklých činností Klubu komunistů tamního ONV. Rozsah informací, podnětů a následných rozhodnutí, které jsou v příslušných dokumentech zaznamenány, potvrzuje značnou koncentraci výkonné moci, přestože z hlediska zákona ani organizační struktury nedisponoval Klub komunistů žádnými formálními pravomocemi. Jejich uplatnění v praxi oscilovalo od důležitých rozhodnutí majících vliv na bezprostřední fungování ONV (schvalování jednotlivých komisí, včetně trestní nalézací komise, v nichž členové klubu zasedali[57]), případně na fungování Okresních zemědělských komisí,[58] po zdánlivě podružné (avšak z hlediska odměňování „věrných" neopominutelné) záležitosti, jako bylo například přidělení šatenek (lístků na odběr příslušného zboží z vázaného trhu). Na základě literatury, vydané v pozdějších letech, se lze domnívat, že distribuce šatenek podléhala již v závěru roku 1948 třídním hlediskům,[59] pro něž existoval dobový termín určující, že šatenku z ONV Doksy dostane ten ze zemědělců, který toho byl *„zvláště zřetele hodný"*.[60] Třídní hledisko neměli na doporučení Klubu komunistů přehlédnout ani lékaři předepisující přídavkové lístky.[61] Velmi konkrétní rozhodnutí,

55 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 88, sign. 930, Soupis osob pro tábor nucených prací 1949.

56 Opatrný až negativní postoj formovaly zdánlivé maličkosti; úředník ONV například odpověděl rolníkovi na dotaz, kdy dostane zaplaceno za vepře: *„Dodal jste vepře, to nás zajímá – kdy dostanete peníze, nás nezajímá."* SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 17, sign. 32, Zápisy ze schůzí Klubu komunistů ONV 1949, Zápisy o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 14. 7. 1949 ve 14 hodin v malé zasedací síni ONV.

57 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 17, sign. 32, Zápisy ze schůzí Klubu komunistů ONV 1949, Zápisy o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 7. 3. 1949 ve 14,00 hodin v zasedací síni ONV.

58 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 28. 6. 1949 ve 14,00 hodin zasedací síni ONV.

59 NEPRAŠ, Jaromír – KMONÍČEK, Josef – CHARBUSKÝ, Miloš: *Naše družstvo. JZD „Obránců Míru" se sídlem v Dolním Újezdě.* Východočeské tiskárny, Pardubice 1989, s. 40.

60 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 17, sign. 32, Zápisy ze schůzí Klubu komunistů ONV 1949. Zápisy o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 7. 3. 1949 ve 14,00 hodin v zasedací síni ONV.

61 Tamtéž, Zápis o schůzi klubu komunistů Okresním národním výboru v Doksech, konané dne 14. 3. 1949 ve 14,00 hodin zasedací síni ONV.

v nichž šlo o jmenování národních správců, o výkup či konfiskaci jednotlivých usedlostí, pil a statků pak iniciovala další a zásadnější změny v jednotlivých obcích.[62] Zasahování (odvolávání a jmenování) do obsazení jednotlivých místních národních výborů (MNV), včetně kontroly a revize živností v obcích a rozhodování o poskytování pracovních sil v zemědělství, se bezprostředně dotýkala jak jednotlivých obyvatel, tak celé obce.[63] Nijak výjimečné nebylo zabírání soukromých budov pro účely družstev nebo uskladnění obilí.[64] Pominout nelze ani přímé zasahování do výběru soudců z lidu.

Zemědělská politika získala v jednání Klubu komunistů při ONV Doksy prioritu. Svědčí o tom jak pravidelné relace, tak jejich podrobné vypracování v zápisech. Dohled nad zemědělskou politikou probíhal po několika liniích – v organizování „hovorů se zemědělci", v plánování, úkolování a kontrole těchto hovorů. Důvodem byly jistě i nedostatečné výsledky této politiky. Nízké dodávky a neplnění předepsaných kontingentů, byly sice připisovány na vrub jednotlivým zemědělcům, vypovídaly však více o nerealistickém očekávání (plánování), nežli o nezvládnuté organizaci jejich výběru (vymáhání). Jestliže se podařilo takřka v úplnosti naplnit dodávky mléka (předpis 1 586 980 l / dodáno 1 579 630 l), neplnění dodávek masa bylo frapantní (hovězí: předpis 231 200 kg / dodáno 169 554 kg; vepřové 152 400 kg / 75 858 kg; telecí 15 950 kg / 4 760 kg).[65] Závěry o nutné kontrole zemědělských prací, o sledování výkupů a dohledu nad obcemi vyznívají v kontextu jejich opakování jako prázdné fráze; zřízená komise pro mobilizaci pracovních sil na dané skutečnosti nic nezměnila. Konstatování, *„že v okrese není komunálního podniku, který by mohl k IX. sjezdu strany věnovati dar,"*[66] dokládá o realitě doby víc než cokoliv jiného, podobně jako kontrola dodávek vajec od bezzemků.[67]

Bez propagandistického zdůvodnění šlo jen stěží vysvětlit nedostatek zboží na trhu. K „nápravě", uplatňované zastrašovacími a donucovacími metodami, začaly sloužit třídním klíčem naplňované TNP. Termínům „vesnický boháč" a pozdějšímu „kulak" prozatím předcházely „deklasované živly". Nové *„rozdělení obvodů stanic SNB"* mělo pak vést k *„soustředění sil v místech třídního nepřítele"*.[68] Pověřené

62 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 17, sign. 32, Zápis o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 28. 6. 1949 ve 14,00 hodin v zasedací síni ONV.

63 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 4. 4. 1949 ve 14,00 hodin v malé zasedací síni ONV.

64 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 30. 6. 1949 ve 14,30 hodin v malé zasedací síni ONV.

65 Tamtéž, Zápisy ze schůzí Klubu komunistů ONV 1949, Zápis o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 28. 4. 1949 ve 14,00 hodin v malé zasedací síni ONV.

66 Tamtéž. Dar nakonec poskytlo *„žactvo a učitelstvo"*, přestože jeho politická úroveň byla prý nízká.

67 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 12. 5. 1949 ve 14,00 hodin v malé zasedací síni ONV.

68 Tamtéž.

velitelství stanic SNB sledovalo, zda jsou při výkupech a v obchodech dodržovány ceny potravin, poněvadž jejich nedostatek vedl k předražování. Výkup však mohly provádět jen podniky k tomu určené.

V době žní začaly být na vesnicích v kraji uplatňovány ve zvýšené míře restriktivně-represivní metody, jež měly zajistit „zdárný" průběh sklizně. Jejich existence dokládá rozvrat tradičního způsobu hospodaření již v této době. Přitom doposud platilo, že by žádný dobrý hospodář nepodcenil jeden z nejdůležitějších vrcholů zemědělské sezóny. Problémy vykazovaly nově vzniklé státní statky, které se potýkaly s nedostatkem pracovních sil, špatnou organizací prací a nedostatkem strojního vybavení. Tyto vady řešil ONV na úkor soukromě hospodařících zemědělců. Ve druhém roce socializace vesnice došlo v době žní k zavedení pracovní povinnosti pro „vyzvané jednotlivce" (v dokumentu je nařízení přímo vztaženo na bezdětné ženy), strojní vybavení mohlo být zabaveno ve prospěch státních statků, respektive strojních družstev, ty je pak mohly nasadit na pole soukromě hospodařících zemědělců bez jejich souhlasu, oni však měli hradit vzniklé náklady.[69] Aktivistickým způsobem měl být uplatněn Zákon č. 55/1947 SB. o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu a Dekret presidenta republiky č. 88 o všeobecné pracovní povinnosti.[70] Mimo restrikce pak byly organizovány brigády. Pro relace místního rozhlasu se pořizovaly seznamy dobře a špatně pracujících osob.

Předpokládalo se, že formální rozdělení úkolu mezi příslušné referáty – případně komise při ONV Doksy zajistí dostatek strojů (benzin a nafta byly na příděl) a tažného zvířectva. Iluzi narušovala konkrétní pochybení, často přímo banální povahy – např. nedostatkový provázek do samovazů dostala přednostně družstva, soukromě hospodařící zemědělci přes proklamace, že je ho dostatek, však nikoliv.[71] Zodpovědnost za hladký průběh žní byla delegována na Okresní odborovou radu (OOR), Okresní akční výbor (OAV), místní organizaci KSČ, Svaz československé mládeže (SČM) a odbočku Jednotného svazu československých zemědělců (JSČZ). Uvedené složky a organizace měl o průběhu prací informovat dvakrát týdně zemědělský referent, zprávy o žních byly telegraficky zasílány do Prahy a na KNV v Liberci. Sledována a hodnocena byla pak práce nižších funkcionářů a vedoucích pracovníků, tj. místních zmocněnců a lidových agronomů, jejichž autorita i možnosti zvrátit daný stav věci nebyly na rozdíl od přiřčené odpovědnosti dostatečné.[72] V souvislosti s tzv.

69 Často šlo o ty zemědělce, jimž byly podle *„zákona č. 55/1947 SB. o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu"* krátce předtím stroje odebrány …

70 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 17, sign. 32, Zápisy ze schůzí Klubu komunistů ONV 1949, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 18. 8. 1949 v malé zasedací síni ONV ve 14,00 hodin.

71 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 23. 6. 1949 ve 14,30 v malé zasedací síni ONV. (Podle jiné zprávy ho zbývalo přes půl tuny).

72 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 9. 6. 1949 ve 14 hodin v malé zasedací síni ONV.

Katolickou akcí byla mezi body, jimž se měla věnovat zvýšená pozornost, zařazena církevní otázka, jakou souvislost měla se žňovými pracemi, však není v dokumentech rozvedeno.[73] Naopak zaznamenaná mobilizace sil jakoby potlačovala skutečnost, že se jedná o práce každoročně a po staletí periodicky se opakující. Žňové komise přecházely ve svozové, ty pak v osevní…

V zápisech pořízených v průběhu roku 1949 postupně narůstá počet zápisů dokumentujících užití represí. Klub komunistů navrhoval pro tzv. *„neplniče dodávek"* tresty odnětí svobody i tresty peněžité (konečnou instancí však bylo *„veřejné souzení"*),[74] odebíral strojní zařízení soukromě hospodařícím zemědělcům,[75] zařazoval rodiny do nuceného vystěhování a občany do TNP. V říjnu, v době postupného utlumování polních prací, probíhala v Klubu komunistů diskuse o akci *„odčerpání pracovních sil soukromému sektoru"*.[76] V době nedostatku takřka všeho (chyběl například i jed na myši) mělo mnoha okolnostmi podmíněné přerozdělování lístků na textil parametry třídně silového instrumentu, ten byl uplatňován i u potravinových lístků.[77] Stejný účel plnila kontrola (respektive silné omezení) domácích porážek u soukromých hospodářů s větší výměrou polností. Zvýšenému dohledu podléhali zemědělci s výměrou nad 15 ha. O formě dohledu svědčí zápisy z konce roku, kdy represivní akce vrcholily; zaměřily se zejména na ne/plnění dodávek, čemuž předcházelo „přesvědčení", že *„není již možné zemědělce přesvědčovat"*.[78] I značně stylizované zápisy naznačují, jakým způsobem kontroly probíhaly. Spolupracovali na nich dělníci z měst, někteří při nich ale projevili shovívavost; chovali se jako osoby, *„které nejsou toho schopni a proto* [že] *se nešlo všude do důsledků […] pro další akci […]"* byli vybráni ti *„schopnější"*. O absurditě doby a aroganci moci svědčí opakované kontroly u zemědělců, kteří dodávky

73 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 17, sign. 32, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 21. 7. 1949 v 14,20 v malé zasedací síni ONV.

74 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 24. 11. 1949 v zasedací síni ONV. Dne 24. 11. 1949 byla známa tři jména, k 1. 12. 1949 bylo před trestní komisi předáno dalších patnáct zemědělců. Klub komunistů při ONV Doksy navrhoval nižší tresty než ty, jež byly vyneseny. Srov. Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 1. 12. 1949 v zasedací síni ONV.

75 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 17. 11. 1949 v zasedací síni ONV. Odebírání strojního zařízení a techniky umožňoval Zákon č. 55/1947 Sb. o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu, přičemž bylo konstatováno porušení tohoto z hlediska legitimity vágního zákona – Část II. § 7 (2).

76 Tamtéž, Zápisy ze zasedání pléna okresního národního výboru v Doksech 1949, Zápis o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 13. 10. 1949 ve 14,30 hod. v zasedací síni ONV.

77 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 29. 9. 1949 ve 14,40 hodin v zasedací síni ONV. Na pořadu jednání byl bod o zajištění přídavkových lístky pro všechny zaměstnance ONV.

78 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 1. 12. 1949 v zasedací síni ONV.

splnili. Revizoři se řídili heslem: *„třeba ještě něco dodají"*. Ostatní mělo ke svolnému chování přesvědčit veřejné přelíčení s patnácti zemědělci, které se konalo v pondělí 5. prosince 1949. Následujícího dne chtěl zemědělský odbor ONV v Doksech pokračovat ve výkupu a vybírání dodávek s tím, že *„[…] když se to provede do důsledků – bude úspěch."*[79] Nebyl! Zapsané konstatování, *„že obec je vyčerpaná, musí se vzít na to zřetel,"*[80] vypovídá o realitě zimních měsíců více než cokoliv jiného.

V druhé polovině roku 1949 se v zápisech Klubu komunistů objevily první zmínky o JZD,[81] postupně jich přibývalo a s nimi další problémy; etapa socializace vesnice přešla do další fáze.

Retrospektivní pohled zevnitř systému

V roce 1954 vypracoval zemědělský referát ONV v Doksech kontrolní Politicko-hospodářskou zprávu o JZD.[82] Autoři v ní podali přehled o zakládání jednotlivých družstev v okrese. Poukazovali z perspektivy stranické a vládní politiky nejen na „úspěchy" kolektivizace, nýbrž i na nedostatky, s nimiž se potýkali jak členové jednotlivých družstev, tak příslušné orgány státní správy či okresní samosprávy. Cílem zprávy nebyla hlubší analýza politických a ekonomických důsledků, s nimiž se musel vypořádat kolektivizovaný venkov, nýbrž stručný popis událostí z předchozích let, které měly vztah k zakládání JZD v regionu. Text zprávy nelze z faktografického hlediska považovat za objektivní, přestože jeho povaha je v zásadě statistická. V chronologickém pořadí uvádí vznik a výčet typů JZD[83] v okrese, zmiňuje (přes úvodní tvrzení pouze letmo) nedostatky a problémy s jejich zakládáním, nevyvozuje však z nich

79 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 17, sign. 32, Zápisy ze schůzí Klubu komunistů ONV 1949, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 18. 8. 1949 v malé zasedací síni ONV ve 14,00 hodin.

80 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při ONV v Doksech, konané dne 8. 12. 1949 v zasedací síni ONV.

81 Tamtéž, Zápis o schůzi Klubu komunistů při okresním národním výboru v Doksech, konané dne 29. 9. 1949 ve 14,40 hodin v zasedací síni ONV.

82 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politicko-hospodářská zpráva o JZD.

83 V první fázi kolektivizace byla zakládána JZD nižších typů (I. a II.). Zejména v družstvech I. typu přetrvávaly principy soukromého vlastnictví půdy. Družstevníci v nich organizovali a prováděli zemědělské práce při společném užívání mechanizace. U II. typu byly rozorány meze, takže mohl být zaveden jednotný osevní plán a společná rostlinná výroba. Jednotlivým rolníkům i nadále však připadla poměrná část úrody, která odpovídala výměře půdy, s níž vstoupili do JZD. Živočišná výroba i nadále zůstala soukromá. III. typ JZD charakterizoval společnou rostlinnou a živočišnou výrobou. Odměna družstevníků se odvíjela od základu tzv. pracovních jednotek (PJ) vykonaných pro JZD. IV. typ se odlišoval tím, že odměna členům družstva byla zásadně vypočtena podle množství a kvality odvedené práce, vykonané pro JZD, a to bez ohledu na jimi původně vloženou půdu.

příslušné konsekvence. Většinu problémů autoři zprávy nepřekvapivě zdůvodnili existencí „kulaků", případně jinými „objektivními" příčinami, nikoliv systémovými chybami. Úspěchy naopak připsali dodržování stranické linie.

Přesto však kritické čtení zprávy, doplněné o interpretaci dalších pramenů, umožňuje rekonstruovat průběh kolektivizace v okrese Doksy a objektivně popsat příčiny oněch neúspěchů, jež vedly k přípravě a provedení akce „Kluky". Začátek kolektivizace v okrese Doksy byl pozvolný, postupně ale nabýval na intenzitě, kterou nebylo možné organizačně a personálně zvládnout. V roce 1949 byla v okrese založena dvě JZD (osmdesát tři členů), hospodařící na 513,75 ha půdy (z toho 389,27 ha orné půdy), což činilo přibližně 2,2 procenta plochy, kterou měli podle plánů v budoucnu obdělávat družstevníci. O rok později tři sta sedmdesát šest družstevníků ze čtrnácti JZD obhospodařovalo cca 16,6 procent plánované výměry, tedy 3 541,19 ha půdy (z toho 2 904,87 ha orné půdy).[84] Naprostá většina JZD však zůstávala na úrovni I. a II. typu, v nichž zatím nedošlo k setření některých soukromých forem vlastnictví, například nárok na podíl z úrody, jenž odpovídal velikosti vloženého podílu. Chov dobytka a skotu (tzv. živočišná výroba) zůstal záležitostí každého hospodáře, družstevníka.[85] (V některých starších textech se pro období let 1952 a výše započítávala JZD II. typu do souhrnné kategorie „soukromý sektor".)[86]

Právě přechod k vyšším formám družstevnictví – III. a IV. typ – se ukázal v dalších letech jako problematický. Ve III. typu JZD měli družstevníci kolektivně hospodařit jak na rostlinné, tak nově i na živočišné výrobě s tím, že podstatná část jejich odměny se v ideálním případě vypočítávala na základě tzv. pracovních jednotek (PJ). Menší část náhrad, zpravidla ve formě deputátů, určoval podíl každého člena v daném JZD, jehož výše se odvíjela z výměry vložené půdy. Ve IV. typu pak odměnu za práci určovaly pouze tzv. pracovní jednotky (tj. odpracované hodiny a množství vykonané práce), bez ohledu na původně vložený podíl, což samo o sobě popíralo původní, nesocialistický smysl družstevnictví.[87] Ze zprávy je patrné, že přechod k vyšším formám hospodaření nepřijímali družstevníci s porozuměním, formulace o „usilovné práci" dávají tušit, že byl diktován politickým tlakem shora. Počet JZD se sice v prvních letech kolektivizace, alespoň v absolutních číslech, rychle zvyšoval,

84 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politicko-hospodářská zpráva o JZD.

85 KUBAČÁK, Antonín: *Obnova venkova. Dějiny zemědělství v Českých zemích II. díl.* Ministerstvo zemědělství, Praha 1995, s. 174–176. Srov. PRŮCHA, Václav a kol.: *Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu,* s. 234–236.

86 JECH, Karel: *Sociální pohyb a postavení čs. zemědělského obyvatelstva v letech 1948–1955,* s. 1113–1136. Uvedené započítávání uvádí Karel Jech pro období po roce 1952 právě proto, že tehdy začal růst počet JZD III. a zejména IV. typu.

87 FEIERABEND, Ladislav Karel: *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952.* Nakladatelství Stehlík, Volary 2007.

avšak podíl družstev III. a IV. typu zůstával poměrně nízký, respektive se snižoval. Družstevníci k nim chovali nedůvěru až odpor.[88] Příčinou bylo i to, že se s družstvy IV. typu, tedy s těmi, v nichž byla nejdůsledněji omezena původní majetková práva k půdě, původně nepočítalo, k jejich zavedení došlo v průběhu roku 1950. V naprosté většině případů se mohla projevit rezistence vůči kolektivizaci skrytě, tedy tak, že k jejímu případnému popsání a interpretaci nedisponujeme dekódovacími „klíči". Jak například interpretovat události v JZD založeného v obci Doubravička, v němž družstevnici přes zimu v roce 1951 sice adaptovali staré budovy a jiné hospodářské stavby pro živočišnou výrobu, vzpírali se však ustájit v nich své zvířectvo?[89]

Uvedené skutečnosti byly přičteny malé politické vyspělosti jednotlivců v JZD a přetrvávajícímu vlivu „kulaků" na vesnici;[90] problém tak byl objasněn optikou úředníků okresní správy, zdůvodnění nevysvětluje rozpor členů tohoto JZD mezi vnějším a vnitřním přístupem k tzv. vyšším formám práce a družstevnictví. Zpráva neumožňuje objasnit události – a tedy i jistou formu rezistence – z perspektivy družstevníků. Postrádáme v ní informace, co způsobilo tento dvojí, vzájemně si odporující přístup: na jedné straně družstevníci adaptovali budovy pro ustájení dobytka a skotu, na straně druhé do nich následně odmítli ustájit vlastní zvířectvo. Bez bližších informací je pouze možné poukázat na jejich možný fatalismus, jistě ho zesilovalo přesvědčení (vyplývalo by ostatně z jejich dosavadních zkušeností), že za podmínek, které na počátku padesátých let všeobecně v JZD panovaly, není možné, aby tato nová forma správy majetku a společného obdělávání půdy, spolu s péčí o zvířectvo, úspěšně přetrvala a nahradila osvědčené způsoby hospodaření. Příznačně se na samém okraji ve zprávě připomínají špatné výsledky *„společné první sklizně"*, následkem čehož se *„družstevnici ve Vidimi rozhodli, že dobrovolně vstoupí do státně socialistického sektoru v obci, neb podmínky pro družstevní hospodaření, jak se ukázalo, nebyly v této obci příznivé."*[91]

Od samého počátku se tak kolektivizace dostala do rozporu mezi proklamovanými výhodami a reálnými možnostmi a výsledky, což vedlo k tomu, že se v okrese Doksy roku 1951 výrazně snížil počet zakládaných družstev. V uvedeném období bylo nakonec ustaveno pouze jedno JZD. Celkově se tedy jejich počet zvýšil na patnáct, v nichž obdělávalo čtyři sta jedenáct družstevníků 19,8 procent plánované plochy. Pokud v roce 1952 vznikala další družstva, pak převážně šlo o družstva

88 Poměr JZD II. a IV. typu v okrese Doksy letech 1950 až 1954: 1950 – 14/1; 1951 – 15/6; 1952 – 52/11; 1953 – 38/29; 1954 – 35/29.

89 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politicko-hospodářská zpráva o JZD. V kontrolní zprávě k roku 1951 byli zmíněni družstevníci z obce Doubravička, je ale zřejmé, že šlo o jev prostupující více obcí a JZD v okrese Doksy.

90 Tamtéž. Ve zprávě byla užita formulace o třídním boji.

91 Tamtéž.

II. typu. Ze zprávy vypracované k danému roku je zřejmé, že se kolektivizace přestala těšit důvěře místních rolníků, ať již z řad soukromě hospodařících, nebo stávajících družstevníků. Nešlo tu jen o jakousi přechodnou nedůvěru ke kolektivizaci, nýbrž o otázku, kam bude směřovat, kde a kdy skončí tzv. socializace vesnice. Princip dobrovolnosti, jakkoliv ani v předchozím období nebyl při zakládání JZD všeobecně uplatňován, se vyčerpal; přechod na JZD IV. typu se ukázal jako limitující. Pro pochopení kontextu, v němž zpráva vznikla, je příznačné vysvětlení, jakým způsobem překonali družstevníci za pomoci místního ONV potíže. Ostatně i jejich výčet vypovídá o dobových souvislostech – špatná pracovní morálka a organizace práce, nedostatečná kvalifikace funkcionářů JZD (nikoliv z okresu či vyšších míst správy), kteří nejsou schopni zvládnout úkoly, tíživá finanční situace JZD.[92] K překonání neutěšeného stavu podle zprávy stačilo (prý pouhé) usnesení strany a vlády *„o upevnění a dalším rozvoji JZD"* z června 1952.[93] Navenek by sice bylo možné považovat uvedené tvrzení za relevantní, neboť přes systémové potíže se v okrese Doksy zvýšil počet JZD o dalších třicet osm. Podle zprávy do nich vstupovaly celé vesnice. K uvedenému nárůstu založených družstev však vedly jiné objektivní příčiny.

Dnes víme více o metodách, jimiž stranické a státní orgány „přesvědčovaly" rolníky a sedláky ke vstupu do JZD. Na podzim roku 1951 reagovaly mocenské a stranické špičky státu na zpomalení kolektivizace a na projevující se krizi vydáním Tajného rozkazu ministra národní bezpečnosti o úpravě poměrů rodinných příslušníků odsouzených vesnických boháčů.[94] Cílem bylo nejen během *„dvou či tří let na území celého státu postihnout klíčové selské rody, tím ochromit selský stav jako celek a zcela tak uvolnit cestu k zrychlené kolektivizaci zemědělství"*,[95] nýbrž také donutit ostatní obyvatelstvo žijící na venkově k tomu, aby uznalo proces socializace vesnice za nezvratný. Uvedená směrnice představovala i z hlediska dobových právních norem nelegitimní instrument určený k zastrašování a uplatnění represí.[96] Nově revidované odhady naznačují, že tzv. akce „K" („Kulak") postihla více jak čtyři tisíce rodin, tedy více než šestnáct tisíc původně uváděných osob.[97]

92 Zajímavá je i jejich posloupnost, naznačující, že největší podíl na neúspěších měli jednotlivci (viz špatná pracovní morálka) a jejich organizace práce, teprve poté byl zmíněn podíl nižších funkcionářů JZD.

93 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politicko-hospodářská zpráva o JZD. Zpráva odkazovala na článek: *Významné usnesení strany a vlády o JZD*. Rudé právo, 4. června 1952.

94 Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 27 ze dne 22 10. 1951. Srov. In: JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy.* Přílohy. Kopie dobových dokumentů, Dokument č. 3. Vyšehrad, Praha 2008.

95 JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy,* s. 118.

96 K nelegitimním aspektům více JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy,* s. 120.

97 BLAŽEK, Petr: *Počty nuceně vystěhovaných selských rodin v Československu 1948–1960.* In: ROKOSKÝ, J. – SVOBODA, L. (eds.): Kolektivizace v Československu. ÚSTR, Praha 2013, s. 235.

Násilné až brutální přesvědčovací prostředky *„politicko-hospodářská“* zpráva ONV v Doksech nezaznamenává. Místo toho deklaruje užití dobových forem propagandy a agitačních akcí, jak o tom svědčí dochovaná poznámka o zájezdech uměleckých souborů do vesnic na tomto okrese.[98] Vysvětluje tím růst družstev v okrese Doksy – v roce 1952 jich zde přes všechny problémy vzniklo více než v předchozích letech, což odpovídalo celkovému trendu, doložitelnému pro kolektivizaci v Českých zemích.[99] Ve sledovaném okrese tak v roce 1952 fungovala padesát dvě JZD, jež obhospodařovala 11 788 ha půdy, z níž bylo 10 398 ha půdy orné, což činilo 79,5 procenta plochy, která měla být podle plánů obdělávána družstvy. Uvedená data jakoby vypovídala o úspěchu kolektivizace, nebýt toho, že jen necelá pětina z celkového počtu družstev přešla na onen požadovaný a „systémově“ ideální IV. typ, lépe řečeno provozní řád a úroveň hospodaření. Tím lze objasnit onen ve zprávě víceméně zdrženlivě hodnocený nárůst JZD, stejně jako nespokojenost s faktem, že družstva vyššího typu obdělávala cca jen 3 011 ha půdy (respektive 2 472 ha), což odpovídalo rozloze, na níž v daném okrese hospodařila první JZD, založená už v roce 1949, tedy v samém počátku kolektivizace.[100]

Kde se kolektivizace setkávala s nepochopením, nezájmem až odporem, nastupoval řízený tlak, realizovaný často formou provokace.[101] Uspíšit a završit kolektivizaci v okrese Doksy tak „napomáhala“ již od časného podzimu 1952 Státní bezpečnost (StB) z KV Liberec, jež *„zatýkala a mezi zemědělci v kraji pod Bezdězem zavládl strach“*.[102] Výsledky se nemohly nedostavit: například v obci Kluky, podle níž byla akce StB pojmenována, dále pak v Březince, Línech, Malých Vselísech, Sedleci, Sudoměři

98 Agitátorům měla napomoci brožurka vydaná v edici Knihovna funkcionáře o zkušenostech sovětských agitátorů. RJABOV, I: *Zkušenosti z politické agitace na vesnici.* Svoboda, Praha 1951.

99 Srov. projev Antonína Zápotockého v obci Stěžery u Hradce Králové z 27. 9. 1953, viz Rudé právo, 28. září 1953. Prezident varoval před „nezdravým“ růstem JZD v Královehradeckém kraji (v roce 1949 v něm vzniklo 95 družstev, 138 v roce 1950, 47 v roce 1951 a 290 v roce 1952). Položil si otázku, zda jsou státní, krajské a okresní orgány schopné podporovat nejen jejich vznik, nýbrž i zajistit další samotnou existenci. Více URBAN, Jiří: *Tváří k venkovu. Vystoupení Antonína Zápotockého ve Stěžerách.* In: Paměť a dějiny, ÚSTR, 2013, roč. VII, č. 3, s. 32–46.

100 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politicko-hospodářská zpráva o JZD. Zpráva k roku 1952. Údaje platí pro okres Doksy.

101 Dne 17. 3. 1952 se zabývalo kolegium ministra národní bezpečnosti pomalým postupek kolektivizace v Československu. Pro její „úspěšné“ završení navrhlo dvanáctibodový program, včetně vybudování agenturní sítě – *„mezi agrárníky, vesnickými boháči a do jejich řad budeme agenturně pronikat“.* Více RÁZEK, Adolf: *Akce „Kluky“*, s. 4. Srovnej JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy,* s. 140.

102 RÁZEK, Adolf: *Akce „Kluky“*, s. 4.

Pomník obětem a hrdinům první a druhé světové války s deskou připomínající památku nevinných obětí komunismu z obce Kluky: *„Památce nevinných obětí komunismu, občanů této obce, uvězněných v roce 1953."* Archiv autora.

a Vrátně proběhly první dvě vlny zatýkání 29. a 30. září, popřípadě 16. října 1952. A právě v obcích Kluky, Líny a Sudoměř byla v roce 1952 založena JZD II. typu; pro obec Březinka, kde bylo družstvo založeno ve stejném roce, zpráva pro rok 1953 uvádí JZD IV. typu.[103] V témže roce se konaly v květnu a říjnu u Krajského soudu v Liberci procesy se zemědělci zatčenými v rámci akce „Kluky".[104]

Hospodářská realita počátků jednotného družstevnictví

Družstva založená takto násilně prováděnou kolektivizací, se nemohla vykázat dobrými hospodářskými výsledky; zvláště, když schopní hospodáři byli ve vězení, případně nuceně vystěhováni i s rodinami z rodných obcí. Rok 1953 byl pak pro družstva kritický, a netýkalo se to již jen jejich stagnujícího hospodaření, nýbrž v nemalém počtu jejich rozpadu. V úmrtním roce J. V. Stalina, K. Gottwalda, peněžní reformy, v roce, v němž se naplno projevila krize režimu, se – byť v krátkodobém horizontu – otevřeně projevil vztah zemědělců k družstvům. Jen v okrese Doksy v tomto roce zaniklo čtrnáct JZD. O jejich spontánním zániku svědčí poznámka v *„politicko-hospodářské zprávě"*, podle níž se družstva rozešla *„bez jakýchkoliv směrnic"*,[105] což svědčí o živelném rozpadu družstev, stejně jako o centralizované povaze kolektivizace: zákon nepočítal s jejich eventuálním rozpadem.[106] Úpadek a rozpad jednotlivých JZD byl sice navenek shledáván v činnosti *„nepřátelských živlů"*, mimo nich však zpráva uváděla i další důvody: špatné plánování sezónních prací a neschopnost vedoucích funkcionářů JZD. Přesto počet družstev IV. typu rostl, jejich počet se zvýšil během jednoho roku z jedenácti na devětadvacet.[107] Tento nárůst není paradoxně překvapivý, centrálně řízené a podporované mechanizmy kolektivizace se nemohly neprojevit. Družstva III. a IV. typu se již delší dobu těšila nemalé podpoře státních a následně i místních orgánů. Zpráva ze zasedání vlády z prosince 1951 deklarovala pro družstva III. a IV. typu *„vhodné dodávkové podmínky"*, jež *„zvýší životní úroveň družstevníků"*.[108]

Rozpis dodávek pro členy družstev nižších typů se řídil podle stejných zásad jako u samostatně hospodařících zemědělců, tedy podle třídních hledisek: *„Velcí*

103 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politicko-hospodářská zpráva o JZD. Zpráva k roku 1953.

104 RÁZEK, Adolf: *Akce „Kluky"*, s. 18–19.

105 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politicko-hospodářská zpráva o JZD. Zpráva k roku 1953.

106 KUKLÍK, Jan a kol.: *Dějiny československého práva 1945–1989,* s. 148–156.

107 Ze všech třiceti osmi družstev bylo v okrese Doksy dvacet devět JZD IV. typu.

108 Srov. *Zpráva ze zasedání vlády.* Rudé právo, 5. 12. 1951.

zemědělci dodají větší část své produkce […]."[109] Usnesení strany a vlády z června 1952 navíc deklarovalo zastavení splátek za *„[…] majetek vnesený členy družstva do společného hospodaření*", oproti tomu naopak trvala *„povinnost splácet obytné a hospodářské budovy, živý i mrtví* [sic!] *inventář, který si družstevník ponechal ve svém vlastnictví.*"[110]

V podmínkách politické a ekonomické reality let 1951 a 1952 mohlo být pro družstevníky výhodnější přejít na vyšší typ JZD, než je rozpustit a převzít jeho závazky (dluhy). Toto chování, respektování mezí možného, odpovídalo v období let 1951 a 1952 politické, nikoliv hospodářské realitě doby.[111]

Přitom právě neutěšené hospodářské výsledky JZD ovlivňovaly život obyvatel na vesnicích, stejně jako ve městech. Realitou dne byl i šest, sedm, osm let po válce špatně zásobený trh, a to nejen s potravinami, rozdělený na tzv. volný a vázaný. Problém netkvěl v existenci přídělového systému (obdobná situace byla například ve Velké Británii),[112] nýbrž v tom, že životní úroveň všech vrstev obyvatelstva se oproti očekávání reálně snižovala. Jestliže v letech 1945 až 1949 docházelo ke zvyšování životní úrovně, v následném období nastal její pokles. Příčiny tkvěly v systémové proměně československé ekonomiky a společnosti po únoru 1948, v orientaci na Sovětský svaz a na jeho výsostně specifické zkušenosti. Během let 1948 až 1953 vzrostly maloobchodní ceny potravin až o 134 procent, přičemž reálné mzdy klesly v průměru o 12 procent.[113] Jestliže v roce 1949 došlo k uvolnění zboží z vázaného trhu, a to i u základních potravin, a ke snížení cen zboží na volném trhu, začaly od prosince 1950 ceny opět růst jak u průmyslových výrobků, tak základních potravin. V průběhu roku 1951 byly znovu zavedeny lístky na pečivo, chleba, mouku, o něco později i na brambory, přičemž ceny veškerého zboží (včetně potravin) rostly.[114] Kvalita potravin a jejich všeobecná dostupnost přitom nebyly na žádoucí úrovni. Dobové dokumenty naznačují, že nedostatek a zejména nízká kvalita základních potravin překračovaly v některých městech a v určitém období únosnou mez, neboť se staly terčem poměrně otevřené kritiky obyvatel.[115] Spotřeba potravin na vesnicích přinej-

109 *Zpráva ze zasedání vlády.* Rudé právo, 5. 12. 1951.

110 Více *Usnesení strany a vlády o upevnění a dalším rozvoji JZD.* Rudé právo, 8. 6. 1952.

111 Připomeňme, že jde o dobu politických procesů a stranických čistek. V daném časovém vymezení došlo k zatčení Rudolfa Slánského (23. 11. 1951) a o rok později k jeho popravě (3. 12. 1952). O jeho zatčení se veřejnost dozvěděla se zpožděním až 7. 12. 1951, kdy Rudé právo otisklo projev Klementa Gottwalda ze zasedání Ústředního výboru KSČ, v němž prezident republiky podal „oficiální" výklad k zatčení bývalého ústředního tajemníka KSČ.

112 JUDT, Tony: *Poválečná Evropa. Dějiny od roku 1945.* Slovart, Praha 2008, s. 240.

113 KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969.* Academia, Praha 2007, s. 194–195.

114 BRABEC, Václav: *Životní úroveň a některé stránky diferenciace čs. společnosti v padesátých letech*. In: Revue dějin socialismu. Ústav dějin socialismu, Praha 1968, s. 1074.

115 TICHÝ, Martin: *Říkali mu dědek. Příběh protikomunistické skupiny Bayer a spol.* ÚSTR, Praha 2011, s. 160 n.

menším stagnovala, případně i klesala, což byl v tomto prostředí snad málokdy doložitelný jev.[116]

Příčin špatného stavu bylo jistě více. Zdůvodňování třídními podmínkami a bojem o socializaci vesnice, vzývání triád o skrytém, vnějším i vnitřním nepříteli, vysvětlovalo neúspěch, aniž analyzovalo příčiny. Ty objektivně spočívaly, pominemeli systémové chyby, v něčem jiném: k řízení větších hospodářských celků chyběla jednotlivým funkcionářům zkušenost. Nešlo ji nahradit případnou „třídní vyspělostí"; zvláště jednalo-li se původně o rolníky, jejichž praxe s obhospodařováním poměrně malých polností se ukázala v podmínkách kolektivizovaného družstevnictví jako nedostatečná.

Přitom ale výměra původně obhospodařované půdy dokládala třídní původ funkcionáře a člena představenstva JZD, jím se měřila i třídní vyspělost a předpoklady k vedoucím pozicím. Pro okres Doksy byl zaznamenán seznam „třídní vyspělosti" členů v představenstvech (pro schopnost hospodařit byl nerelevantní a mechanicky sestavený): s výměrou nad 20 ha měl zkušenost jeden funkcionář; mezi 15 až 20 ha jedenáct funkcionářů; mezi 10 až 15 ha sedmdesát tři funkcionáři; s výměrou 5 až 10 ha sedmdesát jeden; s výměrou 3,5 až 5 ha čtrnáct funkcionářů; s výměrou 2 až 3,5 ha mělo zkušenost devět funkcionářů, přičemž mezi nimi nechybělo ani dvanáct bezzemků.[117] Je zajímavé, že neschopnost řídit a vést JZD byla vnímána jako odborný handicap, nikoliv však jako překážka. Absenci zkušeností a schopností vysvětloval a omlouval třídní původ funkcionářů, kteří se rekrutovali z řad *„deputátníků, domkařů, drobných zemědělců a řemeslníků a pouze v několika málo případech středních rolníků"*. Snad i proto se jim nikdo příliš nedivil, že se nemohli *„v kapitalistickém zřízení"* potřebných zkušeností nadít a v realitě lidově demokratického hospodářství je prokázat.[118]

Nedostatek vhodných kádrů nakonec nutil příslušné orgány,[119] schvalující v konečné instanci představenstva družstev, akceptovat ve funkcích ty z družstevníků, jejichž zkušenosti byly na potřebné výši, přestože neodpovídali teoretickým, přesněji ideologicky vytvořeným představám o vhodných vedoucích pracovnících, což předznamenávalo kritiku jejich činnosti. Výtky, jejichž vyznění není prosto dobových floskulí, směřovaly k údajně nevhodnému chování k ostatním družstevníkům, k nedostatečnému *„poměru ke kolektivu"*, užívané příměry o zaměstnancích a šafářích pak naznačují vyžadování pracovních povinností. Obraty o odbornické

116 BRABEC, Václav: *Životní úroveň a některé stránky diferenciace čs. společnosti*, s. 1077.

117 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politicko-hospodářská zpráva o JZD. Zpráva k roku 1953.

118 Tamtéž.

119 Ministerstvo zemědělství deklarovalo v § 11 zák. 69/ 1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech podporu jednotlivých družstev, stejně jako výkon dozoru nad jejich činností.

sebejistotě, spojené s tím, že bude v těchto družstvech nutné provádět kontroly hospodaření, správného *„odměňování družstevníků, […] vyúčtování pracovních jednotek a naturálií“* a *„vychovávat drobné zemědělce pro funkce v JZD“*, předznamenávaly, že právě tito schopní hospodáři se nevyhnou potížím s orgány vykonávajícími dohled nad JZD.

Na jedné straně rostl tlak na pokračování, respektive dokončení kolektivizace, včetně přechodu stávajících družstev nižších typů na IV. typ, a to i za užití brutálních represí, na druhé straně prezident republiky vystoupil v roce 1953 dvakrát s projevem, který se bezprostředně týkal zemědělství a zpochybnil účelnost kolektivizace prosazované násilím. Na Klíčavské přehradě, kde pronesl první z projevů, zazněla dokonce slova o tom, že zakládat *„družstva administrativní, nařizovací cestou a snad násilnou cestou, nemůžeme.“*[120] Deník Rudé právo přinesl v tištěné podobě projevu i prezidentovo varování: Je zbytečné z JZD vystupovat; tam, kde se tak stane, budou po letech budována znovu.[121] Na konci září pronesl ve Stěžerách Antonín Zápotocký před takřka padesáti tisíci posluchači další projev. Upřesnil v něm své předchozí výroky. Jestliže původně varoval před násilnou kolektivizací, nyní upozornil na narušování *„socializace vesnice“* a *„socialistické politiky v zemědělství“*, přičemž zdůraznil nutnost zachovat *„socialistické zásady dobrovolnosti“* při zakládání JZD. Varoval i před jejich překotným růstem, o jejichž prosperitu se stát nedokázal postarat.[122]

Uvedené výroky (zemědělci je nesprávně vnímali jako opožděnou garanci dobrovolného družstevnictví) vedly v Československu k rozpadu stovek družstev. Přesnější údaje se v odborné literatuře liší, přesto mohou být v daných souvislostech vůči sobě relevantní. Jeden například udává až tisíc pět set třicet dva zaniklých družstev *„pod nátlakem založených“*, jiná data vůči předchozímu počtu uvádějí rozpad pouhých cca sedmi procent JZD III. a IV. typu.[123]

V okrese Doksy zaniklo v roce 1953 oproti minulému roku necelých dvacet procent družstev. Za stejnou dobu se však zvýšil absolutní podíl JZD IV. typu z jedenácti na devětadvacet, z čehož vyplývá, že zanikly přibližně dvě třetiny JZD I. a II. typu. O rok později, kdy se snížil počet JZD v okrese z osmatřiceti na pětatřicet, však zůstal počet devětadvaceti JZD IV. typu zachován, přičemž v daném typu za dvě zaniklá dvě nová družstva vznikla. Lze tedy konstatovat, že zánik družstev IV. typu byl organizačně mnohem složitější (a to nejen z důvodu společné živočišné výroby) nežli

120 Projev Antonína Zápotockého ze dne 1. 8. 1953, viz Rudé právo, 2. 8. 1953.

121 Srov. tamtéž.

122 Srov. projev Antonína Zápotockého v obci Stěžery u Hradce Králové z 27. 9. 1953, viz Rudé právo, 28. 9. 1953. Více URBAN, Jiří: T*váří k venkovu. Vystoupení Antonína Zápotockého ve Stěžerách*, s. 32–46.

123 MACOURKOVÁ, Anna – URBAN, Jiří: *Nástin cesty československé zemědělské politiky v 50. a 60. letech 20. století s důrazem na násilný charakter kolektivizace.* In: VEBER, Václav – BUREŠ, Jan a kol.: Třetí odboj. Kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století. Nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2010, s. 253–254.

u družstev nižších typů. Rozpad těchto družstev komplikovaly další administrativní překážky: povinnost členů převzít závazky družstva, obnovení splátkové povinnosti vůči pozemkovému úřadu a v neposlední řadě oprávněná obava ze zvýšení dodávek.

Cílem zemědělské politiky, kolektivizace, nebylo ani tak zvýšit produkci v době nedostatkových komodit v rostlinné a živočišné výrobě a udržet krok vyspělého zemědělství s novými trendy Evropě,[124] jako změnit sociální skladbu na českém venkově. Tzn. zbavit hospodáře *„výrobních prostředků"*, nejčastěji v tomto případě půdy a zvířectva, a tedy i poměrně nezávislého postavení ve společnosti. Již od dob národního obrození si čeští sedláci a rolníci uvědomovali, že oni živí národ, a právě toto sebevědomí, hrdost na tradice a stavovskou příslušnost byly považovány za nebezpečné. Přitom ale patrně neplatilo, že by tradiční sousedská rivalita ustoupila před společným nebezpečím, existenčním ohrožením. Z počátku si patrně málokdo dokázal představit důsledky kolektivizace. Dnes lze jen stěží zjistit konkrétní motivace, jež vedly k rozhodnutí založit či nezaložit v obci družstvo, svým způsobem však toto rozhodnutí muselo být kolektivní. Nebylo jistě nutné, aby vstoupila „celá" obec, nadřízené orgány však považovaly za dobré a užitečné, pokud tak učinila většina hospodářů. V roce 1952, kdy v okrese Doksy kulminovalo zakládání nových JZD, do nich vstupovalo až osmdesát pět procent původních soukromě hospodařících rolníků v jednotlivých obcích, což zároveň umožňovalo bez problému provést hospodářsko-technickou úpravu půdy (HTÚP). Podle provedených výpočtů připadalo na jednoho soukromě hospodařícího zemědělce v průměru 5,2 ha zemědělské půdy (z toho 4,53 ha půdy orné), přičemž na jednoho družstevníka v JZD pak 8,86 ha ku 5 ha.[125] Z toho by plynulo, že pracovní zatížení družstevníků bylo větší, nebýt ale výpomoci traktorových a strojních stanic a brigád. Je však otázkou, do jaké míry byla tato pomoc efektivní, zvláště při značném zatížení dodávkami.

Ve sledovaném období, tedy v roce 1952, poměr výroby (sklizně či živočišných přírůstků) k dodávkám značně zatěžoval chod družstev. Například JZD IV. typu se v okrese Doksy podílela na výrobě pšenice 6,3 procenty, dodávky však činily 5,9 procent. U žita a ovsa nebyl tento poměr o mnoho příznivější: 9,9 procent ku 9,5 procentům, 12,5 procent ku 12,8 procentům (sic!).[126] V případě živočišné výroby nebylo zatížení dodávkami o mnoho menší: „výroba" hovězího činila 9,07 procent, dodávky pak 8,69 procent; u vepřového, mléka a vajec činil tento poměr – 10,50 procent ku

124 FEIERABEND, Ladislav Karel: *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952.* Nakladatelství Stehlík, Volary 2007.

125 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politické a organizační směrnice k usnesení strany a vlády O upevnění a další rozvoj JZD na okrese Doksy.

126 Tamtéž, V případě ovsa jde patrně o záměnu – tento poměr by měl být opačný, tedy 12,8 % ku 12,5 %. Pokud ovšem plán dodávek nepřevyšoval reálné výnosy.

8,2 procentům, 9,50 procent ku 8,5 procentům, 8% procent ku 6,5 procentům.[127] Dodávky předepisované družstvům nemálo zatěžovaly jejich chod, nepříznivě ovlivnily počáteční období jejich existence, jež mělo velmi daleko k slibované prosperitě. Dodejme však, že dodávky předepisované soukromě hospodařícím zemědělcům měly často přímo likvidační charakter.

Odliv pracovních sil ze zemědělství byl proto pochopitelný, stejně jako nechuť pracovat v nich více, než bylo nutné. Nelze však generalizovat, existovala i úspěšná družstva.[128] Většině z nich však neměly správní ani státní orgány zajistit prosperitu. Nezajistila ji administrativní pomoc, v důsledku značně naivní a družstevníky zbytečně zatěžující. Heslovitě pojatá doporučení typu „*V organizaci je třeba zlepšit sistém* [sic!] *práce…*“, se i s chybami míjela účinkem, doporučování „nových“ metod („*třikrát denně dojit a krmit*“) svědčí o tom, že pracovníci okresního úřadu danou problematiku znali příliš málo. Jaký potom mohli mít na vesnici respekt, nevíme. Zřejmě i proto byl do čela místního akčního výboru Národní fronty (AV NF), do jehož kompetence spadal patrně i zemědělský referát ONV, dosazen schopný a průbojný komunista, přičemž ani nyní od něho nebyla odborná způsobilost explicitně požadována.

Závěrem

Přes proklamované úspěchy se počet JZD začal snižovat. V období let 1952 až 1954, přesněji do prvního čtvrtletí toho roku, klesl počet všech družstevníků v okrese Doksy z jednoho tisíce osm členů na pět set devadesát sedm. V roce 1952 hospodařila JZD na 79,5 procentech z plánované výměry půdy, v prvním čtvrtletí 1954 však již jen (na pouhých?) 44,5 procentech. Přesto musíme předpokládat, že vystupovat z JZD nebylo většinou záležitostí momentálního rozhodnutí jedinců, hospodářů, nýbrž otázkou životní úrovně jejich rodin, respektive hospodářskou nevyhnutelností, neboť špatné hospodaření družstev negativně ovlivnilo jejich sociální situaci natolik, že setrvat v družstvu se zdálo být horší variantou, než riskovat značně pravděpodobný postih. Vždyť Antonín Zápotocký, který ve svém projevu k zemědělcům ve Stěžerách sice proklamoval, že méně je někdy více, současně víceznačně prohlásil: „*Nebudeme nikoho násilím nutit ani ke vstupu do družstva, ani k setrvání v družstvu. Je nutno však mít na paměti, že družstvo není holubníkem, ze kterého může kdokoliv a kdy se mu zlíbí vyletět. Družstva mají své stanovy a družstevníci vstupem do družstva vzali na sebe určité závazky. Stanovy a závazky musí být plněny.*“[129]

127 SOkA Česká Lípa, f. ONV Doksy 1948–1960, k. 61, sign. 600, Rozpracování směrnic X. sjezdu KSČ v oblasti zemědělství na okrese Doksy. Směrnice o rozvoji JZD na okrese Doksy, politicko-hospodářská zpráva o JZD 1952–1954, Politické a organizační směrnice k usnesení strany a vlády O upevnění a další rozvoj JZD na okrese Doksy.

128 NOVÁK, Pavel: *Hlízovští zemědělci v 50. letech 20. století*. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor: (eds.): Kolektivizace v Československu. ÚSTR, Praha 2013, s. 357–370.

129 Rudé právo, 28. 9. 1953.

Výše uvedené snižování družstev, družstevníků a obdělávaných ploch dokládá o dosavadním nezvládnutém průběhu a krizi kolektivizace. Projev prezidenta republiky však zemědělcům dal poměrně jasně na vědomí, že stranické a státní orgány nehodlaly opustit politiku socializace vesnice, byť do jisté míry ambivalentní vyznění projevu vypovídalo více o osobě řečníka, nežli o politicko-ideologické linii, kterou z titulu své funkce reprezentoval. To, že se krize kolektivizace projevila tímto způsobem až v roce 1953, vedle jiného napovídá, že změny ve vedení státu a KSČ symbolizovaly u mnohých členů družstev očekávání a přísliby a snad i naději v jistou liberalizaci režimu, což se prozatím ukázalo jako nerealistické vyhodnocení situace.

Represe spojené s kolektivizací jsou v současnosti nejvíce připisovány orgánům StB. Jakkoliv není možné vyvinit její členy z uplatňování forem třídního boje, nelze opominout činnost příslušných orgánů tzv. lidově demokratické správy. Právě jim jsou poprávu určena slova jiřínského sedláka Josefa Hedvika:

„*Uvažovali moji bývalí spoluobčané a přátelé […] jestli je v silách 66 letého starce záměrně zvýšené dodávky splnit? Tehdy jste byli, moji žalobci, většinou mladí lidé, dnes je mnohým z vás tolik, co mně tehdy bývalo. Ptám se vás pro spravedlnost světa: Byli byste dnes schopni ve svém stáří stát za těch těžkých okolností na mém místě a neumřít pod tíhou osudu?[…]*

Ptám se nakonec, kdo ztratil více, já nebo moji žalobci?

Já ztratil hektary, oni ztratili tehdy velikou, možná pro většinu z nich největší příležitost jejich života, při své neomezené moci a mé největší bezmoci a zoufalosti ukázat svou lidskou tvář. Ukázali ji, ale v hrozné podobě.“[130]

130 PETRÁŇ, Josef: *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009, s. 374–375.

Německá průběžná dálnice Vratislav – Vídeň a její pracovní zázemí

Jiří Vymětalík

O průběžné dálnici Vratislav – Vídeň toho bylo napsáno hodně, avšak téměř žádný z autorů nevyužil materiály Archivu bezpečnostních složek (ABS). Tento ústav ve svých fondech uchovává některé poznatky, mnohdy ne nevýznamné, k doplnění tématu. Týkají se zvláště stavebního zázemí, zejména dělnických pracovních táborů. Nepřinášejí ucelený ani konečný přehled o stavbě dálnice, ale jsou významným doplňkovým zdrojem k odhalení dalších osudů stavebních a dělnických základen této nedokončené cesty. Aspektem této studie není podrobné popisování trasy autostrády, ale zaměří se na pozoruhodná inženýrská díla – viadukty, estakády, mimoúrovňové křižovatky a stavební zázemí těchto velkých staveb. Některé konstrukce byly vedeny jako samostatné stavby, jiné byly součástí větších stavebních úseků. Tuto problematiku nelze pokrýt z jednoho zdroje. Proto z hlediska zachování posloupnosti velkých konstrukcí dálnice a jejich navazujícího stavebního zázemí budeme postupovat v linii od hranic ČR ve směru sever – jih.

Velké stavby a zajímavé konstrukce na trati Králíky – Mikulov

Stručná historie dopravního díla

V roce 1938 vypadala geopolitická situace v Evropě jinak než dnes. Po záboru Rakouska[1] sahaly hranice německé Říše po Bratislavu na jihu a po Ostravu na severu. Německé velení si uvědomovalo potřebu dopravního spojení bývalé rakouské metropole Vídně a správního střediska pruského Slezska Vratislavi[2]. Nejkratší cesta vedla přes Československo. Politický vývoj běžel překotně kupředu a na základě mnichovské dohody z 30. září 1938 bylo Československo donuceno postoupit Německu velkou část svého území. V dodatku této dohody si kancléř Hitler vymínil

1 Připojení (anschluss) Rakouska bylo provedeno 12. 3. 1938.

2 Německy Breslau, polsky Wroclaw.

také stavbu průběžné dálnice Vídeň – Vratislav. Autostráda dlouhá 320 km měla být exteritoriální a měla územím druhé republiky pouze probíhat. Na sjezdech z dálnice měly být na našem území celnice. Československí motoristé by směli po proclení dálnici používat, ale tato by podléhala německému právu[3]. Plány byly vyhotoveny ještě roku 1938. Po 15. březnu 1939 vznikl protektorát Čechy a Morava a naše země se staly součástí německé Říše. Stavbě již nestálo nic v cestě:

„*Smlouvou ze dne 19. listopadu 1938 svolila bývalá česko-slovenská vláda, aby Německá říše stavěla a provozovala podnikem ‚Říšské automobilové dráhy' na území bývalého Česko-Slovenska, nynějšího Protektorátu Čechy a Morava, průběžnou automobilovou silnici Vratislav – Brno – Vídeň. Získaná oprávnění přenechá Protektorát Čechy a Morava, pokud je nebude vykonávat sám svými orgány, stavebníku této silnice, tj. říšskoněmeckému podniku Říšské automobilové dráhy* [RAB – Reichsautobahnen, pozn. aut.]."[4] Podnik RAB jednal s organizacemi dotčenými stavbou prostřednictvím orgánů protektorátu Čechy a Morava, čímž zde byl Zemský úřad v Brně, a na území připojeném k Německu vládní obvod Opava (Troppau) sudetské župy. Stavba probíhala od 11. dubna 1939 do 30. dubna 1942, kdy musela být kvůli ekonomické tísni a válečným neúspěchům nacistů přerušena. Válečné hospodářství Německa nemělo dost sil na dostavbu a po osvobození mělo obnovené Československo jiné priority a s dokončením dálnice nepočítalo.[5]

Popis trasy

Autostráda směřuje po trase Vratislav (Breslau, Wroclaw) – Kladsko (Glatz, Klodzko) – Králíky (Grulich) – Lanškroun (Landskron) – Moravská Třebová (Mährish Trübau) – Boskovice (Boskowitz) – Kuřim (Gureim) – Brno (Brünn) – Mikulov (Nikolsburg) – Láva nad Dyjí (Laa an der Thaya) – Vídeň (Wien). V německých plánech označována jako A 88, celková délka měla dosahovat 320 km, kilometráž počítána od Berlína. Přednostně se stavělo na území protektorátu, bývalé druhé republiky, mezi Jevíčkem a Ledcemi u Rajhradu, kde je zachováno nejvíce dálničních staveb.

Technické parametry

Návrhová rychlost byla určena na 160 km/hod., šířka v koruně (profil) byla stanovena na 28,5 m, směrové oblouky byly vyprojektovány na minimální poloměr 600 m,

3 Vládní nařízení č. 309 ze dne 29. 11. 1938 o některých opatřeních souvisících se zřízením průběžné automobilové silnice Vratislav – Brno – Vídeň, navazující na smlouvu ze dne 19. 11. 1938 mezi Česko-Slovenskem a Německem o stavbě průběžné automobilové silnice Breslau – Brno – Wien.

4 Moravský zemský archiv (MZA) v Brně, fond (f.) B 40 III (Zemský úřad Brno), inv. č. 1467 Průběžná automobilová silnice Vratislav – Brno – Vídeň, k. 8832, fol. 87. SOkA Blansko, f. OkÚ Boskovice, inv. č. 721, 723, karton (k.) 795, 804.

5 Zrušení stavby dálnice uvedeno vyhláškou ministra vnitra ze dne 13. 11. 1946 č. 1983/1946 Ústavních listin o některých předpisech z doby nesvobody.

výškové oblouky vymezeny nejmenším poloměrem 12 000 m, minimální poloměr oblouků údolnice 10 000 m a nejvyšší povolené stoupání mělo být pět procent.[6]

Organizační členění

Ředitelství říšských dálnic sídlilo v Berlíně – Gesellschaft Reichsautobahnen Berlin, generálním ředitelem byl Ing. Eduard Schönleben. Jeho nadřízeným ve funkci generálního inspektora pro německé silnice byl Ing. Dr. Fritz Todt. Stavba průběžné dálnice Vratislav – Vídeň byla správně rozdělena na dvě části: severní úsek řízený nejvyšším stavebním vedením ve Vratislavi (Oberste Bauleitung Reichsautobahn Breslau) a jižní úsek řízený z Vídně (Oberste Bauleitung RAB Wien). Hlavní vedení stavby sídlilo v Moravské Třebové (Streckendezernat Mährisch Trübau, přednosta Ing. Dr. Hans Lorenz), úsekové vedení v Lanškrouně, Moravské Třebové (Bauableitung Mährisch Trübau, přednosta Ing. Richard Kraft-Metzner), Brně (Bauableitung Brünn, přednosta Ing. Martin Weiner) a Mikulově.[7]

Technické zabezpečení stavby

Budování dálnice bylo rozsáhlým technickým dílem, které zaměstnalo značné množství pracovních sil. Stroje, nářadí a stavební pomůcky měly zázemí ve stavebních dvorech, pracovní síly v ubytovacích táborech pro dělníky. Dobře placená práce na autostrádě lákala za výdělkem. Z místního obyvatelstva se rekrutovala jen menší část pracovních sil, pro většinu pracovníků ze vzdálenějších míst byly postaveny dělnické ubytovací tábory. V neposlední řadě zaměstnaným na tomto prvořadém strategickém projektu nehrozilo – alespoň po dobu stavby – pracovní nasazení v Říši. Vedoucí pracovníci a někteří odborní dělníci leckdy bývali ubytováni v privátech u místních obyvatel. Byl rozdíl v získávání pracovních sil na území Česko-Slovenska – druhé republiky – pozdějšího protektorátu Čechy a Morava a v prostoru německé Říše. Na území protektorátu byli na stavbu dálnice najímáni dělníci, kteří dostávali za svou práci mzdu včetně příplatků, kdežto na území Německa (v Sudetech) byli nasazováni také vězňové a váleční zajatci. Velký podíl na stavbě měla manuální práce, avšak pracovaly zde rovněž rozličné a výkonné stavební stroje a používala se dnes již neobvyklá technická zařízení. Každý úsek a každá velká stavba měly svá vlastní stavební zázemí. Materiál se pokud možno odebíral z místních zdrojů – kamenolomy, pískovny, dřevo z lesů.

Velké konstrukce a stavební zázemí autostrády

Počátek dálnice byl plánován jihozápadně od Vratislavi nedaleko obce Katy Wroclawskie (Kanth), kde byl nájezd na budovanou dálnici Berlín – Vratislav – Glivice (Berlin – Breslau – Gleiwitz), což je dnešní autostráda Berlín – Wroclaw – Kraków.[8]

6 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 1. díl – Severní úsek.* ŘSD, Praha 2008, s. 5.

7 Tamtéž, s. 8.

8 Autostráda Berlín – Wroclaw – Kraków je v Polsku značená A4, v Německu A18.

Počáteční mimoúrovňová křižovatka (MÚK) na dnešním území republiky se měla nacházet u městečka Králíky. Zemskou hranici Moravy a Čech měl překlenovat viadukt přes Sázavský (Hraniční) potok s plošinami pro vyhlídku do krajiny Podorlicka. Nájezdy na dálnici měly být zbudovány u Tatenic a Lanškrouna. Dva velké mosty za sebou měly stát nad kolejemi hlavní dráhy a vodami řeky Moravské Sázavy u Krasíkova. U Moravské Třebové se měla rozléhat velká nadúrovňová čtyřlístková křižovatka se silnicí Svitavy – Litovel. Rozestavěn byl také viadukt přes říčku Třebůvku a železniční trať u Linhartic. Z mostu měl být výhled na Moravskou Třebovou – renesanční perlu Hřebečska.

První velkou konstrukcí se zřetelnými pozůstatky stavby je estakáda přes říčku Pacovku v Městečku Trnávce. V tomto prostoru na německé dálnici nuceně pracovali zajatci z východní i západní fronty. Západně od Jevíčka se nachází několik známých mostů. Tady je položen další sjezd z dálnice. Jihovýchodně od Velkých Opatovic byla rozpracována přeložka místní dráhy Skalice – Velké Opatovice a v místě křížení stojí deskový dálniční most s obloukovitě prohnutým středovým pilířem i opěrami. Nedaleko stával velký stavební dvůr. U Boskovic vstoupilo do cesty široké údolí potoka Semič. Proto byl blízko Bačova zbudován vysoký násep, po němž měla dálnice údolí překonat. V náspu jsou dva velké parabolické mosty: jeden přes Semič, druhý přes silnici Boskovice – Vísky – Letovice. Další nájezd na dálnici měl být mezi

Staveniště údolního mostu u Želešic během probíhající montáže kabelového jeřábu v roce 1940 nebo 1941. Sbírka Muzea města Brna.

Skalicí nad Svitavou a Sebranicemi, kde byla rozestavěna mimoúrovňová křižovatka typu čtyřlístek s dálkovou silnicí Plzeň – Moravská Ostrava.

Nejmohutnější konstrukční sestavou na této dálnici i celém území naší republiky se mělo stát dílo Čtyřmostí u Lubě. Zde se do cesty autostrády staví pradávný skalní útvar Krkatá baba. Dálnice tu měla být rozdělena na dvě samostatné větve, na každé z nich dva viadukty přes údolí říčky Lubě a souběžnou roklinu Hlubockého potoka; přírodní památka by se tyčila mezi nimi. Nedaleko byla plánována dálniční odpočívka s výhledem na monumentální mosty Čtyřmostí i památnou skálu. Ze samotných velkých mostů nezůstalo nic, avšak jsou zde pozůstatky stavebního zázemí. Pod kopcem Čebínka, v místech křížení se starou železnicí Brno – Tišnov, se podle schváleného návrhu měla zbourat a přesunout mimo koridor dálnice vápenka, tehdy největší na Moravě. Mimoúrovňová křižovatka u Kuřimi byla rozpracována v katastru Moravských Knínic. Odtud se mělo sjíždět do směrů Tišnov – Kuřim – Blansko. Patrně neznámějším pozůstatkem autostrády je vysoký pilíř u hráze Brněnské přehrady. Ten měl být součástí viaduktu přes řeku Svratku, na něj měla navazovat deltovitá křižovatka Brno – sever. V zařízení křižovatky měla být parkoviště, restaurace a benzinky. O něco jižněji je dokončený patrový most přes potok a polní cestu v Bystrci. Mezi Troubskem a Bosonohami byla rozestavěna velká mimoúrovňová čtyřlístková křižovatka s národní dálnicí Praha – Brno – Slovensko, nynější D1. U Ostopovic je nejvyšší dálniční násep a u nedalekých Nebovid je v zatáčce klopený dálniční most. U Želešic měl stát viadukt přes říčku Bobravu a jsou tam pozůstatky stavebního zázemí. Poslední rozestavěná mimoúrovňová křižovatka se nachází u Syrovic. Další nájezd na dálnici měl stát u Pohořelic a poslední se měl nacházet u Mikulova, těsně za státní hranicí s Rakouskem. Následně po průjezdu Dolních Rakous měla dálnice po 320 km dospět do Vídně.

Velké stavby na Královicku

Linie nedokončené dálnice ze severu proniká na území České republiky Kladskou kotlinou na Královicko. Napojení na ostatní silniční síť bylo uskutečňováno použitím mimoúrovňových křižovatek. První mimoúrovňová křižovatka na našem území, ve směru Vratislav – Brno – Vídeň, měla být v km 405,3, západně Králík, nedaleko Dolních Bořík ovic.[9] Plánovaná trasa pokračuje jižním směrem přes čáru československého opevnění kolem Suchého vrchu a prvorepublikové pevnosti Bouda a dále východním okrajem Orlických hor a západním okrajem Zábřežské vrchoviny.[10] První z mnoha viaduktů měl stát na hranici mezi Čechami a Moravou západně od Horních Heřmanic nad údolím Sázavského (dříve Hraničního) potoka. Součástí tohoto mostu měly být plošiny s vyhlídkou na inženýrské dílo.[11] Nedaleko osady

9 Městské muzeum Moravská Třebová, PT 97 – sbírka map, mapa úseku Glatz – Chrudichromy. Poznatky dálničního historika Tomáše Jandy, e-mail z 5. 7. 2011 a 11. 7. 2011.

10 Kontaminovaná místa – Topografická mapa www.kontaminace.cenia.cz

11 Městské muzeum Moravská Třebová, PT 89 – Vizualizace (prof. Emerich Schaffran 1941), fol. 14 Grenztalbrücke.

Chudoba byl postaven dělnický pracovní tábor.[12] Nejsou o něm známy žádné bližší informace, patrně byl po zastavení prací na dálnici zrušen.[13]

Dálniční sjezdy Lanškroun, Tatenice, průběh severem Moravskotřebovska

Další mimoúrovňové křižovatky lze vydedukovat pouze podle druhotných ukazatelů. Polohu můžeme odvodit na základě plánované velikosti mostních objektů. Na dálniční sjezd poukazují dva mosty, u nichž byly projektovány rovnoběžné nájezdové rampy o délce 200 m. Je to dálniční most, jenž měl severovýchodně od Lanškrouna v km 420,9, nedaleko osady Laudon mezi obcemi Albrechtice a Mezilesí, překlenovat silnici Albrechtice – Horní Heřmanice. Silnice směrem do Polska je dnes číslována jako I/43 (Brno – Letovice – Svitavy – Lanškroun – Štíty – Králíky). Další most přes dálnici byl plánován v km 428,4, severozápadně od Tatenic nad silnicí Lanškroun – Tatenice, dnešní silnice II/315 Lanškroun – Zábřeh.[14] Tady byl mezi obcemi Lubník a Mezilesí v městském lese vykácen asi tříkilometrový průsek a započato s odkrývkou půdy. Na okraji lesa na katastru obce Sázava vznikl menší ubytovací tábor pro dělníky. Další dělnický pracovní tábor stával asi o tři kilometry dále na pasece u Lesního potoka, kilometr od Albrechtic.[15] Dodnes tu nalézáme zbytky táborových budov, táborového vybavení i dalšího zařízení dálnice.[16] Avšak práce výrazně nepokročily a brzo byly ukončeny.[17]

Autostráda měla následně překročit řeku Moravskou Sázavu a železniční trať Česká Třebová – Zábřeh – Olomouc u Krasíkova v km 432. Tady měly stát za sebou dva mosty na pilířích.[18] Linie měla pokračovat na jih, procházet níží-nou východně od Rychnovského vrchu kolem Velkého třebařovského rybníka.[19] Zkušební sondy se prováděly od Krasíkova po Městečko Trnávku, avšak stavba úseku 28 Krasíkov – Bílá Studně a dílu 29 Bílá Studně – Městečko Trnávka nebyla zahájena. Nicméně trasa byla v tomto úseku vyměřena a postavena ubytovací střediska pro dělníky.[20] Namísto ubytování dělníků nacisté uchystali táborům smutnější osud.

12 Osobní zjišťovací průzkum Tomáš Janda, duben 2013.

13 Kontaminovaná místa – Historická fotomapa www.kontaminace.cenia.cz

14 Stavební plány úseku Mittelwalde – Dörfles, km 395–455. Osobní archiv Tomáš Janda.

15 Tábory Chudoba, Lubník, Albrechtice Archivem bezpečnostních složek neprocházejí. Sběrné středisko v nedalekém Lanškrouně není totožné s žádným z těchto táborů. ABS, f. E-7, Písemnosti týkající se likvidace jednotlivých středisek podle okresů, inv. č. 161, k. 78 Lanškroun.

16 Osobní zjišťovací průzkum Tomáš Janda duben 2013.

17 Fotogalerie rychlostní silnice R43 + německá exteritoriální dálnice/ Mapa – 6. část / Třebařov (Dětřichov) – Štíty/ www.dalnice.com

18 Městské muzeum Moravská Třebová, PT 89 – Vizualizace (prof. Emerich Schaffran 1941), fol. 10 Zohsee Down.

19 Kontaminovaná místa – Topografická mapa www.kontaminace.cenia.cz.

20 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 8 a 10.

Dělnický pracovní a zajatecký tábor Třebařov

Nedaleko Třebařova v katastru obce Rychnov stával dělnický ubytovací tábor. Na jaře 1940 byl v provozu, ale další poznatky o něm nejsou známy. Jeho existenci potvrzují hlášení o stavu prací na dálnici a někteří pamětníci. [20] Ve fondech ABS v Kanicích u Brna je zaznamenáno: *„[…] v roce 1941 nebo 1942 byli v táboře umístěni francouzští váleční zajatci a totálně nasazení civilní francouzští občané v počtu asi 180–200 osob. V revolučních dnech května 1945 jeden z Francouzů zemřel na otravu alkoholem. Celkem prošlo táborem na 250 francouzských vězňů. Po ústupu německého vojska 5. května 1945 se zajatci rozutekli do své vlasti. V roce 1946 byl v jednom baráku ubytován oddíl Junáků.“*[21]

Dělnický pracovní tábor a porodnice Dětřichov

Dětřichov u Moravské Třebové byl sídlem nechvalně známého tábora. Tábor byl postaven v druhé polovině roku 1939 v lesíku u silnice na Borušov. Byl sestaven ze čtyř ubytovacích baráků, kuchyně, jídelny a sociálního zařízení. Zjara 1940 měl přijmout dálniční stavební dělníky pracující na úseku Bílá Studně – Městečko Trnávka.[22] Stavba tohoto dílu nebyla zahájena a tábor byl roku 1941 určen jako porodnice pro východní dělnice (Entbindungslager).[23] Lágr až do konce války soustřeďoval těhotné ženy a mladé matky národnosti ruské, běloruské, ukrajinské, polské a dalších, které byly zaměstnány ponejvíce u německých zemědělců v okolí, případně podnicích jiného druhu.[24] Marie Chomisczáková, bývalá vězenkyně tábora, vzpomíná: *„[Ženy] rodily v nesmírně těžkých podmínkách, musely pomáhat jedna druhé a po porodu hned musely konat různé práce. […] Většina žen umírala a vzpomínám si, že za mého pobytu od prosince 1943 do února 1944 umíralo denně šest až osm dětí a žen, mnohdy i muži, byli to váleční zajatci i civilisté. Oběti byly pohřbívány v blízkém lesíku. Často jsme vídali, jak potulující se psi v okolí lágru vyhrabávali ze sněhu, z mělkých hrobů tělíčka nemluvňátek a rvali se o ně.“*[25]

Velitelem tábora (Lagerführer) byl necitelný Franz Steiner, který dříve řídil dělnický a židovský tábor v nedalekém Rozstání. Po jeho odvolání spravoval dětřichovský tábor humánnější Oskar Frenzel. Vězněn zde byl i ruský lékař porodník Alexandr Nikitič Brijancev, Asistentku mu dělala mladá Ukrajinka Naděžda Michajlovna

21 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 25 a 47.

22 ABS, f. E-6 Ministerstvo vnitra – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek Praha (f. E-6), inv. j. 8, Zřízení a činnost koncentračních, zajateckých a jiných táborů v době okupace na území Čech, Moravy a Slezska 1945–1947, Zajatecký tábor Třebařov-Kriegsgefangenenlager. (Triebenhof, 1939.)

23 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 25.

24 ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor „Porodnice“ Dětřichov – Arbeitslager „Entbindungsheim“ Dittersdorf.

25 GRUNTOVÁ, Jitka: *Dětřichovský tábor;* www.gruntova.cz/druha-svetova-valka/detrichovsky--tabor

Trofimenková.[26] Ošetřovatelské práce povětšinou vykonávaly pacientky samy. Značný podíl na likvidaci novorozenců měl šéflékař, litevský Němec Dr. Wilhelm Schmidt. Ženy byly nacistickými pochopy brutálně týrány, následkem byla vysoká úmrtnost novorozeňat. Průměrně zde pobývalo dvě stě padesát těhotných žen ve stáří osmnáct až čtyřicet let a asi dvě stě třicet dětí. Dohromady táborem prošlo přibližně tisíc dvě stě padesát osob.[27]

Z celkového počtu šesti set třiceti šesti novorozenců zde v důsledku těžkých útrap našlo smrt dvě stě šest dětí.[28] Jako nejčastější příčiny úmrtí byly uváděny žaludeční a střevní katar, životní slabost, zápal plic a průjem. Také zde zemřelo několik dospělých lidí, zejména na tuberkulózu. Mrtvoly byly pohřbívány nejprve na hřbitově ve Starém Městě a později v háječku nedaleko tábora, kde bylo po válce napočítáno sedmdesát šest hrobů.[29] Při pozdějším průzkumu bylo nalezeno sto dvacet hrobů nemluvňat.[30] Na místě provizorního pohřebiště byl postaven památník obětí nacistických zvěrstev a tábor byl rozebrán.[31] Také tato fakta patří k historii německé dálnice.

Úsekové vedení a ubytovací kapacity v Moravské Třebové

V Moravské Třebové bylo vybudováno rozlehlé logistické zázemí vedení stavby. Sídlila zde pobočka německé státní společnosti pro budování dálnic. Po přemístění finančního úřadu byly v prvních patrech domů č. 2, 4 a 6 na Masarykově náměstí (tehdy Adolf Hitler Platz) postaveny reprezentativní kanceláře stavebního vedení společnosti Říšské automobilové dráhy (RAB-Reichsautobahnen).[32] V domech č. p. 1 a 3 měl úřad hlavní traťový referát (Streckendezernat).[33] Od Lanškrounské ulice směrem k předměstí Udánky, nedaleko Nových domů-Neuhäusels, stávala ubytovna pro pracovníky stavebního vedení, na místě prodejny nábytku v ulici Nádražní býval ubytovací barák, další objekty v prostoru stadionu TJ Slovan.[34] Tam stával i barákový tábor – ubytovna pro svobodné muže, zaměstnance RAB.[35] V Lanškrounské ulici

26 *Dětřichov – česká Osvětim?* Historická penologie 2/2004, s. 2.

27 GRUNTOVÁ, Jitka: *Dětřichovský tábor*; www.gruntova.cz/druha-svetova-valka/detrichovsky-tabor. ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor „Porodnice" Dětřichov uvádí ještě druhého lékaře Sobolova, jako porodní asistentka je zde uváděna manželka Dr. Brijanceva (Briansew) – její jméno neuvedeno.

28 ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor „Porodnice" Dětřichov.

29 GRUNTOVÁ, Jitka: *Dětřichovský tábor*; www.gruntova.cz/druha-svetova-valka/detrichovsky-tabor.

30 ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor „Porodnice" Dětřichov.

31 *Dětřichov – česká Osvětim?,* s. 2.

32 DORNER, Gottlieb – DORNER, Friedrich: *Mährisch-Trübau, die Perle des Schönhengstgaues.* Göppingen 1969, s. 102.

33 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 30. V domě č. 1 předtím sídlila firma Steinbrecher (drcení kamene), v č. 3 lékárník Jan Knirsch.

34 Kontaminovaná místa – Historická fotomapa www.kontaminace.cenia.cz

35 Osobní zjišťovací průzkum terénu 13. 5. 2010 a 1. 6. 2011. Není-li uvedeno jinak, osobní zjišťovací průzkum a rozhovory s pamětníky vedl autor tohoto článku.

Vizualizace viaduktu Linhartice.
Městské muzeum Moravská Třebová.

bydlel v bývalé vile textilní továrny Silvet (dnes Orka Hotel Garni)[36] Dr. Ing. Hans Lorenz, hlavní projektant a vrchní vládní rada.[37]

V klášteře františkánů na Svitavské ulici bylo zřízeno Raststätte – hotel pro hosty RAB. Ubytování, vytvořené přestavbou a dostavbou budovy noviciátu, postavené v letech 1745–1746, bylo nadstandardní. Byla zde jídelna pro sto osob, pivnice s třiceti dvěma místy, dvě konferenční místnosti o deseti místech, třináct jednolůžkových a čtyři dvoulůžkové pokoje, místnost pro podávání snídaní, kanceláře a místnosti pro personál, dvě pevně zabudované telefonní budky a všechna hospodářská zařízení potřebná k provozu.[38] V každém pokoji byla elektřina, rádio, telefon, tekoucí voda a ústřední topení. K otevření došlo 30. března 1939, původní architektura byla zachována.[39]

36 Osobní zjišťovací průzkum terénu 13. 5. 2010 a 1. 6. 2011 a DORNER – DORNER: *Mährisch-Trübau*, s. 102.

37 Osobní zjišťovací průzkum terénu terénu 13. 5. 2010 a 1. 6. 2011.

38 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 30. Poznatky Tomáše Jandy, e-mail 4. 7. 2011.

39 Rasthaus byl otevřen 31. 3. 1939. Klášter postavený koncem 17. století byl nacisty zrušen roku 1941 nebo 1942, po válce v jeho prostorech sídlilo stavební učiliště, nyní opět slouží řádu menších bratří (františkánů). Součástí kláštera je kostel sv. Josefa s kaplí sv. Petra v okovech. E-mail PhDr. Jany Martínkové, Městské muzeum Moravská Třebová, 27. 5. 2002.

Dělnický ubytovací tábor (RABL[40]) stával pod Křížovým vrchem v prostoru dnešní Nerudovy ulice, byli tu ubytováni dělníci a zaměstnanci stavebního dozoru.[41] Po roce 1942 zde byli umístěni západní zajatci, nuceně nasazení ve zbrojní výrobě ve zdejších továrnách.[42] Po válce byl tábor zrušen.[43] RABL Moravská Třebová není totožný s internačním střediskem pro Němce v Moravské Třebové.[44]

Na stavebním úseku 29 Bílá Studně – Městečko Trnávka byla plánována mimoúrovňová křižovatka Linhartice. Viadukt v Linharticích a estakáda v Městečku Trnávce byly samostatnými stavbami.

Mimoúrovňová křižovatka a viadukt Linhartice

Autostráda pokračuje stále jižním směrem a v k. ú. Linhartice měl být další sjezd. Mimoúrovňová čtyřlístková křižovatka[45] se silnicí Svitavy – Moravská Třebová – Mohelnice – Litovel. Byla plánována v dálničním km 441,4, v polní trati U Samoty,[46] v místě, kde se dnes napojuje stará silnice Moravská Třebová – Mohelnice do nové silnice I/35.[47] Až sem můžeme velké stavby na trati Králíky – Linhartice určit jen na základě plánů a vizualizací.

Necelé dva kilometry odtud měl stát viadukt přes údolí říčky Třebůvky a místní dráhu Chornice – Moravská Třebová – Česká Třebová u Linhartic. Dnes se přímo pod plánovaným viaduktem nachází železniční zastávka Linhartice.[48] Dlouhý most s přibližně dvanácti úzkými oblouky měl stát na jedenácti štíhlých, vysokých pilířích a přimykat se k západnímu svahu kopce Liška. Naplánován byl ve dvou variantách. Rozdíl v nich byl jen v koncepci jižního předmostí. Dle první verze mělo stát na západní straně jižního konce malé odpočívadlo. K realizaci byla zvolena druhá varianta, která počítala s vybudováním velké dálniční odpočívky s parkovištěm s výhledem na monumentální konstrukci mostu a Moravskou Třebovou.[49] Viadukt se začal budovat z jara 1940. Pozůstatky stavby později překryla výstavba čistírny odpadních vod.[50]

40 RABL (Reichsautobahn Lager) – ubytovací tábor pro dělníky na stavbě říšské automobilové silnice.

41 DORNER – DORNER: *Mährisch-Trübau*, s. 102 a 126.

42 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice,* s. 30.

43 Kontaminovaná místa – Topografická mapa www.kontaminace.cenia.cz

44 ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. 107.

45 Městské muzeum Moravská Třebová, f. PT 97 – sbírka map, inv. č. 1, Karte des Landkreisses Mährisch-Trübau, Adolf Jenisch 1941.

46 Městské muzeum Moravská Třebová, PT 97 – sbírka map, mapa úseku Glatz – Chrudichromy. Poznatky Tomáš Janda, e-mail, 5. 7. 2011 a 11. 7. 2011.

47 Nedaleko se nachází současná MÚK státní silnice I/35 a krajské silnice II/371.

48 Osobní zjišťovací průzkum terénu 14. 5. 2010.

49 Městské muzeum Moravská Třebová, PT 89 – Vizualizace (prof. Emerich Schaffran 1941), fol. 11 a 12 Ranigsdorfer Talbrücke.

50 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 10.

Tento most byl první rozestavěnou stavbou od severu a kvůli jeho výstavbě byl zbudován tábor v nedalekém Rozstání.

Pracovní a zajatecký tábor Rozstání

Další tábor stával u silnice z Rozstání do Malíkova. Byl postaven jako dělnický ubytovací tábor (RABL), ale záhy v něm bylo umístěno na sedm desítek německých Židů, nuceně pracujících na stavbě dálnice. Velitelem dělnického a později i židovského tábora byl Němec Franz Steiner. Roku 1940 bylo pro potřeby Říšských dálnic internováno v Rozstání na sedmdesát francouzských zajatců z lágru Sagan (označených F 264). Zajatce hlídal strážní oddíl – šest vojáků a jeden důstojník.[51] Pracovali na stavbě německé průchozí dálnice mezi Chornicemi a Lázy pod stavebním dozorem mistra Ernsta Gayera ze Saské Kamenice. V roce 1941 zde bylo internováno sedmdesát německých Židů, na práci byli posíláni na pilu v Linharticích. Poté byli odvezeni neznámo kam.[52] Po přerušení stavebních prací na dálnici byli v táboře přechodně internováni z rasových nebo politických důvodů další muži židovské národnosti z Německa. Následně byl přeměněn na špitál pro těžce nemocné a přestárlé dělníky z východních území, a na porodnici žen – dělnic ze Sovětského svazu a Polska. Roku 1943 byla porodní část tábora přesunuta do Dětřichova a zde zůstali jen staří a nemocní lidé. V Rozstání byly až do konce války internovány i celé rodiny, odvlečené z okupovaných východních oblastí[53] – Bělorusové, Ukrajinci a jeden Francouz. Celkem tři sta dvacet mužů, žen i dětí.[54] Zemřelo padesát dva Bělorusů a Ukrajinců (z toho sedmnáct nemluvňat). Jeden Ukrajinec a Francouz byli popraveni.[55] V den osvobození 9. května 1945 se v táboře nacházelo dvě stě šedesát šest internovaných. Po ukončení války byli sovětští občané vráceni zpět do Sovětského svazu, tábor byl rozebrán vojenskou správou v Moravské Třebové a poté přemístěn do Jevíčka, kde sloužil jako sběrné středisko pro Němce určené k odsunu. V současné době se na jeho místě nachází zahrádkářská kolonie.[56]

Estakáda Městečko Trnávka

Na severním konci boskovické brázdy byla plánována další velká stavba – estakáda v Městečku Trnávce. Nejsevernější pozůstatky po stavbě se nacházejí na severozápadním okraji města, kde je nad řadovými domky hájek se zahrádkami a dvorky. Na tomto místě probíhaly v letech 1940–1942 výkopové práce, při nichž

51 Hlášení Landrátu Landskron k rukám Dr. Lorenze z 21. 5. a 23. 5. 1941. SOkA Ústí nad Orlicí, f. Landrát Landškroun, inv. č. 871, k. 87. Poznatky Lubomír Špuk Chobot, e-mail 15. 8. 2011.

52 ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor Rozstání – Reichsautobahnlager Rostitz.

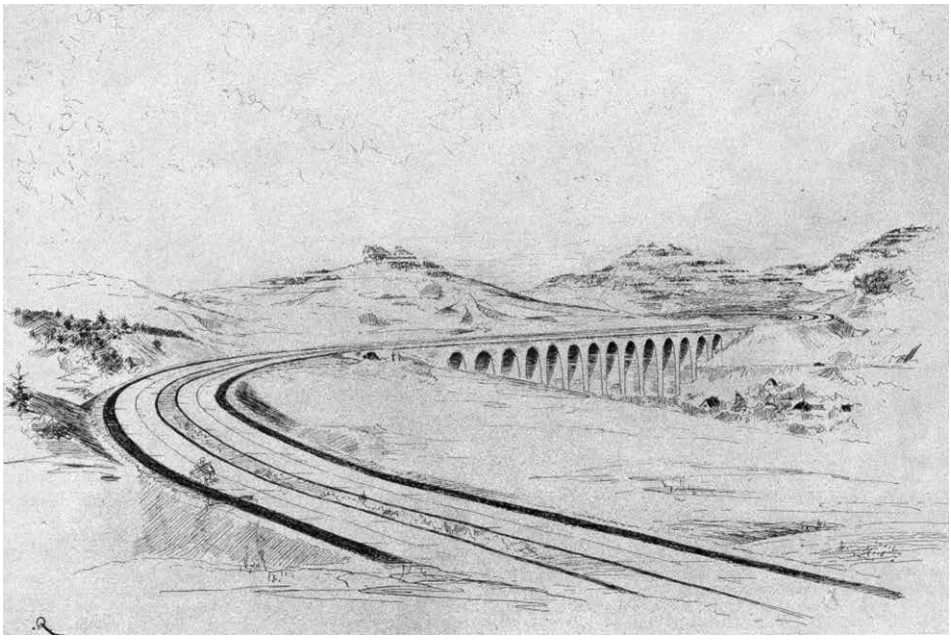
53 NEKUDA, Vladimír: *Moravskotřebovsko, Svitavsko*. Brno 2002, s. 233.

54 ABS, f. E-6, inv. j. 8, Zajatecký tábor Rozstání – Reichsautobahnlager Rostitz.

55 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*; autoři na s. 25 uvádějí padesát devět zemřelých osob.

56 ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor Rozstání – Reichsautobahnlager Rostitz.

bylo nalezeno mnoho vykopávek z prehistorické doby.[57] Rozestavěné těleso mělo navazovat na severní předmostí viaduktu Trnávka. Údolí potoka Pacovky ve Staré Trnávce mělo být překročeno železobetonovým dálničním viaduktem s vysokými pilíři a úzkými oblouky.[58] Základy mostu byly rozestavěny, avšak do naší doby se zachovaly jen pozůstatky stavebního zázemí.[59] Před začátkem stavby zde bývalo klidné údolí na okraji městečka. Nad ním se měl tyčit velký dálniční most. Pod plánovaným mostem tehdy vedla jen silnice z Trnávky do Pacova a Křenova, potok Pacovka, silnoproudé elektrické vedení a polní cesta. Viadukt první třídy měl být dlouhý 384,80 m a široký 24 m. Měl stát na šestnácti vysokých štíhlých pilířích širokých 2,80 m a mezi nimi sedmnáct klenutých oblouků po 20 metrech a obě předmostí.[60]

Podoba estakády v Městečku Trnávce.
Převzato z publikace LORENZ, Hans a kol.: Trassierungs – Grundlagen der Reichsautobahnen.

57 Moravské zemské muzeum (dále MZM) v Brně, Archeologický ústav, Dálnice Breslau – Wien, k. 1, fol. 12–21, Bericht über Bodenfunde auf der RAB Breslau – Wien.

58 Lorenz, Hans – kolektiv autorů: *Trassierungs – Grundlagen der Reichsautobahnen.* Der Strasse 28, Volk und Reich Berlin 1943, s. 97, 98.

59 Dnes je na pravém břehu Pacovky areál traktorky STSM (Středisko technických služeb a mechanizace) Zemědělské společnosti Městečko Trnávka a na levé straně několik terasovitých řad domků-okálů. Osobní zjišťovací průzkum terénu 19. 7. 2011 a 13. 1. 2013.

60 Plan Bauwerk 989, Talbrücke Thürnau Km 447,8+38. Osobní archiv Tomáš Janda.

Stavební dvůr a materiální základna u Městečka Trnávky

Stavba viaduktu u Městečka Trnávky byla přidělena podniku Pittel & Brausewetter.[61] Ve Staré Trnávce se nacházejí rozsáhlé pozůstatky stavebního zázemí firmy. Kámen se začal dobývat v lomu u Pacova. Na západním konci Staré Trnávky postavila firma dva třípodlažní domy jako zázemí dobývacího prostoru v Pacově. V první budově se nacházely kanceláře, a v druhé, byty pro zaměstnance.[62] Dnes se v první budově (č. p. 246) nachází zdravotní středisko, ve druhé soukromé byty.[63]

V Městečku Trnávce jsou v ose plánovaného dálničního viaduktu dva asi 60 m dlouhé základy pojezdů věžového jeřábu.[64] Viditelná část základů patek je na pravém břehu potoka Pacovky vedle mostu do traktorky. Základy pojezdů věžového jeřábu jsou orientovány ve směru sever – jih, měřitelné délky 7 m. Na obou březích potoka jsou betonové patky vzdálené od sebe 3 m, rozměry 1,2 m šířky × 0,7 m nadzemní výšky.[65] V tomto areálu býval v době protektorátu stavební dvůr, na nádvoří se nacházel zkušební betonový pilíř a dílny mechanizace. Dnes tu můžeme rozeznat základy dílny, v obvodové zídce několik druhotně umístěných pískovcových kvádrů, prvotně určených pro stavbu mostu, a na druhém břehu Pacovky další betonový základ. Při poválečném budování traktorky byl zkušební pilíř odstraněn.[66]

Citujme ze Staniční kroniky Městečka Trnávky z let 1945 a 1948: „*Německá říšská dráha v roce 1942 zavedla elektrické osvětlení a vodovod na nádraží v Městečku Trnávce. Stavbu mnohem většího rozsahu tam ovšem vybudovala firma Pittel & Brausewetter, která prováděla stavbu dálničního mostu přes nedaleké údolí potoka Pacovka. Prodloužením manipulační koleje číslo 3 o 300 m směrem k Chornicím vznikla železniční vlečka, určená k vykládce stavebních strojů a materiálu […] V roce 1942 došlo k rozhodnutí o zastavení všech civilních staveb na území Německa a jím okupovaných zemí. K 30. dubnu 1942 byly ukončeny i práce na výstavbě Německé průchozí dálnice, která dodnes zůstala nedokončeným torzem. Rozhodnutí se týkalo i železničních staveb a znamenalo ukončení prací také na nových železničních tratích. […] Roku 1948 byla vlečka uzavřena a snesena.*“[67]

Zemní práce prováděla firma Ernst Gayer budující sousední stavební díl. V Městečku Trnávce měla dislokovány tyto stroje: rypadlo-bagr, stavební vozíky

61 Zmíněná firma budovala v konsorciu Pittel & Brauswetter – Lanna také viadukt Bobrava u Želešic, viadukt přes řeku Svratku mezi Bystrcem a Kníničkami, mimoúrovňovou křižovatku Kuřim a úsek Svitávka – Býkovice.

62 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice,* s. 30–31.

63 Osobní zjišťovací průzkum terénu 19. 7. 2011.

64 Kontaminovaná místa – Topografická mapa www.kontaminace.cenia.cz

65 Osobní zjišťovací průzkum terénu 13. 5. 2010.

66 Orální vzpomínky Josef Modrlák a Jiří Vondra 19. 7. 2011.

67 NA Praha, f. Sbírka staničních kronik, 3. oddělení, Staniční kronika Městečko Trnávka, rok 1945 a 1948.

úzkorozchodné stavební drážky, výbušné pěchy (dusadla) a kolejové pluhy.[68] Firma Schnellfeier zde umístila vrtná zařízení na vrtání sond.[69]

Stavební zázemí viaduktu v Městečku Trnávce bývalo také v nedalekém Pacově. U lomu Skala asi 0,5 km severovýchodně od Pacova, avšak již na katastru Staré Trnávky, jsou mohutné pozůstatky stavby – dva až 7 m vysoké a 2,2 m široké patrové pilíře z betonu, nahoře zúžené. Hned vedle, blíže u silnice, je 65 m dlouhý až 1,7 m vysoký betonový fundament o šestnácti polích s otvory. Většina polí je 2,3 m dlouhá a 1,3 m široká. Na druhé straně silnice jsou základy a torza starých menších staveb z betonu.[70] Nacházely se tady drtič a třídič kamene, transformátor a překladiště (násypky) na úzkorozchodnou stavební drážku. Pracovní vláček, tažen motorovými lokomotivami, převážel materiál do Městečka Trnávky. Kolejiště vedlo od lomu podél silnice údolím Pacovky, kolem osady Borová, na staveniště mostu. Celková délka drážky byla asi 1,8 km. Nedaleko se nacházelo skladiště trhavin pro zmíněný kamenolom.[71]

Dělnický ubytovací a zajatecký tábor Městečko Trnávka

Pracovní tábor stával západně od Městečka Trnávky pod kopcem Světlík. Tábor byl postaven na podzim 1939 jako RABL – Reichsautobahnlager. Bylo zde ubytováno asi dvě stě českých dělníků.[72] Až k tomuto datu se prameny shodují, avšak o využití tábora v období války hovoří nejasně, až protichůdně:

Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí uchovává pravidelná měsíční hlášení jednotlivých pracovních úřadů Kanceláři prezidenta zemského úřadu v Liberci (Sudety).[73] Městečko Trnávka, britské komando (označení E 249):

„Zajatci ubytováni v objektu tábora říšských dálnic pod kopcem Světlík. Komando sestávalo ze stovky zajatců. Stráž vykonávali jeden důstojník a sedm strážných. V květnu 1940 má být dvě stě třicet zajatců nasazeno na práci u říšských dálnic. Mají být dodáni ukrajinští zajatci ze zajateckého tábora Lamsdorf.[74] *V září toho roku má být vedení říšských dálnic přiděleno sto zajatců z tábora Sagan*[75] *pro staveniště říšských dálnic*

68 Kolejové pluhy se používají k úpravě štěrkového kolejového lože na železničních stavbách.

69 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice,* s. 31.

70 Osobní zjišťovací průzkum terénu 19. 7. 2011.

71 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice,* s. 31, a vzpomínky Josef Modrlák a Jiří Vondra.

72 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 26.

73 SOkA Ústí nad Orlicí, f. Landrát Landškroun, inv. č. 871, k. 87, 88. Poznatky Lubomír Špuk Chobot, e-mail 15. 8. 2011.

74 Lamsdorf – lágr pro spojenecké zajatce Stalag VIII-B/ později přečíslován na 344. Místo se nachází v okresním městečku Łambinowice v kraji Nysa, vojvodství Opole v Polsku. http://en.wikipedia.org/wiki/Stalag_VIII-B

75 Sagan – zajatecký tábor označený Stalag Luft III pro důstojníky a poddůstojníky RAF – Britského královského letectva, kde byli internováni také Čechoslováci. Dnes se Sagan jmenuje polsky Żagań, česky Zaháň, okresní město v Lubušském vojvodství. http://cs.wikipedia.org/wiki/Zah%C3%A1%C5%88

v Chornici pro firmu Ernst Gayer.[76] *Prvních sto francouzských zajatců přišlo do obce 18. září 1940. Pracovali na stavebním úseku Říšských dálnic mezi Chornicemi a Lázy pod stavebním dozorem mistra Ernsta Gayera z Chemnitz. Byli ubytováni v táboře Říšských dálnic v Rozstání.*[77] *V listopadu 1940 již u Chornice pracovalo dvě stě třicet západních zajatců. Na staveniště Říšských dálnic přišlo se začátkem října špatné počasí. Zajatci, doposud zaměstnaní u firmy Gayer, byli přeloženi ke služebně pro výstavbu cest v Moravské Třebové na odklízení sněhu. V únoru 1941 mají být do místních táborů umístěni ukrajinští váleční zajatci. V prázdných táborových komplexech jsou ubytováni francouzští zajatci, uvolnění před nedávnem ze staveniště dálnice pro práci v zemědělství. V táboře Říšských dálnic je plánováno ubytování anglických válečných zajatců.*"[78]

Po přerušení prací na dálnici se z tábora v Trnávce stalo výcvikové a školicí středisko německé armády.[79] Zde je možná záměna dělnického pracovního tábora a areálu stavebního dvora v Městečku Trnávce.[80]

Naproti tomu ABS v Kanicích opatruje ve fondu ministerstva vnitra dokument Zřízení a činnost koncentračních, zajateckých a jiných táborů v době okupace na území Čech, Moravy a Slezska.[81] RABL Městečko Trnávka:

V období prosinec 1939 – jaro 1941 v táboře ubytováno dvě stě českých civilních dělníků. Od jara do podzimu 1941 zde přebývalo na dvě stě francouzských civilních dělníků. V letech 1942–1943 tady bylo zařazeno sto dvacet až sto padesát polských Židů. Od roku 1943 do 6. května 1945 zde umístěno devadesát až sto anglických zajatců. Uvádí se, že se židovskými vězni bylo zacházeno velmi tvrdě, dva zemřeli a byli pochováni na římskokatolickém hřbitově v Městečku Trnávce, několik jich mělo být údajně utlučeno a dle svědectví hrobníka Františka Krause jsou pohřbeni v lesíku nedaleko tábora. Až do konce války byli v táboře internováni Angličané a 6. května 1945 byl tábor před blížící se Rudou armádou rozpuštěn.[82]

Pozoruhodný záznam je také v Archeologickém ústavu Moravského zemského muzea v Brně: „*Úterý 23. 7. 1940 – Obchůzka dálnice od Chornice do Bořitova a zpět. Odnos mateřské půdy bude přibližně za měsíc, až přijdou angličtí zajatci. Odkrývání zbývajících jam (5 dělníků).*"[83]

76 Stavební díl 30 Městečko Trnávka – Víska u Jevíčka byl zadán stavebnímu sdružení Finger & Gayer Tief und Betonbau. Firma Ernst Gayer Chemnitz byla součástí toho sdružení. Stavební plány úseku … km 395–455.

77 SOkA Ústí nad Orlicí, f. Landrát Landškroun, inv. č. 871, k. 87, 88.

78 Tamtéž.

79 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 26, a osobní svědectví Josef Modrlák.

80 Osobní zjišťovací průzkum terénu 19. 7. 2011.

81 ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor Městečko Trnávka - Reichsautobahnlager Markt Türnau.

82 Tamtéž.

83 Rovněž u Bořitova byly při stavbě dálnice odkryty archeologické vykopávky z prehistorické doby. Viz Moravské zemské muzeum v Brně, Archeologický ústav, Dálnice Breslau – Wien, k. 1, fol. 44.

Není zřejmé, z kterého lágru zajatci byli, patrně z Trnávky nebo sousedního lágru u Rozstání. Zde bych nadnesl hypotézu, že to mohli být titíž angličtí zajatci, kteří nuceně pracovali pro firmu Ernst Gayer na stavbě dálnice u Chornice.[84] Objekt stával na území bývalých Sudet, archivní záznamy o provozu se ztratily, německé obyvatelstvo bylo po válce odsunuto a s ním zmizely také autentické vzpomínky na tento tábor. Po válce byl tábor v Městečku Trnávce využíván jako Dům svazu české mládeže a do roku 1949 tam byla ozdravovna Ústředního svazu českých řemesel sloužící k rekreaci učňů.[85] Areál pod kopcem Světlík dodnes slouží jako rekreační zařízení.[86] Ve stavebním úseku 30 Městečko Trnávka – Víska u Jevíčka nebylo plánováno velké inženýrské dílo a ubytovací tábor pro dělníky byl zřízen nedaleko Vísky. V Chornicích předpokládáme zřízení pomocného stavebního dvora, neboť stavební úsek Víska – Městečko Trnávka je rozsáhlý a materiál na stavbu RAB byl dodáván po železnici také na nádraží v Chornicích.[87] Na fotografiích z roku 1939 ze záchranného archeologického průzkumu pod horou Hušák je zachyceno několik dřevěných montovaných budov.[88] Na chornickém úseku dálnice pracovali pro firmu Ernst Gayer západní zajatci. Od Trnávky můžeme sledovat rozestavěnou čáru dálnice, která se kroutí na jih a obchází masiv hory Hušáku, míjí Chornice a otáčí se k Jevíčku. Byly tu provedeny zemní práce, rozestavěno několik betonových objektů a nedaleko Vísky postaven další nechvalně známý tábor.[89]

Dělnický ubytovací a zajatecký tábor Víska u Jevíčka

Následující tábor stával poblíž Vísky u Jevíčka (tehdy Derflík, německy Dörfles) severozápadně od obce, v lese pod vrchem Líšnice, nad potokem Kelínky.[90] Tábor byl postaven v dubnu 1939 jako RABL.[91] Roku 1940 v něm byli umístěni němečtí a polští Židé nuceně nasazení na stavbě dálnice u Chornice, jejich další osudy nejsou známy, patrně byli transportováni.[92] Zmizeli ještě v roce 1940.[93] Tím ale útrpné chvíle

84 V tomto místě je důvěryhodnost citovaných pramenů ABS problematická. Záznamy byly zjišťovány až retrospektivně po válce a mohou být nepřesné. V uvedeném případě vidí autor větší hodnověrnost v zde uvedených pramenech, zaznamenávající události přímo v dané době.

85 Poznatky z osobního archivu Jiřího Vymětalíka, doplněné osobním průzkumem terénu 19. 7. 2011, a vzpomínky Josefa Modrláka a Jiřího Vondry ke stejnému datu.

86 Osobní zjišťovací průzkum terénu 19. 7. 2011.

87 VYMĚTALÍK, Jiří: *Z Pacova vedla do Městečka Trnávka železniční vlečka*. Svitavský deník 21. 5. 2014.

88 MZM v Brně, Archeologický ústav, Dálnice Breslau – Wien, k. 5, fol. 137.

89 Osobní zjišťovací průzkum terénu 25. 3. 2010 a 13. 1. 2013.

90 Kelínky, něm. Kellingbach, též Arnoštovský potok.

91 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 26 a 40.

92 Hermann F. Weiss uvádí, že Židé z RABL Dörfles (Derflík – Víska) a Rostitz (Rozstání) byli transportováni do nacistických táborů v Horním Slezsku. E-maily z 27. 12. 2012 a 20. 3. 2013. Viz WEISS, Hermann F.: *From Reichsautobahnlager to Schmelt Camp: Brande, a Forgotten Holocaust Site in Western Upper Silesia, 1940–1943.* Yad Vashem Studies, Vol. 39.2, Jerusalem 2011.

93 ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor Derflík – Arbeitslager Dörfles.

Nákres dělnického ubytovacího tábora ve Vísce u Jevíčka (RABL Dörfles), 1939.
Převzato z publikace LORENZ, Hans a kol.: Trassierungs – Grundlagen der Reichsautobahnen.

tábora u Vísky neskončily. Dne 6. listopadu 1941 přijeli železničním transportem na nádraží v Chornici sovětští zajatci. Do tábora jich přišlo tři sta devadesát devět, jeden byl vyložen již mrtvý. Zajatci byli zaměstnáni na stavbě dálnice u firmy Ernst Gayer. Strážní oddíl sestával z jednoho poddůstojníka, dvaceti vojáků a dvaceti tří příslušníků organizace Todt.[94]

Zajatecký lágr byl označen Stalag VIII 318 F a prošlo jím mnoho sovětských zajatců.[95] Označení komanda východních zajatců bylo patrně R 318.[96] Tábor byl údajně pobočným táborem[97] lágru Gross Rosen.[98] Měl do něho přístup pouze stavbyvedoucí Ing. Josef Freytag. Vozil ho tam jeho osobní řidič František Hlubinka,

94 SOkA Ústí nad Orlicí, f. Landrát Landškroun, inv. č. 871, k. 87, 88.

95 Tamtéž a NEKUDA, Vladimír: *Moravskotřebovsko,* s. 233.

96 Číslo komanda se nepodařilo ověřit. Na bezejmenných náhrobních deskách zemřelých zajatců se uvádí číslo tábora 318. Kopie jedné dřevěné náhrobní desky se nachází v osobním archivu Františka Plecha. Svědectví František Plech z 25. 11. 2010, 9. 1. 2013 a 20. 11. 2013. Z jiných zdrojů se toto svědectví nepodařilo potvrdit.

97 Vzpomínky Františka Plecha. Strojopis, nevydáno, osobní archiv František Plech.

98 Gross-Rosen – nacistický koncentrační tábor v Dolním Slezsku u obce Rogoźnica, místní části polského městečka Strzegom, česky Střihom; http://cs.wikipedia.org/wiki/Koncentra%C4%8Dn%C3%AD_t%C3%A1bor_Gross-Rosen

který nesměl v táboře opustit auto, pouze Freytag si šel vyřídit využití pracovních sil na stavbě – nasazení sovětských zajatců. Dle Hlubinky bylo prostředí v táboře velmi špatné.[99]

V táboře byl dále umístěn šestičlenný personál kuchyně. Chléb do tábora vozil rolník Robert Zecha z Biskupic od německého pekaře z Biskupic. Asi padesát metrů od lágru vyložil dodávku chleba na připravený stanový dílec, dodací list zatížil bochníkem a odjel. Potom přišli čtyři zajatci se stráží a chléb odnesli do tábora.[100] V dobových dokumentech se uvádí, že začátkem roku 1941 vypukla v táboře epidemie skvrnitého tyfu.[101] Tento údaj je dnes již vyvrácen, neboť ze strážního oddílu ani táborového personálu nebyl nikdo nakažen. Ve skutečnosti zde zajatci umírali následkem katastrofálních hygienických podmínek, nedostatečné výživy, těžké práce, nedostatečného prostoru k ubytování (přeplněné baráky) a nelidského zacházení.[102] Mezi zajatci propukly choroby z výše uvedených příčin. V táboře byla vyhlášena karanténa, stav se snížil na dvě stě sedmdesát vězňů.

Na konci roku 1941 si Říšské dálnice zažádaly o čtyři sta ruských zajatců. Ti však byli v únoru 1942 převáděni na jiná, pro válečné hospodářství důležitější pracoviště.[103] Na následky nemocí z podvýživy jich zde zemřelo sto čtyřicet tři.[104] Jsou pohřbeni v lese nedaleko tábora ve společném hrobě s památníkem. Roku 1942 byl tábor částečně rozebrán a roku 1951 byly zbývající budovy odstraněny a pietní místo upraveno. V letech 1946 a 1947 poblíž bývalého tábora tábořil oddíl Skautů – Junáků z Jevíčka. [105] Dnes je tom místě kamennou zídkou obehnaný hřbitůvek a pylon s pěticípou hvězdou.[106] Každoročně se zde koná pietní akt za oběti tábora. Od dob socialismu až po dnešek místo využívá jako letní stanový tábor Pionýrská organizace Rájec-Jestřebí.[107]

---

99 Vzpomínky Františka Plecha. Strojopis, nevydáno, osobní archiv František Plech.

100 Kronika obce Biskupice, rok 1940, s. 31. Osobní archiv František Plech.

101 SOkA Ústí nad Orlicí, f. Landrát Landškroun, inv. č. 871, k. 87, 88. Dále ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor Derflík – Arbeitslager Dörfles, a JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 26.

102 Centrální evidence válečných hrobů, VH v ČR, Víska u Jevíčka, VH s ostatky číslo CZE-5308-06618 www.valecnehroby.army.cz/Evidence/vysledky-hledani-v-cr?mt=V%c3%adska%20u%20Jev%c3%ad%c4%8dka&st=0

103 SOkA Ústí nad Orlicí, f. Landrát Landškroun, inv. č. 871, k. 87, 88.

104 SOkA Ústí nad Orlicí, f. Landrát Landškroun, inv. č. 871, k. 87, 88. Dále ABS, f. E-6, inv. j. 8, Pracovní tábor Derflík – Arbeitslager Dörfles, a JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice,* s. 26.

105 Svědectví Ing. Jaroslava Zezuly, e-mail z 8. 9. 2013. Osobní svědectví Anna Langerová z 20. 11. 2013.

106 Osobní zjišťovací průzkum terénu 17. 9. 2012.

107 E-mail od ZŠ a MŠ Rájec-Jestřebí z 11. 10. 2013.

Porovnání životních podmínek východních a západních zajatců

Nabízí se otázka určitého srovnání životních podmínek východních a západních zajatců. Co se týká zajatců ze Sovětského Svazu a východních zemí (Polska), nacházíme podrobný popis zajateckých táborů v Dětřichově a Vísce u Jevíčka od zde uvedených autorů a zdrojů. Podobně můžeme sledovat i zacházení nacistů s příslušníky označenými Davidovou hvězdou, i když to byli převážně němečtí Židé. Tyto dvě velké skupiny národů (Slovany a Židy) považovala nacistická ideologie za méněcenné rasy a podle toho s nimi bylo zacházeno. Byli biti, mučeni a v těžkých podmínkách umírali.

Oproti tomu se zajatci ze Západu bylo jednáno daleko mírněji, což je obecně známo a můžeme to rozpoznat i z vedlejších ukazatelů.[108] V nespecifikovaných případech se necitelné až zločinné zacházení těžce prokazuje, neboť scházejí ověřitelné důkazy. ABS k tomu uvádí: *„Nedalo se přesně zjistiti, neb o tom není žádných záznamů. Jmenovaná obec byla obec německá, jejichž občané byli odsunuti, takže ani tito nemohli býti v této věci vyslechnuti.“*[109] Západním zajatcům byly v táborech povolovány třeba mimopracovní činnosti jako soutěže nebo sport.[110] Jeden z bývalých anglických důstojníků (N. N.)[111] při návštěvě Československa dlouho po válce vzpomínal na své věznění na Moravskotřebovsku:[112] *„O Velikonocích roku 1943 nebo 1944 jsme v lágru hráli ragbyové utkání Anglie vs. zbytek světa. Nastoupil jsem za Anglii.“*[113] O lepších podmínkách pro západní zajatce vypovídá i nižší počet vojáků ostrahového oddílu a menší počet úmrtí v táborech.

Stavební úsek 31 Víska u Jevíčka – Vanovice je známý mosty mimoúrovňové křižovatky Jevíčko. Dělnické ubytovací tábory bývaly nedaleko Jevíčka a Borotína. Hlavní stavební dvůr stával u Velkých Opatovic. Poblíž Vanovic byla v provozu pozemní lanovka pro přepravu písku. Vyměřovací práce na severním úseku dálnice byly zahájeny ve středu 18. ledna 1939 v k. ú. Jevíčko. Přijel Ing. Burke z Moravské Třebové. Přípravné práce stavebního dílu Borotín – Jevíčko provedla v lednu 1939 firma Podnikatelství betonových a železobetonových staveb Ing. Robert Zeman Brno pro říšskoněmeckou firmu Sager und Woerner München. Vedoucím pro jevíčský úsek byl jmenován Ing. Salzmann z Moravské Třebové.[114]

---

108 O zajatcích se zevrubněji zmiňují např. autoři Gruntová, Martínková, Nekuda, kronika obce Biskupic a archivní záznamy v SOkA Ústí nad Orlicí a ABS Kanice.

109 ABS, f. E-6, inv. j. 8 – Zřízení a činnost koncentračních, zajateckých a jiných táborů v době okupace na území Čech, Moravy a Slezska 1945–1947. Internační, zajatecké, sběrné a další tábory na Moravě a ve Slezsku.

110 VYMĚTALÍK, Jiří: *Stará německá dálnice na Blanensku, 108. díl. Na stavbě dálnice pracovali Židé, Sověti či Francouzi.* Blanenský deník Rovnost, Týden u nás, 21. 11. 2012.

111 Nomen nescio – jméno neznám.

112 NEKUDA, Vladimír: *Moravskotřebovsko*, s. 233, a osobní svědectví Josefa Modrláka.

113 Patrně jde o zajatecký tábor Moravská Třebová. Tento není totožný s RABL Moravská Třebová. ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. 107.

114 SOkA Blansko, f. OkÚ Boskovice, Prezidiální spisy, inv. č. 1566/38, k. 44A, fol. 140–143.

Mimoúrovňová křižovatka Jevíčko a její stavebníci

Na samém jižním konci Jevíčska a začátku Boskovicka jsou pozůstatky další velké stavby. Tyto konstrukce jsou vhodné ke studiu dopravní architektury a stavitelství pozemních komunikací. Měla tu být mimoúrovňová delta křižovatka Jevíčko a je zde několik stavebně dokončených objektů v nehotovém násypu. Jedním je obloukový most přes Malonínský potok a hned za ním silniční most přes silnici Jevíčko – Smolná. Tato cesta měla být pozdvihnuta na odbočující komunikaci z dálnice a odtud byla západně od dálnice plánována nová silnice do Velkých Opatovic. Východně od dálnice je přes Malonínský potok vybudován most východní rampy dálničního sjezdu. Stejně tak most na západní straně delty, avšak tento již není nad vodotečí, protože potok nebyl přeložen a proudí starým korytem.[115] Od severovýchodního okraje Jevíčka až sem vede zarostlé těleso dálnice s několika dokončenými mosty.[116] Na montáži některých mostů stavebního dílu 31[117] se podílelo stavební sdružení Koneczny Prossnitz – Jakub Swatek Mährisch Trübau, firmy Karger a spol. Brno, Ryšavý a spol. Svitavy. Některé mosty sektoru 30 budovaly firmy Finger & Gayer Chemnitz, doložen je rovněž podnik Prauss.[118] Mosty u Jevíčka jsou obloženy kamennými kvádry nejspíše z maletínského a mladějovského pískovce.[119] V tomto prostoru (zvláště v úseku Chornice – Jevíčko) musíme předpokládat zbudování nejméně jednoho dalšího pomocného stavebního dvora, leč současný stav poznání nám nedovoluje doložit tuto domněnku prokazatelnými fakty.

Město Jevíčko bylo první obcí, jejímž katastrem měla říšská dálnice územím Česko-Slovenska a později protektorátu Čechy a Morava probíhat. Severní hranice intravilánu Jevíčka byla zároveň státní hranicí mezi druhou republikou československou a německou Říší. Sousední vesnice Víska u Jevíčka již byla na území zabraném Německem.[120]

S dálničním sjezdem u Jevíčka se v původních plánech nepočítalo. Dne 17. ledna 1939 žádala obecní rada města Zemský úřad v Brně a Okresní úřad v Boskovicích o zřízení dálničního sjezdu za městským pivovarem v trianglu silnic Jevíčko – Jaroměřice – Velké Opatovice. Odůvodňovala to blízkostí státní hranice, zájmem výletníků

115 Osobní zjišťovací průzkum terénu terénu 13. 5. 2010, 17. 9. 2012 a 13. 1. 2013.

116 Totéž. Prvním dokončeným objektem je most přes místní vodoteč a polní cestu, dále přechod místní vodoteče trubním propustkem, následuje deskový most přes silnici II/366 Sklené – Křenov – Jevíčko – Prostějov, a dnes již silně poškozený most přes bývalý mlýnský náhon. Pak již jsou v textu popsané mosty dálničního sjezdu, a mimo křižovatku se nachází používaný nadjezd silnice II/372 Letovice – Velké Opatovice – Jevíčko – Městečko Trnávka.

117 Stavební díl 31 Víska u Jevíčka – Vanovice.

118 Stavební plány úseku Mittelwalde – Dörfles, km 395–455. Osobní archiv Tomáš Janda.

119 Sdělení Bc. Karol Šmehil, e-mail, 28. 7. 2011 a svědectví František Plech. Z jiných zdrojů se tuto informaci nepodařilo potvrdit.

120 Městské muzeum Moravská Třebová, f. PT 97 – sbírka map, inv. č. 1. Karte des Landkreisses Mährisch-Trübau, Adolf Jenisch 1941.

z Brna, rychlou dopravou pacientek do jevíčské sanatorky a také tím, že silnice na okrese Boskovice jsou ubohé.[121] Zemský úřad 26. ledna zamítavě odpověděl: *„Počet a umístění vjezdů na průběžnou automobilovou silnici Vratislav – Vídeň byl v prosinci 1938 dohodnut se zástupci německých říšských autodrah (RAB) na Ministerstvu veřejných prací a zemský úřad sám nemůže nic zařídit […] Vjezd na průběžnou automobilovou silnici bude nutno upravit na dálkovou severní silniční magistrálu Žďár – Boskovice – Prostějov,*[122] *zvýšit počet sjezdů by bylo nemožným z důvodu dalších značných výdajů, které by vznikly zřízením celních úřadů.* "[123]

Jenže po 15. březnu 1939 nebylo potřeba budovat celnice, Česko-Slovensko bylo již připojeno k německé Říši. Proto mimoúrovňová křižovatka u Jevíčka mohla být na náklady Zemského úřadu v Brně, Okresního úřadu v Boskovicích a obcí Jevíčko a Velké Opatovice zřízena.[124] Stavební výkresy byly 1. října 1940 schváleny vrchním vládním radou a zástupcem RAB Dr. Lorenzem.[125] Při stavbě mimoúrovňového křížení byly prováděny zemní práce a přeložky komunikací.

Dělnický pracovní tábor Jevíčko

Pro zde zaměstnané dělníky byl nedaleko sanatoria, pod kopcem Kumperk, postaven tábor nazvaný Soest, stejně jako dílny u Velkých Opatovic. Stavbou baráků pro pracovní tábor byl pověřen Ing. Hoffmann.[126] Vedoucím tábora byl říšský Němec Feuerpfeil. Ubytováni zde byli dělníci firmy Hermann Milke.[127] Stavba započala v lednu 1939, tábor byl postaven zjara 1939, 25. srpna 1942 zrušen, v květnu 1943 odstraněn. Odpad splašků z tábora byl řešen velmi nehygienicky. Kanalizace ústila do příkopu podél silnice do sanatoria u Smolné, podél silnice Jevíčko – Křenov a do místního potoka naplňujícího obecní koupaliště. Obyvatelé Jevíčka si na tento nevhodný stav několikrát neúspěšně stěžovali.[128] Dne 25. srpna 1942 byl tábor zrušen, dělníci propuštěni, někteří totálně nasazeni do továren v protektorátě, Rakousku a Německu. Dřevěné baráky s příslušenstvím byly rozmontovány, odvezeny na nádraží v a odtud vlakem do Moravské Ostravy.[129] V současnosti se na místě tábora nachází zahrádkářská kolonie.

121 SOkA Blansko, f. OkÚ Boskovice, Prezidiální spisy, inv. č. 1566/38, k. 44A, fol. 143.

122 Dálková magistrála Žďár – Boskovice – Prostějov se roku 1939 stala součástí dálkové silnice Plzeň – Moravská Ostrava a mimoúrovňová křižovatka této magistrály s německou průběžnou dálnicí byla plánována na katastrálním území Sebranic u Boskovic a Skalice nad Svitavou.

123 SOkA Blansko, f. OkÚ Boskovice, Prezidiální spisy, inv. č. 1566/38, k. 44A, fol. 144.

124 Tamtéž, fol. 140–143.

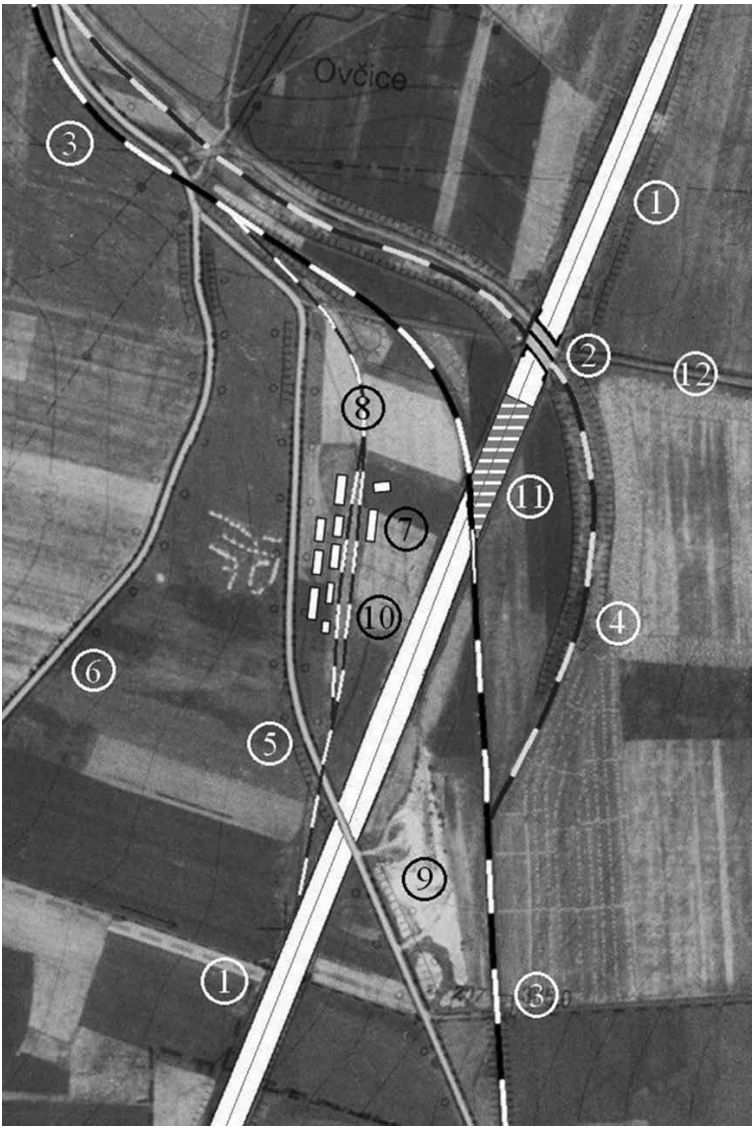
125 MZM v Brně, Archeologický ústav. Dálnice Breslau – Wien, k. 7, Lageplan Km 455–458 Breslau – Wien, nefoliováno.

126 Tamtéž.

127 Úplný název Reichsautobahnlager „Soest" Gewitsch firma Hermann Milke Berlin K. G. Protektorat Böhmen-Mähren.

128 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice,* s. 27.

129 ABS, f. E-6 inv. j. 8, Pracovní tábor S O E S T v Jevíčku – Arbeitslager S O E S T in Gewitsch.

Pozice prohnutého mostu, přeložka železnice u Velkých Opatovic a umístění stavebního dvora firmy Hermann Milke Soest.
Nákres Jiří Vymětalík.

Legenda: 1. trasa dálnice; 2. dokončený prohnutý deskový most se středním pilířem přes přeložku místní dráhy a polní cestu; 3. místní dráha Skalice – Velké Opatovice; 4. rozestavěná přeložka železnice; 5. silnice Velké Opatovice – Cetkovice; 6. silnice Velké Opatovice – Borotín – Vanovice; 7. stavební dvůr firmy Hermann Milke z let 1939–1942; 8. kolej normálního rozchodu do stavebního dvora; 9. haldy písku; 10. překladiště na úzkorozchodnou stavební drážku; 11. demontážní základna rekonstrukce místní dráhy z roku 1984; 12. polní cesta do Uhřic.

Stavební zázemí u Velkých Opatovic

Hlavní stavební dvůr podniku Hermann Milke stával jihovýchodně Velkých Opatovic u Zadního blata[130] nedaleko Y křižovatky silnic Velké Opatovice – Borotín – Cetkovice. Poblíž dílen firmy bydlel v montované vilce stavbyvedoucí Ing. Josef Freytag s rodinou.[131] Vedoucí pracovníci přebývali na zámku Velké Opatovice (č. p. 14), ale také v privátech u místních obyvatel. Ve stavebním dvoře bylo v letech 1939–1942 postaveno asi osm dřevěných montovaných budov, v nichž byly kanceláře vedení firmy, zámečnické, stolařské, kovářské, údržbářské a opravárenské dílny, sklady materiálu, garáže nákladních a osobních automobilů, skladiště pohonných hmot a maziv a výtopna parních lokomotiv.[132] Patrně tu býval také ubytovací barák. Vedla sem kolej běžného rozchodu ze stanice Velké Opatovice, která odbočovala ze železniční trati výhybkou nedaleko železničního přejezdu silnice Velké Opatovice – Borotín. V prostoru stavebního dvora bylo překladiště a materiál se tu přendával na úzkorozchodnou stavební drážku.[133]

Nedaleko překladového nádraží v místě Ho šibeniční hroške[134] byla skladována velká deponie stavebního materiálu vytěženého v lomu u Borotína. Pomocné stavební zázemí stávalo u Jevíčka a Vanovic. Písek se ve velkém těžil v pískovně Na doubku mezi Borotínem a Vanovicemi. Z lomu vedla pozemní lanovka do pomocného stavebního dvora v trati Ho divoké svině[135] východně od Vanovic. Písek byl na staveniště dálnice přepravován pomocí vlečné lanovky. Ve vyhloubené dráze byla natažena kolej, po níž jezdily výklopné vozíky s pískem. Plné vozíky jedoucí dolů samotíhem

130 Zadní blato je pomístní název polní trati v katastru Velkých Opatovic.

131 Po přerušení stavby dálnice se Ing. Freytag přestěhoval do Jevíčka. Ing. Heinz Rüth byl roku 1942 povolán do říšské branné moci a musel narukovat do války.

132 Zaměstnanci firmy bydleli na zámku v letech 1940–1942, nájemné bylo městským úřadem určeno ve výši 50 K měsíčně za každý jednotlivý pokoj, tj. 15 000 K za dobu trvání nájemní smlouvy. Tyto prostory do roku 1939 využívala Asociace mladých křesťanských žen YWCA, zemská odbočka Brno. Za protektorátu se užíval název Křesťanské sdružení českých žen, organizaci byly poskytnuty náhradní prostory v měšťanské škole. Na zámek byla přidělena také mladá učitelka, pravděpodobně k vyučování a výchově dětí zaměstnanců. SOkA Blansko, AO Velké Opatovice, inv. č. 101, 27.

133 Strojní vybavení firmy bylo rozsáhlé: pojízdný pásový jeřáb MUKAG nosnost dvě tuny, Dieselová rypadla Menck & Hambrock typ Mc, Menck & Hambrock typ M III a Hanomag. čtyři parní lokomotivy Henschel, tři typu Orenstein & Koppel, dvě ČKD a po jedné Borsig a Rheinmetall. Celkem jedenáct kusů parních lokomotiv a desítky výklopných vagónků. Dále jeden motorový válec Ruthemeyer, a velké množství nákladních automobilů, např. značek Škoda a Saurer. Pro přepravu dělníků na jednotlivá staveniště se používal firemní autobus. Vedoucí pracovníci měli k dispozici osobní auta Opel a Tatra 97. Tyto stroje pracovaly na celém svěřeném úseku dálnice (Vanovice – Městečko Trnávka). JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice*, s. 33.

134 Ho šibeniční hroške je pomístní jméno v místním malohanáckém nářečí. Ve spisovné češtině by zněl: U šibeniční hrušky.

135 Totéž.

vytahovaly na lanech prázdné nahoru. Lanovka měla nákladovou stanici v lomu Na Doubku a vanovickým katastrem vedla mírným obloukem (přes místa, kde dnes stojí ovocný sad a agrární družstvo) k pomocnému stavebnímu dvoru s pomocným nádražím, překladištěm a stavebním zázemím.

Přípisem z 29. června 1940 oznamuje Zemský úřad v Brně nejvyšší stavební správě Říšských dálnic (RAB), k rukám pana vrchního vládního rady Ing. Lorenze v Moravské Třebové: „*Nejvyššímu vedení stavby Říšských dálnic ve Vídni sděluje Zemský úřad v Brně, že nařídil obci Borotín založit pískovnu, odkud bude dopravován písek přes území obce Vanovice pomocí provizorní vlečné dráhy na staveniště průběžné automobilové silnice Breslau – Wien […] Následkem zřízení vlečné dráhy pro odvoz písku byla prokopaná a přerušená okresní silnice Vanovice – Velké Opatovice v km 0,6. Zde je k provizornímu přejezdu postaven dřevěný most a okres požádal, aby během trvání používání vlečné dráhy pro dopravu písku u mostu bylo učiněno předběžné bezpečnostní opatření, a zároveň aby bylo nad silnicí převedeno vodovodní podepřené vedení a po skončení provozu vlečky byla okresní silnice uvedena do původního stavu.*“[136]

V prostoru bývalého stavebního dvora protíná autostráda místní dráhu Skalice – Velké Opatovice – Chornice a silnici Velké Opatovice – Cetkovice. V místě křížení dálnice a železnice se roku 1984 využilo dálniční těleso ke zřízení demontážní základny pro rekonstrukci železničního svršku místní dráhy Skalice nad Svitavou – Velké Opatovice – Chornice. Demontážní základna pro likvidaci starých kolejových polí se skládala ze dvou 150 m dlouhých kolejí, které odbočovaly z trati výhybkou vloženou v místě křížení s dálnicí.[137] Kousek severněji byla plánována přeložka železniční trati a je tu v násypu konstrukčně pozoruhodný deskový most přes místní dráhu a polní cestu do Uhřic. Most má horizontálně obloukovitě prohnuté opěry předmostí i střední pilíř, je 30 m široký a 3,4 m vysoký. Světlé rozpětí mostu je 18 m, obložen je obvyklými pískovcovými kvádry.[138]

Dálnice pokračuje na JJZ a nacházejí se zde mosty v různém stupni rozpracovanosti, od dokončených po založené. V tomto prostoru byly umístěny dělnické ubytovací tábory Borotín Na kopaninkách (Nördlingen) a Pamětice (Bayreuth). Tyto tábory Archivem bezpečnostních složek neprocházejí a v terénu můžeme po nich najít pouze terénní anomálie. Stavební úsek 32 Vanovice – Svitávka[139] je pověstný parabolickými mosty u Bačova[140], které jsou součástí velkého dálničního násypu u Boskovic. Ubytovací tábory pro dělníky byly zřízeny u obcí Bačov, Pamětice a Mladkov. Hlavní stavební zázemí bývalo v Chrudichromech, pomocné stavební dvory u Sudic a Bačova.

136 SOkA Blansko, archiv obce Borotín, inv. č. 44.

137 ŘÍHA, Marek: *100 let místní dráhy Skalice – Velké Opatovice*. *Gradis Bohemia,* Praha 2008, s. 97.

138 Osobní zjišťovací průzkum terénu 24. 6. 2008 a 22. 7. 2011.

139 Přesný název stavební úsek 32 Vanovice – železniční trať Brno – Česká Třebová u Svitávky.

140 Bačov v době výstavby dálnice samostatná obec, dnes je místní částí města Boskovic.

Dálniční násep u Bačova a stavební zázemí u Boskovic

Od Boskovic dohlédneme na vysoký násyp s dvěma mosty. Je to dálniční násep u Bačova – druhý nejvyšší násyp na této dálnici a zároveň na celém území České republiky. Je téměř 600 m dlouhý a dosahuje výšky 28 m nad okolním terénem.[141] Násyp překonává široké údolí potoka Semič a jsou v něm zbudovány dva dokončené parabolické mosty. První přes silnici Boskovice – Vísky – Letovice a o 120 m níže druhý přes Semič. Most přes potok je široký 112 m, protože je níže a nad ním je vyšší nadloží. Most přes silnici je široký 26 m a jsou na něm viditelné pukliny, nicméně pod mostem je boskovická silnice vydlážděna původními dlažebními kostkami. Vysoký násyp i oba mosty jsou odvodněny a kanalizace svedena do potoka.[142]

Materiál na stavbu vysokého násypu odebíraný z obou sousedících výkopů (u Chrudichrom a Sudic) by nestačil, proto v úžlabině mezi vrchy Hodiška a Krajovánky byla vyprojektována oboustranná dálniční odpočívka s benzinkou, autoopravnou a motelem.[143] Odpočívka měla mít skladiště pohonných hmot, parkoviště a budovu pro cestmistry. Z plochy parkoviště u vyvýšeniny Pyramida se odebírala zemina na vršení bačovského násypu. Projektanti plánovali vyhlídkovou plošinu s výhledem na mohutný násep u Bačova a do krajiny Boskovicka. Autostrádu v úseku 32 Svitávka – Vanovice, a tedy i vysoký násyp u Bačova, budoval podnik Carl Rose Berlin. Hlavní stavební zázemí se nacházelo severně od Chrudichrom, pomocný stavební dvůr s kancelářemi stavbyvedoucího stál pod obcí Bačov, západně od mohutného tunelového mostu.

Na východ od bačovských mostů můžeme najít betonové pozůstatky podpůrného stavebního zázemí. Nachází se tady základy strojních zařízení a betonové nádrže na vodu pro parní stroje. Na potoce Semič jsou zdrže, odkud se voda lokomobilami čerpala do těchto rezervoárů a dále do zásobníků, které byly postaveny nedaleko vyvýšeniny Krajovánky. Odtud se voda samospádem rozváděla po stavbě a do hlavního stavebního dvora u Chrudichrom. Dílenský areál firmy Carl Rose stával na pozemku severně od obce Chrudichromy, kde je dnes zemědělský objekt. Do stavebního dvora vedly ze stavby dálnice koleje úzkorozchodné polní dráhy a dále se tu větvily. V areálu stálo osm až deset dřevěných baráků, kde se nacházely dílny, sklady, kancelář, překladiště, skladiště kolejí a pražců, lokomotivní točna, garáže apod. Parkovaly tu parní lokomotivy, výklopné vozíky, nákladáky Škoda Sentinel, silniční válce, výbušné pěchy, kolový tahač-traktor, služební kola a motocykl. Zde se prováděla nakládka a vykládka materiálu a zboží, výdej nářadí, opravy strojů a zařízení. K dispozici byl autogen, kovářská výheň, zvedáky a hevery, pumpy, nedaleko stával transformátor. Elektrické vedení, vodovod i telefon byly nataženy

141 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8820, fol. 9, Lageplan Km 469,0–471,0 Durchgangstrecke Breslau – Wien.

142 Osobní zjišťovací průzkum terénu 11. 5. 2008.

143 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8820, fol. 4, Parkplatz Boskowitz.

z Chrudichrom.[144] Pomocný dvůr stával pod Bačovem, na severní straně údolí Semiče, na západ od velkých mostů. Asi v pěti montovaných budovách byly kanceláře stavebního vedení, účtárna a ubytovací barák. Na protějším svahu údolí stával dělnický ubytovací tábor. Vše bylo do konce roku 1942, nejpozději z jara 1943, demontováno a odvezeno. Dnes zde nacházíme betonovou šachtu se zásobníkem na vodu a malou zděnou budovu, kde bylo umístěno vodárenské zařízení.[145]

Druhý pomocný stavební dvůr býval nedaleko Sudic v trati Na Břocháčích, kousek od deskového nadjezdu silnice Sudice – Pamětice. Zde bylo několik staveb, které byly po přerušení stavby roku 1942 zbourány a pozemky rekultivovány. K vršení bačovského násypu bylo nasazeno velké množství techniky a pracovních sil. Firma Carl Rose kromě výše uvedených strojů používala 36 parních lokomotiv různých typů, 6 parních rypadel, parní válce a lokomobily a větší množství nákladních aut různých značek.

Materiálové základny bývaly na různých místech v okolí. Písek se dobýval v lomu Amerika u Pamětic a také v pískovně V doubravách u Boskovic, kde těžila firma Otakar Procházka. Kámen se lámal u Hrádkova v kamenolomu za Šmelcovnou při staré okresní silnici Boskovice – Vratíkov. U této silnice bývalo kamenolomů více, dnes již zaniklých stavbou přehrady a nové silnice. V jednom lámal skálu pro stavbu dálnice Tomáš Hloušek, v dalším těžil Ing. R. Fritscher Brno, který stavěl dálkovou silnici Plzeň – Moravská Ostrava u Boskovic.[146] Na stavebním úseku firmy Carl Rose pracovala také firma Leo Marciniak Boskovice, která prováděla výkopové a těžařské práce a speditérskou činnost. Kooperovala s firmou Hermann Milke, budující sousední stavební úsek.

Menší dělnický tábor býval pod Bačovem. Nacházel se asi 150 m jižně od potoka Semič, byl postaven v květnu 1939 a německy nazván Dikelsbühl. Do tábora byl zaveden přívod elektřiny, rozšířena a upravena příjezdová cesta a zbudováno parkoviště. Největším objektem lágru byla dřevěná hospodářská budova s terasou po obvodě. Hospodářská budova byla 36,5 m dlouhá, 8 m široká a 5,25 m vysoká.[147] Uvnitř se nacházela jídelna s kuchyní, kantýna a zásobárna potravin a ještě písárna a kancelář lagerführera – vedoucího tábora. Nejsevernějším stavením tábora bylo skladiště, nad ním záchody s jímkou a odpadním kanálem, kterým se odváděly splašky do potoka. Nejjižnějšími objekty byly umývárna a vodárna s čerpadlem. Odtud se rozváděla studená i teplá voda po táboře. Východně stály tři ubikace pro mužstvo, kde spávali dělníci, každá o rozměrech 30 x 8 m s teráskou. Protože byl tábor vybudován ve svahu,

144 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 1. díl*, s. 35 a soukromý fotoarchiv rodiny Holasovy.

145 Osobní zjišťovací průzkum terénu 11. 5. 2008, a Jiří Vymětalík a Ota Dokoupil st. 4. 5. 2010.

146 SOkA Blansko, Archiv města Boskovice, inv. č. 572, k. 142.

147 LORENZ, Hans – kolektiv autorů: *Wohnlager beim Bau der Reichsautobahnen, die Lager an der Durchgangsautobahn im Sudetengau und im Protektorat als Beispiel.* Volk und Reich, Berlin 1940, s. 36.

v několika výškových úrovních, byla na přístupových chodnících postavena schodiště se zábradlím. Uprostřed lágru se nacházela „lehátková louka" – přesněji přeloženo „odpočinková louka" s lehátky a slunečníky. K táboru patřila ještě ovocná a zeleninová zahrada.

Přestože tento tábor nebyl největší, dochovalo se po něm mnoho pozůstatků. Ve zmolách nalezneme terasy, na nichž stály budovy lágru, bývalou „lehátkovou louku" i základy betonových staveb, jež se kryté vegetací dochovaly v přilehlém hájku. Nejjižnější je betonová šachta 1 × 1 m s výtokovou rourou o průměru 100 mm, taženou k potoku, to je odpad z umývárny. Výše v břehu roklinky leží z větší části zasypané cihlové fundamenty záchodů. Základy stavby orientované v podélné ose SV–JZ jsou dlouhé 3,1 m a široké 1,7 m; dnes slouží jako hnojiště. Asi 15 m dále na jih stojí vodárna. Vodohospodářská stavba má půdorysné rozměry 3 × 2,8 m, vysoká 1,8 m s nízkými vstupními dveřmi a čtvercovým 70 × 70 cm střešním poklopem v rohu stropu. Uvnitř se nacházejí zbytky 1 ¼" (pět čtvrtin palce) trubek a nepořádkem zasypaná jímka. Ještě se tu najdeme zbytky cisterny na vodu a přibližně 50 metrů od vodárny zasypaný základ nádrže. Pozůstatky tábora dnes vyhlížejí jako smetiště.[148]

Dělnický pracovní tábor Mladkov

Velký pracovní tábor, německy nazván Heidelberg, býval u Mladkova na západním svahu kopce Skalky. Byl postaven na jaře 1939 pro dělníky na stavbě dálnice, kterým sloužil až do května 1942. V táboře byly čtyři ubytovací baráky, hospodářská budova, jídelna s kuchyní, umývárna a drobné provozní stavby. Objekty byly vystavěny na ploše asi 360 m^2 pod okrajem mladého lesa. Přístupová cesta vedla z východního okraje Mladkova od staré silnice do Boskovic. Na kraji tábora bylo parkoviště, hned vedle nejsevernější stavení tábora: hospodářská budova – skladiště. Jižně byl největší objekt – jídelna s kuchyní, sloužící také jako společenská budova, východně od vjezdu umývárna s vodou ohřívanou v koksovém ohřívači. Směrem k Mladkovu stály čtyři ubytovací baráky pro dělnictvo. Nejvýše, v lese, stály záchody a vodárna, na severním okraji tábora se nacházela odpadová jáma.[149] Všechny objekty byly dřevěné, jen záchody, vodárna a umývárna stály na betonových základech, u ostatních budov byly prkenné laťkové terásky, u společenské budovy velká terasa.[150] Od parkoviště vedly do svahu stupňovité schody k hospodářským budovám, uprostřed tábora schodiště k ubytovacím barákům, schody vedou také k záchodům. Po táboře byla rozvedena voda, elektrické osvětlení budov se přivedlo z Mladkova.[151] V táboře bylo ubytováno asi tři sta dělníků, dřevěná budova s kancelářemi stála v Mladkově u silnice, naproti stodole domu č. p. 11. Po přerušení prací na dálnici v roce 1942,

148 Zaměření a osobní zjišťovací průzkum Jiří Vymětalík a Ota Dokoupil st. 4. 5. 2010.

149 LORENZ, Hans – kolektiv autorů: *Wohnlager beim Bau der Reichsautobahnen,* s. 37.

150 Fotoarchiv Muzea Boskovicka, osobní archiv Jiří Vymětalík. Rovněž ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. 107 Mladkov, nefoliováno.

151 Osobní zjišťovací průzkum terénu 19. 4. 2009.

byli stavební dělníci převedeni do zbrojního průmyslu a tábor změnil účel. Lágr byl ohrazen vysokým deskovým plotem a kolem něho byly postaveny dvě strážní věže s kulomety.

V roce 1943 zde generální velitel neuniformované protektorátní policie ustavil pracovní výchovný tábor pro mladistvé, později i dospělé muže – uprchlíky z nuceného nasazení v Říši. Od 11. září 1944 do 24. března 1945 zde byli internováni dospělí muži, kteří utekli z nuceného pracovního nasazení v Německu a okupovaných území. Po uvedeném datu byl tábor smíšený, jak pro dospělé, tak pro mladistvé mužského pohlaví – všichni pro porušení pracovní morálky.[152] Tábor mohl pojmout tři sta osob, ale tato kapacita nebyla nikdy naplněna.[153] Vězňové chodili na práci do okolních továren a na stavbu boskovického vodovodu. Tento stav trval do konce války. Velitelem tábora byl Walter Helwig, vrchní kriminální tajemník německé policie, ostrahu zajišťovali čeští protektorátní četníci.[154] Administrativním správcem a hospodářem byl Štěpán Blahynka.[155] Dne 20. dubna 1945 uprchl velitel Helwig táborovým povozem s koňmi a dalším táborovým vybavením. Poté čeští členové správy tábora tábor ihned rozpustili. Vězňové v počtu asi sto dvaceti osob se rozešli do svých domovů.[156] Propuštěným chovancům bylo 27. dubna 1945 vydáno: 1,10 kg másla, 0,88 kg umělého medu, 92 ks sýrů, 84 vajec, 22,45 kg chleba. Z neživého inventáře v táboře zůstaly oděvy, obuv, slamníky, nádobí, nářadí, nákladní sáně apod. Vůz s korbou odvezl při svém útěku velitel Helwig. Ostatní cennější inventář se podařilo zachránit, protože byl t. č. uschován mimo tábor. Motorová stříkačka byla předána hasičskému sboru v Mladkově, motocykl zn. ČZ, ev. č. PS-1405 s přívěsným vozíkem se nacházel v opravě u frmy K. Bednář Boskovice a tři pánská jízdní kola byla předána do úschovy četníkům.[157]

Těsně před koncem války, 6. května 1945, zde dočasně ubytované ustupující německé jednotky podpálily a nechaly shořet jeden barák i s nepohodlnými dokumenty.

152 ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. č. 102, Pracovní výchovný tábor Mladkov-Arbeitserziehungslager Mlatkau.

153 Pobočným střediskem pracovního výchovného tábora Mladkov se roku 1944 stal bývalý cikánský tábor v Hodoníně u Kunštátu. ABS, f. E-6, inv. j. 8, Cikánský tábor v Hodoníně u Kunštátu-Zigeunerlager in Hodonin bei Kunstadt.

154 Walter Helwig, vrchní kriminální tajemník, vedoucí AEL Mladkov a internačního tábora Svatobořice. ABS, f. E-6, inv. j. 10, k. 7 Osobní spisy zaměstnanců táborů, osobní spis Walter Helwig.

155 Štefan (Štěpán) Blahynka, hospodář pracovního výchovného tábora Mladkov, bývalý ředitel kárného pracovního, sběrného a cikánského tábora v Hodoníně. Ve službě u četnictva od 1. 1. 1936, od června 1945 velitelem bezpečnostní stráže ONV Uherské Hradiště, 1. 9. 1945 přeložen k SNB v hodnosti nadporučík výkonný, bytem Ježov, okr. Kyjov. ABS, f. E-6, inv. j. 10, k. 6 osobní spis Blahynka Stefan a inv. j. 8, inv. j. 87, k. 102.

156 ABS, f. E- 6, inv. j. 8 Pracovní výchovný tábor Mladkov-Arbeitserziehungslager Mlatkau; inv. j. 87, k. 107 Mladkov, nefoliováno.

157 Tamtéž.

Byla to správní budova č. 5.[158] Po 8. květnu 1945 zde byli střídavě umístěni různí zajatci a následně jednotky rumunské armády. Poté tábor převeden do správy MNV Mladkov a ostrahu zajišťovala stálá hlídka národní stráže.[159] Po osvobození byl tábor na základě výnosu ministerstva vnitra převzat do správy Zemského národního výboru.

Rozhodnutím ONV Boskovice z 20. srpna 1945 byl tábor použit pro internování Němců z okresu Boskovice. Největší počet internovaných dosahoval téměř tří set osob. Většina přešla do tábora z Kounicových kolejí v Brně, menší část z internačního střediska Makkabi v Boskovicích.[160] Internovaní byli zaměstnáni v různých podnicích v Boskovicích a částečně táborovými pracemi. Internační tábor byl zrušen 7. června 1946 a poslední zadržovaní byli předáni internačním střediskům v Moravské Třebové a v Brně. Od srpna do listopadu 1946 bylo v táboře soustředěno tři sta osmdesát šest opuštěných německých dětí, poté byly přemístěny do Mikulova. K 1. květnu 1947 byl tábor pronajat České zemské péči o mládež.

Následně se z lágru stalo rekreační středisko. Krátký čas tu strávili jugoslávští rekreanti, v roce 1950 zde našlo azyl několik set řeckých partyzánů uprchlých z Řecka po prohrané občanské válce. Až do roku 1990 se v táboře nazývaném Slavíček zotavovali odboráři a pionýři. Po listopadu 1989 byl areál rozkrádán, několikrát hořel, chátral a v roce 2002 byl zbořen. Dnes můžeme na tom místě nalézt zbytky původní vodárny, záchodů, umývárny, schodišť a kamenných zídek. Z poválečných časů se dochovaly základy některých budov, terasy, zbytky oplocení, rozvodů elektřiny a vody.

ABS i další archivy opatrují mnoho materiálů vztahujících se k využití tábora v Mladkově – zvláště ze čtyřicátých a padesátých let, z nichž nejvýznamnější jsou využity zde, avšak podrobné zpracování historie mladkovského tábora by si jistě zasloužilo být uvedeno samostatným článkem.

Na stavebním úseku 33 Svitávka – Býkovice[161] se měla nacházet mimoúrovňová čtyřlístková křižovatka s dálkovou silnicí Plzeň – Moravská Ostrava u Sebranic, k ubytování pracovních sil byly využívány dělnické tábory Mladkov a Lysice, stavební zázemí bylo vybudováno východně od Drnovic.

158 ABS, f. E- 6, inv. j. 8 Pracovní výchovný tábor Mladkov-Arbeitserziehungslager Mlatkau; inv. j. 87, k. 107 Mladkov, nefoliováno.

159 Správcem tábora se stali vrchní kancelářští oficianti František Balaja a Antonín Růžička, oba z Mladkova. Výpomocnou silou byl kancelářský oficiant František Zoufalý. Příkaz ZNV v Brně z 11. 7. 1945 pro MNV Mladkov. ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. 102.

160 Internační tábor pro Němce byl v budově židovského tělocvičného spolku Makkabi v Boskovicích. Bylo v něm umístěno devadesát osob. V září 1945 byl tábor zrušen a čtyřiatřicet žen převedeno do internačního tábora v Mladkově. SOkA Blansko, f. Internační střediska v okrese Boskovice 1945–1949, Skupinový inventář.

161 V dokumentaci je úsek označuje železniční trať Brno – Česká Třebová u Svitávky – Býkovice, pro zjednodušení budeme používat označení Svitávka – Býkovice.

Mimoúrovňová křižovatka Sebranice

V sektoru Svitávka – Skalice nad Svitavou je západní polovina dálnice v délce téměř 1,5 km částečně využita pro silnici II/150. V tomto úseku autostráda Vídeň – Vratislav nadjíždí v km 475 dvoukolejnou železniční trať Brno – Letovice – Česká Třebová. Nový 50 m dlouhý most přes trať byl postaven až v sedmdesátých letech současně se silnicí II/150 do Boskovic, která zároveň slouží jako obchvat Skalice a Svitávky. Blízko této silnice se u Svitávky nachází opuštěný dálniční most, obložený pískovcovými kvádry, který se částečně využíval do doby, než byl postaven zmíněný obchvat. Kvůli nízké světlé výšce mostu zde bylo koncem padesátých let vybudováno objízdné provizorium pro přesun nákladní dopravy ve směru Boskovice – Svitávka. Dnes místo vypadá jinak, v polovině tělesa říšské dálnice vede silnice II/150 a u tohoto mostu se za rampou do Svitávky stáčí vpravo na Boskovice.[162] Silnice II/150 pokračuje po tělese dálnice jihozápadním směrem a u sjezdu na Skalici zatáčí ke křižovatce se státní silnicí I/43 Brno – Svitavy, kdežto nevyužitá autostráda jde po mírném náspu přímým směrem.

V tomto prostoru je propust přes Chlumský potok[163] a měla se tu nacházet mimoúrovňová čtyřlístková křižovatka s dálkovou silnicí Plzeň – Moravská Ostrava.[164] Měla mít tvar úplného čtyřlístku a nacházela by se v katastru obce Sebranice u Boskovic, ačkoli západní bublina čtyřlístku by zasahovala také do katastrálního území Skalice nad Svitavou. Dotekový bod obou dálnic měl být v km 476, jižně od křižovatky dnešní silnice Sebranice – Boskovice a sjezdu do Skalice. Dálnice Vratislav – Vídeň měla být vedena po mírném náspu, aby zmíněné vodoteče prostor nezavodňovaly. Dálková silnice vedoucí po vysokém násypu měla po deskovém mostě říšskou dálnici nadjíždět. Projektanti také počítali přímo v křižovatce s přestupním uzlem autobusové dopravy, na obou silnicích a pro každý jízdní směr byly plánovány autobusové zastávky, vzájemně propojené rampami pro přesun cestujících.[165] Postavena měla být všechna čtyři ramena čtyřlístku a obě západní větve křižovatky ve směru od Plzně, východní sjezdy měly být dobudovány později. Roku 1940 začaly zemní práce, ale nikterak významně nepokročily. Propojení svitavské státní silnice a říšské autostrády bylo plánováno pomocí dálkové magistrály Plzeň – Moravská Ostrava. Státní silnice I/43 Brno – Svitavy by

162 Osobní zjišťovací průzkum terénu 24. 2. 2008 a 20. 4. 2010.

163 Propust přes Chlumský potok má průměr roury 2 m a je největší v severním úseku dálnice. Chlumský potok byl upraven a regulován, protékal prostorem křižovatky a pod projektovaným jižním obloukem čtyřlístku se nacházel soutok s potokem Výpustek. Dnes je na místě soutoku v šedesátých letech znovuobnovený Slatinský rybník. Osobní průzkum terénu 19. 4. 2008.

164 Plánovaná dálková silnice Plzeň – Moravská Ostrava prochází prostorem ve směru Kunštát – Boskovice. Budovala se v letech 1938–1943 v režii Česko-Slovenské republiky a protektorátu Čechy a Morava. Po válce se podstatná část využila pro stavbu silnice č. 18 Plzeň – Michalovce, dnes značené I/19 a II/150.

165 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8848, fol. 9–12.

zasahovala do západního prostoru MÚK Sebranice. Z toho důvodu měla být přesunuta asi 140 metrů západně k Voděradům.[166]

Na východní straně severního předmostí nadjezdu vlakové dráhy stával strážní domek č. 153, který byl kvůli plánovanému mostu vykoupen a zbořen. Vechtrovna[167] světlé výšky 2,5 m byla postavena z tvrdého zdiva při stavbě železniční trati Brno – Česká Třebová roku 1849. Budova byla v dobrém stavu, přízemní, nepodsklepená se sedlovou střechou a břidlicovou krytinou na šindelovém podkladu s hrázděným hospodářským přístavkem, zabírající plochu 110 m^2. U trati byla samostatná strážní budka. Majiteli, Českomoravským drahám (ČMD, BMB – Bőhmisch-Mährische Bahn), byla uhrazena částka 44 600 korun a domek byl roku 1940 zbořen a obyvatel vystěhován. Sumu splatil Zemský úřad v Brně, zastupující protektorát Čechy a Morava a pozemky poskytl zdarma společnosti Říšské automobilové dráhy. Stavba dálnice byla roku 1942 přerušena a most nebyl do té doby postaven.[168]

Stavební úsek 33 Svitávka – Býkovice budovalo sdružení firem Pittel & Brausewetter – Lanna.[169] Konsorcium bylo tvořeno říšskou stavební společností Pittel & Brausewetter Wien a českou stavební firmou Lanna Praha. Podnik měl stavební základnu ve Skalici nad Svitavou, kde bylo vybudováno překladiště materiálu. Stálo severně od nádraží nad křížením železnice Brno – Letovice a okresní silnice ze Skalice do Boskovic v prostoru páté samostatné koleje, nejblíže k nádražní budově. [170] Zde se materiál dodaný po dráze překládal na nákladní automobily a přivážel do stavebního dvora u Drnovic. Dílny se nacházely 50 m východně od staveniště deskového dálničního mostu nad silnicí Skalice – Drnovice v trati Hájky na ploše 60 x 75 m.[171] V Lidovém domě v Drnovicích si firma Pittel & Brausewetter – Lanna zřídila kancelář.[172] Skladiště stavebního materiálu byla umístěna u stavenišť mostů podél okresních silnic Lysice – Skalice a Lysice – Bořitov. Pomocný stavební dvůr stával východně od

166 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8848, fol. 9–12. Lageplan Km 20–22. Durchgangstrecke Breslau – Wien.

167 Vechtrovna je slangový železničářský výraz pro drážní strážní domek, vycházející z německého označení Bahnwächterhaus.

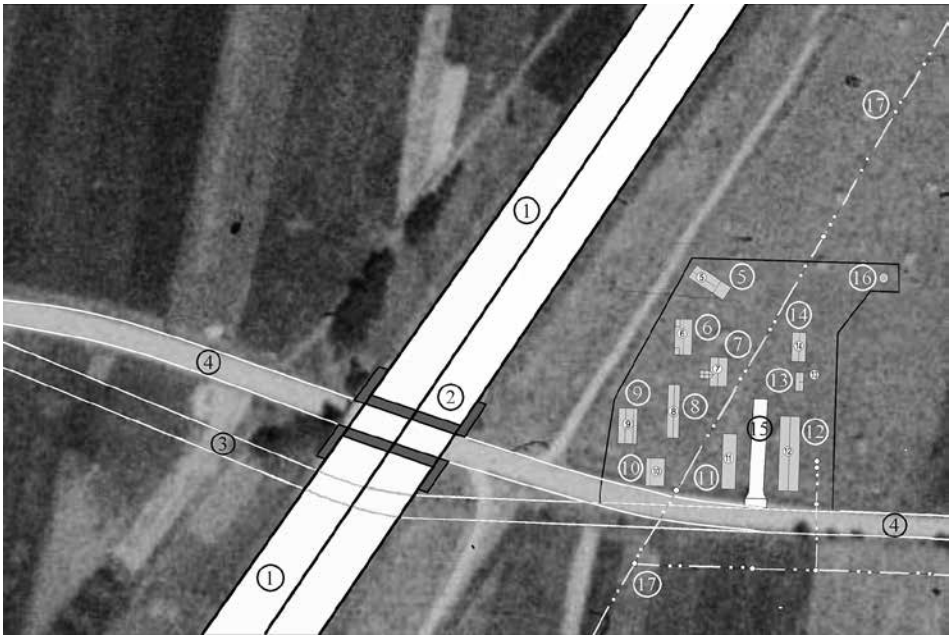
168 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 9064. Zápis z 22. února 1940. Též Archiv GŘČD, pracoviště Olomouc, k. 56-1, 56-2, 56-3 a 56-4, inv. j. WH No. 153.

169 Plný název Bau der RAB Erdbaulos Skalitz Arbeitsgemeinschaft Pittel & Brausewetter-Lanna Bau A. G. Skalitz-Mähren. Sdružení zahájilo práce v pondělí 16. 7. 1939.

170 Archiv Železniční stanice Skalice nad Svitavou, příloha 2a, fol. 7, Plán M. Dr. (místní dráhy) Skalice nad Svitavou. Číslování kolejí na železnici pro služební potřebu je zavedeno podle tohoto systému: kolej č. 1 je hlavní přímá kolej ve směru staničení dráhy, koleje nalevo od ní ve směru staničení jsou označeny lichými čísly, koleje napravo od koleje 1 jsou označeny sudými čísly. Toto značení se používá od počátku budování železnic, tedy ještě z časů Rakouska. Naproti tomu v hlášení pro cestující jsou pro zjednodušení koleje očíslovány vzestupně od staniční budovy. Sdělení Luděk Frgal z 22. 7. 2014, email Marek Říha z 23. 7. 2014.

171 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8829, fol. 77 a 101.

172 SOkA Blansko, f. MNV Drnovice, inv. č. 1F, Pamětní kniha obce Drnovice 1926–1988, fol. 61.

Stavební dvůr Drnovice 1939. Průmět plánu (MZA v Brně) do fotomapy 1953.
Autoři Marek Říha, Jiří Vymětalík.

Legenda: 1. trasa dálnice; 2. dokončený deskový most přes silnici; 3. stará (původní) silnice Drnovice – Skalice; 4. přeložka (nová silnice); 5. kantýna; 6. kuchyně; 7. ošetřovna; 8. stojan na kola; 9. správce stavby; 10. kanceláře; 11. sklad; 12. dílna; 13. záchody; 14. ubytovací barák; 15. rampa; 16. studna; 17. elektrické vedení.

Lysic u silnice do Krhova. Kámen se odebíral z lomu Horka na Žernovníku a kamenolomu u Hrádkova.[173] Žádné pozůstatky stavebního zázemí se nedochovaly.

Dělnický ubytovací tábor německy nazvaný Regensburg stával u Lysic Pod Hvozdcem, nedaleko hřbitova. Fungoval v období květen 1939 až srpen 1942 a Archivem bezpečnostních složek neprochází.[174] Pro dělníky zaměstnané na stavebním úseku 33 sloužil i tábor u Mladkova, který je popsán výše.

Technickou zajímavostí byla nadzemní lanová dráha z kopce Velký Chlum u Bořitova k Lysicím. Na západním svahu Velkého Chlumu jsou pod vegetačním krytem schovány stopy po těžební činnosti a někdejší pískový lom. Na tom místě se horlivě dobýval písek pro stavbu dálnice. V lesním lemu pod bývalou pískovnou nacházíme relikty základů železobetonové konstrukce lanovky.

173 SOkA Blansko, f. Archiv města (AM) Boskovice, inv. č. 572, k. 142, fol. 749–753.

174 Na místě tábora nejsou žádné viditelné pozůstatky patrny. Nachází se tu vodojem a původní táborová studna, které bylo po zrušení tábora využito k posílení lysického obecního vodovodu. Kronika obce Lysice, rok 1941. JANDA, Tomáš– LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2. díl*, s. 44.

Na úbočí kopce, asi 150 m západně od lomu, se na ploše přibližně 27 m² zachovaly základy nákladové stanice. Kolmo k ose lanovky, jež jezdila ve směru východ – západ, jsou orientovány relikty osmi částečně rozrušených betonových základů. Na základech 4–6 je nadstaven železobetonový fundament vysoký 1,1 m, půdorysu 2,4 × 0,8 m se šikmými opěrami. Na vrcholu konstrukce je vsazena ocelová deska, u ní přibetonovány traverzy s ocelovými pláty s nápisem FRIEDH. Profily jsou prostříleny šesti zásahy zbraní ráže 9 mm, patrně z poválečné doby. Na místě lanovky jsou ještě patrny zbytky svařovaných I traverz 180 mm, další železné části, rozbité kusy betonu a cihel, nedaleko byla nalezena část ocelového lana.[175]

Jak pískový lom, tak vlastní trasa dálnice byly podrobeny rozsáhlým půdním testům Půdní zkušebnou v Brně, těžba probíhala v letech 1941–1942. [176]

Z tohoto místa vedla nad zemí nákladní lanovka přepravující písek na stavbu do vzdálenosti 1855 m. Lanovku postavila firma Hrabě & Lozovský. Zařízení bylo poháněno parní lokomobilou Schrank & Rodriger s výkonem 40 HP, na nosných lanech bylo zavěšeno devadesát vozíků. Konečná stanice lanovky se nacházela v polní trati Červenice, jihovýchodně od Lysic. V polích bylo postaveno dvacet pět nosných dřevěných sloupů pro vedení nosných a tažných ocelových lan. Přes silnice Lysice – Bořitov a Brno – Svitavy stály dřevěné konstrukce zabraňující padání písku na vozovku. U silnice Brno – Svitavy stávala první vykládací stanice se zásobníky na písek.[177]

Koncová stanice se nacházela na dálničním kilometru 482,9 a sestávala ze dvou velkých spojených objektů kolmo k sobě postavených na ocelových podpěrách, kdy jeden byl v ose lanovky a druhý v ose dálnice. Konstrukce sestavená z železné kostry opláštěné dřevěnými deskami stála na betonových patkách. Střecha byla jednoduchá klenutá. Konečná stanice lanovky, vysoká 15 až 18 m, měla tři patra.[178] Do horního patra vjížděly vozíky s natěženým pískem, který se vysypával do násypek v prostřední úrovni, dolní část byla otevřená nekrytá, kam vjížděly nákladáky a povozy, do nichž se sypal písek z násypek nad nimi. Nákladní vozidla následně rozvážela materiál po stavbě do stavebních dílů 33, 34, 35. Dnes již nevyužívaný lom i sousedící prostor nákladové stanice lanovky pokrývá vegetační porost.[179]

175 Osobní zjišťovací průzkum terénu 1. 6. 2008 a 28. 6. 2009.

176 SOkA Blansko, f. MNV, MNV Bořitov, inv. č. 122. Lom byl využíván i po válce. Spodní slévárenské písky až do osmdesátých let těžily Moravské keramické závody Ráječ – Jestřebí, vrchní neslévárenské písky odebíraly okolní obce a jednotná zemědělská družstva.

177 JANDA, Tomáš – ODEHNAL, Karel: *Nedokončená dálnice Vratislav – Brno – Vídeň na Blanensku.* Sborník Muzea Blansko 2013, s. 122.

178 Moravské zemské muzeum v Brně, Archeologický ústav, f. Dálnice Breslau – Wien, inv. j. 12 RAB Lissitz.

179 Na západním úbočí sousedního Malého Chlumu zjištěny v bývalém pískovcovém lůmku podobné betonové fundamenty orientované směrem k dálnici. Nicméně přímou souvislost se stavbou dálnice se do současné doby nepodařilo prokázat.

Lanovka Chlum. Konečná stanice nákladní lanovky u Lysic.
Osobní archiv Rudolf Kubíček.

Stavební a materiální zázemí díla Čtyřmostí

Ve stavebním úseku 34 Býkovice – Černá Hora se nenachází žádné velké dílo, avšak bývalo zde stavební zázemí projektu Čtyřmostí – největší inženýrské stavby na této dálnici. V obci Žernovník byly hlavní stavební základny firem pracujících na stavbě dálnice. V lomu Skala na vrchu Horka u Žernovníka byl odkryt lom na kámen pro stavbu. Po důkladném změření zkušebními sondami byl pískovcový kámen uznán jako vhodný na stavbu mostů.[180] Kámen se těžil odstřelem trhavinou a s postupem prací byl do lomu dopraven bagr k odlamování vrstev kamene a odnosu ramůvky[181]. Vytěžená hornina se osekávala na kvádry požadovaného tvaru a velikosti. Ramůvka se využila pro podkladovou štětovou vrstvu dálnice a kameny k obložení mostních staveb. Jižně od lomu zůstaly v zemi betonové fundamenty velkého drtiče pískovce, sokly dlouhé až několik desítek metrů.[182] Drcené kameny padaly do

180 Osobní archiv Jiří Vymětalík. Kniha zápisů a protokolů sboru dobrovolných hasičů v Žernovníku: *„[…] 15. 3. 1940 projednávána žádost montérů firmy …* [vynecháno místo – pozn. aut.], *která provádí zkušební sondy na ‚Skali' v Horce o vypumpování vody naší motorovou stříkačkou* [Stratílek, model 363, r. v. 1938, dodnes v majetku SDH Žernovník – pozn. aut.]. *Žádosti bylo vyhověno a fy. platila benzin a 100 K za hodinu provozu stříkačky a 10 K za hodinu hasičskému zbrojíři. 5. 4. 1941 schválil okresní hasičský velitel Jiří Hřebíček."*

181 Ramůvka je slangový výraz pro kamenný odpad vzniklý opracováním vytěžených kvádrů vycházející ze sloves odramovat, zramovat – tj. odrazit, osekat, zbourat.

182 Osobní zjišťovací průzkum terénu 8. 3. 2009 a 16. 2. 2011.

velkého rotačního bubnu se třemi síty s různými otvory, přes něž zpracovávaná drť propadala, roztříděná na tři velikosti, do vozíků najíždějících pod drtič. Každý druh tříště se použil na jinou podkladní vrstvu silnice.[183] Na Horce stály dva asi 15 metrů vysoké zkušební pilíře z pískovcových kvádrů určené k testům pevnosti materiálu. Poblíž byla umístěna kovárna pro potřeby stavebníků. [184]

Západně odtud pod hasičským cvičištěm a dětským hřištěm Na Trávníkách jsou ve Zmoli dvě kamenné hráze. Tyto zděné přehrady přímo souvisejí s drcením pískovce. Kamenná drť se propírala vodou dovedenou železným potrubím z Luk u potoka Býkovky na Horku, druhé potrubí odvádělo použitou vodu a bahno do zdrží ve Zmoli. Voda a kal se v obou nádržích přečerpávaly. Obec Žernovník dnes přehrady využívá jako biočistírnu odpadních vod.

Pod Horkou u křížení přeložené silnice Černá Hora – Žernovník a dálnice stával stavební dvůr sdružení firem Hubený-Hrabě & Lozovský.[185] Sem ústily koleje pozemní lanovky dopravující vytěžený materiál z lomu Skala v Horce. Odtud pak vedla jednokolejná dráha na stavbu Pod Horkou, která se v polovině cesty (naproti křížku u silnice) dvojila – zde se vyhýbaly plné vozíky jedoucí samospádem z lomu s prázdnými jedoucími nahoru. Vozíků jezdilo asi deset zapojených za sebou a s druhou protijedoucí soupravou byly spojeny lanem, které vedlo po kladkách podél trati a nahoře u lomu se obtáčelo kolem velkých cívek. Pomocí ocelových tyčí byla lana na cívkách přehazována, a tím byl určen chod soupravy nahoru nebo dolů.[186] Lanovka byla poháněna i brzděna parními lokomobilami. Jedna pracovala u lomu na vrcholu kopce, druhá uprostřed v místě potkávání plných a prázdných vozíků, třetí dole Pod Horkou. Podél dráhy vedly kabely signalizačního zařízení s návěstidly. Byla to běžná signalizace jako na železnici. Zařízení bylo ještě jištěno zvukovým signálem lokomobily.[187]

Stavební dvůr, nazvaný Schwarzenberg, rozmístila firma Pod Horkou. Nacházel se pod dálnicí, v prostoru vymezeném stavbou, potokem Litkov a přeloženou silnicí Žernovník – Černá Hora.[188] Zde byly stavební kanceláře, sklady materiálu (dřevo, železo, cement) a paliv (uhlí, nafta, benzín), zámečnická dílna, kovárna, dílna údržby, pila, výtopna parních lokomotiv, garáže a rampa.[189] Stavební dvůr Pod Horkou byl ještě za války zrušen. Ve Žlebě vedle stavebního dvora zřídila firma Hrabě & Lozovský a. s. zdarma hřiště pro oddíl fotbalistů Hockeyového klubu

183 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8864, Tachymetrischer Plan des Steinbruches bei Schernownik.

184 Tamtéž, k. 8863, fol. 11–16 a fotoarchiv Technického muzea v Brně.

185 Stavební sdružení Hubený-Hrabě & Lozovský bylo tvořeno firmami Stavitel A. Hubený Brno a Hrabě & Lozovský Praha a. s.

186 Vzpomínky Ludmily Petrželkové a Pamětní kniha obce Žernovník.

187 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8863, fol. 71–76.

188 Silnice II/377 Tišnov – Černá Hora – Rájec–Jestřebí – Sloup – Plumlov – Prostějov.

189 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8863, fol. 26.

Černá Hora s dřevěnou tribunou s velkými písmeny HL. Po přerušení prací na dálnici využil HC Černá Hora jeden barák ze zrušeného stavebního dvora na zbudování kabin pro fotbalisty.[190]

Na druhé straně silnice u odbočky k Šlesingrovu mlýnu býval dělnický ubytovací tábor Potsdam. Byl postaven na jaře 1939 a skládal se ze čtyř ubytovacích baráků pro mužstvo, hospodářské budovy s kuchyní a jídelnou, umýváren, záchodů a skladiště.[191]

Z lomu Horka vedly koleje úzkorozchodné stavební drážky rozchodu 600 mm také do stavebního dvora firmy Polensky & Zöllner, který stával na západním okraji obce Žernovník u silnice do Černé Hory. Odtud drážka pokračovala až na staveniště mostů Lubě-západ, součásti projektu Čtyřmostí. Dílo Čtyřmostí (Vierbrücken) mělo být největší stavbou na dálnici Vratislav – Vídeň a zároveň největší mostní konstrukcí na dnešním území ČR.

Dílo Čtyřmostí

V katastrálním území (k. ú.) Malá Lhota se dálnice rozděluje do dvou souběžných jízdních směrů. Autostráda míří na jihozápad, kde na hranici Blanenska a Tišnovska měla překročit hluboké údolí potoka Lubě a souběžnou roklinu Hlubockého potoka čtyřmi velkými dálničními mosty u přírodní památky (PP) Krkatá baba. Rozdělená dálnice zde šikmo překonává potok Lubě a míří ke Krkaté babě.[192] I německým projektantům v roce 1939 se zvláštní skála zalíbila a rozhodli se vést tudy dálnici odděleně. Mosty měly být původně dva železobetonové obloukové, kdy se výška oblouku rovnala polovině jeho délky, ale kvůli záchraně skalního útvaru Krkatá baba přistoupil německý projektant Dr. Ing. Hans Lorenz[193] k rozdělení dálnice na západní a východní větev pro každý jízdní směr. Z důvodu potřeby oceli a cementu pro válečné účely byl projekt přehodnocen na mosty s několika kamennými oblouky na vysokých pilířích, připomínajících antický stavební sloh. Oba mosty, východní i západní větve, měly být od sebe vzdáleny 100 až 140 m a Krkatá baba se měla nacházet mezi nimi.[194] Vozovky na mostech měly být betonové a viadukt obložen pískovcovými kvádry. Z popsaných úsporných důvodů se také stavěla jen západní větev dálnice. Na hřbetě mezi roklí Hlubockého potoka a údolím Lubě se měla křídla mostů západní větve spojovat.

190 Kronika HC Černá Hora, Pamětní kniha městyse Černá Hora a fotoarchiv Otakara Horáka.

191 LORENZ, Hans – kolektiv autorů: *Wohnlager beim Bau der Reichsautobahnen,* s. 13.

192 Přírodní památka Krkatá baba je skalní útvar formovaný z červených permských slepenců tvořících zajímavé skalní věžovité útvary. Od roku 1977 je státní přírodní rezervací, PP vyhlášena roku 1997.

193 Dr. Ing. Hans Lorenz (1899–1974), hlavní projektant RAB a vrchní vládní rada, zmocněnec generálního inspektora RAB Ing. Dr. Fritze Todta.

194 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8829, Lageplan Km 487–489 Breslau – Wien.

Západní most přes údolí Lubě (Talbrücke Lubie West) měl být dlouhý 360 m, široký 16 m, vysoký 53 m na 13 pilířích. Východní most měl být dlouhý 414 m, široký 16 m na 14 pilířích, výška není známa. Vozovka mezi mosty východní větve měla vést zářezem ve hřbetě nad údolími. Celé dílo Čtyřmostí mělo být dlouhé více než 700 m. Z úsporných důvodů byl budován jen západní most pro jízdní směr z Vratislavi do Vídně a provoz po něm měl být dočasně veden obousměrně. Pro východní most bylo provedeno pouze zaměření a výsek lesa. Vlastní stavba západního mostu nebyla ani zahájena, byl postaven jen lanový jeřáb a ukotveny některé stroje. Na severní straně údolí Lubě, kousek od Krkaté baby, se zachovaly severní základy kabelového (lanového) jeřábu, našly se zbytky ocelového lana a betonové patky pro stavební stroje. V ose dálnice je tu vytyčeno několik zaměřovacích kamenů trasy. Nad Krkatou babou se v trati Holý v době stavby dálnice nacházel stavební dvůr.

Západní most přes roklinu Hlubockého potoka (Talbrücke Schluchtgraben) měl být dlouhý 350 m, široký 16 m a vysoký 42 m na 13 pilířích, východní měl být dlouhý 290 m, široký 16 m na 8 pilířích, výška není známa.[195] Severozápadně odtud se na kraji lesa nacházejí zbytky pracovního tábora. Stavba velkého mostu přes údolí Lubě měla být realizována pomocí velkého kabelového (lanového) jeřábu, jehož věže stály nad údolím. Na obou stranách údolí, v ose autostrády, se zachovaly betonové základy pojezdů jeřábu – jsou 50 m dlouhé, až 65 cm vysoké a 95 cm široké, z betonu trčí několik desítek šroubů. Na severních základech jižního předmostí se šikmými šrouby byla připevněna šikmá stojina jeřábové věže, základy rovné části konstrukce jsou zcela maskovány zeminou a vegetačním krytem, připomíná je pouze terénní anomálie.[196]

Asi 200 m od severních základů jeřábu se nachází stupňovitá, dvakrát lomená trubní propust, 60 m dlouhá, o vnitřním průměru 55 cm a s výškovým rozdílem mezi vtokem a výtokem 3,5 m. Severněji odtud měla být jednostranná dálniční odpočívka pro jízdní směr do Vídně. Odpočívadlo mělo být vybaveno čerpací stanicí pohonných hmot, restaurací a hotelem. Odtud měl vést betonový chodníček až k vyhlídkové plošině nad údolím říčky Lubě s výhledem na monumentální stavbu Čtyřmostí a skalní památku Krkatá baba.[197] Válečný vývoj byl však rychlejší a pro německý expanzivní militarismus nepříznivý, takže se žádný z těchto záměrů nerealizoval. Avšak pokračujme jihozápadně v linii dálnice. Po překonání obou popsaných vodotečí míjí dálnice místo, kde v polní trati Hólehle[198] stával stavební dvůr, a v následném zářezu se po 2,880 km spojuje v jednotný dálniční profil a klesá lesem ke Skaličce.

195 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8829, Höhenplan Km 487–489 Breslau – Wien.

196 Osobní zjišťovací průzkum terénu 23. 3. 2008, 2. 5. 2008 a 4. 1. 2009.

197 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8829, Lageplan Km 487–489 Breslau – Wien.

198 Hólehle – pomístní jméno ve zdejším podhoráckém nářečí; česky by znělo – Úlehla.

Ostatní stavební základny Čtyřmostí

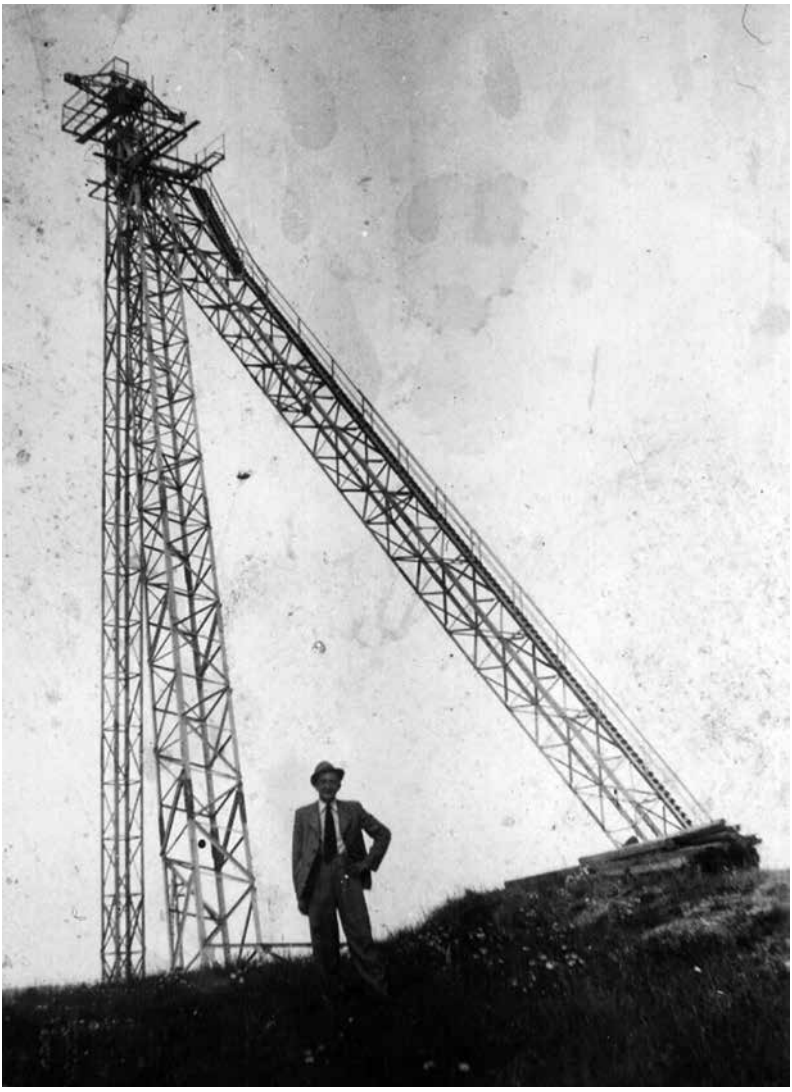
Projekt Čtyřmostí byl dělen na dva stavební díly, z nichž každý byl zadán jiné firmě. Stavební díl 35 Lubě-západ (Talbrücke Lubie-West) budovala od roku 1940 říšská firma Polensky & Zöllner Berlín. Úsek začínal na hřbetu mezi údolími Hlubockého potoka a Lubě a končil v polní trati v Hranečníku mezi Malou Lhotou a Žernovníkem v km 487. Podnik stavěl viadukt přes údolí říčky Lubě a stavební zázemí měl vybudováno v Žernovníku. Kámen odebíral v lomu na kopci Horka a na konci obce u silnice do Černé Hory stával stavební dvůr a překladiště. Ve stavebním dvoře byl sklad uhlí pro stroje, také dílna, skladiště a úložiště pro stavební materiál – cement, přídavné látky, dřevo. Na druhé straně silnice stojí budova stavebních kanceláří firmy.[199] Zděná nízkopodlažní budova tvaru podkovy původně měla dřevěné podlahy i stropy a lepenkovou střechu. Dnes je objekt přestavěn a slouží jako rodinný dům.[200] Západně od kanceláře ještě nedávno stával dřevěný barák, kde byli v době stavby ubytováni dělníci. Dnes na místě dvora stojí rodinné domy. Sklad trhavin[201] byl postaven za stavebním dvorem nedaleko lomu.[202] Z lomu vedla do stavebního dvora úzkorozchodná drážka, kde bylo překladiště a výhybka, další kolej vedla přes zahrady do lesní trati Ve Žlebcích, kde stával provizorní dřevěný most, a dále ke staveništi dálnice do Hranečníku a podél trasy, až na stavbu mostů Lubě u Krkaté baby.

199 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8863, fol. 177.

200 Osobní zjišťovací průzkum terénu 6. 2. 2009.

201 Dne 1. 11. 1941 byl Zemským úřadem v Brně vydán nový výnos o zabezpečení staveništ. Dle nařízení č. 38990-VI-1941 má být sklad ze tří stran zahrabán ve svahu, ve stabilním podloží, zajištěný proti vodě, vchod ze severu. Dvojité stěny z betonu silného 25 cm, betonové dno 10 cm, strop pokryt 1 m vrstvou zeminy (kamene). Ve skladu pevný pancéřový trezor 100 × 100 × 100 cm s rámovými dveřmi jištěnými 10 mm ocelovými pláty, s azbestovou izolací, na níž jsou třímilimetrové ocelové desky. Uvnitř skříňka horizontálně rozdělená na tři pole. V horním díle má být uschováno maximálně 1200 ks rozbušek, ve spodních maximálně 300 kg výbušniny (dynamonu). Před skladem musí být vstupní místnost (předsíň) z ohnivzdorného materiálu o rozměrech 1,2 × 1,8 × 1,2 m s dveřmi z ocelového plechu. Skladiště vzdálené 80 m od cesty má být obehnáno 1,5 m vysokým plotem z ostnatého drátu. Na něm výstraha: „Vorsicht! Spregstoffe! Nicht Rauchen! Nicht mit Feuer und Licht hantieren! Streichhölzer u. Zündwaren nicht mit in das Lager nehmen! Zutritt wür Unbefugte verboten!" („Pozor! Výbušné látky! Nekouřit! Nemanipulovat s ohněm a světlem! Nebrat do skladu zápalky a vznětlivé hmoty! Zákaz vstupu neoprávněným osobám!") Zdroj SOkA Blansko, AO Žernovník, inv. č. 38.

202 V noci z 20. na 21. 9. 1941 byl u koupaliště v Letovicích spáchán odbojovou skupinou Za svobodu z Boskovicka atentát na hotel Lamplota, kde pobývali příslušníci Hitlerjugend. Tento a další odbojové činy měly zásadní vliv na vyhlášení výjimečného stavu 27. 9. 1941. Odbojáři získali výbušninu ze skladiště trhavin na stavbě dálnice u Černé Hory. Zde připadají v úvahu dvě lokality. Lom Horka v Žernovníku, nebo výkop dálnice ve skále v Hodoňském lese u Černé Hory (pozn. aut.) Viz ŽAMPACH, Vojtěch: *Se smrtí v týlu – Příspěvek k historii protipartyzánského 28. ZbV komanda v Letovicích.* OV ČSPB, Blansko 1984, s. 6. Dále Pamětní kniha městyse Černá Hora 1939–1945.

Severní věž lanového jeřábu nad údolím Lubě 1942.
Osobní archiv Osvald Trtílek.

V trati Holý, mezi oběma větvemi dálnice, nedaleko staveniště mostů Lubě, se nacházel pomocný stavební dvůr firmy Polensky & Zöllner. Kousek od severní věže jeřábu byly míchačky na beton a také sklady, kovárna a dílny. Vedla sem úzkorozchodná stavební železnice ze Žernovníka, elektrické vedení bylo nataženo z Malé Lhoty. Mezi oddělenými rameny dálnice nalézáme další stopy po stavební činnosti. Na kraji

borového lesa v lokalitě U Baby je uskladněno několik betonových patek pro ukotvení stavebních zařízení a strojů. Po válce sem byly svezeny ze stavby, aby nepřekážely zemědělcům v obdělávání polí.[203]

Kabelový jeřáb zn. Bleichert se skládal ze dvou věží postavených proti sobě nad údolím, mezi nimiž se na nosných ocelových lanech pohyboval oběžný vozík („kočka") s nákladem upevněným na háku. Věže, vysoké asi 12 m, byly sestaveny ze tří stojin a ukotveny ocelovými lany. Na vrcholu byla plošina pro strojníka. Druhá věž jeřábu byla ve stavbě a nacházela se na protější straně údolí Na Jetelí. Pomocí tohoto zařízení se měla břemena přepravovat na stavbu mostů. Obě věže byly vzdáleny asi 0,5 km, avšak nosná lana nebyla mezi nimi natažena. Základ pojezdu kosé opěry jeřábu se nachází nad údolím kolmo k ose autostrády a ční z něj mnoho dvojic šroubů M 24. Asi 20 m severně v linii dálnice je rovný základ, který je také osazen šrouby, na nichž byly přimontovány kolejnice, po kterých se měl celý jeřáb pohybovat. Základy pojezdů jsou na severní straně údolí zřetelné jen z části, větší část je pokryta půdou a vegetací. Jsou 50 m dlouhé, 65 cm vysoké a 95 cm široké. Kromě kabelového jeřábu Bleichert firma využívala několik motorových lokomotiv Deutz a další mechanizaci, kterou se nepodařilo blíže upřesnit.[204]

Pro dělníky pracující v lomu Horka u Žernovníka byl postaven v lese Boří, nedaleko silnice na Brťov, lágr Steinbruch. O jeho stavbě bylo rozhodnuto na podzim 1940 a následujícího jara byl dostaven. Tábor se skládal ze čtyř ubytovacích baráků, menší hospodářské budovy, umývárny, záchodů a příručního skladiště. Jako ostatní tábory byl i tento v letech 1942–1943 zbourán.[205]

Stavební úsek 36, údolního mostu přes Hlubocký potok-západ (Talbrücke Schluchtgraben-West) počínal na hřbetu mezi údolími potoka a Lubě v km 489,6 a končil u Všechovic na Tišnovsku v km 493. Práce realizovala od roku 1939 pražská stavební firma Hrabě & Lozovský a.s. Hlavní stavební dvůr byl postaven v trati Hólehla, jihozápadně od Hlubokých Dvorů. Byly tu dílny, sklady, kovárna a obří míchačky na beton, vysoké téměř 5 m; na staveniště byly dovezeny v zimě 1941–1942 a nestačily být uvedeny do provozu.[206] Elektrický proud byl přiveden z obce Hluboké, nedaleko dvora stál v trati Ve Žlíbku transformátor. Směrem k rokli potoka byly Na Chobotě připraveny k betonáži základy stavebního jeřábu. Most přes Hlubocký potok[207] měl být stavěn pomocí dvou věžových jeřábů. Přes

203 Osobní zjišťovací průzkum terénu 2. 5. 2008 a 14. 3. 2009.

204 Osobní zjišťovací průzkum terénu 2. 5. 2008, fotoarchiv Osvalda Trtílka. Dále VYMĚTALÍK, Jiří: *Mosty Lubě budoval velký stavební jeřáb*. Blanenský deník Rovnost 18. 3. 2009.

205 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8863, fol. 97.

206 Fotoarchiv Osvalda Trtílka, vzpomínky Václav BALÁK, Metoděj KREJČÍ, manželé Božena a Josef KAŠPARCOVI 2. 5. 2008 a 11. 9. 2008.

207 *Rychlostní silnice R43 + německá exteritoriální dálnice Breslau–Wien*: www.dalnice.com a JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Stavby, kterým doba nepřála*. ŘSD Praha, s. 169 uvádí též název Dvorský potok.

roklinu byl postaven provizorní dřevěný most pro stavební drážku. Do stavebního dvora byla přes obec Hluboké natažena úzkorozchodná stavební drážka z lomu Skala, vzdáleného 0,5 km od obce. Z červených permských pískovců se v lomu těžil stavební kámen. Odstřel se prováděl trhavinou dynamon, kamenné kvádry se opracovávaly přímo v lomu, skladovaly podél silnice a na vozících stavební drážky, tahaných malou motorovou lokomotivou, se vozily na stavbu. Kamenná drť a ramůvka se využily ke zpevnění příjezdové cesty do dělnického pracovního tábora Na Jetelí a k terénní úpravě okolí. Mezi dělnickým táborem a stavbou mostů Čtyřmostí (spojených mostních křídel západních mostů) se u lesní cesty nacházela malá dřevěná bouda, jež sloužila jako stavební kancelář. Ze stavebního dvora na Hólehlách vedla další úzkorozchodná drážka ke Skaličce. Vozíky převážely převážně zeminu, samospádem se pouštěly dolů a nahoru je vytahovala lokomobila. Na konci rozestavěného úseku pod kopcem Vinohrad měla firma zděnou stavební kancelář.[208] Podél budovaného úseku se nacházely menší dřevěné boudy pro úkryt dělníků a nářadí při nepřízni počasí, tzv. mančaftky. Firma používala motorová rypadla (bagry), motorové lokomotivy a vozíky úzkorozchodné drážky, parní lokomobily a pásové traktory (buldozery) zn. Hanomag. Hlavním stavbyvedoucím dílu 36 byl Ing. Sergej Juvčenko.

V katastru Hlubokých Dvorů byly postaveny tři dělnické ubytovací tábory. Pro dílo Čtyřmostí byl od května 1939 budován tábor Čtyřmostí (Lager Vierbrücken) a na podzim téhož roku již byl v provozu. Stál v trati Jetelí u Hlubokého. Byl postaven ze čtyř baráků pro dělníky, kuchyně, studny, umývárny, záchodů (latrín) se septikem a skladu. Roku 1940 bylo rozhodnuto o stavbě tábora Čtyřmostí II, který přímo sousedil s táborem I. Přístavba započala na jaře 1941 a v květnu byla v provozu. Celková kapacita tábora vzrostla na osm set dělníků, ale nebyla nikdy naplněna. Čtyřmostí II měl dalších pět ubytovacích baráků a sociální a provozní vybavení. Mezi budovami tábora byly vydlážděny kamenné chodníčky. Mezi táborem a stavbou mostů stála u lesní cesty budova stavebního dozoru.[209] Tábor Čtyřmostí I sloužil firmě Hrabě & Lozovský, lágr Čtyřmostí II firmě Polensky & Zöllner. Dodnes se tu nacházejí zbytky staveb, cisterna na vodu a základy toalet.

V místní trati Nad Skalou byl na jaře 1941 postaven pro dělníky, pracující v nedalekém kamenolomu, pracovní tábor s názvem Brückenstein. Stály tu čtyři dřevěné baráky a provozní stavení.[210] V táboře byly umístěny vrtací soupravy na zkušební

208 Stavební kancelář stojí do dnešních dnů a je využívána jako soukromá rekreační chata. Po přerušení stavby dálnice využívali v letech 1944–1945 opuštěnou stavební kancelář i mančaftky k úkrytům příslušníci partyzánského oddílu Třetí československá úderná rota. Osobní zjišťovací průzkum terénu 13. 6. 2009; ŽAMPACH, Vojtěch: *Třetí československá úderná rota*. Muzeum Ivančice 1969, s. 5.

209 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8830, fol. 263, 365–371, 520, 621.

210 Tamtéž, fol. 251, 369. Osobní zjišťovací průzkum terénu 25. 12. 2008 a 12. 4. 2009.

sondy pro zjišťování únosnosti podloží. Tábor již nestačil být obsazen a po ukončení stavby byl zlikvidován.[211]

Další úsek začínal v 493 km u Všechovic. V tomto místě byla také pomyslná hranice působnosti vyššího vedení říšských dálnic. Severní úsek byl řízen vrchní stavební správou ve Vratislavi, jižní úsek vrchní stavební správou ve Vídni. Na sledovaném území ČR podléhaly vrchní stavební správě ve Vratislavi díly 28 až 36. To je osm stavebních dílů plus dvě samostatné stavby velkých mostů. Vrchní stavební správě ve Vídni byly podřízeny díly 1 až 4. Některé díly jižního úseku byly rozděleny na menší části. Celkem tu bylo sedm stavebních dílů a dvě samostatné stavby velkých mostů.

Následující stavební díl 1/a Všechovice – Čebín byl zadán sdružení firem Sager & Woerner Mnichov – Konstruktiva a. s. Praha, zkráceně nazývané SAWOE-Konstruktiva. Na tomto úseku se nenacházelo žádné velké dílo, ale v trase stála továrna, která měla být zbourána a přesunuta. Stavebním dílem 1/a se kroutí znatelné těleso dálnice, místy přerušované rekultivovanými zemními pracemi a můžeme zde najít i pozůstatky stavebního zázemí. Nejlépe to přiblíží citace zápisu Zemského úřadu v Brně z 25. března 1941:[212] *„Po levé straně v km 42,3–42,5 se při říšské automobilové silnici Vratislav – Brno – Vídeň nalézají v bezprostřední blízkosti vápenky firmy Rosa a Maláškové v Čebíně a administrativní budova dokonce zasahuje do pozemku říšské dálnice asi polovinou své délky. Jest tudíž nesporným, že protektorátní správa jest povinna při opatřování příslušného pozemku pro stavbu říšské automobilové silnice postarati se o úhradu výloh, jež vyplynou z toho, že jest nutno velkou část administrativní budovy vápenek zbourati.“*

Zde se počítá kilometráž dálnice od protektorátní hranice poblíž Vísky u Jevíčka, kdežto podle německého počítání kilometráže je to km 496,5 od Berlína. Po mnoha jednáních mezi Říšskými automobilovými drahami, nejvyšší stavební správou ve Vídni, Zemským úřadem v Brně, ministerstvem veřejných prací a ministerstvem zemědělství v Praze, obcemi Čebín a Drásov a firmou Vápenky Rosa a Maláškové rozhodl generální inspektor říšských silnic Ing. Dr. Fritz Todt, že *„vápenka bude přeložena z dosavadního místa na jiné vhodné místo“*.

Původní vápenka se nacházela mezi dnešním areálem průmyslových závodů a přírodní památkou Drásovský kopeček,[213] v klínu mezi starou železnicí a projektovanou

211 Údaje o využití tábora Nad Skalou se rozcházejí. JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice 2. díl,* s. 17 uvádějí, že po zastavení prací na dálnici byl tábor roku 1943 zlikvidován. Krátký film *Poznávejte s námi Hluboké Dvory,* Tišnovská televize 2006 a pamětníci viz pozn. 206, tvrdí, že tábor nebyl nikdy obsazen, neboť se v táborové studni našlo nadlimitní množství radioaktivního radonu.

212 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8826, fol. 5, 42–51.

213 Samostatné přírodní památky Drásovský kopeček (též Malá skalka) a Malhostovická pecka tvoří společnou lokalitu Malhostovické kopečky, zařazenou v soustavě Natura 2000. V jejich těsné blízkosti měla probíhat dálnice Breslau – Wien. Zdroj http://www.nature.cz/natura2000-design3/web_lokality. php?cast=1805&akce=karta&id=1000104296 a osobní zjišťovací průzkum terénu 15. 7. 2012.

dálnicí v dílu Poudělí v Střeštěncích. Roku 1941 činila výrobní kapacita vápenky padesát šest vagónů kusového vápna týdně a byla největší na Moravě. Továrna vyráběla vápno z vápencového kamene, těženého v nedalekém lomu Čebínka, a saturační vápenec pro cukrovary. Sestávala ze dvou kruhových pecí, jedné jednoohňové z roku 1910 o délce asi 35 m a druhé dvouohňové z let 1924–1926 o délce asi 65 m, 20 m široké a vysoké 9 m nad terénem, která se střechou dotýkala pozemků dálnice. Dále tu byla nákladová rampa, administrativní budova, automobilová mostní váha a kůlna. Kromě vleček normálního rozchodu se používala také úzkorozchodná drážka o rozchodu 600 mm. Ta vedla z lomu Na Čebínce do areálu továrny, kde se dále větvila kolem obou kruhovek a po celém závodě. Podnik byl připojen na okresní silnici Čebín – Malhostovice.[214]

Uvažovalo se o zboření administrativní budovy a jejím postavení na jiném místě. Jenže toto řešení by představovalo přerušení silničního spojení do továrny, ale hlavně odříznutí vápencového lomu, protože dálnice by vedla mezi lomem a vápenkou. Proto bylo rozhodnuto o přesunu celé vápenky. Měla stát východně od Drásova, v polích u železniční trati. Firma Rosa a Maláškové požadovala zřízení nové vlečky a měla tam být postavena nová silnice. Ke stavbě však bylo potřeba cementu. Jenže jeho používání na civilních stavbách bylo k 30. dubnu 1942 zakázáno, práce na dálnici byly k 30. dubnu 1942 přerušeny, takže k přesunu vlivem válečných událostí nedošlo a vápenka zůstala na svém místě.[215]

Německá firma Sager & Woerner z Mnichova měla na starosti organizaci a nasadila sem vedoucí pracovníky a úředníky. Česká firma Konstruktiva z Prahy dodala pracovní síly, stroje a materiál. Bylo vybudováno rozsáhlé stavební zázemí. Nedaleko křížení dálnice a staré Tišnovky býval hlavní stavební dvůr sdružení SAWOE-Konstruktiva. Umístěn byl u silnice Čebín – Malhostovice, přímo naproti Drásovskému kopečku. Toto zázemí obsahovalo stavební kanceláře, dílny, provozní budovu, sklady, záchody, ošetřovnu a parkoviště. Pomocná stavební základna bývala v Malhostovicích v místě křížení dálnice a silnice Malhostovice – Drásov, která měla být přeložena.

Dělníci byli ubytováni nedaleko vápenky v pracovním táboře nazvaným Kalkwerk. Tábor byl postaven pod vrchem Čebínka v roce 1940, dva baráky byly přivezeny ze zrušeného tábora u Syrovic; koncem roku 1942 byl rozebrán.[216] Dodnes zde nacházíme viditelné relikty.[217] Druhý ubytovací tábor stával u lesa Pod Vinohradem u Všechovic. Tábor, označený Hirschberg, se začal stavět na podzim 1939 a od jara 1940 do podzimu 1942 v něm bydleli pracovníci podniků SAWOE-Konstruktiva i firmy Hrabě & Lozovský. Potom byl zlikvidován.

214 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8826, fol. 5, 32, 33.

215 Tamtéž.

216 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8826, Reichautobahnlager Kalkwerk Km 42,2.

217 Zjišťovací průzkum terénu David Varner a Jiří Vymětalík 16. 2. 2011.

Autostráda pokračuje Kuřimskou kotlinou přímým směrem a v polní trati Třeštěnec měla mostem nadjíždět souběžně budovanou novou železnici Brno – Tišnov – Německý (Havlíčkův) Brod, neboli Novou Tišnovku.[218] Za dráhou se v zářezu dálnice vytvořila přírodní rezervace Obůrky– Třeštěnec[219] a vzápětí těleso dálnice kříží silnici II/385 Kuřim – Tišnov – Zvole. Tato silnice měla být přeložena a přivedena k dálniční křižovatce Kuřim.[220]

Mimoúrovňová křižovatka Kuřim

Od silnice Kuřim – Čebín – Tišnov vidíme nedokončené těleso dálnice, louku, dokončený obloukový most na říčce Kuřimce a silnici II/386 Kuřim – Moravské Knínice – Veverská Bítýška. [221] V tomto prostoru na katastru Moravských Knínic měla vzniknout mimoúrovňová křižovatka, Dálnice měla vést po násypu a nadjíždět plánovanou silnici Kuřim – Moravské Knínice. V průsečíku křížení nové silnice a dálnice byl plánován most.[222] Byla sem přivedena železniční vlečka, přesněji byla využita zrušená místní dráha Kuřim – Veverská Bítýška, která byla roku 1936 v důsledku krize zrušena. Železnice sloužila od roku 1911 k osobní dopravě mezi obcemi Kuřim – Moravské Knínice – Chudčice – Veverská Bítýška, ale zejména k nákladní přepravě. V prostoru mezi Maršovem a Lažánkami se nacházel kaolionový důl, do něj byla z místní dráhy natažena vlečka a po této železnici se odvážela průmyslová hornina a další suroviny.[223] Původně se zamýšlelo využít materiálu z nevyužívaného železničního násypu ke stavbě dálničního tělesa, nakonec byl provoz lokálky v roce 1940 částečně obnoven, když se na staveniště německé dálnice u Kuřimi navážel písek těžený z koryta Svratky u Veverské Bitýšky a další materiál z bítýšského překladiště do překladiště u Moravských Knínic. Po přerušení stavby dálnice byl provoz vlečky zrušen a využíval se jen krátký úsek dráhy u Veverské Bitýšky k nacistické podzemní továrně na výrobu letadel.[224]

218 Vznik trati je stejně jako výstavba dálnice spojen s mnichovským diktátem. Po německém záboru našeho pohraničí se část hlavní trati Brno – Česká Třebová – Praha ocitla na zabraném území Sudet a druhá Česko-Slovenská republika rozhodla o vybudování strategické dvoukolejné trati Brno – Tišnov – Německý (Havlíčkův) Brod. Stavbu železnice utlumila a roku 1943 zcela zastavila 2. světová válka. Stavba trati byla v roce 1948 obnovena a roku 1953 byla dráha zprovozněna.

219 Přírodní rezervace Obůrky-Třeštěnec patří k nejvýznamnějším chráněným lokalitám, které se vytvořily v tělese nedokončené dálnice Breslau – Wien. Předmětem ochrany je přirozené společenství vlhkého až bažinatého charakteru s výskytem chráněných druhů rostlin, zejména vstavačovitých.

220 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8826, fol. 40.

221 Osobní zjišťovací průzkum terénu 10. 1. 2012 a 15. 7. 2012.

222 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8842, fol. 97, Kat. gem. Mähr, Kinitz, Lageplan 1:2000, Anschlusz-stelle Curein, Entwässerungs projekt.

223 Tamtéž fol. 102, 103, 109.

224 Tamtéž, fol. 108.

Z plánované přeložky silnice Kuřim – Moravské Knínice – Čebín měly být zbudovány nájezdy na dálnici. Křižovatka typu delta měla mít vrchol delty a zároveň nájezd ve směru z Kuřimi, sjezd potom do směru Moravské Knínice – Veverská Bítýška, v místech dnešní odbočky ze silnice 385 Kuřim – Čebín do Moravských Knínic. Plánovaná přeložka silnice z Kuřimi měla procházet pod dálničním mostem a západně odtud se větvit na jih do Moravských Knínic a na sever do Čebína a Tišnova. Na starou tišnovskou silnici se měla napojovat pod Čebínským kopcem.[225] Ovšem v původních plánech se s MÚK u Kuřimi nepočítalo. Stejně jako v případě MÚK Jevíčko by v období druhé republiky musely být u tohoto sjezdu z německé dálnice zřízeny celnice, a to by stavbu neúnosně prodražilo. Jenže po 15. březnu 1939 už takové opatření nebylo nutné a křižovatka mohla být zadána k realizaci.[226]

Stavební základny MÚK Kuřim

Díl 1 Čebín – Kníničky[227], a tedy i mimoúrovňová křižovatka Kuřim, byl svěřen konsorciu Pittel & Brausewetter Wien – Lanna Praha a. s. Hlavní stavební dvůr konsorcia býval mezi silnicí Kuřim – Moravské Knínice a dálničním mostem přes říčku Kuřimku.[228] Ve stavebním dvoře byly dílny, kanceláře, skladiště a garáže strojů. Po vlastním staveništi dálnice mezi Kníničkami a Čebínem přepravovala zeminu a další stavební materiál úzkorozchodná drážka o rozchodu kolejí 900 mm. Pracovala tu tři parní a dvě motorová rypadla, několik nákladních aut a dodávek, tři silniční válce, výbušné pěchy, zdviháky, míchačky na beton, motocykly a jízdní kola. Dvě motorové lokomotivy byly roku 1940 oddisponovány na stavbu viaduktu u Želešic.[229]

Jeden pomocný stavební dvůr se nacházel u Rozdrojovic vedle mostu přes přeložku silnice Rozdrojovice – Jinačovice – Kníničky. Druhý býval západně od Nových Kníniček. Stával vedle staveniště dálnice, nedaleko dnešní střelnice umístěné v dálničním zářezu. Sloužil také jako stavební zázemí viaduktu přes řeku Svratku. Stavební sdružení Pittel & Brauswetter – Lanna a. s. budovalo mimoúrovňovou křižovatku Kuřim, viadukt přes řeku Svratku mezi Bystrcí a Kníničkami i viadukt Bobrava u Želešic. Hlavní stavbyvedoucí všech staveb byl Ing. Josef Jaklin. Pro přepravu mezi těmito díly využíval osobní vůz Tatra 75.

Ubytovací pracovní tábor pro dělníky stával u Kuřimi pod Horou, na kraji lesa u trati Díly za kostelem a německy byl pojmenován Gurein. Druhý dělnický tábor býval západně od Kníniček pod vrchem Čihadla na východním

225 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8842, fol. 97, Kat. gem. Mähr. Kinitz, Lageplan 1:2000, Anschlusz-stelle Curein, Entwässerungs projekt.

226 SOkA Blansko, f. OkÚ Boskovice, Prezidiální spisy, inv. č. 1566/38, k. 44A, fol. 144.

227 Kníničky byly tehdy samostatnou obcí, dnes je obec Brno-Kníničky městskou částí Brna.

228 Osobní zjišťovací průzkum terénu z 10. 1. 2012 a 15. 7. 2012.

229 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2. díl,* s. 57.

úbočí kopce, německy byl nazván Tübingen. Dnes se na tom místě nachází chatová kolonie.[230]

Viadukt přes řeku Svratku

Patrně nejznámějším pozůstatkem staré německé dálnice je vysoký pilíř u hráze Brněnské přehrady. Je to část viaduktu přes řeku Svratku v km 507. Pilíř, tyčící se k nebi na levém břehu Svratky, je asi 30 m vysoký a téměř 20 m široký. Vlastně jsou to pilíře dva, spojené překladem, každý pro jeden jízdní směr. Naproti němu je na bystrcké straně ve svahu Panské Horky druhý pozůstatek viaduktu, rozestavěná jižní opěra. Opěra na jižním předmostí je ze čtyř pětin hotová, vysoká asi 10 m, široká 19 m a dlouhá 6 m. Těsně nad ní se nacházejí stupňovité zídky jižního křídla mostu. Pro severní opěru a další dva pilíře byly vyhloubeny a vypaženy základy.[231]

Most přes Svratku (Schwarzawa-Brücke) měl být železobetonový, v délce 230 m nad údolím. Mostovku z ocelových nosníků měly podpírat tři železobetonové pilíře. Tento viadukt u přehradní hráze se měl tyčit 37 m nad hladinou řeky

Dokončený pilíř viaduktu Svratka u Brněnské přehrady.
Foto Jiří Vymětalík.

230 Z RABL Kuřim a Kníničky se viditelné terénní pozůstatky nedochovaly. Osobní zjišťovací průzkum terénu 10. 1. 2012.

231 Osobní zjišťovací průzkum terénu 15. 12. 2011 a 10. 1. 2012.

Svratky.[232] Brněnská přehrada se budovala ve stejné době (1936–1940) a tehdy se nazývala Kníničskou podle obce, která byla přehradním jezerem zatopena. Obec byla nově postavena východněji mezi vrchy Čihadla a Mniší hora. Nazvána byla Nové Kníničky.

Viadukt Svratka, stejně jako následující díl 1 Kníničky – Čebín, realizovalo sdružení Pittel & Brausewetter Wien – Lanna Praha a. s. Proto i stavební zázemí bylo totožné: hlavní stavební dvůr u Moravských Knínic, pomocné dvory u Rozdrojovic a Kníniček a dělnické ubytovací tábory u Kníniček a Kuřimi.

Mimoúrovňová křižovatka Brno-sever v Bystrci

Na viadukt přes Svratku měla přímo navazovat MÚK Brno-sever (Brünn-Nord). Křižovatka v Bystrci byla navržena v několika variantách. Všechny předpokládaly použití křižovatky typu delta. Většina návrhů byla umístěna v katastru Bystrce, lišily se řešením dálničních přípojek a vybavením křižovatky. Jedna varianta dokonce předpokládala postavení křižovatky nad druhým břehem Svratky v k. ú. Kníničky.[233] K realizaci byl vybrán plán v prostoru Panské Horky, severozápadně od Bystrce.[234] Křižovatka se měla rozkládat v km 507,5, mezi mostem přes Svratku a starou silnicí z Bystrce na Veveří. Západní sjezd dálnice měl být veden do směrů Veveří – Žebětín – Nový Dvůr, východní sjezd směrem Královo Pole – Bystrc. Stará místní silnice Bystrc – Veverská Bítýška – Žebětín měla tedy být povýšena na dálniční přivaděč. Na obou vrcholech Panské Horky měly být postaveny restaurace s ubytováním, kromě dvou motelů zde byly vyprojektovány dvě čerpací stanice pohonných hmot s autoservisem, několik parkovišť a rekreační zázemí.[235] V místě křižovatky bylo zbouráno několik domů a asanace dalších byla v plánu.

Stavební díl 2 byl rozdělen na tři části, aby se na jeho budování mohly podílet i menší protektorátní firmy. Úsek 2A Bystrc – Žebětín byl svěřen stavebnímu sdružení Bauunion; tvořily ho tři menší firmy – Ing. Fr. Ambros, Rösner a Spinka Bystrc. Bauunion mělo velký stavební dvůr u tělesa dálnice vedle plánovaného staveniště mostu (který nebyl rozestavěn) přes starou silnici Bystrc – Veveří – Žebětín, nedaleko dnešní tramvajové smyčky Rakovecká. Ve dvoře byly kancelář, dílny, skladiště, sklad paliv (uhlí, benzín), garáže. Na staveniště byla natažena úzkorozchodná stavební drážka.[236]

232 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8829, fol. 9–11, 23. Viadukt v Bystrci, osobní archiv Václav Lídl a fotoarchiv Muzea města Brna.

233 Tamtéž, fol. 23–27; Urbanistické stanovisko projektanta prostorového a určovacího plánu území kolem Kníničské přehrady. Ve smyslu protokolu komise zemského úřadu ze dne 19. 12. 1940 – stanovisko vypracoval architekt Jindra Kumpošt, Brno – fol. 231.

234 Bystrc byl tehdy samostatnou obcí, dnes je součástí Brna.

235 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8829, Anschlussstelle Bysterz Km 63,6 + 82.

236 Tamtéž, Werkplatz der Bauunion.

Další stavební dvůr stával u staveniště patrového mostu přes potok Vrbovec a polní cestu. Ve stavebních dílnách Vrbovec byl dělnický ubytovací barák, kancelář, ošetřovna, strážnice pro hlídače (ostrahu), sklady materiálů (opracovaný stavební kámen, dřevo, cement, přísady) a míchačky na beton.[237] Dálniční zařízení a zázemí v Bystrci měly být vskutku velkolepé, na což doplatilo několik domů, jež musely být zbourány a další tři desítky domů byly v asanačním řízení.[238]

Stavební zázemí bylo rozsáhlé, nicméně byly provedeny většinou jen zemní práce. Dokončen byl konstrukčně pozoruhodný poschoďový most přes Vrbovec a polní cestu v km 509,3. Spodním patrem protéká dvěma rourovými propustky o průměru 2 m a délky 90 m potok Vrbovec. Oba portály jsou zakončeny ostěním obloženým kamenem. Na tomto mostě stojí parabolický most přes polní cestu. Je dlouhý 37 m, světlé šířky 6 m a zhruba stejně vysoký.[239]

Dnes po mostě přes potok Vrbovec vede místní silnice pojmenovaná Stará dálnice, kudy bychom se dostali z Bystrce až na Jihlavskou silnici mezi místní částí Brno-Bosonohy a obcí Popůvky. Je to téměř 5 km dlouhý využitý úsek německé průběžné autodráhy. Tady v lesích západně od Kohoutovic se při modernizaci tratě Velké ceny Československa využila v šedesátých letech část původní nedokončené dálnice pro starý závodní okruh VC ČSSR.[240]

Na východním vrcholu Panské Horky stál od jara 1939 do jara 1943 dělnický ubytovací tábor nazvaný Salzburg. Na jeho místě měla být po dostavbě dálnice postavena restaurace s motelem. Druhá restaurace s vyhlídkou na Brněnskou přehradu a viadukt přes Svratku by stála v místech dnešního hotelu Orea Santon.[241]

V tomto prostoru na úseku 2B Žebětín – Bosonohy pracovalo konsorcium Hubený Brno – Hrabě & Lozovský Praha a na stavebním dílu 2C Bosonohy – Troubsko[242] sdružení Engelbert Weis Brno & Jaroslav Jáchymek Brno. Stavební dvůr konsorcia stával u plánovaného mostu přes přeložku silnice Kohoutovice – Žebětín, tedy v místě křížení dnešních ulic Stará dálnice a Kohoutovická a Žebětínská.[243] Ubytovací tábor pro dělníky stával na kraji lesa Pekárna, mezi staveništěm dálnice a Žebětínem. Existoval od jara 1939 do roku 1943, německy byl nazván Marburg.

Severně od Troubska, na Jihlavské ulici, býval v období 1939–1942 pracovní tábor a stavební dvůr firmy Weiss a Jáchymek, německy nazvaný Parfuss. Po přerušení

237 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8829, Baustellen Einrichtung bei dem Bauwerke in km 55,1 + 20 Wiedenbach.

238 Tamtéž, fol. 47–50.

239 Zaměření a osobní zjišťovací průzkum terénu 15. 12. 2011.

240 Masarykův okruh – historie http://liskovec.unas.cz/historie/masarykuvokruh/historiemasarykovaokruhu.htm. Osobní fotoarchiv Václav Lídl.

241 Fotoarchiv Muzea města Brna. MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8829, Anschlussstelle Bysterz Km 63,6 + 82. Osobní zjišťovací průzkum terénu 15. 12. 2011.

242 Hranice stavebních dílů byla v místě křížení s železniční tratí Brno – Jihlava (Hrušovany nad Jevišovkou) u Troubska, pro zjednodušení budeme používat název Troubsko.

243 Kontaminovaná místa – Historická fotomapa www.kontaminace.cenia.cz.

stavby dálnice byl různými organizacemi částečně využíván jako skladiště. V pozměněné podobě se dochovaly některé původní budovy tábora.[244] Dnes je na tom místě průmyslový areál a sklady soukromé firmy.[245]

Mimoúrovňová křižovatka s dálnicí u Troubska

Další velká stavba měla být na úseku značeném 2C. Jihozápadně od Brna, v k. ú. obcí Troubsko a Bosonohy, kříží průběžnou dálnici Vratislav – Vídeň národní dálnice Praha – Brno – Zlín – Slovensko. Zde měla stát mimoúrovňová křižovatka typu čtyřlístek, označená Brno-jih (Brünn-Süd). Německá autostráda měla naši národní dálnici Praha – Brno[246] nadjíždět deskovým mostem na třech pilířích v polní trati Čtvrtě v km 515.[247] Původní trasa národní dálnice se s německou autostrádou měla křížit ve velmi ostrém úhlu, což by nevyhovovalo zamýšlené křižovatce typu čtyřlístek. Proto měla být česká dálnice upravena tak, že by trasa dvěma protisměrnými oblouky byla pozměněna do tvaru esíčka, a tím by dosáhla příhodnějšího úhlu křížení. Esíčko mělo být ve směru od Prahy zakrouceno levotočivým obloukem těsně pod jižním okrajem Troubska, dále rovným úsekem k Bosonohám, ve kterém se téměř pravoúhle kříží s německou dálnicí, a jižně od Bosonoh pravotočivým obloukem k Ostopovicím a Horním Heršpicím.[248]

Napojení Brna na dálnici mělo být vyřešeno dálničním sjezdem v prostoru mezi obcemi Ostopovice a Starý Lískovec,[249] v místech dnešního exitu 190 Brno-západ na rychlostnici R 23 (Pisárecká radiála). Protože německá dálnice nebyla dostavěna, vede tudy dálnice D1 přímo – ve své původní variantě. Malý pozůstatek přeloženého tělesa národní dálnice můžeme vidět jižně od městské části Brno-Bosonohy, v těsném sousedství dnešní D1, jako násyp porostlý stromky.[250] V prostoru čtyřlístkové křižovatky byly stavební firmou Weiss a Jáchymek provedeny pouze zemní práce.

Také v následujícím dílu 3 Troubsko – Nebovidy můžeme spatřit pozoruhodné mostní konstrukce. V km 516,7 jižně od Ostopovic je nedokončený parabolický most přes polní cestu z Ostopovic na Urbanův kopec. Má vybetonovány pouze obě opěry a na nich stojí čela bočních stěn mostu bez vlastního oblouku s volným prostorem, který již nestačil být vybetonován. Na tomto neúplném mostě můžeme pozorovat technologii tzv. ztraceného bednění. Z čelní strany byla zeď z kamenných kvádrů, zezadu stěna z dřevěného bednění a prostor mezi nimi se vylíval betonem. Způsob technologie ztraceného bednění je levnější a rychlejší.[251] U Ostopovic se

244 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2.* díl, s. 50.

245 Osobní zjišťovací průzkum terénu 27. 9. 2014.

246 Národní dálnice Praha – Brno (dobový termín) je dnešní dálnicí D1.

247 V prostoru dnešního křížení dálnice D1, ulice Troubská a železniční trati Brno – Jihlava.

248 Muzeum silnic ve Vikýřovicích. Anschlussstelle Brünn-Süd.

249 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8809, Karte von den RAB Nikolsburg – Gurein.

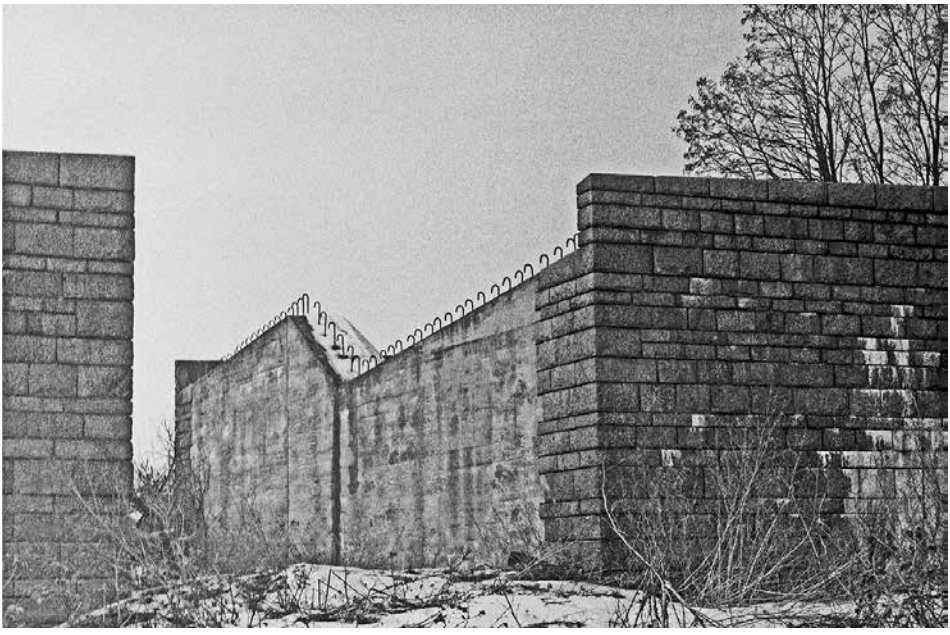
250 Mapy www.mapy.cz; letecká mapa. Osobní zjišťovací průzkum terénu 29. 9. 2014.

251 http://www.ceskatelevize.cz/porady/ *Záhady Toma Wizarda – Příběh nedokončené dálnice.*

nachází nejvyšší dálniční násep v ČR. Je vysoký 32 m a zemina sem byla navážena z výkopu v sousedním Urbanově kopci, kudy prochází dálnice zářezem. V násypu je klenutý propust, spíše odvodňovací tunel, dlouhý asi 100 m. Svah násypu byl až do šedesátých let využíván jako přírodní amfiteátr a před válkou bylo v údolí pod násypem známé přírodní koupaliště v Šelši.[252]

Zcela ojedinělá stavba se vyskytuje u Nebovid. V km 519,2 je dálniční most se samostatně klopenými vozovkami. V prostoru mezi Nebovidy a Moravany kličkuje dálnice zatáčkami o malém poloměru. Aby mohla být dodržena návrhová rychlost 160 km/h, přistoupili projektanti k naklopení dálničních vozovek. Podobná konstrukce oblouků se používá na závodních okruzích. Samotný most je v pravotočivé zatáčce, ve směru z Brna k Vídni, a oba jízdní směry jsou vedeny v různých výškových úrovních. Klopený směrový oblouk zde má poloměr 800 m.[253]

Realizace stavebního dílu 3 Troubsko – Nebovidy i nesousedního dílu 4 údolí Bobravy – Sobotovice[254] byla svěřena drážďanské firmě Funke & Co. Hlavní stavební dvůr byl vytvořen v Želešicích. Areál Funke s kancelářemi vedení stavby se nacházel

Nedokončený dálniční most se samostatně klopenými vozovkami nedaleko Nebovid.
Foto Václav Lídl, 1962.

252 www.kontaminace.cenia.cz; Kontaminovaná místa – Historická fotomapa, topografická mapa.

253 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2. díl,* s. 39. Fotoarchiv Václav Lídl.

254 Stavební díl počínal v údolí Bobravy a končil u Sobotovic, západně od Ledců, v místech protektorátní hranice. Údolní most přes říčku Bobravu u Želešic byl samostatnou stavbou.

v prostorách bývalé konzervárny. Pomocný stavební dvůr byl vybudován jižně od Ostopovic, pod Urbanovým kopcem nedaleko nedokončeného mostu.

Ubytovací tábor pro pracovníky dálnice byl postaven jižně od Ostopovic v polní trati Padělky. Tábor byl postaven jako vzorový a německy označen Musterlager Sachsen. Jeho stavba započala v květnu 1939 a byl nadstandardně vybaven. Kromě ubytovacích baráků a budov stavebního dozoru, byla v hospodářské budově kromě kuchyně také jídelna s kinosálem, dále samostatná koupelna se sprchami a venkovní bazén.[255] Další tábor, pojmenovaný Himmelsblick, stával mezi obcemi Nebovidy a Moravany.[256] V létě 1939 již byl obsazen dělníky firmy Funke a stejně jako Musterlager Sachsen byl počátkem roku 1943 odstraněn.[257]

Viadukt Bobrava u Želešic

Severozápadně od Želešic se dálnici do cesty postavila říčka Bobrava[258]. Hluboké údolí říčky mělo být v km 520,7 šikmo překonáno železobetonovým viaduktem s devíti úzkými oblouky na osmi vysokých štíhlých pilířích. Most měl být dlouhý 270 m, celkové délky s předmostími 285 m, šířky 24 m, a výšky od hladiny Bobravy 38 m. Od severního předmostí se měl ve směru do Vídně snižovat 2,5 procentním klesáním.[259] Viadukt mělo budovat známé sdružení vídeňských a pražských firem Pittel & Brausewetter – Lanna a. s. Zahájení prací proběhlo v květnu 1940, bylo navezeno mnoho strojů a zbudováno rozsáhlé stavební zázemí, avšak vlastní stavba viaduktu již nestačila být realizována.[260]

Stavební zázemí viaduktu Bobrava

Viadukt Bobrava nebyl rozestavěn, avšak na jižním předmostí nalézáme viditelné pozůstatky stavebního zázemí. Mezi nejzajímavější patří mohutná konstrukce z železobetonových sloupů v konturách trojbokého hranolu. Skelet asi 8 m vysoký měl sloužit k uchycení transportního lana kabelového jeřábu. Severněji na pravém břehu Bobravy se u silnice do kamenolomu nacházejí pozůstatky zkušebních pilířů. Ze tří zůstaly zbytky dvou, které z čelní strany vypadají kompaktně, ale při pohledu zezadu vidíme, že jsou zde použity různé podkladové vrstvy.[261] Pilíře sloužily jako modely opěr ke zkouškám pevnosti betonu a použitých materiálů. Budovány

255 SOkA Brno-venkov, AO Ostopovice, inv. č. 18, Pamětní kniha obce Ostopovice 1924–1959, nefoliováno.

256 Tábor nad silnicí Nebovidy – Moravany není totožný s internačním střediskem Moravany. ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. 99, nefoliováno.

257 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2. díl*, s. 51.

258 Na německých plánech označená jako Obrava; Želešice (Schöllschitz).

259 *Dálnice – vše o dálnicích*; www.dalnice.com; Želešice – dálniční most přes údolí Bobravy, Plan Obrava-Brücke Km 66,5 + 65.

260 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2. díl*, s. 60.

261 Osobní průzkum David Varner 11. 2. 2011.

byly technologií ztraceného bednění (viz výše). Základy viaduktu byly kopány až do hloubky 18 m a dva z osmi pilířů byly částečně vybetonovány. Konstrukce jako zkušební pilíře, lanovky nebo základy jeřábů měly být po dokončení stavby zbourány a zmizely by pod hotovou dálnicí. Nad údolím Bobravy můžeme ještě nalézt betonové patky, na kterých byly přišroubovány stavební stroje. Další pozůstatky se nedochovaly, většina stavebních prací zmizela pod areálem kamenolomu.

Na stavbu mostu přivedla firma Pittel & Brausewetter – Lanna úzkorozchodnou drážku z železničního nádraží v Modřicích. Rozchod byl 900 mm a délka 7,2 km. V Modřicích bylo překladiště a u Želešic stával pomocný stavební dvůr.[262] Zde firma používala parní a motorové lokomotivy, dva věžové jeřáby ČKD a Wolf a kabelový jeřáb zn. Bleichert.[263]

Bobrava – Sobotovice a MÚK Syrovice

V úseku 4 Bobrava – Sobotovice byl rozestavěn další sjezd. U Syrovic měla být mimoúrovňová deltovitá křižovatka. V km 526,5 se na dálnici měla připojovat okresní silnice Syrovice – Rajhrad. Okreska byla přeložena severněji, dálnice měla silnici nadjíždět po deskovém mostě. V prostoru dálniční přípojky se plánovalo umístění dálničního cestmistrovství (Autobahnmeisterei).[264] Byly provedeny zemní práce na trase dálnice i na sjezdech mimoúrovňového křížení.[265] Od tohoto místa až po Ledce využívá trasu německé dálnice včetně původních mostů rychlostní silnice R52.[266] Právě u Ledců, kousek za bývalou protektorátní hranicí, rozestavěnost německé průběžné dálnice končí.

Také díl 4 Bobrava – Sobotovice byl zadán firmě Funke & Co. Prováděla zemní práce a měla pomocné stavební zázemí nedaleko Želešic, u mostu přes přeložku silnice Želešice – Hajany. Druhý pomocný stavební dvůr se nacházel v prostoru rozestavěné křižovatky u Syrovic. Firma používala několik úzkorozchodných stavebních drážek rozchodu 600 mm pro přepravu zemin a písků. Písek se odebíral v obecní pískovně Hajany a také z písníku u Syrovic.[267] Z obou pískoven byla na stavbu dovedena úzkokolejná dráha rozchodu 600 mm.

Dělnické ubytovací tábory dílu 4

Tábor Želešice je posledním, jež je uveden v análech ABS.[268] Stával jihozápadně od Želešic a východně od dálnice, ve svahu nad Hajanským potokem.[269] Bydleli

262 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8838, Feldbahn Priesenitz – Mödritz.

263 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2. díl*, s. 60. Fotoarchiv Muzea města Brna.

264 V dnešním názvosloví Správa a údržba dálnic.

265 www.kontaminace.cenia.cz; Kontaminovaná místa – Historická fotomapa.

266 www.mapy.cz; letecká mapa. Osobní zjišťovací průzkum terénu 27. 9. 2014.

267 SOkA Brno-venkov, AO Bratčice, inv. č. 22 Pamětní kniha obce Bratčic II. 1934–1974, s. 36.

268 ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. 99 – Želešice, nefoliováno.

269 www.kontaminace.cenia.cz; Kontaminovaná místa – Historická fotomapa, topografická mapa.

v něm dělnici firmy Funke. Byl postaven zjara 1939 a sestával ze čtyř ubytovacích baráků, provozní a hospodářské budovy, umývárny, záchodů a skladiště. Označen byl Želešice I, počátkem roku 1943 byl odstraněn.[270]

Koncem roku 1939 bylo rozhodnuto o zbudování dalšího tábora v k. ú. Želešice. Byl označen Želešice II s německým názvem Obravabrücke-Mähren. Jak název napovídá, sloužil jako ubytovací zázemí viaduktu Bobrava. Nacházel se jižně od stavby viaduktu Bobrava, nedaleko tunelového mostu.[271] Sestával z několika baráků přemístěných z jiných táborů; na jaře 1940 to bylo několik budov ze zrušeného tábora Syrovice – jeden ubytovací barák, hospodářská budova s kuchyní a jídelnou, skladiště potravin, umývárna a záchody. Současně byly postaveny dva nové ubytovací baráky. Na jaře následujícího roku byly přistavěny ještě dvě ubikace pro dělníky, celkem tedy pět ubytovacích baráků pro dělnictvo. Autoři Janda–Lídl uvádějí, že tábor byl postaven v jarních měsících 1940 a v létě roku 1943 odstraněn.[272]

Naproti tomu ABS dokládá, že sběrné a pracovní středisko Želešice bylo zřízeno 17. července 1945 a zrušeno 16. září 1946. Umístěno bylo v barákovém táboře na pozemcích Turnvereinu.[273] Majitelem několika dřevěných budov, včetně umýváren, latrín a některého vnitřního vybavení byla firma Funke a spol. – národní správa.[274] Dálniční historik Tomáš Janda ztotožňuje středisko Želešice s dělnickým ubytovacím táborem Želešice II.[275] Dle záznamů v ABS v něm byly jedna zděná budova, čtyři dřevěné baráky, dřevěná umývárna a dřevěné záchody, uvádí se také zámečnická dílna. Dva dřevěné baráky (19,60 × 4,70 m) pro mužstvo patřily firmě Funke. Dále zde firma vlastnila množství táborového vybavení jako stoly, židle, skříně, postele, kamna apod. Ostatní zařízení a vybavení byly konfiskáty a náležely Turnvereinu a RAD.[276] Německé konfiskáty připadly Fondu národní obnovy, po zrušení střediska je převzal MNV v Želešicích. V pohledávkách se objevuje pohledávka firmy Funke – národní správa v Želešicích ve výši 42 433,60 Kčs a záznam o navrácení stolů a židlí Starobrněnskému pivovaru. Další záznam říká, že veškeré postele byly majetkem firmy Funke – národní správa a byly již vráceny.[277]

Průměrný počet osob ve sběrném a pracovním středisku Želešice se pohyboval mezi stovkou a dvěma sty. Veliteli byli od 17. července 1945 do 21. února 1946 vrchní strážmistr SNB Cyril Sláma, od 22. února 1946 do 16. září 1946 štábní strážmistr SNB Stanislav Kocmánek. Střežení obstarávali civilní strážní a četničtí čekatelé v počtu čtyř

270 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2. díl,* s. 52.

271 www.kontaminace.cenia.cz; Kontaminovaná místa – Historická fotomapa.

272 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2. díl,* s. 53.

273 Turnverein – německý tělocvičný spolek.

274 ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. 99 – Želešice, nefoliováno.

275 Poznatky Tomáš Janda, e-mail z 11. 9. 2013.

276 RAD – Reichsarbeitsdienst (pracovní služba), polovojenská pracovní organizace pro říšské Němce, především pro mládež; http://cs.wikipedia.org/wiki/Reichsarbeitsdienst

277 ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. 99 – Želešice, nefoliováno.

až šesti osob. O tom, že středisko existovalo i za války, vypovídá fakt, že baráky využívala Hitlerjugend. Po válce jednu budovu odkoupil Svaz skautů a skautek – Junák.[278] O využití sběrného střediska Želešice před 17. červencem 1945 citované prameny mlčí.

Další tábor byl postaven severovýchodně od Syrovic, na svahu Starých hor, nedaleko silnice Syrovice – Rajhrad.[279] Stavěl se od února 1939 a v létě toho roku byl dokončen. Jenže již koncem roku 1939 bylo rozhodnuto o jeho likvidaci a přemístění. Dva ubytovací baráky byly v dubnu 1940 přesunuty do tábora Kalkwerk Drásov, ostatní budovy do nově budovaného tábora Obrava Želešice II.[280]

Poslední tábor sledovaného úseku se nacházel jižně od Sobotovic. Od května 1939 do přerušení stavby dálnice zde přebývali dělníci firmy Funke & Co. a sdružení Hubený-Hrabě & Lozovský. Stával mezi dálnicí a silnicí Syrovice – Sobotovice, nazván byl Goslar a na jaře 1943 již neexistoval.[281]

Plánované velké stavby v Dyjsko-svrateckém úvalu

Poslední pozůstatky stavby jsou v k. ú. Sobotovice, západně od Ledců. Další směřování dálnice na jih a její velké stavby můžeme vysledovat jen z plánů a druhotných ukazatelů.

Mimoúrovňová křižovatka byla plánována také u Pohořelic (Pohrlitz) v km 539,5. Sjezd měl být na silnici Pohořelice – Branišovice. Poslední zjištěný nájezd na dálnici měl být jihozápadně od Mikulova (Nikolsburg).[282] Měl se nacházet v dálničním km 564 na staré silnici Mikulov – Ottenthal – Wildendümbach, již za hranicí dnešní ČR.[283] Následně po průtahu severní části Dolních Rakous měla autostráda po 320 km dorazit do Vídně. Výraznější pozůstatky velkých staveb autostrády jsou na území tzv. druhé republiky, později protektorátu, mezi Jevíčkem a Syrovicemi, ježto nacistická invazivní strategie potřebovala přednostně využít teritorium našeho státu. Na tomto území byly budovány také velké stavby a postaveno jejich pracovní zázemí. Mnoho dřiny a otrocké práce zůstalo na stavbě dodnes nedokončené autostrády Vratislav – Brno – Vídeň, kterou my nazýváme „starou dálnicí"…

Ubytování a stravování v dělnických ubytovacích táborech

Podstatnou součástí této studie jsou údaje o dělnických ubytovacích táborech. Připomeňme, jak se v takových táborech žilo a jakým způsobem bylo o dělnictvo postaráno. Každý tábor se skládal z několika dřevěných montovaných budov. Baráky byly dřevěné s dvojitými stěnami a sedlovou lepenkovou střechou. Podlaha dřevěná,

278 ABS, f. E-6, inv. j. 87, k. 99 – Želešice, nefoliováno.

279 SOkA Brno-venkov, AO Syrovice, inv. č. 12 Pamětní kniha obce Syrovice 1938–1942, s. 132.

280 JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, 2. díl*, s. 53.

281 Tamtéž.

282 MZA v Brně, f. B 40 III, inv. č. 1467, k. 8809, Karte von den RAB Nikolsburg – Gurein. Poznatky Tomáš Janda, e-mail z 5. 7. 2011 a 10. 7. 2011.

283 Osobní zjišťovací průzkum terénu 28. 9. 2013 a 27. 9. 2014.

pod prkny škvárová nebo štěrková izolační vrstva. V místnostech byly čtyři patrové postele pro osm lidí, topilo se kamínky. Kolem baráků byly terásky.

Největším a nejdůležitějším objektem v táboře byla provozní a hospodářská budova. Projektově byla dlouhá 36,48 m, široká 8,14 m a vysoká 3,85 m, rozdělena na dvě hlavní části – kuchyni a jídelnu.[284] Vlastní vývařovna byla vybavena velikým sporákem na pevná paliva a třemi kotli k přípravě pokrmů. V kuchyni byla také rozměrná lednice. V druhé části budovy byla jídelna s dlouhými stoly, zpravidla ve dvou řadách, a židlemi, vybavená rozhlasovým přijímačem. Vpředu stálo pódium, neboť sloužila také jako kulturní a společenská místnost. Vedle kuchyně byla malá kantýna a velká spižírna. Na konci budovy byly kanceláře vedoucího-lagerführera, jeho zástupce-unterführera, a spisovna.[285]

Stavebníci potřebovali vydatnou stravu. Používal se německý způsob stravování. Dělníci dostávali stravu do porcelánových misek. Snídaně se většinou skládala z krajíce chleba, rozmanitých pomazánek a bílé kávy, na oběd se vařily různé omáčky s knedlíkem, brambory, všelijak upravená masa, guláše a často se vařil ajntopf[286]. Večeře bývaly povětšinou studené.[287] Tábor a pracovní základna poskytovaly veškeré zázemí stavbě. Nutno podotknout, že v táborových jídelnách se stravovali především dělníci ubytovaní v pracovních táborech. Dělníci z místního obyvatelstva si nosili vlastní svačiny z domova, ovšem i jim byla k dispozici kantýna.[288]

Závěrem

Cílem článku bylo představit velké a pozoruhodné konstrukce, jež měly být součástí projektu německé průběžné dálnice Vratislav – Vídeň, a jejich stavební zázemí. Stejně tak doplnění těchto poznatků z fondů ABS. Představili jsme stručnou historii projektu a následující velké stavby. Autostráda neměla mít úrovňová křížení, veškerá křížení měla být nadúrovňová. Ostatní komunikace měla dálnice nadjíždět nebo podjíždět a v místech křížení by stály mosty. Vodní toky podtékají dálniční těleso trubními, obloukovými, parabolickými nebo deskovými propustmi. Na větších tocích, silnicích a železnicích byly budovány mosty. Deskové mosty tam, kde dálnice vede po rovině nebo mírném násypu, a obloukové a parabolické v místech, kde je

284 VYMĚTALÍK, Jiří: *Jevíčko – Dělníci v táboře jedli ajntopf a pili jevíčské pivo*. Svitavský deník 13. 11. 2013. http://svitavsky.denik.cz/zpravy_region/stara-nemecka-dalnice-v-okrese-svitavy-20131113.html

285 LORENZ, Hans – kolektiv autorů: *Wohnlager beim Bau der Reichsautobahnen.,* s. 36 – Reichsautobahn Wirtschaftsbaracke.

286 Ajntopf (Eintopf), vydatné jídlo z jednoho hrnce, též hustá polévka. Směs z několika druhů masa, zpravidla hovězího a vepřového, fazolí a zeleniny.

287 Vzpomínky Ludmily Petrželkové, bývalé kuchařky, z 20. 2. 2009 a 10. 4. 2009, Pavla Krejcara z 19. 10. 2010 a Františka Plecha z 25. 11. 2010.

288 VYMĚTALÍK, Jiří: *V lágru Pod Horkou se často vařil Eintopf.* Blanenský deník Rovnost 19. 8. 2009.

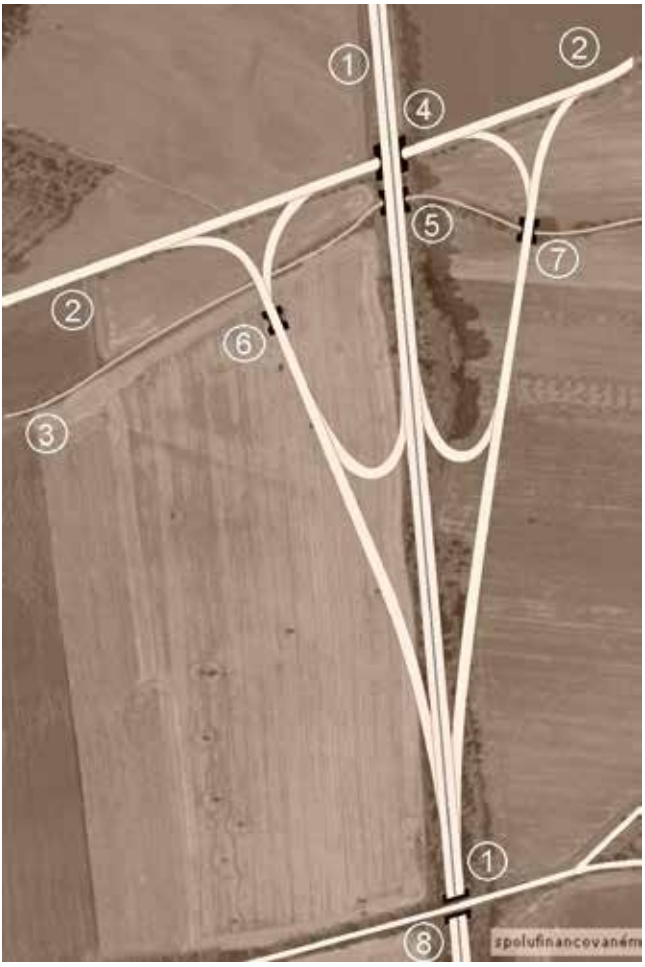
dálnice na vysokém náspu. Tam, kde dálnice jde v zářezu, se pozemní dopravní komunikace převáděly po nadjezdech. Ovšem ne vždy bylo možné použít typizované mostní objekty. Pro překonávání hlubokých údolí se projektovala velká inženýrská díla, viadukty a estakády. I naplánování mimoúrovňových křižovatek bylo inženýrským dílem.

Popsali jsme velké stavby na území České republiky, kvůli nedostatku archivních pramenů se nepodařilo určit velké stavby mimo naše hranice. Nicméně na území státu máme zajímavé dálniční konstrukce. V tomto článku jsou popsány MÚK Dolní Bořík ovice u Králík, viadukt Horní Heřmanice, dálniční sjezdy Lanškroun a Tatenice, mosty Krasíkov, MÚK Moravská Třebová a viadukt Linhartice, rozestavěná estakáda v Městečku Trnávce a MÚK Jevíčko. Taktéž stavební zázemí velkých staveb v Moravské Třebové a Městečku Trnávce.

Nebyl opomenut ani prohnutý most u Velkých Opatovic, druhý nejvyšší dálniční násep s parabolickými mosty u Boskovic či MÚK s dálkovou silnicí Plzeň – Moravská Ostrava u Sebranic. Stejně tak jsme představili i pozemní lanovky u Borotína a Žernovníka a nadzemní lanovou dráhu u Lysic. Velký prostor byl věnován mohutnému dílu Čtyřmostí u Lubě. Věnovali jsme pozornost přesunu vápenky u Čebína, MÚK Kuřim, viaduktu Svratka u Brněnské přehrady, sjezdu v Bystrci i patrovému mostu. Velká MÚK Troubsko s národní dálnicí Praha – Brno – Slovensko, nejvyšší dálniční násep s odvodňovacím tunýlkem u Ostopovic, klopený most u Nebovid i viadukt Bobrava u Želešic jsou představeny rovněž. Podobně jako vlečky Modřice – Želešice, Hajany a Syrovice. MÚK u Syrovic, Pohořelic a Mikulova byly posledními z velkých staveb. Rovněž nebyl opomenut přehled dělnických pracovních táborů a jejich zapsání v archiváliích ABS, jejich stavební zázemí, a konečně strava v táborech jako prémie.

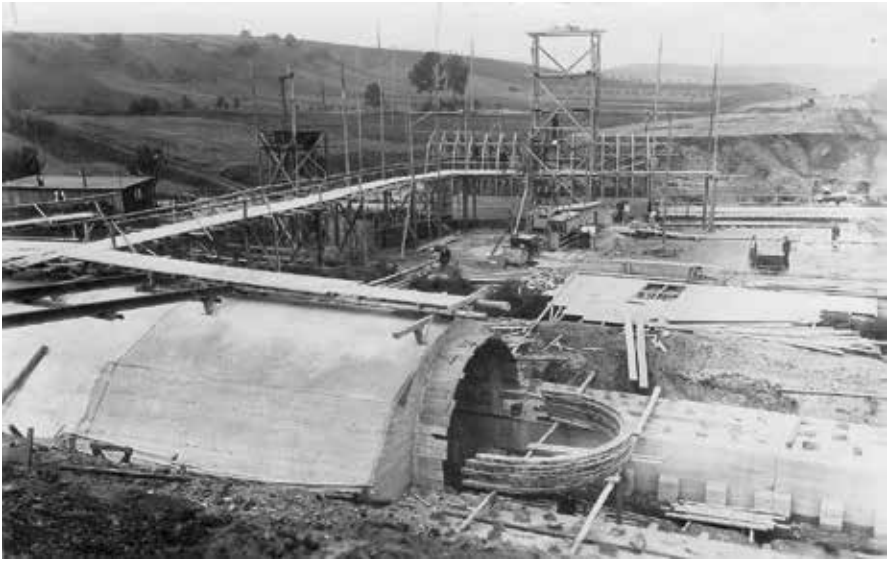
Významnou práci na zmapování velkých staveb autostrády vykonal dálniční historik Tomáš Janda.

PŘÍLOHA

Podoba mimoúrovňové křižovatky Jevíčko. Průmět plánu 1940 (MZA v Brně) do fotomapy 1953 (www.kontaminace.cenia.cz).
Autoři Marek Říha, Jiří Vymětalík.

Legenda: 1. trasa dálnice Vratislav – Vídeň; 2. silnice Křenov – Smolná – Jevíčko; 3. nepřeložené koryto Malonínského potoka; 4. dokončený most přes silnici Jevíčko – Smolná; 5. dokončený most přes Malonínský potok; 6. most západní rampy dálničního sjezdu (v poli); 7. most východní rampy dálničního sjezdu; 8. používaný nadjezd na silnici Velké Opatovice – Jevíčko – Jaroměřice.

Mimoúrovňová křižovatka Jevíčko, betonáž mostu přes Malonínský potok a sestavování bednění mostu přes silnici Jevíčko – Smolná, 1941 nebo 1942.
Osobní archiv Jiří Vymětalík.

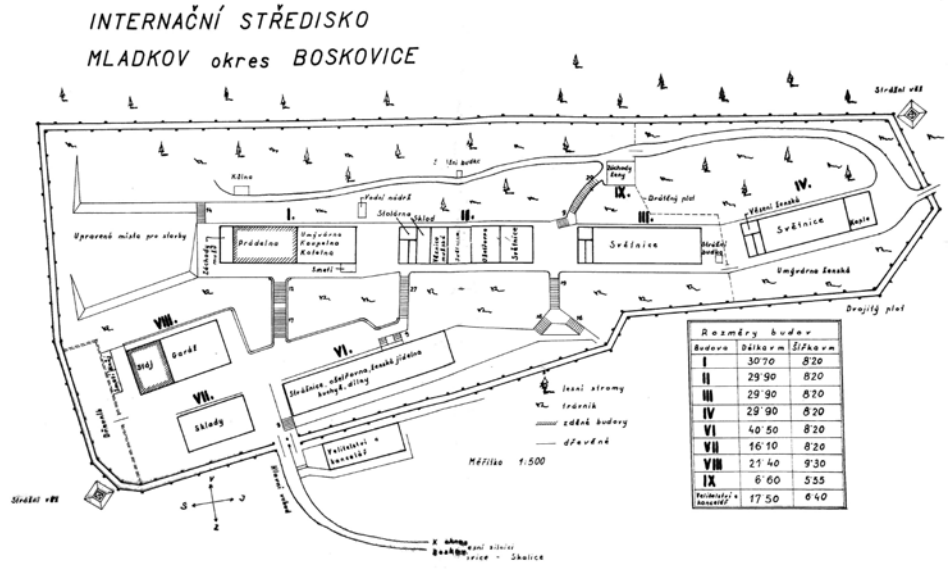
Barevný diapozitiv ze stavby parabolického mostu přes silnici Boskovice – Vísky u Bačova.
Osobní archiv Otakar Horák.

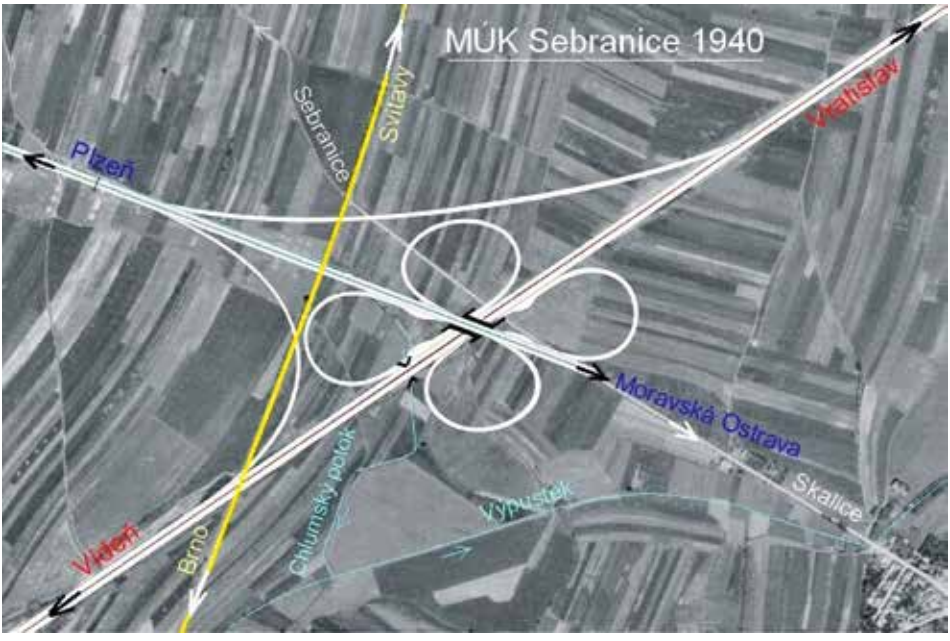
Stavba parabolického mostu přes potok Semič u Bačova.
Osobní archiv Jiří Vymětalík.

RABL Mlatkau. Dělnický ubytovací tábor Heidelberg u Mladkova.
Osobní archiv Otakar Horák.

Internační středisko Mladkov 1945–1946.
ABS Kanice.

Mimoúrovňová křižovatka Sebranice. Průmět plánu 1940 (MZA v Brně) do fotomapy 1953 (www.kontaminace.cenia.cz). Autoři Marek Říha, Jiří Vymětalík.

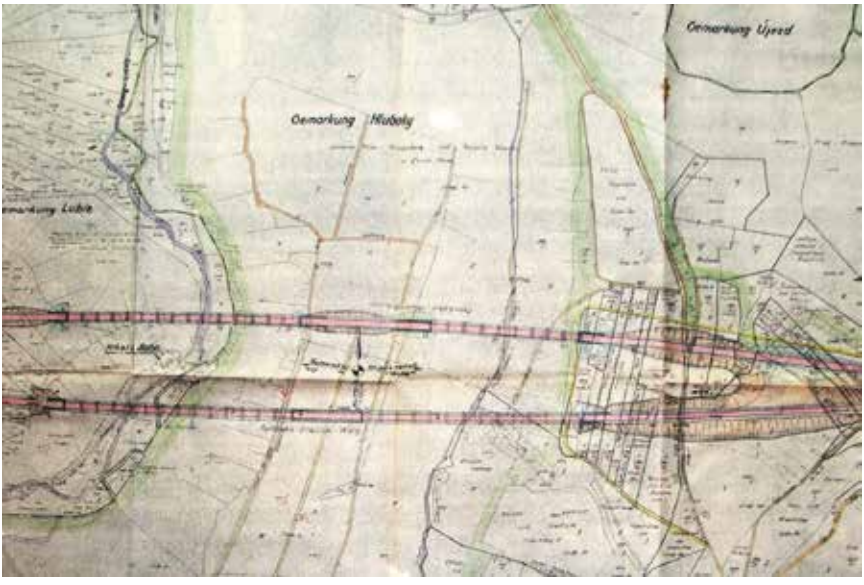
Dílny u Drnovic, v pozadí dokončený deskový most přes silnici Drnovice – Skalice.
Osobní archiv Otakar Horák.

Parní rypadlo Škoda nakládá zeminu na pracovní vlak úzkorozchodné drážky.
Osobní archiv Otakar Horák.

Dílo Čtyřmostí. Pohled na stavební provedení mostů Lubě-západ.
Osobní archiv Jiří Vymětalík.

Polohový plán díla Čtyřmostí u Lubě.
MZA v Brně.

Staveniště údolního mostu přes řeku Svratku u Kníničské přehrady 1940–1941.
Sbírka Muzea města Brna.

Čtyřlístek Troubsko. Návrh křížení německé dálnice Breslau – Wien a národní dálnice Praha – Brno– Zlín u Troubska.
MZA v Brně.

Kuchyně vzorového tábora Ostopovice (Musterlager Sachsen).
Převzato z publikace LORENZ, Hans a kol.: Wohnlager beim Bau der Reichsautobahnen. Die Lager an den Durchgangsautobahnen im Sudetengau und im Protektorat als Beispiel. Volk und Reich, Berlin 1940.

Stavba viaduktu Bobrava Želešice, věžové jeřáby Wolf a ČKD, v pozadí kostel v Želešicích.
Sbírka Muzea města Brna.

Útěk Jana Křižana, Františka Boháče, Vladimíra Krejčiříka a zastřelení vrch. stržm. Václava Anschlaga

Martin Pulec

V roce 2010 zemřel Jiří Křižan, významná osobnost předlistopadové opoziční scény a polistopadové politické a umělecké oblasti, syn titulní osoby předkládaného textu. V mediálně prezentovaném bilancování života známého umělce a politika se často psalo o popravě jeho otce z politických důvodů jako o jedné z určujících událostí jeho životní dráhy. Tento motiv se objevuje i v jeho díle, např. ve filmu Tichá bolest, a stal se obecně známým. Méně známé je pozadí případu a skutečnosti, které dovedly Jana Křižana na popraviště. Následujícím článkem bych chtěl přispět k poodhalení dějů podle dochovaných historických pramenů.

Nejvýznamnějším pramenem k případu je vyšetřovací spis V-439 Brno, uložený v Archivu bezpečnostních složek v Praze (ABS). Při studiu spisu je nutné mít neustále na paměti, že vyšetřované osoby byly zřejmě podrobeny krutému zacházení a mučení, byly si vědomy viny jim kladené, a proto ve snaze vyhnout se šibenici zcela jistě vypovídaly podle toho, kam vyšetřovatelé případ směřovali. Nicméně i tak je ve spise mnoho informací, které nebyl důvod zkreslit podle přání vyšetřovatele, a vyšetřovací spis tak zůstává cenným informačním zdrojem.

Jako další prameny posloužily osobní spisy odsouzených, uložené v Národním archivu (NA) ve fondu Správa Sboru nápravné výchovy, personální spis Václava Anschlaga z ABS a rozhovory s pozůstalými a příbuznými hlavních aktérů. Protože šlo o výjimečný případ, dochovalo se poměrně dost pramenů a autor se nemusel potýkat s informační nouzí.

Co se týče předmětné literatury, krátký popis případu zmiňuji ve sborníku Ochrana státní hranice 1948–1955[1], případ se objevil v knize Ivo Pejčocha Vojáci na železné oponě[2], v rozsahu předkládaného článku však dosud žádný z autorů případ nepublikoval.

1 PULEC, Martin: *Usmrcení osob na státních hranicích – úvaha nad prameny.* In: Ochrana státní hranice 1948–1955, Pavel Vaněk ed., edice Acta musei technici brunensis, Technické muzeum v Brně, Brno 2013, s. 10–11.

2 PEJČOCH, Ivo: *Vojáci na železné oponě*. Svět křídel, Cheb 2012, na s. 89–91.

Dostatek písemných pramenů umožňuje představit hlavní aktéry:

Jan Křižan, nar. 1915, pocházel z dobře situované rodiny, jeho otec Jan podnikal v dřevozpracujícím průmyslu, byl majitelem pily a továrny na bedny ve Valašském Meziříčí, matka Dagmar vyrostla ve statkářské rodině. Měl dvě sestry – Jarmilu, která vyučovala hudbu ve Valašském Meziříčí, a Marii, která po vystudování medicíny žila a pracovala v Praze.

Jan Křižan byl otcem určen, aby převzal řízení firmy. Nejprve studoval na jeho přání čtvrtý ročník na německé měšťanské škole v Novém Jičíně, aby se zdokonalil v německém jazyce důležitém pro obchodní styky firmy, odmaturoval na obchodní akademii v Brně a v roce 1935 začal studovat v Brně práva. Vedle studia se věnoval i veselému, bezstarostnému studentskému životu, rád navštěvoval taneční zábavy, kavárny a hrál hokej. Na přání otce zanechal po dvou letech studia práv a odjel do Rosenheimu v Horním Bavorsku, aby šest měsíců navštěvoval odborné přednášky na dřevařské technické škole. V rámci studia podniká poznávací cestu po německých dřevozpracujících podnicích a závodech na výrobu dřevařských strojů. Z Německa se vrátil již v srpnu 1938 a nastoupil v rodinném podniku. Po smrti otce v roce 1941 provozují podnik Jan Křižan a spol., parní pila a továrna na bedny ve Valašském Meziříčí nájemci, sám zůstal ve firmě jako prokurista.

V létě roku 1939 se seznámil s Dagmar Basilikovou (nar. 1919), se kterou se na sklonku téhož roku oženil. V roce 1940 se jim narodil syn Jan, o rok později Jiří a v roce 1944 Ondřej.

Poválečná změna politických poměrů začala doléhat i na rodinu Křižanů. Na prosperující firmu[3] byla uvalena národní správa a Jan Křižan se stal národním správcem ve svém podniku. Současně nastupuje základní vojenskou službu, je ve styku s disponentem a ředitelem, se kterými společně řídí podnik.

V létě roku 1946 se znárodněný závod stal součástí Moravskoslezských pil, n. p., se sídlem v Šumperku. Jan Křižan zde pracoval i nadále jako technický vedoucí. O rok později byl znárodněn i další majetek sourozenců Křižanových, rodinný dům a stavební parcely, ačkoliv tyto nemovitosti nesouvisely s podnikem. V roce 1948 stát zabral podle doplňkového zákonu o podnikové reformě také les o výměře tři sta třicet devět hektarů, přičemž dodatečně ze znárodnění vyňal stavební parcely. Křižanovi brali znárodnění majetku jako nesprávné a snažili se proti němu intervenovat. Mimo jiné se Jan Křižan, jako člen Národně socialistické strany, snažil dostat k ministru spravedlnosti Drtinovi, marně. Nepomohla ani stížnost k Nejvyššímu soudu, která zůstala bez odpovědi. V březnu téhož roku byl rozhodnutím akčního výboru propuštěn z podniku, který byl donedávna jeho. Jan Křižan se tehdy stal terčem závisti a nenávisti, nemajetný a nezaměstnaný.

Východisko se snažil najít v soukromém zemědělském hospodaření, ačkoli předtím se zemědělstvím nepřišel blíže do styku. Jeho manželka vlastnila v obci Branky

3 Na začátku roku 1945 měla šedesát dělníků, o něco později jich zaměstnávala již dvě stě třicet.

Jan Křižan.[4]

rodinný domek a padesát dva měr polí (přibližně deset hektarů), přestěhovali se tedy tam. Křižan rozprodal svůj zbylý majetek – motocykl, osobní automobil a nábytek. Z těchto prostředků rodina žila a zřizovala si za pomoci přátel zemědělské hospodářství (mj. mu pomáhal i dlouholetý přítel ze studií Vladimír Krejčiřík, který za ním jezdil z tehdejšího Zlína a přes jiného přítele poznal i Františka Boháče – o nich dále v textu). Tehdy se Jan Křižan dopustil daňového nedoplatku, za který mu finanční úřad vyměřil pokutu dvě stě padesát tisíc korun. Jelikož neměl na zaplacení pokuty, bylo proti němu zahájeno trestní stíhání.

Vlivem zmíněných událostí začal Jan Křižan uvažovat o emigraci, chtěl zvolit legální vystěhování, v tom mu však bránila pokuta, kterou nemohl uhradit. A když na řadu přišly polní práce, úvahy o emigraci ustoupily do pozadí.

Na konci roku 1949 se Křižanovi rozhodli ukončit ze zdravotních důvodů hospodaření. Pole pronajali, prodali koně, krávy a zemědělské zařízení, ze získaných peněz poplatili dluhy a v říjnu 1949 Jan Křižan nastoupil jako technický úředník do dřevozpracujícího podniku ve Valašském Meziříčí, jeho platové zařazení bylo však výrazně nižší než u jiných kolegů.[5]

4 Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond (f.) Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, Jan Křižan fotografie, l. 50.

5 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, Zápis o výpovědi Jana Křižana, list (l.) 82. Jeho plat byl 4816 Kčs.

Do zaměstnání se za ním dostavili na pohovor příslušníci Státní bezpečnosti (StB), souběžně o něm sbírali informace na pracovišti od jeho kolegů. Nadále byl periodicky zván na stanici SNB do Branek. Při jedné z návštěv mu místní vrchní strážmistr mezi řečí sdělil, *„že kdyby zmizel z kraje a z očí lidí, kteří ho ze závisti udávají, měl by od vyšetřování pokoj."*[6] Tehdy se Jan Křižan definitivně rozhodl, že nebude čekat na zatčení, ke kterému podle všeho okolnosti směřovaly, uprchne do zahraničí, najde si práci a dopraví za sebou manželku s dětmi, se kterou měl pod tlakem nepříznivých poměrů stále více rozporů. Svůj úmysl se rozhodl provést na konci roku 1949[7] poté, co jej okolnosti svedly dohromady s Františkem Boháčem, který pojal podobný úmysl.

František Boháč, nar. 1914, pocházel ze smíšeného manželství česko-jugoslávského, z mnohem chudších poměrů než výše zmíněný Jan Křižan. Jeho otec František Boháč st., vyučený obuvník, odešel do Lovraně za prací v době Rakousko-Uherska, kde pracoval mj. i jako sluha v penzionu. Zde potkal pokojskou Marii Skocanic, s ní se později oženil a měli čtyři děti – Františka, Svatopluka, Marii a Jaroslava. V roce 1927 odešel otec od rodiny a vrátil se sám zpět do Čech. Synové Svatopluk a František postupně přijeli za ním, dcera Marie zůstala v Lovrani a vdala se, Jaroslav tragicky zahynul již jako dítě.

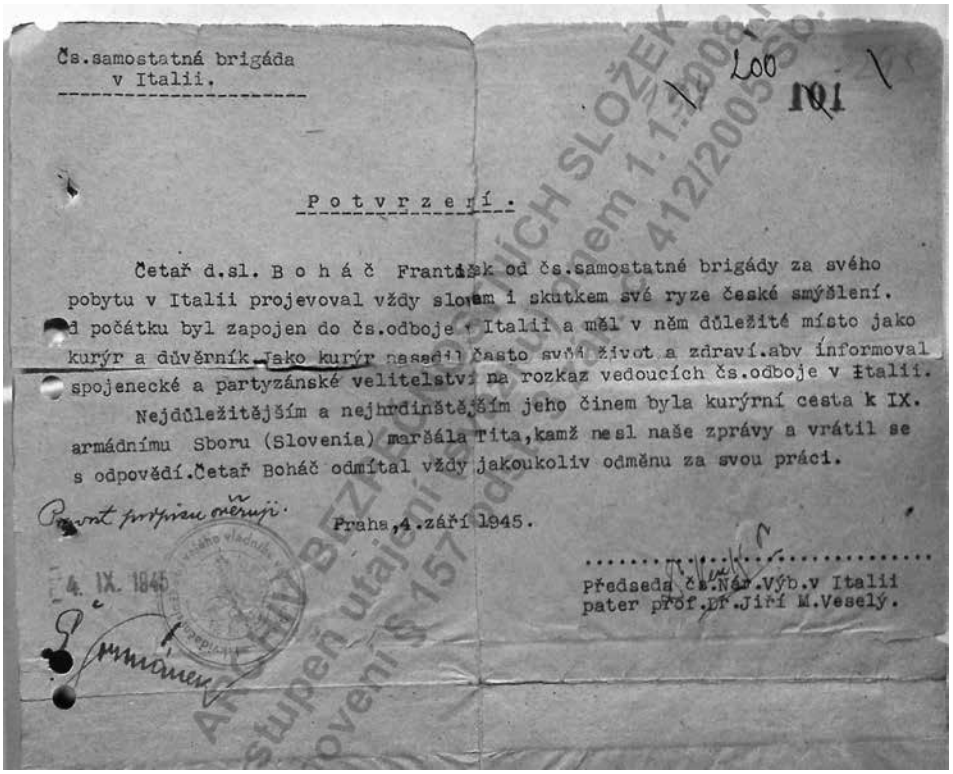
Dříve než František Boháč ml. přijel do Čech, navštěvoval v již italské Lovrani obecnou školu, první tři roky v chorvatském jazyce, další čtyři roky v jazyce italském (italské úřady tehdy zrušily menšinové školy). V roce 1928 ho otec povolal k sobě s tím, že se bude učit v Brně kuchařem. V učení se mu nelíbilo, vydržel tam necelé dva roky, s otcem se prakticky nevídal, a protože uměl špatně česky, nedařilo se mu ani v osobním životě. I přes odpor svého otce se vrací zpět do Itálie a nastupuje do rybářského družstva, později pracuje jako námořník a plaví se po Středomoří.

V roce 1935 je prostřednictvím československého konzulátu v Riece povolán jako československý občan na vojnu, základní vojenskou službu nastupuje do Valašského Meziříčí. Protože ho po vojenské službě odmítli v Itálii znovu zaměstnat u lodní společnosti, zůstává na vojně jako déleslouží desátník u technické roty horského pluku v Dolním Kubíně.

Po okupaci Československa setrval v armádní uniformě vládního vojska. Do roku 1944 střežili trať u Lipníku nad Bečvou, poté byla jeho jednotka převelena do severní Itálie, kde rovněž plnila pouze strážní úkoly na železnici a ve zbrojovkách. Protože část vládních vojáků postupně přešla k partyzánům, byl zbytek jednotky Němci odzbrojen a postaven mimo službu. František Boháč se zapojil do odbojové činnosti a prostřednictvím majora duchovní služby dr. Jiřího Veselého spolupracoval s italskými a jugoslávskými partyzány jako spojka. V Itálii ho zastihl konec války a příchod vítězných Američanů. Po krátké internaci v zajateckém táboře se vrátil s repatriačním transportem zpět do vlasti.

6 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, l. 90.

7 Tamtéž, l. 56–97.

Čs.samostatná brigáda
v Italii.

P o t v r z e n í .

Četař d.sl. B o h á č František od čs.samostatné brigády za svého pobytu v Italii projevoval vždy slovem i skutkem své ryze české smýšlení. Od počátku byl zapojen do čs.odboje v Italii a měl v něm důležité místo jako kurýr a důvěrník. Jako kurýr nasadil často svůj život a zdraví.aby informoval spojenecké a partyzánské velitelstvi na rozkaz vedoucích čs.odboje v Italii.

Nejdůležitějším a nejhrdinštějším jeho činem byla kurýrní cesta k IX. armádnímu Sboru (Slovenia) maršála Tita,kamž nesl naše zprávy a vrátil se s odpovědí.Četař Boháč odmítal vždy jakoukoliv odměnu za svou práci.

Praha,4.září 1945.

4. IX. 1945

Předseda čs.Nár.Výb.v Italii
pater prof.Dr.Jiří M.Veselý.

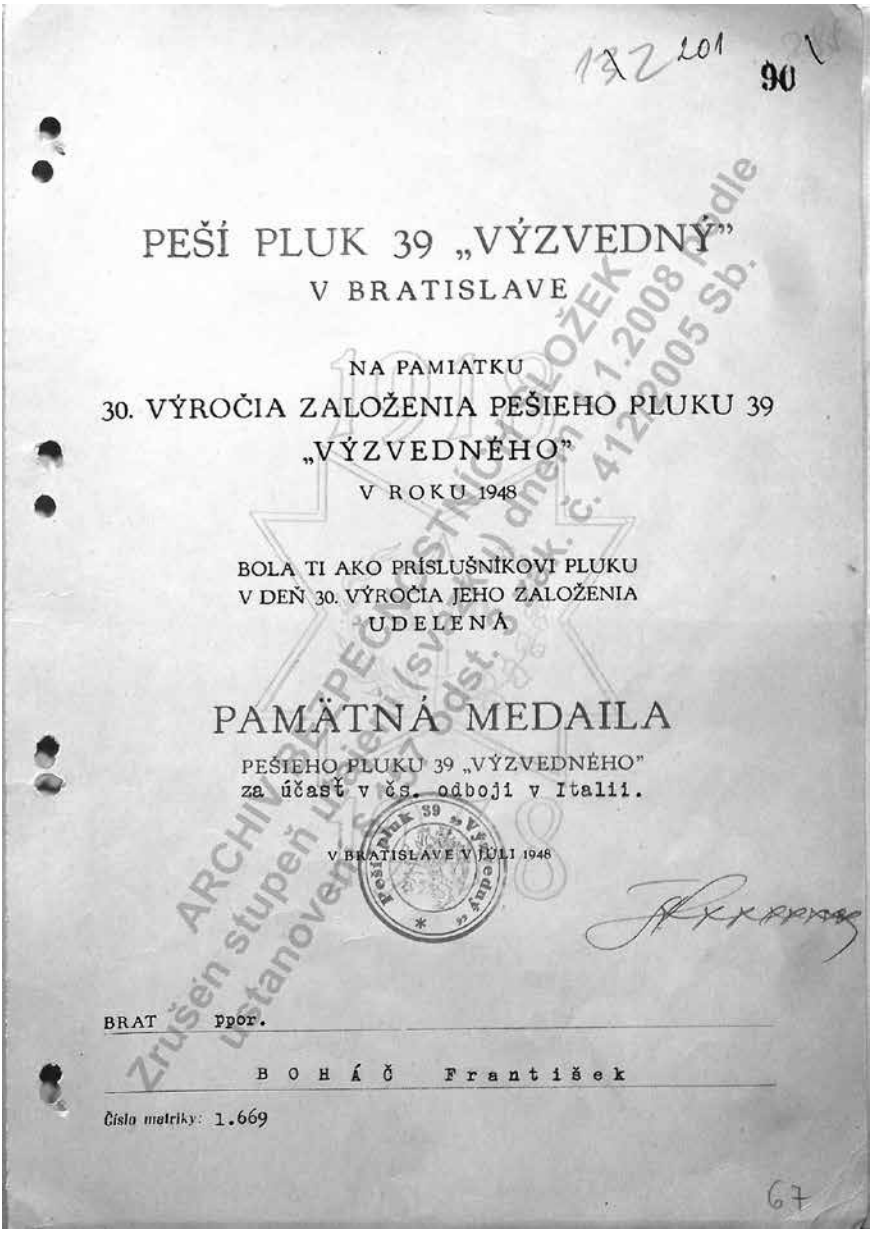
Potvrzení o odbojové činnosti Františka Boháče během jeho působení v Itálii v řadách vládního vojska.[8]

I po válce se chtěl František Boháč vrátit do Lovraně, avšak bránila mu v tom zákonná povinnost vojáka z povolání. Nastoupil proto opět do československé armády se zařazením zástupce velitele čety ve škole pro důstojníky v záloze do Valašského Meziříčí, později sloužil u technické roty v Hranicích na Moravě. V Hranicích se začala slibně rozvíjet jeho kariéra vojenského sportovce, absolvoval opakovaně lyžařské kurzy a závody, v rotmistrovské škole ho zastihl vzkaz, že má být nominován na olympiádu do závodu hlídek, sportu, který byl předchůdcem dnes oblíbeného biatlonu.[9]

Do již jugoslávské Lovraně za příbuznými jel v létě 1946 a 1947. Na těchto cestách poznal pětadvacetiletou Chorvatku Bosilku Jedriško, se kterou se v roce 1947 zasnoubil. Situace v poválečné Evropě nepřála jejich vztahu, v roce 1948 se Boháč již do Jugoslávie nedostal. Jeho snoubenku se pokusila v souvislosti s jejím vztahem

8 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, Potvrzení, l. 200.

9 Tamtéž, Zápis o výpovědi Františka Boháče, l. 214.

192 201 90

PEŠÍ PLUK 39 „VÝZVEDNÝ"
V BRATISLAVE

NA PAMIATKU
30. VÝROČIA ZALOŽENIA PEŠIEHO PLUKU 39
„VÝZVEDNÉHO"
V ROKU 1948

BOLA TI AKO PRÍSLUŠNÍKOVI PLUKU
V DEŇ 30. VÝROČIA JEHO ZALOŽENIA
UDELENÁ

PAMÄTNÁ MEDAILA

PEŠIEHO PLUKU 39 „VÝZVEDNÉHO"
za účasť v čs. odboji v Italii.

V BRATISLAVE V JÚLI 1948

BRAT ppor.

B O H Á Č František

Číslo matriky: 1.669

67

ARCHIV BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK
Zrušen stupeň utajení (svazek) dnem 1.1.2008 podle
ustanovení § 17 odst. 2 zák. č. 412/2005 Sb.

Doklad o vyznamenání Františka Boháče za odbojovou činnost během druhé světové války při jeho nasazení ve vládním vojsku v Itálii.[10]

10 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, Medaile, l. 201.

František Boháč.[11]

zavázat jugoslávská zpravodajská služba; po odmítnutí „verbovky" měla problémy s vydáním pasu.

Následující rok přinesl další ránu do života Františka Boháče – v srpnu 1949 dostává v armádě nucenou dovolenou a později je v hodnosti podporučíka propuštěn bez udání důvodu. Příčinou vyhození byla bezpochyby jeho někdejší příslušnost k vládnímu vojsku.

Na začátku října 1949 nastoupil do podniku Elektrosvit jako skladový dělník. Těžce nesl propuštění z armády a odloučení od své snoubenky; hledal pomoc u duchovního a svého někdejšího přítele z odboje dr. Veselého. Při jedné z návštěv v pražském klášteře u sv. Jiljí zjistil, že jeho přítel byl StB zatčen. To ho přimělo řešit své problémy radikální cestou, rozhodl se k emigraci za svou snoubenkou. Přes Sovětský okupované Rakousko do Itálie mu slíbil pomoci jeho známý Ota Dovrtěl, jemuž se podařilo oficiální cestou získat cestovní pas.

Osud svedl dohromady Františka Boháče a Jana Křižana prostřednictvím společného přítele Roberta Hubera z Valašského Meziříčí. Poznali se v roce 1946 a do chvíle, než se rozhodli ke společnému pokusu o útěk, se vídali zřídka. Zmíněný Robert Huber se stal prostředníkem jejich osudového setkání na sklonku roku 1949, kdy se mu oba nezávisle na sobě svěřili s rozhodnutím, řešit své problémy emigrací. Dne 30. prosince 1949 se Huber telefonicky spojil s Boháčem a vyřídil mu Křiža-

11 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, František Boháč, fotografie, l. 109.

nův vzkaz – přijede za ním do Brna půlnočním vlakem, aby dohodli podrobnosti útěku. Tuto zprávu vyřizoval poté, kdy se Jan Křižan pokoušel marně přimět svého známého z Moravské Nové Vsi Františka Petrjánoše, aby jeho a Boháče převedl přes hranice.

Setkali se v noci na nástupišti brněnského nádraží a zamířili do hotelu Grand, kde chtěl Křižan přenocovat. V hale u stolku dohodli místo i čas odchodu. Cestu již dříve vytypoval František Boháč podle mapy – odbočí severně od Mikulova ze silnice do Valtic, přejdou trať a hraniční potok, vodítkem bude osamělá celnice po pravé straně. S odchodem chtěl Boháč počkat na tmavou noc, avšak na Křižanovo naléhání, který se cítil být ohrožen zatčením, svolil, že útěk provedou následující den na Silvestra roku 1949, ačkoliv byly měsíčné noci. S sebou se rozhodli vzít pistole a dýky na obranu proti služebním psům a bílé krycí hábity.

Původně chtěli jet autobusem do Mikulova a pěšky se přiblížit k hranicím. Protože si Křižan potřeboval vzít doma věci a nestihl by spoj, dohodli se, že Boháč přijede za ním k Huberovi a Křižan zajistí odvoz automobilem k hranicím.

Druhého dne se sešli u Huberů podle plánu. Když Robert Huber uviděl, že mají zbraně, upřímně se zhrozil, jako by tušil příští události. Křižan s Boháčem ho uklidňovali, že je mají pouze na psy nebo na střelbu do vzduchu k zastrašení hlídky.[12]

Kolem šestnácté hodiny na Silvestra roku 1949 přišel ředitel státního statku v Brankách Jan Janoušek, který slíbil Křižanovi, že je zaveze autem do Zlína (od 1. ledna 1949 již Gottwaldova) ke známému Krejčiříkovi, který je vezme dál. Janoušek si pouze vymínil, aby s nimi jel ještě někdo pro případ, že by se na zpáteční cestě něco přihodilo; na cestu se tedy vydal i Robert Huber.

Cestovali nalehko, měli s sebou jen malé baťohy s oblečením, doklady, vysvědčení, drobné cennosti, pár zahraničních adres a několik šilinků. Křižan doma zanechal manželku se třemi dětmi, při odchodu jí slíbil, že se pro ně vrátí a převede je do zahraničí.[13]

Do Zlína přijeli kolem devatenácté hodiny, v bytě překvapili Vladimíra Krejčiříka, který o jejich silvestrovském úmyslu nic nevěděl.

Vladimír Krejčiřík, se narodil roku 1910 v Brně, do úřednické rodiny. Zde vychodil obecnou i měšťanskou školu, vyučil se obchodním příručím. Toto zaměstnání vykonával jen několik roků, v letech 1931 až 1937 provozoval společně se svým otcem revizní a účetní kancelář. V letech 1932 až 1934 vykonal u pěšího pluku v Brně základní vojenskou službu. Protože ho účetnictví nebavilo, hledal si jiné zaměstnání. To našel jako společník krejčovské firmy English Style a na sklonku roku otevřel její obchodní zastoupení ve Zlíně. V roce 1939 se oženil a vzal si o čtyři roky mladší Vlastu Veselou z Újezda u Boskovic. O rok později vyplatil společníky a otvřel si vlastní obchod Zlíntex s veškerým textilem. Manželům Krejčiříkovým se v roce 1941 narodil syn Vladimír a v roce 1945 dcera Eva.

12 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, Zápis o výpovědi Františka Boháče, l. 241.

13 Tamtéž, Zápis o výpovědi Jana Křižana, l. 104.

Vladimír Krejčiřík.[14]

Ačkoliv se v březnu 1945 zapojil do odboje, po konci války musel vzdorovat obvinění z kolaborace. Živnost provozoval až do roku 1949, kdy po něm národní podnik požadoval obchodní prostory. Protože mu v jeho znárodněné provozovně nabídli pouze místo příručího, prostory pronajal, živnost zlikvidoval a nastoupil do podniku Chemodroga. Po negativních zkušenostech s poválečnými režimy, z nichž první ho obvinil z kolaborantství a druhý zbavil živnosti, se Vladimír Krejčiřík rozhodl, že se bude starat pouze o sebe a rodinu. To ho zřejmě vedlo k tomu, že po únoru 1948 vystoupil z Československé strany národně socialistické, ve které byl od roku 1946, a v květnu 1948 vstoupil do strany komunistické.[14]

Když Jan Křižan pozdě večer na Silvestra roku 1949 přednesl Krejčiříkovi svoji prosbu, kterou zdůvodnil obavami o své bezpečí, souhlasil bez dlouhého přemýšlení a odešel připravit vůz. Letmo se rozloučil s manželkou a požádal ji, aby ho omluvila u společnosti sjednané na silvestrovskou oslavu, že přijde o něco později… Kolem dvacáté hodiny odjížděli Krejčiřík, Křižan a Boháč směr Mikulov.

Cestou s obavami sledovali počasí, přestalo sněžit a noc se projasnila. Přechod neodložili z důvodu, že na ně měl za hranicemi čekat Boháčův známý. U Strážnice došel Krejčiříkovi plyn, a když přepínal na benzinový pohon, zjistil, že si ve spěchu zapomněl doma doklady – maličkost, která později spustila běh tragických událostí.

Když se blížili k Moravské Nové Vsi, projevil Krejčiřík obavy, že mu benzín nebude stačit na zpáteční cestu, proto se zastavili u Křižanova kamaráda Petrjánoše.

14 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, Vladimír Krejčiřík, fotografie, l. 309.

Vzal je do svého sklepa a rovnou upozornil na nebezpečnost jejich „podniku". Zároveň řekl, že nezná nikoho, kdo by je na hranice odvezl, nebo dokonce do Rakouska převedl. Pouze jim může dát dvacet litrů benzínu. Probírali podrobnosti jejich přechodu, načež jim Petrjánoš poradil, aby ze Vsi jeli rovnou na Valtice. Kolem půlnoci se rozloučili, na cestu kromě benzínu dostali tři lahve vína a láhev slivovice. Omylem se však nevydali do Valtic, ale do Mikulova – další maličkost, které je poslala přímo proti pohraničním hlídkám.

Zatímco si uprchlíci dodávali odvahy u Petrjánoše ve sklepě, vyrazili přesně o půlnoci z 31. prosince 1949 na 1. ledna 1950 z budovy pohraničního útvaru v Mikulově dvě hlídky. Čtyři muži šli společně po silnici směrem k celnímu přechodu až na křižovatku silnic Vídeňské a Valtické. Na křižovatce se hlídky rozdělily, jedna pokračovala na celniště, zde měla hlídkovat až do šesté hodiny ranní. Stejný čas pro střežení měla i druhá hlídka, která pochůzkami hlídkovala na silnici vedoucí z Mikulova.

Jako byl stejný čas určený pro službu obou hlídek, obdobné bylo i jejich složení – pohraničník z povolání a vojín základní služby. Velitelem hlídky na silnici byl vrchní strážmistr Václav Anschlag (nar. 1911), příslušník Pohraniční stráže (PS) z povolání, který na hranicích začal sloužit již v roce 1938 u Finanční stráže (FS). Protože v lednu 1949 sloučením Finanční stráže a Pohraničních útvarů SNB vznikla Pohraniční stráž, přešel do této složky.

Člen hlídky – Edmund Sziklai (nar. 1925) byl voják základní služby z mikulovského vojenského útvaru; vojín byl tentýž den přidělený jako výpomoc mikulovské četě PS.

Oba pohraničníci měli přes rameno pušky nabité pěti náboji, dalších patnáct nábojů nesli v sumce. Velitel hlídky, ozbrojený navíc pistolí s osmi náboji a osmi náboji rezervními, měl být, podle předpisů, vyzbrojen místo pušky samopalem. Vrchní stržm. Anschlag ho údajně pro jeho poruchovost odmítl.

Příslušníci hlídky zůstali na křižovatce valtické a vídeňské silnice. V tichu, bez hovoru, se po chvíli vydali podle předepsaného služebního úkolu po silnici směrem k Valticím, u studny se obrátili a vraceli se nazpět. I přes silvestrovskou noc služba probíhala klidně, hlídka nikoho nepotkala, ani nezaznamenala nic podezřelého. Před půl třetí hodinou ranní zastavila a kontrolovala na okraji Mikulova automobil jedoucí z města, pak opět pokračovala v hlídkování.

Sotva dozněl ve tmě motor vzdalujícího se vozidla, od Mikulova se blížil další automobil. Hlídka byla asi tři sta metrů od posledního mikulovského domu, když vrchní strážmistr Václav Anschlag zvedl proti přijíždějícímu vozu červenou svítilnu. Druhý člen hlídky zajišťoval velitele s puškou připravenou ke střelbě z okraje vozovky. Vůz zastavil, pohraničník obešel vůz a přistoupil k muži sedícímu vedle řidiče. Ten přes stažené okénko pozdravil, načež mu příslušník oznámil, že budou podrobeni silniční kontrole a tázal se, odkud jsou a kam jedou. Ten podle připravené legendy začal vypovídat, že byli v Moravské Nové Vsi u známých Petrjánoše a v Mikulově

u Vlčka, kde se zajímali o možnost zaměstnání, právě jedou do Valtic k dalším kamarádům a poté se vracejí zpět do Moravské Nové Vsi ke Petrjánošovi a domů. Nato si Anschlag vyžádal doklady a podle legitimace zjistil, že mluví s Janem Křižanem z Branek. Dal mu kontrolní dotazy týkající se jeho totožnosti a správnost odpovědí ověřoval z dokladů ve světle přenosné svítilny.

Stejným oknem mu podal doklady i další muž, František Boháč, který měl pouze náhradní průkaz. Na příslušníkův dotaz odpověděl, že byl nedávno propuštěn z armády a občanskou legitimaci dosud nedostal. Anschlag poděkoval a obešel vůz k řidiči, který neměl u sebe doklady, ty zapomněl ve zmatku rychlého odjezdu doma. Řidič vystoupil z auta, představil se jako Vladimír Krejčiřík ze Zlína a s omluvou vysvětloval, že zapomněl legitimace v jiných šatech, přičemž se odkazoval na pana Vlčka v Mikulově, který může potvrdit jeho totožnost i vlastnictví vozu.

Příslušník se následně začal zajímat o zavazadla v autě, nechal vyložit batohy z auta a Krejčiřík ukazoval jejich obsah. Po prohlídce zavazadel Krejčiřík žádal příslušníka, aby je pustil dále a Křižan, aniž by vystoupil z auta, mu nabízel novoroční přípitek slivovicí a žádal ho, aby jim nekazil Silvestra. Na tyto prosby, ani na nabízenou slivovici příslušník nereagoval, pouze se zeptal, zda mají zbraně, muži ho ujistili čestným slovem, že zbraně nemají.

Z jakého důvodu se vrchní strážmistr Anschlag rozhodl muže předvést, není úplně jasné. S největší pravděpodobností je chtěl předat na stanici SNB Mikulov, aby nechal ověřit Krejčiříkovu totožnost,[15] neboť se ocitl bez dokladů v blízkosti hranic, možná, že si chtěl současně zpestřit službu v chladné noci. Stejně tak nelze říci, jaké následky by mělo předvedení pro zadržené, zda by je propustili s pokutou, nebo předali Státní bezpečnosti jako „kopečkáře". Ujištění čestným slovem příslušník považoval za dostatečné; vojína Sziklaiho posadil do auta a Krejčiříka nechal otočit vůz, ať jede krokem zpět do Mikulova, on že půjde pěšky za nimi. Když vojín usedl na zadní sedadlo, opřel si pušku mezi kolena, Krejčiřík otočil automobil a pomalu jel k Mikulovu.

Co se dělo v automobilu dál, popisují ve svých výpovědích zúčastnění odlišně, v hlavních rysech se však výpovědi shodují. Snad Boháč řekl Sziklaiovi, ať je pustí. Vojín mu odpověděl, že to nezáleží na něm, ale v Mikulově prý dostanou nejvýš pokutu. Křižan údajně reagoval výhružkou. Když ujeli asi padesát metrů, Krejčiřík automobil zastavil a čekal, až je příslušník dojde. Když strážmistr Anschlag přišel k vozu, nastoupil na stupátko u řidiče, otevřeným oknem se chytil zevnitř karosérie a Krejčiříkovi řekl, že mohou jet rychleji.

Za malou chvíli začal nenápadně Boháč ze zadního sedadla tlačit Křižana kolenem přes sedačku do zad. Křižan to pochopil jako signál, že má použít zbraň proti

15 ABS, f. Personální spisy příslušníků a zaměstnanců, osobní spis Václava Anschlaga č. 54721/3812, Vyšetřovací spis arch. č. V-439 Brno, operativní podsvazek, dálnopisná zpráva z 1. 1. 1950, l. 57.

příslušníkovi stojícímu na stupátku. Podíval se, jak příslušník stojí a zjistil, že je částečně skryt za Krejčiříkem. Sáhl do kapsy, kde měl schovanou pistoli s nábojem v hlavni a opatrně natáhl kohoutek. Když se automobil blížil k okraji Mikulova, Křižan sedící na místě spolujezdce vytáhl z kabátu pistoli ráže 7.65, rychle se naklonil podél řidiče, otevřeným okénkem přiložil zbraň strážmistrovi na plášť ve výši břicha a vystřelil. V malém prostoru automobilu se ozvala ohlušující rána, vzadu sedící vojín uviděl, jak vrchní strážmistr padá s výkřikem ze stupátka auta dolů, na muže v autě to údajně působilo, jakoby vrchní strážmistr z vozu odskočil. Střelec okamžitě otočil pistoli proti Sziklaiovi a zamířil, voják se vymrštil a chytil Křižana za ruce, ve kterých držel pistoli. V malém prostoru pomalu jedoucího auta se ozvaly další výstřely. První zasáhl vojáka do ramene, Sziklai se ale nedal a rval se tak, že ostatní střely zasáhly jen střechu a stěny automobilu.

Při potyčce o pistoli si voják nevšiml, že i vedle něho sedící muž po něm začal střílet. Ucítil střelu, která mu prošla tělem, myslel však, že přišla zpředu, a proto se ještě více rval o život s Křižanem. Vedle sedící Boháč vystřelil z pistole ještě dvakrát, kulky ráže 9 ale našly cíl ve stěně vozu. Pak mu pistole vypověděla službu. Voják nepolevoval v zápase, zalehl Boháče a divoce kopal kolem sebe tak, že hrozilo, že vykopne okno, při tom zasáhl do obličeje řidiče Krejčiříka. Křižan rval vojáka za kabát a snažil se tak uvolnit nadávajícího Boháče zpod Sziklaie. S pomocí Křižana a řidiče Krejčiříka, který chytil vojáka za nohu, se Boháčovi konečně podařilo poněkud vyprostit a opakovaně udeřit pažbou nefunkční pistole Sziklaie do hlavy. Napůl omráčený ještě škemral o milost slovy *„Páni nechte mě, já jsem jen voják"*, a pak klesl do sedadla.

Zatímco vojín Sziklai bojoval v automobilu o život, zvedl se ze silnice raněný vrchní strážmistr Anschlag, klopýtal za jedoucím autem a opakovaně se pokoušel zasáhnout puškou vzdalující se cíl. Když se umírající pokoušel potřetí nabít, zpříčil závěrem nábojnici v komoře a klesl na asfalt třicet kroků od místa, kde spadl z auta.

Výstřely strážmistra Anschlaga muži v automobilu zaznamenali, jeden ze spolucestujících Krejčiříka pobízel k rychlejší jízdě, ten však nemohl kvůli kopajícímu vojákovi zařadit vyšší rychlostní stupeň. Rvačka v autě skončila tím, že někdo prudkým pohybem vyřadil rychlost. Krejčiřík zastavil vůz napříč vozovkou a vyskočil z auta, Křižan a Boháč se zavazadlem ho následovali. Sziklai zůstal zhroucený na zadním sedadle, uslyšel: *„Vezmi automat a jdeme!"*, nikdo se však vojáka odzbrojit nepokusil. Pouze Křižan vytrhl zpod něho svůj batoh a následoval Boháče, který začal prchat přes umrzlé pole tam, kde nejblíže tušil státní hranice. Křižan zavolal na váhajícího Krejčiříka a společně pak utíkali za Boháčem. Když raněný Sziklai viděl, že muži utíkají a mizí ve tmě, vystřelil z otevřeného okna auta za prchajícími dvě rány z pušky, nikoho však nezasáhl, kulky skončily ve vozovce. Prchající Křižan střelbu opětoval, po dvou výstřelech však selhala pistole i jemu.

Tři fotografie mrtvého těla vrchního strážmistra Václava Anschlaga, jak je nalezla vyšetřovací komise.

Detailní pohled na nábojovou komoru pušky Václava Anschlaga. Umírající pohraničník po výstřelu závěrem zcela nevytáhl z komory vystřelenou nábojnici, takže při opětovném nabíjení vsouval dva náboje současně, čímž došlo k selhání zbraně.

Pohled na auto, které pachatelé zanechali na místě činu, před autem leží puška zraněného vojína Sziklaie. Podle tehdejšího popisu zachytila fotografie i dva výstřely do vozovky vypálené zraněným Sziklaiem, když nemohl kvůli zranění lépe zamířit na prchající útočníky.

Pohled na automobil od Mikulova, kam se s posádkou vracel na rozkaz vrchního strážmistra Anschlaga.

Podle dobového popisu zachytila fotografie vlevo od auta krevní stopy Edmunda Sziklaie.[16]

16 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, publikované fotografie jsou ze složky citovaného vyšetřovacího spisu, Fotografické snímky a nákres k vraždě vrch. stržm. Václava Anšlaga [spr. Anschlaga – pozn. aut.] v Mikulově dne 1. 1. 1950, l. 35–38.

Voják s prostřeleným ramenem a průstřelem plic[17] se dovlekl k prvnímu domu, aby přivolal pomoc. Muž, který z domu vyšel, vyslechl, co se stalo, zašel zpět a již se neobjevil. Raněný uspěl až na třetí pokus u stavení Štěpána Pučka, kde ho uložili a poslali mladíka z domu se zprávou na stanici SNB.

Stanice SNB Mikulov vyslala na místo činu vlastní hlídku, zároveň o události telefonicky uvědomila mikulovský pohraniční útvar, osádku mikulovské celnice, mikulovský oddíl StB a mikulovskou vojenskou posádku.

Výstřely během potyčky zaslechl u celniště člen druhé hlídky mikulovského pohraničního útvaru vojín Milan Richtrmoc, který je okamžitě hlásil svému veliteli. Ten vojáka odbyl slovy: *„Je Silvestr, střílí se bars kde."* Teprve po telefonátu z posádky se tato hlídka přesunula v půl čtvrté ráno společně s orgány pasové kontroly z prostoru celniště k hraniční čáře, aby přehradila cestu k hranicím v prostoru železniční tratě a sousedního hraničního přechodu směrem k Sedlci. Později pohraničníky vystřídala asistenční četa armády z mikulovské posádky.

Pro vojína Sziklaie přijela záchranná služba z valtické nemocnice, zde ho úspěšně operovali. Ještě před svou hospitalizací stačil vypovědět průběh události a předat pátracím orgánům poměrně přesné popisy uprchlých osob.

Celkový pohled na místo události směrem k Mikulovu. V popředí u chuchvalce cupaniny nalezla vyšetřovací komise vystřelenou nábojnici z pušky vrchního strážmistra Anschlaga, od místa výstřelu došel 30 m ke druhému stromu a zde skonal. Na fotografii zachyceno mrtvé tělo, v pozadí ve vzdálenosti 114 m uprostřed silnice stojí opuštěný automobil.

17 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, běžný svazek, Chorobopis, l. 39.

Na místo činu se dostavili k ohledání mj. i okresní velitel Národní bezpečnosti (NB) mjr. Res, okresní soudce, okresní lékař, příslušníci mikulovské StB a brněnské kriminálky. Na okraji silnice leželo mrtvé tělo vrchního strážmistra Václava Anschlaga, obrácené obličejem k zemi.

Po nařízené pitvě konstatoval soudní lékař smrt vykrvácením do dutiny břišní. Střela ráže 7.65 pronikla svalovými částmi podbřišku, perforovala tlusté střevo, roztrhla velké cévy okružní, roztrhla bederní aortu a uvízla v těle prvního bederního obratle. Neodvratná smrt nastala podle lékaře zhruba dvě minuty po zásahu.

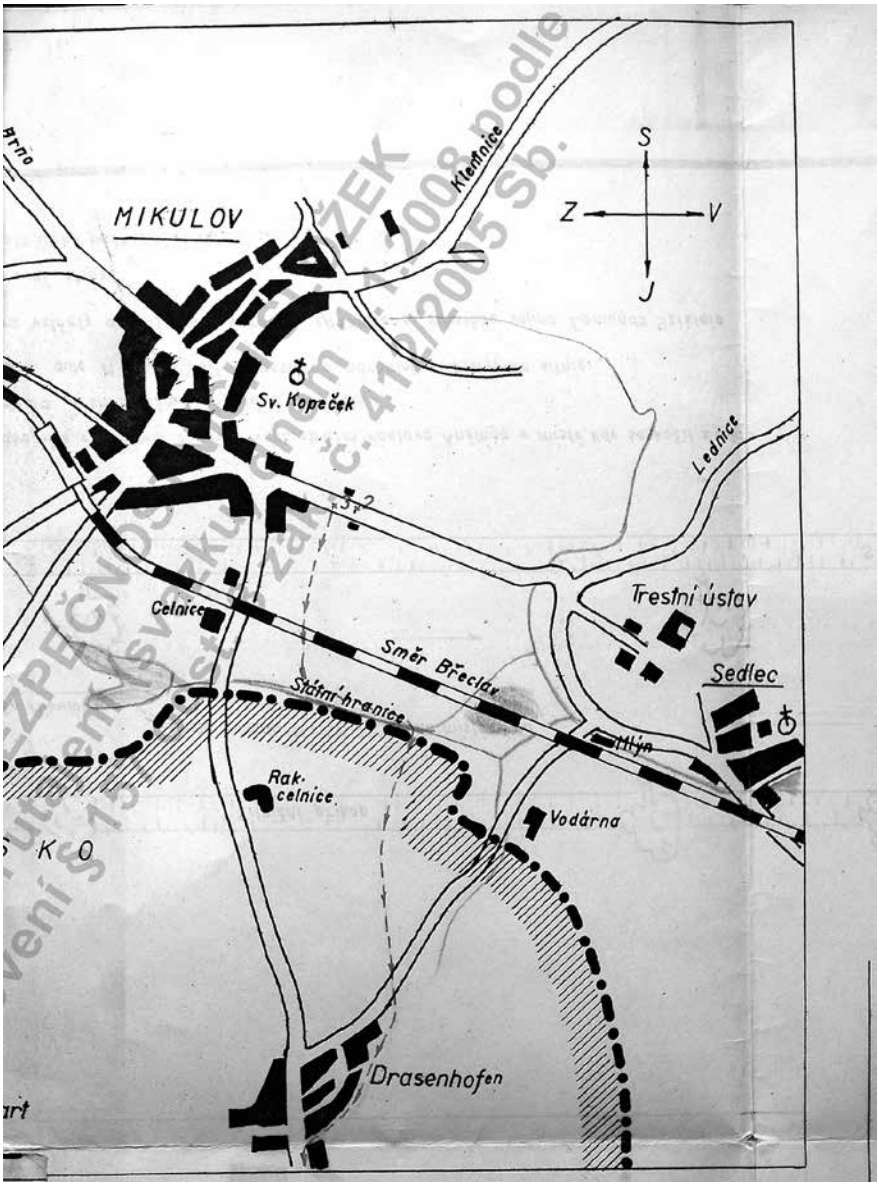
Vyšetřovací orgány PS konstatovaly závažné pochybení velitele pohraniční hlídky, protože nenechal vystoupit osoby z automobilu a nepodrobil je osobní prohlídce. Následně měla předvést osoby pěšky na stanici SNB Mikulov, která byla vzdálená asi osm set metrů. Lehkomyslnost a důvěřivost, se kterou se strážmistr postavil na stupátko vozu, ho stála život.

Bezprostřední pátrání po střelcích nepřineslo úspěch a zanechané stopy nasvědčovaly tomu, že uprchli přes hranice. Proto velitel mikulovského oddílu StB a okresní velitel NB požádali v půl páté ráno na rakouském celním úřadě o pátrání v rakouském pohraničním úseku tamní četnictvo a velitelství okupační Rudé armády. Rakouský příslušník na místě telefonicky nařídil kontrolu autobusových spojů do Vídně. Po rozednění nasadili příslušníci SNB na stopu psovody z KV NB Brno. Služební psi vypracovali stopu přes pole a vinice ke hranici a hlídky se souhlasem rakouské strany překročily hranice asi pět set metrů východně od československého celního úřadu. Pokračovali dále polní cestou přes akátový lesík až k okraji obce Drasenhofen, pak postranní cestou k autobusové zastávce, kde se stopa ztratila. Podle toho pronásledovatelé usoudili, že hledaní odjeli ranním spojem v půl šesté do Vídně. Ačkoliv o události rakouští četníci z Drasenhofenu věděli, pro opilost nebyli schopní ranní autobus zkontrolovat, spoj podrobili kontrole až četníci ve stanici Wolkersdorf. Na žádost majora Rudé armády prohlédly autobus bezvýsledně ještě bezpečnostní složky ve Vídni.[18] Řidičům autobusů na inkriminované trase předali četníci popis pachatelů se žádostí o předání informací v případě, že by je na cestě spatřili. O případu informoval ještě téhož dne ve večerních zprávách vídeňský rozhlas, telefonicky se dotazovaly na podrobnosti i redakce novin Wiener Kurier, Arbeiterzeitung a Weltpresse.[19]

Když vojín Sziklai hledal u zhasnutých domů mikulovského předměstí pomoc, prchající muži přeběhli trať a dorazili k potůčku, který tvořil státní hranici. Dobře věděli, že vyhráno zdaleka nemají. Nacházeli se poblíž rakouské celnice v sovětském okupačním pásmu a bylo jim jasné, že relativního bezpečí dosáhnou až v nejbližší západní okupační zóně. Pokračovali tedy rychlým pochodem za naprostého mlčení od hranic k vesnici, kde je měl čekat Boháčův známý Dovrtěl, aby je odvedl do Vídně.

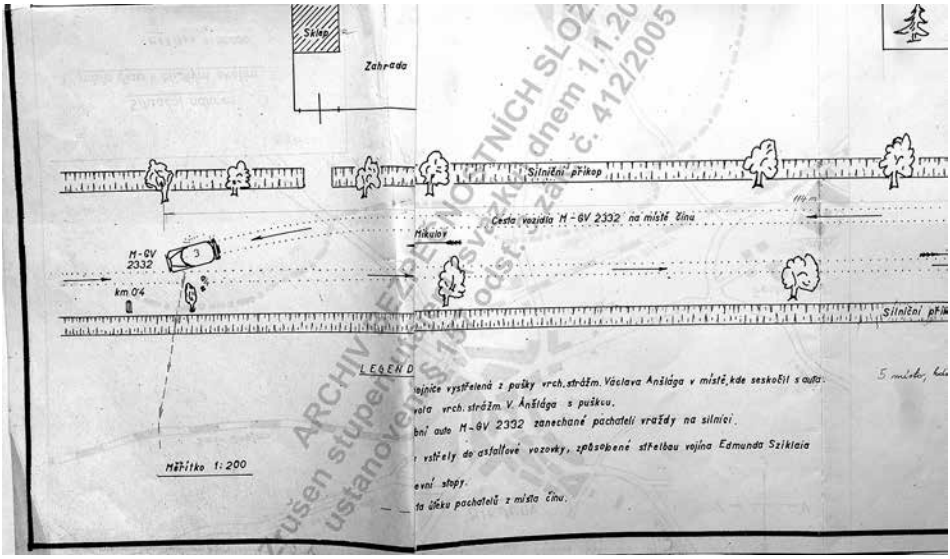
18 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, operativní podsvazek, dálnopisná zpráva z 1. 1. 1950, l. 57.

19 ABS, f. Personální spisy příslušníků a zaměstnanců, osobní spis Václava Anschlaga č. 54721/3812.

Nákres místa činu a přilehlého okolí, červené přerušované šipky znázorňují směr útěku mužů z místa činu. Hlídky se služebními psy při stopování po souhlasu rakouské strany došly až k první rakouské vesnici Drasenhofen.[20]

20 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, 1. sv, operativní podsvazek, dálnopisná zpráva z 1. 1. 1950, l. 57. Nákres je z výše uvedené složky vyšetřovacího spisu jako publikované fotografie.

Detailní nákres místa činu.[21]

Na určeném místě na ně nikdo nečekal a muži zvažovali svou situaci a své možnosti. Nešťastným souběhem událostí se z nich stali psanci, po kterých pátrají československé bezpečnostní složky, rakouské četnictvo a okupační Rudá armáda. Ocitli se v neznámém prostředí, bez prostředků, německy znal pouze Křižan. Nebyli zabijáci, po činu byli psychicky zdeptaní, navíc Křižan věděl, že se mu noční střelbou uzavřela, či přinejmenším značně zkomplikovala, cesta pro rodinu, kterou si chtěl přivést s sebou do zahraničí. Ve velice nepříjemné situaci, bez nejnutnějších věcí, peněz a dokladů se ocitl zejména Krejčiřík, který útěk do zahraničí vůbec neplánoval; tím, že vezl Křižana s Boháčem automobilem k hranicím, jim prokazoval nezištnou přátelskou službu, na kterou těžce doplatil.

Vzhledem k závažnosti incidentu bylo zřejmé, že pátrání po nich se rozšíří i na území Sovětským svazem okupovaného Rakouska. Chtěli požádat o úkryt na nějaké rakouské faře nebo větším statku (jak jim to radili jejich známí z Moravské Nové Vsi) a druhý, již pracovní den, zatelefonovat s prosbou o pomoc do vídeňského úřadu Boháčově sestřenici.

Prošli vesnicí, před hostincem se vyhnuli skupině silvestrovsky rozjařených lidí a došli ke kostelu, kde tušili faru. Krejčiřík s Boháčem se schovali ve farní zahradě a Křižan šel žádat o úkryt. U dveří fary dlouho zvonil, nikdo však nepřišel otevřít. Vrátil se za svými druhy do zahrady, kde společně krátce rozmlouvali o své složité situaci, aby se opět vrátil k farním dveřím. Toto se to opakovalo čtyřikrát či pětkrát.

21 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno.

Při jednom pokusu potkal Křižan mladíka s dívkou a dal se s nimi do hovoru. Bez dlouhých okolků se jim svěřil se svým tragickým příběhem politického uprchlíka s tím, že jediná záchrana pro něho je v americké okupační zóně ve Vídni. Mladík mu poradil, že z vesnice jede do Vídně autobus nebo je možné vzít si do Vídně taxi, zaplatit prý může taxikáři i cennými předměty. Křižan se tázal na cenu taxislužby a na kurz dolaru vůči šilinku. Měl dva americké dolary, které se daly směnit za čtyřicet šest šilinků, přičemž taxi do Vídně by údajně přišlo na sedmdesát až osmdesát šilinků. Mladík mu dále prozradil, že ve vesnici je stanice četnictva, ale Rudá armáda má kasárna až dále ve vnitrozemí. Nocleh mu v noci ve vesnici hledat nedoporučoval, za tmy nikdo neotevře, lidé se bojí příliš častých případů loupežných přepadení.

S těmito informacemi se Křižan opět vrátil do zahrady, Boháč cestu do Vídně autobusem nebo taxíkem striktně odmítl – bál se mimořádných silničních kontrol. Muži obhlédli stodolu ve farské zahradě, chvíli uvažovali, že by přečkali den zde, ale zima vyhnala Křižana opět zvonit kolem páté hodiny ranní za dveře fary. Přišel mu otevřít muž, který jeho prosbu odbyl špehýrkou ve dveřích. Odmítl kohokoliv pustit na faru, současně Křižana upozornil, že je prakticky ještě na hranicích. Křižan se vrátil do zahrady a řekl, jak pochodil.

Polními cestami se vydali uprchlíci směrem k jihu, v půl osmé ráno došli do vesnice Poysbrunn, zde se schovali na hřbitově. Podle náhrobků se ujistili, že ve tmě nezabloudili a nepřešli zpět do Československa. Křižan se vydal opět na tamější faru. Byla otevřená a na chodbě potkal kněze, který právě odcházel na ranní mši. I on ho odmítl ukrýt s ohledem na blízkost hranice. Kněze neobměkčilo ani to, že po přestřelce s československou pohraniční hlídkou se uprchlíci stali prakticky psanci i na rakouském území. Nabídl Křižanovi deset šilinků a doporučil mu, aby se hleděl dostat co nejdříve do vnitrozemí. Křižan peníze odmítl, farář mu ještě doporučil, ať jde na faru do Poysdorfu.

Kolem osmé hodiny se vydali dále na cestu směrem k Vídni. Zastavili u potůčku, kde si Krejčiřík umyl krev z nosu ještě od vojákova kopnutí. Probírali opět své možnosti a dohadovali se o způsobech – telefonicky nebo po kurýrovi, jak informovat své rodiny, které opustili. V chmurné náladě pokračovali opět dále, kráčeli za sebou, aniž by spolu promluvili. Kolem poledne došli k mlýnské samotě, opět zkusili vyjednat odpočinek. Ani zde nepochodili, mladá žena se dvěma dětmi a pár starších lidí je odmítli s tím, že mají strach, dali Křižanovi pouze šálek čaje a ukázali na obzoru patníky lemující hlavní silnici do Vídně vzdálené padesát osm kilometrů.

Od mlýna pokračovali zhruba další dvě hodiny, krátce si odpočinuli v boudě hlídače vinice, zde po zběžném rozhovoru a předsevzetí, že už nebudou střílet, vybili pistole. Pokračovali dále k vesnici. Nejprve se Křižan přeptal na nocleh v osamělém domě, pak ve větším statku. Opět marně, navíc nabyl podezření, že mladík ze statku je hodlá udat nedaleké ruské posádce, proto se urychleně vydali na další pochod. Takto pokračovali až do šestnácté hodiny k další obci Erdbergu. Krejčiřík s Boháčem se ukryli do stohu slámy stojícího za vsí a Křižan se pokusil vyjednat nocleh na faře.

Na faře zastihl kněze u jídla ve společnosti dvou starších žen. Když Křižan řekl kdo je a co potřebuje, vzal si ho kněz stranou a řekl mu, že ho přenocovat nechat nemůže; vymlouval se na ony ženy na faře, které by to určitě „roznesly" a on by měl problémy s policií. Daroval Křižanovi deset šilinků a dále mu poradil, aby se jeho jménem obrátil na místního revírníka Svobodu – sudetského Němce odsunutého z Pozořic, který žije za obcí na samotě v hájovně. Farář se omlouval, ale bál se policie. Varoval ho před rakouským četnictvem, před nedávnem předali sovětským okupačním silám uprchlíka z Československa, katolického kněze z Hradce Králové, který se četníkům sám přihlásil. Rakouský farář pak musel jet do sovětských kasáren a přezkoušet zadrženého z církevních zákonů, aby jim pomohl zjistit, zda je zadržený skutečně knězem. Než se farář s Křižanem rozloučil, poradil mu, kde je za obcí zastávka autobusu do Vídně, uklidňoval ho, že do Vídně jezdí autobusem poměrně často, ale s kontrolou během cesty se ještě nesetkal.

Po rozmluvě se opět Krejčiřík, Křižan a Boháč radili, co dále dělat. Myšlenku obrátit se s prosbou o pomoc na sudetského Němce zavrhli, nevěřili mu. Pomalu se blížila osmnáctá hodina a s ní i odjezd autobusu do Vídně. Protože se jim nepodařilo sehnat nocleh, rozhodli se k riskantní cestě autobusem. Spletli si zastávku a autobus doběhli na poslední chvíli. Poslední nastoupil Křižan, podal řidiči třicet šilinků, načež řidič mu řekl, že je to na tři jízdenky málo. Křižan odpověděl, že ještě dostane nazpět, cenu jízdného z Erdbergu do Vídně (7,20 šilinků) mu prozradil farář. Dostal jízdenky i peníze nazpět, a protože zůstal stát s batohem vedle řidiče, šofér ho po chvíli vyzval, aby si šel sednout k ostatním dozadu. Křižan si přisedl ke svým a něco k nim prohodil německy.

Možná, že právě nedorozumění s řidičem bylo další z maličkostí, které rozhodlo o jejich osudu. Řidič autobusu Christian Endler z Vídně, byl jedním z mnoha, na které se rakouské četnictvo obrátilo se žádostí o pomoc při pátrání po pachatelích střelby na československé straně hranice. Dostal jejich popis a instrukce, jak postupovat v případě setkání s nimi. Ponecháme-li volné pole spekulacím, můžeme dojít k domněnce, že nadhodnocením ceny jízdenek do Vídně si řidič říkal o úplatek za mlčení… Možná, že v tomto případě by muži následně v klidu vystoupili ve Vídni a hledali by nejkratší cestu do americké okupační zóny. Bohužel další cesta měla jiný průběh.

Asi po dvacetiminutové jízdě autobus zastavil ve větší obci jménem Geweinstahl[22] a řidič vystoupil z autobusu. Po chvíli se Křižan tázal jedné cestující, zda autobus tam vždy takhle dlouho stojí. Uspokojivou odpověď nedostal a zneklidněný Krejčiřík si všiml, že vedle autobusu stojí muž v uniformě. Nato do autobusu vstoupil řidič se dvěma četníky, kteří žádali předložení osobních dokladů. Četníci však nikoho nekontrolovali a zamířili přímo k Čechům, které vyvedli z autobusu. Venku je vyzvali, aby dali ruce vzhůru. Takto s rukama nahoře, s batohy na předloktí, byli pod

22 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, Zápis o výpovědi Jan Křižana, l. 113.

pistolemi odvedeni na strážnici – řidič totiž zastavil autobus přímo před ní. Ještě během eskorty prohlásil Boháč: *„Páni, je s námi zle. Jendo, řekni jim, že nežli by nás měli vydat Rusům, to ať nás radši zastřelí!"* Křižan to policistům přetlumočil, odpověděli, že ještě snad není tak zle, uvidíme … Na strážnici byli odzbrojeni, podrobeni zběžné osobní prohlídce a krátkému výslechu. Během něho jim Křižan sdělil, že měli na hranicích přestřelku, a proto se bojí vydání Rusům, kteří by je vydali zpět do Československa. Zapředli společně krátký rozhovor, pro uklidnění jim četníci řekli, že je zpět nevydají. Telefonicky informovali své nadřízené a zanedlouho dostali rozkaz předat zadržené na ruské komandatuře. Mužům bylo v tu chvíli jasné, že budou následně vydáni do Československa, začali se tedy domlouvat na tom, jak vypovídat, aby neshodili lidi, kteří jim při cestě na hranice pomáhali, a jak vypovídat, aby co nejméně uškodili Krejčiříkovi. Vymysleli legendu, podle které byl Krejčiřík u svého známého Vlčka v Mikulově a svezl je autem s tím, že nevěděl, že hodlají uprchnout do zahraničí. Když četníci viděli, jak se domlouvají, zakázali jim společně mluvit, povolili pouze kouřit.

Asi za hodinu přijeli dva sovětští důstojníci s řidičem, převzali od rakouských četníků zabavené věci a kolem jedenadvacáté hodiny odvezli zadržené do Mistelbachu. Tam byli podrobeni důkladné osobní prohlídce a jednotlivě vyslechnuti k okolnostem jejich útěku. Po výslechu byli odvedeni do cel. Výslech se druhý den opakoval, přičemž vyslýchaní podepsali protokol o zabavených věcech. Dne 4. ledna 1950 kolem patnácté hodiny je Rusové vyvedli na dvůr, spoutali a nákladním vozidlem eskortovali na hranice. Asi po dvou hodinách přijeli na hraniční přechod, u československé celnice krátce zastavili a oni slyšeli, jak službu konající příslušníci říkali: *„…vezou ty vrahy, pověsit je na sloupy"* apod. Nákladní automobil pak pokračoval do Mikulova, kde Jana Křižana, Františka Boháče a Vladimíra Krejčiříka předali oddílu StB.

V mikulovské kanceláři bylo při přebírání několik příslušníků SNB v uniformě i v civilu, padly otázky a průpovídky typu *„Kdo seděl vedle řidiče?"*

„Tys toho četníka zastřelil, ty vrahu, proklíná tě žena se třema děckama!"

„Kdo seděl vzadu?"

„Čím jsi ho udeřil do hlavy? Taky jsi ho zabil!"

„A co ty? Taky jsi střílel?"

Mikulov byl pro zadržené přestupní stanicí, asi za tři hodiny vyvedli vězně ze samotek a odvezli do Znojma. Odtud po pěti dnech do Brna, kde proběhlo vlastní vyšetření případu.[23]

Ve stejný den, kdy okupační úřady předaly z Rakouska zadrženou trojici mužů, vypravili příslušné orgány PS Václavu Anschlagovi vojenský pohřeb. Protože byl praktikující katolík, byl pohřeb podle římskokatolického ritu. Účastnili se ho zástupci nadřízených velitelských stupňů PS, mikulovského oddílu StB (přítomen byl i jeho velitel Lukšíček), zástupci krajského velitelství SNB. Mikulovská vojenská

23 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, Zápis o výpovědi Františka Boháče, l. 256–7.

posádka dodala vedle reprezentantů velitelského sboru i pěší četu a nosiče křížku, smuteční hudební doprovod obstarala hudba z Krajského velitelství SNB v Brně. Od hřbitovní márnice se smuteční hosté odebrali do mikulovského kostela, kde obřady sloužil probošt místního kláštera. Pohřeb SNB bedlivě sledovala, podle policejních záznamů probošt vedl nad rakví opatrnickou řeč, ve které zdůrazňoval, že zesnulý a jeho rodina jsou jeho osobními přáteli a vyhýbal se odsouzení pachatelů, které nazval „nejvýše pašeráky".[24] Po obřadech v Mikulově převezli rakev se zesnulým do Uherčic, nejprve do rodného domu, ve čtrnáct hodin začalo rozloučení v místním kostele. I zde řídil obřady mikulovský probošt, na hřbitově nad rakví držel řeč místní farář řečí, pro kterou ho udalo na místě přítomným příslušníkům StB hned několik hostů. Kněz hovořil mj. o tom, *„[…] že Václav Anschlag nebyl jistě zastřelen příslušníkem římskokatolické církve, ale novodobým materialistou, kteří neuznávají a popírají spravedlnost boží. […] materialisté se nachází i na nejvyšších místech […] spáchaná vražda je jen pokračováním poslední války, která dosud neskončila a nabírá novou sílu."*[25]

Paradoxem je, že vrchního strážmistra nezastřelil „novodobý materialista", ale člověk velmi podobného politického i světového názoru jako jeho oběť, podobného vyznání, jen s tím rozdílem, že vrchní strážmistr byl katolík a Jan Křižan evangelík. Srážka lidí dvou konfesí na pozadí totalitní vlády vzdáleně připomíná motiv z filmu Jiřího Křižana Kdo chce zabít Sekala. Dalším paradoxem zůstává, že Václav Anschlag onu noc vůbec neměl na silnici stát, vyměnil si službu s jiným kolegou, aby mohl jít na novoroční ranní bohoslužbu. Dále – pokud by naopak vrchní strážmistr vykonával službu jako „novodobý materialista" a nikoliv jako starý četník (ve službě byl od roku 1938)[26], všem by tím zachránil život – oba muže by odzbrojil již při osobní prohlídce a ke střelbě by pravděpodobně nedošlo.

Kdyby Jan Křižan svůj útěk o dva měsíce odložil, osud by již oba muže dohromady nesvedl. Setrvačností byrokratického aparátu přišlo Václavu Anschlagovi po jeho smrti oznámení, podepsané náměstkem ministra vnitra Josefem Pavlem, o jeho propuštění ze služeb SNB k 28. únoru 1950.[27] Nový režim se takto zbavoval prvorepublikových příslušníků policie a četnictva.

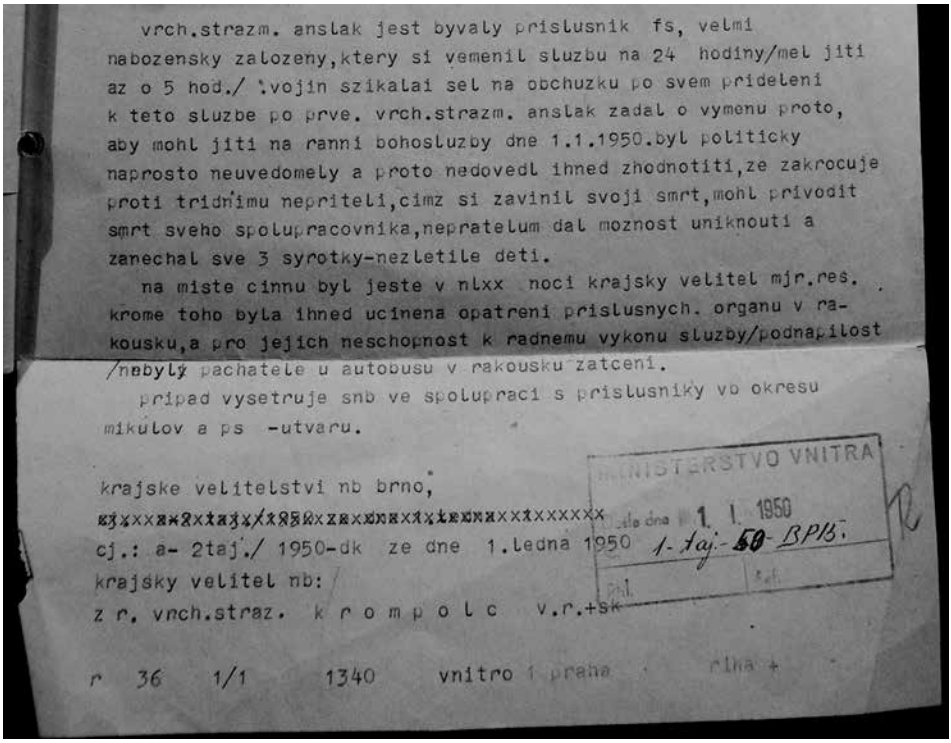
24 ABS, f. Personální spisy příslušníků a zaměstnanců, osobní spis Václava Anschlaga č. 54721/3812.

25 Tamtéž.

26 Tamtéž. Václav Anschlag se narodil roku 1911 v Uherčicích. Vychodil pět tříd obecné školy a tři třídy školy měšťanské. V letech 1931–1933 sloužil na vojně u spojovací čety dělostřeleckého pluku v Brně jako telefonista. V roce 1938 vstoupil k finanční stráži, nejprve jako pomocný dozorce FS v Sádku, pak v Hnojnicích jako dozorce FS, v tomto roce se stává příslušníkem Stráže obrany státu (SOS). Dále sloužil v Opatovicích, Šafově, kde byl roku 1945 povýšen na recipienta FS a v roce 1946 nastupuje do Mikulova. V roce 1949, kdy se FS sloučila s pohraničními útvary SNB a vznikla Pohraniční stráž, se stává jejím příslušníkem; nejprve jako praporčík a později (v listopadu) je povýšen na vrchního strážmistra. Ženatý byl od roku 1940, jeho třem dětem bylo v době tragédie jeden, šest a devět roků.

27 Tamtéž.

O tom, že na uherčickém hřbitově se sešla společnost skutečně pestrá, hovoří i skutečnost, že vedle výše zmíněného faráře s vyhraněnými názory, řečnil i příslušník velitelství PS útvaru Znojmo Kadlčík, muž, který se na sklonku téhož roku pokusil administrativně zakrýt vraždu spáchanou pohraničníky na agentu vojenské rozvědky Dufkovi, což podle jeho tehdejšího vyjádření nedělal poprvé.[28]

vrch.strazm. anslak jest byvaly prislusnik fs, velmi nabozensky zalozeny, ktery si vemenil sluzbu na 24 hodiny/mel jiti az o 5 hod./ vojin szikalai sel na obchuzku po svem prideleni k teto sluzbe po prve. vrch.strazm. anslak zadal o vymenu proto, aby mohl jiti na ranni bohosluzby dne 1.1.1950.byl politicky naprosto neuvedomely a proto nedovedl ihned zhodnotiti, ze zakrocuje proti tridnimu nepriteli, cimz si zavinil svoji smrt, mohl privodit smrt sveho spolupracovnika, nepratelum dal moznost uniknouti a zanechal sve 3 syrotky-nezletile deti.

na miste cinnu byl jeste v nlxx noci krajsky velitel mjr.res. krome toho byla ihned ucinena opatreni prislusnych. organu v rakousku, a pro jejich neschopnost k radnemu vykonu sluzby/podnapilost /nabyly pachatele u autobusu v rakousku zatceni.

pripad vysetruje snb ve spolupraci s prislusniky vo okresu mikulov a ps -utvaru.

krajske velitelstvi nb brno,

cj.: a- 2taj./ 1950-dk ze dne 1.ledna 1950

krajsky velitel nb:

z r. vrch.straz. k r o m p o l c v.r.+sk

r 36 1/1 1340 vnitro 1 praha

MINISTERSTVO VNITRA

1. 1. 1950

1-Taj-50-BPB.

Z dálnopisného hlášení o události.[29]

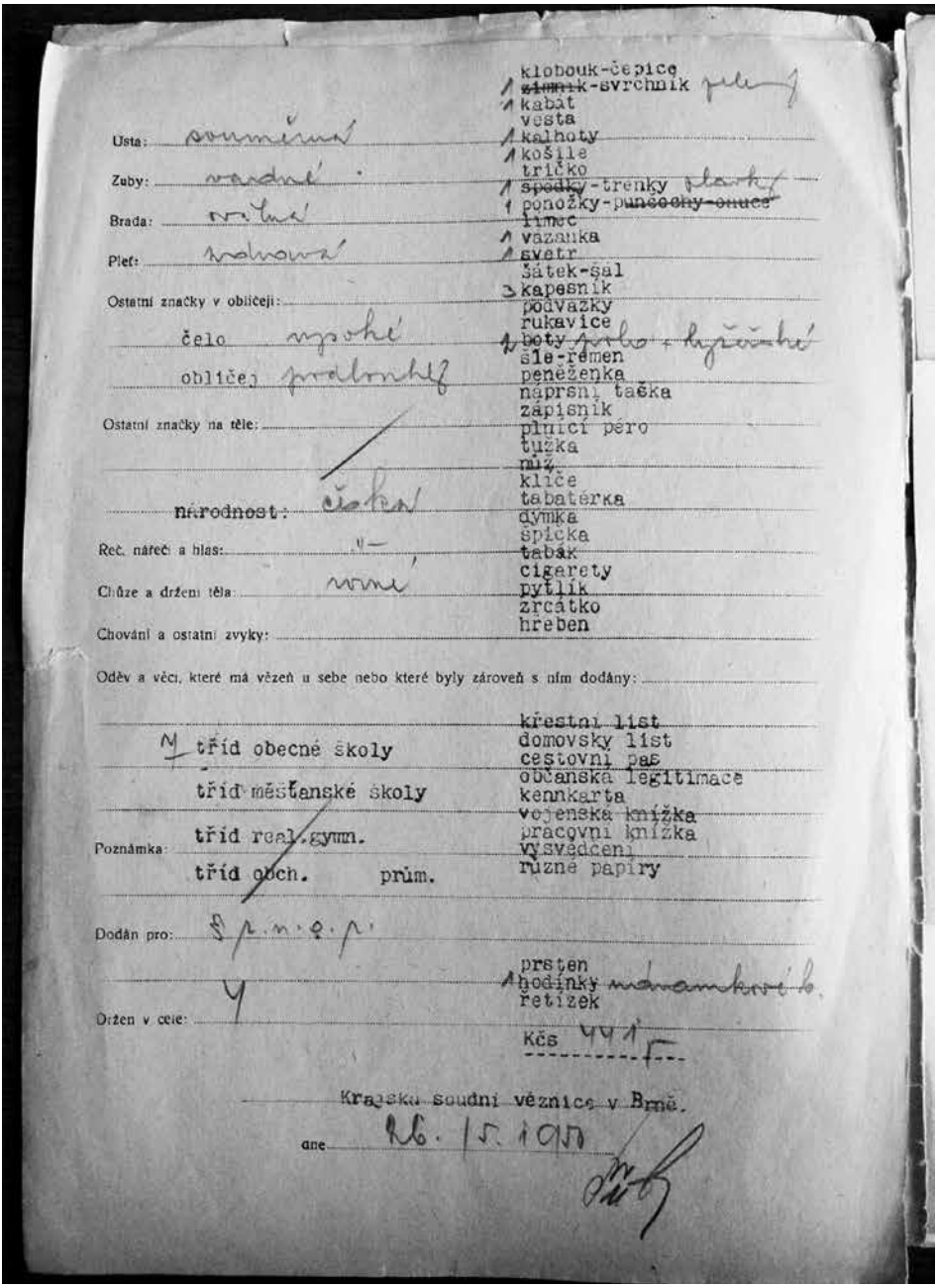
Sovětské okupační úřady předaly do Mikulova pachatele přibližně ve stejný čas, kdy v Uherčicích ukládali do země ostatky jejich oběti. Mikulovští příslušníci StB přijali zadržené s velkým zadostiučiněním, navrhli Krajskému velitelství NB v Brně, aby požádalo ministerstvo NB „*v rámci dobré spolupráce*" o vyplacení odměny rakouskému řidiči a četníkům, kteří pachatele dopadli.[30]

O podobě výslechů osob podezřelých ze zabití příslušníka PS v roce 1950 si nelze dělat žádné iluze. Archivní prameny samozřejmě o metodách vyšetřování nehovoří,

28 Více in: Sborník Archivu bezpečnostních složek č. 6, Praha 2009, s. 126–139.

29 ABS, f. Personální spisy příslušníků a zaměstnanců, osobní spis Václava Anschlaga č. 54721/3812.

30 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, operativní podsvazek, dálnopisné hlášení z 2. 1. 1950, l. 65.

Ústa: pravidelná
Zuby: vadné
Brada: kulatá
Plet: hnědavá
Ostatní značky v obličeji:
čelo vysoké
obličej podlouhlý
Ostatní značky na těle:
národnost: česká
Řeč, nářečí a hlas:
Chůze a držení těla: rovná
Chování a ostatní zvyky:

klobouk-čepice
~~zimník~~-svrchník plstěný
kabát
vesta
kalhoty
košile
tričko
~~spodky~~-trenky plavky
~~ponožky-punčochy-onuce~~
límec
vazanka
svetr
šátek-šál
kapesník
podvazky
rukavice
boty kožené + lyžařské
šle-řemen
peněženka
náprsní taška
zápisník
plnicí pero
tužka
nůž
klíče
tabatérka
dýmka
špička
tabák
cigarety
pytlík
zrcátko
hřeben

Oděv a věci, které má vězeň u sebe nebo které byly zároveň s ním dodány:

křestní list
domovský list
cestovní pas
občanská legitimace
kennkarta
vojenská knížka
pracovní knížka
vysvědčení
různé papíry

Poznámka:
M tříd obecné školy
tříd měšťanské školy
tříd real.gymn.
tříd obch. prům.

Dodán pro: S.N.B.

Držen v cele: 4

prsten
~~hodinky~~ náramkové
řetízek
Kčs 441,-

Krajská soudní věznice v Brně.
dne 26. 5. 1950

Zápis o předání Františka Boháče z věznice StB do věznice Krajského soudu v květnu 1950.
Vyšetřování u StB v Brně končí v květnu roku 1950, po něm jsou zatčení předáni do věznice Krajského soudu v Brně.

avšak lze v nich vystopovat potvrzení domněnek o brutálních výsleších. Například porovnáním zápisů při zatýkání „osoby" Jana Křižana a Františka Boháče a zápisů při převzetí „osoby" do krajské soudní věznice. Oba dokumenty dělí časový úsek pěti měsíců. Na zápisu prvním stojí v oddílu zdravotního popisu – zuby zdravé. Na druhém zápisu již mají Jan Křižan a František Boháč zuby vadné.[31] O psychickém a fyzickém nátlaku, kterému byl vystaven během vyšetřování, přímo hovoří v pozdějších pramenech – v žádosti o přezkumné řízení – i Ondřej Konečný, který byl zatčen rovněž v souvislosti s tímto případem.[32]

Vyšetřování bohužel kvůli obsáhlým a detailním výpovědím ztýraných hlavních aktérů nezůstalo pouze u tří obviněných. Státní bezpečnost ve snaze pomstít smrtelný útok na svého kolegu z PS, rozšířila výslechy na další osoby, které Křižanovi a Boháčovi při pokusu o útěk do zahraničí (byť i minimálně) pomáhaly nebo o jejich úmyslu věděly. Před soudem tak stanulo v hlavním procesu celkem devět obviněných. Ani tím persekuce neskončila. S dalšími proběhlo líčení odděleně, řada lidí figurujících v případu okrajově, jimž pro míru provinění nebylo možné sdělit žádné obvinění ani na začátku roku 1950, pocítila mimosoudní persekuci. V této souvislosti se prameny zmiňují o třinácti osobách s *„menší trestností"*, které úřady navrhly zařadit do táborů nucených prací, zrušit jim penzi, vyloučit ze školy, vynutit závazek k dlouhodobé brigádě v dolech či hutích, přimět ke spolupráci s StB nebo uvalit na jejich živnosti národní správu.[33]

Justiční orgány ve spolupráci s StB začaly v Mikulově na zámku připravovat proces, který měl ukázat rozhodnost, s jakou úřady naloží s každým protivníkem nového režimu. „Pedagogický" účinek zajišťovala účast „organizované veřejnosti"[34] a osm vybraných zástupců regionálního tisku, kteří před procesem prodělali instruktáž u Krajského soudu v Brně o tom, jak informovat v novinách čtenáře o procesu.[35]

Běh událostí se snažil zvrátit František Boháč, který se den před hlavním líčením marně pokusil za pomoci spoluvězňů uprchnout z vazby mikulovské okresní soudní věznice, kam je před procesem eskortovali.[36]

31 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, zápis o zatčení Jana Křižana, l. 52, l. 191. NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy, osobní spis Jana Křižana, zápis o převzetí do Krajské soudní věznice.

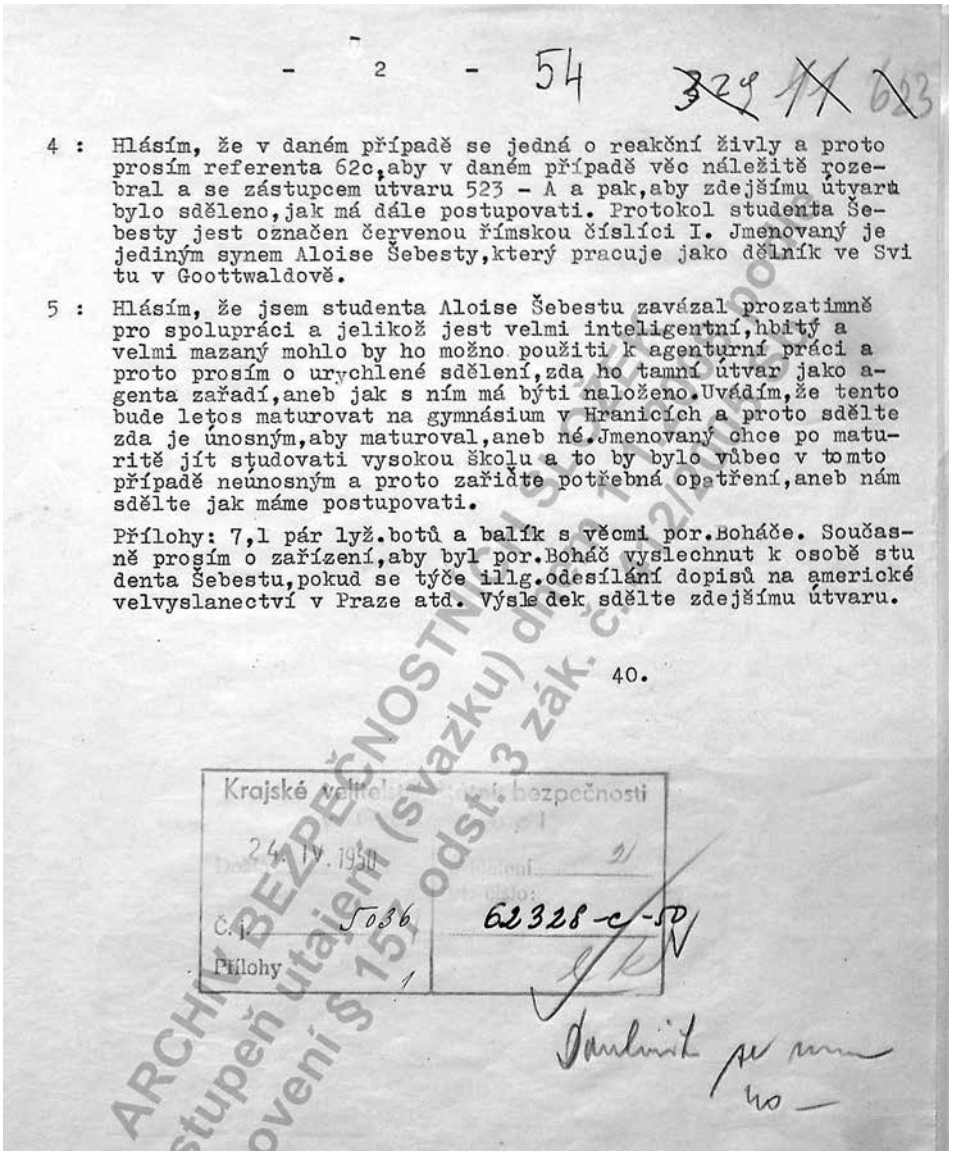
32 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, usnesení Krajského soudu v Brně z 25. 3. 1974, l. 567. Ondřej Konečný *„[…] v odůvodnění svého návrhu uvedl, že jeho výpověď před vyšetřovatelem není pravdivá, že vypovídal pod fyzickým a psychickým nátlakem vyšetřovatelů tak, jak si to oni přáli. U hlavního líčení před soudem že vypověděl rovněž nepravdu, neboť vypovídal shodně tak, jak uvedl do protokolu u vyšetřovatele. K tomuto, že byl přinucen velitelem eskorty, která jej předváděla k hlavnímu líčení, neboť tento mu řekl, že musí vypovídat stejně jak před vyšetřovatelem, jinak se má na co těšit."*

33 Tamtéž, operativní podsvazek, Pokorný František a spol., příkaz k realizaci, l. 100–1.

34 NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy, nezpracováno, spis PSt II 39/50 „Křižan a spol."

35 Tamtéž.

36 Tamtéž.

- 2 - 54

4 : Hlásím, že v daném případě se jedná o reakční živly a proto prosím referenta 62c, aby v daném případě věc náležitě rozebral a se zástupcem útvaru 523 - A a pak, aby zdejšímu útvaru bylo sděleno, jak má dále postupovati. Protokol studenta Šebesty jest označen červenou římskou číslící I. Jmenovaný je jediným synem Aloise Šebesty, který pracuje jako dělník ve Svitu v Goottwaldově.

5 : Hlásím, že jsem studenta Aloise Šebestu zavázal prozatimně pro spolupráci a jelikož jest velmi inteligentní, hbitý a velmi mazaný mohlo by ho možno použiti k agenturní práci a proto prosím o urychlené sdělení, zda ho tamní útvar jako agenta zařadí, aneb jak s ním má býti naloženo. Uvádím, že tento bude letos maturovat na gymnásium v Hranicích a proto sdělte zda je únosným, aby maturoval, aneb né. Jmenovaný chce po maturitě jít studovati vysokou školu a to by bylo vůbec v tomto případě neúnosným a proto zařiďte potřebná opatření, aneb nám sdělte jak máme postupovati.

Přílohy: 7,1 pár lyž. botů a balík s věcmi por. Boháče. Současně prosím o zařízení, aby byl por. Boháč vyslechnut k osobě studenta Šebestu, pokud se týče illg. odesílání dopisů na americké velvyslanectví v Praze atd. Výsledek sdělte zdejšímu útvaru.

40.

Krajské velitelství ... bezpečnosti
24. IV. 1950
Č. j. 5036 62328-c-50
Přílohy 1

ARCHIV BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK
Postup utajení (svazku) dle § 2/2 zák. č. 140/1996 Sb.
Postup utajení (svazku) dle § 15 odst. 3 zák. č. 140/1996 Sb.

Alois Šebesta byl jedním z těch, kteří pocítili mimosoudní postih. František Boháč se mu na plovárně svěřil, že by nejradši odešel z republiky. Že tuto skutečnost neohlásil, postačilo k jeho vyšetřování, během kterého vyšlo najevo, že se svou spolužačkou odesílali dopisy na americkou ambasádu s žádostmi o politický tlak, který by současnou vládu přiměl vypsat demokratické volby.[37]

37 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, Šebesta Alois, šetřeni, l. 54.

Hlavní projednání, které vedli soudci Státního soudu, oddělení Brno, se konalo na mikulovském zámku ve dnech 12. až 14. prosince 1950 a přineslo následující verdikt:

Jan Křižan byl za vraždu Václava Anschlaga a za pokus o vraždu druhého člena hlídky Edmunda Sziklaie odsouzen k trestu smrti.

František Boháč byl za pokus o vraždu Edmunda Sziklaie odsouzen k trestu smrti.

Dalších sedm osob poslal soud za mříže za to, že úřadům neoznámily připravovaný útěk a za to, že Křižanovi a Boháčovi při útěku pomáhaly:

Robert Huber byl odsouzen na sedmnáct let; bezprostředně před odjezdem se sešli Boháč a Křižan u něho v bytě a on je pak společně s Janouškem odvezl automobilem do tehdejšího Gottwaldova. Propuštěn byl až na amnestii v roce 1960.

Robert Huber.[38]

Jan Janoušek odsouzen na patnáct let, protože v den útěku odvezl automobilem Křižana a Boháče do tehdejšího Gottwaldova. Propuštění se nedočkal, zemřel ve vězení.

Jan Janoušek.[39]

38 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, l. 417.

39 Tamtéž, l. 509.

Vladimír Krejčiřík odsouzen na dvaadvacet let. Odvezl Křižana a Boháče svým automobilem na hranice, dal Křižanovi dva dolary a adresu svého známého žijícího v USA. *„[…] účastnil se útoku tím, že při rvačce chytil vojína za nohu a poté ve strachu z následků utekl do zahraničí.“* Byl podmínečně propuštěn až 9. května 1960, zanedlouho na svobodě zemřel.[40]

František Petrjánoš odsouzen na patnáct let za to, že Křižanovi a Boháčovi dal na cestu víno a slivovici a před útěkem s nimi ve vinném sklepě probíral nad mapou trasu jejich odchodu.

František Petrjánoš.[41]

František Pokorný odsouzen na dvanáct let za to, že dal Křižanovi na cestu svoji pistoli.

František Pokorný.[42]

40 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, operativní podsvazek, l. 80.

41 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, l. 446.

42 Tamtéž, l. 479.

Štěpánka Blattová odsouzena na osm let za to, že dala Křižanovi několik adres osob žijících ve Vídni.

Štěpánka Blattová.[43]

Ondřej Konečný odsouzen na šestnáct let za to, že radil uprchlíkům ve vinném sklepě před jejich odchodem.[44] Propuštěn byl podmínečně 31. července 1959.[45]

Ondřej Konečný.[46]

Odsouzené dále soud postihl peněžitými tresty a propadnutím majetku. Konfiskace se vztahovala na věci od nemovitostí, až po zabavení knih a spodního prádla.

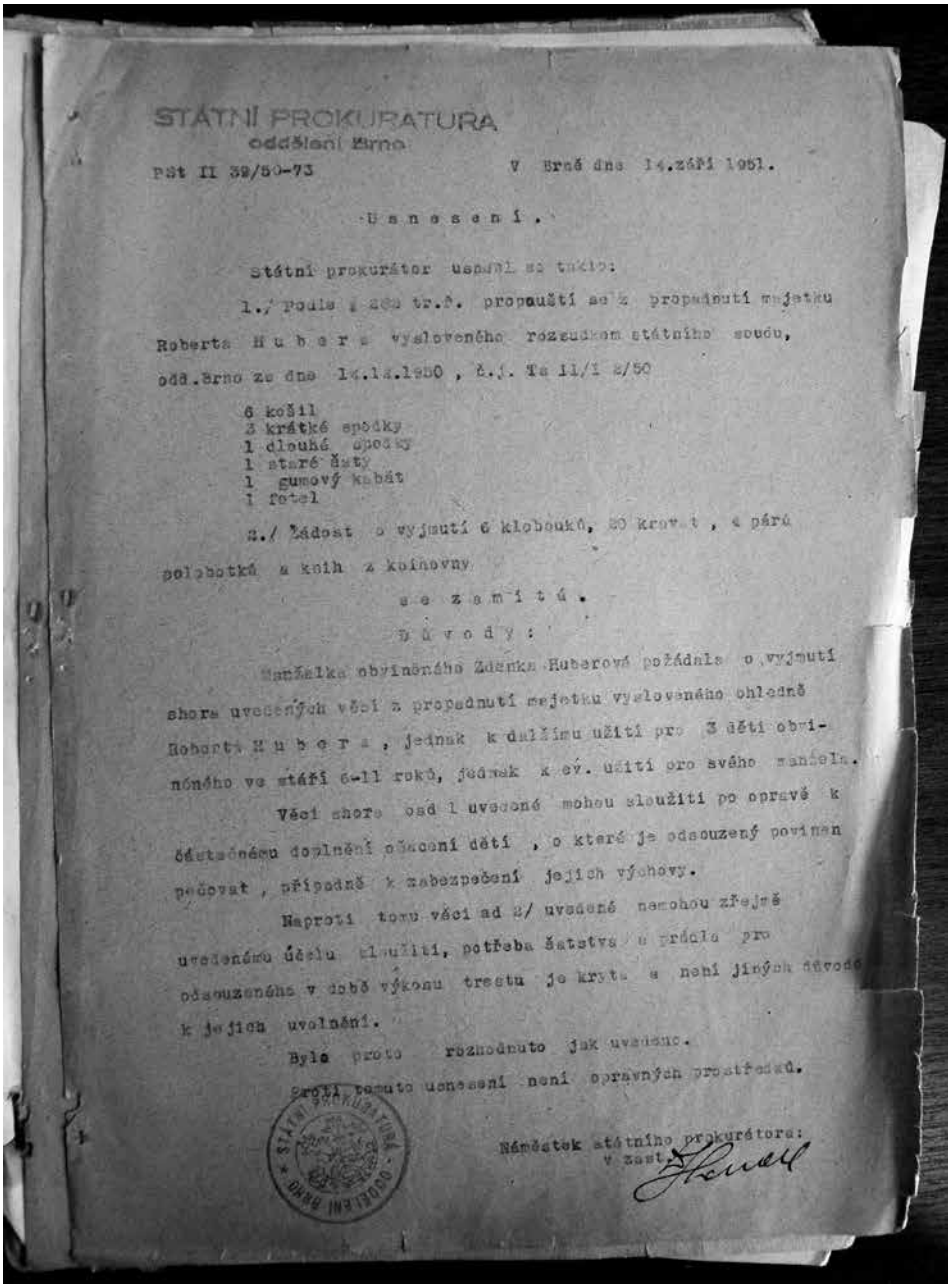
Zástupce prokuratury byl s rozsudkem spokojen, tresty považoval za naprosto odpovídající nejen vzhledem *„[…] k skutkovému stavu zjištěnému zavinění, ale i s přihlédnutím k politickým požadavkům.“* Odsouzení se proti rozsudku odvolali.

43 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-439 Brno, l. 494.

44 Tamtéž, rozsudek, l. 30–34.

45 Tamtéž, operativní podsvazek, l. 131.

46 Tamtéž, běžný svazek, l. 530.

STÁTNÍ PROKURATURA
oddělení Brno

PSt II 39/50-73 V Brně dne 14.září 1951.

U s n e s e n í .

Státní prokurátor usnesl se takto:

1./ Podle § 26a tr.ř. propouští se z propadnutí majetku Roberta H u b e r a vysloveného rozsudkem státního soudu, odd.Brno ze dne 14.12.1950 , č.j. Ta 11/1 2/50

6 košil
3 krátké spodky
1 dlouhé spodky
1 staré šaty
1 gumový kabát
1 retel

2./ Žádost o vyjmutí 6 klobouků, 20 kravat , a párů polobotků z knih z knihovny

z a m í t á .

D ů v o d y :

Manželka obviněného Zdenka Huberová požádala o vyjmutí shora uvedených věcí z propadnutí majetku vysloveného ohledně Roberta H u b e r a , jednak k dalšímu užití pro 3 děti obviněného ve stáří 6-11 roků, jednak k ev. užití pro svého manžela.

Věci shora pod 1 uvedené mohou sloužiti po opravě k částečnému doplnění oblečení dětí , o které je odsouzený povinen pečovat , případně k zabezpečení jejich výchovy.

Naproti tomu věci pod 2/ uvedené nemohou zřejmě uvedenému účelu sloužiti, potřeba šatstva a prádla pro odsouzeného v době výkonu trestu je krytá a není jiných důvodů k jejich uvolnění.

Bylo proto rozhodnuto jak uvedeno.

Proti tomuto usnesení není opravných prostředků.

Náměstek státního prokurátora:
v zast.

NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy, nezpracováno, spis PSt II 39/50 „Křižan a spol."

Nejvyšší soud dne 2. března 1951 v odvolacím řízení vyměřil nové tresty odnětí svobody: Robert Huber čtrnáct let, Jan Janoušek dvanáct let, František Petrjánoš dvanáct let, Štěpánka Blattová pět let, Ondřej Konečný jedenáct let, ostatním žadatelům tresty potvrdil.[47]

Odsouzenci na smrt se marně snažili odvrátit ortel žádostí o milost k prezidentovi.[48] Dne 14. června 1951 za úsvitu byli vyvedeni na popraviště věznice Krajského soudu v Brně: ve 4.30 hod. Rudolf Pohl figurující v jiném případu, v 5.00 hod. František Boháč a v 5.30 hod. Jan Křižan. Poprava údajně proběhla *„[…] bez rušivých příhod, pouze obviněný Křižan se pokusil o nějaké výroky.“*[49]

Případem se po listopadovém převratu 1989 zabýval Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV),[50] jeho šetření však nepřineslo oproti archivním pramenům nová zjištění a pochybnosti pozůstalých, které měli a dodnes mají o skutečném průběhu události, zůstaly nerozptýleny. Všichni přímí svědkové byli již v tu dobu mrtví, poslední zemřel po roce 1990 Edmund Sziklai. Podle jeho blízkých nikdy nehovořil o tom, že byl postřelen na hranicích, o svém zranění údajně tvrdil, že jej utržil ve válce. Pro jeho „neorientaci“ zahájily úřady nedlouho před jeho smrtí kroky ke zbavení způsobilosti k právním úkonům. V rodině po Janu Křižanovi dodnes kolují zprávy o tom, jak se manželka Jana Křižana pokusila během přestávky procesu kontaktovat v restauraci Edmunda Sziklaie, s cílem zjistit skutečný průběh události; ten však byl okamžitě odveden neznámými muži. Dále o tom, jak paní Křižanovou navštívila manželka zastřeleného Václava Anschlaga s tím, že ví, že to bylo ve skutečnosti jinak a že se na ni nezlobí.[51] Avšak kontaktováním Milady Rohrerové, dcery vrchního strážmistra, jsem zjistil pouze to, že paní Anschlagovou navštívila manželka Jana Křižana se žádostí, aby se připojila k žádosti o milost pro manžela, jiné setkání obou žen popřela.

Vrátíme-li se na počátek tohoto textu, kde zmiňuji životopisce Jiřího Křižana, kteří jako jeden z určujících motivů jeho díla a dalšího společenského života uvádějí popravu otce z politických důvodů, je autor nucen konstatovat, že pokud se události udály tak, jak je líčí historické prameny, nejednalo se v případě procesu Jana Křižana o odsouzení z politických důvodů, ale o odsouzení za trestný čin, za který by byl souzen i v demokratické společnosti.

Skutečností zůstává, že Jan Křižan sice nebyl uvržen do bídy, ale znárodněním byl okraden téměř o veškerý rodinný majetek, nemohl najít řádně ohodnocené zaměstnání a byl vystaven šikaně permanentních drobných udání a předvolávání na stanici

47 NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy, nezpracováno, spis PSt II 39/50 „Křižan a spol.“

48 Podle telefonického rozhovoru z roku 2012 s Miladou Rohrerovou, dcerou Václava Anschlaga, navštívila manželka Jana Křižana i vdovu Anschlagovou s prosbou, aby se připojila k žádosti o milost pro Jana Křižana.

49 NA, spis PSt II 39/50 „Křižan a spol.“

50 Spis ÚDV-123/VvK-95, v současné době uložený v ABS.

51 Rozhovor autora s dcerami Jiřího Křižana Barborou a Rebekou Křižanovými na jaře roku 2012.

SNB. V celospolečenské situaci nejtvrdšího „třídního boje“, (v nedaleké Kelči se v tu dobu stala vražda funkcionáře, jejíž téma je opět známé z filmu – tentokrát z díla Vojtěcha Jasného Všichni dobří rodáci – jako vražda pošťáka a funkcionáře národního výboru Bertina), podlehl Jan Křižan strachu o existenci, který jej dohnal k tomu, aby se pokusil o ilegální přechod hranic. Byl to rovněž strach, který ho přiměl i k tasení zbraně, paradoxně proti věřícímu nekomunistovi, starému četníkovi, který byl „na odchodu“ z SNB.

Po spáchání trestných činů vraždy Václava Anschlaga a pokusu o vraždu Edmunda Sziklaie byli pachatelé podrobeni nelidskému vyšetřování a postaveni před monstrózní ideologickou karikaturu soudu na mikulovském zámku, o jehož výsledku bylo předem rozhodnuto na nejvyšších politických místech, bez možnosti přihlédnutí k případným polehčujícím okolnostem. Vedle hlavních aktérů, kteří byli odsouzeni k nejtvrdším trestům (zda byla tvrdost trestu na místě, je otázkou pro právníky), bylo v souvislosti s případem soudně i mimosoudně perzekvováno i velké množství zcela nevinných lidí; z ryze politických důvodů byli postiženi právě oni.

Příslušník a agent StB Josef Damian

Pokus o portrét

Prokop Tomek

Zakladatelská generace bezpečnostního aparátu poválečného období často vykazuje znaky netypické, které lze těžko zařadit. Často co příběh, to originál.[1] Jméno příslušníka Státní bezpečnosti (StB) Josefa Damiana[2] je dnes prakticky neznámé.[3] Přesto rozhodně stojí za to prostudovat k němu dochované archivní materiály. Zjistíme nejen hodně zajímavého o počátečním období StB, nebo o jedné dosud nedostatečně zmapované provokační akci StB, ale můžeme i sledovat zákruty netypického životního příběhu jedné z loajálních opor komunistické moci.

Z hlediska archivních pramenů spojených s Josefem Damianem je třeba upozornit zejména na jeho velice zajímavý personální spis příslušníka SNB. Obsah těchto spisů bývá mnohdy zklamáním, prozíravější příslušníci StB do svého soukromí nahlédnout většinou nedali. Také jejich schopnost písemného projevu byla slabší. Ovšem Damianův spis obsahuje mimořádně mnoho poznatků přibližujících jeho osobnost. Proto také obsáhle cituji z jeho vlastního životopisu. Navíc byl zvyklý se písemně vyjadřovat, což je na formulaci dokumentů skutečně znát. Jeho jméno prochází i některými

1 Za všechny: KALOUS, Jan: *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ.* Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2010.

2 Přestože se v dobových dokumentech vyskytuje i forma „Damián", v osobních dokumentech se píše příjmení bez čárky nad „a" a stejně tak se i on sám podepisoval. Proto používám s výjimkou citací dokumentů pouze tuto formu jména.

3 Jeho jméno bylo publikováno pouze v souvislosti s provokačními akcemi StB po únoru 1948. MÁLEK, Jiří: *JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB.* In: Securitas Imperii 2, MV ČR, Praha 1994, s. 72–116. Zde byla dokonce otištěna i Damianova fotografie. Josefa Damiana zmínil i LUKEŠ, Igor: *Československý politický exil za studené války: první roky.* In: Střední Evropa č. 119, 02/2004, dostupné: http://stredni.evropa.sweb.cz/clanek119.pdf. (stav 19. 6. 2014). Rozbor Chalupova působení po únoru 1948, ale i průběh odhalení této aféry po roce 1989, podal CHOLÍNSKÝ, Jan: *Vlastislav Chalupa a Josef Kalvoda – dva osudy a dva odboje.* In: VEBER, Václav – BUREŠ, Jan: Třetí odboj. Kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století. Vydavatelství a nakladatelství Aleš, Ústav pro studium totalitních režimů, Metropolitní univerzita, Praha a Plzeň 2010, s. 55–80. I zde nalezneme zmínky o úloze Josefa Damiana.

operativními svazky a vyšetřovacími spisy Státní bezpečnosti. Nejdůležitějším pak je operativní svazek rozvědky číslo 41538, vedený na Vlastislava Chalupu.

Josef Damian, 1957.
ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB.

Kořeny

Damianův otec Vladislav se narodil 8. října 1892 v Zakrzově, okres Brzesko, v Polsku a byl krejčovským dělníkem. V polovině padesátých let Josef Damian v Bratislavě napsal ke kádrovému dotazníku příslušníka SNB nebývale obsáhlý a detailní životopis. O otci zde napsal: „*Sám pochází z devítičlenné rodiny, svoje rodiče záhy ztratil. Narodil se v Polsku a do českých zemí se trvale přestěhoval v letech první světové války, kdy ještě české země byly součástí rakousko-uherské monarchie. […] Otec do vypuknutí druhé světové války byl členem sociálně demokratické strany v Olomouci, zúčastnil se několika stávek krejčovských dělníků počas* [sic] *první republiky. Určitou dobu byl též nezaměstnaný, nejdéle na začátku druhé světové války, kdy bylo území naší republiky okupované Němci. Matka Marie, rozená Procházková, se narodila 6. 9. 1893 na Svatém Kopečku u Olomouce. Pracovala – po sňatku s mým otcem – v domácnosti až do konce svého života.*“

Josef Damian se narodil 4. ledna 1926 v Olomouci. Měl ještě mladšího bratra Vladislava. Jak bylo u SNB obvyklé, vyzdvihoval ve služebním životopise v padesátých letech nelehkou předválečnou sociální i rodinnou situaci: „*Na roky svého předškolního života se jen těžko rozpomínám, vím jen, že jsme dlouho bydleli ve velmi špatném přízemním bytě, který tvořila jedna malá místnost. Otec celou dobu – až do r. 1945 mnoho nevydělával, což stačilo jen na velmi skromné živobytí. […] Školy jsem začal navštěvovat v r. 1932 v Olomouci. Obecnou školu jsem ukončil v r. 1937. V těchto letech nedošlo k nijakým podstatným změnám v mém vlastním životě – až do r. 1937, kdy moje matka velmi těžce onemocněla a až do konce r. 1944 žila odloučena od své rodiny v ústavu choromyslných. Tento stav byl pro nás dost těžký, protože otec se musel daleko víc starat o mne a o bratra a při tom obstarávat všechny prostředky k životu. Od r. 1937 do r. 1941 – kdy mezitím byla naše země násilně okupována Němci, navštěvoval jsem v Olomouci měšťanskou školu, kterou jsem vychozením 4. třídy v létě 1941 ukončil. Měl jsem zájem o další studium, avšak nebyl dostatek prostředků – a to už po ukončení obecné školy, protože bych býval rád chodil do gymnázia. Bylo potřebné,*

Prombergerovo knihkupectví sídlilo v samém centru Olomouce, v dnešní Opletalově ulici č. 2.
Foto autor.

abych pomáhal otci v obstarávání prostředků na společné živobytí, a proto jsem se šel učit v knihkupectví u firmy Romuald Promberger v Olomouci, největšího to tehdy nakladatelského podniku na Moravě."[4]

Přestože Josef Damian nemohl studovat, dostal se do velmi kultivovaného prostředí. Romuald Promberger (1856–1932) založil své nakladatelství a knihkupectví roku 1884. Vytvořil tak v Olomouci významné kulturní centrum a současně komerčně úspěšný podnik. V jeho díle pokračovali až do konce druhé světové války jeho synové. Po válce byl Prombergerovým majetek vyvlastněn a cenný archiv nakladatelství posléze zčásti nenávratně ztracen.

Ale i učení v knihkupectví za kapitalismu mělo prý temnější stránky: „*V obchodě, kde jsem se učil, dělal jsem zpočátku všechny nejhrubší práce. Teprve později jsem se dostal k práci prodavače a měl jsem možnost získat odborné znalosti ve svém povolání. Kladem tohoto zaměstnání bezesporu bylo, že jsem našel celkem jiný poměr ke knize*

4 Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond (f.) Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava, 14. 10. 1954.

a k literatuře a nakonec i k životu, než jaký jsem měl ještě například na měšťanské škole. Měl jsem možnost hodně číst, kupovat si lacino knihy, vzdělávat se. Prvním rokem svého učení jsem vydělával měsíčně 50 korun, druhým 100 a třetím 200 na měsíc. A to ještě nám, učňům, vždy bylo ze strany pánů šéfů zdůrazňované, co pro nás všechno dělají a jak na nás, dokud nezískáme nějaké vědomosti ze svého oboru, prodělávají. V té době jsem už nesouhlasil s mnoha věcmi, na prvém místě právě s odměnami za vykonanou práci, protože nakonec učni dřeli nejvíc a byli nejméně placení. Během celé tříroční učební doby navštěvoval jsem tříletou obchodní školu pokračovací v Olomouci." Závěrečné knihkupecké zkoušky v létě 1944 složil s vyznamenáním: *„Ovládám všechny práce knihkupecké, a to pokud jde i o mezinárodní obchodní styk. Získal jsem znalost, pokud jde o naši i světovou literaturu."*[5] Po vyučení až do května 1945 zůstal u firmy Promberger jako knihkupec.

Ovšem v období učení čerpal Josef Damian impulzy také z prostředí, které bychom u pozdějšího horlivého příslušníka bezpečnostního aparátu neočekávali: *„V letech 1942 a 1943 a potom už trvale až do konce r. 1945 a částečně i potom, dostal jsem se do styku se skupinou studentů, s kterými jsem se seznámil jako statista v divadle. Tam jsem začal chodit statovat, aby byl můj příjem a finanční prostředky, hlavně na nákup knih, obsáhlejší. Společně s nimi jsem docházel do různých kroužků studentů, kde se debatovalo o ovšem možném a které pořádali, což bylo v době Protektorátu jedině možné, katoličtí duchovní, ačkoliv jsem sám nějaký poměr už od vychození školy měšťanské k tomuto náboženství neměl.*[6] *Též se pořádala různá recitační vystoupení, která byla studentům dovolena, jakož i různé divadelní hry, které jsme pořádali jako ochotníci. Tu jsem se blíže seznámil se třemi studenty […] a všichni jsme společně přestali už v r. 1943 docházet na besedy o filosofii, literatuře atp., které vedl katolický duchovní dr. Habáň v Olomouci, protože jsme přestali souhlasit s jejich názory a též pod vlivem vývoje světových událostí. Od počátku napadení sovětského Ruska jsme byli jaksi vnitřně na jeho straně. Sledovali jsme pozorně vývoj válečných událostí v SSSR a tak jsme se začali zajímat i celkově o tento stát, o jeho literaturu a státní zřízení. Měl jsem možnost obstarat různou zakázanou literaturu, kterou jsme společně četli. Stýkali jsme se též s lidmi, kteří se rozešli s katolickou církví, až jsme se seznámili v r. 1944 s jedním duchovním českobratrské církve (farář Kožoušek z Olomouce-Hodolan), z kterého se později vyklubal člen ilegální Komunistické strany a který z nás čtyř vytvořil buňku této strany a který nás zapojil do odbojové činnosti, kterou proti fašistům vedla komunistická strana. Zpočátku jsme opisovali a rozmnožovali různé zakázané knihy a brožury, studovali Stručný kurs dějin VKS-b*[7] *(který byl tehdy rozmnožený na cyklostylu) a později jednotlivě dostávali různé úkoly. Tak jsme se školili, obeznamovali se základy marxistické filosofie.*

5 Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond (f.) Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava, 14. 10. 1954.

6 Ovšem z katolické církve Josef Damian formálně vystoupil až 20. 9. 1952.

7 Všesvazová komunistická strana – bolševiků.

Vešli jsme do styku i s dalšími členy ilegální komunistické strany. Já jsem se konkrétně stýkal s jedním z vedoucích činitelů J. Sosnarem-Honzákem, dále s pozdějším redaktorem stranických novin v kraji olomouckém (Stráž lidu) A. Teclem a dalšími soudruhy."[8]

Tato fáze vývoje mladého Damiana je bezpochyby velmi pozoruhodná. Narazil za války totiž na vynikající duchovní a myšlenkové zdroje. Dominikánský kněz a teolog ThDr. et PhDr. Metoděj Habáň (1899–1984) vytvářel v Olomouci tzv. jocistické kroužky, což byly neoficiální struktury moderní civilní křesťanské pastorace mimo kostely, mezi pracujícími a zejména intelektuální mládeží. Právě na Olomoucku byly za války tyto především diskusní kroužky velmi živé. Habáň již roku 1927 založil a dlouhá léta řídil čtvrtletník Filosofická revue a za války přispíval do letákových Dopisů, vydávaných za protektorátu v jocistickém hnutí. Od roku 1932 organizoval proslulé „akademické týdny", otevřené nejen katolíkům, ale i mnoha umělcům a osobnostem české kultury. Profesor Habáň dokonce pastoračně navštěvoval i české dělníky totálně nasazené v Německu. Po únoru 1948 byl opakovaně vězněn.[9]

Není vyloučeno, že Josef Damian za účelem vylepšení svého životopisu zpětně poněkud potlačil vliv katolictví a nadhodnotil tuto etapu jako své seznamování s komunistickým hnutím. V roce 1957 totiž Správa kádrů ministerstva vnitra provedla zvláštní prověrku Damianových tvrzení. To byl jinak rutinní úkon. Podle pořízených pohovorů si údajní kolegové z ilegální buňky KSČ Zbyněk Šín a redaktor Antonín Tecl na Damiana vůbec nepamatovali. Kněz-komunista Kožoušek (patřil do církve československé, ne českobratrské, jak Damian uváděl) popřel, že by Josef Damian vůbec v jeho ilegální stranické buňce byl. Nemohl tedy ani rozšiřovat tisk, tisknout letáky atd., protože navíc se takovými úkoly prý pověřovali „starší soudruzi". Kožoušek jinak nepopíral, že se kolem něj za války shromažďovala mládež, kterou chtěl za okupace vymanit z vlivu katolíka prof. Habáně. Ale jak říkal, nešlo o odboj, jen o diskuse. Závěr šetření Správy kádrů: „*Prověření ukazuje, že v tomto směru činnost s. Damiana není ničím podložena – pravděpodobně je až příliš zveličena.*"[10] Vliv na celkové hodnocení jeho využitelnosti ale tento závěr neměl.

Ani odvolání na Juru Sosnara (vlastním jménem Jaroslav Honzák) Damianovi asi příliš nepomohlo. Tento svérázný olomoucký komunista, dokonce poslanec parlamentu byl totiž již 1. března 1948 vyloučen z KSČ. Našla se na něj svědectví o jakýchsi závadných názorech za války, důkazy o rozkrádání zlata a stříbra zabaveného po válce Němcům ve velkém, ale zejména aféra kolem tajného skladu zbraní na

8 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava 14. 10. 1954.

9 VAŠKO, Václav: *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I.* Zvon, Praha 1990, s. 213–215.

10 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, zvláštní prověrka správy kádrů, Záznam o prošetření, 19. 3. 1957.

Krajském sekretariátě KSČ v Olomouci. V době vyšetřování tzv. krčmaňské aféry (stopy atentátu na tři ministry ze září 1947 vedly do obce Krčmaň na Olomoucku) byl objeven sklad založený Sosnarem-Honzákem a straně to silně přitížilo. Sosnar se musel v důsledku vyšetřování případu vzdát poslaneckého mandátu a 28. ledna 1948 byl dokonce vzat do vazby Krajského soudu v Olomouci. Začalo proti němu přípravné vyšetřování pro zločiny příprav úkladů o republiku a tajného ozbrojování.[11] Únorem sice skončilo, ale události odhalily výbušný potenciál jeho osobnosti. Krajský sekretariát KSČ přes Sosnarovy zásluhy vyloučení nerevokoval a navíc rozvázal i jeho pracovní poměr v již zmíněné tiskovině Stráž lidu zpětně k 31. lednu 1948. Sosnar-Honzák se později věnoval literatuře a psaní filmových scénářů.

Ve víru poválečných událostí

Josef Damian tíhnul bezesporu k literatuře, umění a intelektuálnímu životu. V květnu 1945 učinil revoluční krok. Opustil knihkupectví Promberger a nastoupil jako pomocný redaktor do týdeníku krajského sekretariátu Československého svazu mládeže (ČSM) v Olomouci Hlas mládeže. Na bouřlivou dobu po osvobození vzpomínal o několik let později dramaticky takto: „*Už měsíc předtím, než byla Olomouc osvobozena Rudou armádou, nedocházel jsem do zaměstnání, protože jsme dostali příkaz od vedoucích pracovníků v odboji, abychom byli připraveni na různé úkoly, které mohly uspíšit osvobození naší vlasti. Ihned po osvobození jsme začali aktivně pracovat v mládeži a založili jsme prvé organisace ČSM v kraji. V této době jsem se též blíže seznámil s dalšími soudruhy. Některé z nich jsem poznal již v posledních dnech fašistické okupace (nynější poslanec Jiří Pelikán, Otmar Kašina a jiní). S nimi jsme společně začali budovat ČSM a později společně odjeli na studia do Prahy. […] V květnu r. 1945 stal jsem se řádným členem KSČ a zastával jsem v jedné z místních organisací v Olomouci funkci ve výboru (funkce pro mládež). Zúčastnil jsem se prvního stranického školení, které v letních měsících tato organisace organisovala pro svoje členy.*“[12]

Nepochybně stojí za pozornost zmínka o Jiřím Pelikánovi (1923–1999). Tento rodák z Olomouce vstoupil do KSČ již roku 1939. Na rozdíl od Damiana byl skutečně aktivní v protinacistickém odboji. Za války byl vězněn gestapem a do osvobození žil v ilegalitě. Po válce studoval na pražské Vysoké škole politických a sociálních věd a po únoru 1948 nastoupil hvězdnou kariéru. Stal se předsedou Československého svazu studentů a nejmladším poslancem Národního shromáždění. V letech 1955–1963

11 Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, f. Krajský soud Olomouc I, č. j. Tk XI 3335/47. Spis „Krčmaňský případ“, v něm Spis obžalovací st. zastupitelství v Olomouci 21. 2. 1948, pro vyš. soudce Krajského soudu v Olomouci St 6109/47, ve věci Jaroslav Jura Sosnar Honzák, nar. 20. 12. 1914 Hroznová Lhota, s. o. Hodonín, kovodělník (ve vazbě) a další.

12 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava 14. 10. 1954.

byl generálním tajemníkem a předsedou Mezinárodního svazu studentstva a v šedesátých letech ředitelem Československé televize. Na rozdíl od přítele z mládí Damiana se ale Pelikán aktivně zapojil do reformního hnutí v době pražského jara 1968, rozešel se s konzervativní KSČ a roku 1969 emigroval do Itálie. Založil tam časopis Listy a od roku 1978 byl poslancem Evropského parlamentu.[13] Pro Jiřího Pelikána byl Damian asi jen mladým svazákem. Jejich cesty se brzy v Praze rozešly a ideově se vzdálily až později. Damian sám se o Pelikánovi zmiňuje jen v počátečním období pražského poválečného pobytu.

Brzo se Damianovi a dalším mladým straníkům stala totiž Olomouc malá. *„Když jsme se začátkem podzimu r. 1945 dozvěděli, se s. Pelikánem, Kašinou a ještě s jinými, že v Praze bude zahájeno vyučování na Vysoké škole politické a sociální, rozhodli jsme se, že se tam přihlásíme. Středoškolské vzdělání nebylo podmínkou (ostatní soudruzi mimo mne středoškolské vzdělání měli). Přihlásili jsme se do I. semestru. Avšak s. Kašina přestal velmi brzy studovat a já jsem ukončil jen I. semestr, protože poměry na této škole se začaly všelijak vyvíjet. Politické partaje tam začaly uplatňovat paritní zastoupení v profesorských místech a pod. Škola se stala jakousi módní školou, kde bylo přihlášeno více jak 5000 posluchačů. Pro mne, jelikož jsem neměl tehdy středoškolské vzdělání, bylo nutné skládat zkoušky navíc z mnoha jiných předmětů, což jsem viděl, že bych nezvládl. Hlavní důvod byl však ten, že jsem neviděl žádné kladné perspektivy do nejbližší budoucnosti, pokud šlo o tuto školu. Rozhodl jsem se, že udělám lépe, a že více získám aktivní prací pro stranu účastí na stranickém školení a také tím, že si po večerech vystuduji střední školu. Jiří Pelikán mne doporučil kulturně-propagačnímu oddělení Krajského sekretariátu KSČ v Praze, kde jsem též začátkem r. 1946 začal pracovat jako pracovník výtvarného oddělení. […] Zde jsem pracoval až do února 1947, kdy jsme společně odešli se s. Tišnovským. On do Ústavu lidské práce (nyní je tuším generální tajemník Svazarmu) a já k ZOB. Příčinou našeho odchodu byla brzdící práce, sabotování výsledků naší práce některými sionisty, kteří byli též zaměstnanci krajského sekretariátu, jako Lenek (bývalý redaktor Rudého práva), dr. Kriegel a řada dalších. Kromě práce na sekretariátě zúčastňoval jsem se aktivně stranického života a to ještě před tímto zaměstnáním – práce ČSM v Praze VII. Holešovicích (odbočka Julia Fučíka), stranické práce v studentské organisaci na Vysoké škole politické a sociální (ovšem na VŠPS se moc filosofovalo a méně pracovalo). Na krajském sekretariátě KSČ prošel jsem krajským stranickým školením. V této době, v r. 1946, jsem též vystupoval v agitačním kolektivu (recitace, zpěv) krajského sekretariátu ‚Aragon'. S ním jsem se zúčastnil skoro stovky vystoupení po pražském kraji, jakož i v jiných krajích, ve volební agitaci před volbami v máji toho roku. Též snad ještě pod vlivem svého vystupování jako statisty v Olomouckém divadle, pod vlivem různých vystoupení recitačních apod. dělal jsem zkoušky na*

13 CACCAMO, Francesco: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století.* Doplněk, Brno 2008. O Josefu Damianovi se autor nijak nezmiňuje a poválečnou Olomouc popisuje také jen stručně.

dramatickou konservatoř v létě 1946 v Praze. Avšak v závěrečném hodnocení, kdy jsem se dostal mezi posledních 40 aspirantů, z nichž jen 20 mohlo být přijatých, jsem neprošel, poněvadž se skoro dopředu vědělo, kdo bude přijat. Byla tam uplatňována silná protekce. Na podzim 1946 jsem se přihlásil do večerního gymnásia, které bylo umožněno studentům-pracujícím pomocí ROH. To jsem po tři a půl roku navštěvoval mimo neděle každý večer (s občasnými přestávkami, jak to vyžadovala práce u ZOB a StB) od 6 do 9 hod. mimo normálních školních prázdnin a nedělí. Se svými rodiči jsem se už v té době jen občas stýkal, zdržoval jsem se trvale v Praze."[14]

Josef Damian maturoval 24. června 1949 (s vyznamenáním) a doplnil si tak střední vzdělání.

Ano, hodně se po válce změnilo. Doba studia se ovšem překrývá s mnohem důležitějším a zásadnějším mezníkem života Josefa Damiana.

Příslušníkem Zemského odboru bezpečnosti – II. oddělení

Dnem 1. února 1947 Josef Damian nastoupil k ZOB II. a téhož dne podepsal i slib jeho příslušníka. „*K Zemskému odboru bezpečnostnímu (ZOB), první to zpravodajské, vlastně pololegální organisaci – jsem se dostal po doporučení s. Kašiny v únoru 1947, který tam už v té době pracoval. Začal jsem pracovat v oddělení politického zpravodajství (pod vedením J. Hoška, s. Tomka, O. a S. Havlíčků, Kubelky, J. Plechatého a jiných). Podléhali jsme přímo vedení Strany a Ministerstvu vnitra (J. Veselý).*"[15]

Zemský odbor bezpečnosti II. oddělení zahájil svoji činnost 1. září 1945. Jak Damian v úryvku ze životopisu potvrzuje, pod krycím názvem se skrývala konspirativní, specializovaná, zpravodajská operativní složka s prakticky stoprocentním personálním obsazením mladými a přesvědčenými členy Komunistické strany Československa. Profesionální nepřipravenost nahrazovali mimořádnou horlivostí a vynalézavostí. Úkolem ZOB II. bylo skryté vyhledávání a sledování vnitřních nepřátel tzv. lidově-demokratického státního zřízení, nacistů a nacistických kolaborantů. Dále boj proti zahraničním západním zpravodajským službám a proti „činnosti reakčních představitelů domácí buržoasie". ZOB II. používal pro své krytí platformu Zemského národního výboru (ZNV). Jeho příslušníci a činnost byli placeni ze státních zdrojů, ale výsledky sloužily jedině Komunistické straně Československa. Organizační struktura a systém činnosti vycházely z různorodých osobních zkušeností jeho příslušníků. Organizace se také inspirovala strukturami předválečné státně-bezpečnostní služby a vojenské zpravodajské

14 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava 14. 10. 1954.

15 Tamtéž. Jindřich Veselý (12. 7. 1906 – 20. 3. 1964). Zakládající člen KSČ, vězněn v nacistickém koncentračním táboře. Od 10. 10. 1945 pracoval na ministerstvu vnitra. Od konce roku 1948 přednostou odboru BA – Velitelství StB. Koncem roku 1949 u StB skončil (zranění při pokusu o sebevraždu). Po odchodu z MV zpracovával historii KSČ. Po zahájení rehabilitací zločinů minulosti cítil svou odpovědnost za zločiny StB a nakonec spáchal sebevraždu.

služby, různými zahraničními vzory a v neposlední řadě i systémem práce nacistických policejních a zpravodajských organizací.

Aktivity ZOB II. se dělily na tři hlavní operativní směry: politické zpravodajství, obranné zpravodajství a hospodářské zpravodajství. Tyto hlavní oblasti zájmu převzala později i Státní bezpečnost. Kromě centrály v Praze zřídil ZOB II. po celé zemi své oblastní a místní expozitury. Centrála ZOB II. sídlila ve Washingtonově ulici č. 7 v Praze 1, kde za války úřadovala německá ochranná policie (Schutzpolizei). ZOB II. zabral druhé a třetí patro budovy, zatímco ve čtvrtém patře se nacházela Zemská úřadovna Státní bezpečnosti. Tehdejší StB měla tehdy jen výkonné (zatýkací a vyšetřovací) pravomoci, což naopak ZOB II. neměl. Ten se zabýval skrytou operativní činností. Takto se obě složky tehdy doplňovaly. Informace získané ZOB II. tedy mířily na stoly vedoucích představitelů KSČ. Činnost ZOB II. měla velký význam při cestě komunistů k moci. Demokratické síly v průběhu doby rozpoznaly skutečnou povahu činnosti ZOB II. Po kampaních v tisku a v Národním shromáždění se jim na podzim 1947 podařilo dosáhnout jeho zrušení. Bylo to ovšem vítězství zdánlivé. Příslušníci ZOB II. byli od Zemského národního výboru skrytě převedeni k ministerstvu vnitra, kde pokračovali bez jakéhokoliv přerušení v rámci reorganizované StB.[16]

O neotřelých metodách práce ZOB II. svědčí úkol, který Josef Damian brzy po svém nástupu obdržel: „*Moje práce začala tím, že jsem dostal úkol pracovat v národně-socialistické straně. Stal jsem se jejím členem a krátce nato, v červenci r. 1947, díky svým schopnostem i jejím zaměstnancem, tajemníkem Ústředního sekretariátu v Praze. Absolvoval jsem též jednoměsíční školu pro tajemníky této strany v Praze-Vršovicích v červnu r. 1947. Podával jsem různé zprávy, podle možností, které jsem při práci na tomto sekretariátě měl, hlavně pak v době únorových událostí v r. 1948. Tehdy mne už obhospodařoval s. O. Kašina jako nejbližší řídící orgán, který od podzimu r. 1947 začal pracovat na témže oddělení jako já.*“[17]

O Otmaru Kašinovi již byla zmínka. Damian ho znal už z Olomouce. Stali se přáteli a stýkali se dál i v Praze. Kašina se narodil 27. července 1925 v Ostravě, vystudoval reálné gymnázium a na Olomoucku se koncem války skrýval poté, co utekl z totálního nasazení v ostravských dolech. Po válce krátce studoval VŠPS v Praze, ale 1. prosince 1946 vstoupil do ZOB II. a později působil ve Státní bezpečnosti. Dne 8. října 1951 strážmistra Kašinu tehdejší dosazený velitel StB pplk. Jaroslav Hora: „*[…] vyloučil z řad sboru SNB, protože neprověřoval poznatky od nepřítele a používal je k pomlouvačné kampani proti vedoucím funkcionářům strany*“.[18]

Po celou dobu služby měl Otmar Kašina pro svoji vyhraněnou, kritickou a podezřívavou povahu problémy a spory s náčelníky. Jeho propuštění se nemohlo pro

16 KUSTOŠ, Leo: *Zpravodajská složka ZOB II. v Čechách 1945–1947*. Sborník Historie SNB 1, Praha 1976, s. 14–21.

17 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava 14. 10. 1954.

18 ABS, f. 310 (Velitelství StB), kart. 50, sl. 7. Udělení trestu.

nemoc realizovat, místo toho byl dán 29. února 1952 do dočasné výslužby. Od 3. listopadu 1953 byl referentem 7. oddělení 1. zvláštního odboru MV (archiv). Dne 1. května 1954 byl naposledy povýšen do hodnosti staršího seržanta. Konečně 15. května 1955, formálně ze zdravotních důvodů, ve skutečnosti v důsledku vytrvalých tlaků okolí, službu definitivně opustil. Nastoupil do Československé tiskové kanceláře (ČTK) jako redaktor. V době počínající normalizace v květnu 1969 podepsal kapitulantský dokument Slovo do vlastních řad, jímž se někteří novináři snažili zachránit své pozice a omlouvali se za reformistické hříchy z doby pražského jara. Otmar Kašina zemřel 14. prosince 1991.

Od března 1947 do února 1948 působil tedy Josef Damian z pověření ZOB II. jako člen a pracovník Československé strany národně socialistické (ČSNS). Po únoru 1948 byla národně socialistická strana z vůle KSČ rozbita. Jako její nástupce byla povolena Československá strana socialistická, k níž Damian přešel v únoru 1949. Již v březnu 1949 byl ale z aparátu strany propuštěn, protože strana byla nucena aparát silně redukovat. V každém případě ale získal mezi národními socialisty punc spolehlivosti. Kupodivu, nikdo z nich nezaznamenal, že se Damian do roku 1947 pod svým jménem angažoval v Praze v aparátu KSČ, či dokonce vystupoval veřejně na komunistických agitkách. Asi tam potkával jiné lidi. Aby si udržel identitu národního socialisty a nedekonspiroval se, nastoupil v březnu 1949 zaměstnání jako soustružník do n. p. JAWA v Praze-Krči.

Období skrytého působení Josefa Damiana od února 1948 do podzimu 1950 je zcela zásadní, jak naznačuje i ve svém životopise: *„Naše činnost byla velmi aktivní i po únorových událostech, kdy jsme se dostali do řady ilegálních organisací, které členové nár. soc. strany organisovali. Řada jich byla postupně likvidována, některé byly zapojeny do akce SKAUT. […] V r. 1949, v březnu, byl jsem ze služeb býv. Nár. soc. strany propuštěn pro restrikci zaměstnanců. V ilegalitě nár. soc. a v akci SKAUT jsem však pracoval dál. […] Koncem r. 1949 a na začátku r. 1950 byly likvidovány některé organisace z akce SKAUT, kde jsem byl i já odhalen a ukázalo se jako nutné, abych odešel načas do „ilegality", a vyhnul se ‚zatčení StB'. Skutečně byl na moji osobu krátce nato vydán zatykač, orgánové StB mne přišli zatknout – ovšem bezvýsledně, nenašli mne."*[19]

V dotazníku uvedl, že jeho nadřízenými v Státní bezpečnosti v únoru 1948 byli: Štěpán Plaček[20], Ladislav Zelenka, Stanislav Havlíček, Otto Havlíček, Jaroslav

19 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava 14. 10. 1954.

20 JUDr. Štěpán Plaček (1909–1992). Absolvent práv na Univerzitě Karlově v Praze. Již v mládí vstoupil do KSČ. Po válce se významně podílel na budování Státní bezpečnosti, včetně zavádění nezákonných metod. Osobně schválil několik vražd. V listopadu 1948 byl odvolán z velitelské funkce, posléze zatčen a obviněn z velezrady. Až v lednu 1954 byl odsouzen za zneužití úřední moci k trestu patnácti let odnětí svobody. Z vězení se dostal v dubnu 1957. Později zaměstnán ve Státní technické knihovně a pak v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii.

Hošek, Josef Plechatý[21], Otmar Kašina, Václav Vacek, Antonín Liška, Václav Baudyš, Miroslav Pich „Tůma“[22], Karel Žlábek a další. Damian užíval krycí jména „Pavel“ (šifra „E-3“), později „Raven“, či pak v zahraničí „Gregor“.[23] Je potřeba říci, že Damian nebyl zdaleka jediným agentem ZOB II, Státní bezpečnosti nebo KSČ v demokratických politických stranách. Do národně socialistické strany byla roku 1947 vyslána i příslušnice ZOB II. Věra Šarochová „Máchová“. Rozsah a úspěchy špionážní a podvratné činnosti komunistů v demokratickém prostředí byly skutečně mimořádné.

Dne 12. ledna 1950 jmenoval Josefa Damiana velitel StB podplukovník Osvald Závodský s účinnosti od 1. září 1949 do hodnosti strážmistra a současně s účinností od 1. října 1949 štábního strážmistra. Paradoxně byl na Damiana v době povýšení vydán zatykač za protistátní činnost.

Důsledky „ilegální“ činnosti Josefa Damiana

Již několikrát byla zmíněna akce „Skaut“. Pod tímto názvem se skrývala rozsáhlá provokační akce StB. Přesný podíl Josefa Damiana na této akci lze zatím obtížně vymezit. Přesto je možné se v tomto ohledu posunout o něco dál.

Dokonce již na prvopočátku akce „Skaut“ stojí informace Josefa Damiana. Ten upozornil své řídící důstojníky v StB již před únorem 1948 na osobu JUDr. Vlastislava Chalupy (1919–2002). Tento mimořádně aktivní a energický muž patřil k progresivnímu křídlu národně socialistické strany a působil v jejím Oddělení vědecké práce. Damian na něj upozornil jako na mimořádně schopného odborníka, který se navíc chystá ilegálně opustit stát. Již 7. května 1948 proto Chalupu tajně zatkla StB

21 Josef Plechatý (2. 9. 1911– ?) se narodil v Podhorním Újezdu. Původním povoláním kameník. Roku 1945 vstoupil k ZOB II. Po převodu k StB v roce 1948 se stal velitelem IV. sektoru (užíval kr. jm. „Falber“). Počátkem roku 1950 odešel na technický sektor BAt Velitelství StB jako zástupce velitele sektoru. V rámci čistek roku 1951 byl přemístěn k VB, kde vydržel až do důchodu roku 1966.

22 Miroslav Pich „Tůma“ (22. 8. 1919–1991). Člen KSČ od roku 1939, původním povoláním textilní dělník. Roku 1939 odešel do SSSR. Posléze byl vycvičen a stal se příslušníkem paravýsadku na území protektorátu. Z té doby pochází jeho kr. jm. „Tůma“. Po válce vstoupil k ZOB II., pak byl převzat k StB a v těchto službách proslul svojí brutalitou. Již v roce 1949 byl proto poslán na tři měsíce do tábora nucených prací za smrt vyšetřovance Wiesnera. Dne 27. 1. 1951 zatčen, vězněn v Kolodějích a Ruzyni. V soudním přelíčení s tzv. sabotéry v StB („Osvald Závodský a spol.“) byl Pich „Tůma“ 23. 12. 1953 odsouzen na dvanáct let za vraždu Petra Konečného, účast na vraždě a na tři roky za sabotáž – ubití Bedřicha Wiesnera. Roku 1957 byl z vězení propuštěn. Pracoval pak jako horník v uhelných dolech. V letech 1968–1969 strávil ve vazbě dalších třináct měsíců. Rozsudkem Vyššího vojenského soudu ze dne 17. 6. 1969 byl uznán vinným z podílnictví na vraždě Františka Novotného. Tyto postihy v letech 1968–1969 vnímal jako odplatu „reakce“ za rok 1948, za snahu diskreditovat KSČ. Po roce 1989 byl znovu vyšetřován kvůli zločinům minulosti a nejspíše v důsledku toho roku 1991 spáchal sebevraždu oběšením.

23 KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. M. Horáková a spol.* Doplněk, Praha a Brno 1995, s. 103–111.

a jistý čas ho držela v izolaci. Po jeho získání ke spolupráci ho v Československu StB více než rok a půl řídila a budovala jeho údajnou „ilegální" síť. Ta spočívala zejména ve vytvoření virtuální ilegální „Strany práce", kterou Chalupa, alias „mjr. Král", „Sladký", „dr. Červený", „plk. Tuček" atd. prezentoval jako nezkompromitovanou platformu autentických demokratických sil. Státní bezpečnost pak zorganizovala 3. září 1949 Chalupův odlet do Francie na falešný pas, kde ho dále hodlala využívat v exilu.[24]

Chalupovy „Strany práce" se chopil i Josef Damian. Po únoru 1948 vyhledával a důvěrně oslovoval členy národně socialistické strany. Přitom využíval skutečnosti, že ho znali jako člena a funkcionáře jejich strany. Získával je pro ilegální činnost ve „Straně práce". Kromě žádostí o „špionážní" informace a výzev k budování ilegálních struktur těmto aktivistům ale pouze distribuoval tiskoviny Hlas svobodné republiky a Plamen, které vytvářel Vlastislav Chalupa pod kontrolou StB. „*V ilegalitě pracoval jako jedna z hlavních spojek vedoucích k jednotlivým ilegálním organizacím. Požíval naprosté důvěry jak na ústředním sekretariátu nár. soc., tak i v ilegalitě, neboť organisoval přechod Dr. Povolného, Gaďourka, Foukalové a Dvořákové, kteří jsou nejbližšími spolupracovníky „Maisona"*, [krycí jméno StB pro Vlastislava Chalupu, pozn. aut.] *do zahraničí.*"[25]

Úplný rozsah Damianem vyprovokované národně socialistické ilegality je obtížné určit. Některé skupiny byly založeny skutečně jako odbojové a existovaly již před zapojením do akce „Skaut" a dále byly jen Státní bezpečností kontrolovány a usměrňovány. To v žádném případě neznamená, že by se rozsah Damianových provokací kryl s rozsahem akce „Skaut". Byl nepochybně menší. Jeho funkce byla nejprve zejména iniciační a potom a působil ve skupinách jako spojka.

Do počátku roku 1949 byl Damian napojen prokazatelně na tyto skupiny:

Věrni zůstaneme. Skupina vydávala stejnojmenný časopis a vedl ji ing. Oldřich Palán, krycím jménem „Matějka"[26]. Damian zajišťoval styk skupiny s „mjr. Králem" (Chalupou). Přes tuto organizaci udržoval Chalupa styky s Paříží tzv. švýcarskou cestou. Podle informací z evidence „akce 48" získal Palán podněty a informace k činnosti právě od Josefa Damiana. Palán pak distribuoval tiskovinu Hlas svobodné republiky, shromažďoval zbraně a navázal styky se Zdeňkem Slavíkem a členy organizace mladých národních socialistů Dokážeme to. StB viděla činnost skupiny následovně: „*Dále je ve spojení s ileg. skupinami na Říčansku. Tyto skupiny mají zbraně a chtěly podnikat akce, které byly na pokyn Palána zastaveny po naší instruktáži.*

24 MÁLEK, Jiří: *JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB,* s. 72–116.

25 ABS, svazky I. správy SNB, reg. č. 41538/018, s. 63, Zpráva o akci „Maison" z 11. 12. 1950. Paradoxní skutečností zůstává, že některé osobnosti protikomunistického odboje skutečně dopravila do bezpečí exilu Státní bezpečnost, aby dodala důvěryhodnosti „ilegální" sítě. Byli to například pozdější předseda Rady svobodného Československa Mojmír Povolný, Ivan Gaďourek, nebo i budoucí redaktor Rádia Svobodná Evropa v Mnichově Jaromír Netík.

26 Oldřich Palán (1906–?). Souzen Státním soudem Praha pod č. j. 5 Ts I 56/52.

Zbraně pomocí Palána odčerpáváme. Skupiny na Říčansku jsou pomocí VO StB rozpracovávány a budou likvidovány."[27] Spolu s Miroslavem Čihákem byl Oldřich Palán zatčen ve dnech 20. a 21. března 1952 a odsouzen Státním soudem Praha.

Léto. Byla to malá skupinka národních socialistů v hospodářské sféře. Vedoucím byl dr. Šimek**,** krycím „dr. Šebesta". Damian ho označoval za ustrašeného, což se prý projevovalo i na nízké aktivitě skupiny. Damian opět zajišťoval styky skupiny s „mjr. Králem" (Chalupou).

Sněženka – Bor. Zpravodajská skupina, kterou v Československu zanechal před svou emigrací dr. Miloš Šebor. Vedoucím byl Václav Hampl, bývalý nadporučík SNB, podle hodnocení StB prý velmi nebezpečný a zkušený zpravodaj.[28] Spojení s ním opět obstarával Damian.[29] Skupina podle zjištění StB skutečně zpravodajsky pracovala. Měla spojení na Generální štáb armády, odkud dvakrát získala přehled dislokace armády. Cenný materiál vždy StB zadržela a nedovolila jeho odeslání do zahraničí. Část skupiny byla odhalena pomocí tiskoviny Hlas svobodné republiky v Olomouci. Časopis byl totiž číslován a StB vedla záznamy, komu bylo každé číslo přiděleno. Zpětně pak šlo cestu časopisu odhalit.

Dále je třeba ve výčtu rozhodně uvést i skupinu „Kotal a spol." neboli „Věrný – Jožka". Tato skupina byla údajně založena v prostředí národně socialistické strany bez Damianova přičinění, ale on sám zde figuroval jako spojka.[30] V rámci této skupiny byl v nepřítomnosti odsouzen.

Skupina Za svobodu byla nejrozsáhlejším a nejkrvavějším výsledkem Damianova „ilegálního" úsilí. Vyrostla po jeho napojení na Josefa Vlasatého, což se stalo na konci roku 1949. Od roku 1926 byl Vlasatý členem národně socialistické strany. Od roku 1947 byl placeným zaměstnancem národně socialistické strany, pracoval na sekretariátě v podatelně a na telefonní centrále. Po únoru 1948 přešel do ústředního sekretariátu strany jako tajemník obrozené strany českých socialistů a byl tam až do jara 1949, kdy členství ztratil. Od června 1949 pracoval jako administrativní úředník a roku 1951 znovu jako dělník.

Josef Vlasatý osvětlil počátky svého případu ve výpovědi na Státní bezpečnosti z 19. listopadu 1951. Koncem roku 1949 ho prý navštívil v bytě jeho známý Josef Damian. Důvěrně mu nabízel členství v ilegální „Straně práce", vytvářené prý členy tří demokratických stran. Vlasatý dlouho váhal. Za nějaký čas se s Damianem znovu potkal a dostal od něj výtisk „ilegálního" časopisu Hlas svobodné republiky – Orgán Československé strany práce. Dal Damianovi své telefonní číslo do zaměstnání, kam mu pak Damian pak několikrát volal. Znovu se scházeli a Vlasatý

27 ABS, f. Svazky I. správy SNB, reg. č. 41538/016, s. 50, Referát 2025, 28. 8. 1951, Zpráva o akci „Skaut".

28 Václav Hampl, (1907–?). Kromě něj samotného bylo v akci „Sněženka" zatčeno ještě dalších deset osob.

29 ABS, f. Svazky I. správy SNB, reg. č. 41538/016, s. 166–170, přehled. V Praze 17. 1. 1949, ref. 64a.

30 ABS, f. Vyšetřovací spisy centrála, inv. j. V-2864 MV, „Kotál Pavel a spol."

dostával další čísla časopisu. Při jedné ze schůzek Damianovi řekl, že nemá chuť do „Strany práce" vstoupit. Ten se rozčílil, že je již pozdě couvnout, že Vlasatý o věci příliš mnoho ví a vyhrožoval mu dokonce, že by také už nemusel vidět svoji rodinu. Pak ho instruoval, aby sám vytvářel místní organizaci „Strany práce". Vlasatý dostával také zásilky tiskovin ze zahraničí. *„Pokud jsem zjistil z řečí mjr. Novotného*[31]*, hlavním dodavatelem tohoto protistátního materiálu byl ‚major Karel'* [sic]*, správně dr. Chalupa."*[32]

Josef Vlasatý roku 1950 založil skupinu Bartl František (akce „kpt. Hrdý"). Při zatýkání ilegální skupiny Věrný lev doznal zatčený odborný učitel Karel Vodička, že je současně napojen i na tuto organizaci (skupina Bartl). Poté StB nezbývalo, než zatknout postupně všechny členy rozvětvené organizace „Vlasatý a spol.", včetně podskupin Františka Bartla a Karla Strmisky. Bartl zapojil do skupiny dokonce dvacet jedna osob. Jejich tzv. trestná činnost spočívala v rozšiřování a psaní tzv. štvavých článků pro tiskovinu Hlas svobodné republiky, ve sbírkách peněz pro rodiny zatčených, v pomoci při ukrývání údajných agentů CIC, vyhledávání budoucích obsluh neexistujících vysílacích stanic, v rozdělování a příslibech různých vedoucích funkcí některým členům skupiny po údajně plánovaném převratu, přípravě sabotážní akce na hlavním elektrickém vedení pro Prahu, zjišťování některých údajů o Lidové milici a dalších špionážních zpráv a jejich odesílání do zahraničí přes Vlasatého a také ve shromažďování zbraní. Skupinu Františka Bartla pozatýkalo Krajské velitelství StB Pardubice v letech 1951–1952. Státním soudem v Praze byli její členové v dubnu a červnu 1952 odsouzeni pro velezradu, vyzvědačství, sabotáž, sdružování proti republice a neoznámení trestného činu: Bartl a Vodička na dvacet tři let, Vodrážková na šestnáct let, dalších šest obviněných na deset až čtrnáct let, jedenáct osob na jeden rok až šest let a jedna osoba na šest měsíců nepodmíněně.[33] Nikdo z těchto Státní bezpečností vyprovokovaných a kontrolovaných skupin nebyl naštěstí popraven.

Josef Vlasatý získal také zmíněného příslušníka SNB Karla Strmisku a ten rozvinul svoji vlastní organizaci. Státní soud ve dnech 19. až 22. prosince 1951 odsoudil v procesu tři příslušníky SNB: Josefa Kmínka, Josefa Maceje a Karla Strmisku k trestu smrti, technického úředníka Josefa Sajvera a tři další příslušníky SNB na doživotí.[34] Sedm dalších odsoudil k deseti až dvaceti pěti letům a jednoho na osm let žaláře. Opravné prostředky neměly účinek. Josef Kmínek, Josef Macej a Karel Strmiska byli

31 „Mjr. Novotný" – jedno z krycích jmen příslušníka StB Václava Vacka v akci „Skaut". (Viz též pozn. 40.)

32 ABS, f. Vyšetřovací spisy centrála, inv. j. V-2710 MV, „Vlasatý a spol.", Protokol Josefa Vlasatého na MNB-V StB 19. 11. 1951.

33 ABS, f. Vyšetřovací spisy Hradec Králové, inv. j. V-1174 HK, ilegální organizace „Vlasatý a spol." – skupina; ABS, f. Vyšetřovací spisy centrála, inv. j. V-2271 MV.

34 PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop: *Policisté na popravišti. Příslušníci SNB popravení v Československu z politických nebo kriminálních důvodů v letech 1949–1962*. Svět křídel, Cheb 2013, s. 131–137, 151–153, 183–190.

popraveni 8. srpna 1952 ráno ve věznici Praha-Pankrác.[35] Skupina příslušníků SNB pouze sbírala peníze na zatčené a četla dodávaný Hlas svobodné republiky… Přitížila jim nepochybně příslušnost k SNB. A tvrdost trestů také pravděpodobně ovlivnila skutečnost, že se dostali před soud jako první z Vlasatého skupin.

Třetí část rozsáhlé sítě Josefa Vlasatého tvořila skupina „Papp Michael a spol." V této skupině byl souzen i sám Vlasatý. Michael Papp byl dokonce označen za třetího podřízeného velitele Vlasatého organizace, takže uvedený výčet struktur iniciovaných Damianem přes Vlasatého byl kompletní. Náplň činnosti této skupiny byla obdobná jako již u dvou předchozích, tedy získávání zpráv a jejich odesílání do zahraničí, plánování údajných teroristických akcí, účast na vydávání tiskoviny Hlas svobodné republiky a její šíření.[36] Státní soud v Praze, oddělení 5, projednal případ „Michael Papp a spol." ve dnech 25. a 26. března 1952. Vlasatý dokonce i před soudem vypovídal o Damianovi. Právě on ho zapojil do ilegální organizace a zastrašoval ho, že nemůže couvnout, když už o organizaci ví: *„Kdybych něco řekl, že prý už bych se nemusel sejít se svou rodinou. Této výhružky jsem se zalekl, a proto jsem přistoupil na to, že se stanu členem ilegální skupiny. Damian mi také řekl, že se nemusím ničeho obávat a že za svoji činnost budu odměněn."* Josef Damian seznámil Vlasatého s tzv. mjr. Novotným: *„V roce 1950 mne Damian seznámil s Novotným, o kterém mi řekl, že je to náš vedoucí. Novotný byl vlastně náhrada za Damiana. Věděl jsem o něm, že má krycí jméno ‚Pepík'".* Někdy začátkem roku 1950 se Vlasatý setkal s jistým Třebickým, který měl známého, krycím jménem „Kůň", a ten měl spolehlivě dodávat informace do zahraničí. Třebického seznámil Vlasatý i s Damianem a „Novotným" (ve skutečnosti příslušníkem StB Václavem Vackem). *„Je pravda, že prostřednictvím Novotného jsem dostával zprávy ze zahraničí. Mezi jiným byla také zpráva, jak bude proveden zvrat a to tím způsobem, že budou lidé uspáni rajským plynem."*[37]

Rozsudek uznal obviněné vinnými, že se stali členy nebezpečné protistátní rozvětvené sítě, tak zvané „Strany práce". Dělník Josef Vlasatý a technický úředník ČKD Stalingrad Michael Papp byli odsouzeni k trestu smrti. Technický úředník ČKD Stalingrad Jiří Získal a úřednice ministerstva dopravy Jiřina Hlavičková dostali šestnáctiletý trest. Lydii Pulkrábkovou (v domácnosti) poslal soud do vězení na dvanáct let…[38] Odvoláním k Nejvyššímu soudu v Praze získali 24. února 1953 Vlasatý a Papp změnu trestu na doživotí, respektive na dvacet pět let žaláře. To znamenalo, že oba misi Josefa Damiana přežili.

Neuvěřitelné výpovědi vyšetřovaných například z případu „Strmiska a spol." dostatečně prozrazují, že byly z podstatné části vymyšleny. Zdá se, že jediným vlastním

35 LIŠKA, Otakar a kolektiv: *Tresty smrti vykonané v Československu v letech 1918–1989*. ÚDV, Praha 2006, s. 88.

36 ABS, f. Vyšetřovací spisy centrála, inv. j. V-2299 MV, Skupinový spis StB vyšetřování proti „Papp Michael a spol.", Žaloba Státní prokuratura v Praze Státnímu soudu, 8. 1. 1952.

37 Tamtéž.

38 Tamtéž, Rozsudek.

reálným protirežimním skutkem obětí byly sbírky pro rodiny zatčených odbojářů. Podezření vyvolává již fakt, že se ve vyšetřovacích spisech vyšetřovatelé StB vůbec nezabývají osobami Josefa Damiana, jeho spojky „mjr. Novotného" (vlastním jménem příslušníka StB Václava Vacka[39]) nebo Vackovy spojky „Evičky", rovněž příslušnice StB Věry Máchové.

Bohužel, není zcela jisté, kolik „ilegálních" skupin Damian jen převzal, nebo přímo vyvolal. Zodpovědný je minimálně za životy tří popravených příslušníků SNB z případu „Strmiska a spol." V akci „Skaut" na území Československa působil Damian od února 1948 do října 1950, to znamená více než dva a půl roku. Zpočátku ještě podával informace z aparátu národních socialistů, ale odtamtud byl v březnu 1949 propuštěn. Poté se již mohl cele věnovat provokacím v akci „Skaut".

Do soukolí StB se tak trochu dostal dokonce i sám Damian. Dne 6. ledna 1950 byli vysláni příslušníci Krajského velitelství StB Praha, aby ho doma zatkli. Podle výpovědi manželky odjel 2. ledna pryč, údajně poté, co dostal od kamaráda z Karlových Varů dopis. Následně StB vyhlásila pokyn k jeho zatčení a Damian se ocitl v ilegalitě. Důvodem „zájmu" StB o Damianovu osobu byla likvidace skupiny Věrný – Jožka, u vyšetřovatelů StB označená jako případ „Kotal a spol." Dne 16. ledna 1950 vypověděl obviněný dr. Pavel Kotal, že do styku s Damianem přišel jen jednou. Když se mu přerušilo spojení přes mrtvou schránku ve vlaku, vypátral přes jednu z členek ilegality, že krátkou cestou pro doručování zpráv ústředí je právě Damian. Vyhledal ho proto osobně doma v Praze na Pankráci. Nejprve ho nezastihl a Damianova žena ho objednala na druhý den a určitou hodinu. Podruhé ho tedy Kotal navštívil a vyřídil mu, co bylo třeba. (O Damianovi věděl od kolegy z ilegality Jaroslava Karbana, který Damiana znal ze sekretariátu národních socialistů.) Damian požádal Kotala (jehož znal pod jménem „Sychrovský"), aby ho nenavštěvoval v bytě, ale počkal na něj, pokud bude třeba, před školou, kde učil (!). Při hovoru na ulici a v tramvaji mu Damian řekl o zatčení Stočesovy skupiny. *„Mám za to, že byl velmi blízko ústřednímu vedení domácí skupiny česl. Strany práce, jelikož moje zpráva došla velmi rychle, mnohem dříve, nežli normální spojkovou cestou a také Karban si tuto cestu velmi chválil, ovšem upozorňoval, že Dr. Červený* [Chalupa] *si používání této cesty nepřeje […]"*[40]

Podle žaloby Státní prokuratury v Praze z 29. srpna 1950 byl zakladatelem skupiny „Věrný – Jožka" Jaromír Netík, který byl spolu se svojí ženou Alenou souzen v nepřítomnosti. Jako třetí v pořadí byl uveden opět v nepřítomnosti Josef Damian, přestože jeho úloha ve skupině byla pouze okrajová. Sloužil opět jako spojka s ústředím. Úředník nakladatelství Melantrich Jaromír Netík (1922–1984) s manželkou mezitím odešli před zatčením do zahraničí (pod kontrolou StB, aby ilegální síť akce

39 Václav Vacek, (1900–1979), Lipková Voda, okres Pelhřimov. V letech 1948–1949 byl zařazen na sektoru politického zpravodajství MV. (Viz též pozn. 31.)

40 ABS, f. Vyšetřovací spisy centrála, inv. j. V-2864 MV, podsvazek č. 1, s. 27.

„Skaut“ získala na důvěryhodnosti). V Německu se stal Jaromír Netík dlouholetým redaktorem rozhlasové stanice Svobodná Evropa v Mnichově (pod pseudonymem Jan Fousek) a spolupracovníkem tamních exilových novin České slovo. V rámci procesu „Pavel Kotal a spol.“ dne 7. září 1950 byl Pavel Kotal odsouzen na doživotí, Jaroslav Karban na třináct let, Ludmila Baloušová na dvacet pět let, Jaromír Netík (v nepřítomnosti) na doživotí, Alena Netíková (v nepřítomnosti) na šestnáct let. Josef Damian dostal dvacet let.[41]

Do světa

Josef Damian žil v „ilegalitě“ od ledna do října 1950. Hodnocení nadřízených v StB z počátku roku 1950 je velmi pozitivní: „*V nepřátelském prostředí získal takové důvěry a postavení, že pomocí jeho zpráv, které včas předával, mohl sektor* PZ [politického zpravodajství] *činiti včas patřičná opatření, zvláště v únorových dnech 1948, kdy se osvědčil jako jeden z nejlepších orgánů. Soudruha Damiána používáme v současné době v nejnebezpečnějších úsecích práce a to v odd. II/2. Hodnota jeho zpráv, které podává, může se rovnati pouze s hodnotou zpráv našich nejlepších orgánů.*“[42]

Dne 16. května 1950 obdržel Josef Damian mimořádnou odměnu deset tisíc Kčs, jednak jako ocenění mimořádných výkonů v nepřátelském prostředí, ale rovněž jako sociální výpomoc jeho rodině: „*Soudruh Damián je svědomitý a jeho výkon je pro naši službu neocenitelný.*“[43]

V průběhu roku 1950 byl převeden k rozvědce. Počátkem druhé poloviny roku 1950 mu Václav Vacek tlumočil příkaz velitele rozvědného odboru Oskara Valeše „Kováře“[44] odjet do Paříže, působit mezi emigrací v tzv. Československém zahraničním ústavu a zlepšit výsledky spolupráce StB s JUDr. Vlastislavem Chalupou.

41 ABS, f. Vyšetřovací spisy centrála, inv. j. V-2864 MV, podsvazek č. 1, s. 27.

42 ABS, f. Personální spisy, personální spis Josef Damian, Věc: Josef Damián – pracovní posudek, v Praze 16. 1. 1950, PT – uložit do trezoru, velitel sektoru BAa-II. Čech.

43 Tamtéž, Věc: štr. Damián Josef – zvláštní odměna, Referát 64a Vacek, 10. 5. 1950, adr. veliteli skupiny BAa plk. Závodskému.

44 Valeš Oskar „Kovář“, roz. Wetzler, (1912–1988). Od roku 1936 člen KSČ, dobrovolník ve španělské občanské válce 1936–1939. Zahraniční armáda (v Anglii internován a propuštěn z armády pro rozkladnou činnost 1940–1942). Vedoucí ilegální organizace KSČ v čsl. armádě ve Velké Británii. Po válce krajským tajemníkem KSČ v Ústí nad Labem. Od 24. 10. 1948 referent skupiny III-A MV v hodnosti štábní kapitán SNB. Dne 1. 4. 1949 povýšen na majora a 1. 10. 1949 na podplukovníka. 15. 10. 1950 velitel 2. samostatného sektoru MNB (výzvědná služba). Dne 26. 1. 1951 zatčen, 25. 4. 1951 odňata hodnost a zrušen služební poměr. Dnem 23. 12. 1953 rozsudkem kolegia Nejvyššího soudu odsouzen na dvacet jedna let odnětí svobody. Při obnově řízení 1. 2. 1956 zproštěn obžaloby a osvobozen. Ministr vnitra Lubomír Štrougal 4. 1. 1964 károvým rozkazem zrušil rozhodnutí o odnětí hodnosti a propuštění. Valeš byl zpětně zařazen do neplacené činné zálohy na základě rehabilitace.

Instruovali ho „Vávra“ a Jiří Křížek „Kaplan“[45], jakým způsobem má odjet i jaký krycí příběh použít pro případ zájmu francouzské policie nebo exilu. Původně se uvažovalo o několika variantách cesty. Podle jedné z nich s ním měla dokonce vycestovat dcera Milady Horákové, čímž by Damian i jeho „odboj“ získali vysoký kredit u nepřítele. Nakonec vyjel přes Rakousko a Švýcarsko. Cesta byla komplikovaná. S prvním průvodcem přešel v Českých Velenicích pěšky hranici do Gmündu. Zde nasedl na vlak do Vídně. Tam se setkal s dalším průvodcem, který ho měl převést přes hranici do Švýcarska. V Ženevě čekal třetí průvodce, který ho převedl do Francie. Na cestě nastala celá řada problémů. Průvodci se nedrželi dohodnutého plánu a improvizovali, skutečnost se lišila od instruktáže z Prahy atd. Do Paříže nakonec Damian přijel v ubohém stavu, jen s tím, co měl na sobě.[46] Tedy neplánovaně jako velmi věrohodný uprchlík. V průběhu vysazení se ukázala podivná okolnost. Václav Vacek ho na hranicích pro jistotu prošacoval a nalezl u Damiana-Gregora kompromitující dokumenty, jejichž nález nepovolanými mohl celou operaci zhatit:

„Šlo zejména o přípis skupiny BAa skupině BAb, ve kterém byla uváděna jména ilegálních organisací kontrolovaných StB a jejich vzájemné vztahy. Gregor se to měl naučit, aby jeho výpovědi v emigraci byly věrohodné. Dal mu to s. Vacek k prostudování. Gregor měl u sebe tento materiál přes přísný zákaz nebrati sebou nic písemného. Důvod jeho počínání nám není znám.“[47]

Jeho úkolem v zahraničí bylo tedy zejména řídit starého známého dr. Vlastislava Chalupu „Maisona“ (pro francouzské prostředí bylo toto krycí jméno až nepochopitelně průhledné). Měl prý také za úkol organizačně postavit Československý ústav zahraniční (dále Zahraniční ústav) tak, aby fungoval podle představ StB a s pomocí jeho členů v různých zemích dodával do Prahy ilegalitě (ve skutečnosti StB) zejména zprávy o československých uprchlících. Dalším Damianovým úkolem bylo rozbíjet s pomocí Zahraničního ústavu střešní organizaci exilu Radu svobodného Československa. Proto

45 Jurij (Jiří) Křížek „Kaplan“, (1919–?). Před vstupem do bezpečnostního aparátu student-archivář. Od 5. 5. 1945 člen KSČ. V červenci 1945 nastoupil na odbor Z MV, kde pracoval v archivu a uspořádával archivní německý materiál z okupace. Od prosince 1948 byl vedoucím pomocného oddělení a ústřední evidence StB. Od 1. 5. 1949 na studijním oddělení BAb a od září 1950 velitel II. operativního oddělení (proti emigraci) BAb. Byl zde z centrály řídícím orgánem spolupracovníka „Maisona“ (Vlastislava Chalupy), takže jeho řízení a instruktáž Damiana je velmi logická. V rámci čistky v StB byl 10. 3. 1951 přemístěn z odboru Z na Krajské velitelství VB v Praze a 25. 6. 1951 z MV propuštěn zcela. Později působil jako historik (Doc., PhDr., DrSc.) Od roku 1970 zástupce ředitele Ústavu československých a světových dějin ČSAV, od roku 1975 vedoucí redaktor Českého časopisu historického, kde se projevil jako normalizátor. Zabýval se zejména dějinami 19. století, ale i například VŘSR.

46 ABS, f. Personální spisy, personální spis Josef Damian, Zpráva v personálním spisu v zapečetěné obálce.

47 ABS, f. Svazky I. správy SNB, reg. č. 41538/018, s. 63, Zpráva o akci „Maison“, z 11. 12. 1950.

se měl s Chalupovou pomocí dostat v Paříži do blízkosti Huberta Ripky[48] nebo jeho tajemníka Mirko Tůmy. Aby si ulehčil přijetí, byl vybaven dopisem od „ilegality" z Československa a pro dr. Šebora měl dopis od jeho známého. Damianovým nadřízeným (a formálně řídícím orgánem „Maisona") byl v Paříži „Rivet",[49] s nímž se Damian seznámil ještě při instruktáži v Praze. V době přípravy na Damianův odjezd byla v Paříži Kašinovou chybou odhalena mrtvá schránka, přes kterou si předával zprávy se svým agentem Chalupou. Proto Damian dostal i pokyny, jak případně věrohodně vysvětlit proval této schránky. O pochybné profesionalitě Damianových instruktorů svědčí ale pokyn, jak se má před úřady v Paříži živit. Příležitostně měl prodávat své obrazy a také je skutečně malovat (jak přece jinak v Paříži!). Kdyby to nešlo, měl pracovat za nějakou odměnu v administraci časopisu Tribuna, který Zahraniční ústav vydával. Nakonec si našel zaměstnání v Rue Danton 1 u firmy Beton-armé Hennerique jako kreslič.

Hodnocení patnáctiměsíční Damianovy mise bylo rozporuplné. Příkaz vybudovat organizačně Zahraniční ústav prý Damian podle svého hlášení splnil. Na konci jeho pobytu v Paříži už ústav soustavně produkoval zprávy od pracovních skupin, zprávy o emigrantech a jejich činnosti, a to převážně z USA. Tyto zprávy měly jít bez vědomí jejich tvůrců údajně přímo Státní bezpečnosti. Ústav soustřeďoval asi sedmdesát mladých a nadaných intelektuálů, které by prý bylo možno podle Damianova názoru zpravodajsky využít, tedy i zavázat ke spolupráci. Vlastislava Chalupu se mu ke zdi přitlačit ale nepodařilo. Neměl pro to potřebné nástroje. Prý se smířil s tím, že už svoje rodiče neuvidí, a tak odpadl hlavní nástroj jeho vydírání. Nedůvěru exilu k Chalupovi se prý Damianovi podařilo odstranit zvýšenou aktivitou ústavu. Někteří mu ale stále nevěřili, ovšem jak Damian podotkl, představitelé západních států již jen málo dají na dobrozdání jednoho emigranta o druhém. Zda Zahraniční ústav přispěl k rozbití Rady svobodného Československa, si Josef Damian netroufal posoudit. Ripka prý v Paříži v té době vůbec nebyl a jeho tajemník Mirko Tůma Damiana i Chalupu ignoroval. Živit se prodejem obrazů nemohl, na policejní prefektuře se tomu vysmáli a požadovali potvrzení o zdroji obživy. Našel si proto sám seriózní zaměstnání. Měl také vytvářet zdání, že ústav a Chalupa jsou v kontaktu s domácím „odbojem" a že pracují. Proto z Ústavu psali dopisy posílané poštou do Československa tajnopisem psaným citrónem. Ještě několika způsoby se pokoušeli vytvářet iluzi spojení s „domovem". Ovšem celkově musel Damian přiznat, že měl špatné spojení, nevelké finance a žádný reálný plán…[50]

48 Hubert Ripka, národně socialistický politik. V době druhé světové války náměstek ministra zahraničních věcí Jana Masaryka. Po válce ministr zahraničního obchodu. V únoru 1948 podal jako jeden z demokratických ministrů demisi. Po únoru pak odešel do exilu a pobýval především v Paříži, kde měl politické vazby.

49 Luděk Tomek „Rivet", (1922–?). Po válce studoval jako Damian VŠPS, 1. 7. 1950 nastoupil k SNB a byl zařazen na odbor BAb. Asi záhy vyjel do první legalizace v Paříži. V rozvědce působil v různých funkcích až do 31. 5. 1977, kdy odešel do důchodu.

50 ABS, f. Personální spisy, personální spis Josef Damian, Zpráva v personálním spisu v zapečetěné obálce.

Ve skutečnosti bylo Damianovo vysazení v Paříži spíše katastrofou. Jeho řídící orgán v Paříži „Canard", pravým jménem Rudolf Poláček, byl bývalý interbrigadista a na československém velvyslanectví v Paříži zastával legalizační funkci druhého tajemníka. O svých zkušenostech ze spolupráce s Damianem „Gregorem" zanechal několik hlášení. První schůzka se uskutečnila 29. listopadu 1950. V hlášení ze 14. prosince „Canard" uvádí: „*Chci se taky v krátkosti zmínit o Gregorovi samotném, o jeho těžkostech, o kterých jistě taky on sám píše, a jaký na mě udělal celkový dojem. Gregor je sám svojí postavou a částečně vzhledem, svojí chůzí a jeho takovými rychlými obraty, které on dělá, řekl bych trochu nápadný. Mám takový dojem, že v každém vidí, kdo jde za ním a před ním, že ho sleduje. Měl jsem možnost na druhé naší schůzce, aniž on mě viděl, chvíli jej pozorovat. Na schůzku šel rychle a vůbec se nějak rychle pohybuje a v Paříži se obyčejně večer po deváté hodině nespěchá. […] Gregor, jak jsem seznal na první schůzce, se trochu bojí, má strach a strach má velké oči. Na první schůzce, která trvala přes dvě hodiny, toho moc navykládal a nakonec jsem z toho nevěděl nic. Mluvil páté přes deváté. On se mě omlouval, že není připravený, že to bylo náhlé setkání, ale byl to strach. […] Mohu klidně konstatovat, že jsem dodal Gregorovi odvahy a sebedůvěry, protože na třetí schůzce už měl dosti humoru. Mluvil o tom, jak bude posílat ptákoviny a dokonce měl odvahu mluvit o tom, že bysme měli nějakým způsobem Lužu dopravit domů, nebo hodit do Seiny.*"[51]

Ovšem již záhy nastaly problémy. Pražská centrála nabyla podezření, že „Canard" je dekonspirován a že budova velvyslanectví je sledována francouzskou policií. Poslední schůzka „Gregora" s „Canardem" se konala 23. prosince 1950. „Canard" šel na schůzku přes riziko provalu, protože mu měl „Gregor" přinést zprávu od „Maisona" (Chalupy), jinak by ji musel zničit.

Podle zprávy z 6. března 1951 byl Josef Damian „Gregor" od prosince bez spojení: „*Úkoly plní svědomitě, je však poněkud nesamostatný a bázlivý. Při vyslání za hranice se dopustil hrubé chyby, neboť si ponechal u sebe kompromitující materiál, který mu byl odebrán těsně před přechodem hranic. Gregor je uvědomělý soudruh, politicky málo vyspělý, neboť neměl možnost od r. 1947 politicky pracovat. Jeho poměr ke straně je velmi dobrý.*"[52]

Takže Damian popravdě žádným superšpionem nebyl. Ale ani vnější podmínky nebyly ideální. Kromě zmíněného rizika provalu v Paříži jeho misi také silně poznamenala čistka na centrále v Praze. Počátkem roku 1951 došlo k zatčení velitele sektoru BAb Oskara Valeše, jeho podřízených Šindeláře a Wehleho a také přemístění či propuštění řady příslušníků rozvědky. Čistka postihla celou StB, z dřívějších Damianových nadřízených to byli zejména Miroslav Pich „Tůma" a Ladislav Zelenka. Možná se Damian díky své misi v zahraničí vyhnul vyhazovu od ministerstva vnitra.

51 ABS, f. Svazky I. správy SNB, 41538/011, s. 26–29, 14. 12. 1950 Hlášení o schůzkách s Gregorem, rezident Canard .

52 Tamtéž, s. 76–77. V Praze 6. 3. 1951 Situační zpráva agenta Gregora. Orig. S. [soudruh] Janoušek a kopie Kaplan.

Otmar Kašina.
ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB.

Potíže jiného druhu se objevily v centrále již dříve. Později Josef Damian popisoval, jakému riziku byl v bouřlivé době nepřímo vystaven: *„Na podzim r. 1949 byl s. Kašina vyslán pracovat v akci ‚Skaut' do Paříže a mým řídícím orgánem se stal s. V. Vacek spolu s dalšími soudruhy. V této době, když jsem onemocněl zápalem plic, naráz se ukázalo, že nejsem ani veden ve stavu jako orgán StB, ani nejsem – či nemám jasné členství ve straně, protože po řadu měsíců nebyly placeny členské příspěvky. S. Kašina mi totiž vždy hovořil, že budu tajným členem strany, že moje legitimace bude uložena na ÚV strany a že nebudu platit příspěvky. Po jeho odchodu do Francie se však zjistilo, že tato legitimace se povaluje v jednom tresoru a že nejsou zaplaceny za delší dobu známky, jakož i to, že nejsem veden jako orgán StB. Toto všechno se podařilo dík úsilí s. Vacka dát do náležitého stavu, avšak z těchto příčin mi byla započítána služba u MV od 1. 1. 1948 a nebyla po služební stránce oceněna moje práce pro Bezpečnost v únoru 1948, vedle dalších věcí. Byl jsem touto událostí velice zklamán, protože hlavní vinu na všem nesl s. Kašina, který byl mým nejbližším přítelem. Dodnes nevím, proč to všechno udělal."*[53]

Následky

Žít dva životy nebylo ve zmatku budování komunistického režimu nic jednoduchého, jak Josef Damian vzpomíná v životopise: *„Tu bych chtěl dodat, že v této době byl jsem již ženat, byl jsem otcem jednoho dítěte a druhé moje žena tehdy očekávala. Oženil jsem se v r. 1947 s Vlastou Kolínsko*u, *kterou jsem poznal v době, kdy jsem byl zaměstnán na krajském sekretariátě KSČ v Praze, kde ona též pracovala. Členkou strany byla od r. 1945 – avšak mým nasazením ve straně národně socialistické musela přestat být členkou strany. To se dostalo později do takového stádia, snad vinou s. Kašiny a dalších řídících orgánů, že pozbyla fakticky členství ve straně."*

53 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava 14. 10. 1954.

O své skutečné činnosti nemohl informovat ani své okolí. „*Jako dodatek uvádím, že moje matka zemřela v r. 1952, kdy opět se u ní objevila její stará choroba a to i následkem té skutečnosti, že nevěděla, co se se mnou stalo, když mne v r. 1950 hledala StB. Můj otec, patrně též na základě toho – byl nucen pobýt několik měsíců od konce r. 1951 v ústavu choromyslných, jelikož mi nebylo dáno pověření, abych se s rodiči stýkal. Bratr rovněž nevěděl, co se se mnou stalo, trošku se začal o to víc starat a tak musel být v době mého pobytu (o kterém nic nevěděl a neví) v Paříži zavázán soudruhy z II. sektoru HS Stb Praha. Nevím ani dnes přesně, co je s otcem, protože do Olomouce nemohu jet. Otec je t. č. v penzi.*“[54]

Ani po návratu ze zahraničí rodiče neinformoval, kde a jak žije. Damianova matka zemřela roku 1952. Podle všeho od synova odchodu do „ilegality“ od něho neměla již žádné zprávy a již ho nikdy neviděla. Otec zemřel v roce 1957 a Josef Damian ho po svém návratu nejspíš také již nekontaktoval. Alespoň to tvrdil ve svém životopise. Nadřízení mu to nedoporučovali. „*Rodiče mojí manželky jsou oba starými členy strany, otec měl řadu veřejných i stranických funkcí, jichž byl však některých zbaven, jelikož ‚jsem utekl za hranice‘. On jediný – tak jako moje manželka – je informován o mém pravém poslání ve Francii, jakož i o dřívější činnosti v nár. soc. straně.*“ Třídní nepřítel tedy nemohl mít podezření. Podle zprávy rozvědky ze září 1951 ale vypláceli jeho plat manželce. Na druhou stranu si rodinní příslušníci Josefa Damiana užili trochu „třídní spravedlnosti“. Na jejich loajalitu k režimu to nemělo žádný vliv.

Návrat

V zahraničí strávil patnáct měsíců. Výsledky akce „Skaut“ byly již tak slabé, že se nevyplatilo udržovat v Zahraničním ústavu kádrového pracovníka rozvědky. Josef Damian se vracel přes Západní Německo do Berlína, kde byla československá vojenská mise, v době neexistence diplomatických vztahů se Spolkovou republikou Německo současně i rezidentura čs. rozvědky.

Dnem 1. října 1951 byl (ještě před návratem) kmenově přeřazen na II. sektor Velitelství StB. Rozvědka o něj neměla zájem, protože reorganizací byla akce „Skaut“ předána II. sektoru Velitelství StB. Ve zprávě z 20. září 1951 se uvádí, že Damian není rozvědkou řízen od března 1951 a že rozvědka neví, co s ním je (!). Jeho pozice v nepřítomnosti se stala silně problematickou: „*Při prováděné prověrce soudr. škpt. Klíchou byl navržen k propuštění z SNB, ale snad podle výsledků práce (může sdělit právě II. sektor) toto změněno.*“[55]

Vrátil se z Paříže 15. prosince 1951. Do poloviny ledna pobýval v pražském konspiračním bytě a potom byl přestěhován do svobodárny SNB v Daliborce. Pracoval

54 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava 14. 10. 1954.

55 Tamtéž, Předložení kádrového materiálu Josefa Damiana, Odbor Z, 20. 9. 1951, adresováno MNB – kádrový odbor, soudr. nám. Bína.

pro I. sektor Velitelství StB (ve večerních hodinách pořizoval odposlechy). „*Damián je znám v ústředí nár. soc., kde byl dva roky zaměstnán, takže jej většina zaměstnanců zná. Z illegálních skupin, které ještě nejsou likvidovány, zná jej vedoucí illeg. skupiny ‚Javor' Štykar a dále vedoucí illeg. skupiny ‚Sněženka' Hampl (tato skupina je před likvidací a čeká se pouze až soudruzi vojáci vypojí agenta. Náš spolupracovník ze skupiny byl již vypojen před dvěma měsíci). Při jedné cestě v Praze 1. března 1952 se potkal Damián s vedoucím ill. skupiny ‚Přijdeme' ing. Palánem, který o něm věděl, že je v zahraničí. Ing. Palán je t. č. zatčen a provádí se likvidace jeho skupiny. Zmizení Damiána jsme kryli tím, že jsme v lednu 1952 psali Chalupovi, že Damián byl převeden do NDR 27. 12. 1951 a několikrát jsme urgovali na Chalupovi zprávu, jestli v pořádku dojel. Když se nevrátil do Paříže, začali se o Damiana zajímat Šebor*[56] *a Kudláček*[57]*. Šebor prohlásil, že byl pravděpodobně chycen a poněvadž hodně věděl, že asi vyzradil skupiny a tyto jsou pod kontrolou StB.*"[58]

V březnu 1952 navrhoval Václav Vacek jako dlouhodobý řídící důstojník, aby se Damian někam uklidil. Mohl jít na Krajské velitelství StB Brno nebo Bratislava jako překladatel nebo jako operativec. Tak měla být ztížena nebo znemožněna případná snaha západních rozvědek odhalit jeho místo pobytu. Bytová odhláška rodiny se měla poslat do některého místa v Čechách a s pomocí 4. sektoru přihláška do místa bydliště, a tak ztratit stopu rodiny. Dále bylo třeba zařídit prominutí platného trestu vězení.[59]

„*Po návratu do ČSR v druhé polovině prosince 1951 jsem pracoval (i nepracoval) až do konce srpna 1952 u HS* [Hlavní správy] *Stb II. sektor,*[60] *protože se stále nemohlo rozřešit, co budu a kde budu dělat. Potom jsem byl přeložen ke KS ŠtB v Bratislavě, na tehdejší referát censury u V. odboru, kde pracuji (později VII. samostatný odbor a II. zvláštní oddělení) doposud. Bylo mi slíbeno, že po dvou letech činnosti v Bratislavě*

56 JUDr. Miloš Šebor, před únorem 1948 úředník ministerstva vnitra. Po odchodu do exilu se podílel na činnosti exilové zpravodajské struktury ve Francii.

57 Čeněk Kudláček, gen. válečné krycí jméno „Hutník"(19. 7. 1896 – 13. 2. 1967). Za první světové války příslušník italských legií. V nové republice se stal důstojníkem čs. armády, byl činný zejména ve vojenské výchově a jako diplomat. V roce 1939 aktivní účastník domácího odboje v tajné armádě Obraně národa – náčelník štábu. V listopadu 1939 musel před zatčením odejít do Francie. V prosinci 1939 nastoupil službu jako zástupce náčelníka čs. vojenské správy v Paříži. Od července 1940 do února 1943 byl šéfem čs. vojenské mise v Kanadě, pak do února 1945 vojenským a leteckým přidělencem v Rio de Janeiro. Po osvobození zastával v armádě funkce jako velitel hlavního týlu, 1. srpna 1945 byl povýšen do hodnosti brigádního generála. Od listopadu 1946 do března 1948 byl gen. Kudláček k hlavním inspektorem branné výchovy. Poté byl dán na „zdravotní dovolenou" a 1. června 1948 přeložen z politických důvodů do výslužby. V létě 1948 odešel do exilu. V Paříži se do roku 1956 podílel na zpravodajské činnosti. Poté žil v USA, kde vyučoval češtinu na Univerzitě Syracusy, stát New York.

58 ABS, f. Svazky I. správy SNB, 41538/011, s. 63, Zpráva o akci „Skaut", ref. 2025, 12. 5. 1952.

59 ABS, f. Svazky I. správy SNB, 41538/017, s. 230.

60 Hlavní správa StB nahradila dosavadní Velitelství StB až v červnu 1952.

budu se moci vrátit, když už ne zpět do Prahy, alespoň do některého z českých krajů, na některou KS [krajskou správu]."[61] Dne 1. června 1953 byl Josef Damian v Bratislavě povýšen na vrchního strážmistra a 1. srpna 1955 podporučíka.

Po návratu ze zahraničí, tedy za téměř tři čtvrtě roku, „uklidili" Josefa Damiana po dlouhém váhání ke Krajské správě ministerstva vnitra v Bratislavě. Na II. zvláštním oddělení (cenzura korespondence) získal nepříliš vzrušující funkci starší referent-překladatel. Německy se naučil v učení na knihkupce, ruštinu a základy angličtiny si osvojil během studia na gymnáziu v Praze a francouzsky se naučil v době pobytu v Paříži, protože jako uprchlík tam navštěvoval jazykovou školu Alliance Francaise.

Do Bratislavy se za ním mohla z Prahy přestěhovat i jeho žena a dvě děti. Roku 1956 se Damianovým v Bratislavě narodilo třetí dítě. Josef Damian sice žil pod pravým jménem, ale se změněnými osobními daty, aby nebyl odhalen náhodnou lustrací jiným úsekem StB, zatčen a poslán do vězení. Dne 30. července 1952 obdržel v Praze padesát tisíc Kčs jako odlučné za dobu práce mimo území ČSR. V Bratislavě v letech 1952–1953 absolvoval Okresní pokračovací školu Komunistické strany Slovenska a začal konečně znovu „stranicky žít": *„Počas mé práce v nepřátelském prostředí jsem se nezúčastňoval stranického života ani stranického školení. Byl jsem jen asi 3x prověřovaný. V Bratislavě jsem se stal členem výboru organisace KSS při KS, kde zastávám už druhý rok funkci člena výboru stranické organizace pro RSŠ* [rok stranického školení]. *Též jsem v Bratislavě absolvoval Okresní večerní školu, t. č. jsem samostatně studujícím. V RSŠ 1953/54 měl jsem funkci konzultanta samostatně studujících."*[62]

Damian byl pravděpodobně jediným příslušníkem StB v aktivní službě současně právoplatně odsouzeným Státním soudem k dvacetiletému trestu vězení. Rozsudek byl zrušen až při obnově soudního řízení usnesením Nejvyššího soudu – vojenského kolegia 12. července 1955. V Bratislavě ho sice hodnotili velice dobře (jako svědomitého pracovníka), ale asi tam spokojený příliš nebyl. Podle kádrových materiálů měl nějaké pracovní spory s nadřízenými. Až roku 1955 dostal medaili Za službu vlasti, která se udělovala za výsluhu let. V Bratislavě přešel 15. června 1955 z cenzury k operativě StB. V letech 1955–1956 byl starším referentem na 2. odboru KS StB (kontrarozvědka), 1. oddělení – referát Francie.

K slíbenému přestěhování z Bratislavy do Čech došlo ne po dvou, ale až po čtyřech letech od návratu z Francie, v polovině roku 1956. Tehdy přešel 15. června 1956 na Krajskou správu ministerstva vnitra v Hradci Králové. Přesuny se děly v době školních prázdnin asi i kvůli dětem, aby mohly zahájit od začátku školního roku na nové škole. V Hradci Králové sloužil opět na druhém odboru, nejprve na 2. oddělení (problematika NSR), pak krátce na 1. oddělení (vízoví cizinci) a pak znovu na německém úseku. Opět dostával velice dobrá hodnocení jako naprosto samostatný a odpovědný pracovník. „Obsluhoval" pět agentů a dva informátory. Poprvé se

61 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Stručný životopis, Bratislava 14. 10. 1954.

62 Tamtéž.

objevuje výtka v hodnocení z července 1957, kdy je konstatováno, že má sice dobrý všeobecný rozhled, ale dává své znalosti spolu se svým středoškolským vzděláním s maturitou někdy až nevhodnou formou svému okolí najevo. Další výtka v jiném hodnocení si všimla jeho špatné organizace práce, prý se více zaměřuje na nepodstatné úkoly. V roce 1959 dostal medaili Za zásluhy o obranu vlasti. A dne 1. srpna 1960 byl povýšen na nadporučíka.

V průběhu doby si vylepšoval své jazykové znalosti. V letech 1958 až 1959 absolvoval pětiměsíční jazykový kurs němčiny zakončený všeobecnou státní zkouškou na Státním jazykovém ústavu v Praze a v letech 1960 až 1961 i sedmiměsíční kurs francouzštiny. Asi i díky jazykovým znalostem a možná i zkušenosti z pobytu v zahraničí se Josef Damian dostal znovu roku 1961 k rozvědce – I. správě ministerstva vnitra. Přidělili mu zde krycí jméno „Dadák" a dnem 15. června 1961 se stal starším referentem – studijním pracovníkem 18. odboru (studijní odbor). Na úseku „Rakousko a Německo" zpracovával otázku berlínské krize, zahraniční politiku SRN, později vnitřní poměry SRN a od dubna 1963 se zabýval západoněmeckou politikou k tzv. socialistickým zemím, dále revanšisty, militarizací Německa a neonacismem. Od dubna 1963 dokonce německý úsek sám vedl. Hodnocení výsledků jeho práce bylo tehdy velmi vysoké. Od 1. února 1964 byl zařazen na stejné problematice jako starší referent na 2. oddělení 9. odboru (studijně-informační, šlo jen o reorganizaci) a 1. března 1964 byl mimořádně povýšen na kapitána. Od 1. července 1966 zastával funkci zástupce náčelníka sekretariátu I. správy MV. Zabýval se zejména spoluprací s rozvědkami dalších spojeneckých zemí. Konkrétně koordinoval porady, konzultace, výměny informací a jiných operativních materiálů. V roce 1965 obdržel významné státní vyznamenání Řád Rudé hvězdy.

Nadřízení ho hodnotili jako nesmírně pracovitého až puntičkářského, i když na úkor rychlosti práce. Snad i pro své pracovní nasazení prodělal v roce 1962 poprvé infarkt. Na druhou stranu si kvůli oslabenému zdravotnímu stavu nemusel doplňovat nově předepsané vysokoškolské vzdělání. Je zajímavé, že vydržel ve službě celou dobu pouze s maturitou na gymnáziu. Odborné, bezpečnostní vzdělání neměl žádné.

Pracovně se vrátil po více než deseti letech do Prahy, i když s rodinou bydleli ještě nějaký čas v Hradci Králové, odkud do Prahy dojížděl. Rodina se přestěhovala do Prahy až roku 1966, a to již bohatší o dva poslední syny, dvojčata. Kromě práce a rodiny si našel snad jediný koníček: rybaření.

I pracovní postavení manželky se postupně zlepšovalo. Pracovala v Bratislavě zpočátku jako dělnice a v roce 1956 končila ve stejném podniku ve výstupní kontrole. V Hradci Králové byla referentkou na odboru školství a kultury Okresního národního výboru – úsek církevní, civilní ochrany a školské kádrové evidence. Ale v Praze nastoupila roku 1966 po přestěhování dokonce na ministerstvo kultury, na místo samostatného odborného referenta sekretariátu pro věci církevní. Již roku 1957 jí bylo rozhodnutím ÚV KSČ obnoveno členství ve straně zpětně od roku 1945.

Vykonávala pak i jako matka pěti dětí řadu veřejných a stranických funkcí a roku 1969 se stala dokonce i členkou Lidových milicí.

Damianovi žili službou Bezpečnosti. Kromě matky sloužili všichni ostatní členové rodiny u Sboru národní bezpečnosti nebo přímo u Státní bezpečnosti. V roce 1989 působila nejstarší dcera v hodnosti majorky SNB na Správě kádrů Federálního ministerstva vnitra. Syn (krycí jméno „Bedáň") byl majorem rozvědky StB (I. správy SNB) a současně krycím povoláním zaměstnancem ministerstva zahraničních věcí. Další dcera byla nadporučicí SNB a působila na IX. správě SNB (Správa pro politicko-výchovnou, vzdělávací a kulturní činnost). A konečně poslední dva synové (dvojčata) sloužili v roce 1989 v hodnosti nadstrážmistr u Městské správy VB v Praze.

Rok 1968 prožil Josef Damian „Dadák" u rozvědky bez zakolísání: „*V krizovém období 1968/69 jsem nesouhlasil s tím, co dělali a chtěli dosáhnout představitelé pravice ve straně a státě (a také na čs. rozvědce). Své postoje jsem prokázal i v praxi, zejm. činností na úseku sekretariátu I. správy MV (spolupráce se spřátelenými rozvědkami), kde jsem byl služebně zařazen a za který i v současné době odpovídám. Tuto činnost v r. 1968 představitelé spřátelených služeb hodnotili kladně. Stejným způsobem byly mé postoje, smýšlení i praktická politická činnost v tomto období hodnoceny při stranických pohovorech v r. 1970. Za současnou politiku vedení KSČ se podle svých sil a schopností plně angažuji.*" I všichni členové rodiny zastávali v „*krizových letech*" „*politicky správná stanoviska*".[63]

Příčiny Damianovy komunistické pravověrnosti můžeme jistě vidět v jeho dlouhodobě loajálním postoji ke KSČ. Nabízí se ale také jedno logické vysvětlení. Jistě nelibě nesl vyšetřování v době rehabilitací některých obětí akce „Skaut" v polovině šedesátých let. Vzhledem k vývoji po lednu 1968, kdy byly jedním z témat veřejné diskuse i zločiny padesátých let a odpovědnost pachatelů, nelze vyloučit, že se mu změny nelíbily kvůli strachu z minulosti. To se samozřejmě do kádrových materiálů nepsalo.

Normalizační stranická i odborná prověrka Josefa Damiana tedy proběhla bez potíží a podle služebního hodnocení dostal stupeň politicky „plně vyhovující", odborně „velmi dobrý" a morálně rovněž „plně vyhovující".[64] Dne 1. března 1969 byl povýšen na majora a 1. listopadu 1975 do poslední hodnosti podplukovníka. Kromě toho obdržel v průběhu doby množství čestných odznaků a medailí, pochval a peněžitých darů.

Ovšem v sedmdesátých letech se hodnocení jeho pracovních výsledků zhoršuje. Roku 1977 měl být povolán ke studiu tříměsíčního odborného kurzu při rozvědné škole v SSSR, ale ze zdravotních důvodů k tomu nedošlo. Závěr jeho působení na rozvědce je poněkud nevýrazný. Asi na svoji funkci již pomalu nestačil. Zejména mu nadřízení vytýkali nedostatek velitelské autority a řídících schopností. V roce 1979 byl přemístěn do funkce starší referent specialista sekretariátu I. správy a k 1. dubnu 1981

63 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Doplněk k dotazníku MV, 9. 11. 1971.

64 Tamtéž, Hodnocení, 29. 1. 1970.

dokonce z rozvědky na XIV. správu SNB (správa pro boj proti mimořádným a zvlášť závažným formám trestné činnosti), tedy protiteroristické součásti StB. Dostal funkci staršího referenta specialisty 1. skupiny organizačního oddělení. Nešlo ale asi jen o kritiku pracovních výsledků. V té době totiž získal nárok na odchod do důchodu. A na exponovaném místě v rozvědce nemohl zůstat. Do důchodu se mu ovšem nechtělo, mimo jiné se musel ještě starat o některé své nezaopatřené děti. Na XIV. správě SNB řídil analyticko-informační úsek, takže v podstatě pokračoval v podobné agendě jako dříve na I. správě. Od 1. dubna 1982 byl starším referentem specialistou organizačního odboru. Pracovně se mu dařilo lépe: „*Pplk. Damián je veselé povahy spojené s intelektuálským vystupováním. Tyto vlastnosti vytváří předpoklad pro jeho dobrou orientaci, pozici a celkovou oblíbenost v kolektivu.*“[65] Na novém působišti se stal dokonce zpočátku předsedou, pak místopředsedou výboru tamní ZO KSČ.

V roce 1982 pplk. Damian obdržel ještě vyznamenání Za obětavou práci pro socialismus. Ale 1. prosince 1985 byl přemístěn na VI. správu SNB (Správa výkonné zpravodajské techniky StB) do funkce staršího referenta specialisty organizačního odboru. Tato změna souvisela se zrušením XIV. správy SNB. Její úkoly se rozdělily mezi II. a XI. správu SNB a Odbor zvláštního určení (protiteroristická jednotka) se vyčlenil jako samostatná součást FMV. Na VI. správě SNB ale Damian neodpočíval. Pracoval na úseku mezinárodní spolupráce, tedy na jemu dobře známé agendě.

Podplukovník Josef Damian odešel ze služebního poměru příslušníka SNB dne 30. června 1987 na vlastní žádost, po splnění podmínek na starobní důchod. Skončil u StB po čtyřiceti letech a pěti měsících služby. Ale již čtrnáct dní poté nastoupil jako občanský zaměstnanec znovu k Federálnímu ministerstvu vnitra. Jako strážný hlídal centrálu StB v Thákurově ulici č. 1 v Praze 6, a to od 15. července 1987 až do 15. listopadu 1989. Žádost o odchod ze zaměstnání podal (jako by cosi tušil) 6. listopadu 1989. O několik dní později začala likvidace systému, kterému Josef Damian věnoval celý svůj dosavadní život.

Ohlasy minulosti

Již v polovině šedesátých let, ale zejména po listopadu 1989, se začalo hovořit o tom, že tzv. Strana práce byla organizovanou provokací pod kontrolou Státní bezpečnosti. A v souvislosti s tím se také objevily informace, že Josef Damian je jedním z aktérů akce „Skaut“.[66]

Hlavní osobou rozsáhlé kauzy byl ale samozřejmě především Vlastislav Chalupa – „mjr. Král“, který se v dalších desetiletích své emigrace stal významnou osobností národně socialistického exilu, představitelem exilové instituce Československý

65 ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB, personální spis Josef Damian, Komplexní služební hodnocení, 11. 5. 1982.

66 KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. M. Horáková a spol.*, s. 103–111.

zahraniční ústav v USA a členem Československé národní rady americké.[67] Po listopadu 1989 začal velkoryse pomáhat Masarykově univerzitě v Brně, kde zakládal Mezinárodní politologický ústav. Vydal také několikasvazkovou edici dokumentů o aktivitách „Strany práce", ale to již ve spolupráci s Centrem pro studium československé exilové politiky Univerzity Palackého v Olomouci, které spoluzakládal roku 1993. Celá pravda o minulosti vyšla najevo až po pootevření archivů StB počátkem devadesátých let. Damianovo jméno se začalo na veřejnosti objevovat později.

Ladislav Zelenka.
ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB.

Již roku 1965 se soudně poprvé otevřela jedna z kauz „Strany práce". Obnova řízení se týkala přímo jen skupiny Věrný – Jožka. Příslušníci StB, zapojení do akce „Skaut" roku 1965 a 1966, podali svá svědectví Inspekci ministra vnitra a Správě vyšetřování StB. V inspekčním spise se tak dochovaly tehdejší výpovědi Josefa Damiana (z 22. listopadu 1965 a 21. července 1966), Václava Vacka alias „mjr. Novotného" – další spojky Vladislava Chalupy alias „mjr. Krále", ale i řídících orgánů StB v akci „Skaut" Ladislava Zelenky („kpt. Fišer")[68] a Otmara Kašiny. Krajský soud v Praze dne 27. února 1968 všechny dříve odsouzené ilegalisty ze

67 Více k Chalupovu životopisu v USA viz CHOLÍNSKÝ, Jan: *Vlastislav Chalupa a Josef Kalvoda – dva osudy a dva odboje,* s. 61–74 (viz též pozn. 3).

68 Ladislav Zelenka (1915–?), narozen v Rozkoši, okr. Pelhřimov, původním povoláním typograf, Člen Komsomolu od roku 1931 a KSČ již od roku 1934. V letech 1943–1945 byl nacisty vězněn v koncentračních táborech pro ilegální činnost. V srpnu 1945 se stal příslušníkem ZOB II, později jmenován náčelníkem II. sektoru Velitelství StB, naposledy sloužil v hodnosti majora. Dne 27. 2. 1951 v rámci čistky v StB zatčen, v průběhu vazby propuštěn z StB a vyloučen z KSČ. Dne 19. 1. 1953 byl bez soudu propuštěn z vazby. Od té doby pracoval v tiskárně Naše vojsko jako sazeč a pak korektor. Členství v KSČ mu bylo vráceno, v roce 1964, ale v rámci přešetřování zločinů StB padesátých let mu byla udělena stranická důtka s výstrahou. Zelenku uznal Vyšší vojenský soud Příbram po řízení ve dnech 3. až 5. března 1970 vinným z trestného činu účasti na vraždě zjednané. V roce 1948 navrhl s Miroslavem Pichem „Tůmou" vraždu ing. Petra Konečného. Podle § 227 tr. ř., ale soud trest pro promlčení neuložil.

skupiny zprostil obžaloby z roku 1950.[69] Tehdy byla poprvé poodhalena velká provokace akce „Skaut", i když zatím jen relativně úzkému kruhu zainteresovaných. Příslušníci StB trvali ale na tom, že skupina Věrný – Jožka nebyla založena (a tedy vyprovokována) StB, ale existovala nezávisle již před tím. Toto tvrzení bylo klíčové pro posouzení, zda šlo pouze o kontrolovanou, nebo zcela vyprovokovanou akci StB. Výpovědi před orgány ministerstva vnitra jsou důležité; v základních rysech se vyslýchání příslušníci StB neodvážili lhát nebo předstírat, že si již na nic nepamatují, jak to s úspěchem praktikovali po roce 1989.

Od osmdesátých let se začalo stále více hovořit o skryté úloze Vlastislava Chalupy při likvidaci protikomunistického odboje. V roce 1983 se na Chalupu obrátil například Ladislav Stočes, odsouzený 21. října 1949 ve vyprovokovaném procesu Státním soudem (spolu s třiceti dvěma dalšími odbojáři!) a označil ho za viníka svého odsouzení. O svém podezření informoval Stočes i Rádio Svobodná Evropa. V roce 1991 byl v časopise Prokuratura otištěn nález dokumentační komise Generální prokuratury ČSR z roku 1969 s tvrzením o spolupráci Vlastislava Chalupy s StB (tzv. Bayerova zpráva).[70] V roce 1992 byl v chicagském periodiku Nedělní hlasatel zveřejněn dopis JUDr. Blažka, ředitele Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování činnosti StB, oznamující skutky Vlastislava Chalupy. Dne 8. listopadu 1992 otiskl exilový historik prof. Dr. Josef Kalvoda v Nedělním hlasateli první článek na téma spolupráce Vlastislava Chalupy s StB a následně poté dalších sedm článků. Čerpal z původních archivních zdrojů StB, které mu byly v Praze zpřístupněny. Tím bylo téma otevřeno i v zahraničí.

Od 29. ledna 1993 se na základě iniciativy Konfederace politických vězňů (KPV) zabýval zkoumáním tzv. Strany práce a souvisejících odbojových iniciativ Útvar dokumentace a vyšetřování činnosti StB (od roku 1995 Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky – ÚDV PČR).[71] Dne 28. června 1994 na kongresu exilové Společnosti pro vědu a umění v Praze přednesl předseda Dokumentační komise KPV PaeDr. Jiří Málek přednášku s názvem Agentura StB ve třetím odboji domácím i zahraničním, na níž metody StB dokumentoval právě na Chalupově případu. Společnost pro vědu a umění tvořili exulanti, takže odezva na zveřejnění nových informací byla jistě značná. Jiří Málek následujícího roku nastoupil do ÚDV PČR, kde ve své práci na tématu pokračoval. Ve sborníku ÚDV Securitas Imperii č. 2 z roku 1995 publikoval na dané téma studii. V této práci se objevuje stručný životopis Josefa Damiana a je tu poprvé zveřejněna i jeho fotografie. Aktivity Vlastislava Chalupy na konci čtyřicátých let popisoval roku 1995 ve své knize i historik Karel Kaplan.[72]

69 ABS, f. Vyšetřovací spisy centrála, sign. V-2864 MV, „Kotál Pavel a spol."

70 *Dokumentace vzniku a příčin nezákonností v činnosti prokuratury v letech 1948–1992.* In: Prokuratura 2/1991.

71 Spis Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu č. j. ÚDV-44/VvK-95.

72 KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. M. Horáková a spol.*, s. 103–111.

Chalupa se poté pokoušel hájit fantastickou historkou: ve skutečnosti se mu prý podařilo získat některé příslušníky StB pro svou věc a s jejich pomocí organizoval skutečný odboj proti komunistickému režimu…[73] Vlastislav Chalupa podal na Jiřího Málka žalobu na ochranu osobnosti. V této souvislosti se soudním řízením se znovu objevilo i jméno Josefa Damiana; ze zdravotních důvodů se tehdy k Městskému soudu v Praze jako svědek nedostavil.[74]

Josef Damian v sedmdesátých letech.
ABS, f. Personální spisy příslušníků SNB.

Vlastislav Chalupa se až překvapivě podrobně věnoval pozadí událostí v roce 1948 ve své svérázně pojednané edici dokumentů. Vykládá o svých stycích s StB suverénním způsobem se šokujícím závěrem: *„Tak došlo k symbióze komunistické opozice a demokratického odboje."*[75] Zdá se, že svým výmyslům snad skutečně věřil. „Problémem" jsou stovky obětí, které měl Chalupa na svědomí…

Vrchní soud v Praze potvrdil dne 1. června 1999 rozsudek Městského soudu v Praze z 26. září 1997, který Chalupovu žalobu zamítl. Spor o ochranu osobnosti s Jiřím Málkem Vlastislav Chalupa roku 1999 prohrál. Poté se z veřejného života stáhl a zemřel roku 2002 v USA.

Josef Damian se tedy prokazatelně dožil doby, kdy se o jeho horlivé službě v provokační akci „Skaut" mluvilo veřejně. Za své skutky nebyl nikdy volán k odpovědnosti. Pokud si toho nebyl vědom již dříve, mohl dojít poznání, že se podílel na nezákonné a zločinné operaci, která stála životy několika lidí a desítky dalších mnohaletá věznění.

Rozsáhlá akce „Skaut" si rozhodně zasluhuje více pozornosti a zejména ještě více pečlivé analytické práce, nežli se jí dosud dostalo. Dokládá to i pozoruhodný osud

73 MÁLEK, Jiří: *JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB,* s. 72–116.

74 MARACZI, Josef – MÁLEK, Jiří: *Agent Chalupa-Maison dostal do kriminálu stovky lidí.* In: Český týdeník č. 91, 14.–16. 11. 1995, s. 9.

75 CHALUPA, Vlastislav: (ed.), *Prameny k dějinám III. Odboje. Svazek III-1. 1948–1951.* Centrum pro výzkum československé exilové politiky po roce 1948. Univerzita Palackého, Olomouc 1995.

jednoho z jejích aktérů, Josefa Damiana. Pro jeho zájmy, snahy o sebevzdělání i lásku ke knihám v době dospívání bychom snad přepokládali kritičtější pohled na politické poměry poválečné doby. Ale i tento člověk se bez viditelného zaváhání plně zapojil do procesu nelítostné likvidace „třídních nepřátel".

Že u něj k žádné sebereflexi nikdy nedošlo, naznačuje i průběh pokusu o výslech ve věci Vlastislava Chalupy. Josefa Damiana předvolal vyšetřovatel pplk. Jiří Málek na 9. července 1993 na Úřad dokumentace a vyšetřování činnosti StB (ÚDV) k podání vysvětlení. Přestože ho ministr vnitra Jan Ruml zprostil mlčenlivosti, Damian telefonicky prohlásil, že o věci s nikým nebude hovořit. Nakonec se dostavil na ÚDV dne 21. července, ale do protokolu nechal napsat pouze jednu větu:

„*Nechci k celé této záležitosti vypovídat teď, ani v budoucnosti.*"[76]

Josef Damian zemřel 3. července 2001.

76 ÚDV-27/VvK-93. Zápis o výpovědi, Josef Damian.

Příběh Hany Truncové, statečné ženy a politické vězeňkyně

„Člověk má povinnost postavit se totalitě."

Filip Stojaník

Úvodem

Jde o příběh ženy, české politické vězeňkyně Hany Johnové, provdané Truncové (nar. 1924), jejíž život byl konfrontován se dvěma totalitními režimy dvacátého století. Na tuto konfrontaci měla vliv nejen povaha Hany Truncové, ale především rodinné prostředí, které ji předurčovalo ke konfliktu s totalitou. Úvodem studie bych rád jasně vymezil dobu, kterou v práci sleduji. Jedná se o období let 1924–1989 a o krátký přesah do let po listopadu 1989. Zásadní důraz však bude v této práci kladen na dva úseky: léta 1948–1960 a v případě druhém pak na léta 1968–1989. V obou vybraných úsecích studie sleduje životní etapy narátorky, které pro ni znamenaly nejvýraznější perzekuci ze strany komunistického režimu. Snažím se také popsat osud politické vězeňkyně padesátých let po roce 1968, tedy v době normalizace, což je historická etapa, která právě v souvislosti s lidmi vězněnými z politických důvodů v padesátých letech není dostatečně spojována. Tato práce byla koncipována především za pomoci metody orální historie, konkrétně více než tříleté spolupráce autora s Hanou Truncovou.

Téma žen vězněných v Československu v padesátých letech minulého století komunistickým režimem je dnes již poměrně zpracované a reflektované. Po vyšetřovací a soudní vazbě byly ženy odsouzené z politických důvodů převezeny do různých vězeňských zařízení, záleželo na délce trestu. Mohly být umístěny do tzv. pracovních útvarů (PÚ), které spadaly pod konkrétní věznici, v případě vysokých trestů do pevných věznic. Častým a také nejznámějším místem, kam byly politické vězeňkyně transportovány, byla věznice v Pardubicích. Komunistický režim nenacházel rozdílu mezi vězněným mužem a vězněnou ženou. Ženy, stejně jako muži, byly vystavovány krutému a nelidskému zacházení, byly týrány psychicky i fyzicky, systematicky ponižovány. Stejně tak kruté byly pracovní podmínky a normy, které musely politické vězeňkyně plnit. Prostředí, ve kterém se nacházely, bylo uzpůsobeno tak, aby se dokonce styděly za to, že jsou ženami, což ještě akcentovaly hrubé urážky a neustálá šikana ze strany dozorců: „*Pro referenty jsme svině, smradlavý hnůj, kurvy, bestie.*

Náš protijed je vzájemná něha a pozornost. Oslovujeme se zdrobnělinami, jsme Marušky, Pepičky a Aničky bez ohledu na stáří a tělesný tvar. Stázička má rozměry barokního šifonéru, a přece pro nás je Stázičkou, tak jako když byla mladá, krásná a štíhlá jako proutek. Protože, opravdu, pro nás je teprve teď skutečně krásná – půvabem propáleným hluboko dovnitř, jako jiskra prohořelá popelem ošklivého těla. Chováme se podle Gutha-Jarkovského. Jsme dámy. Střežíme své pohyby, vyjadřování, intonaci, je to stálá kontrola sebe sama, která pomáhá udržet důstojnost. Říkáme tomu ‚šustit hedvábím'"[1]

Příznačná ukázka z knihy politické vězeňkyně padesátých let Dagmar Šimkové Byly jsme tam taky naznačuje, jak politické vězeňkyně vzdorovaly trvalé šikaně, ponižování a vulgarismům, vytváří hlubokou studii vězeňského prostředí a patří k nejznámějším svědectvím o poměrech v ženských komunistických vězeňských zařízeních. Vzpomínky žen vězněných v padesátých letech jsou svébytným tématem, hluboké utrpení se může samo o sobě stát impulsem k literární činnosti, ve kterém autorky často reflektují téma jako takové. Dagmar Šimková tak například svými vzpomínkami přichází k zamyšlením, která jsou pro čtenáře z řad laické i odborné veřejnosti velice přínosná. Rád bych zmínil i několik dalších pozoruhodných literárních svědectví, jejichž autorkami jsou ženy vězněné v padesátých letech. Svoboda v nesvobodě je svědectvím politické vězeňkyně a katolické disidentky Antonie Hofmanové. Koláží vzpomínek na své spoluvězeňkyně je kniha Boženy Kuklové Jíšové Krásná němá paní. Svědectvím ženy, která byla horlivou zastánkyní komunistické ideologie a následně skončila ve vyšetřovací vazbě v rámci stranických čistek, je kniha spisovatelky Lenky Reinerové Barva slunce a noci. Zmiňuji jen několik autorek, které se prostřednictvím svých knih vracejí do padesátých let minulého století v Československu.

Stěžejní publikací pro bližší poznání života politických vězeňkyň v komunistickém Československu padesátých let je kniha Tomáše Bursíka Ztratily jsme mnoho času… Ale ne sebe! Další důležitou monografií, tentokráte postavenou na práci s metodou orální historie, je publikace Československí političtí vězni: Životní příběhy; jejímiž editory jsou Tomáš Bouška, Klára Pinerová a Michal Louč. Další knihou, jejíž hlavní téma je plně v souladu s životním osudem Hany Truncové, je kniha Jany Švehlové Dcery nepřátel státu. Vychází z dlouhodobého autorčina výzkumu a poznání žen, jejichž otcové se stali oběťmi komunistického režimu a ony žily život dětí, jejichž rodiče byli označeni za nepřátele státu. V případě Hany Truncové se však setkáváme s trochu jiným osudem, neboť byla zatčena ve zhruba stejné chvíli jako její otec a oba byli odsouzeni ve stejném soudním procesu.

Z odborných studií majících souvislost s předkládanou prací bych rád zmínil příspěvek Jaroslava Rokoského v revue Paměť a dějiny č. 1/2011, který má název Amnestie 1960 a osvětluje blíže událost, dotýkající se velkého počtu politických vězňů.

1 ŠIMKOVÁ, Dagmar: *Byly jsme tam taky.* Monika Vadasová-Elšíková, Praha 2010, s. 35–36.

I když Hany Johnové, která byla propuštěna v lednu 1960, se již květnová amnestie osobně nedotkla, pro jejího snoubence Otakara Trunce znamenala propuštění. Ať už ale souviselo s amnestií či podmínečným propuštěním, pocity politických vězňů se značně podobaly a jejich představy byly od reality velmi vzdálené a znamenaly jen další zklamání. Užitečnou studií pro bližší popsání životního osudu Hany Truncové byl také příspěvek Tomáše Vilímka z revue Paměť a dějiny č. 2/2008 nazvaný Občanská společnost a její význam v období pražského jara. Všechny uvedené studie dokreslují sledované historické období této práce.

Hana Truncová – Idylické dětství (1924–1938)

Hlavní protagonistka této práce, Hana Markéta Truncová, se narodila 23. srpna 1924 v Teplicích-Šanově do rodiny živnostníka a majitele truhlárny Jana Johna a jeho manželky Marie. Přišla na svět v době, kdy samostatná Československá republika byla už takřka šest let skutečností, na poměrně krátkou dobu své existence toho měla však za sebou již víc než dost. Pomineme-li zpočátku kolísavou hospodářskou situaci a s tím související problémy v rovině sociální, nelze pak opomenout významné problémy národnostní, které se bohužel na začátku existence nové republiky vyskytly. Vytvoření provincie Deutschböhmen[2] či německé demonstrace s tragickými následky, ke kterým došlo 4. března 1919, poznamenaly mnohá pohraniční města. K nepokojům došlo v Kadani, Karlových Varech, Ústí nad Labem a dalších městech. Ušetřeny nezůstaly ani Teplice. Dalo by se říci, že události prvních let života Československé republiky nenápadně předznamenávaly dopady, které se o necelých dvacet let později staly Československu osudnými. Zároveň je třeba říci, že nikterak nezasáhly dceru manželů Johnových, která právě v té době prožívala svá dětská léta.

Rodinné zázemí Hany Truncové bylo velmi pestré. Předkové jejího otce Jana pocházeli z Ostrovce[3] u Zbiroha a živili se jako hajní. Důležitou postavou tohoto rodu je Hanin dědeček Carl John, který se vydal v době svého mládí na cesty, až ho osud zavál do oblasti dnešních severních Čech, přesněji do Bohosudova,[4] kde poznal jistou Marii Mladou, s níž se následně oženil. Hana Truncová rodinnou historii doplňuje: „*Celý svůj život oba žili v českoněmeckém pohraničí. Ovládali plynně slovem*

2 Deutschböhmen – označení představy německých politiků v Čechách (ve druhé polovině 19. a začátkem 20. století) utvořit v českém pohraničí uzavřené správní a jazykové území, které by nebylo spojené s Československem. Po vojenském zásahu československé vlády však došlo k opětovné celistvosti Československa. Tento stav byl ještě následně potvrzen na mezinárodní úrovni Saint-Germainskou smlouvou.

3 Ostrovec-Lhotka je obec nacházející se v Plzeňském kraji nedaleko města Zbiroh.

4 Bohosudov (německý název Mariaschein) je místní část města Krupky, nacházející se v Ústeckém kraji nedaleko Teplic. Díky svým dějinám má dodnes velice bohatou a hlubokou náboženskou tradici.

i písmem jak češtinu, tak němčinu. Narodily se jim čtyři děti, dva synové, kteří dostali jména Emil a Jan a dvě dcery Marie a Anna."[5]

Zmiňovaný syn Jan, který se narodil 13. září 1885, není nikdo jiný než pozdější otec Hany Truncové. Její matka Marie se za svobodna jmenovala Kuchelmeister, její předci z otcovy strany pocházeli z oblasti Krušných hor, konkrétně z Nakléřova[6], a příbuzní z matčiny strany z Plzně. Rodiče (Jan John byl o šestnáct let starší než Marie) měli svatbu v roce 1923, o rok později se jim narodila první dcera Hana Markéta, za dalších pět let přišla na svět dcera Margit. Obě dcery vyrůstaly v živnostenské rodině, otec Jan vlastnil společně se svým bratrem Emilem truhlářskou dílnu: „*Jednalo se o moderní dílnu se strojovnou. Byly zde světlé dílny a prostorný sklad dřeva, vyráběl se hlavně nábytek na míru, dýhovaný, kvalitní. Naše klientela byla česká, německá a židovská. Tovaryši byli Češi a Němci, kteří pracovali vedle sebe. Rodiče mé matky bydleli v blízkosti našeho domu, vyrůstala jsem ve velké rodině, kde nikdy nikdo nemusel strádat sám, vždy byla ‚při ruce' pomocná ruka. Měla jsem štěstí na tolerantní výchovu, na rodiče, na celou rodinu, kde nikdy nebyl žádný partajník, ani modrý, ani rudý, nijaký.*"[7]

Hana Johnová kolem roku 1927 s babičkou Marií Johnovou a kočárkem.
Archiv Hany Truncové.

Všechny vzpomínky dokreslují, jakým způsobem Johnovi žili a jaké hodnoty byly v jejich rodině preferovány – a sice tolerance, vzájemná pospolitost, pevné rodinné vazby a hluboká přátelství. Neméně podstatnou roli hrála také výchova k morálce a ke křesťanství. Tyto ideály svým dcerám vštěpovali jak otec Jan, tak maminka Marie, jejíž názory byly sice v určitých směrech odlišné, ale obě dcery žily v rodině, kde existovala pluralita názorů: „*Moje maminka byla celý svůj život monarchistka, říkala, že se to v demokracii jenom hádá, říkala také, že si Češi neumí vládnout. Zdaleka nebyla šovinistka, měla za matku Plzeňačku z poločeské rodiny, otce německého sociálního demokrata z hřebene Krušných hor. Byla vychovávána tolerantně, měla spousty přátel, nehleděla na národnost.*"[8]

5 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam ze 16. 9. 2012.

6 Nakléřov (německý název Nollendorf). Dnes katastrální území, které je součástí obce Petrovice v Ústeckém kraji.

7 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam ze 16. 9. 2012.

8 Tamtéž, z 2. 3. 2012.

Poslední slova této charakteristiky se projevila i ve výchově obou dcer. Mateřštinou starší dcery Hany Markéty Johnové byla němčina, od útlého dětství však ovládala oba jazyky, němčinu i češtinu.

Celá rodina velmi ráda cestovala a získávala tak nové zkušeností. Hanina teta, Anna Hrdá, žila několik let v Holandsku v Haagu; zde své příbuzné navštívil také Hanin otec Jan, kus Evropy procestovala i matka. Všichni zcestovalí členové rodiny dětem o svých zážitcích vyprávěli. Hana Truncová si s odstupem času na mnohé cesty svého dětství s radostí vzpomíná: *„Jezdili jsme do Krušných hor, ubytovali jsme se v osadě Vápenka, kde jsme měli později jednoduchou chalupu. Jezdili jsme do Ostrova (Eiland), obce blízko Děčínského Sněžníku, kde byl rybník na koupání a plavání, obec sousedila s německou obcí, kam se chodilo pěšky na dobrý Kuchen.*[9] *Náš tatínek se na nás přijížděl jednou týdně podívat. Jezdilo se vlakem, někdy nás odvezl blízký příbuzný svým autem, byl to manžel mé mnohem starší sestřenice.*“[10]

V roce 1933 navštívila Hana s rodiči, babičkou a mladší sestrou německý Bielefeld,[11] tehdy zde již byla cítit atmosféra nacistického režimu. Hanina svobodná teta Friedl tam pracovala jako vychovatelka v židovské rodině: *„Na jaře roku 1933 jsme byli hosty v nádherném domě, ale atmosféra žití byla v Německu už poznamenána nacismem, o čemž se v rodině hovořilo. Něčemu jsem nerozuměla vůbec, něco jsem vycítila. V následné korespondenci teta Friedl napsala, že na přání židovské rodiny už tam nepracuje, Židé se museli vzdát veškerého personálu. Celá rodina zahynula v plynu. Po druhé světové válce v největší nouzi v Německu obdržela Friedl velký potravinový balík z USA. Příbuzenstvo jejích dávných chlebodárců jí děkovalo, jak se zachovala vždy za různých situací k jejich židovské rodině v Bielefeldu.*“[12]

Kvůli těžkému zánětu průdušek jela Hana k moři do Itálie s dětskou cestovní kanceláří, se kterou se o rok později podívala také do Blanice blízko Husince v jižních Čechách. Obě sestry, Hana i Margit, prožívaly tedy idylické dětství jak plné kultury (pěstoval se vztah k umění, k hudbě a literatuře), tak plné sportu i cestování. V rodině měli své nezastupitelné místo prarodiče i sourozenci rodičů. Žilo se podle modelu velké rodiny. Hana Truncová ke svému dětství vzpomněla: *„Měli jsme velkou zahradu, hodně přítelkyň. Všechny moje přítelkyně se rekrutovaly z českého, německého a židovského prostředí. A takové byly i Teplice. Teplice byly vlastně ze tří třetin české, německé a židovské, a to dokumentují ještě dneska teplické hřbitovy. V pohraničí jsem žila za první republiky a prožívala jsem tam i válku.*“[13]

9 Kuchen – německy koláč, nebo obecně moučník. Výraz je v citované větě záměrně ponechán a přepsán v autentické podobě.

10 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam ze 16. 9. 2012.

11 Bielefeld, město ve spolkovém státě Severní Porýní-Vestfálsko.

12 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam ze 16. 9. 2012.

13 BOUŠKA,Tomáš – LOUČ, Michal – PINEROVÁ, Klára (eds.): *Českoslovenští političtí vězni: životní příběhy*. Praha 2009, s. 325.

Doba ale nebyla příliš poklidná. Republikou zmítala hospodářská krize, která se projevovala stále znatelněji: „*V okrese Teplice-Šanov docházelo k postupnému omezování či úplnému zastavení výroby ve sklářském, keramickém, textilním i stavebním průmyslu. Nezaměstnanost – nejtíživější důsledek krize – dosahovala značných rozměrů. V textilním průmyslu bylo za dobu trvání krize z 30 továren 10 největších úplně vyřazeno. Tak např. od poloviny června 1931 svou výrobu natrvalo zastavila pletařská firma Russ a spol. v Nádražní ulici (dn. Masarykova). Během téhož roku přestala vyrábět další pletařská firma S. H. Bondy v Trnovanech, o práci přišlo 70 lidí. Podobný osud postihl také tkalcovnu Rothschild a Mandler, bez práce se tak ocitlo 200 lidí. K podstatnému omezení výroby musely přistoupit firmy Bratři Grohmann v Bystřanech a tkalcovna J. S. Steinberg v Trnovanech.*“[14]

Své vzpomínky, poněkud méně dramatické, má na toto nelehké období také Hana Truncová: „*Já jsem v rodině nepocítila hlad ani bídu. Znala jsem děti, spolužákyně z chudých rodin, maminka mi pro ně dávala s sebou svačinu, celá rodina měla v bytě absolutní pořádek, chodily čistě oblečené, otec rodiny vzal kdejakou příležitostní práci. Můj tatínek či strýc nikoho nepropustili. Základní kapitál ručil v době počínající nezaměstnanosti. Za mého dětství vařila babička Johnová všem učňům, stravovali se u nás. Na Vánoce napekla maminka všem učňům a tovaryšům vánočky jako dárek, předávala s mašlí a přáním, obdrželi vánoční finanční dárek ke mzdě, která se vyplácela každý týden.*“[15]

Rodině Johnových se podařilo přečkat krušné časy a nadále se věnovat tomu, co ji živilo. Situaci v pohraničí však trefně vystihuje následující poznámka: „*V českém pohraničí značně působily odezvy vývoje v Německu. Tam bída krmila hydru nacionalismu, mohutnělo Hitlerovo hnutí. A tak kvapně sílila jeho odnož u nás, strana DNSAP, i její přidružené organizace.*“[16] A bohužel nebezpečí související s vývojem v Německu nebylo jedinou hrozbou pro Československou republiku v době hospodářské krize. Zcela stejně závažné extremistické projevy přicházely ze strany komunistů. Také oni využili velmi kritické situace v mnoha oblastech pohraničí a vyvolávali různé nepokoje, z nichž některé skončily tragicky.

Než ale nastala většina těchto událostí, zahájila Hana svoji školní docházku. Německou obecnou školu začala navštěvovat v roce 1930. Školní budova byla napůl německá a napůl česká. Od třetí třídy se v německé škole vyučovala čeština a naopak ve škole české se od třetí třídy začalo s němčinou. Bohatá byla také Hanina mimoškolní zájmová činnost: „*Dnes už nevím, od kolika let jsem chodila na soukromou rytmiku k paní Körbel. Hrát na piano mne učil pan profesor Weinhold a to do té doby, než mne doslova předhonila má na muziku nadaná mladší sestra. Já jsem začala hrát*

14 RICHTEROVÁ, Martina: *Okres Teplice-Šanov v 30. letech.* Diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 1995, s. 9–10.

15 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 21. srpna 2011.

16 KLIMEK, Antonín – HOFMAN, Petr: *Velké dějiny zemí Koruny české XIV*. Praha – Litomyšl 2002, s. 123.

na 120-basovou pianovou harmoniku Hohner. Pod taktovkou pana Dobše jsem nějaký čas hrála v dětském teplickém orchestru.“[17]

Hana Johnová navštěvovala tedy německou školu, později přešla na přání svého otce na českou měšťanskou školu v Teplicích. Ve školním roce 1937/1938, tedy v době, která pro Československo znamenala řadu zlomových událostí, chodila do školy v Kutné Hoře na Vlašský dvůr, byl to tzv. handl. V Kutné Hoře se seznámila se stejně starou spolužačkou Květou,[18] (se kterou se v padesátých letech setká ve vězení, kde budou obě prožívat nelehká léta svého života coby politické vězeňkyně). Ve Vlašském dvoře Hanu zastihla zpráva o smrti T. G. Masaryka. Dodnes vzpomíná na pohnutí a smutek, který všichni prožívali.

O rok později již byla situace v pohraničí kritická. Školní rok 1938/1939 začala opět v české měšťanské škole v Teplicích, ale vyučovalo se jen jeden měsíc, české školy byly uzavřeny v celém pohraničí, to však nebylo všechno: „*Do školních lavic nenastoupilo hodně žákyň a žáků z židovských rodin. Pokud obdrželi víza a měli finance, emigrovali do západních států. Pamatuji pana učitele jménem Janke, měl židovskou manželku, krásnou malou dceru, po příchodu Hitlera do pohraničí spáchali v domě sebevraždu, i to jsem si zapsala do trvalé paměti.*“[19]

Ve druhé polovině září 1938 vrcholily dlouhodobé násilnosti ze strany henleinovců v celém pohraničí. České a židovské rodiny zmiňovaných oblastí byly dnes a denně vystavovány všemožným útokům, každý jedinec si musel položit otázku, co bude dál? Neméně dramatická situace byla v Teplicích: „*11. září vysílal čsl. rozhlas projev prezidenta Beneše k občanům Československa. Reakce sudetských Němců byla kritická, nesouhlasná. Týž den večer se uskutečnila v Teplicích-Šanově mohutná demonstrace, na níž promluvili Dr. Zippelius a starosta města Franz Czermak. V noci na 12. září byly téměř ve všech obcích na Teplicku dehtem pomalovány nápisy na českých školách, pamětní desky legionářů, tabule u přechodů drah, obchody českých živnostníků aj. Po domech byly namalovány hákové kříže a různá německá hesla.*“[20]

To už ale byly jen poslední dny svobodné Československé republiky. Došlo k podepsání mnichovské dohody a postoupení pohraničí nacistickému Německu. Rodina Johnova v Teplicích zůstala. Tehdy jistě Hana netušila, jak tato skutečnost později poslouží u soudu komunistům k různým spekulacím, fabulacím a konstrukcím, které vyústily v její dehonestaci. Pro čtrnáctiletou Hanu Johnovou tak v září roku 1938 skončilo její dětství.

17 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam ze 16. 9. 2012.

18 Květoslava Moravečková (nar. 10. 2. 1924) je bývalá politická vězeňkyně komunistického režimu. Vězněna byla v letech 1952–1959 mimo jiné v PÚ Varnsdorf, pardubické věznici či v Želiezovcích. Dodnes patří k blízkým přítelkyním Hany Truncové.

19 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou ze 16. 9. 2012.

20 RICHTEROVÁ, Martina: *Okres Teplice-Šanov v 30. letech*, s. 57.

Dospívání v době nacistické nesvobody (1938–1945)

Konec roku 1938 znamenal pro všechny demokraticky smýšlející lidi v pohraničí další kruté poznání. Pohraničí se měnilo, mnoho osob české národnosti odchází, někteří zůstávali: *„Po Mnichovu se počet českého obyvatelstva silně změnil. Z pohraničí odchází téměř všechna česká inteligence, čeští státní úředníci, většina českých učitelů atd. Značný byl také počet dělníků, kteří odešli před příchodem nacistů do vnitrozemí. Na druhé straně však v pohraničí zůstaly tisíce českých dělníků, především těch, kteří již byli v pohraničí delší dobu usedlí. Před rokem 1938 pracovalo v pohraničí hodně českých řemeslníků, značná část jich i po záboru zůstala.“*[21]

K zásadním násilnostem došlo v březnu 1939: *„Noc na 15. 3. se měla stát nocí zúčtování s českou menšinou, která zde po Mnichovu zůstala. Hordy nacistických výrostků a zfanatizovaných bojůvek SdP měly doslova volnou ruku k páchání násilností na českém obyvatelstvu.*[22] *Rozbité výkladní skříně, demolované obchody, hostince i soukromé byty byly výsledkem činnosti až 80členných bojůvek. Tyto skupiny táhnoucí městem Teplice po 10. hodině večer zdemolovaly ve vnitřních Teplicích na 40 obchodů a hostinců, v Trnovanech jich bylo zničeno 25 a v Novosedlicích a Řetenicích 31. V činnosti násilníkům nikdo nebránil, vše se dělo za blahovolného dozoru německé policie, která měla pro tento večer jasné pokyny: nechat demonstrace volně probíhat a nestarat se o ně, zabránit drancování větších obchodů a především v žádném případě nedopustit fotografování. Každého, kdo by se snažil průběh akcí fotografovat, okamžitě zatknout.“*[23]

V závěrečné pasáži popisu násilností lze nalézt paralelu k vyprávění Hany Truncové, jejíž rodina je také zažila. Jan John se rozhodl fotografovat, ne však průběh drancování, ale to zpustošení, které výrostci způsobili: *„Můj otec šel po té spoušti na protější chodník fotit, byl okamžitě udán a musel vytočit film, to ještě dopadlo dobře.“*[24] Hana Truncová také vzpomíná, že tehdy shořela v Teplicích velká synagoga a hasiči nesměli zakročit.

Vrací se zpět i k zážitku, který obě sestry trvale poznamenal, k noci z 14. na 15. března 1939: *„Moji rodiče byli po těžké chřipce, odjeli na několik dní do naší chalupy v Krušných horách za celkem pěkného březnového počasí, netuše, že opět napadne sníh, oni nelyžovali a byli prakticky ve Vápence na horách v pasti. Strýc Emil měl klíče od našeho bytu, že nás dvě sestry ‚ohlídá'. Domy se zamykaly v tu dobu velmi pozdě večer, pak se zčista jasna objevil mladší muž, debatoval se strýcem dosti dlouze, my se sestrou nevěděly o čem, upozornil strýce na noční nebezpečí, že se něco chystá ze strany*

21 ŘÍHA, Miroslav: *Protifašistický odboj na Teplicku v letech 1939–1945 a počátky zrodu lidově demokratické moci.* Diplomová práce, Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem 1989, s. 21.

22 Sama Hana Truncová připomíná v této souvislosti účast příslušníků organizace Sturmabteilung (SA).

23 ŘÍHA, Miroslav: *Protifašistický odboj na Teplicku,* s. 29.

24 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

nacistů, aby byl ostražitý, načež nás proti naší vůli zamknul, na druhé straně místo kliky koule. To byla naše záchrana. Velké rány a křik nás probudily, daly jsme se po schodech dolů, podívat se na vetřelce, ti ztuhli, nečekali nás děti, ale přišli ještě dvakráte, zanechali po sobě spoušť, rozbitý nový nábytek připravený k lakýrníkovi, rozsekali veškeré okenní tabule dílen, házeli k nám do prvého poschodí kameny, vyhákli domovní vrata."[25] Nacisté hledali otce a strýce a velmi dobře věděli, proti jaké rodině takto zaútočili.

Rok 1939 však kromě podobných otřesů znamenal pro Hanu také ukončení čtvrtého ročníku měšťanské školy. Ucházela se o přijetí na obchodní akademii v Teplicích. Nastoupila v září 1939; začala druhá světová válka. Hana Truncová si dnes vzpomíná při všem zlém i na chvíle méně vážné, ke kterým patřily například návštěvy kina. Ovšem ani zde nebylo možné vyhnout se válečnému zpravodajství, které běželo na plátně před samotným filmem. Studentka chtěla vidět zamilovaný film, kterému ale předcházely válečné týdeníky. Vše, co tehdy mladý člověk prožíval, s sebou přinášelo dopady války a odnášelo bezstarostnost, která byla podle slov Hany Truncové nejtypičtějším rysem jejího dětství do roku 1938. Nedlouho poté, v roce 1941, začínaly transporty do nedalekého Terezína. Mizeli lidé z bezprostředního sousedství. Nikdo tehdy netušil, že válka bude trvat šest let!

Hana stále studovala na obchodní akademii, kam ji nasměroval otec, protože se domníval, že by se mohla věnovat rodinnému podniku, a proto by měla znát vše, co k tomu patří. Nenáviděla účetnictví, větší zalíbení nacházela v cizojazyčné korespondenci. V náplni studia se setkala také s těsnopisem, psaním na stroji, kupodivu se ve škole hodně věnovali také literatuře a dějinám. Vyučoval se anglický jazyk a jako dobrovolný jazyk francouzština nebo čeština: *„Jelikož jsem neměla základy z franštiny, tak jsem si dala češtinu a nemusela jsem se učit, takových nás ostatně bylo víc. Musím ale říct, že na té škole byli fantastičtí páni profesoři. Kromě studia jsme také museli doložit, že jsme o prázdninách ty dva měsíce pracovali a ‚neproflákali' je."*[26] V roce 1943 Hana na obchodní akademii odmaturovala a náhle vyvstala otázka, co bude dál. Otec jí tehdy řekl: *„Vymysli si nějakou další školu, vymysli si, co chceš, jenom abys nemusela pracovat pro Hitlera."* Rodina přemýšlela nad různými alternativami, četly se inzeráty v novinách, diskutovalo o různých možnostech. Mladší sestra Margit byla později totálně nasazená a pracovala v Teplicích v továrně.

Hana mezitím nalezla způsob, jak přečkat válečné měsíce. Její tehdejší životní postoje v podstatě vycházely z jednoduchého přesvědčení, které by se dalo shrnout slovy: „Žít v ústraní a zbytečně se neukazovat na veřejnosti, zejména ne pak tam, kde by se musela legitimovat". Rodina Johnova, stejně jako v podstatě každý z obyvatel žijících v nacisty obsazených územích, se setkávala s všemožnými kontrolami

25 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 16. 9. 2012.

26 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

a povinnostmi často se legitimovat. Tyto perlustrace jen vyvolávaly další nejistotu a stísněné pocity: *„Náš strýc Emil, který byl bratrem mého otce, měl dobré přátele sedláky ve dvou obcích v Českém středohoří, kteří nám po celou válku pomáhali s potravinami, což bylo pokaždé pro strýce i pro ty sedláky velké riziko. Cestoval vlakem, byly namátkové kontroly tašek či zavazadel. Tyto doslova přátelské kontakty udržoval strýc Emil ještě i po válce.“*[27]

Jeho neteř Hana se zatím protloukala s žákovskou legitimací, kterou měla ještě z obchodní akademie. Jiné doklady tehdy neměla, a proto si dávala bedlivý pozor na to, s kým se může setkat, dokonce sledovala, aby ji ani sousedé moc neviděli. Mezitím se jí podařilo usadit v Českém středohoří: *„Dostala jsem se i bez pracovního úřadu k našim velmi dobrým sedlákům, kteří nám pomáhali celou válku. Vesnice se jmenovala Boschney*[28] *a žili tam jenom sedláci. Tam jsem se ‚upíchla‘ a nebyla jsem vidět doma.Ta práce mě bavila, bylo to na vzduchu, měla jsem sílu. Jmenovali se Abertovi a měli od pracáku přiděleného Poláka a Poláci museli nosit označení, péčko. V této rodině s námi ale ten Polák seděl u stolu, což tehdy nesmělo být, ale ta rodina byla velmi dobrá.“*[29]

V této vesnici žila podle svých slov Hana Truncová až do počátku roku 1945, tehdy jí náhle přišlo předvolání z pracovního úřadu. Pro Hanu to bylo podivné překvapení, a tak uvažovala o různých způsobech, jak oddálit případné nebezpečí, které by se mohlo v této souvislosti vyskytnout. Nejednoho mladého člověka tehdy napadlo, že by mohl začít předstírat nějaké zdravotní problémy. Stejnými cestami se ubíraly také Haniny úvahy. Než se k tomu ale odhodlala, zasáhla skutečná nemoc. Navštívila lékařku, obdržela léky a snažila se nemoc protahovat, jak jen to šlo. Svůj zdravotní stav musela na vyzvání dokládat na speciální lékařské kontrole v Šanově. To už se ale přiblížil konec války. Na jejím samém konci se Hanin otec rozhodl, že společně se svou dcerou zajedou vlakem na rodinnou chalupu na Vápence. Cestou potkali skupinu lidí z pochodu smrti: *„Šli naproti nám, nevím, kolik jich mohlo být, dvacet nebo něco přes dvacet. Šli pomalým krokem a s nimi jeden jediný bachař. Měli jsme u sebe nějaké namazané chleby a já úplně instinktivně vyndala vše, co jsme měli a dala jsem jim to a ty ruce to vzaly a asi i roztrhaly, aby každý měl alespoň sousto. Ten bachař na mě křičel a musím říct, že to byl první bachař v mém životě, který na mě křičel. Pochodů smrti tu bylo víc, dodnes je u Bohosudova pomník, který to připomíná.“*[30]

Krátce na to přišlo osvobození. Rodina Johnova ji ve zdraví přežila a na všechny její členy čekal nový život. Jaký bude, si určitě nikdo z nich neuměl představit ani v nejsmělejších představách.

27 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 13. 4. 2013

28 Zbožná (německý název Boschney) obec nedaleko Lovosic v Ústeckém kraji. V současné době místní část obce Velemín.

29 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

30 Tamtéž, z 23. 3. 2013.

Od května do února, aneb 1945–1948

S koncem druhé světové války přicházejí velké a dlouho očekávané naděje na nový život, ale také například odsun německého obyvatelstva a u demokraticky smýšlejících jedinců pak po určité době poznání, že není všechno tak zcela v pořádku, jak se oficiálně udává. S postupem času si někteří uvědomovali, že se možná blíží něco, co zřejmě nebude mít se skutečnou svobodou opět příliš mnoho společného. Projevy a náznaky těchto jevů si však zcela otevřeně, odvážně a rázně dovolil kritizovat jen málokdo: „*První politická čistka po roce 1945 nenastala v KSČ. Došlo k ní v lidové straně po volbách vyloučením poslankyně dr. Heleny Koželuhové, která prý ‚porušila programové zásady'. Feierabend píše, že lidovecký poslanec a bývalý agrárník Broj mu sdělil, že k vyloučení došlo na ‚přímý zákrok předsedy strany Šrámka, protože Koželuhová svým psaním a vystupováním ve volební kampani rušila spolupráci lidové strany s komunisty. […] Její vyloučení bylo důkazem, že Šrámek bude ve své pasivní politice vůči komunistům dále pokračovat a že má obavu, aby příklad Koželuhové tuto politiku nezvrátil, a tak neohrozil jeho autoritu.*"[31]

Kromě Heleny Koželuhové patřili ke stejně nesmlouvavým kritikům také Pavel Tigrid[32] či Ota Hora. Ne každý si dovolil kritizovat politické poměry cele a programově. Většina z těch, kteří se ke kritice odhodlali, se zaměřovali spíše na jednotlivé konkrétní jevy a nebyli vždy tak energičtí. Jen vzácně se objevovala kritika směřující k násilnostem, které byly páchány bezprostředně po osvobození: „*Spisovatel Edvard Valenta se v této době angažoval v případu občana, který byl zatčen a obviněn z kolaborace – omylem, protože kolaborant stejného jména bydlel o dvě patra výše ve stejném domě.*"[33]

V pohraničí se děly násilnosti kolem odsunu německého obyvatelstva, což je dodnes téma, které si pamětníci z různých důvodů neradi připomínají. Hana Truncová není výjimkou, Kláře Pinerové na otázky k odsunu odpověděla: „*Tenkrát vyhodili rodiny, otcové většinou nebyli doma, vyhodili prostě ženy s dětmi od plotny tak, jak byly. To byly začátky tzv. odsunu hned v červnu 1945. Nemohly si vzít ani těch třicet kilogramů, jak tomu bylo později – prostě šly. To byl vyhazov, tvrdý vyhazov. Na jednu stranu se nedivím, byla to určitá msta, prostě lidé byli nadržení, neuvažovali rozumně ani lidsky. Lidské vztahy se vytratily a ztrácely. Já jsem tenkrát odsunem ztratila hodně přítelkyň ze škol.*"[34]

---

31 HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí.* Univerzum, Praha 1990, s. 19.

32 Pavel Tigrid (27. 10. 1917 – 31. 8. 2003), český publicista, spisovatel a politik, významný bojovník proti nacistické i komunistické totalitě. V letech 1939–1945 působil jako hlasatel v Londýně v BBC. Roku 1945 se vrátil do Prahy, ale v roce 1948 republiku opět opustil. Od roku 1956 vydával čtvrtletník Svědectví. V letech 1994–1996 působil v České republice jako ministr kultury. Zemřel v roce 2003 ve Francii.

33 HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí*, s. 16.

34 BOUŠKA, Tomáš – LOUČ, Michal – PINEROVÁ, Klára (eds.): Česko*slovenští političtí vězni,* s. 325.

Koncem května rodinu Johnových zasáhla tragická událost. Po dlouhé nemoci zemřel Hanin milovaný dědeček, německý sociální demokrat a držitel antifašistické legitimace. Ještě se dočkal pádu nacistického režimu, ale už nebyl svědkem obnovené činnosti sociálnědemokratické strany v Československu, ani jejího sloučení s KSČ v roce 1948. V květnových dnech roku 1945 se ale podle vzpomínek Hany Truncové šířil v Teplicích strach: *„My jsme více méně čekali Američany, ti bohužel museli zůstat stát. Když přišli Sověti, tak to všechno přišlo. Začalo znásilňování, rabování, všechno možné. V době, kdy byl můj dědeček už těžce nemocný a umíral, bouchali v noci Sověti a volali: ‚Alkohol, alkohol!' Posléze babičce hrozili pěstí, že jí ukážou, tak si pak pozvala svého švagra, pana Bečváře, aby s tím nemocným mužem nebyla sama. Před náš dům se postavil strýc Emil, nohama a rukama jim vysvětlil, že v tom domě jsou jejich oficíři, takže šli dál a nevzali u nás ani za kliku."*[35] Tento zážitek byl dalším argumentem pro rozhodnutí, aby se babička přestěhovala ke své rodině a nemusela žít v celém domě sama: *„To byla další doba strachu, válka byla strach, to jste nevěděl, jestli se toho děje víc, než psaly noviny, dávala se ve známost jména popravených a ta jména se četla, četlo se, jestli je tam někdo z našich známých nebo přátel, byl to strach ze šikany a teď byl konec války, na který jsme se těšili a byl zase strach z něčeho jiného…"*[36]

V srpnu 1945 dosáhla Hana svými jednadvacátými narozeninami plnoletosti. O rok později se v Československu konaly první poválečné parlamentní volby. Hana se tehdy z důvodu nemoci svých prvních voleb nezúčastnila, jiní členové její rodiny však ano; koho ale volili, bohužel neví. Podle vzpomínek Hany Truncové se její rodina profilovala apoliticky, sama prý nikdy neuvažovala vstoupit do jakékoliv politické strany, po květnu 1945 byla jen členkou Anglického klubu v Teplicích, kde se, jak dnes dodává, *„řešila konverzace, a ne politika."* Jan John měl postoj k politice částečně usnadněný svou zásadou, že jako živnostník nemá být členem žádné politické strany. Přesto byl přesvědčován ke vstupu do KSČ; samozřejmě odmítl.

Hana pracovala po skončení války na půl úvazku ve stavební firmě a navíc pomáhala svému otci s administrativou v jeho živnosti. Takhle si však svou seberealizaci nepředstavovala, její vize byly poněkud jinde. Vzhledem k tomu, že po válce bylo třeba různých překladů, plnila si částečně své představy soukromým překládáním a přitom snila svůj sen o kariéře cizojazyčné korespondentky. Současně zpívala v kostelním sboru, chodila pravidelně do kostela, kde její sestra působila jako varhanice, celá rodina byla hluboce věřící. Rodina, která vyznávala podobné hodnoty, tušila, že na obzoru nejsou jednoduché časy. Osud Československa se stále více blížil k totalitě.

Přišel rok 1948. Necelé tři poválečné roky byly dobou, o které se nedá příliš hovořit jako o demokratické. Komunisté útočili proti demokracii stále agresivněji.

35 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

36 Tamtéž.

Demokratičtí politici zaujímali nerozhodné postoje, které z dlouhodobého hlediska nebyly v dané situaci na místě. Vyčkávání a snaha o diplomatické jednání nemohly ve střetu s komunisty obstát. Bylo to období, které se pohybovalo mezi snahou uchovat demokracii alespoň v okleštěné podobě a stále více zřetelným úsilím komunistů o převzetí moci. Vystřídala je totalita, které otevřely v Československu dveře únorové události roku 1948.

V letech 1948–1960

„Člověk má povinnost postavit se totalitě." Tak zní životní motto Hany Truncové. Věta, kterou si dodnes připomíná a jejíž hlavní poslání opakuje na mnoha studentských besedách, platí v rámci jejího života nejvíce především pro dvanáctileté období let 1948–1960. I když by se dala aplikovat na celý její život, právě ve zmíněném údobí získala své největší opodstatnění.

Snímek z doby po propuštění z vězení v roce 1960.
Archiv Hany Truncové.

Na únorové události roku 1948 vzpomíná Hana Truncová následovně: *„V deset hodin ráno maminka otevřela okno a divila se, že spousta lidí jde z práce v dopoledních hodinách domů. Já jsem tenkrát v zaměstnání zůstala. Byla to stavební firma a já si vzpomínám, že jsem měla kancelář v přízemí. Firma měla asi pětadvacet zaměstnanců a leckterý se postavil na špičky a podíval se, jestli sedím za svým psacím stolem, a myslím, že mi jeden i takhle pohrozil. Můj šéf mě tam tenkrát uhájil a pracovala jsem tam dál. Moje sestra ale takové štěstí neměla, byla vyhozená."*[37]

Rok 1948 znamenal vyloučení pro spoustu vysokoškolských studentů a jedním z nich byl také budoucí snoubenec a později manžel Hany Johnové Otakar Trunec z Bohosudova. Narodil se v roce 1920 ve Dvoře Králové a po druhé světové válce studoval na Vysoké škole politické a sociální v Praze, v roce 1948 však z ní byl z politických důvodů vyloučen. Předtím byl aktivním členem Československé strany národně socialistické, přispíval do Svobodného slova.[38] S Hanou – svou pozdější ženou – se seznámil v roce 1949, kdy konečně po mnoha peripetiích získal stálý pracovní poměr. Také on prožíval únorové události roku 1948 ve velmi napjaté atmosféře, která sou-

37 BOUŠKA, Tomáš – LOUČ, Michal – PINEROVÁ, Klára (eds.): *Českoslovenští političtí vězni,* s. 326.
38 Svobodné slovo, tištěné periodikum, hlavní deník Československé strany národně socialistické.

visela s jeho politickým přesvědčením. Hana Truncová k tomu s odstupem času dodává: „*Petr Zenkl*[39] *se loučil s mým mužem kolem února 1948 a nabízel mému muži, tedy svému mnohem mladšímu příteli, aby s ním šel na Západ. Loučil se slovy: ‚Tady to bude trvat velice dlouho.' Můj muž byl z vysoké školy vyloučen právě pro svoji příslušnost k národně socialistické straně. Vzpomínám si také, že šansoniérka Ljuba Hermanová*[40] *po únoru půjčila klíče od svého bytu vyhozeným vysokoškolákům, aby se tam mohli schovat, že je tam nikdo hledat nebude. Byl tam také můj budoucí muž.*"[41]

Hana a Otakar se zasnoubili. (Kromě společných politických názorů oba spojovala turistika či lyžování.) Oba se pevně rozhodli, že proti nastupujícímu režimu musí něco udělat. Hana se následně seznámila s manželovým švagrem Viktorem Waidlichem, který však v roce 1949 tragicky zemřel ve chvíli, kdy ho v bytě zatýkala Státní bezpečnost. Na rodinu Johnovu čekaly další zkoušky. Hanina sestra si podala žádost o vystěhování z Československa a bylo jí vyhověno, povolení mělo platnost půl roku. Koncem března 1951 odjela Margit Johnová do Rakouska a nakonec trvale zakotvila v německém Stuttgartu.

Protikomunistické aktivity Hany Truncové a jejího snoubence byly dvojího charakteru. Jednak rozšiřování protikomunistických letáků, jednak zprostředkování pomoci ohroženým osobám s útěkem do zahraničí: „*Měli jsme kontakty na přechody hranic, převáděl je jeden muž z východního Německa, z německé strany Zinnwaldu, z našeho Cínovce. Převáděl za solidní odměnu. Z něčeho musel totiž taky žít. A já jsem mu dohazovala nějaké osoby, které potřebovaly odejít, aby je například nezavřeli. A tím jsem se dostala já i a moje rodina do sítí, které pomáhaly lidem přes hranice. Já jsem k nám přitáhla další lidi, kteří potom odcházeli přes hranice.*"[42]

Hana Truncová, jak již bylo napsáno, snila o cestování. Poválečná realita ale takovým touhám nepřála. Po únorových událostech roku 1948 se objevily další problémy. Odmítala politický režim, který přišel, a zde lze najít počátek její protikomunistické činnosti. Hanina maminka přivedla jednou domů člověka, který byl ochoten zprostředkovat poštu do zahraničí. Jmenoval se Richard Buta a pocházel z německé strany Cínovce, Zinnwaldu. Časem potřeboval možnost bezpečného ubytování, pokud možno v soukromém domě bez nájemníků. Pro tento účel se střídaly dvě varianty a jednou z nich byl domov rodiny Johnových. Hana Truncová celou situaci přibližuje: „*Tímto*

39 Petr Zenkl (13. 6. 1884 – 3. 11. 1976), český politik a významný představitel národně socialistické strany. Po bohaté politické činnosti v sociální oblasti v období první republiky byl v letech 1939–1945 vězněn v nacistických koncentračních táborech. V roce 1945 se vrátil zpět do Prahy a plně se zapojil do politického života. Po nástupu komunistické totality v roce 1948 emigroval a posléze žil v USA, kde působil jako předseda Rady svobodného Československa.

40 Ljuba Hermanová (23. 4. 1913 – 21. 5. 1996), česká herečka, zpěvačka a šansoniérka s bohatou uměleckou kariérou např. v Osvobozeném divadle nebo později Divadle Na zábradlí.

41 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 28. 10. 2011.

42 BOUŠKA, Tomáš – LOUČ, Michal – PINEROVÁ, Klára (eds.): *Českoslovenští političtí vězni,* s. 326–327.

způsobem začínala možnost zakázaného hraničního přechodu, posílala se korespondence, někdy i balíčky oboustranně. Začínalo se riskovat, žít ve strachu, časem potřeboval pan Buta spolehlivého fotografa, možnosti k výrobě občanských průkazů, znal pracovní rozložení celníků kolem Cínovce, přistoupil na ilegální převody přes hranice. Tím, že jsem znala Krušné hory velice dobře, jsem si rizika nepřipouštěla, pomáhala jsem, kde se dalo."[43]

Po velikém zatýkání v Litvínově v roce 1949, při kterém zahynul její švagr Viktor Waidlich (viz výše), byla utvrzena v přesvědčení, že jedná správně. Díky Stanislavu Šebkovi[44] poznala další emigranty, kterým pomáhala. Richard Buta měl po každé zdařilé akci v okně směrem k českým hranicím jisté znamení, které signalizovalo, že vše dobře dopadlo. Měl spojení na diplomatické vozy železniční dráhy Německé demokratické republiky.[45]

Letákové aktivity Hana Truncová popisuje následovně: „*Letáky jsem psala podle diktátu mého snoubence a dalších vyhozených studentů, text byl proti komunistům, proti kolchozům, znárodnění, proti spolčení Československa se SSSR, proti cenzuře tisku, proti novým zákonům, státním, lidovým soudům, popravám, na ochranu lidských práv atd. StBáci nenašli u nás ani jediný leták, zbytky se mi podařilo zničit po zatčení mého snoubence po 19. květnu 1951.*"[46]

Celá tato činnost byla v roce 1951 odhalena, v rozsudku se v souvislosti s Hanou Johnovou lze kromě jiného dočíst: „*Po seznámení s Otakarem Truncem později svým snoubencem napíše ilegální leták proti stávajícímu zřízení, a to někdy na jaře 1949 v kanceláři, kde byla zaměstnána a to v Teplicích. Tento leták diktuje Otakar Trunec, obviněná jej píše na blámu a rozmnožuje jej na cyklostylu a společně při vyjížďce autem rozhazuje s O. Truncem zbytek letáků rozesílá s Otakarem Truncem poštou.*[47] *Obviněná se zná s Richardem Butou, který od roku 1949 přechází hranice a navštěvuje jejího otce Jana Johna a který přinášel různé zprávy a balíčky […]*"[48]

Hana Truncová odmítá, že její otec Jan John jednal s Richardem Butou, jak vyplývá z rozsudku. Jde o dezinterpretaci a manipulaci s výpovědí, kterou vytvořila Státní bezpečnost a k jejímuž podepsání byl Jan John donucen.

Vzpomíná, jak došlo k zatčení všech obžalovaných. Otakar Trunec byl zatčen 19. května 1951, ona 6. června 1951.[49] K zatčení Otakara Trunce se lze z archivních

43 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 16. 6. 2013.

44 Stanislav Šebek (12. 11. 1925 – 11. 5. 1984), český hudební skladatel a pedagog. Neodmyslitelně je spjat s Bohosudovem a obcí Chabařovice.

45 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 16. 6. 2013.

46 Tamtéž.

47 K této poznámce z pramenů StB Hana Truncová podotýká, že zatčenými byl přiznán jeden leták, ale letáků bylo vytvořeno daleko více, proto se v dokumentu setkáváme s výrazem leták v jednotném čísle.

48 Národní archiv (NA), fond (f.) Státní prokuratura, ministerstvo spravedlnosti, nezpracováno; rozsudek.

49 Tamtéž, z 23. 3. 2013.

pramenů dočíst: „*Dne 19. 5. 1951 o 14. hod. byl na návrh VI. odd. při KV-Stb Ústí n. L. zatčen Otakar Trunec, nar. 27. 8. 1920, úředník, bytem Bohosudov 360, okr. Teplice. O 12. hod. vyjeli org. zat. skup. v počtu 8 osob do Bohosudova Tatraplánem za účelem zatčení a vykonání domovní prohlídky u Otakara Trunce. Po příjezdu do Bohosudova předejeli orgány před MNV a velit. zat. skup. se odebral na MNV k předsedovi,*[50] *aby zjistil, zda Trunec se nachází doma. Po zjištění, že jmenovaný jest doma, požádal velit. předsedu, zda by mohl nějakým způsobem Trunce na MNV předvolati. Předseda vyslal pro Trunce tajemníka MNV, který jmenovaného asi za 20 minut přivedl.*“[51]

K okolnostem obou zatčení dnes Hana Truncová blíže dodává: „*Nejdřív zatkli 19. května mého snoubence, volala mi to jeho matka telefonem a já vycítila z jejího hlasu, že se něco dělo, a tak jsem jela do Bohosudova. U Trunců byl velký vlčák a oni se toho psa báli, proto mého snoubence zavolali na Místní národní výbor v Bohosudově a zatkli ho tam. Věděla jsem, že kruh se uzavírá. Mezitím uplynul nějaký čas. 5. června večer jsem sázela s maminkou a babičkou astry, tři generace vedle sebe jsme sázely. Upekla jsem dvě bábovky, šestého měla babička narozeniny a také jedna naše sousedka, každé jsem dala v předstihu den předtím bábovku.*“[52] Domácím pracím se Hana Johnová věnovala jen několik hodin před svým zatčením, ke kterému došlo druhého dne dopoledne. Příslušníci Státní bezpečnosti si pro ni přijeli přímo do práce. Zatčena byla v kanceláři Císařských lázní v Teplicích. Jeli s ní domů, kde udělali domovní prohlídku a pak putovala do věznice Krajského velitelství StB v Ústí nad Labem: „*Za účelem vyšetření její spoluúčasti na protistátní činnosti byla jmenovaná dne 6. 6. 1951 předvedena na zdejší velitelství a byla podrobena výslechu. Do dnešního dne byla v zajištění v zákonité lhůtě a byla stále vyslýchána bezvýsledně.*“[53]

Vzpomínky Hany Truncové na věznici v Ústí nad Labem jsou dodnes plné bolesti: „*V Ústí to bylo hrozné a ke všemu ještě tam byly štěnice. To StB bylo v budově tehdejší i dnešní spořitelny ve sklepě. Dnes je to úplně předělané. Byly tam kobky, všude jen hrubá omítka a vlhko, nedalo se tam větrat, kobky byly pod chodníkem, slyšel jste podpatky, lidé pospíchali do práce, jinak se dá říct, že tam šlo kolem málo lidí. Kanceláře StB byly úplně nahoře a StB mělo svůj výtah, jednoduchý a železný, spořitelna měla také svůj. Výslechy probíhaly hrůzným způsobem, byla tam dvě okna, a když vás nechali sedět a podali vám židli, tak to jste měl ještě velké štěstí. Většinou se u toho stálo. To druhé okno bylo otevřené směrem na Mariánskou skálu, tam byl nějaký nápis vápnem, nějaká zdravice KSČ, a když mi kladl tu otázku, tak jsem si říkala:*

50 Přepis tohoto archivního dokumentu ponechán v autentické podobě. Provedl jsem jen některé nezbytně nutné pravopisné opravy, zapisovatelům od StB například způsobilo problém slovní spojení „k předsedovy“, kde se dopustili hrubé chyby.

51 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. ÚL-V, vyšetřovací spis arch. č. V-867 ÚL, zpráva o zatčení z 19. 5. 1951.

52 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

53 ABS, f. ÚL-V, vyšetřovací spis arch. č. V-867 ÚL, návrh na zatčení z 8. 6. 1951.

‚Mám skočit z toho okna?' Ale pak nějaký pud sebezáchovy vám řekne: ‚Nedělej to, máš ještě pro koho žít.' Nebylo to příjemné, facky, kopance… "[54]

Vlhké a nevětrané samovazby se nacházely pod chodníkem a v nich jedna palanda se štěnicemi: „*Cela v Ústí nad Labem byla dlouhá tři kroky tam, tři kroky zpět, nacházel se tam zabudovaný turecký záchod. Celých 24 hodin jsme byli bez pití a bez vody. Na chodbě bylo jedno malé umyvadlo pro všechny vězně a jeden ručník pro všechny. Navíc tam byla temnice, a když se nevypovídalo, tak za trest byl pobyt v temnici. Temnice, jak už název říká, byla bez světla, hrubě omítnutá cela a z vedlejší místnosti nesmírný úmyslný rachot, poloviční strava v gumové misce bez lžíce, kterou šoupli jenom po zemi, jednalo se o gumové nádrže, které jsem odhadla na inventář tehdejších zubařů, ve kterých míchali amalgám, v tom byl nějaký tekutý žvanec, k němuž nedali lžíci, muselo se to vysrkat, bez záchodu! Vězeň nevěděl, kam šlápne. Tma měla strašit vězně.* "[55]

Vzhledem k tomu, že v Ústí nad Labem bylo málo cel, došlo k převozu do věznice v Litoměřicích. Nakonec následovala pankrácká věznice v Praze. Dne 18. července 1951 byl zatčen také její otec Jan John. Doma zůstala maminka Marie a její matka. Strach o to, aby nebyla zatčena také maminka, ztěžoval Haně už tak zlé chvíle, které prožívala. Přesto si udržela nezlomnou vůli a uvědomovala si také, co ji dál čeká. Na otázku vyšetřovatele: „*Proč jste prováděla vámi vylíčenou protistátní činnost a co jste touto sledovala?*" Hana Johnová odpovídá: „*Vylíčenou nepřátelskou činnost jsem dělala vědomě, majíce na zřeteli, že bude-li odhalena, budu přísně potrestána.* "[56] Naštěstí k zatčení maminky ani babičky nedošlo. Zatčenému Otakaru Truncovi bylo při výsleších neustále předhazováno jeho členství v národně socialistické straně: „*Otakar Trunec, člen strany nár. soc. a jednatel klubu nár. soc. akademiků v Praze, byl po únoru 1948 pro svůj záporný poměr k současnému státnímu zřízení ze studií na vysoké škole politické vyloučen. V létě 1948 vyhledal v Teplicích býv. posl. strany nár. soc. Zemínovou, jež tam byla na léčení a nabídl se jí k protistátní činnosti. Přesto, že Zemínová jeho nabídku odmítla, neupustil od svého úmyslu.* "[57] Všichni zatčení byli po vyčerpávajících výsleších na podzim roku 1951 v Praze souzeni.

U Státního soudu v Praze stanulo koncem listopadu 1951 celkem devět obviněných. Na prvním místě se nacházel Otakar Trunec, na druhém Hana Johnová. Žaloba vypracovaná v říjnu 1951 popisovala Otakara Trunce následovně: „*Studoval v roce 1946 na vysoké škole politické a sociální a pro svůj postoj nepřátelský k lidově demokratickému státnímu zřízení byl v roce 1948 vyloučen. Rozhodl se proto bojovat proti lidově-demokratickému státnímu zřízení a tak již v roce 1948 pokusil se navázati styk*

54 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

55 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 28. 4. 2013.

56 ABS, f. ÚL-V, vyšetřovací spis arch. č. V-867 ÚL, protokol o výpovědi z 31. 7. 1951.

57 Tamtéž, vyhodnocení arch. sv. č. V-867 Ústí n. L. z 12. 5. 1966.

s poslankyní nár. soc. Zemínovou.[58] *Na to v létě 1948*[59] *vyrobil ilegální letáky a spolu s obviněnou Hanou Johnovou, tyto distribuoval.*"[60]

Celá žaloba a obecně celý soudní proces se nesly v silně pomlouvačném a útočném duchu směrem k obviněným, jak potvrzuje nejen Hana Truncová, ale dokládají i archivní materiály: „*Někteří lidé jsoucí zvyklí na bezpracný život, vytvořili si mezi dobou po revoluci 1945 a únorem 1948, takový způsob života, že využívali nastalé hospodářské a společenské situace k tomu, aby nepracovali vůbec. Takové typy lidí, kteří se vyskytovali zpravidla v našem pohraničí, kořistili z práce lidí, kteří přišli pracovat poctivě a budovat pohraničí.*"[61] Tyto řádky z žaloby jsou typickým dokladem schematického nahlížení komunistické moci nejen na své odpůrce, ale také na problematiku pohraničí. Každý, kdo přišel do pohraničí, měl podle tehdejších klišé automaticky poctivé a správné úmysly, nikde se nehovořilo o zlatokopech, kteří sem přicházeli, ani o násilnostech, které byly v pohraničí páchány. Pro celý soudní model bylo důležité vytvořit zdání zcela jednoznačného případu, který byl sugestivně interpretován za pomoci různých smyšlenek, kombinací a lží. Na obviněné byla směřována samá negativa, byli prezentováni jako lidé štítící se práce a jako prospěcháři.

Popisovaný soudní proces přinesl totalitní moci ještě více možností, jak projevit svou nenávist vůči svým ideovým nepřátelům. Kromě úředníků (Otakar Trunec, Hana Johnová, Vladimír Heinzl) a živnostníka (Jan John), stanuly před soudem osoby přímo a úzce spjaté s římskokatolickou církví. Proticírkevní výpady tedy mohly dostat volnou ruku. Že tomu tak u soudu skutečně bylo, popisuje Hana Truncová: „*Faráři Františku Blaisemu předhazovali, co prý měl peněz z těch svateb a křtin. Přitom z toho nemohl zbohatnout, on si tam možná vzal nějaké koláče. Nakonec dostal každý asi minutu, aby něco řekl a Franta k té finanční záležitosti řekl: ‚Já jsem se flákal kolem baroka, bez floka.*'"[62] Nadsázka, se kterou František Blaise reagoval, byla jen posledním gestem vzdoru, jaký mohli obvinění u soudu pronést.

Hana Truncová posléze dodala, že urážky se nevyhnuly ani jí samotné: „*Byli to šovinisté, uráželi mého otce i mě. Tím, že ve mně neproudí stoprocentně česká krev, jsem už měla Kainovo znamení. Hned si dali dohromady vše, co se jim hodilo. Vraceli se k okupaci, měli svůj scénář a podle něho postupovali, to jste někdy úplně žasnul nad těmi spojitostmi, co vůbec spojitostmi nebyly a taky to tam napsali.*"[63]

---

58 Fráňa Zemínová (15. 8. 1882 – 26. 9. 1962) populární česká politička národně socialistické strany a politická vězeňkyně komunistického režimu. V roce 1949 byla zatčena a v roce 1950 odsouzena v procesu s Miladou Horákovou ve svých 68 letech (!) k dvaceti letům vězení. Propuštěna byla s podlomeným zdravím v roce 1960. Nedlouho poté zemřela.

59 Chybná datace, patrně překlep ze strany StB. Hana Truncová potvrzuje, že správné datum je rok 1949.

60 NA, f. Státní prokuratura, ministerstvo spravedlnosti, nezpracováno; žaloba.

61 Tamtéž.

62 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

63 Tamtéž, z 23. 3. 2013.

Hlavní líčení soudního procesu probíhalo ve dnech 27.–28. listopadu 1951 u Státního soudu Praha. K nejvyššímu trestu odnětí svobody v rámci celého procesu (patnáct let) byl odsouzen Otakar Trunec, druhý nejvyšší trest (třináct let) dostala Hana Johnová, její otec Jan John byl odsouzen na deset let, dále bylo odsouzeno dalších šest osob. Kromě trestu vězení padly tresty *„propadnutí celého jmění u všech obviněných"*, došlo ke *„ztrátě čestných práv občanských"* a *„uložení peněžitého trestu"*.[64]

Hana Johnová byla odsouzena za velezradu a vyzvědačství.[65] Ihned po soudu měla trestný raport – deset dní korekce, poloviční strava a tvrdé lože bez slamníku. Když totiž byla mezi soudním procesem vedena pankráckým podzemím, otočila se na otce a další obviněné a zamávala jim. Bachař ji okřikl, načež mu pravila, že se ke svým rodičům bude hlásit kdykoliv a kdekoliv. Právě tato skutečnost se stala důvodem k trestu.

Po vynesení rozsudku čekala na Hanu Johnovou dlouhá vězeňská anabáze tvořená třemi pracovními útvary (PÚ) a jednou věznicí (NPT č. 1 Pardubice).

Budova Pracovního útvaru Varnsdorf, dnes odloučené pracoviště Městského úřadu Varnsdorf; stav v lednu 2010.
Foto Michal Golla.

64 Více viz NA, f. Státní prokuratura, ministerstvo spravedlnosti, nezpracováno; rozsudek.
65 Tamtéž.

Nejdříve byla převezena do PÚ Kladno. Poměry v jednotlivých pracovních útvarech se od sebe často zásadním způsobem lišily. Jejich společným jmenovatelem ovšem byla tvrdá a těžká práce. Přesto, že pracovními útvary prošlo velké množství politických vězňů, dnes jsou informace o těchto zařízeních takřka nulové a nedá se k nim dohledat dostatek pramenů. Vzpomínky pamětníků jsou zpravidla jediným zdrojem poznání a jedinou cestou k možné rekonstrukci toho, jak pracovní útvary fungovaly. Na kladenský pracovní útvar vzpomínala Hana Truncová v již zmíněném rozhovoru s Klárou Pinerovou pro publikaci Československí političtí vězni: životní příběhy; zaměřím se proto na pracovní útvary, kam byla převezena následně, tedy na PÚ Jilemnice a PÚ Varnsdorf.

Hana Truncová s Věnceslavou Klímovou v šedesátých letech 20. století.
Archiv Hany Truncové.

K příjezdu vězeňkyň do Jilemnice došlo na začátku roku 1952. Celý transport se uskutečnil jako obvykle i s autokarem, který měl v přední části označení „Zájezd". Byla připravena stará textilní továrna, kde vězeňkyně skončily za katrem v prvém poschodí: *„V přízemí byla kuchyň, dále se tam nacházela dlouhá chodba, prostorná ‚jídelna' a služební místnost. Na celách byly jednoduché kavalce, slamníky, úzké skříňky k ukládání našich svršků, na konci chodby byly dva suché záchody pro všechny, bylo nás asi 80 žen. Cely nemohly být zamčené, aby byl přístup na záchody. Oddělení bylo za zamřížovaným katrem hlídané bachařem. Na cele plechové umyvadlo, studená voda se nosila na celu v konvích."*[66]

Z pramenů vyplývá, že Hana Truncová byla do PÚ Jilemnice převezena 30. ledna 1952. Tento PÚ spadal pod Krajskou věznici v Liberci a právě v Liberci odpovídala 28. ledna 1952 v předloženém dotazníku na otázky, které svým charakterem jen doplňovaly celkový efekt psychického deptání vězněného člověka. Na dotaz: *„Jaké byly pohnutky Vaší trestné činnosti?"* Hana Johnová: odpověděla: *„Z lásky a lidského hlediska."*[67] Odůvodnění své činnosti snahou pomáhat jiným lidem lze nalézt také v periodickém posudku vzniklém 29. listopadu 1954 v Pardubicích.[68] V jiném posudku

66 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 24. 3. 2013.

67 NA, f. Státní prokuratura, ministerstvo spravedlnosti, nezpracováno; dotazník.

68 NA Praha, ministerstvo spravedlnosti, f. Státní prokuratura, Periodický posudek, nezprac.

z PÚ Jilemnice byla hodnocena jako *„inteligentní“* a *„v nové literatuře sečtělá.“*[69] Co přesně chtěl tamější velitel Kubišta říct svou druhou poznámkou, může dnes s odstupem času vést k různým domněnkám…

V pracovním útvaru Jilemnice poznala Hana Truncová ženy, s nimiž ji posléze pojilo celoživotní přátelství. Za všechny jmenuji alespoň již zmiňovanou Květoslavu Moravečkovou. Také ona prošla několika pracovními útvary, a stejně jako Hana Truncová i útvarem Varnsdorf. Právě do Varnsdorfu byla Hana Truncová přesunuta v lednu roku 1953. Pobyla zde necelé čtyři měsíce. Politické vězeňkyně pracovaly pro podnik Elite, který se nacházel nedaleko budovy PÚ. Hana Truncová vzpomíná, že „politické“ pracovaly pouze na nočních směnách. Jedním z typických rysů některých pracovních útvarů je skutečnost, že vězněné osoby znaly jménem dozorce, kteří v nich působili. Tři dosud žijící pamětnice PÚ Varnsdorf Hana Truncová, Květoslava Moravečková a Květa Nieselová[70] si nezávisle na sobě shodně vybavily jméno i tělnatou nezapomenutelnou fyziognomii tamní bachařky Sirůčkové: *„Pamatuji si na Sirůčkovou, někdy tam byla na střídání ještě taková mladší. Při práci nás hlídaly ženy s flintami ze závodní stráže.“*[71] Ve varnsdorfském pracovním útvaru prožila Hana Truncová události spojené se smrtí Stalina a posléze i Gottwalda. Podle jejích vzpomínek se v důsledku těchto úmrtí zpřísnil ve jmenovaném pracovním útvaru režim a bachařky prý náhle velmi znejistěly. Krátce poté byly všechny ženy s tresty nad deset let převezeny do pevných věznic, v případě PÚ Varnsdorf do Pardubic; to se týkalo také Hany Johnové. Stalo se tak 19. května 1953.

V pardubické věznici byla vězněna od příjezdu z Varnsdorfu v květnu 1953 až do svého propuštění v lednu 1960. V tomto vězeňském zařízení prožila nejdelší úsek svého vězeňského života, setkala se zde s pestrou škálou žen a s mnohými z nich dodnes udržuje blízké přátelské vztahy. Přátelství z pracovních útvarů i pardubické věznice se stala pro Hanu Truncovou klíčovými. Mnohé její přítelkyně již dnes nežijí a mnohé spoluvězeňkyně, s nimiž se v době svého věznění příliš nestýkala, jsou jí dnes velmi blízké. Hana Truncová vzpomíná: *„Mými přítelkyněmi v kriminálu byly: Jiřina Fárková, Žofie Slováčková, Věra Kadlecová, Olga Benešová, Slávka (Věnceslava) Gollová, Slávka (Věnceslava) Klímová, Bohuška Bartáková, Růžena Zajíčková*[72]*, Anna Linhartová z Teplic, Květa Fuchsová-Moravečková, Milena Podpěrová, Jarka Kučerová, Jarka Stolinová, Jindřiška Růčková, Ludmila Krupičková… Tyto přítelkyně bych chtěla připomenout.“*[73]

69 NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy, ministerstvo spravedlnosti, osobní spis Hany Johnové, nezpracováno; průvodní lístek.

70 Květa Nieselová (nar. 5. 5. 1929), bývalá politická vězeňkyně komunistického režimu, zatčena v roce 1948, vězněna v různých vězeňských zařízeních, např. ve Varnsdorfu, Liberci, Mladé Boleslavi či Uherském Hradišti. Propuštěna byla v roce 1954.

71 Z písemné korespondence mezi autorem a Květou Nieselovou z 29. 5. 2011.

72 Růžena Zajíčková byla manželkou Františka Zajíčka popraveného komunistickým režimem v roce 1954.

73 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 28. 4. 2013.

Rád bych se zastavil u dvou výše zmíněných jmen, která se objevují i na jiných místech této práce. Jiřina Fárková patřila k nejbližším přítelkyním Hany Truncové. Narodila se v roce 1928 v Horní Bečvě. Pocházela z chudé rodiny a měla výrazné umělecké vlohy: *„Jiřina měla vrozenou inteligenci, krásný hlas – soprán, uměla fantastické ruční práce, bohužel se z prací ve vězení ‚načerno' nic nezachovalo, pohrávala si s múzou, psala tajně verše, uměla texty známých, neznámých, komických i legračních písní, dovedla nás pobavit svým umem."*[74] Hana Truncová dále vzpomíná, že Jiřina Fárková byla velmi zbožná, vtipná, veselá a skromná, perfektním způsobem ovládala němčinu a po propuštění z vězení pracovala jako prodavačka galanterie v Rožnově. Krátce byla vdaná, bohužel přišla vážná nemoc a s ní smrt. Jiřina Fárková zemřela v dubnu roku 1987.

Další „pardubická" přítelkyně Hany Truncové, jejíž úloha v životě narátorky je velice výrazná, se jmenovala Žofie Slováčková. Hluboce pobožná žena, v jejímž bytí hrála důležitou roli víra. Její partner Josef Zlámal, rovněž politický vězeň, si odpykával trest v Jáchymově. Žofie Slováčková žila v Otrokovicích. Z vězení byla propuštěna 15. října 1956. Po svém propuštění se seznámila i s rodinou Hany Truncové. Poté svoji přítelkyni jednou navštívila ve vězení. Žofie Slováčková již bohužel není mezi živými. A Hana Truncová se svěřuje, že obě uvedené ženy se staly ve vězení jejími blízkými přítelkyněmi a udržovala s nimi pevné přátelské vztahy až do jejich smrti.

Hana Truncová pracovala v pardubické věznici „na švadlárně". Podle různých archivních pramenů se její pracovní výkony *„vyvíjely"* a nakonec byly hodnoceny *„velmi kladně"*. Píše se v nich také o dvou kázeňských trestech *„a to v r. 1955 za účast na hromadné hladovce odsouzených žen a naposledy v r. 1956 rovněž za hrubý kázeňský přestupek."*[75] Tento přestupek je v evidenční kartě v kolonce „Kázeňské tresty" dokonce blíže specifikován. K datu 5. ledna 1956 se píše, že: *„Předala cukr odsouzené v korekci."* Pro Hanu Johnovou to na jeden měsíc znamenalo odnětí výhod. Za účast na hromadné hladovce jí byly v září 1955 výhody odňaty na tři měsíce.[76] Kromě švadlárny pracovaly s Jiřinou Fárkovou určitý čas jako pomocnice zedníků.

V Pardubicích dochází k dalším osudovým setkáním. V této práci již byla citována kniha Dagmar Šimkové Byly jsme tam taky. Na autorku sugestivního díla má Hana Truncová několik vzpomínek: *„Dáša byla v Pardubicích se svojí maminkou Martou Šimkovou. Takových rodinných pout bylo na lágru vícero. Striktně oddělené byly dcery a matky, pokud možno na jiném bloku nebo alespoň na jiné cele, mnohdy i na bloku přes ‚Václavák'*,[77] *aby jejich setkání bylo ztížené. Dáša se mnou nikdy nebyla na cele ani na pracovišti, žily jsme jeden čas na dřevěném bloku D, kde bylo solidní obsazení cel, tam*

74 Z písemné vzpomínky Hany Truncové na Jiřinu Fárkovou z listopadu 2002.

75 NA, f. Státní prokuratura, ministerstvo spravedlnosti, nezpracováno.

76 Tamtéž.

77 „Václavák" – plocha v pardubické věznici, jinými slovy „dlouhá silnice".

jsme utvořily jednu velkou rodinu."[78] Velké setkání Hany Truncové a Dagmar Šimkové, která v roce 1968 z Československa odešla do Austrálie, přišlo až v roce 1991. Řeč se stočila i na významnou českou historičku a pedagožku Růženu Vackovou: *„Růžena Vacková byla v mých očích, na rozdíl od jiných holčiček, velice stará a nepřístupná dáma. Měla svůj okruh přátel, přesněji řečeno, svůj okruh naslouchajících, přesto si pamatuji velice dobře její vysokou vztyčenou postavu kroužící na dvoře u bloků A, C, D.*"

Vzájemné mezilidské vztahy mezi spoluvězeňkyněmi Hana Truncová popisuje následovně: *„Byly jsme vězeňkyněmi velké ženské věznice v Pardubicích a respektovaly jsme své mnohem starší spoluvězeňkyně, ale také ty mladší, respektovaly jsme jejich případné zdravotní potíže, a pokud to bylo v našich silách, pomáhaly jsme jim slovem nebo i skývou chleba, ačkoliv byl tento základ našich potravin v Pardubicích velmi omezen a byl na příděl, snažily jsme se vyrovnávat stanovené normy na pracovištích tím, že jsme darovaly jistý počet produktů méně schopným, pomalejším pracovnicím. Měly jsme ale samozřejmě také své party, jejich základem byly od prvopočátku ty holčičky, které přijely stejným transportem a s nimiž jsme se znaly už z PÚ, přijely jsme zkrátka už jako jedna rodina. Nově příchozí nás zajímaly tehdy, pokud se jednalo o ženu, která pocházela ze stejného kraje našeho domova.*"[79]

Život v Pardubicích i v jakýchkoliv jiných věznicích a táborech doplňovaly také návštěvy příbuzných. Mnohdy však byly stanoveny takovým způsobem, že bylo pro rodinné příslušníky velmi komplikované se v určenou dobu do věznice dostavit. Museli často urazit dlouhý kus cesty, protože jejich věznění blízcí se nacházeli v oblastech zpravidla dosti vzdálených od domova, a navíc byli poměrně často střídavě převáženi do jiných vězeňských zařízení. Došlo-li k nějakému kázeňskému přestupku, mohly být návštěvy odňaty a nejednou se stalo, že tato skutečnost byla příbuzným oznámena až ve chvíli, kdy už čekali před věznicí na chvíli, kdy budou vpuštěni dovnitř a bude jim umožněno setkání. Příznačnou vzpomínku na návštěvy má z PÚ Jilemnice i Hana Truncová: *„Bachař soudruh Tomášek se jednou rozhodl, že nás přeškolí, svolal nás do jídelny. Jeho přednáška se týkala Bati a natolik rozčílila Žofii Slováčkovou, která prošla Baťovou školou, že se zvedla a odešla na celu. Korekce v Jilemnici nebyly, a tak měla zaražené výhody. Tři měsíce nesměla psát ani přijímat poštu a nesměla mít žádné návštěvy z domova. Když krátce poté přijel její otec, tak se musel vrátit s nepořízenou, jen z lávky volal na dálku směrem, kterým viděl svoji dceru v okně: ‚Žofko, nic si z toho nedělej!' Tak jaképak slzy.*"[80]

Rodinné návštěvy dodávaly odsouzeným ženám pocit sounáležitosti a síly. Hanu navštěvovaly pravidelně buď maminka nebo babička, na dvě jízdenky nebyly tehdy v rodině peníze. Po svém propuštění v roce 1955 ji navštěvoval také otec Jan John a jedenkráte již zmiňovaná blízká přítelkyně Žofie Slováčková, která byla propuštěna dříve.

78 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 10. 3. 2013.

79 Tamtéž.

80 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 24. 3. 2013.

Zmínili jsme tzv. politická školení, jejichž účelem bylo ideologicky působit na politické vězeňkyně. Tato školení se ale podle svědectví pamětnic, s nimiž jsem na toto téma hovořil, hromadně míjela účinkem. Ostatně je to logické, už jenom proto, že argumentační a rétorické schopnosti přednášejících byly v podstatě mizivé, stejně jako zpravidla jejich inteligence. Odrážet všetečné dotazy odsouzených a čelit jejich polemikám zkrátka nedovedli. Politické vězeňkyně musely snášet (kromě jiného) hloupé „exhibice" zcela nevzdělaných jedinců, z nichž teprve totalitní režim učinil osoby, které se najednou cítily důležitými a užívaly si svoji moc, kterou mohly náhle disponovat, i možnost „seberealizace".

Odsouzení museli čelit skutečnosti, že žili v jednom objektu nejen s vězni kriminálními, ale také s retribučními. Na jedné straně političtí vězni, z nichž mnozí buď sami, nebo jejich rodiny, bojovali proti nacismu, a na straně druhé nucený pobyt s lidmi, kteří za nacistické okupace kolaborovali či byli přímo představiteli nacistického režimu.[81]

V roce 1959 se schylovalo k propuštění Hany Truncové z pardubické věznice. Dnes na to vzpomíná následovně: „*Na sklonku roku 1959 mě zavolali do administrativní budovy. Tam mně kladli nějaké otázky. Tam jsem prostě neuspěla. Z toho jsem poznala, že by mě i pustili, ale já jsem odpovídala tak, jak jsem odpovídala, a šla jsem zpátky na lágr a prožila jsem deváté Vánoce ve vězení. Z domova někdy poslali nějakou žádost o propuštění, já sama jsem o to nikdy nežádala. V lednu 1960 mě zavolali znovu a šlo nás osm. Já jsem určitě neodpovídala jinak. Usoudili, že mě pustí na podmínku. Já jsem měla ještě čtyři roky před sebou, ale podmínku mi dali osm let, což bylo pro ně výhodné.*"[82]

S rokem 1959 docházelo k podobným změnám nejen v případě Hany Truncové. Podmínečná propuštění se začínala objevovat i u jiných politických vězňů, ostatně do největší amnestie pro politické vězně v květnu 1960 zbývalo jen několik měsíců. Výše uvedenou vzpomínku Hany Truncové potvrzují také archivní záznamy z let 1959 a 1960. V záznamu Krajského soudu v Praze se můžeme k rozhodnutí o podmínečném propuštění dočíst, že Hana Truncová překračovala pracovní normu a „*za vzornou práci a ukázněné chování v posledních letech byla odměněna. Byla zapojena do soutěže v ústavě probíhající a dobře se uplatňovala. Během výkonu trestu byla sice dvakrát kázeňsky trestána, poprvé v roce 1955 při všeobecné hladovce a v roce 1956 za malý kázeňský přestupek, od té doby však její chování bylo vzorné.*"[83]

81 Dne 11. července 2012 se Hana Truncová zúčastnila s autorem této práce besedy a přednášky v německém Deutsches Damast und Frottiermuseum v Großschönau. Německé publikum její vyprávění citově velmi zasáhlo. Největší údiv a pohnutí pak mezi posluchači zaznamenaly právě informace o společném soužití kolaborantek s nacismem a politických vězeňkyň komunistického režimu.

82 BOUŠKA, Tomáš – LOUČ, Michal – PINEROVÁ, Klára (eds.): *Českoslovenští političtí vězni*, s. 336.

83 NA, f. Státní soud, ministerstvo spravedlnosti, nezpracováno.

Převoz z věznice na nádraží v Pardubicích a vše, co patřilo k propuštění, se i ve vzpomínkách Hany Truncové navlas podobá tomu, jak tyto chvíle prožívali i ostatní propuštění. Hana Truncová vzpomíná na zapůjčené civilní oblečení od Vlasty Brhelové, které nevypadalo zrovna nejlépe, a také na pocity nejistoty… Za devět a půl roku došlo v Československu k mnoha změnám, které byly v každodenním životě na první pohled patrné. Jednou z nich byla například změna, k níž došlo v souvislosti s měnovou reformou z roku 1953, to ale nebylo zdaleka všechno: *„My jsme neznaly ani peníze, ani dopravní prostředky, nevěděly jsme, že už není třetí třída vlaková, jako kdybychom spadly z nebe."*[84] Propuštění se najednou museli potýkat se zcela novými nástrahami, místa, která důvěrně znali a měli rádi, se změnila, změnili se lidé, které znali, ať už povahově, nebo fyziognomicky, změnila se celá společnost, velmi náročné bylo navyknout si na jiný denní rytmus. Určitou dobu po návratu neměli propuštění pojem o čase, který museli znovu získávat. Čas ubíhal ve vězení jinak nežli venku za zdmi vězení.[85] Haně Truncové se konečně směla do života vrátit hudba, která jí tolik scházela ve vězení a k níž dodnes má hluboký celoživotní vztah. Zůstala tragikomická vzpomínka: *„V kriminálu jsme lačnili po muzice, první hudbu, Offenbacha, jsem slyšela ze služební místnosti v Jilemnici, po měsících, když nás tam přivezli na konci ledna, cely ve staré továrně nebyly hotové. Jeden podzimní večer v pardubickém kriminálu zapomněl bachař zamknout blok, já zůstala úplně poslední na dvoře, přitisknuta ke zdi pod ‚špačkárnou', věží s bachařem, jsem si vyslechla kus Dvořákovy Stabat Mater. To ne, že bachaři byli tak kulturní či muzikální, nechal hrát rádio a šel si třeba na pivo."*[86]

Pro Hanu Truncovou začal nový život. Koncem ledna 1960 se vrátila domů, kde nalezla své blízké a potřebné rodinné zázemí, které jí pomohlo více než cokoliv jiného. Všichni blízcí jí byli dostatečnou oporou. Do rodných Teplic přijela v pět hodin ráno, na nádraží požádala muže v modré uniformě, zda by mohl zavolat do hotelu Thermia, kde tehdy pracovala její maminka, jestli má službu a dostala kladnou odpověď: *„Načež jsem kráčela s margarínkou (krabice od margarínu) malinko do kopečka Leninovy třídy, postavila se naproti hlavnímu vchodu hotelu a potřebovala dost času, než jsem vešla dovnitř. Maminka si vzala okamžitě volno, jely jsme domů, pětasedmdesátiletý otec už byl v práci v podniku Bonex. Babička právě vstávala, říkala, že mne čekala každý den a započala rodinná pohoda."*[87]

Hana žila po návratu v podstatě jen doma. Navštívila rodiče svého snoubence v Bohosudově a skutečně nejbližší přátele, jedním z nich byl nevidomý muzikant

84 BOUŠKA, Tomáš – LOUČ, Michal – PINEROVÁ, Klára (eds.): *Českoslovenští političtí vězni,* s. 336.

85 Záměrně neužívám výraz „na svobodě". Političtí vězni pochopitelně po propuštění vnímali, že jde o stejnou nesvobodu jako ve vězení. Sama Hana Truncová při vzpomínkách na události spojené s propuštěním v roce 1960 uváděla výraz svoboda záměrně do uvozovek: „21. 1. 1960 došlo k mému vykročení do ‚svobody'".

86 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 30. 11. 2009.

87 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 9. 4. 2013.

Stanislav Šebek. Kromě toho směla jedenkrát navštívit svého snoubence ve věznici na Mírově. V Otrokovicích navštívila vzpomínanou blízkou přítelkyni z vězení Žofii Slováčkovou, jejíž životní partner byl ještě vězněn v Jáchymově. Haně Truncové pomáhali její rodiče a babička. V květnu 1960 se v rámci velké amnestie vrátil domů její snoubenec Otakar Trunec. Krátce nato se konala skromná svatba. K této události došlo 4. června 1960, za svědky byli švagrová Blanka Waidlichová, která tehdy byla nucena pracovat jako jeřábnice, a otec Jan John, který i přes vysoký věk (téměř 75 let) musel pracovat jako dělník. Rodiče se po dlouhé době shledali se svými dětmi, Johnovi i Truncovi. Psala se šedesátá léta a na Hanu Truncovou čekal nový život.

„Na svobodě" v letech 1960–1968

Léta šedesátá se pro politické vězně a vězeňkyně, kteří opouštěli brány věznic, nesla kromě jiného také ve znamení silné nedůvěry, kterou jim okolí projevovalo. Na takové projevy naráželi například při hledání zaměstnání, nejinak tomu bylo u Hany Truncové. Po mnoha peripetiích a zklamáních, kterých se při hledání zaměstnání dočkala, nastoupila, jak sama říká „díky protekci", jako pomocná síla do jeslí, přesněji řečeno do okresního Ústavu národního zdraví. Zdravotní stav jejího manžela byl vážný. Léta strávená za mřížemi byla znát, nutné byly návštěvy lékařů. Do invalidního důchodu odejít odmítl, čekala na něj tedy dlouhá anabáze spojená s hledáním zaměstnání. Manželé začali postupně navazovat nové kontakty, vše přicházelo jen pozvolna. Oba žili v Bohosudově a čas od času navštěvovali přátele, ale i tyto návštěvy byly omezené, neboť jejich finanční situace nebyla lehká. V šedesátých letech zemřel tchán Hany Truncové Čeněk Trunec, zemřela také její babička Marie Kuchelmeisterová, která svou vnučku statečně navštěvovala ve všech PÚ i ve věznici. Rodinu Johnových několikrát přijela navštívit ze Stuttgartu sestra Margit s manželem, oba byli vystavováni na hranicích šikaně a kontrolám, tak typickým pro svoji dobu.

Celá šedesátá léta znamenala pro všechny do života se vracející politické vězně tápání a nejistotu, neustále byli sledovaní StB a okolí k nim přistupovalo s nedůvěrou. Ve vězení však nadále zůstávali mnozí další. Růžena Vacková či Dagmar Šimková, které nebyly na amnestii propuštěny, již byly vzpomínány (viz výše). V roce 1961 byla znovu zatčena spisovatelka Nina Svobodová, v roce 1960 propuštěná na amnestii. Z okruhu spoluvězeňkyň a přítelkyň Hany Truncové zůstala ve vězení až do roku 1963 Jindřiška Havrlantová.[88] Šedesátá léta minulého století tedy politickým vězňům příliš mnoho změn v jejich životech obvykle nepřinesla, k významnějšímu posunu došlo až teprve s příchodem roku 1968.

88 Jindřiška Havrlantová (nar. 28. 10. 1929), česká politická vězeňkyně komunistického režimu, vězněna v letech 1954–1963.

A v letech 1968–1989…

Již během roku 1967 bylo evidentní, že se v Československu společenská situace posouvá jiným směrem. Počátek roku 1968 pak tyto změny definitivně potvrdil. Ve společnosti nastala atmosféra všeobecné euforie a naděje. Političtí vězni však přistupovali k nastalé situaci opatrněji. Vzhledem k jejich zkušenostem z padesátých let tomu ani nemohlo být jinak, přesto nové změny považovali za příležitost, jak se konečně výraznějším způsobem připomenout. Vznik Klubu 231[89] je toho důkazem.

Od května 1968 začala Hana Truncová pracovat v pokladně Čedoku[90] v Teplicích, kde se konečně se přiblížila svému snu pracovat v cestovním ruchu; pobočka se nacházela v Krupské ulici. Na dobu pražského jara v osmašedesátém vzpomíná následovně: *„Tehdy jste cítil, pokud jste to sledoval, že se prostě něco děje. Stály se fronty na Literární noviny, z toho jste vyčetl, že ta cenzura není taková, jaká byla. Volnější byl také cestovní ruch.“*[91] Z těchto slov je patrné, že ať už měli političtí vězni padesátých let názory na vývoj v Československu a pražské jaro jakékoliv, rozhodně je všeobecná atmosféra taktéž ovlivnila. Přinesla jim kromě tak potřebné naděje také nový smysl života v podobě určité angažovanosti a zájmu o veřejné dění s přitažlivějšími příležitostmi, nežli pociťovali ještě před několika málo lety či dokonce měsíci. Hana Truncová se zapojila do činnosti teplické pobočky K 231, byla zde také zvolena do jedné z funkcí.

Jarní měsíce roku 1968 přinesly ještě další překvapení. Po mnoha letech došlo k zorganizování maturitního setkání v Kolíně nad Rýnem. Termín byl naplánován na 17. srpna 1968. Vybraní spolužáci chystali setkání již od roku 1967, a než zjistili všechny kontakty a adresy, byl tu čas pražského jara. Zázemí pro konání celé akce nabídl blízký přítel rodiny Johnových Gerd Pochman, který v Kolíně nad Rýnem žil. Jeho osud byl také velmi pohnutý. Rodiče mu v roce 1947 zahynuli při tramvajovém neštěstí v Ústí nad Labem[92] a Gerd, který posléze v Československu svou perspektivu neviděl, se rozhodl odejít do zahraničí, kde se prosadil. Po zkušenostech v USA se přesunul do NSR a zde žil také v roce 1968. Hana Truncová k setkání dodává: *„Měla jsem notářsky ověřené pozvání od své sestry a směla jsem navštívit pouze Stuttgart a pouze sestru. To jsem ale neudělala. Měla jsem tehdy povolení na čtyři dny a dva*

89 Klub 231 (K 231) sdružení politických vězňů komunistického režimu, odsouzených od roku 1948 až do šedesátých let, které vzniklo v roce 1968. Od počátku své existence bylo komunisty nevlídně přijímáno. Po okupaci Československa v roce 1968 byla činnost K 231 zakázána. Po roce 1989 na jeho činnost navázala Konfederace politických vězňů Československa, dnes Konfederace politických vězňů České republiky.

90 Čedok (Česká dopravní kancelář) je nejstarší cestovní kanceláří v České republice. Založena v roce 1920.

91 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

92 K velkému tramvajovému neštěstí došlo 13. 7. 1947. Gerdovi rodiče se jmenovali Karel a Marie Pochmanovi a jejich jména, stejně jako jména všech ostatních obětí této tragédie, lze přečíst na pomníku vytvořeném v roce 2007.

dny na cestu. Dostala jsem čtyři dny dovolené a odcestovala jsem 16. srpna v 8 hodin z Teplic. Můj spolužák věděl, kdy budu v Kolíně, a bylo domluveno, že mi přijde naproti. Než jsem odjela, tak jsem si v českých novinách přečetla, že v Kolíně nad Rýnem řádí vrah, který morduje jedině ženské, tak jsem hleděla, abych byla co nejdříve pod střechou. Bydlela jsem přímo u Gerda a jeho ženy doma. Oslava probíhala celý následující den 17. srpna od samého rána přes celou další noc. Volala nás spolužákyně z USA a ta nám řekla, že ji její manžel nepustil ‚v této době do Evropy'. To ještě nebyla okupace, čili oni něco tušili, to bylo všeříkající."[93]

Dne 19. srpna se Hana Truncová přesunula do Stuttgartu a prožila se svou sestrou i den následující. Ráno 21. srpna 1968 odjížděla sestra Margit s manželem do práce a Hanu vezli autem na rychlík ze Stuttgartu do Československa. Cestou její švagr zapnul v autě rádio, ze kterého se všichni dozvěděli zprávu o okupaci Československa: *„Moje reakce byla, že se jedná o třetí světovou válku. Byli jsme ohromení. Jeli jsme na parkoviště před nádražím a ať prý si dobře rozmyslím, co udělám. Já jsem si ale řekla, že musím domů. Moje sestra mi pak mnohem později řekla, že si myslela, že se vidíme naposledy. V kupé byl německý středoškolský profesor a ten mi říkal: ‚Dobře si to rozmyslete, víte, co já říkám žákům? Když v Západním Německu velmi brzy ráno někdo zazvoní, tak to jsou služby, pekař nebo mlékař a podobně. Když ale ve Východním Německu někdo takhle zazvoní, tak je to Stasi. Dobře si to rozmyslete.' Já jsem ale dojela do Teplic. V Norimberku vystoupili téměř všichni Češi a šli do lágru. Já jsem čekala třetí světovou válku a za každé války má být člověk, pokud možno, doma."*[94]

Ačkoliv jedním z motivů návratu Hany Truncové byl návrat k rodině, příliš velkého porozumění se jí od jejích nejbližších v první chvíli nedostalo. Její maminka nedokázala pochopit, že se po všech svých zkušenostech z padesátých let do Československa vrátila.

Hana Truncová po svém návratu zaznamenala atmosféru teplických ulic v tragickém okupačním srpnovém týdnu. Vrátila se opět do kanceláře v Čedoku a vše ve svém životě přizpůsobila rozhodnutí zůstat v Československu a neemigrovat. Neuplynulo mnoho času a ozvala se Státní bezpečnost. Dnes už nedokáže přesně časově určit, kdy po srpnové okupaci došlo k prvnímu kontaktování ze strany StB. Přiklání se ke konci roku 1968 či počátku roku 1969. Svým způsobem je právě toto důležitá informace, která na individuálním příkladu může ukázat, jak rychle se StB začala po srpnové okupaci zajímat o politické vězně padesátých let a jak konkrétně se to projevovalo. Haně Truncové se vybavují dva případy, které dokládají zájem ze strany Státní bezpečnosti o její osobu v citovaném časovém období. Zároveň dodává, že to byly jediné viditelné projevy zájmu StB za celé období let 1968–1989. K oběma událostem mělo dojít bezprostředně po sobě, dnes si není jistá, která z nich se odehrála dříve, pravděpodobně se vše odehrálo následovně:

93 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

94 Tamtéž.

„Sraz K 231 a okupace Československa nebyly tak daleko časově od sebe. Po okupaci, když jsem pracovala v cestovce, jednou přišli tři muži v kožených kabátech, štrádovali si to ke mně a jen se zeptali: ‚Vy jste ještě tady?' A zase odešli.

Když se vrátím k tomu srazu [K 231], tam jeden z nás fotil. Byl to zapálený fotograf a sám ty filmy vyvolával doma v koupelně. Jednoho dne jsem byla v cestovce a zazvonil telefon a v něm StB, ať k nim okamžitě přijdu. V tu chvíli mě zachránilo, že jsem seděla v pokladně u peněz: ‚To není možné, nemohu nikomu předat kasu.' Tak mi řekli, že mám přijít druhý den ráno v osm hodin. Cestovka otvírala v devět hodin a já jsem jim řekla, že mám jen hodinu času, protože musím být v devět hodin zase na pracovišti. Celou noc jsme nespali, to jste nevěděl, s čím vyrukují a oni vyrukovali s K 231 a s fotkami, zdůrazňovali, že mají dokumenty, ale já jsem věděla, že nemají, protože ten Mirek řekl: ‚Nemusíte se bát, já jsem všechno zničil, nemám jediný negativ, nemusíte mít obavu.' Já jsem mu věřila. Na StB to byl samý katr, jako v kriminále, jim šlo právě o to, že jsem byla v K 231 zvolena do funkce. Zajímavé je, že mne při tom výslechu nelákali k žádné spolupráci. Jen mě mrzí, že dnes nedám dohromady, jestli ta krátká návštěva v kanceláři byla dřív než ten výslech nebo naopak, to už opravdu nevím."[95]

V Československu plynuly měsíce od okupace a společnost pomalu a jistě rezignovala. Blížilo se první výročí okupace, které přineslo další tragické události. Kronikářka v Teplicích tyto události charakterizovala již plně v souladu s požadavky nastupující normalizace: *„20. a 21. srpna 1969: Uplynul rok od loňských nečekaných událostí. Ve městě je zesílená služba, aby nedošlo ke zbytečným provokacím. 20. srpna byl úplný klid, 21. srpna v 11 hodin dopoledne došlo k menšímu srocení lidí na rohu Krupské ul., kde prý někdo rozdával trikolory. Dík pohotovému zásahu milice byla záležitost během půl hodiny likvidována a nadále byl ve městě klid."*[96]

Ideály pražského jara 68' vzaly za své a mnozí se začali přizpůsobovat, přijali rétoriku, která jim mohla do dalších let zajistit kariérní postup. Byli zde ale také jiní, kteří se odmítli s nově vzniklou situací smířit a dávali to aktivním způsobem najevo. Došlo k obrovské vlně emigrace, což bylo jedno z možných řešení, jak se vyrovnat s nově vzniklou situací. Pro politické vězně padesátých let sovětská okupace Československa a nastupující normalizace znamenaly definitivní zklamání a utvrzení v názoru, že v Československu se v rámci KSČ žádných změn nedočkají. Pro mnohé z nich to znamenalo odchod do ústraní, věnování se rodinnému životu a přátelům – často právě těm, které poznali v padesátých letech ve vězení. Hana Truncová má na srpen 1969 na Teplicku sugestivní vzpomínku:

„Přesně za rok na výročí vysílala jedna česká radiostanice, aby se šlo pěšky do práce, pěšky z práce a pokud možno v tmavém oblečení. Já bych to ráno nestačila, nejsem ranní ptáče, tak jsem ráno jela autobusem, ale zpátky jsem šla pěšky a vzala

95 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

96 Státní okresní archiv Teplice, Kronika – 6. sv., 1965–1970, kronikář P. Peer (1965–1968, Zudová, 1968–1970), bez dokumentačních příloh, MNV Teplice, sine.

si tmavý kostým, šla jsem pěšky po ústecké státní silnici a pak jsem teprve odbočila na Bohosudov a tam nemáte chodník, je tam hluboký příkop. Najednou na mě najížděl auto, ale já jsem couvala, abych nespadla do toho příkopu, oni mě předjeli, čekali, pak zase najížděli. Byli to evidentně StBáci, já jsem pak dostala strach, šla jsem přes ten příkop, tam někdo pracoval na poli, tam jsem zašla, abych se ztratila, a pak jsem pokračovala dál na Bohosudov."[97] K této příhodě Hana Truncová dodává, že tehdy ani v nejbližším okolí nenalezla mezi všemi blízkými plné pochopení pro své rozhodnutí jít do práce a z práce v černém oblečení. Mnozí časem na podobná gesta rezignovali, posléze se jich odvážil jen málokdo.

Sedmdesátá léta prožívala Hana Truncová se svým manželem a blízkými přáteli. Politická situace ji spíše míjela, stále pracovala v kanceláři Čedoku. Na dobu kolem Charty 77 vzpomíná následovně: „*O Chartě 77 jsme slyšeli tichou poštou v prosinci 1976 a čekali, jestli nás někdo osloví, měli jsme z toho obavu, že bychom mohli skončit opět v kriminále. Pak jsme viděli podpisy a byly tam podpisy komunistů, ale myslím těch komunistů, kteří přispívali k tomu, že se naplnily kriminály.*"[98] Při důkladném rozboru těchto jejích slov se Hana Truncová vyjádřila, že jí skutečně vadila jména lidí, kteří byli v padesátých letech odpovědní za mnohé perzekuce, k nimž docházelo. Vždy dovedla rozlišit jednotlivé tváře Charty 77, mnohé z nich dodnes považuje za kvalitní osobnosti. S manželem se jednoznačně rozhodli, že Chartu nepodepíšou. Podotýká, že signatáři Charty 77 projevili odvahu a statečnost, zároveň ale říká, že si tehdy s manželem řekli, že „*už udělali pro národ ‚snad' dost*".[99]

V sedmdesátých a osmdesátých letech sice sledovali okolní dění, ale zároveň si nepředstavovali, že by za jejich životů mohlo v Československu dojít k nějaké změně, proto manželé Truncovi podali v druhé polovině sedmdesátých let v Německé spolkové republice žádost o přistěhování z ČSSR do hesenského Kelkheimu. Hana Truncová zde měla dohodnuté pracovní umístění a oba manželé zajištěný byt, chybělo povolení československých úřadů. Manželé si v ČSSR žádost z finančních a rodinných důvodů nepodali. Nakonec tedy zůstali v Československu.

V době normalizace dostali někteří političtí vězni padesátých let nápad vydat se po stopách své vězeňské minulosti a navštívit místa, která jim přinesla tolik bolesti a utrpení. Hana Truncová však většinu těchto míst začala blíže poznávat až po roce 1989. Jak sama vzpomíná, po celou dobu normalizace žila aktivním církevním životem, což samo o sobě bylo důvodem k různým postihům. Stále udržovala přátelství se Stanislavem Šebkem, a nakonec pomáhala při průběhu jeho pohřbu v roce 1984. Církevní pohřeb, který byl uspořádán, byl tehdejšímu režimu trnem v očích. Hana Truncová vzpomíná, že průvod z kostela na hřbitov byl zakázán.

97 Archiv autora, výpověď Hany Truncové, autorizovaný audiozáznam z 23. 3. 2013.

98 Tamtéž, z 13. 1. 2010.

99 Tamtéž.

V tom samém roce na ni čekala zajímavá příhoda; je spojená s herečkou Jiřinou Štěpničkovou,[100] s níž se Hana Truncová také setkala v pardubické věznici: *„Jiřina Štěpničková mívala pěkný nakažlivý smích a záhadný úsměv. V Pardubicích jsem Jiřinu Štěpničkovou poznala blíže jako velice kamarádskou a vstřícnou ‚holčičku'. Před Vánocemi 1984 jsem při pečení vánočního pečiva byla v myšlenkách v Pardubicích, telefonem přes informace jsem zjistila telefonní číslo Jiřiny Štěpničkové, která byla víc než překvapena. Povídaly jsme dlouze. Na jaře 1985 se v Bohosudově, kde jsem bydlela, objevily plakáty, že přijede hostovat Jiřina Štěpničková, ale pro nemoc se představení nekonalo. Napsala jsem dopis, o měsíce později mi napsal nějaký pán, že Jiřina odpoví, až se vrátí z nemocnice. V září 1985 Jiřina zemřela."*[101]

Osmdesátá léta se přesunula do druhé poloviny a přišel listopad 1989. Tehdy volal Hanu Truncovou její manžel k televizi s informací, že se něco děje! Nevěřila, že by se v Československu mohlo něco změnit. Naštěstí se mýlila.

Život od roku 1989 do současnosti

Rok 1989 otevřel všem politickým vězňům i ostatním politicky pronásledovaným lidem nové možnosti a naděje. I když pro některé přišly bohužel už pozdě, mnozí jich dokázali maximálně využít. Hana Truncová k těmto aktivním osobnostem zcela bezesporu patří. Nevstoupila do politiky, ale stala se aktivní členkou Konfederace politických vězňů České republiky (KPV ČR)[102]. Často beseduje a přednáší, publikuje své vzpomínky a úvahy ve Zpravodaji Konfederace politických vězňů České republiky. V roce 1995 zemřel její manžel. V následujících letech se ale plně zapojila do dalších osvětových aktivit. Je členkou novopacké pobočky KPV ČR, pod kterou spadá místo jejího bydliště Hořice v Podkrkonoší, kde již několik let žije. Její práci oceňují spolupracovníci i předsedkyně zdejší pobočky Blanka Čílová[103]:

„Hanka je naše skutečná sestra. Vážíme si jí, vážíme si všeho, co dělá, a toho, že své životní krédo předává dál a dál."[104]

100 Jiřina Štěpničková (3. 4. 1912 – 5. 9. 1985), česká divadelní a filmová herečka. Patřila k nejvýraznějším herečkám Divadla na Vinohradech, v němž působila až do svého zatčení v roce 1951, kdy se stala obětí pasti StB při pokusu o přechod státních hranic. V roce 1952 odsouzena k patnácti letům vězení, propuštěna v roce 1960. Poté působila v Realistickém divadle Zdeňka Nejedlého.

101 Z písemné korespondence mezi autorem a Hanou Truncovou z 10. 3. 2013.

102 Konfederace politických vězňů České republiky (KPV ČR) je organizace sdružující bývalé politické vězně komunistického režimu v Československu.

103 Blanka Čílová (nar. 27. 9. 1928), je předsedkyní novopacké pobočky KPV ČR. Sama prožila pohnutý život, když byl její manžel v padesátých letech uvězněn a ona sama vystavena pozornosti StB. Aktivní byla v rámci K 231. v roce 1968. V této činnosti pokračuje v současné době v KPV ČR.

104 Archiv autora, výpověď Blanky Čílové, autorizovaný audiozáznam z 21. 4. 2013.

Hana Truncová při setkání bývalých politických vězňů K 231 na Žofíně, březen 2008. Foto Jaroslav Rokoský.

Hana Truncová má za sebou obrovské množství besed pro studenty. Beseduje v České republice a díky perfektní znalosti němčiny byla pozvána i do Rakouska a SRN. V obou zemích se s posluchači dělila o zážitky, na které byl její život tak bohatý. V roce 2009 byla vydána kniha Českoslovenští političtí vězni: životní příběhy – jeden z rozhovorů, které jsou zde otištěny, je s Hanou Truncovou.

Přišla také oficiální ocenění. V roce 2011 se stala laureátkou Cen Příběhů bezpráví, v tom samém roce byla oceněna Cenou Václava Bendy, při této příležitosti jí byla předána medaile Za svobodu a demokracii. V dubnu 2012 získala Osvědčení účastníka odboje proti komunistickému režimu.

V současné době žije Hana Truncová v Hořicích v Podkrkonoší. Stále udržuje pevná přátelství se svými přítelkyněmi a přáteli. Hezké lidské vztahy měla s Karlem Otčenáškem.[105]

Stále významnější se v posledních letech stává její osvětová činnost, různé školy v České republice zvou Hanu Truncovou již s vědomím, že její výkon bude mimořádný. Beseduje na školách, kde žákům a studentům předává své zkušenosti a prožitky. Její besedy patří k těm nejsugestivnějším a nejvyhledávanějším. Stejně obdivuhodné jsou její úsilí bojovat proti ztrátě historické paměti a snaha vštěpovat mladým lidem, že nesmějí zapomínat, ale naopak si z událostí novodobých československých dějin připomínat, že *„člověk má povinnost postavit se totalitě."*

Závěrem

V předkládané práci jsem se pokusil popsat životní osudy politické vězeňkyně padesátých let 20. století v Československu Hany Truncové. K jejím životním osudům jsem se snažil přistoupit způsobem, kdy se vedle sebe v těsné blízkosti pohybují malé i velké dějiny Československa ve dvacátém století. Osud Hany Truncové je

105 Karel Otčenášek (13. 4. 1920 – 23. 5. 2011), český církevní hodnostář a politický vězeň komunistického režimu. Působil jako královéhradecký biskup.

pro takové účely zcela příznačný. V mých očích je to osud ženy, která měla své touhy a sny jako každý mladý člověk, ale bohužel doba, ve které žila, nepřála tomu, aby si svá přání a sny mohla plnit, přesto se nevzdala. Nastupující totalitní režim kategoricky odmítla a začala proti němu aktivním způsobem bojovat. Věděla dobře, do čeho se pouští a také věděla, že její cesta nebude jednoduchá. Po svém zatčení si udržela i v nelehkých životních podmínkách své zásady a přesvědčení, zdůrazňovala svůj krásný vztah k rodičům i své představy o svobodě a demokracii, které tolik dráždily dozorce, nebo jim vůbec nerozuměli. Podařilo se jí nacházet nová přátelství a po návratu z vězení se opět shledat se svou rodinou a krátce na to i se svým snoubencem.

V této práci jsem rovněž záměrně ponechal prostor pro popis aktivit a společenského angažmá Hany Truncové v době po roce 1989. Hana Truncová bezesporu patří k vůbec nejaktivnějším bývalým politickým vězňům, kteří si uvědomili význam osvětové činnosti zejména v práci a kontaktu s nastupující mladou generací. To se projevuje nesčetným množstvím přednášek, besed i konzultací, které žákům, studentům a obecně různým zájemcům o novodobé československé dějiny poskytuje. V této pozici je Hana Truncová nejsilnější a zcela nepřehlédnutelná, a proto jsem poslední kapitolu této práce věnoval jejím současným společenským aktivitám.

Zcela na závěr bych chtěl jen doplnit, že se osobně s Hanou Truncovou znám od října 2009, za tu dobu jsme vzájemně vedli mnoho rozhovorů a máme taktéž bohatou korespondenci. Nejen při psaní této práce, ale prakticky při všech setkáních a v rámci korespondence se mi v souvislosti s Hanou Truncovou objevovala před očima dvě slovesa *„vzdorovat“* a *„nevzdat se“*. Nakonec mi došlo, že vlastně vycházejí ze dvou myšlenek a výroků Hany Truncové, které se mi v souvislosti s jejím jménem vždy vybaví jako první. Jsou to dvě myšlenky, které patří k životním mottům Hany Truncové a kterými také skončím:

„Člověk má povinnost postavit se totalitě.“
a ještě
„Nikdy není vhodné házet v životě flintu do žita.“

ZPRÁVY

Přístupy k řešení národnostní otázky v meziválečném Československu a Maďarsku

(Mezinárodní vědecká konference, Komárno, 24.–25. 4. 2014)

Miroslav Lacko

Ve dnech 24. a 25. dubna 2014 se konala na půdě Konferenčního centra Univerzity J. Seleyho v jihoslovenském městě Komárno mezinárodní vědecká konference, jejímž hlavním tématem byla menšinová problematika v meziválečném Československu a Maďarsku. Hlavními organizátory této akce byly Katedra historie Pedagogické fakulty Univerzity J. Seleyho a Společenskovědní ústav Slovenské akademie věd se sídlem v Košicích. Konference byla zároveň součástí projektu slovenské Vědecké grantové agentury VEGA, který se věnuje Československé republice a maďarské menšině na Slovensku v letech 1930 až 1938. Toto tematické a časové ohraničení však nebylo pro konferenci klíčové, protože měla mnohem širší záběr. Kromě maďarské menšiny se jednotlivé příspěvky věnovaly i jiným minoritám ve dvou desetiletích meziválečného období.

Na konferenci vystoupili se svými příspěvky účastnící z České republiky, Slovenska, Maďarska a Německa. Byla rozdělena do dvou dnů. Zatímco první den byly předneseny většinou české a slovenské příspěvky, druhý den dominovaly příspěvky maďarské, přičemž bylo zajištěno simultánní tlumočení, kterého se zhostil slovensko-maďarský historik a překladatel László Kovács.

Jednotlivé konferenční příspěvky byly rozvrhnuty do pěti různých bloků, v rámci kterých se autoři pokoušeli analyzovat různé aspekty menšinové problematiky z dobového československého a maďarského pohledu. V prvním bloku s názvem Různé aspekty postavení Maďarů v ČSR se přednášející zaměřili především na politickou, kulturní, hospodářskou a vzdělávací činnost maďarské menšiny na území Československa v meziválečném období. Dva příspěvky se věnovaly maďarskému politickému zastoupení v československém Národním shromáždění (doc. Szarka: ZMS / Sdružení maďarských stran/ a koncepce menšinového bloku v době československé krize; Dr. Olejník: Maďarská komunita v předvečer voleb do Národního shromáždění v roce 1929). Zbývající dva příspěvky v tomto bloku se věnovaly konkrétnímu regionu, městu Košice, a tamní maďarské komunitě (doc. Gabzdilová: Maďarské školství v Košicích; Dr. Ďurkovská: Maďaři v Košicích v kontextu sčítání obyvatelstva 1921 a 1930).

Druhý blok s názvem Situace netradičních minorit v první ČSR byl svým zaměřením velmi různorodý, protože přednášející v něm pojednávali o méně četných, ale

zato mnohdy velmi vlivných menšinách. Účastníkům byly prezentovány problémy spjaté s romskou otázkou (Dr. Jurová: Cikánská otázka v 1. ČSR), s židovskou komunitou, která se neztotožnila s novou republikou (prof. Švorc: Židé na východním Slovensku po převratu 1918 – židovská, maďarská či československá identita?) a s rusínskou menšinou požadující autonomii (doc. Konečný: Rusínská menšina v Československu a otázka autonomie).

Poslední blok prvního dne konference s názvem Různé aspekty menšinové politiky se prostřednictvím přednášejících podíval na to, jak československá politika ovlivňovala vnitropolitickou i zahraničněpolitickou situaci Československa. Účastníkům byl představen maďarský menšinový aktivismus inspirující se v politice některých německých stran v Československu (doc. Simon: Menšinový aktivismus a koncepce národního státu). Dále byl prezentován boj československé politické reprezentace o území Slovenska v neklidném roce 1919 (Dr. Irmanová: Masarykova koncepce osvobozeneckého programu a boj československé vlády o Slovensko) a také činnost určitých skupin obyvatelstva, neztotožněných se situací, která se vytvořila po první světové válce (Mgr. Furmanik: Postoj prouhorsky orientovaného obyvatelstva na Spiši ke vzniku ČSR). Zároveň byl zdůrazněn významný vliv československých státních institucí zaměřených na Čechy a Slováky žijících v cizině a toužících po návratu do Československa (Mgr. Lacko: Repatriace Čechů a Slováků do ČSR prostřednictvím československých institucí a jejich důsledky v rámci národnostní otázky).

Čtvrtý blok přednášek s názvem Lokální a evropské aspekty národnostní otázky obsáhl rozsáhlé časové období až za rok 1945. Dva příspěvky se věnovaly významným osobnostem z řad maďarské menšiny v Československu (Dr. Gayerová: Lokální nebo maďarský zájem? Činnost Karola Flóriána, primátora Prešova v letech 1923 až 1927; Dr. Janek: Činnost Františka Jehlicsky v zájmu maďarské revize mezi lety 1920 až 1938). Oba autoři si vybrali protikladné osobnosti, neboť zatímco František Jehlicska neměl „pročeskoslovenskou" orientaci, byl Karol Flórián respektovanou osobností všech relevantních skupin (politických, hospodářských) a národností žijících ve vymezeném období v Prešově. V tomto bloku byla přednesena i obecná charakteristika maďarské menšiny v Československu (Dr. Tóth: K některým aspektům postavení maďarské menšiny v první Československé republice) a konkrétněji byly analyzovány rozdíly mezi jejími elitami v průběhu celého 20. století (Mgr. Bajcsyová: Generační konflikty v řadách maďarské elity na Slovensku). Zároveň se jeden příspěvek věnoval i autonomistickým snahám významné části slovenské politické reprezentace (Dr. Arpáš: Autonomie a'la HSĽS – krok k totalitě).

Blok příspěvků s názvem Národní nebo multietnická republika? přinesl diskuzi o tom, zda v československém prostředí, které bylo bez pochyb multietnické, je možné hovořit o nějaké jednotné československé myšlence. Několik příspěvků se opět věnovalo politické činnosti maďarské menšiny v meziválečném Československu na nejrůznějších úrovních (Dr. Bencsik: Zastupování zájmů maďarské menšiny

v Národním shromáždění; Dr. Popély: Národnosti na Slovensku a volby do sněmu České země v prosinci 1938; Mgr. Bóna: Asimilace Maďarů v slovenských městech na příkladu Banské Bystrice). Na závěr byly tyto úvahy obecně shrnuty v příspěvku člena německého Collegia Carolina (Dr. Zückert: Mezi národní ideou a multietnickou realitou).

Význam konference spočíval v tom, že poskytla pohled na různé aspekty řešení národnostní problematiky v klíčovém meziválečném období; nebyl radikální ani z jedné strany. Účastníci posléze v probíhající diskuzi rozvinuli úvahy o negativních, ale i pozitivních přístupech různých menšin k uspořádání, které ve středoevropském prostoru po roce 1918 vzniklo. Do budoucna by bylo jistě prospěšné a pozitivní, kdyby se na podobné téma konalo i více akcí.

Konference Období nesvobody 1938–1945

Jiří Mikulka

Ve středu 12. března 2014 se ve velkém sále Moravského zemského archivu v Brně uskutečnila konference Období nesvobody 1938–1945, již uspořádala Evropská společnost pro právní dějiny ve spolupráci s Moravským zemským archivem a Katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity.

Účastníky přivítal Karel Schelle (Evropská společnost pro právní dějiny) a pak se již dostali ke slovu jednotliví přednášející. S příspěvkem věnujícímu se právní existenci a státní formě Slovenského státu vzniklého v březnu 1939 zahájil první blok přednášek Jozef Beňa (Právnická fakulta Univerzity Komenského, (Bratislava), po něm představil Jaroslav Vaculík (Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno) osobu viceguvernéra Podkarpatské Rusi Jaroslava Mezníka v souvislosti s vyhlášením autonomie této tehdejší nejvýchodnější části Československa. Podkarpatskoruských záležitosti sledovaných v protektorátu Čechy a Morava si povšiml David Hubený (Národní archiv, Praha) a přítomní vyslechli se zájmem i referát Stanislava Balíka (Ústavní soud České republiky, Brno) o židovských advokátech vězněných v době nacistické okupace v terezínském ghettu.

Druhý blok uvedla Monika Sedláková (Národní archiv, Praha), která promluvila o arizaci židovských podniků na území protektorátu, kterou doložila dvěma případy z Brna, poté následovalo vystoupení Jana Machaly (Ústav pro studium totalitních režimů, Praha), v němž se věnoval příkladům tzv. řešení židovské otázky v Čechách a na Moravě a vztahu nacistů k právnímu řádu. O bezpečnostní problematice, konkrétně o tzv. českém gestapu, tedy bývalé čs. státní bezpečnosti, ocitnuvší se po 15. březnu 1939 v rukách okupantů, hovořil Tomáš Baletka (Státní okresní archiv Vsetín). Památníky velitelství stanic SNB a seznamy perzekvovaných osob a jejich využití pro badatele zabývajícími se obdobím druhé světové války přiblížil Jiří Mikulka (Archiv bezpečnostních složek, Brno – Kanice).

Na začátku závěrečného bloku prezentoval Lukáš Kopecký (Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem) pokus o diskreditaci první republiky protektorátními aktivistickými novináři, k níž mělo dojít v roce 1943 prostřednictvím bývalých vládních představitelů Kamila Krofty, Jana Malypetra a Františka Machníka. Poté předložila téma týkající se nacistické zemědělské politiky v protektorátu Barbora Štolleová (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha) a nad specifiky života českého obyvatelstva na Opavsku v nesnadných okupačních letech se zamyslel Ondřej Kolář (Slezské zemské muzeum, Opava). Českou starokatolickou církví a jejím vztahem k sudetské otázce se zabýval Jan Vinš

(Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha a Teologická fakulta univerzity v Bernu).

Závěrečné příspěvky byly ve znamení vystoupení účastníků konference ze Slovenska. O zbrojařském průmyslu na středním Považí na přelomu let 1938–1939 referovala Zdenka Muráriková (Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica), reflektování slovenské otázky v politice Národní obce fašistické v letech 1938–1939 zvolil jako své stěžejní téma Anton Hruboň ze stejné instituce, ekonomická specifika Slovenska v roce 1944 a hospodářské přípravy Slovenského národního povstání zase rozebral Peter Mičko (taktéž Filozofická fakulta, Banská Bystrica). V předposledním příspěvku Ján Štefanica (Právnická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava) ukázal na postavení a pravomoci Slovenské národní rady v období Slovenského národního povstání a řetěz přednášek uzavřel Ondřej Podolec (z téže fakulty), věnující se školské a kulturní legislativě na Slovensku v letech 1939–1945.

Konferenci obohatila bohatá „oficiální" i kuloárová diskuse a zájemci o dění z let 1938–1945 jistě přivítají také sborník, v němž se objeví všechny přednesené příspěvky.

Konference konzervátorů-restaurátorů

Petra Saltuariová, Kateřina Motyčková

Ve dnech 9.–11. září 2014 jsme s kolegyněmi navštívily Konferenci pro konzervátory-restaurátory každoročně pořádanou Technickým muzeem v Brně. Letošní setkání se uskutečnilo v Ústí nad Labem, na půdě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně. Přednášky a posterové prezentace probíhaly v prostorách Pedagogické fakulty, v městské části Klíše.

Konferenci zahájili představitelé pořádajících institucí – Miroslav Král, ředitel Muzea města Ústí nad Labem, a Ivo Štěpánek, předseda komise konzervátorů-restaurátorů AMG-ČR. Dopolední program přednášek řídil Jan Josef z Národního památkového ústavu. Závěr přibližně dvacetiminutových příspěvků vždy patřil odborné diskuzi mezi účastníky konference.

Mezi nejzajímavější v tomto bloku (věnovanému převážně konzervaci a restaurování kovu a keramiky) patřil příspěvek Průzkum a konzervace kroužkové zbroje sv. Václava restaurátorů Dušana Perlíka a Aleny Havlínové a Mileny Bravermanové

Foto Petra Saltuariová.

a Petra Ledviny ze Správy Pražského hradu. Zbroj je nyní jako součást svatovítského pokladu k vidění ve stálé expozici Příběh Pražského hradu. Tomu ovšem předcházel velmi důkladný průzkum stavu památky probíhající od roku 2009, který byl završen časově velmi náročnou konzervací a novou adjustací zbroje v roce 2012.

Z odpoledního bloku, vedeného Petrem Kuthanem z Národní galerie, byly pro naši práci cenné převážně dva příspěvky. První byl věnován klíčovému tématu – preventivní konzervaci (PK – požadavky, standardy a možnosti v roce 2014). Autorka Ivana Kopecká zde využila svou metodiku zpracovanou pro pracovníky domovské instituce, Národního technického muzea v Praze. V přednášce nás seznámila s vývojem norem a standardů parametrů vnitřního prostředí pro dlouhodobé ukládání archiválií. Energetické nároky, spojené s udržováním fixních hodnot relativní vlhkosti a teploty s minimální fluktuací, jsou finančně neúnosné a nemohou je dodržovat ani ty nejbohatší instituce. Proto byla část přednášky věnována otázce, jak snížit energetickou náročnost staveb – např. vznikem nízkoenergetických nebo tzv. pasivních depozitářů. Předpokladem pro klimaticky stabilní prostředí jsou masivní, tepelně velmi dobře izolované stavby s minimem oken, u kterých jsou použity stavební materiály, které mohou pufrovat vlhkost a jsou schopny zajistit téměř konstantní relativní vlhkost. Autorka se zmínila také o normě (ČSN EN 15757), která toleruje „historické klima" s vyloučením skokových změn a preferuje co nejnižší teploty. Teplota v depozitářích by měla být navržena pro potřeby sbírek, nikoli pro pohodlí zaměstnanců.

Druhá přednáška Aleny Selucké z Technického muzea v Brně a Petra Jakubce z TR Instrument, s.r.o. s názvem Současné standardy mikroklimatu v muzejní praxi tematicky v mnohém navazovala na předchozí příspěvek.

Po odpoledních přednáškách následovalo plenární zasedání Komise konzervátorů-restaurátorů AMG ČR, řádné volby členů výboru a revizní komise. Na večer byl připraven bohatý program a účastníci konference měli možnost prohlídky Muzea města Ústí nad Labem.

Další příspěvek z programu druhého a třetího dne konference, který nás velmi zaujal a má pro naši práci velký význam, byla prezentace Marie Benešové s názvem Testování účinnosti běžných způsobů mechanického čištění papíru. Jednalo se o dílčí závěry stále probíhajícího výzkumu pod hlavičkou Národní knihovny ČR v Praze. Jedním z vnějších degradačních faktorů papírové psací podložky jsou prachové částice ulpívající na jejím povrchu. Jejich účinné odstraňování proto patří mezi základní krok restaurátorského postupu. Na vybrané vzorky papírové podložky byly různým způsobem aplikovány prachové částice, které byly následně čištěny rozdílnými způsoby za použití různorodých druhů materiálu.

Součástí programu byla exkurze do skanzenu Zubrnice, zámku ve Velkém Březně a kostela sv. Floriána v Ústí nad Labem. Konference byla, jako každý rok, plná cenných informací o nových technologiích a metodách restaurování a preventivní péče, které nám pomohou při péči o archiválie Archivu bezpečnostních složek.

Liberecké semináře k česko-slovenským vztahům a cyklus Československo 1945–1989

Jaroslav Pažout

V letošním roce proběhl na půdě Technické univerzity v Liberci již 24. ročník tradičního semináře o česko-slovenských, resp. slovensko-českých dějinách. První setkání se uskutečnilo 26.–28. srpna 1991 v atmosféře obav o společný stát především díky iniciativě Hnutí česko-slovenského porozumění, konkrétně jeho předsedy Vlado Čecha. Této myšlenky se ujali liberečtí členové hnutí a pracovníci nově vytvořené pedagogické fakulty v Liberci, Severočeského muzea a Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Do Liberce se sjeli účastníci z celé tehdejší České a Slovenské federativní republiky. Seminář, jako místo pravidelných odborných diskusí konaných tradičně v poslední srpnové dekádě, přežil i rozpad federace, jeho význam možná ještě stoupl. Hlavním organizátorem druhého ročníku se stala Masarykova akademie Liberec, která také vydala sborník textů z prvních dvou zasedání.[1] Spolu s tehdejší katedrou dějepisu (dnes katedrou historie) se akademie podílela na organizaci akce do roku 1996.

Od roku 1994 se semináře, které již stabilně probíhají v univerzitní budově H ve Voroněžské ulici, věnovaly sevřeněji vždy určitému, úžeji vymezenému tématu. Jejich klíčovou postavou se stal profesor Robert Kvaček z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, který pravidelně odbornou část seminářů otevírá úvodním slovem k danému problému, nastiňujícím jeho širší souvislosti. Toto angažmá předznamenalo stálé pedagogické působení Roberta Kvačka na katedře dějepisu, resp. historie, liberecké univerzity. Dále je třeba zmínit významnou úlohu Miloslavy Melanové z této katedry, která byla dlouholetou hlavní organizátorkou seminářů. V Liberci přednášeli významní historici z České republiky a ze Slovenska, mezi časté účastníky patřili mj. Ivan Kamenec, Jozef Jablonický, Miroslav Pekník, Vilém Prečan či Jan Rychlík.

V letech 1997–1999 se podařilo díky grantu nadace Open Society Fund zajistit účast slovenských učitelů, kteří přinesli do společných diskusí informace o stavu výuky dějepisu na tamních školách a jejích problémech. Po skončení podpory Open Society Fund poskytlo prostředky na účast slovenských učitelů slovenské ministerstvo školství. Z české strany několikrát zaštítil pořádání semináře grant Fondu rozvoje vysokých škol. Když podmínky fondu přestaly tuto podporu umožňovat, podpořilo tři ročníky vedení Pedagogické (od roku 2008 Přírodovědně-humanitní a pedagogické) fakulty Technické univerzity v Liberci (FP TUL). Významnou roli

1 URBAN, Zdeněk – PICHLOVÁ, Ilona – MOUČKA, Antonín (eds.): *Cestami česko-slovenské vzájemnosti*. Masarykova akademie Liberec, Liberec, 1993.

ve finančním zajištění účasti slovenských učitelů na semináři zaujímá Vzdělávací nadace Jana Husa, díky které může každoročně na srpnová zasedání do Liberce dorazit minimálně deset pedagogů ze Slovenska. Od roku 2005 poskytuje tato nadace pravidelné příspěvky také na organizaci semináře a od roku 2008 se stala vedle katedry historie také spolupořadatelkou celé akce. Odbornou záštitu nad seminářem převzala Česko-slovenská komise historiků, ustavená v roce 1993, která mj. pomáhala získávat pro seminář referenty z obou zemí. V Česko-slovenské ročence vydávané komisí byly publikovány příspěvky z některých ročníků semináře.[2] Pro setkání má velký význam odborná podpora Ústavu politických vied SAV (původně Politologický kabinet SAV).[3] Vedle výše zmiňovaného Jozefa Jablonického a současného ředitele Miroslava Pekníka patřili mezi pravidelné účastníky Norbert Kmeť či Juraj Marušiak.[4]

Srpnové liberecké semináře se staly tradičním místem pro setkávání českých a slovenských historiků, pedagogů, archivářů, studentů a dalších zájemců o česko-slovenské dějiny, místem živých odborných diskusí i přátelských debat. Cílem není pouze hledání příbuzného a pozitivního ve vzájemných vztazích, ale také zkoumání konfliktů, rozporů a odlišných pohledů. V tomto smyslu přispívají liberecké semináře k tomu, aby hlubší poznávání dějin pomáhalo zbavit Čechy a Slováky traumat z minulosti.

V roce 2012 se stal jedním ze spolupořadatelů vedle katedry historie FP TUL a Vzdělávací nadace Jana Husa také Ústav pro studium totalitních režimů. V souvislosti s doplněním pořadatelských organizací o další instituci byl v rámci seminářů koncipován pětiletý cyklus Československo v letech 1945–1989, plánovaný na léta 2012–2016, tedy na 22.–26. ročník. Částečně se též modifikovala struktura seminářů, která má více vycházet vstříc potřebě učitelů základních a středních škol k praktickému využití poznatků získaných na semináři. První den je vyhrazen odborným příspěvkům na dané téma, druhý den pak jeho didaktickému využití ve výuce a menšímu filmovému semináři, seznamujícímu účastníky s odrazem problematiky ve filmové a televizní tvorbě. Mezi základní prvky každého semináře patří úvodní

2 Poprvé byly texty referátů z libereckých seminářů vydány v Česko-slovenské historické ročence v roce 2000: GONĚC, Vladimír (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 2000*. Masarykova univerzita v Brně, Brno 2000, s. 75–139. Materiály ze seminářů 1996–1999 vydala dnešní katedra historie ve dvou sbornících: MELANOVÁ, Miloslava (ed.): *Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vzťahy. Liberecký seminář 1996, 1997*. Technická univerzita v Liberci, Liberec 1998; MELANOVÁ, Miloslava (ed.): *Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vzťahy. Liberecký seminář 1998, 1999, I. Češi a Slováci v roce 1848. II. Česká a slovenská společnost 1948–1967*. Technická univerzita v Liberci, Liberec 2000.

3 Ústav politických vied vydal příspěvky z jednoho semináře, viz MADARÁSOVÁ, Jitka (ed.): *Česká a slovenská společnost v období normalizace – Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie*. Veda, Bratislava 2003.

4 Více viz MELANOVÁ, Miloslava: *Dvě desetiletí česko-slovenských diskusí a setkávání v Liberci*. In: Fontes Nissae, XII/ 2011, s. 311–329.

slova Roberta Kvačka, vyjadřující kontinuitu se semináři pořádanými v minulosti, stejně jako návštěva vybrané liberecké památky (zámecká kaple, radnice, Liebiegova vila, historická budova lázní adaptovaná jako výstavní prostor Oblastní galerie v Liberci) a přátelské posezení po skončení prvního dne jednání.

Ve dnech 23. a 24. srpna 2012 se konal první ročník výše uvedeného pětiletého cyklu (celkově 22. ročník) na téma Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989). Po úvodním slovu Roberta Kvačka a základním referátu Jana Rychlíka, věnovanému problematice českých a slovenských intelektuálů a jejich vztahu ke komunistické straně v kontextu postoje inteligence v dalších sovětizovaných zemích střední a východní Evropy, následovala pódiová diskuse ke stanovenému tématu, které se zúčastnili Jan Mervart, Vítězslav Sommer, Norbert Kmeť a Juraj Marušiak. Odpolední program byl vyhrazen referátům o vybraných osobnostech. Jiří Křesťan se zabýval komplikovanou osobností historika, muzikologa, literárního vědce a politika Zdeňka Nejedlého, spolutvůrce kulturní politiky poúnorového komunistického režimu. David Kovařík pak představil historika, publicistu a dlouholetého funkcionáře KSČ Paula Reimanna, jehož osud byl v poválečném Československu komplikován jak německou národností, tak židovským původem. Literární vědec Ján Gavura seznámil posluchače s intelektuálním i politickým působením básníka, publicisty a komunistického politika Ladislava Novomeského. Zdeněk Doskočil se poté věnoval českému historikovi Milanu Hüblovi, který mj. v šedesátých letech 20. století významně napomohl Gustávu Husákovi k návratu do politického života, aby posléze v sedmdesátých letech strávil řadu let ve vězení. Celý blok uzavřel Adam Hudek příspěvkem o jednom z významných slovenských historiků, Ľubomíru Liptákovi.

Dopolední program druhého dne byl věnován didakticko-pedagogickému bloku. Na jeho úvod vystoupili Jaroslav Pinkas a Kamil Činátl. Jaroslav Pinkas se věnoval ideologické prezentaci intelektuála v komunistické propagandě, především v normalizační filmové a televizní tvorbě. Kamil Činátl svůj referát zaměřil na divadlo jako symbolické centrum kulturní paměti, a to především na roli Národního divadla v kulturní paměti českého národa. Po diskusi oba přednášející vedli workshopy pro účastníky semináře, kteří se – volně inspirováni předchozími referáty – snažili seznámit přítomné s možností využít daných témat pro didaktické potřeby. Tuto část zakončil Andrej Findor příspěvkem, v němž sledoval, jakým způsobem jsou reflektovány počátky slovenských národních dějin od příchodu Slovanů po utvoření uherského království v učebnicích dějepisu od roku 1918 do současnosti. Páteční odpoledne zaplnil filmový seminář připravený Petrem Kopalem, který na základě komentovaných ukázek z filmů a televizních seriálů představil několik archetypů intelektuálů a proměnu jejich zobrazování v televizní a filmové tvorbě.

Následující ročník (celkově 23.) byl nazván Informační boj o Československo / v Československu. V jeho rámci byla reflektována především propaganda KSČ v období nástupu k moci po druhé světové válce, i jako strany držící monopolní

Zahájení 23. ročníku semináře v roce 2013; zleva dr. Jaroslav Pažout (katedra historie FP TUL), děkan FP TUL doc. Miroslav Brzezina, prorektor TUL prof. Jiří Kraft, výkonná ředitelka VNJH Mgr. Jana Švábová, prof. Robert Kvaček (katedra historie FP TUL), ředitel ÚSTR Mgr. Zdeněk Hazdra a prof. Jan Rychlík (katedra historie FP TUL).

moc v zemi, směřovaná jak k legitimizaci a prosazení jejích cílů, tak k potírání skutečných i zdánlivých nepřátel. Pozornost byla věnována i propagandistickému působení protivníků komunistického režimu. Úvodního slova se tradičně ujal Robert Kvaček. Poté přednesl Jan Rychlík také již tradiční základní příspěvek nazvaný Komunistická propaganda v Československu 1945–1989 z hlediska tematického. Odpolední program byl vyhrazen šesti případovým studiím. Jan Lomíček se věnoval proměnám obrazu Sovětského svazu v Československu v letech 1945–1989, Katarína Gatialová tématům objevujícím se v poválečném politickém plakátu, jejich zobrazování a osobnostem tvůrců těchto plakátů. Prokop Tomek se zaměřil na působení československého vysílání Radia Svobodná Evropa od jeho zahájení v roce 1951 do roku 1956. Petr Blažek analyzoval vnímání normalizačního režimu optikou československého disentu, Norbert Kmeť naopak propagandistické působení tohoto režimu ve vztahu k církvím. Na závěr nastínil Zdeněk Doskočil na příkladu Gustáva Husáka možnosti využití rozboru audiovizuálních záznamů projevů komunistických politiků.

Dopoledne následujícího dne bylo opět vyhrazeno didakticko-pedagogickému bloku. Zahájil ho Jaroslav Pinkas příspěvkem o možnostech didaktického využití normalizační propagandy, přičemž představil vzdělávací DVD Česká společnost 1969–1989. Jaroslav Najbert se v referátu nazvaném Propaganda jako hra. Jak si ‚hrát'

s propagandou ve výuce podělil o své zkušenosti s aplikací dobových karikatur ve vyučovací hodině. Hana Havlůjová se věnovala možnostem (či spíše nemožnostem) využít Národní památník na Vítkově pro vzdělávací účely. V následné pódiové diskusi se Zdeněk Beneš, Josef März a Viliam Kratochvíl zamýšleli nad tím, jak tematizovat propagandu ve výuce, nakolik se v ní vymezovat vůči současné politické propagandě a do jaké míry je samotná výuka propagandou. Poté proběhly dva workshopy vedené Jaroslavem Pinkasem a Jaroslavem Najbertem, jejichž cílem bylo praktické procvičení využití tématu propagandy ve výuce. Páteční odpoledne bylo věnováno filmovému semináři. Kateřina Lozoviuková představila podoby filmové propagandy v Československu v padesátých letech a Petr Kopal sledoval stejné téma pro období tzv. normalizace. Pohled z druhé strany na protikomunistickou americkou propagandu přinesl příspěvek Michala Ulvra. Zpestřením byla výstava propagandistických plakátů.

V letošním roce se seminář konal ve dnech 21. a 22. srpna 2014. Po úvodním slovu Roberta Kvačka následovaly dva základní koreferáty. Martin Franc se věnoval každodennímu životu v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století, Jan Rychlík na něj navázal analýzou každodennosti v období tzv. normalizace, kterou doprovodil i fotografickými ukázkami dobových reálií, pro řadu mladších účastníků semináře již neznámých. Odpolední program tvořily čtyři referáty, představující případové studie. Petr Bednařík analyzoval vliv médií na formování každodenního

Jaroslav Najbert (Ústav českých dějin FF UK v Praze) a prof. Jan Rychlík (vpravo) u výstavy osvětových a propagandistických plakátů ze sedmdesátých let; 23. 8. 2013.

života československého obyvatelstva, Zuzana Beňušková využití svátků komunistickým režimem jako nástroje „politického marketingu". Alžběta Čornejová se zabývala organizováním odborových rekreací v Československu v letech 1948–1968. Miroslav Vaněk nastínil podoby neoficiálních a polooficiálních kulturních aktivit mládeže v Československu v období tzv. normalizace.

Druhý den byl zahájen referátem Márie Tonkové, věnovaným výuce soudobých dějin, především s ohledem na každodenní život, na slovenských školách. Jaroslav Pinkas uchopil z hlediska možného didaktického využití problematiku mládeže a zábavy v padesátých letech 20. století a Kamil Činátl téma proměny životního stylu z perspektivy rodiny. Na tyto příspěvky navázala pódiová diskuse, jejíž účastníci Mária Tonková, Kamil Činátl a Zdeněk Beneš se zamýšleli nad možnostmi a problémy výuky každodennosti v soudobých dějinách na školách. Páteční odpoledne bylo vyhrazeno filmovému semináři. Vystoupil zde opět Jaroslav Pinkas, který se věnoval obrazu nakupování v sedmdesátých letech v dobové i současné televizní a filmové produkci. Petr Kopal se poté zabýval sledováním televize v období tzv. normalizace. Jakýmsi západním pendantem k příspěvku Jaroslava Pinkase bylo vystoupení Michala Ulvra věnované nakupování a s ním spojeným reklamám v padesátých letech v USA.

Účastníci 24. ročníku libereckého semináře při návštěvě Liebiegovy vily; 21. 8. 2014.

Průběh semináře se každý rok vyznačuje bohatou diskusí. Stabilní zájem o celou akci dokládá počet šedesáti až osmdesáti registrovaných účastníků. Pořadatelé si jako důležitý cíl stanovili, aby se přednesené referáty staly každý rok základem pro přípravu kolektivní monografie k danému tématu, a to vždy k termínu konání následujícího ročníku semináře. Tento záměr se zatím podařilo naplnit pro semináře věnované komunistickým intelektuálům a jejich vztahu ke KSČ a propagandě v Československu v letech 1948–1989, [5] v současnosti je připravována publikace z letošního semináře o každodenním životě v Československu.

Příští seminář plánovaný na 20. a 21. srpna 2015 se bude zabývat různými aspekty života na hranicích Československa, a to jak se zeměmi sovětského bloku, tak se Spolkovou republikou Německo a Rakouskem. Poslední ročník pětiletého cyklu Československo v letech 1945–1989 bude v roce 2016 pravděpodobně věnován zemědělcům jako jedné ze sociálních skupin československého obyvatelstva.

5 PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*. Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, Praha 2013; PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Informační boj o Československo / v Československu (1945–1989)*. Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, Praha 2014.

Oslavy 70. výročí Slovenského národního povstání v Banské Bystrici

Miroslav Lacko

Dne 29. srpna 2014 jsme si připomněli kulaté 70. výročí od vypuknutí Slovenského národního povstání (SNP). Při této významné příležitosti se v jeho tehdejším centru, v Banské Bystrici, konala vzpomínková akce, které se kromě tisíců občanů zúčastnili i nejvyšší ústavní činitelé Slovenské republiky a také významní zahraniční hosté ze všech zemí, jejichž vojáci v SNP bojovali. Vzpomínková akce a oslavy se konaly na velkém prostranství před architektonicky velmi zajímavě řešenou budovou Muzea Slovenského národního povstání v centru města.

Nejvzácnějšími a zároveň i čestnými hosty na oslavách byli přirozeně přímí účastníci povstání, kterých je bohužel pro neúprosnost času stále méně. Právě kvůli obětem SNP je nutné neustále si připomínat odkaz, který s sebou tato historická událost nese.

Oficiální část oslav začala v jedenáct hodin dopoledne přeletem stíhaček ozbrojených sil Slovenské republiky nad prostranstvím před Muzeem SNP. Letadla odkazovala na blízkost letiště Tri duby na Sliači, které se pro povstalce stalo důležitým bodem pro zásobování vojenským materiálem, potravinami a dalšími potřebnými artikly. Následoval pietní akt kladení věnců k Památníku povstání, který se nachází v prostorách muzea. Jako první položili k pomníku věnce přímí účastníci povstání. Po nich prezident Slovenské republiky Andrej Kiska v doprovodu prezidenta České republiky Miloše Zemana,[1] a dále ostatní ústavní činitelé, představitelé státní správy a samosprávy, představitelé kulturních, vzdělávacích a společenských organizací, zástupci třetího sektoru a mnozí další.

Při slavnostním vztyčování slovenské vlajky zazněla státní hymna. Po ní následovala série proslovů, kterou zahájil ředitel Muzea SNP Stanislav Mičev. Upozornil zejména, že pozvání přijali zástupci více než čtyřiceti velvyslanectví, což je vůbec nejvyšší počet za celou historii konání oslav. Poděkoval přibližně patnáctitisícovému shromáždění, které bylo při oslavách přítomno, a tím uctilo památku všech obětí povstání a připomnělo jejich odkaz.

Následoval proslov prezidenta Slovenské republiky Andreje Kisky, který zdůraznil významnou pozici SNP v dějinách Slovenska. Podle něj musí zůstat navždy v paměti celého národa: *„[…] sloboda, demokracia, nezávislosť, naše historické sebavedomie*

1 Později odpoledne po oficiální části se pietního aktu zúčastnil i polský prezident Bronislaw Komorowski.

sa odvíja od rozhodnutia ľudí, ktorí bojovali v SNP, od ich obetí. Patrí im zato naša úcta."[2] Prezident Kiska též vyzval širokou veřejnost, aby odkaz povstání šířila i po další generace. Upozornil také, že téma SNP už dlouhá desetiletí rozděluje slovenský národ na dvě protichůdné skupiny. Je proto nutné a žádoucí vychovat generaci, která nebude při pohledu na povstání zatížena emocemi a různými mýty, a tak její pohled bude objektivní, založený na skutečných historických faktech a věcných informacích. Slovenský prezident poděkoval i občanům, kteří se bojů přímo neúčastnili, ale povstání podporovali ze zázemí. Jejich jména sice nejsou uvedena na žádném památníku, ale neměli bychom na ně zapomenout.

S následujícím proslovem vystoupil prezident České republiky Miloš Zeman, který poděkoval všem přítomným veteránům symbolizujícím skutečnost, že se oslav můžeme účastnit jako svobodní lidé. Slovenské národní povstání lze podle něj označit za světlou stránku dějin národa, která několikanásobně překryje možné stránky tmavé. Prezident Zeman také upozornil na plány nacistů vytvořit si během války na územích obývaných slovanskými národy nový životní prostor: *„[…] Bolo úplne jedno, či sú to Česi, Slováci, Rusi, Ukrajinci, Juhoslovania alebo ktokoľvek iný – všetci sme boli v očiach týchto nadľudí podľudia, čosi medzi človekom a zvieraťom. Práve*

2 Viz deník Pravda, 30. 8. 2014, s. 2–3.

Slovenské národné povstanie prispelo k tomu, že už nie sme čosi medzi človekom a zvieraťom.“[3] Současně připomněl, že přímých bojů SNP se zúčastnilo i několik tisíc Čechů.

Předseda Národní rady SR Pavol Paška se dotkl i aktuální společensko-politické situace přímo v „srdci“ povstání, v Banskobystrickém samosprávném kraji[4]. Právě teď je proto nutné si ještě více připomínat jeho odkaz a oběti. Apeloval i na voliče tohoto kraje, kterým vzkázal: *„[…] Banskobystričania, odkážte týmto pomýlencom, nech už raz a navždy zabudnú na nacizmus, pretože nacizmus by pre Slovákov znamenal smrť. To, čo nám vdýchlo život, bolo práve Slovenské národné povstanie, ktoré symbolizuje zrod moderného Slovenska.*“[5]

Předseda slovenské vlády Robert Fico ve svém projevu několikrát výrazně zdůraznil nutnost zvyšovat povědomí o SNP a jiných historických událostech mezi mladými lidmi. To by mělo být především úkolem rodičů, škol, vědeckých a společenských institucí. Tuto revoltu označil za událost, na niž mohou být Slováci právem hrdí, protože se tak přihlásili mezi evropské národy, které nadevše ctí hodnoty svobody a demokracie. Vyjádřil přesvědčení, že se tyto události budou v Banské Bystrici a na celém Slovensku připomínat i v budoucnu. Zbývající část příspěvku věnoval premiér aktuální zahraničně-politické situaci ve východní Evropě.

Po oficiálních oslavách následoval bohatý kulturní program, ve kterém vystoupily například slovenský soubor lidových tanců SĽUK, ruský pěvecký a taneční soubor Alexandrovci, koncertní soubor vzdušných sil USA v Evropě a mnohé další soubory z České republiky, Polska nebo Srbska. V tento den byla v budově Muzea SNP otevřena výstava s názvem Vítězství, na níž muzeum spolupracovalo s Ústředním muzeem Velké vlastenecké války 1941–1945 v Moskvě a Ústředním muzeem ozbrojených sil v Moskvě. Tato muzea zapůjčila do Banské Bystrice sedmdesát osm sbírkových předmětů – především osobní věci a uniformy maršálů a hrdinů Sovětského svazu.[6]

V následujících víkendových dnech se konalo mnoho akcí pro širokou veřejnost. Mezi nejzajímavější určitě patřila ukázka mobilizace dobrovolníků do slovenské armády po vypuknutí povstání, která se odehrála před zaplněným banskobystrickým náměstím. Návštěvníci si také mohli prohlédnout věrnou kopii německé vojenské polní nemocnice. Poutavá byla i dynamická ukázka bojů pancéřového vlaku Štefánik na nádraží Banská Bystrica- Šalková. Součástí oslav bylo množství výstav, vědeckých konferencí, akcí pro školy a veřejnost, konajících se během celého jubilejního roku.

3 Deník Pravda, 30. 8. 2014, s. 2–3.

4 Na oslavy 70. výročí od vypuknutí SNP byli pozváni předsedové sedmi samosprávných krajů, přičemž Slovensko má osm krajů. Paradoxně pozvánku nedostal jedině předseda Banskobystrického kraje, který se tak kvůli svým krajně pravicovým názorům a politickému přesvědčení oslav nezúčastnil.

5 Viz deník Pravda, 30. 8. 2014, s. 2–3.

6 Např. R. I. Malinovského, K. K. Rokossovského, I. S. Koněva, G. K. Žukova, V. I. Vinogradova a mnoha dalších.

Foto (2x) www.pravda.sk

Hlavním odkazem oslav 70. výročí od vypuknutí SNP je nutnost nadále si události, které k němu vedly a které s ním byly spojeny, připomínat. Bylo to rozhodnutí občanů válečného Slovenského státu vystoupit proti své vládě, která jako vazal nacistické Třetí říše utiskovala a popírala svobody vlastních občanů. Z historického hlediska povstání sice netrvalo dlouho a bylo lokálně izolované převážně v oblasti středního Slovenska, ale pro další vývoj mělo velký význam. Dokázalo na sebe navázat množství německých vojenských sil, které tak nemohly být nasazeny na jiných místech, a po válce pomohlo začlenit obnovené Československo na stranu vítězů.

Velký význam mělo povstání i pro samotné Slováky, kteří se tímto činem opět přihlásili k myšlence obnoveného Československa a kteří vůbec poprvé takovýmto masovým a rozhodným způsobem vystoupili proti nedemokratické formě vlády na svém území. Věřme, že i oslavy v příštích letech se budou nést v podobném duchu.

Na 21. základně Taktického letectva v Čáslavi

Miroslav Urbánek

Dne 21. července 2014 pracovně navštívili zaměstnanci Archivu bezpečnostních složek 211. taktickou letku 21. základny Taktického letectva v Čáslavi. Měli zde za úkol provést odborné posouzení originálních písemností a fotografií z pozůstalosti genmjr. Františka Chábery[1], bývalého letce-stíhacího pilota, sloužícího ve druhé světové válce mj. v britské RAF. Současně měli posoudit vhodnost současného uložení těchto písemností, navrhnout vhodné obalové materiály a podmínky pro jejich uchovávání. Měli také vyhodnotit současný technický a odborný stav výstavní expozice o generálu Cháberovi i o historii letecké základny v Čáslavi a doporučit vhodné podmínky pro vystavování některých originálních písemností a fotografií v prostorách základny 211. taktické letky. O tuto odbornou konzultaci požádal Světlanu Ptáčníkovou, ředitelku Archivu bezpečnostních složek (dále ABS), plk. gšt. Petr Hromek, velitel 21. základny Taktického letectva v Čáslavi.

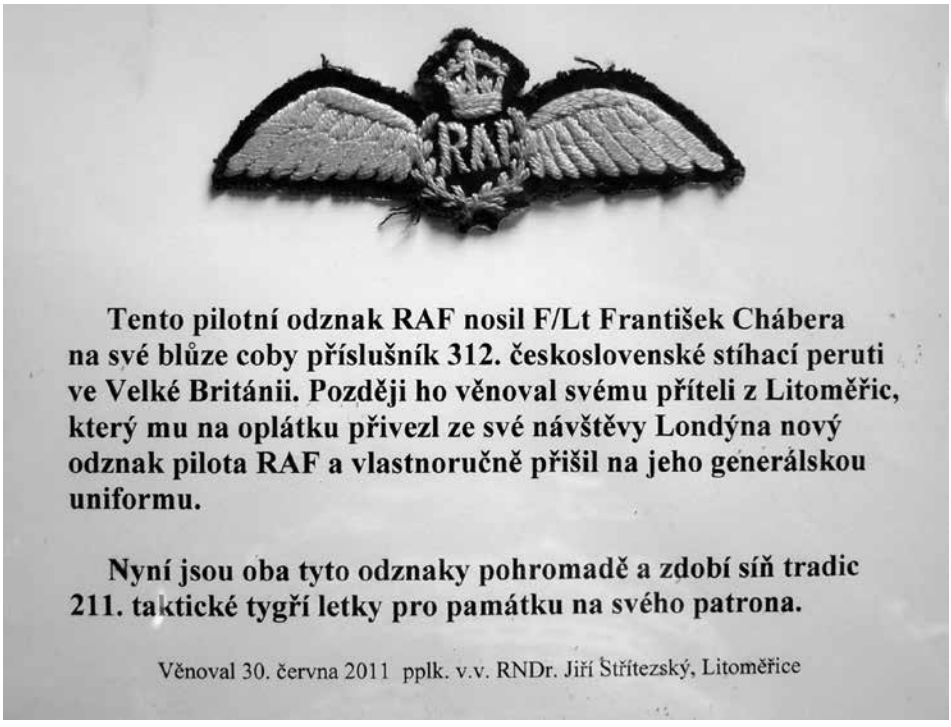
Tato základna je jednou z hlavních bojových složek vzdušných sil Armády České republiky. Jejím stěžejním úkolem je zabezpečit obranu a suverenitu vzdušného prostoru ČR a příhraničního prostoru sousedních států v rámci integrovaného systému Protivzdušné obrany (PVO) NATO. Tradice a historie letecké základny a taktického letectva jsou přístupné jednak v expozici Muzea 21. základny Taktického letectva

1 Generálmajor František Chábera (5. ledna 1912, Lansberg, Německo – 21. října 1999, Praha), československý vojenský pilot a válečný stíhač. Poté, co se vyučil elektromontérem, vstoupil do čs. vojenského letectva. Po studiích v letech 1930–1932 létal jako vojenský pilot u 2. a 4. leteckého pluku, od roku 1934 pak působil jako pilot Vědeckého leteckého ústavu v Letňanech. V roce 1939 uprchl před nacisty nejprve do Polska, posléze létal jako válečný pilot ve Francii. Po obsazení Francie nacisty nejprve létal v Severní Africe, odkud odjel lodí létat do britské RAF. Zde bojoval v bitvě o Británii v 312. československé stíhací peruti, později přešel k 96. peruti nočních stíhačů. Od roku 1944 sloužil jako dobrovolník v Sovětském svazu, od září do října 1944 pak bojoval ve Slovenském národním povstání jako velitel 2. letky 1. československého stíhacího pluku. Po návratu do SSSR se stal velitelem 1. letky 1. československé smíšené letecké divize v SSSR. Po válce opět pracoval jako pilot ve Vědeckém leteckém ústavu v Letňanech. V roce 1948 byl zatčen a obviněn z údajného pokusu o útěk, v následném politickém procesu byl odsouzen k pěti letům vězení. Vězněn byl až do roku 1953 Na Borech, v pracovním táboře Vojna (uranový důl u Lešetic), Kytíně a poté v Jáchymově. Po propuštění z vězení až do odchodu pracoval jako elektromontér. V závěru svého života žil v Litoměřicích, kde se stal čestným občanem města. Od prosince 2009 je po něm pojmenován nový litoměřický silniční most přes Labe – Most Františka Chábery.

v Čáslavi, jednak ve sbírce a expozici v objektu 211. taktické letky, která je věnována jejímu patronovi, genmjr. Františku Cháberovi.

Provedením odborné konzultace byli ředitelkou ABS pověřeni archivář Miroslav Urbánek, restaurátorky Kateřina Lorencová, Petra Saltuariová a jako fotograf Dan Pelej. Za leteckou základnu se setkání a pracovního jednání zúčastnili mjr. Václav Strnad, náčelník štábu 211. taktické letky, kpt. Petr Dřevecký, npor. Irena Splítková a nprap. Michal Šašma.

V první fázi pracovní návštěvy byli pracovníci ABS přivítáni mjr. Václavem Strnadem, náčelníkem štábu 211. taktické letky. Prohlédli si vybudovanou expozici a kpt. Dřevecký je seznámil se zajímavým příběhem, jak se pozůstalost Františka Chábery dostala na leteckou základnu. Vše začalo v devadesátých letech 20. století. Tehdy byl genmjr. František Chábera velkým přítelem a mentorem jednoho z příslušníků tehdy 42. stíhací letky, mjr. Michala Černého. Jejich přátelství sahá až do osmdesátých let. Major Černý byl jedním z prvních iniciátorů diskuze na téma přihlášení se 41. stíhací letky k odkazu našich stíhacích letců-veteránů z druhé světové války. Zahájil tehdy na letce debatu o této záležitosti a zároveň oslovil tehdejší velení, zda by bylo možno nějakým oficiálním způsobem Františka Cháberu spojit se

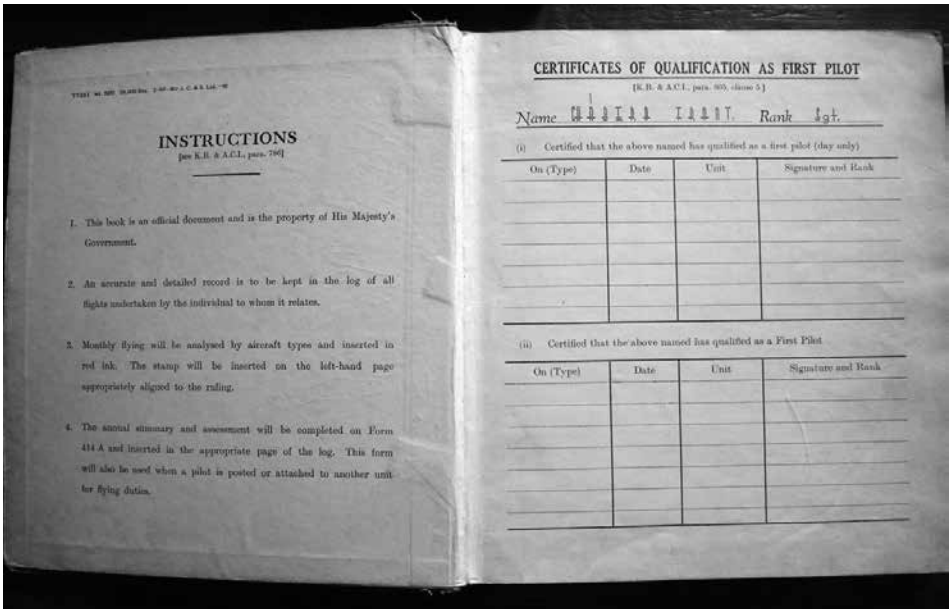

Pilotní odznak RAF z uniformy Františka Chábery.

současnou stíhací letkou. Bohužel se věc nepodařilo završit. Teprve dva roky po jeho smrti se podařilo genmjr. Františka Cháberu jmenovat čestným příslušníkem 41. stíhací letky,[2] a to při příležitosti státního svátku 28. října v roce 2001.

I v následujících letech pokračovala spolupráce letky s rodinou a přáteli Františka Chábery, v čemž sehrál aktivní roli opět mjr. Černý. Letci pravidelně uctívají památku genmjr. Františka Chábery v Litoměřicích v listopadovém období Svátku zesnulých u jeho hrobu, zvou rodinu a přátele na „pasovací" obřad nových pilotů do Rytířského řádu 211. taktické letky i na další akce, které základna pořádá. Právě přátelství s rodinou Františka Chábery vedlo nakonec k tomu, že si její příslušníci přáli předat letcům artefakty z Cháberova života a udržovat tak jeho odkaz v aktivním vojenském letectví. Tímto způsobem získala letka generálmajorovy písemnosti, fotografie, uniformy a další vystavené exponáty.

V letech 2005 až 2010 hledalo tehdejší velení letky, zejména pplk. Jaroslav Míka, možnosti, jak část získané Cháberovy pozůstalosti vhodně vystavit. Díky

INSTRUCTIONS
[see K.R. & A.C.I., para. 790]

1. This book is an official document and is the property of His Majesty's Government.
2. An accurate and detailed record is to be kept in the log of all flights undertaken by the individual to whom it relates.
3. Monthly flying will be analysed by aircraft types and inserted in red ink. The stamp will be inserted on the left-hand page appropriately aligned to the ruling.
4. The annual summary and assessment will be completed on Form 414 A and inserted in the appropriate page of the log. This form will also be used when a pilot is posted or attached to another unit for flying duties.

CERTIFICATES OF QUALIFICATION AS FIRST PILOT
[K.R. & A.C.I., para. 805, clause 5.]

Name [illegible] Rank Sgt.

(i) Certified that the above named has qualified as a first pilot (day only)

On (Type)	Date	Unit	Signature and Rank

(ii) Certified that the above named has qualified as a First Pilot

On (Type)	Date	Unit	Signature and Rank

Pilotní kniha z pozůstalosti Františka Chábery.

2 Při příležitosti státního svátku 28. října v roce 2001 propůjčil prezident republiky bojový prapor prvnímu svazku vzdušných sil Armády České republiky, 4. základně Taktického letectva, nesoucí historický název Zvolenská. Základna nese tradici našich stíhacích jednotek, meziválečných, válečných na západní i východní frontě, a poválečných. V tento den byl rovněž jmenován genmjr. rantišek Chábera čestným příslušníkem 41. stíhací letky. V současné době nese základna označení 21. základna Taktického letectva v Čáslavi. Viz http://afbcaslav.cz/index.php/o-nas/bojovy-prapor-21-ztl-caslav

aktivitě členů letky, zejména kpt. Petra Dřeveckého, a za finanční podpory velení základny a firmy SAAB, byla v roce 2010 vybudována síň tradic 211. taktické letky. Slouží současně jako „letkový bar", který vždy patřil k životu na vojenských letkách. Sbírka byla dále rozšiřována. Zásluhou komunikace letců s vojenskými přidělenci Francie a Velké Británie se podařilo získat duplikáty Cháberových vyznamenání z bojů.

V následujících letech 2011 až 2012 se při diskuzi s velením základny na téma Františka Chábery zjistilo, že se v roce 2001 neuskutečnil žádný slavnostní ceremoniál, kterým by Cháberův patronát nad letkou byl vyhlášen. Proto připravilo velitelství letecké základny na únor 2012 oficiální předání dekretu Odkaz genmjr. Františka Chábery. Slavnostní nástup příslušníků 21. základny taktického letectva k jubilejnímu stému výročí narození genmjr. Františka Chábery se uskutečnil ve čtvrtek 16. února 2012. Letci z Čáslavi si spolu s tehdejším ministrem obrany Alexandrem Vondrou, gen. Jaroslavem Kankiou, gen. Hynkem Blaškem a dalšími hosty slavnostně připomněli památku genmjr. Františka Chábery. Zdejší 211. taktické letce, vyzbrojené stroji JAS-39 Gripen, předal Cháberův nevlastní syn Milan Brožek dekret o udělení čestného názvu Letka Františka Chábery.[3] Při této příležitosti předal tajemník městského úřadu v Litoměřicích Karel Chovanec vojenským letcům čestnou plaketu města.

Poté, co byli pracovníci ABS seznámeni s historií sbírky genmjr. Františka Chábery a základními informacemi k písemnostem, fotografiím, trojrozměrným předmětům a k muzejní expozici, zahájili vlastní průzkum a posuzování písemností a výstavního zařízení a prostoru. Sbírka obsahuje originální písemnosti a fotografie obsažené v tzv. kronice, a dále pilotní knihu Františka Chábery. Tyto písemnosti a fotografie jsou uloženy v trezoru a vystavují se příležitostně. Ve výstavní expozici v klubové místnosti 211. taktické letky jsou pak umístěny dvě uniformy genmjr. Chábery, obřadní meč, medaile, pilotní odznak RAF, letecké brýle, kompas, vojenské čepice, barety, nože, trofeje, nášivky a kopie fotografií.

Pracovníci ABS provedli průzkum sbírky i výstavní expozice, vytvořili orientační soupis sbírky a uskutečnili potřebná měření. Posuzován byl světelný režim, zatemňovací systém oken, režim klimatizace a hygienický režim v expozici. V průběhu prohlídky byla měřena intenzita osvětlení, aktuální teplota a relativní vlhkost vzduchu ve výstavní místnosti, vyhotovena byla základní fotodokumentace písemností. Se správci sbírky byl projednán současný depozitární režim nevystavených písemností a fotografií, archiváři navrhli možná opatření na vhodnější uložení písemností

3 Nevlastní syn Milan Brožek předal veliteli letky kpt. Pavlu Pavlíkovi dekret o udělení čestného názvu: *„Jako nevlastní syn a jediný dědic odkazu generála Františka Chábery dávám svolení 211. taktické letce 21. základny Taktického letectva v Čáslavi, aby používala hodnost a jméno vojenského pilota – stíhače a leteckého esa Františka Chábery ve svém názvu,"* uvedl při předání dekretu. Viz http://www.mocr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/letci-v-caslavi-jsou-nositeli-jmena-slavneho-valecneho-pilota-stihace-65316/

Archivář Miroslav Urbánek s npor. Irenou Splítkovou při posuzování fyzického stavu fotografií a písemností z pozůstalosti generálmajora Františka Chábery.

a fotografií, které nejsou ve výstavní expozici. Byl jim také doporučen vhodný obalový materiál (archivní krabice, desky, speciální pouzdro z archivního materiálu) k jejich uložení. Restaurátorky Kateřina Lorencová a Petra Saltuáriová provedly v expoziční místnosti sérii měření teploty a relativní vlhkosti, která měla posoudit stávající klimatické podmínky. V průběhu prohlídky byla měřena intenzita osvětlení, aktuální teplota a relativní vlhkost vzduchu. Zaměstnanci ABS také doporučili postupně modernizovat část výstavního zařízení v expozici.

Ve druhé fázi pracovní návštěvy si archiváři prohlédli expozice Muzea 21. základny Taktického letectva v Čáslavi, kterými je provedl její správce, nprap. Michal Šašma. Je zde představena celá historie letecké základny. Expozice byla vybudována ve spolupráci s pracovníky Vojenského historického ústavu Praha, který také zapůjčil většinu exponátů. Pracovníci Archivu bezpečnostních složek zde posuzovali pouze stav vystavených písemností, které jsou ve vlastnictví základny a doporučili provést některé drobné změny při jejich vystavování.

V průběhu pracovní návštěvy se podařilo podrobně posoudit stav expoziční místnosti, výstavního zařízení i vlastních sbírkových předmětů. Pracovníci ABS zpracovali pro 211. taktickou letku 21. základny Taktického letectva v Čáslavi odborná doporučení a návrhy na ochranu sbírky materiálů, které dokumentují život genmjr. Františka Chábery. Navrhli v ní optimální podmínky pro lepší vystavování

Restaurátorky Kateřina Lorencová a Petra Saltuariová při zjišťování tepelných a světelných podmínek v expozici věnované generálmajorovi Františku Cháberovi.
Foto (4x) Dan Pelej.

exponátů, doporučili použití nových obalových materiálů pro uložené písemnosti a fotografie a vylepšení světelného a hygienického režimu ve výstavní expozici. Tím by mělo být dosaženo společného cíle, a sice – aby tato zajímavá sbírka, která mj. dokumentuje slavnou tradici československých vojenských letců, byla zachována co nejlépe a nejdéle budoucím generacím.

Přemýšlení o revoluci 1989 – nové nápady, interpretace a přístupy

1989: Thinking Revolution in East-Central Europe

Klára Pinerová

V podzimních dnech 2. a 3. října 2014 se v Praze v prostorách památkově chráněné vily postavené v novorenesančním slohu významným průmyslovým podnikatelem a sběratelem uměleckých památek Vojtěchem Lannou uskutečnila mezinárodní konference 1989: Thinking Revolution in East-Central Europe. Mezi organizátory patřilo Oddělení pozdního socialismu a postsocialismu Ústavu soudobých dějin AV ČR a Oddělení pro studium moderní české filosofie Filozofického ústavu AV ČR. Deklarovaným cílem konference v předvečer dvacátého pátého výročí revolučního roku 1989, který otevřel ve středoevropských zemích cestu k demokracii, bylo především interpretačně uchopit význam tohoto předělu a zamyslet se nad jeho smyslem. Již otázky, které si hlavní organizátoři na začátku konference položili, značily, že cílem není vzpomínat na revoluce v jednotlivých středoevropských zemích, znovuprožívat a připomínat si velké události a oslavovat demokratizaci a ukončení „nenáviděného komunistického režimu", ale spíše analyzovat historické změny a procesy v dlouhodobé perspektivě a pochopit, co nám rok 1989 může přinést v současnosti a jak se jeho interpretace v průběhu let proměnila.

Program konference byl rozdělen do pěti panelů, které analyzovaly tento moment historické změny z různých perspektiv, ať už historických, ekonomických, filozofických nebo pojmových. Závěry přednášejících byly v mnohém interpretačně zajímavé, až občas překvapivé, a nechyběla také živá diskuze, která je potřebná pro rozvoj zkoumání o dané tematice. Organizátorům se podařilo přilákat na konferenci světově významné historiky, filozofy a ekonomy, kteří prezentovali názory v některých ohledech proti současně převládajícímu diskurzu v České republice. Mezi posluchači se nalézali především historikové a výzkumníci, kteří svůj výzkum stavějí na metodologických podkladech revizionismu a post revisionismu, a studenti a mladí budoucí vědci, kteří jsou obecně více otevření současným světovým trendům. Tím však byla diskuze ochuzena o další interpretační rámec jiných historiků, zastávajících totalitaristické teorie. Tato konference opět víceméně prezentovala roztříštěnost současné české akademické obce.

Každý panel byl uveden vždy dvěma delšími příspěvky hlavních řečníků, následně doplněných dvěma až třemi kratšími referáty, tzv. intervencemi. V této krátké zprávě představím blíže tři příspěvky, které z mého pohledu byly interpretačně nejzajímavější.

Prvním z nich byl příspěvek Johanny Bockman, specialistky na ekonomickou sociologii a sociologii globalizace, která v současnosti působí na George Mason University ve Spojených státech. V roce 2011 vydala knihu Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism, zabývající se dialogem o demokracii, socialismu a trhu mezi ekonomy na obou stranách „železné opony", jež podle ní vedly k transformacím v roce 1989 a nezamýšleně také k vzestupu neoliberalismu. Na konferenci tuto problematiku rozebrala z pohledu klasických socialistů. Na počátku si položila otázku, zda revoluci v roce 1989 lze chápat jako neoliberální, která vedla k privatizaci, nebo jako demokratickou, vedoucí ke svobodě a dodržování lidských práv. Dále se věnovala především teoriím klasických socialistů Leona Walrase a Vilfreda Pareta, kteří v mnohém kritizovali Marxovu teorii komunismu. Podle klasických socialistů je kapitalismus definovaný soukromým vlastnictvím, nikoliv tržním hospodářstvím, dále hierarchií manažerů a dělníků. Z těchto modelů pak vycházeli neoklasičtí ekonomové v Československu v šedesátých letech a v Maďarsku v letech osmdesátých. Johanna Bockman zkoumala přechodové modely ekonomů socialistického bloku v osmdesátých letech a došla k závěru, že změny po roce 1989 nebyly odmítnutím socialistických reforem z předcházejícího období tak, jak by se na první pohled mohlo zdát. Naopak neoklasičtí ekonomové vstupovali do roku 1989 s vírou, že tržní socialismus je možný. Po roce 1989 však tyto teorie spojení

Prezentace Johanny Bockman.
Foto Martina Poliaková.

socialismu s tržním mechanismem ekonomy nezajímaly a věnovali se především přechodu ke kapitalismu.

Dalším zajímavým přispěvatelem byl Padraic Kenney, který napsal do češtiny přeloženou knihu Karneval revoluce: střední Evropa 1989, v níž se věnuje pádu komunismu v zemích střední Evropy v roce 1989 a zasazuje ho do kontextu událostí, které mu předcházely. Kniha je plná inspirativních postřehů, a proto bylo celkem pochopitelné, že Padraic Kenney byl hostem, který by na konferenci tohoto formátu neměl v žádném případě chybět. Svůj příspěvek uvedl slovy, že raní kritici oslav transformace 1989 upozorňovali na nedostatek nových myšlenek, které provázely revoluční události a motivovaly společnost k revolučním změnám, tedy že revolucionáři pouze chtěli restaurovat, co bylo společnosti dříve vzato nebo odepřeno, jako byl liberalismus nebo demokracie. Padraic Kenney však tato tvrzení odmítl a poukázal na to, že ještě před rokem 1989 se vyvíjelo v rámci společnosti množství idejí a názorů. Tento pluralismus byl podle něj důležitou ideou, která později vytvořila podhoubí pro vytvoření a růst nových myšlenek.

Posledním příspěvkem, který bych chtěla představit, je od Jamese Krapfla a nese v mnohém vtipný název „89 je 68 vzhůru nohama", což demonstroval na pouličním plakátu z roku 1989, kde tato myšlenka byla graficky znázorněna. James Krapfl působí jako docent na McGill University v Kanadě a v současné době pracuje na svém novém projektu v Bratislavě. V České republice je znám knihou, která vyšla ve slovenštině pod názvem Revolúcia s ľudskou tvárou: politika, kultúra a spoločenstvo v Československu po 17. novembri 1989, v níž sleduje spontánní úsilí vytvořit demokratickou politickou kulturu v Československu po revoluci v roce 1989. Ve svém příspěvku se zaměřil na dědictví pražského jara z roku 1968, a jak bylo toto demokratizační období prezentováno nejenom během listopadových dnů v roce 1989, ale také v následujícím období. Uvedl, že pražské jaro představovalo výchozí bod pro vytvoření veřejného diskurzu během prvních revolučních týdnů v roce 1989, což vycházelo také z toho, že v Občanském fóru se nacházelo množství osobností, které během tohoto období byly aktivní. Nicméně vtipkování, že „89" je vlastně „68" vzhůru nohama, zakrylo neslučitelnost interpretací pražského jara a sametové revoluce.

Konference se vyznačovala bohatou diskuzí, což bylo jedním z deklarovaných záměrů organizátorů. Vědci různých generací si tak mohli vyměnit své poznatky a interpretace k revolučním událostem ve střední Evropě, a tím tříbit i argumenty ve svém bádání. Přístupy mnohých účastníků k danému tématu prokázaly, že je možné na toto období pohlížet z různých pohledů a interdisciplinárně, a výzkum se posunuje do další roviny, která již není pouhým oslavováním revolučních událostí.

Europa pod nadzorem / Europe Under Surveillance

Mezinárodní konference Varšava 27.–28. října 2014

Jitka Bílková

Podobné instituce, podobný archivní materiál, podobné problémy, podobné úkoly… Neboli mnoho důvodů, proč by se měli odborníci z postkomunistických zemí pracující v archivech shromažďujících dokumenty bezpečnostních složek totalitních režimů často stýkat a vyměňovat si zkušenosti. Dobrý argument pro jedno z letošních setkání vymysleli zaměstnanci Institutu paměti národa (IPN), kteří své kolegy pozvali na konferenci s názvem Europe Under Surveillance s podtitulem The Audiovisual Collections of Communist Security Services. Tématem příspěvků a následných diskusí byly audiovizuální záznamy pořízené bezpečnostními složkami komunistického režimu. Jednalo se nejen o námětech jednotlivých filmů, ale také o problémech spojených s jejich uložením, zpřístupňováním badatelům a digitalizováním.

Prof. Andrzej Rottermund, předseda polské komise pro UNESCO (u mikrofonu) a dr. Rafał Leśkiewicz, ředitel Archivu IPN.

Konferenci uspořádal IPN v centru Varšavy v lektorském centru Janusze Kurtyky. Konala se pod záštitou polské komise pro UNESCO, v rámci oslav Světového dne audiovizuálního dědictví, který je vyhlášen právě na 27. října. Kromě domácích referentů přijali pozvání zástupci z Bulharska, Gruzie, Německa, Rumunska, Slovenska a České republiky. Bohužel se na poslední chvíli odhlásili archiváři Litvy a Maďarska. Součástí téměř všech vystoupení byly ukázky z krátkých instruktážních či propagandistických filmů. Nechyběly ale ani snímky natočené při sledování osob, či dokumentování událostí, na jejichž potlačení se bezpečnostní složky podílely.

V zaplněném sále nejdříve všechny účastníky setkání přivítal ředitel pořadatelské instituce Lukasz Kamiński, následovala zdravice od předsedy polské komise pro UNESCO Andrzeje Rottermunda a ředitele archivu IPN Rafała Leśkiewicze. V konferenčních jazycích – polštině a angličtině – pak zaznělo sedm příspěvků.

Úvodní referát obstaral vedoucí oddělení pečující o audiovizuální záznamy v archivu hostitelské instituce Jacek Sawicki (IPN, Varšava), jenž celou konferenci také moderoval. Představil jak rozsáhlé fotografické sbírky, tak především filmy. Kromě jiného upozornil na hodnotu těchto pramenů i z jiného hlediska – mnoho filmů, především ty, které byly pořízeny ze sledování obětí režimu, zachycuje cenné poznatky pro badatele zaměřené na zkoumání životního stylu v dané době.

Další vystoupení patřilo Borisi Mihaylovi (COMDOS, Sofia), který kromě popisu činnosti bulharské komise okomentoval několik vybraných filmových ukázek. Všechny přítomné zaujaly nejen záběry teroristického činu spáchaného příslušníky nespokojené turecké menšiny v srpnu 1984, ale také snímek pořízený tajnou kamerou v prostorách policejní služebny, monitorující chování lidí před výslechem.

Následoval referát Jitky Bílkové (ABS, Praha), která představila filmy uložené v depozitářích českého archivu, především ucelený fond Sbírka filmů Archivu bezpečnostních složek. Tento soubor obsahuje tři sta sedm kusů instruktážních, propagandistických či dokumentárních filmů. Auditorium ocenilo záběry potlačování pražských demonstrací v roce 1969 i ukázky z tendenčního filmu o ochraně státní hranice.

Jediný mimoevropský řečník, Vladimer Luarsabishvili (MIA Archive, Tbilisi), prezentoval činnost gruzínského archivu. Poměrně podrobně posluchače seznámil s problémem restaurování dokumentů zničených během občanské války v devadesátých letech, ale o tamních filmových sbírkách hovořil jenom obecně.

Naopak skvěle zpracoval hlavní téma konference za svou instituci německý archivář Jens Niederhut (BStU, Berlín). Speciální oddělení BStU již stihlo od roku 2007 zdigitalizovat ve svých čtyřech studiích jednu třetinu audio nahrávek. Přepis video záznamů do digitální podoby začíná nyní, ale vzhledem k náročnosti jejich čištění (korekce zvuku i obrazu) neprobíhá tak rychle, jak si archiv původně představoval. Velký důraz němečtí experti kladou na podmínky uchovávání, a tak většina filmových kotoučů je po digitalizaci vzhledem k hrozbě napadení octovým syndromem zničena.

O situaci v rumunském archivu stručně informoval Florian Bichir (CNSAS, Bukurešť). Tamní pracovníci se ale spíše než s digitalizací filmových sbírek potýkají s nejasnou legislativou umožňující zpřístupňování archiválií.

Poslední vystupující, zástupce slovenského archivu, navázal na referát Jitky Bílkové a její představení československých komunistických bezpečnostních složek. Většina audiovizuálních snímků dnes uložených v Bratislavě byla samozřejmě také vyrobena Československým armádním filmem v přímé spolupráci se Sborem národní bezpečnosti (SNB). Slavomír Zrebný (ÚPN, Bratislava) přítomné zaujal ukázkou z typického československého kutilství – agentka Státní bezpečnosti (StB) si nechala nainstalovat tajnou kameru, jíž natáčela svou oběť, přímo do kočárku, v němž vozila dítě. Dále upozornil například na pikantní záběry ze života příslušníků SNB, které se zřejmě omylem dochovaly na koncích některých snímků pořízených pro služební účely.

Během diskuse se řešila otázka účelových skartací archiválií, které se nevyhnuly ani filmovému materiálu. Dalšími body programu bylo jeho zpřístupňování badatelům, ochrana dochovaných snímků, ale i různé postupy digitalizace. Některé instituce jdou cestou zřízení vlastních pracovišť, specializovaných na přehrávání audiovizuálních nahrávek do digitální podoby (např. Polsko, Německo), jiné spolupracují s externí firmou (např. ABS). Jak je mezinárodní setkávání důležité, se potvrdilo i při zjištění, že jeden ze slovenských instruktážních filmů je v mírně pozměněné podobě uložen rovněž v polském archivu, kolegové z Varšavy však k němu na rozdíl od Slováků neměli žádný popis.

Hosté konference v lektorském centru J. Kurtyky ve Varšavě.
Foto (2x) Piotr Życieński.

Organizátoři plánují vydat z konferenčních příspěvků sborník, v němž budou, doufejme, publikovány i články nepřítomných kolegů z Litvy a Maďarska, aby mozaika různých pohledů a zkušeností na danou problematiku byla úplná.

Na druhý den připravili hostitelé pro zahraniční účastníky velmi zajímavý doprovodný program. Návštěva nové hlavní varšavské budovy archivu IPN s výborným vybavením byla rozhodně inspirativní.

Z památek, kterých se ve městě s tak pohnutou historií jako je Varšava mnoho nenachází, pro nás polští archiváři vybrali k prohlídce Královský palác. Rozsáhlým areálem, který nacisté za druhé světové války srovnali se zemí a který byl až v sedmdesátých letech díky národní sbírce znovu postaven v původní podobě, nás provádět starší muž, jenž byl ztělesněním vlastností, které jsou pro Poláky tak typické a Čechům dost často chybí – národní hrdost, silný vztah k historii své země, obdiv k předkům, úcta k tradicím. Možná právě zde leží důvod, proč se polskému institutu dostává v porovnání s českým mohutnější podpory vládních úřadů i veřejnosti.

ARCHIVNÍ A-Ž

Archivní A–Ž

Kolektiv autorů

Azylant, kterého nechtěli. Tak by se dal nazvat případ, který počátkem roku 1974 zaměstnal příslušníky Městské správy VB Praha. Ve středu 20. února 1974 v 16 hodin si vyžádal první tajemník sovětského velvyslanectví v Praze Boris Ivanovič Čadin u náčelníka Městské správy VB Praha plk. Květoslava Masáka zákrok proti člověku, který odmítá opustit budovu sovětského velvyslanectví poté, co nebylo vyhověno jeho žádosti o politický azyl v SSSR[1]. Na místo vyrazila výjezdová skupina. Konzul Čadin hlídku informoval, že inkriminovaný muž se nachází v přijímací místnosti. Podle konzulova názoru jde o nervově nemocného člověka. Hlídka v muži poté identifikovala Josefa D. z Prahy. Ten na vysvětlenou uvedl, že důvodem pro jeho žádost o politický azyl v SSSR je nesouhlas s politikou KSČ v ČSSR, dále prohlásil, že chce žít v SSSR a pracovat tam jako lesní dělník jen za jídlo. S podobnou žádostí se opakovaně obracel na sovětské velvyslanectví již v roce 1973. Usiloval i o azyl v USA a Velké Británii, ale na jejich velvyslanectvích byl odmítnut s tím, že nemají zájem narušit dobré styky s ČSSR. Podotkl, že ze strany SSSR mu byly nabízeny různé vysoké funkce, které však odmítl, neboť se začíná stávat neviditelným.

Případ nechtěného azylanta byl ve spolupráci s Pohotovostní lékařskou službou vyřešen převozem hlavního protagonisty do psychiatrické léčebny v pražských Bohnicích. [JVa]

Benešová Hana – ostře sledovaný pohřeb. Když 2. prosince 1974 zemřela v Praze ve věku osmdesáti devíti let Hana Benešová (narodila se 18. července 1885 jako Anna Vlčková), jež byla skoro čtyřicet let manželkou prezidenta Edvarda Beneše, dalo se při tehdejším politickém klimatu očekávat, že její pohřeb vzbudí pozornost bezpečnostních orgánů. A skutečně, ačkoliv byl začátek obřadu stanoven na 14.30 hod., smuteční síň se již o půlhodiny dříve zaplnila skoro osmi stovkami lidí, kteří přišli vzdát hold velmi oblíbené bývalé „první dámě". O tom, co se v sobotu 7. prosince 1974 ve strašnickém krematoriu odehrálo, referoval o dva dny později

1 Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. Hlavní velitelství VB Praha, sign. H 2-2 (II), inv. j. 11 – Příloha ke svodce z 21. 2. 1974.

hlavnímu veliteli VB a náměstkovi ministra vnitra ČSR plk. RSDr. Zdeňku Rajchartovi (1925–?) náčelník Městské správy VB v Praze plk. Květoslav Masák (1926–?).[2]

Úvodem pronesl čtyřiadevadesátiletý bývalý příslušník čs. legií v Rusku generál Antonín Mikuláš Číla (1883–1983) sedmiminutový projev, v němž zdůraznil oddanost Hany Benešové vlasti a národu.[3] Poté pohovořil blíže neuváděný duchovní, jenž se rozloučil se zesnulou. Dále plk. Masák konstatoval: *„[…] Na smutečním obřadu zazpíval člen Národního divadla v Praze* [Eduard] *Haken spolu se sboristkou Národního divadla.“* Ale ani on nebyl posledním význačným hostem – mezi přítomnými byla i herečka Národního divadla Dana Medřická, nechyběli dva pracovníci velvyslanectví USA a *„dva muži v uniformě anglické zahraniční armády“*. I závěr obřadu poznamenalo vzrušení, neboť – jak praví hlášení – když se *„[…] rakev se zesnulou vzdalovala, zvolala nezjištěná žena, ‚a co je s hymnou?‘“* Podníceni tímto impulsem všichni přítomní povstali a zazpívali Kde domov můj?. Varhaník se sice snažil, zřejmě na pokyn příslušníků StB, sborový zpěv přehlušit hrou na svůj nástroj, avšak ani tento fakt neubral na důstojnosti daného okamžiku. Plukovník Rajchart si mohl ve zprávě také přečíst, že se smuteční hosté v klidu rozešli a *„[…] někteří z nich odjeli s auty, které byly zaparkovány* [opravdu tak!] *v počtu asi 50 na parkovišti před krematoriem.“* Zajištěním obřadu byli pověřeni příslušníci Obvodního oddělení VB Praha 10 v úzké spolupráci s příslušníky Krajské správy SNB Praha. [JMik]

Krajina paměti / Paměť v krajině. Od 12. června do 28. září 2014 měla veřejnost možnost navštívit v Muzeu Českého lesa v Tachově výstavu Krajina paměti / Paměť v krajině, která prezentovala výsledky výzkumu katedry antropologie Západočeské univerzity, zejména v okolí Lesné na Tachovsku. Lesná byla nejenom pohraniční obcí, ale v padesátých letech sídlem velitelství jednoho z pohraničních praporů 12. plánské pohraniční brigády.

Výstava se zabývala krajinnými zásahy člověka v této pohraniční části Čech od středověku po současnost. Lesná ležela poblíž severní větve tzv. norimberské stezky Plzeň – Kladruby / Stříbro – Tachov – Obora – Pavlův Studenec. Návštěvník na výstavě mohl uvidět části zabývající se sklářstvím a jeho vlivem na krajinu, popřípadě jinými lesními řemesly, jako např. uhlířstvím. Reprodukce map od počátku 18. století dokumentovaly ústup zalesněného pohraničního hvozdu a změny v osídlení. Na výstavě tak byly k vidění kopie Müllerovy mapy, vojenského mapování a stabilního katastru. Z hlediska zájmu archiváře, který spravuje materiály vzniklé po druhé světové válce, byly zajímavé panely věnované odsunu německého obyvatelstva, částečnému

2 ABS, f. H 2-1/II (Ministerstvo vnitra – Sekretariát Hlavního velitelství VB), inv. j. 405 – Informace o průběhu pohřbu Hany Benešové, 1974. Plk. Rajchart pak zprávu postoupil ministru vnitra ČSR ing. Josefu Jungovi (1924–2007). Všechny informace (pokud není uvedeno jinak) pocházejí z tohoto materiálu.

3 Blíže viz KOSATÍK, Pavel: *Devět žen z Hradu*. Mladá fronta, Praha 1999, s. 142–143.

dosídlení obyvateli původem z Podkarpatské Rusi a dočasnému soužití odsunutých Němců a příchozích dosídlenců.

Řada osad v pohraničí po odsunu zanikala, jiné zanikly po zřízení zakázaného pásma podél státní hranice v roce 1952. Nicméně některé zanikly později, především proto, že se nepodařilo udržet osídlence v místě. Jako příklad takové lokality uvedli autoři výstavy obec Bažantov u Lesné, která zanikla v roce 1968.

Z novějších zásahů člověka si zdejší krajina „pamatuje" vystavěná ženijně technická zajištění Pohraniční stráže a palebné objekty čs. armády. Nepochybně zajímavé je využití nedestruktivních archeologických metod pro zjišťování pozůstatků „železné opony". Průřezový dojem výstavy doplnila sbírka místních a pomístních jmen a také současná témata: ochrana přírody, turistika a změna rázu krajiny od polního hospodaření k pastevectví. [PV]

Nález. Historie a příroda podél západních hranic mne zajímá již dobrých patnáct let. Západní hranici mám projetou autem nebo na kole od Břeclavi po Aš. Místo v oblasti Česká Kanada mi ale chybělo, a proto jsem se do této oblasti vydala. Při bádání po EZOHu (někteří zkratku vyslovují „EZOCH", a znamená elektrické zařízení ochrany hranice) v místech, kde dnes rostou pravé hřiby, jsem v téměř nedotčené krásné přírodě doslova zakopla o kus železa. Naštvaná, celá od jehličí se zvedám ze země, hledám, o co jsem zakopla a nestačím se divit: klopýtla jsem

Foto Martina Odehnalová.

o původní historickou ceduli zakázaného pásma. Zakázané pásmo existovalo podél státní hranice střežené Pohraniční stráží v letech 1952 až 1964. Moje naštvání z pádu bylo rázem pryč. Vytáhla jsem fotoaparát a vše, včetně GPS souřadnic, jako správná badatelka a fotografka, zaznamenala. Přikládám snímek. Cedule váží 2826 gramů, má šířku 50 cm a výšku 40 cm, je bílá s černým okrajem. Je na ní černými písmeny napsáno: „Pozor! Zakázané pásmo. Vstup zakázán". Text je rozdělen do tří řádků. První řádek se slovem „Pozor" není zcela čitelný. Výška písma na dalších dvou řádcích je 6,5 cm. Cedule byla pod vrstvou hlíny, vyčníval pouze jeden její ohnutý roh, který byl příčinou mého pádu, a tak jsem ji našla. Na ceduli je patrné větší rezavé místo, jdoucí šikmo zprava doleva. Na tomto místě ležel kůl někdejšího drátěného zátarasu. [MOd]

Policejní dedukce. Příslušníci policie (a dříve SNB) bývají terčem vtipů širokých lidových vrstev. Vtipy odhalující údajně malou inteligenci a chápavost členů bezpečnostních složek si vymýšleli lidé snad od počátku existence bezpečnostních sborů. Mnoho policistů se však svou inteligencí vzepřelo lidovému klišé a prokázalo schopnost správně interpretovat i nejednoznačné texty. Tak tomu bylo např. u příslušníků jednoho z obvodních oddělení VB gottwaldovského okresu, kteří 19. srpna 1989 zaznamenali ve svém rajónu výskyt ilegálních letáků s výzvou, aby se občané zúčastnili vzpomínkových akcí v souvislosti s výročím okupace ČSSR vojsky Varšavské smlouvy.[4] Po zajištění těchto letáků pak příslušníci VB nahlásili na pražskou Hlavní správu VB, že letáky obsahovaly kromě zmíněné výzvy občanům také nesouhlas s přítomností sovětských vojsk na našem území a požadovaly jejich neprodlené stažení do SSSR. Pozoruhodné interpretační a deduktivní schopnosti těchto příslušníků vyniknou zejména při srovnání se skutečným obsahem onoho nesouhlasného textu z letáků. Ten v plné verzi totiž zněl: *„Ivani, běžte domů!"* [JVa]

Příslušník s pohnutým osudem – nález ocenění za zranění v „černém"[5]. Nebývá obvyklé, že se v personálním spisu najde kromě archivních listin i předmět, a dokonce medaile. Tato byla objevena při přípravě personálního spisu Jana Rota pro badatele, a vzácné je to, že se originál ocenění fyzicky v archiválii dochoval.

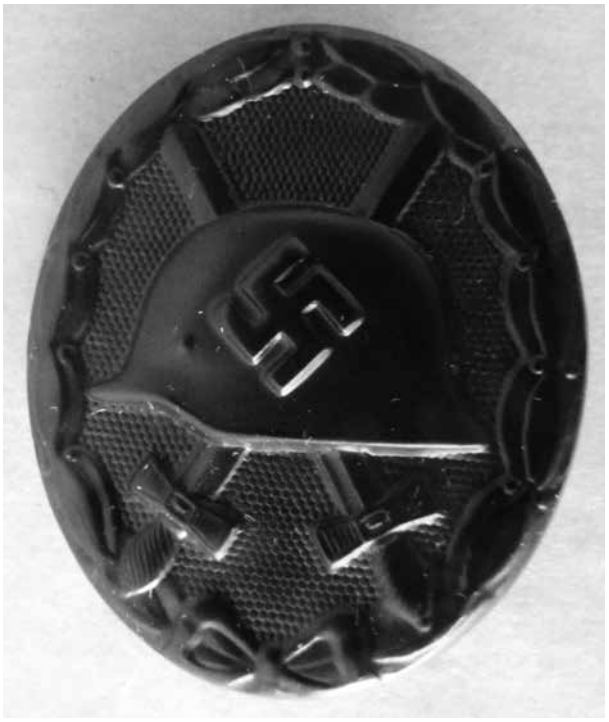
Jan Rot se narodil 20. srpna 1924 v Únětičích (okres Plzeň). Dne 24. září 1942 si podal žádost o přijetí do služeb uniformované protektorátní policie. Vzhledem k nízkému věku potřeboval svolení otce, který k jeho případné službě svolil a Jan Rot byl přijat 5. února 1943 (on sám uvádí 3. února) na četnickou stanici v Horažďovicích a 6. června 1943 (sám uvádí 4. června) byl přeložen k motorizovanému oddělení protipožární policie (Feuerschutzpolizei-Abteilung (mot.) „Böhmen"). Po školení

4 Srov. ABS, f. MV ČSR, přír. č. 3005–3007/97, bal. 33, Denní zpráva č. 231 ze dne 19. 8. 1989.

5 Černá verze německého válečného ocenění. Nositel musel být zraněn jednou nebo dvakrát v boji nebo v leteckém náletu. Po březnu 1943 během rostoucího spojeneckého bombardování udělováno také civilistům. (Další verze – stříbrná a zlatá.)

v braniborském městečku Beeskow a působení v Plzni byl dále přidělen k 1. rotě (Kompanie). Dne 4. července 1944 přesídlil tento oddíl do Pardubic.

Již brzy měl Jan Rot osvědčit své schopnosti. Dne 24. srpna 1944 byla v Pardubicích bombardována spojeneckými silami rafinérie Fantových závodů. Při tomto velmi známém bombardování a následném požáru byl i s mnoha dalšími nasazen, aby zabránili rozšíření ohně v továrně. Kolem sedmnácté hodiny byl těžce popálen – na obou rukou po lokty, na krku a v obličeji utržil rozsáhlé popáleniny I. až III. stupně. Spolu s ním byli popáleni i další kolegové. Několik hasičů mělo při hašení požáru zemřít přímo, nebo později na následky. Jan Rot zásah přežil s těžkými zraněními – byl nejprve třicet dní v nemocnici a dvacet osm dní v domácím ošetřování.

ABS, f. Personální spisy příslušníků ministerstva vnitra, spis k osobě Jan Rot, nar. 20. 8. 1924, ev. č. 1172/24.

Příběh Jana Rota však, přestože nehodu přežil, nekončí šťastně. Dne 6. ledna 1945 tento příslušník spáchal sebevraždu. Nejdříve napsal čtyři krátké dopisy na rozloučenou, poté si lehl na koleje poblíž tehdejší obce Černá za Bory (dnes součást Pardubic) a ve 21 hodin ho usmrtil vlak. Dne 9. ledna 1945 byl v pardubickém krematoriu zpopelněn.

Janu Rotovi byl 22. března 1945 udělen odznak za „zranění v černém“ (Verwundetenabzeichen) na základě zranění, které utržil právě při zákroku z 24. srpna 1944. V personálním spisu se dochoval nejen dekret o udělení tohoto odznaku, ale i originál odznaku samotného (viz foto).

I přes tragičnost příběhu Jana Rota se nelze ubránit smutnému úsměvu, když personální spis otevřete na titulní straně. Přestože několik indicií ve spise jasně ukazuje na to, že tento muž již v roce 1945 zemřel – zejména na straně popisující služební dráhu: *„Am 6. 1. 1945 gestorben“*, je na oné titulní straně učiněn závěr: *„Rot Jan, nar. 20. 8. 1924 v Únětických, okr. Plzeň. Důvod propuštění není znám – němec“*; (chyba

již v originálu tohoto textu). Tato douška byla dopsána patrně v roce 1957 při ukládání spisu do „archivu". [JBS]

Smolaři StB. Miroslav Jirásek, student Vysoké školy politické v Praze, který nebyl spokojen s vývojem v Československu po únoru 1948. Věřil, že většina československého národa není též spokojena s celkovou situací a zároveň, že stačí ukázat jasný odpor proti tzv. lidově demokratické republice a lidé se přidají na jeho stranu. Proto se rozhodl vytvořit protikomunistickou skupinu.[6] Státní bezpečnost se ovšem náhodou a shodou okolností o této skupině a jejích plánech dozvěděla. A to jen pár dní před chystanou protikomunistickou akcí, která se měla odehrát 1. října 1949 v nočních hodinách. StB věděla, že Jiráskova skupina chce obsadit Československý rozhlas v Praze, dobýt věznici Pankrác a obsadit některé sklady zbrání v továrnách. Proto v určený den 1949 začala hlídat budovu Československého rozhlasu a věznici Pankrác a začala i se zatýkáním členů skupiny.

Tři příslušníci útvaru ministerstva vnitra 701 A, skupiny BAa (vnitřní StB) Krátký, Evžen, Bernášek a jeden příslušník skupiny ochrany ústavních činitelů (BAo) šli Jiráska zatknout. Kolem 21.15 hod. dorazili k jeho domu. Jelikož ho chtěli zadržet venku, rozdělili se. Dva policisté šli na konec ulice, druzí dva pak přímo do Jiráskova bytu. Měli předstírat, že jsou členy jiné odbojové skupiny, o které byl Jirásek informován. Avšak hledaný nebyl doma. Proto příslušník StB Evžen šel informovat své kolegy o vývoji situace. Ti, když viděli, že se k nim Evžen přibližuje, mu vyšli naproti. V té chvíli se ovšem za jeho zády vynořily dvě postavy příslušníků Krajského velitelství StB Praha (útvar 601 A). Ti si mysleli, že Evžen je hledaný Jirásek, kterého také měli zatknout. Z toho důvodu přimáčkli Evžena na hřbitovní zeď a začali ho prohledávat. To když spatřili jeho kolegové, rozběhli se mu na pomoc. V tu chvíli jeden z mužů, který Evžena zatýkal, vypálil dávku ze samopalu. Evžen byl při přestřelce zasažen a vážně zraněn. To vyprovokovalo jeho kolegy Krátkého a Bernáška také ke střelbě. Byli ovšem umlčeni další dávkou ze samopalu a oba se zhroutili k zemi. Krátký byl okamžitě mrtev, Bernášek upadl záměrně, aby nebyl zasažen.

Následné druhé zatýkání provedené příslušníky útvaru 701 A proběhlo již bez komplikací a Miroslav Jirásek byl zatčen. Při cestě k přistavenému autu však využil příležitosti, vysmýkl se z držení příslušníků StB a začal utíkat. Příslušníci zahájili palbu a Jiráska zastavili. Ovšem za cenu prostřelení jeho nohy a zejména za cenu zastřelení náhodného kolemjdoucího, jistého Evžena Wolfa.

Ale k poslednímu střetu mezi příslušníky útvaru 601 A a příslušníky útvaru 701 A došlo ještě asi čtyřicet pět minut po půlnoci v blízkosti Československého rozhlasu. Příslušníci útvaru 601 A si při pochůzce všimli skupiny mužů jdoucích po ulici. Rozhodli se je zkontrolovat (domnívali se totiž, že by mohlo jít o členy Jiráskovy skupiny). Rychlým krokem dostihli dva muže ze skupiny a požádali je o občanské

6 Srov. ABS, vyšetřovací spis arch. č. V-6390MV, odkud jsou čerpány i další údaje.

průkazy. Sami se legitimovali průkazy StB. Muži s nimi ovšem odmítli spolupracovat, a proto příslušníci útvaru 601 A použili donucovacích prostředků, zadrželi je a odvedli na služebnu SNB, která byla v budově Československého rozhlasu. Teprve až zde se celá situace vyjasnila, a to v okamžiku, kdy se nejvíce potlučený muž z obou zadržených prokázal také průkazem StB a doložil tím svoji příslušnost k útvaru 701 A. [OF]

Turisté se budou moci blíže seznámit s některými pokusy přejít státní hranici do Rakouska na jejím moravském úseku v letech 1948–1989. Dne 26. srpna 2014 byl na konferenci v Brně, pořádané občanským sdružením Paměť, představen mobilní průvodce Příběhy železné opony. Předcházel mu referát Pavla Vaňka z ABS Brno-Kanice na téma Co byla železná opona, právě s přihlédnutím k situaci na jižní Moravě. Projekt přiblížil předseda sdružení Miroslav Kasáček, jeho technickou stránku pak Miroslav Lachman.

Průvodce nabízí pěším turistům i cyklistům možnost dostat se do míst, kde se příběhy odehrály. Poskytuje fotografie, anotaci příběhu, plánky (pokud se dochovaly) a také zvukový doprovod, popřípadě videosekvenci. Zájemce, vybavený „chytrým" mobilem, se tak bude moci seznámit nejen s tragickými příběhy na hranicích, ale i s těmi, které skončily pro přecházející osoby šťastně. Lidé si je najdou v určitém

Luděk Navara a Miroslav Kasáček při prezentaci mobilního průvodce.
Foto Martina Odehnalová.

místě poblíž současné rakouské hranice na základě GPS souřadnic nebo načtením QR kódu. Kódy jsou na tabulích poblíž míst, kde k pokusům o přechod hranice došlo. Spolu s češtinou je zde uvedena anglická verze. Použité fotografie pocházejí z Archivu bezpečnostních složek, archivů pamětníků a občanského sdružení Paměť. Účastníci konference tak měli možnost konfrontovat informace z průvodce se vzpomínkami pamětníků. O své zážitky se podělil Jiří Runkas, který se pokusil po vzoru Roberta Hutyry zkonstruovat v polovině osmdesátých let horkovzdušný balón, s nímž chtěl přeletět státní hranici u Uherčic. Na základě udání byl však zatčen (v mobilní aplikaci pod názvem Příběh zbytečného balónu). Dalšími pamětníky pak byli Miloš Procházka a Věroslav Sláma, kteří se podíleli na převaděčských a zpravodajských aktivitách na přelomu čtyřicátých a padesátých let na jihomoravské hranici (v mobilní aplikaci Příběh odbojové skupiny). [PV]

V nezpracovaném přírůstku fondu Správy StB Ostrava z roku 1991, který spravuje Oddělení archivních fondů StB v Archivu bezpečnostních složek Kanice, je uložena kartotéka osob, internovaných ve Sběrném středisku pro vysídlení Němců v Ostravě-Kunčicích. Toto zařízení, které existovalo v letech 1951–1954, sloužilo k soustřeďování propuštěných retribučních vězňů německé národnosti před jejich odchodem do zahraničí.

Ve zmíněné archiválii se vyskytuje několik typů kartotéčních lístků, z nichž většinu tvoří přeložené modré karty s různými druhy písemností. Jedná se zejména o dokumenty vězeňských ústavů a trestnic, týkající se předání osob do sběrného střediska (evidenční karty s posudky, potvrzení o odpykání trestu, eskortní příkazy), přehled osobní korespondence, zdravotní dokumentaci, sdělení Mezinárodního a Československého červeného kříže o udělení permitu (vstupního povolení do Spolkové republiky Německo), pracovní záležitosti, propustky a dovolené. Na vlastní kartě najdeme kromě fotografie a osobních údajů (jméno, příjmení, datum a místo narození, národnost, poslední bydliště, rodinný stav, vzdělání, vojenská služba, popis osoby, tj. výška těla, barva očí a vlasů apod.) i informace o přijetí a propuštění ze střediska (s uvedením data transportu a cílové země), o pracovním zařazení, dále záznamy o úrazech a nemocničních ošetřeních. Nacházejí se zde rovněž údaje o rodinných příslušnících (manžel, manželka, děti) a adresa osoby (většinou manželky nebo manžela), za níž se hodlá internovaný vystěhovat.

Ze známějších jmen můžeme v kartotéce objevit předválečného politika a poslance Národního shromáždění za Sudetoněmeckou stranu Gustava Peterse a nacistického zločince, mj. spoluodpovědného za vypálení osady Ploština na Zlínsku v dubnu 1945 – Wernera Tuttera. Ze záznamů vyplývá, že Tutter do střediska přišel 21. září 1952 z Vězeňského ústavu Ostrov u Karlových Varů, kde si odpykával šestiletý trest odnětí svobody. Dne 26. března 1954 byl v rámci jedenáctého transportu (šlo o poslední transport) vysídlen do Západního Německa. V souvislosti s internací v táboře pracoval v Hlučíně ve Vítkovických železárnách Klementa Gottwalda a v Porubě.

Kvůli úrazu na pracovišti v roce 1953 byl převezen do nemocnice Ostrava-Vítkovice. Jak známo (viz např. příspěvek Tomáše Staňka na mezinárodní konferenci Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955, konané v roce 2001 v Praze)[7], si Tuttera z Kunčic na určitou dobu vyzvedla Státní bezpečnost, a to konkrétně rozvědka, která ho po odsunu do Německa využívala jako spolupracovníka. Nelze vyloučit, že by s touto záležitostí mohla nějak souviset ručně psaná poznámka na modré kartě: „*Převzat 3. 3. 53 č.j. 5/53 – dodán zpět 9. 6. 53*". [PP]

Zpracovali Ondřej Fišr [OF], Jana Barbora Slaběňáková [JBS], Jiří Mikulka [JMik], Martina Odehnalová [MOd], Pavel Ptáčník [PP], Pavel Vaněk [PV], Josef Vávra [JVa].

7 STANĚK, Tomáš: *Vysídlení retribučních vězňů německé národnosti z Československa v letech 1950–1956.* In: Sborník z mezinárodní konference konané 28. – 29. 11. 2001 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR č. 409/99/0374. Ed. JANÁK, Dušan. Slezské zemské muzeum, Opava 2001, s. 46–77.

Rejstřík osob, krycích jmen, akcí

Symboly

„Kůň“ 265
„Vávra“ 268

A

akce „3“ 97
akce „48“ 262
akce „E“ (Aktion Emigranten) 43
akce „Babice“ 81
akce „D“ 84
akce „K“ („Kulak“) 143
akce „Kluky“ 124, 125, 132, 141, 144, 146
akce „kpt. Hrdý“ 264
akce „Křen“ 80, 85
akce „Maison“ 261, 268
akce „Miroš“ 97
akce „Obnovovatelé“ 85
akce „Skaut“ 8, 260–264, 266, 267, 271–273, 276–280
akce „Sněženka“ 263
akce „Továrník“ 97
Anschlagová 248
Anschlag Václav 8, 217, 226–233, 238–240, 244, 248, 249
Arburg Adrian von 105–108, 110–115, 117–119
Arpáš Robert 320
Augustin Milan 113

B

Badal Jan 44
Bajcsyová Ildikó 320
Balaja František 181
Balák Václav 192
Baletka Tomáš 17, 323
Balík Stanislav 323
Baloušová Ludmila 267
Barák Rudolf 99
Bárta Anton 49
Bartáková Bohuška 303
Bartl František 264
Bartl František („kpt. Hrdý“) 264
Basiliková Dagmar 218
Baudyš Václav 261
Bedáň viz Damian Vladislav ml.
Bednařík Petr 331
Bednář K. 180
Beňa Jozef 323
Bencsik Péter 320
Benda Michal 43
Benda Václav 314
Beneš Edvard 109, 289, 355
Benešová Hana 9
Benešová Hana, roz. Vlčková Anna 355, 356
Benešová Marie 326
Benešová Olga 303
Beneš Zdeněk 331, 332
Beňušková Zuzana 332
Bergmann Hans 20, 22
Bernášek, StB 360
Bezděk Ctibor 126
Bichir Florian 351
Bilíček Vlastimil 82, 86, 87, 91, 93
Bílková Jitka 349–351, 389
Bína Antonín 272
Blahynka Štěpán 180
Blaise František 300
Blaive Muriel 102, 103
Blašek Hynek…342
Blattová Štěpánka 246, 248
Blažek Dalibor 91
Blažek Lubomír 279
Blažek Petr 143, 330
Bockman Johanna 346
Boháč František 8, 217, 219–225, 227, 228, 233, 235–238, 241–245, 248
Boháč František st. 220
Bóna László 321
Bouška Tomáš 284, 287, 293, 295, 296, 306, 307
Brabec Václav 147, 148
Brandes Detlef 102, 109, 111, 113

Brausewetter 183, 165, 197, 199, 203, 204
Bravermanová Milena 325
Brenner Christiane 115
Brhelová Vlasta 307
Brijancev Alexandr Nikitič 159, 160
Broj Stanislav 293
Brožek Milan 342
Bruzda Arnošt 31
Brzezina Miroslav 330
Bureš Jan 251
Burke, Ing. 171
Bursík Tomáš 284
Buta Richard 296, 297

C

Caccamo Francesco 257
Canard viz Poláček Rudolf
Cásek Karel 47
Cvilink Josef 42, 44
Czermak Franz 289
Č
Čadin Boris Ivanovič 355
Čapka Method 41, 52
Čech Vlado 327
Čermák Jan 91
Černý Michal 340
Čihák Miroslav 263
Číla Antonín Mikuláš 356
Čílová Blanka 313
Činátl Kamil 329, 332
Čornejová Alžběta 332
Čvančara František 129

D

Damian Josef („Pavel“, „E-3“, „Raven“, „Gregor“, „Dadák“) 8, 251–281
Damian Vladislav ml. („Bedáň“) 252, 276
Damian Vladislav st. 252, 272
Danzinger Bohuslav 40, 51
Dobeš Jan 68, 74
Dohanič Vasil 25, 26
Dokoupil Ota st. 178, 179
Doležel Karel 49
Dorner Friedrich 160, 161, 162
Dorner Gottlieb 160, 161, 162
Doskočil Zdeněk 329, 330
Dostál Gottfried 28
Doubek Mojmír 93–99
Dovrtěl Ota 223, 233
dr. Červený viz Chalupa Vlastislav
dr. Šebesta viz Šimek, dr.
Drápal Miloslav 73, 90, 92–94, 96–98, 100
Drbal Alois 44
Drtina Prokop 218
Dřevecký Petr 340, 342
Duda Josef 31, 49
Dufek František 53
Dufek, voj. rozvědka 240
Ďurkovská Mária 319
Dvořáček Karel 44
Dvořák Antonín 307
Dvořák František 52
Dvořák Josef 72
Dvořáková 262
Dvořáková Jiřina 58, 59, 62, 69, 71, 83
Dvořák Tomáš 7, 101, 113, 118

E

E-3 viz Damian Josef
Eckert Rainer 103
Endler Christian 237
Engelmann Roger 103
Evička viz Máchová Věra
Evžen, StB 360

F

Falber viz Plechatý Josef
Fárková Jiřina 303, 304
Feierabend Ladislav Karel 127, 141, 150, 293
Feuerpfeil, N 173
Fico Robert 337
Fierlinger Zdeněk 88
Findor Andrej 329
Fišr Ondřej 361, 363
Flórián Karol 320
Folly František 64
Foltánek Vladimír 44
Formánek Eduard 76
Foukalová 262
Fousek Jan viz Netík Jaromír
Franc Martin 331
Frenzel Oskar 159

Freytag Josef 169, 170, 175
Frgal Luděk 183
Fritscher R. 178
Frolík Jan 70, 71, 73, 74
Fučík Julius 257
Fuchsová Květa viz Moravečková Květoslava
Funke 202–206
Furmanik Martin 320

G

Gabzdilová Soňa 319
Gaďourek Ivan 262
Gatialová Katarína 330
Gavura Ján 329
Gayer Ernst 163, 165, 167, 168, 169, 172
Gayerová Veronika 320
Gebel Ralf 112
Gold Josef 29, 30
Golla Michal 301
Gollová Slávka (Věnceslava) 303
Goněc Vladimír 328
Gottwald Klement 75, 146, 147, 303
Gregor viz Damian
Gregořica Rudolf 45, 53
Greplové 97
Grund Jaroslav 51
Gruntová Jitka 159, 160, 171
Gryc Bohumír 47
Gula Marián 74, 75, 89
Guth-Jarkovský 284

H

Habáň Metoděj 254, 255
Hajzer Ludvík 23, 24, 26, 96
Haken Eduard 356
Hammerschmied, plk. 47
Hampl Václav 263, 273
Hamrla Jan 53
Hanzlík Metoděj 41, 50
Hausknecht Hynek 50
Havlíček Otto 258, 260
Havlíček Stanislav 258, 260
Havlínová Alena 325
Havlůjová Hana 331
Havrlantová Jindřiška 303, 308
Hazdra Zdeněk 330
Hedvik Josef 152
Heinrich Jan 49
Heintel Ferdinand 51
Heinzl Vladimír 300
Hejč Miloslav 79, 80, 82, 98
Hejl Vilém 81, 293
Helwig Walter 180
Henke Klaus-Dietmar 103
Henlein Konrád 112
Hermann Emil 51, 52
Hermanová Ljuba 296
Herodek František 44
Herzán Martin 69
Heumos Peter 102, 109
Hitler Adolf 153, 160, 288, 289, 291
Hlavičková Jiřina 265
Hledíková Zdeňka 15, 19, 68, 74
Hloušek Tomáš 178
Hlubinka Josef 169, 170
Höfer Karel 67
Hoffmann, Ing. 173
Hofmanová Antonie 284
Hofman Petr 288
Holačka Karel 22, 25, 26
Holas Ladislav 52
Holasovi 178
Holoubek Antonín 50
Honzák Jaroslav viz Sosnar Jaroslav (Jura)
Hora Jaroslav 259
Horák Otakar 210, 211, 213
Horáková Milada 69, 261, 268, 277, 279, 300
Hora Ota 293
Hošek Jaroslav (Jarin) 258, 261
Hrabě 185, 187, 188, 192, 193, 195, 200, 206
Hrdá Anna 287
Hrneček Slavoj 126
Hromek Petr 339
Hruboň Anton 324
Hřebíček Jiří 186
Hubený A. 187, 200, 206
Hubený David 323
Huber Robert 223, 224, 244, 248
Hübl Milan 329
Hudek Adam 329
Huráb Josef 52
Husák Gustáv 329, 330
Hutyra Robert 362

Ch

Chábera František 9, 339–344
Chaloupka Bedřich 44
Chalupa Vlastislav („Maison“, „plk. Tuček“, „mjr. Král“, „dr. Červený“, „Sladký“) 8, 251, 252, 261– 264, 266–270, 273, 277–280
Cholínský Jan 251, 278
Chomisczáková Marie 159
Chovanec Karel 342
Chudoba Bohdan 58, 87

I

Irmanová Eva 320

J

Jablonický Jozef 327, 328
Jáchymek 200, 201
Jaklin Josef 197
Jakubec Petr 326
Janák Dušan 363
Janák Jan 15, 19, 68, 74
Janda Tomáš 155, 157–168, 170, 172, 173, 175, 178, 184, 185, 192, 194, 197, 201–206, 208
Janek István 320
Janoušek Jan 224, 244, 248
Janoušek S. 270
Jarmarovi 33
Jasný Vojtěch 249
Jašek Jaromír 128, 129, 130
Javor 273
Jedriško Bosilka 221
Jehlicska František 320
Jech Karel 129, 131, 132, 141, 143, 144
Jenisch Adolf 162, 172
Jindra Josef 42, 51
Jirásek Miroslav 360
John Carl 285, 294
John Emil 286, 290, 292, 294
John Jan 285, 286, 287, 290, 292, 294, 297, 299, 300, 301, 305, 308
Johnová Hana viz Truncová Hana
Johnová Margit 286, 287, 291, 296, 308, 310
Johnová Marie, roz. Kuchelmeister 285–287, 296, 299, 305, 307
Johnová Marie, roz. Mladá 285, 286, 288
Josef D. 355
Josef Jan 325
Judt Tony 147
Jung Josef 356
Jurová Anna 320
Juvčenko Sergej 193

K

Kadlčík, PS 240
Kadlecová Věra 303
Kalinová Lenka 147
Kalvoda Josef 251, 278, 279
Kaplan viz Křížek Jiří (Jurij)
Kamenec Ivan 327
Kamiński Lukasz 350
Kankia Jaroslav 342
Kaplan Karel 261, 277, 279
Karban Jaroslav 266, 267
Karger 172
Kárník Zdeněk 109
Kasáček Miroslav 80, 361
Kasal Jan 51
Kašina Otmar 256, 257– 261, 269, 271, 278
Kašparcová Božena 192
Kašparec Josef 192
Kenney Padraic 347
Kettner Petr 125, 127
Kheil Bohuslav 53
Kiska Andrej 335, 336
Klapuš František 47
Klícha Jaroslav 272
Klimek Antonín 288
Klímová Slávka (Věnceslava) 302, 303
Kmeť Norbert 328, 329, 330
Kmínek Josef 264
Kmoníček Josef 136
Knirsch Jan 160
Knos František 31
Kocman Alois 101
Kocmánek Stanislav 205
Kolář Ondřej 323
Kolejka František 72, 82
Kolek Josef 52
Kolínská Vlasta 271
Komorowski Bronislaw 335

Konečný Ondřej 242, 246, 248
Konečný Petr 261, 278
Konečný Stanislav 320
Konečný Vítězslav 72
Koněv Ivan Stěpanovič 337
Konstruktiva 194, 195
Kopal Petr 329, 331, 332
Kopecká Ivana 326
Kopecký Lukáš 323
Kopřiva Ladislav 80
Korabečný Josef 52
Kořínek Antonín 25, 26
Kořínek, dr. 112, 115
Kosatík Pavel 356
Kostelka Bedřich 65
Košťál Bohumil 24, 26
Kotal (Kotál) Pavel („Sychrovský“) 263, 266, 267, 279
Koudelka František 90, 96
Koudelka, pošt. úředník 95
Kovács László 319
Kováč Dušan 102, 109
Kovář viz Valeš Oskar
Kovařík David 329
Koželuhová Helena 293
Kožoušek, farář ČCE 254, 255
kpt. Fišer viz Zelenka Ladislav
kpt. Hrdý viz Bartl František
Kraft Jiří 330
Kraft-Metzner Richard 155
Král Miroslav …325
Králiček S. 32
Krapfl James 347
Krátký, StB 360
Kratochvíl Viliam 331
Kraus František 167
Krejcar Pavel 207
Krejčí Metoděj 192
Krejčiřík Vladimír 217, 219, 224, 225, 227, 228, 235–238, 245
Kriegel František 257
Kroft Kamil 323
Krupica Radim 7, 104
Krupičková Ludmila 303
Křesťan Jiří 329
Křižan Jan 217–220, 223–225, 227, 228, 235–239, 242, 244– 248
Křižan Jiří 217, 218, 239, 248
Křižanová Barbora 248
Křižanová Rebeka 248
Křížek Jiří (Jurij) („Kaplan“) 268, 270
Kubačák Antonín 141
Kubelka Leopold 258
Kubíček Josef 41, 43, 50
Kubíček Rudolf 186
Kubišta, PÚ 303
Kučerová Jarka 303
Kudláček Čeněk („Hutník“) 273
Kudlička František 100
Kuchelmeisterová Marie 308
Kukelka Josef 23
Kuklík Jan 125, 134, 146
Kuklínek František 40, 41, 49
Kuklová Jíšová Božena 284
Kulka Otto 102, 103
Kumpošt Jindra 199
Kurtyka Janusz 350
Kustoš Leo 259
Kuthan Petr 326
Kvaček Robert 327, 329, 330, 331
Kvapilová Iva 55–57, 60, 62, 63, 72, 73
Kvasnička František 53
Kvíčera Václav 91
Kyselák Bořivoj 61

L

Lacko Miroslav 319, 320, 335, 389
Laga Václav 50
Lachman Miroslav 361
Langer Josef 33
Langerová Anna 170
Lanna 183, 197, 199, 203, 204
Lanna Vojtěch 345
Lasovský Florian 26
Látal Josef 97
Laušman Bohumil 85
Ledvina Petr 326
Leixner Adalbert 24
Lenek, KSČ 257
Leśkiewicz Rafal 349, 350
Léto 263
Lídl Václav 155, 158–163, 165–168, 170, 173, 175, 178, 184, 192, 194, 197, 199–206
Linhartová Anna 303
Lipták Ľubomír 329
Lisnik Franz 51
Liška Antonín 261
Liška Otakar 265

Lomíček Jan 330
Loquenc Gustav 90
Lorencová Kateřina 340, 343, 344
Lorenz Hans 155, 161, 163, 164, 169, 173, 176, 178, 179, 188, 207, 216
Louč Michal 284, 287, 293, 295, 296, 306, 307
Lozoviuková Kateřina 331
Lozovský 185, 187, 192, 193, 195, 200, 206
Luarsabishvili Vladimer 350
Lukášek Jaroslav 31
Lukeš Igor 251
Lukšíček, StB 238
Luža Radomír 270

M

Macej Josef 264
Macek Pavel 13, 15
Macourková Anna 149
Machala Jan 323
Machálka Emil 31
Machník František 323
Máchová Věra viz Šarochová Věra
Maison viz Chalupa Vlastislav
Maláškové 194, 195
Málek Jiří 68, 251, 262, 279, 280
Malinovský Rodion Jakovlevič 337
Malíř Jiří 102
Mallmann Klaus-Michael 103
Malý Ladislav 81
Malypetr Kamil 323
Maraczi Josef 280
Marciniak Leo 178
Marková Michaela 102
Martínková Jana 161, 171
Marušiak Juraj 328, 329
Marx Karel 346
März Josef 331
Masák Květoslav 355, 356
Masaryk Jan 269
Masaryk T. G. 289
Masařík Karel 50, 66
Matějka viz Palán Oldřich
Matuška Vilém 31
Matzal Karl
Matzal Karl (Karel) 22, 26, 27, 29, 31, 61, 95
Maur Eduard 109
Medřická Dana 356
Melanová Miloslava 327, 328
Melichar Arnold 50
Melkes Bohumil 33
Mervart Jan 329
Mezník Jaroslav 323
Míča Jiří 31
Mičev Stanislav 335
Mičko Peter 324
Mihayl Boris 350
Míka Jaroslav 341
Mikel Alois 41, 42, 53
Mikulka Jiří 56, 57, 60, 61, 66, 323, 356, 363
Mikulka Radek 56, 57, 60, 61, 66, 95
Milke Hermann 173, 175, 178
mjr Král viz Chalupa Vlastislav
mjr. Novotný viz Vacek Václav
Mladá Marie viz Johnová Marie
Modrlák Josef 165–168, 171
Molotov Vjačeslav Michailovič 113
Mommsen Hans 102
Moravečková Květoslava 289, 303
Motyčková Kateřina 325, 388
Moučka Antonín 327
Moučka Milan 69, 83
Muráriková Zdenka 324
Musil Tomáš 87, 96
Myslín Antonín 31

N

Najbert Jaroslav 330, 331
Navara Luděk 80, 361
Nedvědický Kamil 128, 134
Nejedlý Zdeněk 329
Nejezchleba Oldřich 28, 30
Nejezchleb Miroslav 81, 82, 84, 87–89, 92, 94
Neklapil Sylvestr 31
Nekuda Vladimír 74, 95, 163, 169, 171
Němec 90
Nepraš Jaromír 136
Netík Jaromír (Fousek Jan) 262, 266, 267
Netíková Alena 266
Niederhut Jens 350
Nieselová Květa 303
Nosek Václav 55, 64
Novák František 33
Novák Pavel 126, 127, 151
Novomeský Ladislav 329

Novotný František 261
Novotný Jan 44
Novotný Miloš 87, 90

O

Obrana národa 43, 44
Odehnal Karel 185
Odehnalová Martina 357, 358, 361, 363
Ohlídal Alois 44
Ohlídal Alois ml. 44
Olejník Milan 319
Olšan Miroslav 59, 64, 70, 75–79, 98
Ondra Hubert 104
Oppelt Rudolf 97
Oslzlý Josef 25, 26
Otáhalová Libuše 101
Otčenášek Karel 314

P

Pacner Karel 69, 85, 91, 96
Palán Oldřich („Matějka“) 262, 263, 273
Papp Michael 265
Paret Vilfred 346
Paška Pavol 337
Paul Gerhard 103
Pavel viz Damian Josef
Pavel Josef 239
Pavlík Pavel 342
Pazdera František 52
Pazderka František 95, 96, 97
Pažout Jaroslav 327, 330, 389
Pejcl Stanislav 87, 90, 93, 96
Pejčoch Ivo 217, 264
Pekník Miroslav 327, 328
Pelej Dan 340, 344
Pelikán Jiří 256, 257
Perlík Dušan 325
Pernica Jan 23, 24, 26
Peška Oldřich 80
Petráň Josef 152
Petrjánoš František 224–227, 245, 248
Petrželková Ludmila 187, 207
Pfitzner Josef 104
Pichlová Ilona 327
Pich Miroslav „Tůma“ 261, 270, 278
Pinerová Klára 284, 287, 293, 295, 296, 302, 306, 307, 345, 389
Pinkas Jaroslav 329–332
Pittel 165, 183, 197, 199, 203, 204
Pivečka 90
Plaček Štěpán 251, 260
Plechatý Josef („Falber“) 258, 261
Plech František 169–172, 207
plk. Tuček viz Chalupa Vlastislav
Póč Josef 79, 93, 98, 100
Poč Václav 23, 24, 26
Podivínský Josef 40, 41
Podolec Ondřej 324
Podpěrová Milena 303
Pohl Alois 42, 43, 50
Pohl Karel 44
Pohl Rudolf 248
Pochman Gerd 309, 310
Pochman Karel 309
Pochmanová Marie 309
Pokorná Markéta 389
Pokorný František 26, 242, 245
Poláček Josef 31
Poláček Rudolf („Canard“) 270
Polensky 188, 190, 191, 193
Poliaková Martina 346
Poloczek Josef 41, 43, 53
Popély Árpád 321
Pořízková Hana 45
Poslík Josef 33
Pospíšil Jan 68
Pospíšil Jaroslav 68
Potoček Josef 91, 96
Povolný Mojmír 262
Prečan Vilém 327
Prchal Antonín 83, 85
Procházka Antonín 40, 51, 53
Procházka Miloš 362
Procházka Otakar 178
Promberger Romuald 253, 254, 256
Průcha Václav 131, 134, 141
Průša Ludvík 49, 65
Ptáčníková Světlana 9, 339
Ptáčník Pavel 363
Puček Štěpán 232
Pulec Martin 8, 217
Pulkrábková Lydie 265
Purves Gillian 389

R

Rada Josef 52
Rajchart Zdeněk 356
Rajchl Václav 124
Raušer Jaromír 98, 100
Raven viz Damian Josef
Rázek Adolf 125, 144, 146
Reif Josef 32
Reimann Paul 329
Reinerová Lenka 284
Res, NB 233
Ribbentrop Joachim von 113
Richterová Martina 288, 289
Richtrmoc Milan 232
Ripka Hubert 269
Rivet viz Tomek Luděk
Rjabov, I. 128, 144
Rohrerová Milada 248
Rokoský Jaroslav 128, 134, 143, 151, 284
Rokossovský Konstantin Konstantinovič 337
Rosa 194, 195
Rose Carl 177, 178
Roth Wilhelm 30
Rot Jan 358, 359
Rotter Alois viz Řezáč Alois
Rottermund Andrzej 349, 350
Rozehnal Theodor 79, 82, 88–94
Rucký Adam 52
Růčková Jindřiška viz Havrlantová Jindřiška
Ruml Jan 281
Runkas Jiří 362
Rüth Heinz 175
Růžička Antonín 181
Rychlík Jan 33, 327, 329–331
Ryšavý 172

Ř

Řádek Filip 31
Řezáč (Rotter) Alois 41, 42, 49
Říha Marek 176, 183, 184, 209, 212
Říha Miroslav 290

S

Sager 194, 195
Sajver Josef 264
Saltuariová Petra 325, 340, 344, 388
Salzmann, Ing. 171
Sawicki Jacek 350
Sedláková Monika 323
Segmiler (Segmüller) Stanislav 112
Selucká Alena 326
Schaffran Emerich 157, 158, 162
Schelle Karel 323
Schmid Richard 40, 51, 53
Schmidt Wilhelm 160
Schön Heindrich 43, 53
Schönleben Eduard 155
Schür Roland 399
Simon Atilla 320
Sirůčková, dozorkyně 303
Skácel Alois 31
Sklenář Josef 50
Skocanic Marie 220
Skořínský Vilém 23, 26
Slaběňáková Jana Barbora 360, 363
Sladký viz Chalupa Vlastislav
Sláma Cyril 205
Sláma Věroslav 362
Slaměník František 50
Slánský Rudolf 147
Slavík Zdeněk 262
Slováčková Žofie 303, 304, 305, 308
Sněženka – Bor 263, 273
Sobolov, MUDr. 160
Sommer Vítězslav 329
Sosnar Jaroslav (Jura) 255, 256
Spisar Miroslav 97
Splítková Irena 340, 343
Stalin Josif Vissarionovič 109, 303
Stalin J. V. 146
Staněk Tomáš 105–108, 110–115, 117, 118, 363
Steinbrecher 160
Steiner Franz 159, 163
Stočes Ladislav 266, 279
Stojaník Filip 8, 283
Stoklas Rudolf 51
Stolinová Jarka 303
Strana práce 262, 264–266, 278, 279
Strmiska Karel 264, 265, 266
Strnad Václav 340
Stryjová Dagmar 44
Střižik Karel 51
Stuchlík Tomáš 41, 52
Stupka Zdeněk 23, 24, 26
Svoboda Libor 128, 134, 143, 151
Svoboda Metoděj 50

Svoboda, N 237
Svobodová Nina 308
Swatek Jakub 172
Sychrovský viz Kotal Pavel
Szarka László 319
Sziklai Edmund 226, 227, 228, 230–244, 248, 249

Š

Šarochová „Máchová" Věra 261, 266
Šašma Michal 340, 343
Šebek Stanislav 297, 308, 312
Šebesta Alois 243
Šebor Miloš 263, 269, 273
Šedrla Jakub 42, 53
Šimek, dr. („dr. Šebesta") 263
Šimková Dagmar 284, 304, 305, 308
Šimková Marta 304
Šindelář Jiří 270
Šín Zbyněk 255
Šisler Stanislav 14, 19
Šlapal František 43, 51, 53
Šling Otto 76
Šmehil Karol 172
Šojdr Augustin 52
Špuk Chobot Lubomír 163, 166
Šrámek Jan 293
Štaif Jiří 109
Štefanica Ján 324
Štěpánek Ivo ..325
Štěpničková Jiřina 313
Štolleová Barbora 323
Štourač Antonín 76, 78–80, 89
Štrougal Lubomír 267
Štykar Bedřich 273
Šustek Vojtěch 104
Švábová Jana 330
Švehlová Jana 284
Švorc Peter 320

T

Tauš Klement 31
Tecl Antonín 255
Tigrid Pavel 293
Tichá Jana 129
Tichý Martin 7, 123, 129, 148
Tišnovský, KSČ 257
Todt Fritz 155, 169, 188, 194
Tomášek, dozorce 305
Tomek František 33
Tomek Luděk („Rivet") 269
Tomek O., ZOB 258
Tomek Prokop 8, 72, 73, 251, 264, 330
Toms Jaroslav 113
Tonková Mária 332
Tóth Andrej 320
Travěnec Václav 43
Trofimenková Naděžda Michajlovna 160
Trojáčková Helena 87
Trtílek Osvald 191, 192
Truncová Hana 8, 283–315
Truncová Hana Markéta viz Truncová Hana
Trunec Čeněk 308
Trunec Otakar 285, 295–301, 308, 312, 313
Třebický 265
Tuč Karel 5
Tutter Werner..362, 363
Tůma Mirko 269
Tůma Petr 91
Tureček Karel 52
Tutter Werner 362, 363

U

Uhlíř Lubomír 13, 15
Ulvr Michal 331, 332
Urbánek Antonín 47
Urbánek Miroslav 339, 340, 343, 389
Urban Jiří 144, 149
Urban Zdeněk 327

V

Vacek Václav („mjr. Novotný") 261, 264–268, 271, 273, 278
Vacková Růžena 305, 308
Vaculík Jaroslav 323
Valenta Edvard 293
Valeš Oskar („Kovář"), roz. Wetzler 267, 270
Vališ Zdeněk 59, 75
Valtr, škpt. 113
Vaněček Jiří 46
Vaněk Miroslav 332
Vaněk Pavel 217, 357, 361–363

Varner David 195, 203
Vašíček František 30
Vašík Vladimír 25
Vaško Václav 255
Vávra Josef 355, 358, 363
Veber Václav 251
Vepřík Jan 132
Věrni zůstaneme 262
Věrný – Jožka 263, 266, 278, 279
Věrný lev 264
Veselá Vlasta 224
Veselý Jindřich 258
Veselý Jiří M. 220, 223
Veselý Rudolf 28, 30
Vilček Rudolf 50
Vilímek Tomáš 285
Vinogradov V. I. 337
Vinš Jan 323
Vlasatý Josef 263, 264, 265
Vlček 227, 238
Vodička Karel 264
Vodrážková 264
Vondra Alexandr 342
Vondráček Václav 90, 95, 96, 97, 98, 100
Vondra Jiří 165, 166, 168
Vorel Robert 94
Vykoukal Jiří 43
Vykoukal Karel 43
Vykoukal Karel ml. 43
Vykoukalová Marie 43
Vymětalík Jiří 8, 153, 160, 165, 167, 168, 171, 172, 176, 178, 179, 184, 186, 192, 195, 198, 207, 209–212, 214
Vyroubal František 23, 24, 26, 65, 66
Vysoudil Antonín 31

W

Waidlichová Blanka 308
Waidlich Viktor 296, 297
Walras Leon 346
Watzek Albrecht 49
Wehle Jiří 270
Weiner Martin 155
Weintritt František 31
Weiss 200, 201
Weiss Hermann F. 168
Wetzler viz Valeš Oskar („Kovář“)
Wiesner Bedřich 261
Woerner 194, 195
Wolf Evžen 360

Z

Zachrla Bernard 61, 72
Zajíček František 303
Zajíčková Růžena 303
Zaorálek František 33, 50
Zápotocký Antonín 144, 149
Záruba Jan 89
Za svobodu 190, 263
Zavacká Marína 109
Závodský Osvald 261, 267
Zbytek Karel 91
Zecha Robert 170
Zejda Josef 40, 51
Zekl Petr 296
Zelenka Ladislav („kpt. Fišer“) 260, 270, 278
Zeman Ferdinand 31
Zeman František 23, 26
Zemánková Michaela 7, 13
Zeman Miloš 335, 336
Zeman Robert 171
Zemínová Fráňa 299, 300
Zenkl Petr 67, 296
Zezula Jaroslav 170
Zimmermann Volker 102, 104
Zippelius, Dr. 289
Získal Jiří 254, 265
Zlámal Josef 304
Zöllner 188, 190, 191, 193
Zoufalý František 181
Zouhar Antonín 76
Zrebný Slavomír 351
Zückert Martin 321
Życieński Piotr 351

Ž

Žáček Pavel 74, 80
Žampach Vojtěch 190, 193
Žbánek Vít 80
Žižka Antonín 57
Žižlavský Václav 78–81, 88
Žlábek Karel 261
Žukov Georij Konstantinovič 337
Žůrek Josef 33

Seznam užitých zkratek

ABS	–	Archiv bezpečnostních složek
AEL	–	pracovní výchovný tábor (Arbeitserziehungslager)
aj.	–	a jiné
AM	–	archiv města
AMG-ČR	–	Asociace muzeí a galerií České republiky
AO	–	archiv obce
arch. č.	–	archivní číslo
AÚ	–	Archeologický ústav
AÚ MZM	–	Archeologický ústav Moravského zemského muzea
AV ČR	–	Akademie věd České republiky
AV NF	–	Akční výbor Národní fronty
BBC	–	britská rozhlasová a televizní stanice
BdO	–	velitel pořádkové policie u říšského protektora v Čechách a na Moravě (Befelshaber der Ordnungspolizei beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren)
BdS	–	velitel bezpečnostní policie (Befehlshaber der Sicherheitspolizei beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren
BMB	–	Českomoravské dráhy (Bőhmisch-Mährische Bahn)
BStU	–	Úřad spolkového zmocněnce pro dokumenty státní bezpečnosti bývalé NDR (Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik)
CIC	–	kontrarozvědka USA (Counterintelligence Corps)
CIO	–	Československý zpravodajský úřad (Czechoslovak Intelligence Office)
CNSAS	–	National Council for the Study of Security Archives
COMDOS	–	The Committee for disclosing the documents and announcing affiliation of Bulgarian citizens to the State Security and the intelligence
Č	–	Čech
č. p.	–	číslo popisné
čj., č. j.	–	číslo jednací
ČKD	–	Českomoravská Kolben Daněk
ČMD	–	Českomoravské dráhy
ČPO	–	četnický pohotovostní oddíl

ČR	–	Česká republika
ČS	–	četnická stanice
čs., čsl.	–	československý
ČSPB	–	Československý svaz protifašistických bojovníků
ČSD	–	Československé státní dráhy
ČSM	–	Československý svaz mládeže
ČSNS	–	Československá strana národně socialistická
ČSO	–	četnické strážní oddíly
ČSR	–	Československá republika
ČSSS	–	Československé státní statky
ČTK	–	Československá tisková kancelář
DDR	–	Německá demokratická republika, „Východní Německo“ (Deutsche Demokratische Republik)
dn.	–	dnes, dnešní
DNSAP	–	Německá národně socialistická strana dělnická (Deutsche nationalsozialistiche Arbeiterpartei)
doc.	–	docent
ed., edd., eds.	–	editor, editoři
ev.	–	evidenční
ev., event., evtl.	–	eventuelně
EZOH	–	elektrické zařízení ochrany hranice
f.	–	fond
FMV	–	federální ministerstvo vnitra
fol.	–	folio, fólie
FP TUL	–	Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci
FS	–	finanční stráž
Gekripo	–	obecní kriminální policie (Gemeindekriminalpolizei)
gen.	–	generál
genmjr.	–	generálmajor
Gestapo	–	tajná státní policie bezpečnostní služba (Geheimestaatspolizei)
GKNP	–	generální velitel neuniformované protektorátní policie (Generalkommandant der Nichtuniformierten Protektoratspolizei)
GKUP	–	generální velitel uniformované protektorátní policie (Generalkommandant der Uniformierten Protektoratspolizei)
GŘČD	–	Generální ředitelství Českých drah
GSSK	–	četnický oddíl úsekové ochrany (Gendarmeriestreckenschutzkommando)
GVP	–	obecní výkonná policie (Gemeindevollzugspolizei)

ha	–	hektar
HC	–	hokejový klub (Hockey club)
HP	–	koňská síla
HS	–	Hlavní správa
HS StB	–	Hlavní správa Státní bezpečnosti
HSĽS	–	Hlinkova slovenská ľudová strana
HTÚP	–	hospodářsko-technická úprava půdy
IdNP	–	inspektor neuniformované protektorátní policie (Inspekteure der Nichtuniformierten Protektoratspolizei)
IdUP	–	inspektor uniformované protektorátní policie (Inspekteure der Uniformierten Protektoratspolizei)
inv. č.	–	inventární číslo
inv. j.	–	inventární jednotka
IPN	–	Institut paměti národa
JAS	–	stíhací, bitevní, průzkumný (Jakt, Attack, Spaning)
JJZ	–	jiho-jihozápad, S – sever, SV – severovýchod(ní) apod.
JSČZ	–	Jednotný svaz československých zemědělců
JZD	–	jednotné zemědělské družstvo
K 231 (Klub 231)	–	sdružení politických vězňů komunistického režimu
k, kart.	–	karton
k. ú.	–	katastrální území
KAss	–	kriminální asistent
Kč, Kčs	–	koruna československá
KNV	–	krajský národní výbor
kpt.	–	kapitán
KPV ČR	–	Konfederace politických vězňů České republiky
kr. jm.	–	krycí jméno
Kripo	–	kriminální policie (Kriminalpolizei)
KS	–	krajská správa
KS MV	–	krajská správa ministerstva vnitra
KS SNB	–	krajská správa Sboru národní bezpečnosti
KS StB	–	krajská správa Státní bezpečnosti
KSČ	–	Komunistická strana Československa
KSS	–	Komunistická strana Slovenska
KV KSČ	–	krajský výbor Komunistické strany Československa
KV NB	–	krajské velitelství národní bezpečnosti
KV StB	–	krajské velitelství Státní bezpečnosti
l.	–	list
MAS	–	Mladá armáda svobody (název odbojové skupiny)
MěNV	–	městský národní výbor
MIA Archive	–	The Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia
mjr.	–	major

MNB – ministerstvo národní bezpečnosti
MNO – ministerstvo národní obrany
MNV – místní národní výbor
mot. – motorizovaný
MU – Masarykova univerzita
MÚK – mimoúrovňová křižovatka
MV – ministerstvo vnitra
MZA – Moravský zemský archiv
MZM – Moravské zemské muzeum
N – Němec
n. p. – národní podnik
N. N. – jméno neznám (Nomen nescio)
NA – Národní archiv
nám. – náměstek
NATO – Organizace Severoatlantické smlouvy (North Atlantic Treaty Organization)
NB – Národní bezpečnost
NBS – národní bezpečnostní služba
NDR – Německá demokratická republika
něm. – německy
nezprac. – nezpracováno
npor. – nadporučík
nprap. – nadpraporčík
NPT – nápravně pracovní tábor
NPÚ – Národní památkový ústav
NSČDRS – Nacionálně socialistická česká dělnická a rolnická strana
NSDAP – Národně socialistická dělnická strana, nacisté (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)
NSR – Německá spolková republika
NV – národní výbor
O VB – oddělení Veřejné bezpečnosti
OAV – okresní akční výbor
OBR – nejvyšší stavební vedení RAB (Oberste Bauanleitung Reichsautobahn)
OBZ – obranné zpravodajství
OČV – okresní četnické velitelství
OkÚ – okresní úřad
ONV – okresní národní výbor
OO MV – okresní oddělení ministerstva vnitra
OO StB – okresní oddělení Státní bezpečnosti
OO VB – okresní oddělení Veřejné bezpečnosti
OOR – okresní odborová rada
org. – organizace

Orpo	–	pořádková policie (Ordnungspolizei)
OSK	–	okresní správní komise
OStB	–	oblastní úřadovna StB (do roku 1949), oddíl StB (od roku 1949)
OÚ	–	obecní úřad
OÚNZ	–	okresní ústav národního zdraví
OV (SNB)	–	okresní velitelství (Sboru národní bezpečnosti)
OV ČSPB	–	okresní výbor Československého svazu protifašistických bojovníků
OV KSČ	–	okresní výbor Komunistické strany Československa
OV NB	–	okresní velitelství Národní bezpečnosti
OV SNB	–	okresní velitelství Sboru národní bezpečnosti
OZO	–	oblastní zpravodajská odbočka (někdy též obranné zpravodajství oblasti)
OZPO	–	oblastní zpravodajská pobočka (někdy též obranné zpravodajství politického okresu)
PČR	–	Policie České republiky
PČS	–	provizorní četnická stanice
PJ	–	pracovní jednotka
PK	–	preventivní konzervace
plk. gšt.	–	plukovník Generálního štábu
por. výk.	–	poručík výkonný
pozn. aut.	–	poznámka autora
PP	–	přírodní památka
pplk.	–	podplukovník
prap.	–	praporčík
PS	–	Pohraniční stráž
PT	–	přísně tajné
PÚ	–	pracovní útvar
PVO	–	protivzdušná obrana
PZ	–	politické zpravodajství
RA	–	Rudá armáda
r. v.	–	rok výroby
RAB	–	Říšské automobilové dráhy (Reichsautobahnen)
RABL	–	ubytovací tábor pro dělníky na stavbě říšské dálnice (Reichsautobahn Lager, Reichsautobahnlager)
RAD	–	říšská pracovní služba (Reichsarbeitsdienst)
RAF	–	britské královské letectvo (Royal Air Force)
reg. č.	–	registrační číslo

resp.	–	respektive
roč.	–	ročník
RSŠ	–	rok stranického školení
ŘSD	–	Ředitelství silnic a dálnic
s.	–	stránka
s.	–	soudruh
s. o.	–	soudní okres
SA	–	úderný oddíl NSDAP, „hnědé košile“ (Sturmabteilung)
SAV	–	Slovenská akademie věd
SČM	–	Svaz československá mládeže
SD	–	bezpečnostní služba (Sicherheitsdienst)
SDH	–	Sdružení dobrovolných hasičů
SdP	–	Sudetoněmecká strana, henleinovci (Sudetendeutsche Partei)
Schupo	–	říšská ochranná policie (Schutzpolizei des Reiches)
sine	–	(lat.) bez; sine loco – bez místa, sine nomine – bez jména
Sipo	–	bezpečnostní policie (Sicherheitspolizei)
sl.	–	složka
SNB	–	Sbor národní bezpečnosti
SNP	–	Slovenské národní povstání
SODAN	–	Skautská organizace demokracie a nezávislosti
SOkA	–	Státní okresní archiv
SOS	–	Stráž obrany státu
SR	–	Slovenská republika
SRN	–	Spolková republika Německo
srov.	–	srovnej
SS	–	ozbrojená organizace NSDAP (Schutzstaffel)
SSSR	–	Svaz sovětských socialistických republik
Stasi	–	Ministerstvo státní bezpečnosti bývalé NDR (Ministerium für Staatssicherheit)
StB, STB, stb.	–	Státní bezpečnost
stržm., strážm.	–	strážmistr
STS	–	strojní a traktorová stanice
STSM	–	Středisko technických služeb a mechanizace
SÚA	–	Státní ústřední archiv
sv.	–	svazek
škpt.	–	štábní kapitán
šstr., šstržm.	–	štábní strážmistr

t. č.	–	toho času
TJ	–	tělovýchovná jednota
t. r.	–	toho roku
TBC	–	tuberkulóza (tuberculum)
TNP	–	tábor nucených prací
tr. ř.	–	trestní řád
ÚDV	–	Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu
UNESCO	–	Organizace OSN pro výchovu, vědu a kulturu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
UPA	–	Ukrajinská povstalecká armáda
ÚPN	–	Ústav paměti národa
ÚRO	–	Ústřední rada odborů
ÚSD	–	Ústav soudobých dějin
ÚSTR	–	Ústav pro studium totalitních režimů
ÚV	–	ústřední výbor
ÚV KSČ	–	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
VB	–	Veřejná bezpečnost
VH	–	válečný hrob
VHA	–	Vojenský historický archiv
VHÚ	–	Vojenský historický ústav
VKP	–	významný krajinný prvek
VKR	–	Vojenská kontrarozvědka
VNJH	–	Vzdělávací nadace Jana Husa
VO	–	vojenská oblast
VO StB	–	velitelství oddílu Státní bezpečnosti
vrch. stržm.	–	vrchní strážmistr
VŘSR	–	Velká říjnová socialistická revoluce
VS SNB	–	velitelství stanice Sboru národní bezpečnosti
VŠPS	–	Vysoká škola politická a sociální
VÚA	–	Vojenský ústřední archiv
YWCA	–	Křesťanské sdružení mladých žen (Young Women's Christian Association)
zák.	–	zákon
ZČV	–	zemské četnické velitelství
ZMS	–	Sdružení maďarských stran
zn.	–	značka
ZNV	–	zemský národní výbor
ZO	–	základní organizace
ZOB (II)	–	Zemský odbor bezpečnosti (2. oddělení)
ZSD	–	Zemědělské strojní družstvo
ZÚ	–	zemský úřad
ZV SNB	–	zemské velitelství Sboru národní bezpečnosti

Summaries

STUDIES

Organization of Protectorate security corps in the Vyškov region in the years 1939–1945

Michaela Zemánková

After the formation of the Protectorate of Bohemia and Moravia, a network of German police was established on its territory following the Reich model. Existing Czech security forces were preserved; however, their activities had to adapt to the new situation. It concerned state police offices, the executive forces of which consisted of uniformed and plain-clothed police, gendarmerie and municipal police. The gendarmerie was an executive corps of a political office, while the municipal police were subordinated to municipal administration. In the Vyškov region, the gendarmerie was subordinated to the District Office in Vyškov, which was in charge of 19 gendarmerie stations. District gendarmerie headquarters were located directly in the town of Vyškov. A total of 54 political municipalities in the area had their own municipal police.

A legal act regulating the Protectorate police was not issued until 1944; on 8 March 1944 a government order No. 77/1944 Coll., on Protectorate police was passed. Based on the order, the criminal service was separated from municipal executive police and from then on it was subordinated directly to the government criminal police. A branch of the government criminal authority was established in Vyškov under the name of Protektoratskriminalpolizei-Kriminaldirektion Brünn – Zweigstelle Wischau.

The author, who works at the State District Archive in Vyškov, elaborated a study which primarily draws on materials from the archive and which gives a vivid description of the security corps in the Vyškov region in the years 1939–1945. She focuses on the structure of the Protectorate (i.e., Czech) security apparatus before 1942 together with the reform which was carried out that year ensuing in establishment of the municipal executive police. She also describes the body's personnel composition in Vyškov and looks into the major security force that the gendarmerie undoubtedly was at that time. The study gives locations of gendarmerie stations in the political municipality of Vyškov, their manpower as well as the position of Czech gendarmerie in this so-called German language island. The chapter discussing persecution of members of Protectorate gendarmerie in the Vyškov region due to their involvement

in the resistance or participation of their relatives in resistance activities is also of interest. The appendix which gives a list of names of station commanders at the time of the occupation is a valuable documentary material. The study includes a number of significant data which will be useful for the study of history of the security forces in the Czech lands as well as for those interested in regional history.

The German continuous motorway Wrocław – Vienna and its working background

Major constructions and interesting structures along the Králíky – Mikulov route

Jiří Vymětalík

The author has been dealing with the subject of construction of Hitler's motorway for a long time. He has published a number of newspaper articles, given lectures and guided tours of areas in which the motorway was planned. In his study he looks into major constructions and interesting structures on the territory of the Czech Republic (the Králíky – Mikulov route), its construction background and workmen's labour camps.

Plans for the monumental motorway were elaborated already back in 1938. In a contract of 19 November 1938, the former Czech-Slovak government agreed that the German Reich could build and run a continuous automobile road Wrocław – Brno – Vienna through its company Reich Automobile Routes (RAB – Reichsautobahnen). The motorway was designed for the needs of a transport connection within the Reich and was supposed to link the administrative centres of Wrocław and Vienna. After 15 March 1939, when the Protectorate of Bohemia and Moravia was established, our lands became part of Germany and nothing hindered the construction. The construction was carried out from 11 April 1939 through 30 April 1942 when it had to be suspended due to shortage of material, economic distress and Nazi war failures. The German war economy did not have enough power to complete the construction and, after the liberation, the renewed Czechoslovak state did not plan to complete the construction either.

The text concentrates on stunning engineering structures along the route, which it has mapped from the North to the South borders of the Czech Republic. In this way, it connects the motorway's technical parameters (including unique technical solutions) with the social and construction background of the project. Parts of the texts are divided into sections dedicated to individual stages of the construction. The text always gives a description of the route, the individual structures planned and a list of workmen's labour camps. It also includes descriptions of the technology construction yards of the different companies which undertook construction of particular routes. Workmen's camps (RABL) were set up for the construction. However,

on the Reich's territory (in the Sudetenland) workmen were replaced with Jews and POWs coming from both the Eastern and Western Fronts. The text is concluded with an account of the accommodation and catering in the workmen's camps. The author also follows (if possible) the further fate of the camp premises – whether they were pulled down or used after the war.

The text is accompanied by an extensive set of footnotes and pictures. The author made use of documents from the Security Services Archive as well as documents stored in the Municipal Museum in Moravská Třebová and other archives and of literature on the subject. Furthermore, it also draws on narrative sources as well as a detailed updated personal investigation in the different locations.

Situation reports as a source for understanding people's moods and attitudes using the example of post-war borderland

Tomáš Dvořák

Situation reports belong among the most typical and extensive documentary legacy of security and police institutions as well as a number of other state administration organs. The article aims to consider the importance and role of this standard (and at the same time unusual) type of source for understanding the history of the society in the 20th century.

The author aims to suggest further use of situation reports as a source of information while illustrating some of the problems based on specific moods and attitudes of people in the post-war border areas in the Czech lands, which at that time became a stage of a massive population exchange. However, the focus is not on reliability of the events' description but on learning the attitudes, moods and expectations of groups of inhabitants defined in a broader as well as a narrower way. He succeeded in depicting the situation in the border areas of Bohemia and Moravia in the first months after the end of WWII in vivid colours by focusing on learning moods among the German speaking inhabitants in the border districts as well as among the new settlers. He mostly draws on contemporary accounts of security forces and military bodies and in this way he explains the sometimes chaotic situation just after the liberation of Czechoslovakia. At the same time, he explains the effect of the so called whispered propaganda on moods and attitudes of both Czech and German population in the borderlands. The text also looks at the effect of the stay of the liberation armies on the territory of the state and the activities (both factual and exaggerated) of so called Werwolfs.

The author concludes by stating that the key to critical and fruitful understanding of situation reports is their study in multitudes. Their chief relevance lies in their authors but the reports can also uncover a lot of important information concerning

the real life they describe provided they are handled with caution (i.e., not merely copying the recorded statements). However, the value and nature of situation reports vary significantly.

A look into the structures of the lowest chainof the communist secret police – the State security force in the Vyškov region 1945–1960

Radim Krupica

The presented study deals with the development of the state security force of the National Security Corps (Sbor národní bezpečnosti, SNB) at the district level from SNB establishment in 1945 to 1960. The study looks at structural and organizational changes of the force in the district of Vyškov. It describes the post-war effort to create a new platform of the security corps which from its very beginning aimed at unification of security, criminal and state security forces under one unit. With respect to the studied SNB force, a State Security Agency (Státní bezpečnost, StB) briefly existed in Vyškov; however, it was soon replaced by an envoy representing the institution. On the contrary, after the 1948 coup, the state security force separated from the, until then, unified SNB. The establishment of new district StB units started in 1949 after the territorial reform. In the year 1952, a seemingly cosmetic change in the name of the institution was carried out, while two years later a major change happened which unified both state and public security services under one command. The life of this change exceeded the upper time limit set up for this study.

A post-February StB unit was established in Vyškov in the first half of 1950 with its main focus being the process of socialization of the countryside together with registration of officials of former non-communist parties as well as former factory owners and other people, for whom the StB created the term "former people". The times of the first local StB commanders can be defined as a time of organizational mayhem, with the second commander, Václav Žižlavský, being an extremely poor fit for this job. At that time, many misdemeanours were committed by the members of the Vyškov StB related to both service and moral matters. Later in 1953, independent district StB units were established in Bučovice and in Slavkov, which had until then belonged under the StB District Department in Vyškov. By limiting the territorial competence of the Vyškov office, a path to better stability was undertaken.

The study mostly draws on archival documents stored in the Security Services Archive (Archiv bezpečnostních složek, ABS). Although not many archival documents concerning the Vyškov district have been preserved which would allow us to grasp all organizational and development changes at the district level of the StB in the given period, it is the first independent study of the subject.

The escape of Jan Křižan, František Boháč and Vladimír Krejčiřík, the shooting of Senior Constable Václav Anschlag

Martin Pulec

The original impulse to write this study was the death of an outstanding figure of the post-November political and artistic scene – Jiří Křižan (26 October 1941 – 13 October 2010), a son of one of the protagonists of the text. The motif of his father's execution for political reasons reappears in Křižan's works (e.g., the film Tichá bolest [A Silent Pain]), and appeared in the media shortly after the death of the politician and scriptwriter in the retrospect of his life. It must be said that the father, Jan Křižan, was often portrayed as an innocent victim of a political show trial, but this is not totally in line with the picture given in the sources.

The story takes place at the turn of the years 1949 and 1950. Jan Křižan and František Boháč meet incidentally and decide to flee together to Austria. The new communist regime nationalized Křižan's family enterprise; he has existential troubles and is afraid of political persecution. František Boháč was a former soldier in the Western Army, who lost his job in the army and is also afraid of subsequent persecution from the side of the new regime. Křižan persuades Vladimír Krejčiřík to drive them in his car to the border in the area of Mikulov – Valtice. There they are arrested at the border control; during the escort Křižan and Boháč pull out their guns, shoot dead a member of the Border Guard, Václav Anschlag, and seriously injure the other member of the patrol, a soldier in the military service. The men escape to Austria, crossing a nearby border, but are caught by the Austrian gendarmerie, which passes them on through the occupying Red Army back to Czechoslovakia. An investigation and a trial in the Mikulov Chateau follow.

Jan Křižan and František Boháč were sentenced to death, the others received unconditional prison sentences and many people who had helped them were persecuted.

The author describes the lives of both main actors, the way the border was protected in 1949, the refugees' journey to Austria and their apprehension, investigation, trial, and the sentences which bore a resemblance to primitive revenge on the innocent. The description of Václav Anschlag's funeral is also noteworthy.

The sources of information included the Security Services Archive (investigation and personnel files), the National Archives (prison files), as well as interviews with Jan Křižan's and Václav Anschlag's relatives. The text is supplemented with a large photographic appendix from the investigation of the case.

A few notes on the beginning of collectivization in the Doksy district (1949–1953)

Martin Tichý

The process of collectivization which started at the very end of the 1940s resulted in social, economic, and, last but not least, cultural transformation of the Czech village. Establishment of unified agricultural cooperatives (jednotné zemědělské družstvo, JZD) was preceded by political pressure which, we may note, lasted throughout all of their existence. Its impact was multiplied by repressions together with promises of better tomorrows. Collectivization was allegedly supposed to ensure the transition to so-called higher forms of economic management and solve social problems of the Czech village, but in reality it levelled its social structure.

The primary reflection of this transformation was determined by ideological limits in compliance with the political and economic direction the society had undertaken: these are evidenced in contemporary sources as well as in the ongoing discourse. Words like "kulak", "JZD" (unified agricultural cooperative), "PJ" (pracovní jednotka, working unit) became part of the social consciousness and have remained there until today. Collectivization, which is an inherent part of modern Czech history, can be viewed through the perspective of the witnesses, whose personal experience has created the current knowledge of this complicated period in our history.

The preserved written sources which originated through the activity of particular agricultural cooperatives (stored, for instance, in State District Archives) document this pioneer era and first years of existence of the cooperatives, but they often are of a constructive nature, in line with the official ideology and politics. Only a part of them includes a contemporary critical (which does not necessarily mean objective) view on the beginnings of the unified cooperatives in our country. It can be said that in the first period of their existence, JZDs were a foreign element in the Czech village which proved to be hostile or even eliminating for a significant part of the population, see "Operation Kulak", "Operation Kluky". Violent manifestations of collectivization cannot be ascribed solely to security forces (National Security Corps, State Security), but also to the activities of local, district and regional committees, which were often the first instance to deal with the future of thousands of farmers. This case study looks into selected aspects of their administrative activity connected to the beginning of collectivization in the Doksy district.

Josef Damian
A story of an StB member

Prokop Tomek

Many unexpected life stories can be found among the State Security (Státní bezpečnost, StB) members from the times when the StB was only being established. The twists of life and professional career of the StB member and agent-provocateur Josef Damian are rather curious and interesting on their own. However, they also bear testimony to an extraordinary unscrupulousness, cruel beyond understanding, with which StB members eliminated both alleged and real adversaries of the new order at the start of the formation of the StB apparatus.

Josef Damian was born on 4 January 1926. He studied to become a bookseller and on 1 February he started to work at the Country Security Section (Zemský odbor bezpečnosti, ZOB) II. After two months he was dispatched as a ZOB II agent to the Czechoslovak National Socialist Party, started work in its apparatus and later became one of the key figures in a fundamental StB provocation operation called "Operation Scout". Later, Damian went abroad and for the sake of conspiracy was even sentenced in absence pursuant to Act No. 231/1948, Coll. (an act on protection of the people's democratic republic, pursuant to which most political prisoners were tried). Consequently, his return from the foreign mission a few years later was very complicated for Josef Damian. After being appointed to regional directorates of the Ministry of the Interior in Bratislava and Hradec Králové, he finally proceeded to the 1st Directorate of the Ministry of the Interior – Main Intelligence Directorate. And in November 1989, after retirement, he was still working as a security guard at the StB Counter-Intelligence Head Office on Thákurova Street in Prague.

A story of Hana Truncová, a brave woman and a political prisoner

Filip Stojaník

Hana Truncová, a well-known political prisoner of the 1950s, belongs among women who deserve much more attention than they have had so far, as their lives during the times of hardship provoke a deeper reflection of the whole Czech society. In the times when political violence stormed cities, towns and villages they stayed true to democratic beliefs and values, for which they were persecuted by the communist regime. In the presented study, the author describes the active and rich life of the protagonist, born in Teplice, amidst historical dramas which befell our country in the last century.

Hana Truncová was imprisoned in the years 1951–1960 for political reasons after she had openly opposed the communist totalitarian regime. However, her life was not limited to a single turning point tightly connected with the key events of modern Czech history. She spent her childhood and youth in the border areas of Czechoslovakia and it was there that she fought the two totalitarian regimes.

The presented study aims at a complex depiction of the life of a political prisoner, while at the same time it primarily focuses on two selected periods of time. The first part describes the years 1948-1960 and is dedicated to Hana Truncová's resistance activities, her arrest, investigation, sentence and imprisonment. The second part concentrates on the year 1968 and the subsequent years of "normalization" as they were reflected in the fate of an individual human being.

This paper was written not only with the use of expert work with archival documents; interviews with the narrator herself – Hana Truncová – form a crucial and indispensable part of it. The oral history method is deliberately used here. The study aims at presenting a portrait of a woman who in her life has stayed true to the ideals of freedom and democracy and who has become one of the most active former political prisoners after 1989 – people who realized the importance of education and bearing testimony about the crimes of the totalitarian regimes of the last century, primarily in work and contact with the young generation.

REPORTS

Approaches to solution of the national question in inter-war Czechoslovakia and Hungary (International Scientific Conference, Komárno, 24–25 April 2014)

Miroslav Lacko

Conference – Period of Unfreedom 1938–1945 (The European Society for History of Law in cooperation with the Moravian Land Archive and the Department of the History of the State and Law, Masaryk University)

Jiří Mikulka

Conference of preservers-restorers (9–11 September 2014)

Petra Saltuariová, Kateřina Motyčková

Liberec seminars on Czech-Slovak relations and the course Czechoslovakia 1945–1989
Jaroslav Pažout

Commemorating the 70th anniversary of the Slovak National Uprising in Banská Bystrica
Miroslav Lacko

At the 21st Tactical Air Force Base in Čáslav (Expert survey of Major General František Chábera's estate)
Miroslav Urbánek

Contemplating the 1989 revolution – new ideas, interpretations and approaches 1989: Thinking Revolution in East-Central Europe (Prague, 2 and 3 October 2014)
Klára Pinerová

Europa pod nadzorem / Europe Under Surveillance (International Conference, Warsaw 27–28 October 2014)
Jitka Bílková

The volume includes a list of abbreviations used and a list of names of all papers and supplements.

Překlad Mgr. Ing. Markéta Pokorná, Gillian Purves.

Resümee

STUDIE

Die Organisation des Sicherheitsdienstes zu Protektorats-Zeiten in der Region Vyškov in den Jahren 1939–1945

▶ **Michaela Zemánková**

Nach der Entstehung des Protektorats Böhmen und Mähren wurde auf dessen Gebiet in Anlehnung an das Reich ein Netzwerk der deutschen Polizei gebildet. Die bestehenden tschechischen Sicherheitskorps blieben erhalten, mussten sich aber in ihrer Tätigkeit den neuen Verhältnissen anpassen. Es handelte sich um staatliche Polizeibehörden, deren vollziehenden Einheiten sich in uniformierte und nicht uniformierte einteilten, die Gendarmerie und Gemeindepolizei. Die Gendarmerie war vollstreckender Bestandteil der politischen Behörde, die Gemeindepolizei unterlag der Stadt- oder Gemeindeverwaltung. In der Region Vyškov unterlag die Gendarmerie dem Kreisamt in Vyškov, unter welches neunzehn Gendarmeriestationen fielen. Direkt in Vyškov war die Kreiskommandantur der Gendarmerie stationiert. Insgesamt vierundfünfzig politische Gemeinden in diesem Gebiet hatten ihre eigene Gemeindepolizei.

Eine gesetzliche Norm für die Protektorats-Polizei wurde erst im Jahre 1944 herausgegeben, es handelte sich um die Regierungsverordnung von dem 8. März 1944 Nr. 77/1944 Slg. über die Protektorats-Polizei. Aufgrund ihrer Anweisungen wurde der Kriminaldienst von der exekutiven Gemeindepolizei getrennt und direkt der staatlichen Kriminalpolizei unterstellt. In Vyškov wurde eine Zweigstelle des Protektorats-Kriminalamtes errichtet, die den Namen „Protektoratskriminalpolizei--Kriminaldirektion Brünn – Zweigstelle Wischau“ führte.

Die Autorin dieses Beitrags, Mitarbeiterin des Staatlichen Kreisarchivs in Vyškov, hat aufgrund von Materialien vor allem aus diesem Archiv einen Artikel vorbereitet, der eingehend die Situation der Sicherheitskorps in der Region Vyškov in den Jahren 1939 – 1945 beschreibt. Sie widmet sich den Strukturen des Protektorat-Sicherheitsapparates (also des tschechischen) bis 1942 und des Weiteren den Reformen, die gerade dieses Jahr durchgeführt wurden und in deren Rahmen die Errichtung der exekutiven Gemeindepolizei stattgefunden hat. Bei dieser Gelegenheit beschreibt sie auch die personelle Zusammensetzung dieser Einheiten direkt in der Stadt Vyškov. Außer Betracht gelassen wird selbstverständlich auch nicht die stärkste Sicherheitseinheit, die zweifelsohne die Gendarmerie war. In dem Beitrag wird die

Lokalisierung der einzelnen Gendarmerie-Stationen im politischen Kreis Vyškov angeführt, ihre personellen Bestände und auch die Stellung der tschechischen Gendarmerie in der sogenannten deutschen Sprachinsel. Ein interessantes Kapitel ist auch die Verfolgung von Angehörigen der Protektorat-Gendarmerie in der Region Vyškov wegen ihrer Beteiligung an der Widerstandsbewegung oder wegen Widerstandsaktivitäten ihrer Verwandten. Auch die Anlage, die eine namentliche Übersicht der Kommandeure von einzelnen Stationen in den Jahren der Okkupationszeit auflistet, ist eine wertvolle Dokumentationsunterlage. Die Studie bringt eine Menge von bedeutenden Angaben, verwendbar sowohl für Nachforschungen in der Geschichte der Sicherheitskorps in den böhmischen Regionen, als auch für Interessenten an regionaler Geschichte schlechthin.

Die deutsche Durchgangs-Autobahn Breslau – Wien und ihr arbeitbezogenes Umfeld

Große Bauten und interessante Konstruktionen des Teilabschnitts Králíky (Grulich) – Mikulov (Nikolsburg)

Jiří Vymětalík

Mit dem Thema Autobahnbau in Mähren (sogenannte Hitlers Autobahn) befasst sich der Verfasser bereits seit längerer Zeit. Er schrieb eine Reihe von Zeitungsartikeln, hielt Vorträge und leitete Wanderungen durch Gegenden, wo die Autobahnstrecke führen sollte. In seiner Studie befasst er sich mit großen Bauten und interessanten Konstruktionen auf dem Gebiet der Tschechischen Republik (Teilabschnitt Králíky – Mikulov), mit dem Hinterland der Baustellen und den Unterkunftslagern für Bauarbeiter.

Die Pläne zu der großartigen Autobahn wurden noch im Jahre 1938 angefertigt. Mit dem Bauvertrag vom 19. November 1938 stimmte die damalige tschecho-slowakische Regierung dem Vorhaben zu, dass das Deutsche Reich mittels der Firma RAB – Reichsautobahnen eine Durchgangs-Automobilstraße Breslau – Brünn – Wien zwecks besserer Verkehrsverbindung zwischen den Verwaltungszentren Breslau und Wien bauen und betreiben wird. Nach dem 15. März 1939 entstand das Protektorat Böhmen und Mähren, die tschechischen Länder wurden Bestandteil Deutschlands und dem Baubeginn stand nichts im Wege. Die Bauarbeiten dauerten vom 11. April 1939 bis 30. April 1942, wann sie wegen Materialmangel, wirtschaftlicher Not und erfolgsloser Kriegsführung vonseiten Nazi-Deutschlands unterbrochen werden mussten. Der Kriegswirtschaft Deutschlands mangelte es an Mitteln zum Weiterbau und die nach der Befreiung erneuerte Tschechoslowakei zeigte an der Fertigstellung der Autobahn kein Interesse.

Der Artikel konzentriert sich hauptsächlich auf beachtenswerte Ingenieurbauten auf der Strecke, die er von der Nordgrenze Tschechiens südwärts verfolgt. Das Werk beschreibt die technischen Parameter der Autobahn (mit technischen Merkwürdigkeiten) zusammen mit dem sozialen und bautechnischen Umfeld. Die einzelnen Teile sind übersichtlich in Kapitel gegliedert, die den einzelnen Bauabschnitten gewidmet sind. Im Text findet man jedes Mal die Beschreibung der Strecke, der einzelnen geplanten Konstruktionen und eine Auflistung der Arbeitslager für Bauarbeiter. Es mangelt auch nicht an Beschreibungen der Technik, mit welcher die Bauhöfe der genannten Firmen, von denen die einzelnen Teilabschnitte gebaut wurden, ausgestattet waren. Für deren Aufbau wurden Arbeitslager für Bauarbeiter (RABL) errichtet. Auf dem Reichsgebiet (im Sudetenland) wurden Arbeiter jedoch bald durch Juden und Gefangene von der Ost- sowie Westfront ersetzt. Im Abschluss wird die Unterkunft und Verpflegung in den Arbeiterlagern beschrieben. Der Autor verfolgt (je nach Möglichkeit) auch das weitere Schicksal der Lager-Areale – deren Abreißen oder Nutzung in der Nachkriegszeit.

Die Arbeit wird von zahlreichen Anmerkungen und Abbildungen begleitet. Neben Unterlagen aus dem Museum der Sicherheitskorps benutzte der Verfasser auch im Stadtmuseum in Moravská Třebová und anderen Archiven aufbewahrte Schriftstücke sowie einschlägige Literatur. Ferner schöpft er aus Erinnerungen von kundigen Personen und eingehender aktueller persönlicher Erkundungsarbeit an einzelnen Orten.

Situationsberichte als Quelle zur Erkenntnis von Stimmungen und Einstellungen der Bevölkerung am Beispiel des Grenzgebietes in der Nachkriegszeit

Tomáš Dvořák

Situationsberichte gehören zu dem typischsten und umfangreichsten Dokumentationsnachlass von Sicherheits- und Polizeibehörden, aber auch einer ganzen Reihe von Behörden der Staatsverwaltung. Das Ziel des Artikels ist ein Nachdenken über die Bedeutung und Rolle dieses standardmäßigen (und dabei doch besonderen) Quellentyp bei der Erkennung der Geschichte der Gesellschaft im 20. Jahrhundert.

Der Autor versucht auch weitere Möglichkeiten der Nutzung von Situationsberichten als Schwerpunkt der Erkennung und Illustrierung von einigen Problemen an konkreten Stimmungen und Stellungnahmen der Bevölkerung im böhmischen Grenzgebiet der Nachkriegszeit, das zu der Zeit zum Schauplatz eines weitgreifenden Bevölkerungswechsels wurde. Es geht dabei nicht um die Zuverlässigkeit bei der Beschreibung der Begebenheiten, sondern um die Möglichkeit, Stellungnahmen, Launen und Erwartungen von breiter oder schmaler definierten

Bevölkerungsgruppen zu erkennen. Es gelang ihm, die Situation in den Grenzgebieten von Böhmen und Mähren in den ersten Monaten nach dem Ende des zweiten Weltkriegs plastisch festzuhalten, und zwar mittels Beobachtungen der Stimmung sowohl der deutschsprachigen Bewohner in den grenznahen Regionen, als auch der neuen Ansiedler. Seine Grundlagen waren vor allem zeitgemäße Berichte von Sicherheitseinheiten und militärischen Organen und verschafft somit klarere Sicht der teilweise unübersichtlicher Lage kurz nach der Befreiung der Tschechoslowakei. Er erläutert auch den Einfluss der sogenannten Flüsterpropaganda auf die Stimmung und Stellungnahme der tschechischen und deutschen Einwohnerschaft im Grenzgebiet. Er übersieht auch nicht den Einfluss des Aufenthaltes der Befreiungsarmeen auf dem Gebiet der Republik und beachtet auch die (tatsächlichen oder vermeintlichen) Aktivitäten der sogenannten Werwölfe.

Abschließend konstatiert der Autor, dass der Schlüssel zum kritischen und fruchtbringenden Verständnis der Situationsberichte in ihrem Studium in der Vielheit liegt. Der hauptsächliche Aussagewert bezieht sich auf die Verfasser der Berichte, aber bei umsichtigem Umgang (nicht nur bei bloßer Übernahme der aufgezeichneten Behauptungen), können die Berichte viele wichtige Informationen auch über die beschriebene Realität bringen. Wobei die Wertigkeit und der Charakter der Situationsberichte sehr variabel sind.

Einblick in die Struktur des niedrigsten Gliedes der kommunistischen Geheimpolizei Staatsicherheitseinheiten im Kreis Vyškov in den Jahren 1945–1960

Radim Krupica

In der vorliegenden Studie wird die Entwicklung Staats-Sicherheitseinheiten im Korps der nationalen Sicherheit (SNB) auf der Kreisebene verfolgt – von der eigentlichen Entstehung des SNB im Jahre 1945 bis zum Jahr 1960. Die strukturalen und organisatorischen Veränderungen werden am Beispiel des Kreises Vyškov verfolgt. Es werden hier die nachkriegszeitlichen Bemühungen um das Konstituieren einer neuen Plattform des Sicherheitskorps festgehalten, die vom Anfang an eine Vereinigung der Ordnungs-, Kriminal- und Staatssicherheits-Einheiten unter eine Formation anstrebten. Im Zusammenhang mit der verfolgten Organisation SNB ist in Vyškov für kurze Zeit auch die Amtsstelle der Staatssicherheit (StB) errichtet worden, doch bald darauf wurde diese Institution im Kreis nur noch von einem Vertrauensmann vertreten. Nach dem kommunistischen Umsturz im Februar 1948 wurde im Gegenteil der Staatssicherheitsdienste aus dem bislang einheitlichem SNB wieder ausgegliedert. Mit der Bildung neuer Kreisformationen der Staatssicherheit StB wurde im Jahre 1949 nach der administrativen territorialen Reform begonnen. In dem

Jahre 1952 wurde dann eine scheinbar kosmetische Namensänderung dieser Institution vorgenommen, worauf es zwei Jahre später zu einer durchgreifenden Änderung gekommen ist, als unter ihre Führung sowohl die Einheiten der Staatssicherheit, als auch die öffentlichen Ordnungseinheiten zusammengeschlossen wurden. Die Andauer dieser Änderung überschritt die obere Zeitgrenze dieser Studie.

Die kommunistische Staatssicherheits-Formation StB entstand in Vyškov in der ersten Hälfte des Jahres 1950, wobei die Hauptproblematik hier aus ihrer Sicht der Prozess der Dorf-Sozialisation darstellte, neben der Erfassung von Exponenten früherer nicht-kommunistischer Parteien sowie ehemaliger Fabrikanten und weiteren Personen, für welche von der Staatssicherheit die Bezeichnung „ehemalige Menschen" geprägt wurde. Die Ära der ersten beiden hiesigen Staatssicherheits- Kommandanten kann als Zeit organisatorischer Verworrenheit definiert werden, wobei besonders der zweite Kommandant Václav Žižlavský sehr schwache Fähigkeiten für diese Funktion an den Tag legte. In diesem Zeitabschnitt kam s auch zu häufigen Verfehlungen der Angehörigen des Staatssicherheitsdienstes in Vyškov – sowohl in der Dienstleistung, als auch seitens der Moral. Im Jahre 1953 entstanden dann selbstständige Kreisformationen der Staatssicherheit StB in Bučovice und in Slavkov, die bislang unter den Wirkungsbereich der Kreisabteilung der Staatssicherheit StB in Vyškov fielen. Durch die Verringerung des Wirkungsbereiches der Dienststelle in Vyškov wurde der Weg zur Stabilisierung angetreten.

Die Studie lehnt sich in entscheidendem Maße an Archiv-Materialien aus dem Archiv der Sicherheitskorps (ABS). Obwohl nicht so viele einschlägige Archivalien für den Kreis Vyškov erhalten blieben, um alle organisatorische und entwicklungsartige Veränderungen auf der Kreisebene des Staatssicherheitsdienstes im besagten Zeitraum zu erfassen, handelt es sich auch so um die erste selbstständige Studie zu diesem Thema.

Die Flucht von Jan Křižan, František Boháč und Vladimír Krejčiřík, die Erschießung des Oberwachtmeisters Václav Anschlag

Martin Pulec

Der ursprüngliche Anlass zum verfassen dieser Studie war das Ableben einer bedeutungsvollen Persönlichkeit der politischen und künstlerischen Szene in der Zeit nach der November-Wende von 1989 – Jiří Křižan (26. Oktober 1941 – 13. Oktober 2010), Sohn der Titelgestalt des Textes. Das Motiv der Hinrichtung seines Vaters aus politischen Gründen resoniert in Křižans Werken, wie z.B. im Film Tichá bolest (Stiller Schmerz), und kam kurz nach dem Ableben des Politikers und Drehbuchautors bei dem Bilanzieren seines Lebens in den Medien zu Worte. Es sollte hier erwähnt werden, dass sein Vater Jan Křižan oft als unschuldiges Opfer eines politischen Prozesses

dargestellt wurde, wobei diese Beurteilung nicht ganz mit dem Bild übereinstimmt, das die Quellen liefern.

Das Ereignis spielte sich um die Jahreswende 1949 und 1950 ab. Die zufälligen Bekannten Jan Křižan und František Boháč vereinbarten, gemeinsam nach Österreich zu flüchten. Křižan wurde vom kommunistischen Regime sein Familienunternehmen beschlagnahmt, er hat existenzielle Probleme und befürchtet politische Verfolgung. František Boháč, als ehemaliger Soldat von der Westfront, hat seine Beschäftigung in der Armee verloren und fürchtet ebenfalls folgende Persekution vonseiten des nach dem Umsturz an die Macht gekommenen Ragimes. Křižan überredet Vladimír Krejčiřík, sie mit seinem Wagen zur Grenze im Gebiet Mikulov – Valtice zu bringen. Hier werden sie von einer Grenzsoldaten-Streife festgenommen, während der Eskortierung zücken Křižan und Boháč ihre Pistolen, erschießen den Grenzschutz-Soldaten Václav Anschlag und verwunden schwer das zweite Mitglied der Streife, einen Soldaten im Grundwehrdienst. Die Männer fliehen über die unweit befindliche Grenze nach Österreich, hie werden sie jedoch von der österreichischen Gendarmerie ergriffen, die sie mittels der okkupatorischen Roten Armee zurück in die Tschechoslowakei ausliefert. Es folgten Ermittlungen und ein Prozess im Schloss Mikulov.

Jan Křižan wurde mit František Boháč zum Tode verurteilt, die übrigen Beschuldigten bekamen Gefängnisstrafen und viele von denen, die ihnen unterwegs geholfen hatten, litten unter Persekution.

Der Autor skizziert die Lebensschicksale der Hauptakteure, die Art und Weise des Grenzschutzes im Jahre 1949, den Weg der Flüchtlinge durch Österreich und ihre Festnahme, die Ermittlungen, den Prozess, das Verhängen der Strafen, die Züge einer primitiven Rache des Regimes an unschuldigen Personen trugen, erwähnenswert ist ebenfalls die Schilderung des Begräbnisses von Václav Anschlag.

Die Informationen wurden aus dem Archiv der Sicherheitskorps geschöpft (Ermittlungs- und Personenakten), aus dem Nationalarchiv (Gefängnisakten), aus Gesprächen mit Verwandten von Jan Křižan und Václav Anschlag. Eine umfangreiche Anlage besteht aus zeitgemäßen Fotografien aus der Ermittlung des Falls.

Ein paar Notizen zu den Anfängen der Kollektivierung im Kreis Doksy (Hirschberg) (1949–1953)

Martin Tichý

Der Prozess der Kollektivierung, der in den letzten Monaten der vierziger Jahre des 20. Jahrhunderts begonnen hatte, bedeutete eine soziale, wirtschaftliche und nicht zuletzt auch eine kulturelle Umwandlung des tschechischen Dorfes. Der Gründung der einzelnen Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften (LPG) ging ein

politischer Druck voraus, von dem man feststellen kann, dass er die ganze Zeit ihrer Existenz überdauerte. Seine Wirkungskraft wurde einerseits durch Repressionen vervielfacht, auf der anderen Seite durch Versprechungen einer besseren Zukunft. Die Kollektivierung sollte angeblich zum Übergang zu sogenannten höheren Formen des Wirtschaftens beitragen und die sozialen Probleme der tschechischen dörflichen Gegenden lösen, in Wirklichkeit nivellierte sie lediglich deren soziale Struktur.

Primäre Reflexionen dieser Umwandlung determinierten ideologische Vorgaben, die konform mit den politischen sowie wirtschaftlichen Zielen der Gesellschaft waren; sie sind in zeitgemäßen Dokumenten sowie im andauernden Diskurs wiederzufinden. Ausdrücke wie „Kulak", „JZD" (Einheitliche Landwirtschaftliche Genossenschaft), „PJ" (Arbeitseinheit), gelangten in das gesellschaftliche Bewusstsein und überdauern dort bis heutzutage. Die Kollektivierung, unwegdenkbarer Bestandteil der neueren tschechischen Geschichte, kann auch mit Augen von Zeugen gesehen werden, deren persönliche Erfahrungen das gegenwärtige Bewusstsein von diesem kontroversen Abschnitt der tschechischen Geschichte prägen.

Die überlieferten schriftlichen Quellen, entstanden während der Existenz von einheitlichen landwirtschaftlichen Genossenschaften (z.B. vorzufinden in Staatlichen Kreisarchiven) dokumentieren zwar diese Gründungszeit und die ersten Jahre des Bestehens der Genossenschaften, haben jedoch sehr oft einen konstruktiven Charakter, konform mit der offiziellen Ideologie und Politik. Nur ein Teil von ihnen enthält auch eine zeitgemäß kritische (was jedoch nicht heißt objektivere) Sehweise der Entstehung von einheitlichen Genossenschaften in der Tschechoslowakei. Für die erste Zeit des Bestehens von LPGs kann gesagt werden, dass sie für das tschechische Dorf ein fremdartiges Element darstellten, das sich gegenüber einem nicht geringem Teil der Bevölkerung als feindselig bis liquidationsartig erweisen sollte, siehe „Aktion Kulak", „Aktion Dorf Kluky". Die gewalttätige Kollektivierung ist nicht nur den Sicherheitskorps zuzuschreiben (SNB, StB), aber auch der Tätigkeit der örtlichen, Kreis- oder Bezirksämter, diese waren nicht selten die erste Instanz, wo über die Zukunft von Tausenden von Landwirten entschieden wurde. Ausgewählte Aspekte der Verwaltungstätigkeit, die gerade den Beginn der Kollektivierung betreffen, werden in dieser Fallstudie beleuchtet, die sich auf den Kreis Doksy konzentriert.

Josef Damian
Die Geschichte eines Angehörigen des Staatssicherheitsdienstes StB

Prokop Tomek

Unter den Angehörigen des Staatssicherheitsdienstes (StB) aus der Anfangszeit seines Aufbaus finden wir viele ungeahnte Lebensschicksale. Die Windungen seiner Lebens- und Berufslaufbahn des Angehörigen des StB und Provokateur-Agenten

Josef Damian sind schon an sich allein kurios und interessant. Sie enthalten aber auch Informationen über die außergewöhnlich und teilweise auch unverständlich grausame Rücksichtslosigkeit, mit welcher die Angehörigen des StB am Anfang des Apparat-Aufbaus vermeintliche und echte Gegner der neuen Ordnung liquidierten.

Josef Damian wurde am 4. Januar 1926 geboren. Als gelernter Buchhändler kam er am 1. Februar 1947 zum Landes-Sicherheitsressorts (ZOB) II. Nach zwei Monaten wurde er als Agent ZOB II. in die Tschechoslowakische national-sozialistische Partei gesandt, wurde Mitarbeiter des Parteiapparates und avancierte zu einem der Hauptakteure der prinzipiell wesentlichen Provokationsaktion des StB genannt „Aktion Pfadfinder". Damian gelangte später ins Ausland und wurde im Rahmen einer Konspiration sogar in Abwesenheit gemäß Gesetz 231/1948 Slg verurteilt (Gesetz zum Schutz der volks-demokratischen Republik, nach dem die meisten politischen Gefangenen verurteilt wurden). Die Heimkehr von der ausländischen Mission nach einigen Jahren war deshalb für Josef Damian kompliziert. Von der ursprünglichen Einordnung in den Bezirksstufen des Innenministeriums in Bratislava (Pressburg) und Hradec Králové (Königgrätz) schaffte er es bis in die I. Abteilung des Innenministeriums – die Haupt-Aufklärungsverwaltung. und im November 1989 arbeitete er noch als Rentner in der Gebäudeüberwachung der Konterspionage-Zentrale des StB in der Thákurova Straße in Prag.

Die Geschichte von Hana Truncová, der tapferen Frau und politischen Gefangenen

Filip Stojaník

Hana Truncová, die bekannte politische Gefangene in den fünfziger Jahren des vorigen Jahrhunderts, gehört zu jenen Frauen, die unendlich mehr Aufmerksamkeit verdient haben, als ihnen bislang zugekommen ist, denn ihre Lebensschicksale in schwierigen Zeiten führen sie zu tieferen Überlegungen über die tschechische Gesellschaft. In jener Zeit, als politische Gewalt in die Städte, Städtchen und Gemeinden eindrang, blieben sie der demokratischen Überzeugung und Werten treu, wofür sie vom kommunistischen Regime verfolgt wurden. In der vorliegenden Arbeit beschreibt der Autor das tatkräftige und reichhaltige Leben der in Teplice geborenen Frau inmitten von historischen Dramen, die im vergangenen Jahrhundert unserem Land begegneten.

Hana Truncová war in den Jahren 1951–1960 aus politischen Gründen eingekerkert, als Frau, die sich zusammen mit anderen offen gegen die kommunistische Totalität auflehnte. In ihrem Lebensschicksal geht es jedoch nicht nur um einen einzigen Umbruch-Augenblick, der eng mit den Schlüsselmomenten der

modernen tschechoslowakischen Geschichte verknüpft ist. Ihre Kindheit und Jugend verbrachte sie in Grenzgebieten der Tschechoslowakei und gerade hier widerfuhren ihr Zusammenstösse mit beiden totalitären Regimen.

Die vorliegende Studie ist um eine komplexe Beschreibung des Lebens dieser politischen Gefangenen bemüht, konzentriert sich aber primär auf zwei signifikante Lebensabschnitte. In dem ersten, in den Jahren 1948-1960, befasst er sich mit dem Widerstandskampf von Hana Truncová, ihrer Verhaftung, den gegen sie geführten Ermittlungen, ihre Verurteilung und Einkerkerung. Der zweite Teil schildert den Zeitraum von 1968 und den folgenden Jahren der Normalisierung, wie diese in ein konkretes Lebensschicksal eingriffen.

Dieser Beitrag wurde nicht nur anhand von Facharbeiten und Archiv-Quellen verfasst, sondern eine Unvertretbare und Unentbehrliche Rolle spielten hier die selbst geführten Gespräche mit Hana Truncová selbst. Es geht hier also um eine vorsätzliche Anwendung der Methode „Mundgeschichte". Die Studie versucht das Bild einer Frau vorzulegen, die in ihrem Leben stets den Idealen von Freiheit und Demokratie treu blieb, und die nach der Wende im Jahr 1989 zu einer der aktivsten unter den politischen Gefangenen wurde, denen die Bedeutung von Aufklärung und Zeugniserbringung über die Verbrechen des totalitären Regimes im vorigen Jahrhundert, besonders in der Arbeit und den Kontakten mit der neu heranwachsenden jungen Generation, bewusst wurde.

NACHRICHTEN

Aspekte der Lösung von Nationalitätsfragen in der Tschechoslowakei und in Ungarn der Zwischenkriegszeit (Internationale wissenschaftliche Konferenz, Komárno, 24.–25. April 2014)

Miroslav Lacko

Konferenz Zeit der Unfreiheit 1938–1945 (Europäische Gesellschaft für juristische Geschichte in Zusammenarbeit mit dem Mährischen Landesarchiv und dem Lehrstuhl für Staat und Geschichte an der Juristischen Fakultät der Masaryk-Universität)

Jiří Mikulka

Konferenz der Konservatoren-Restauratoren (9.–11. September 2014)

Petra Saltuariová, Kateřina Motyčková

Seminare zu tschechisch-slowakischen Beziehungen in Liberec und Zyklus Tschechoslowakei 1945–1989
Jaroslav Pažout

Feiern zum 70. Jahrestag des Slowakischen Nationalaufstands in Banská Bystrica
Miroslav Lacko

Auf der 21. Basis der taktischen Luftwehr in Čáslav (Fachgemäße Erforschung des Nachlasses von Generalmajor František Chábera)
Miroslav Urbánek

Überlegungen zur Wende 1989 – neue Ideen, Interpretationen und Sehweisen 1989: Thinking Revolution in East-Central Europe (Prag, 2.–3. Oktober 2014)
Klára Pinerová

Europa unter Aufsicht / Europe Under Surveillance (Internationale Konferenz Warschau 27.–28. Oktober 2014)
Jitka Bílková

Der Sammelband enthält ein Verzeichnis der angewandten Abkürzungen und ein Namensregister aus allen Beiträgen und Beilagen.

Překlad Mgr. Roland Schür.

Autoři

PhDr. Jitka Bílková
archivářka
Archiv bezpečnostních složek
jitka.bilkova@abscr.cz
www.abscr.cz

Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.
historik, odborný asistent
Historický ústav Filozofické fakulty
Masarykova univerzita Brno
tdvorak@gmail.com
www.muni.cz

Mgr. Ondřej Fišr
archivář
Archiv bezpečnostních složek
ondrej.fisr@abscr.cz
www.abscr.cz

Mgr. Radim Krupica
archivář
Archiv bezpečnostních složek
radim.krupica@abscr.cz
www.abscr.cz

Mgr. Ladislava Kremličková
editorka
Archiv bezpečnostních složek
ladislava.kremlickova@abscr.cz
www.abscr.cz

Mgr. Miroslav Lacko
archivář
Archiv bezpečnostních složek
miroslav.lacko@abscr.cz
www.abscr.cz

PhDr. Jiří Mikulka
archivář
Archiv bezpečnostních složek
jiri.mikulka@abscr.cz
www.abscr.cz

BcA. Kateřina Motyčková
vedoucí skupiny péče o fyzický stav archiválií
Archiv bezpečnostních složek
katerina.motyčkova@abscr.cz
www.abscr.cz

PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D.
historik, vedoucí katedry historie
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická univerzita v Liberci
jaroslav.pazout@tul.cz
www.tul.cz

Mgr. Klára Pinerová
archivářka
Archiv bezpečnostních složek
klara.pinerova@abscr.cz
www.abscr.cz

Mgr. Martin Pulec
archivář, historik
Ministerstvo vnitra ČR
m.pulec@centrum.cz
www.mvcr.cz

Mgr. Pavel Ptáčník
archivář
Archiv bezpečnostních složek
pavel.ptacnik@abscr.cz
www.abscr.cz

Mgr. Světlana Ptáčníková
ředitelka Archivu
Archiv bezpečnostních složek
svetlana.ptacnikova@abscr.cz
www.abscr.cz

Mgr. Jana Barbora Slaběňáková
archivářka
Archiv bezpečnostních složek
jana.slabenakova@abscr.cz
www.abscr.cz

Bc. Filip Stojaník
posluchač
Katedra historie Filozofické fakulty
UJEP v Ústí nad Labem
Filip.Stojanik@seznam.cz
www.ujep.cz

Mgr. Martin Tichý
historik
Ústav pro studium totalitních režimů
martin.tichy@ustrcr.cz
www.ustrcr.cz

PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.
historik, vědecký pracovník
Vojenský historický ústav Praha
tomekp.vhu@seznam.cz
www.vhu.cz

PhDr. Miroslav Urbánek
vedoucí oddělení archivních fondů FMV
Archiv bezpečnostních složek
miroslav.urbanek@abscr.cz
www.abscr.cz

Mgr. Ing. Pavel Vaněk, Ph.D.
vedoucí oddělení archivních fondů VMV
Archiv bezpečnostních složek
pavel.vanek@abscr.cz
www.abscr.cz

Mgr. Josef Vávra
archivář
Archiv bezpečnostních složek
josef.vavra@abscr.cz
www.abscr.cz

Jiří Vymětalík
soukromý badatel
jirikvyma@atlas.cz

Mgr. Michaela Zemánková
zástupkyně ředitele, archivářka
MZA Brno – Státní okresní archiv Vyškov
zemankova@mza.cz
www.mza.cz

Pokyny pro autory

Redakce recenzovaného neimpaktovaného Sborníku Archivu bezpečnostních složek žádá autory, aby při zasílání příspěvků dodržovali níže uvedené pokyny (viz též *www.abscr.cz*):

- Příspěvky odevzdávejte na e-mailovou adresu: ladislava.kremlickova@abscr.cz nebo miroslav.urbanek@abscr.cz pouze v elektronické podobě v textovém editoru MS Word. Příspěvky zaslané v jiné podobě, nemohou být redakcí přijaty. Uveďte své aktuální telefonní číslo a e-mailovou adresu. Pro zajištění smluvních podmínek přiložte podklady pro uzavření smlouvy (jméno, příjmení, titul, datum narození, adresa trvalého bydliště, č. bankovního účtu).
- Příspěvky se přijímají průběžně a budou uveřejňovány dle technických možností redakce.
- Ke každému článku musí být přiložena anotace (v rozsahu maximálně dvou normostran), a dále česky psané resumé nebo podklad pro překlad do anglického a německého jazyka (maximálně jedna normostrana).
- Příspěvky procházejí recenzí. Recenzenti jsou vždy dva publikačně aktivní nezávislí odborníci z oborů, do jejichž kompetence dané příspěvky spadají. Na základě jejich připomínek autoři příspěvky upraví do finální podoby ještě před úpravou editora. O každé změně (doplnění textu apod.) autor informuje editora, případně v textu barevně vyznačí doplňky a změny. Recenzní posudky jsou archivovány v redakci.
- Délka jedné autorské studie by měla být v rozmezí 30–60 normostran, včetně poznámek; (větší či menší rozsah po domluvě s redakcí). Stránky číslujte.
- Nepoužívejte žádný jiný způsob úpravy textu kromě kurzivy, písma půltučného či různých velikostí písma (např. k odlišení názvu studie – kapitoly – textu). Konce jednotlivých řádků „neentrujte".
- Poznámky zařazujeme pod čarou.
- Odstavce neformátujte, nepoužívejte pro ně tabulátor ani „odklepávání" mezerníkem; volte odstavce bez stylu (tj: FORMÁT – ODSTAVEC – ODSAZENÍ_speciální \ žádné – MEZERY_před 0, za 6 – ŘÁDKOVÁNÍ_1,5 – ZAROVNÁVÁNÍ_vlevo).
- Citace provádějte kurzivou v uvozovkách. (I uvozovky jsou v kurzivě!) Vždy je v poznámce pod čarou uváděn jejich pramen či odkaz.
- Své poznámky, tj. poznámky autora v citovaném textu, pište do hranatých závorek [xxxx – pozn. aut.]. Vynechávky v citaci označují tři tečky v hranatých závorkách.
- Nelogická či nesmyslná tvrzení v citaci je možno označit (sic!); lze vztáhnout též na pravopisné chyby či stylistické nepřesnosti, pokud chce autor ponechat vyjadřovací styl citovaného dokumentu.
- Krycí jména agentů či názvů akcí StB se v autorském textu nepíší verzálkami, ale normálním písmem v uvozovkách s velkým počátečním písmenem.
  Při citování dokumentů z provenience StB však pište krycí jména agentů a názvů akcí verzálkami (tedy jak je uvedeno v pramenech).

- Jména osob uvádějte při prvním výskytu vždy celá (pokud lze dohledat) – křestní i příjmení, aby bylo možné vytvořit jmenný rejstřík.
- Zkratky – při jejím prvním výskytu v textu zkratku vypište. Při opakovaném užívání ji lze v částech textu ze stylistických důvodů opět rozepsat. Ke svému příspěvku přiložte seznam užitých zkratek!
- Nekonvenční zkratky lze v citovaném textu rozepsat do hranatých závorek – příklad: *„J. N. vstoupil na radu pplk. B. do N*[árodního] *s*[ouručenství].“
- Vítané jsou u textu přílohy (foto, tabulky, grafy, mapy, naskenované dokumenty apod.). Projednejte předem s redakcí, v jakém formátu budou odevzdány (JPG, TIF). Spolu s nimi je nutno dodat seznam popisků a zdroje příloh. Přílohy nevkládejte do textu, dodávejte je v samostatných souborech – v textu zapište na příslušném místě návrh, kde by měla být příloha umístěna, např. – obr. 1. Redakce si vyhrazuje právo v nutných případech umístění změnit.
- V průběhu zpracování textu bude editor-redaktor s autorem v pracovním kontaktu. Před tiskem autor obdrží svůj příspěvek k autorské korektuře, kterou odevzdanou potvrdí podpisem.

Příklady citací pramenů:

1. Monografie

VANĚK, Pavel: *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955. ÚSTR, Praha 2008, s. 12–15.*

spoluautoři se oddělují dlouhou pomlčkou s mezerami

JECH, Karel – KAPLAN, Karel: *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty II.* Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství Doplněk, Brno 1995, s. 525–574.

2. Sborníky a odborná periodika

SLADKÝ, Ondřej: *Příští stanice Sudety. Činnost pražského pluku RG 1 v severozápadním pohraničí v květnu a červnu 1945*. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek, č. 7, Praha 2009, s. 61–93.

BENDA, Patrik – ŽÁČEK, Pavel (eds.): *Denní situační zprávy Státní bezpečnosti z listopadu a prosince 1989*. In: Securitas Imperii, č. 6/III, Praha 2000, s. 817–823.

3. Fondy

Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), fond (dále f.) Vyšetřovací spisy – České Budějovice (dále CB-V), Vyšetřovací spis archivní číslo (dále arch. č.) V-250 ČB.

ABS, f. Odbor politického zpravodajství MV (dále f. 2M), signatura (dále sign.) 10759, Služební záznam č. 704, 16. 5. 1947, s. 5. ABS, f. A 17, inv. č. 103, Stanice SNB – zřízení, znovuzřízení, posilnění, přemístění, změna obvodu, zrušení.

Národní archiv (dále NA), f. Státní prokuratura, č. j. xxx, název.

NA, f. Ministerstvo spravedlnosti – dodatky (dále jen MS – dodatky), kart. 2001.

SOkA Jihlava, Rozloučení s Evženem Plockem. In: Jiskra, 15. 4. 1969, s. 1.

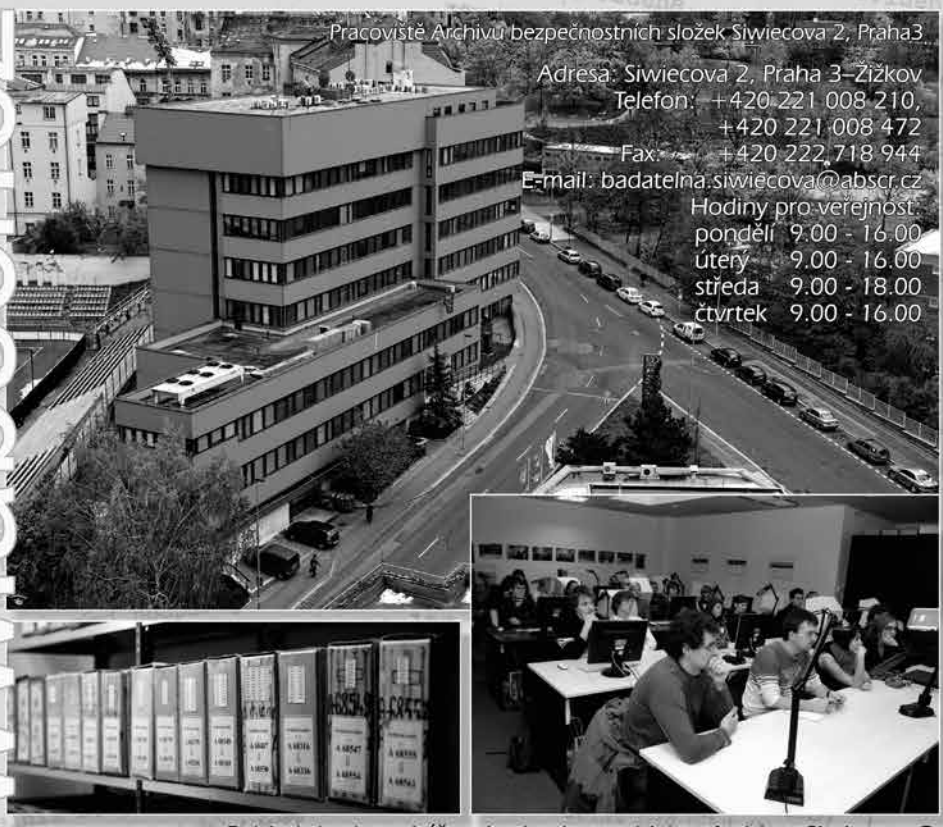
Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu při kontrarozvědné činnosti (A-oper-II-1) čl. 24. Vyřizování lustračních požadavků.

Viz http://www.ustrcrúdataúpdf/rozkazy/smernice/rvm_4_1978.pdf

archiv bezpečnostních složek

Úkoly Archivu bezpečnostních složek

- zpřístupňovat a zveřejňovat dokumenty a archiválie podle zákona o zpřístupňování svazků vzniklých činností bývalé StB,
- umožnit nahlížení do archiválií podle zákona o archivnictví a spisové službě,
- poskytovat nezbytnou pomoc a informace státním orgánům příslušným k bezpečnostnímu řízení, popř. k šetření podle zákona o ochraně utajovaných informací, zpravodajským službám ČR k plnění jejich úkolů a orgánům činným v trestním řízení,
- vyhledávat dokumenty pro potřeby úřadů, právnických a fyzických osob, pořizovat jejich opisy a kopie,
- plnit na úseku archivnictví úkoly vyplývající z mezinárodních smluv,
- přijímat za Českou republiku nabídky ke koupi, k darování a úschově archiválií a uzavírat za Českou republiku příslušné smlouvy,
- provádět vědeckou a výzkumnou činnost v oblasti archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných vědných oborů,
- vykonávat vydavatelskou a publikační činnost v oboru archivnictví a výkonu spisové služby, dějin správy, pomocných věd historických a historie.

Pracoviště Archivu bezpečnostních složek Siwiecova 2, Praha3

Adresa: Siwiecova 2, Praha 3–Žižkov
Telefon: +420 221 008 210,
+420 221 008 472
Fax: +420 222 718 944
E-mail: badatelna.siwiecova@abscr.cz

Hodiny pro veřejnost:

pondělí	9.00 - 16.00
úterý	9.00 - 16.00
středa	9.00 - 18.00
čtvrtek	9.00 - 16.00

www.abscr.cz

Pohled do depozitáře a badatelny v objektu Archivu, Siwiecova 2.

archiv bezpečnostních složek

Archiválie jsou veřejnosti zpřístupňovány v jednotlivých badatelnách Archivu v Praze a Brně-Kanicích.

Pracoviště Archivu bezpečnostních složek Na Struze 3, Praha 1

Adresa: Na Struze 3, Praha 1
Telefon: +420 221 008 134,
+420 221 008 132
Fax: +420 222 511 917
E-mail: badatelna.struha@abscr.cz

Hodiny pro veřejnost:
pondělí 9.00 - 16.00
úterý 9.00 - 16.00
středa 9.00 - 18.00
čtvrtek 9.00 - 16.00

Pohled do depozitáře a badatelny v objektu Archivu, Na Struze 3.

www.abscr.cz

Security Services Archive

archiv bezpečnostních složek

V budově Archivu na Branickém náměstí nejsou archiválie jen uloženy, ale odborná Skupina péče o fyzický stav archiválií provádí i jejich restaurování.

Pracoviště Archivu bezpečnostních složek Branické nám. 2, Praha 4

Restaurování mapy na extra citlivém pauzovacím papíru a odkyselení archiválií.

Pomůcka k restaurování - speciální špachtle s ohřevem a termostatem.

www.abscr.cz

Security Services Archive

archiv bezpečnostních složek

Pracoviště Archivu v Brně se nachází v lesích katastru obce Kanice a je umístěno v původní budově pracoviště Krajského střediska automatizace při KS SNB.

Pracoviště Archivu bezpečnostních složek v Brně-Kanicích

Poštovní adresa: P.O. BOX 29,
Vlkova 2481/4, 628 00 Brno
Telefon: +420 221 008 178
Fax: +420 545 227 563
E-mail: badatelna.kanice@abscr.cz

Hodiny pro veřejnost:
pondělí 8.00 - 14.30
úterý 8.00 - 14.30
středa 8.00 - 14.30
čtvrtek 8.00 - 14.30

Prostory depozitářů a badatelna v objektu Archivu v Brně-Kanicích.

www.abscr.cz

Security Services Archive

SBORNÍK
ARCHIVU BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK
12/2014

Vydal Archiv bezpečnostních složek
Siwiecova 2, Praha 3, 130 00
v roce 2014

Editor: Ladislava Kremličková
Obálka, grafická úprava a sazba: Vladimír Vyskočil – KORŠACH
Tisk: PBtisk a. s.

1. vydání
Náklad 400 výtisků

www.abscr.cz
ISSN 2336-1387